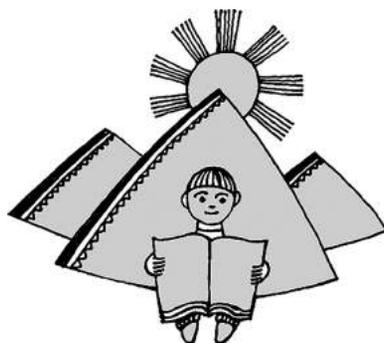

**Державний вищий навчальний заклад
«Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»**

Гірська школа Українських Карпат

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ З ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК

**№ 10
2013**

**Івано-Франківськ
2013**

**Засновник та видавець – державний вищий навчальний заклад
«Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»**
Видається з 2006 року

Головний редактор:	Василь Хрущ	
Заступник головного редактора:	Юрій Москаленко	
Відповідальний секретар:	Інна Червінська	
Редакційна рада:	Іван Бех (м. Київ) Володимир Бондар (м. Київ) Чад Бері (США) Тетяна Бойчук Ігор Гоян Василь Грещук Тетяна Завгородня Зеновія Карпенко Вікторія Ларіонова Надія Луцан Зіновія Нагачевська Борис Савчук Марія Чепіль (м. Дрогобич) Беата Акім'якова (Словаччина) Петр Мазур (Польща) Ірина Пальшкова (м. Одеса) Іван Руснак (м. Хмельницький)	Надія Бібік (м. Київ) Віталій Кононенко Олена Біда (м. Черкаси) Володимир Великочий Богдан Грицуляк Дмитро Дзвінчук Іван Калущий Тетяна Котик Неллі Лисенко Віктор Москалець Олексій Рега Ігор Цепенда Маріуш Гвозда (Польща) Дональд Девіс (США) Шандор Палфі (Угорщина) Василь Химинець (м. Ужгород)
Редакційна колегія:	Василь Хрущ Юрій Москаленко Інна Червінська Йосип Гілецький Галина Білавич Марія Оліяр Лілія Копчак	

Адреса редакційної колегії: «Гірська школа Українських Карпат», ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, Україна, 76000. Тел. (0342) 71-56-27, fax (03422) 3-15-74.
E-mail: mountainschool@pu.if.ua; <http://gs.frankivsk.org>.

Внесено до Переліку наукових фахових видань України наказом Міністерства освіти та науки, молоді і спорту України № 54 від 25.01.2013 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ серія КВ № 18273-7073ПР від 05.09.2011 р.

Друкується за ухвалою вченої ради державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (протокол № 11 від 27 листопада 2013 р.)

Сторінки журналу відкриті для дискусійних матеріалів, а тому їх зміст не завжди відображає погляди редакційної ради.

При передруці матеріалів посилання на це видання обов'язкове.

ГІРСЬКА ШКОЛА УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ. 2013. № 10. 252 С.

Іван Бех,

доктор психологічних наук, професор,
дійсний член НАПН України,
Заслужений діяч науки і техніки України,
директор Інституту проблем виховання НАПН України
(м. Київ)

Ivan Bekh,

Doctor of Psychology Science,
Member of NAPS Ukraine,
Director of the Institute of
education NAPS Ukraine
(Kyiv)

УДК 371

ВИХОВНИЙ ПРОСТІР: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЗМІСТОВІ ОРІЄНТИРИ

EDUCATIONAL SPACE: ORGANIZATIONAL CONTENT OF DIRECTIONS

Ідея виховного простору, як і більшість фундаментальних положень психолого-педагогічної науки, виявилась результатом тривалих змін у її базових світоглядних позиціях. Йдеться, зокрема, про відношення Людина – Світ. Конкретизацією цих межових категорій стало тлумачення людини як суб'єкта, який володіє розвинутою свідомістю як умовою його доцільної діяльності. Світ же тепер розглядається як оточуюче суб'єкта середовище. Однак початково це середовище покладалося лише як обстановка, у якій перебуває суб'єкт. Згодом оточуюче середовище стало вважатися середовищем суб'єкта (дитини, індивіда, особистості), середовищем життя, його життєвим простором. Утверджувалося тим самим відношення єдності особистості й оточуючого середовища. Важливим став розгляд і вивчення ставлення підостаючої особистості до певних сторін цього середовища.

Якраз від особливостей даного ставлення залежав її розвиток, оскільки оточуюче середовище вважалося джерелом цього процесу. Відтепер наукові зусилля спрямовувалися на підвищення розвивального потенціалу оточуючого середовища. У цьому зв'язку була введена категорія “соціокультурне середовище” або “соціокультурний простір” як альтернатива категорії “звичайне середовище”. Накінець був здійснений перехід від створення односторонньо удосконалюючого особистість соціокультурного простору (розрахованого, наприклад, на мовленнєвий її розвиток) до різнобічно розвивального соціокультурного простору. Зазначимо, що створення виховного простору, який би безпосередньо був спрямований на цілісний духовно-моральний розвиток особистості нині ще перебуває на стадії експериментування і пошуку оптимальних його моделей.

Під виховним простором будемо розуміти психолого-педагогічний проект, метою якого є духовно-моральне вдосконалення підостаючої особистості. Сама ж сутність його проектування полягає у створенні й реалізації системи наукових орієнтирів, які задають технологічний вектор діяльності педагога і взаємодії вихованців, спрямованих на успішне досягнення виховної мети – розвитку духовно зрілої особистості.

Виховний простір системою своїх впливів має забезпечити оптимальні умови для особистісного розвитку кожного вихованця. Головним при цьому має виступити висока інтелектуальна й емоційно-смілова насиченість життєдіяльності школярів. Ідейним орієнтиром такої життєдіяльності слугує їхня соціальна активність і виховання у них відповідальності за те, що відбувається в оточуючому докільлі.

1. ТИПОЛОГІЯ ВИХОВНОГО ВПЛИВУ

Перш за все, як бачимо зі сказаного вище, особистісний вплив необхідно розподілити на *спрямований* і *неспрямований*. У першому випадку перед людиною стоїть конкретна мета: домогтися чогось від іншої.

Спрямований вплив не обов'язково пов'язаний з висуненням якоїсь вимоги безпосередньо. Він може бути прямим, а може бути й опосередкованим. У випадку прямого впливу людина безпосередньо звертається до іншої, пропонуючи їй чи змушуючи її діяти і думати повністю певним чином. Такий вплив далеко не завжди ефективний. Відчуваючи, що на неї чинять тиск, людина починає внутрішньо виявляти опір. Це відбувається навіть у тих випадках, коли у неї немає негативного ставлення до суті вимоги. Тому більш доцільніше використовувати вплив опосередкований, спрямований не безпосередньо на даний об'єкт, а на оточуюче його середовище. Прикладом такого середовища виступають люди з найближчого оточення. Як правило, у кожного учня у школі є хоч би один товариш, до думки якого він прислуховується.

Спрямований вплив – це вплив усвідомлений. У такому випадку людина звично знає, чого вона хоче від співбесідника. Неспрямований вплив, на відміну від спрямованого, частіше всього не усвідомлюється ні тим, хто його здійснює, ні тим, хто його зазнає. І спрямований, і неспрямований вплив може бути як позитивним, так і негативним. Причому одна і та ж ситуація, один і той же результат можуть оцінюватися по-різному.

За своєю суттю вплив – спрямований і неспрямований, усвідомлений і неусвідомлений, прямий і опосередкований – є нічим іншим як передача людині якоїсь інформації. Частіше за все ця інформація передається за допомогою мовлення, і тоді ми говоримо про вербальний вплив. Але ж процес спілкування – це передача певних знаків, у яких кодується інформація, і зовсім необов'язково, щоб у якості цих знаків виступали слова. У людини є й інші засоби передачі інформації: міміка, жести, інтонація. З їх допомоги забезпечується вплив невербальний. Звичайно, вербальний вплив займає основне місце у нашому житті; за допомогою мовленнєвого висловлювання інформація передається набагато чіткіше і змістовніше. Але не слід недооцінювати і роль невербального впливу у спілкуванні людей.

У рамках спрямованого впливу можливо виділити два його основних методи. Один з них пов'язаний з завданням щось здійснити, другий полягає в оцінці того, що людина вже зробила. Обидва вони можуть виступити як у прямому, так і в опосередкованому варіанті.

Перший, який доцільно кваліфікувати як *вплив-вимога*, включає три види, що розрізняються за ступенем категоричності: вплив-роз'яснювальне прохання, вплив-вимога і вплив-наказ. Вибір конкретної форми впливу-вимоги залежить як від соціального статусу людини, так і від рівня її вихованості. Наголосимо, що категоричні вимоги гальмують ініціативу, пригнічують особистість, чинять опір її гармонійному формуванню. Ступінь категоричності вимоги ще не визначає рівень мотивації учнів. Прохання авторитетного демократичного педагога можуть виконуватися миттєво, тоді як наказ людини, якої вихованці не поважають, може бути взагалі не виконаний.

Загальне правило полягає тут у тому, що не впевнений у дієвій силі своїх слів педагог звично чинить авторитарно і в результаті втрачає останню можливість знайти взаєморозуміння зі своїми вихованцями. Він може і досягти виконання своїх вимог, але ціна, яку він за це платить, надто висока.

Перейдемо далі до вичленення необхідної і достатньої сукупності компонентів виховного простору. Точкою відліку у цій теоретичній роботі нам слугуватиме методологічне правило, згідно з яким у виховному просторі має бути представлений весь універсум культури (пізнавально-творчої, художньо-естетичної, предметно-перетворювальної, духовно-комунікативної) і культурних форм життя.

Компонентами створення виховного простору доцільно вважати:

- демократизація соціобуття вихованців;
- гуманізація соціобуття вихованців;
- індивідуалізація соціобуття вихованців;
- культивування творчих можливостей вихованців;
- формування особистісно конструктивних відносин;
- оптимізація виховних можливостей процесу навчання;
- взаємодія школи і оточуючого довкілля;
- взаємодія школи і сім'ї;
- міжкультурна взаємодія у розвитку вихованців;
- продуктивна життєдіяльність вихованців;
- учитель у виховному просторі.

Розкриємо тепер послідовно зміст вичлених компонентів.

2. ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ СОЦІОБУТТЯ ВИХОВАНЦІВ

Демократизація функціонування виховного простору передбачає істотне підвищення коефіцієнта корисної дії саморегуляції суспільно значущих процесів, що відбуваються у ньому. Це ж безпосередньо пов'язане з культурним розвитком кожного члена виховного простору. У більш широкому соціальному плані необхідність демократизації визначається перш за все об'єктивною потребою суспільства у новій людині, здатній до самостійних, відповідальних, творчих дій, людині інтелектуальній і високодуховній.

Демократизація відносин утверджує:

- урівнювання учня й учителя в правах;
- право дитини на вільний вибір;
- право на помилку;
- право на власну точку зору;
- дотримання "Конвенції про права дитини";
- стиль взаємин: не забороняти, а спрямовувати; не змушувати, а переконувати; не командувати, а організовувати; не обмежувати, а надавати свободу вибору.

Стосовно завдань виховного простору демократизація як форма управління ним визнається однією з вищих цінностей. Вона передбачає розширення прав, а отже, й обов'язків та відповідальності учнівського угруповання.

Така стратегія безперечно спрямовується на демократизацію навчально-виховного процесу, демократизацію відносин і спілкування у системі "педагоги – вихованці", "група – вихованець".

Демократизація, таким чином, заперечує наказ, команду як спосіб суб'єкт-суб'єктних взаємин; натомість вона утверджує виборність органів групового самоуправління. Однак це не виключає стимулювання ініціативи перш за все особистим прикладом, свіжою ідеєю з боку більш соціально розвиненої особистості.

Можна стверджувати, що демократизація як мета, принцип та процес управління не має нічого спільного з анархією і всюдозволеністю, з лібералізмом (як проявом шкідливого потурання і всепрощення), з владою товпи. Це все у кінцевому підсумку антиподи демократії, такі ж, як авторитаризм, насилля над особистістю, зневажання прав людини.

Демократизація управління невіддільне від гласності. Як правило, дозування гласності, напівгласність – це навмисна спроба скрити інформацію, удар по демократизації. Тож без повної, об'єктивної інформації про все, чим живе колектив, грамотне, демократичне управління неможливе. Розкриємо апробовані шкільною практикою шляхи демократизації процесу функціонування виховного простору. Ці шляхи включають:

- створення єдиної виховної системи, що охоплює сфери учіння, праці і дозвілля, орієнтованої на особистісний розвиток дітей;
- перехід від педагогіки вимог до педагогіки співпраці й від неї до педагогіки відносин у рамках створеної системи;
- розвиток самоуправлінських початків у житті учнівського колективу;
- використання гри як методу організації навчально-виховного процесу;
- опору на комунарську методику і організацію дитячого життя;
- педагогізацію оточуючого школу середовища (створення виховного простору – І.Б.);
- особистісний підхід у вихованні (нині це особистісно орієнтований підхід – І.Б.).

Демократичний виховний простір – це соціокультурне явище інноваційного типу; і воно має стати масовим. Така вимога нашого часу.

3. ГУМАНІЗАЦІЯ СОЦІОБУТТЯ ВИХОВАНЦІВ

Гуманізація виховного простору є важливою умовою сходження школяра до кінцевої особистісно розвивальної мети. Гуманізація як процес (для досягнення цієї мети) вимагає висунення ряду проміжних (етапних) цілей, досягнення яких забезпечує розвиток базових (універсальних) та індивідуальних якостей особистості, що мають соціальну цінність.

Гуманізація ставлення до дітей включає:

- педагогічну любов до дітей, зацікавленість в їх долі;
- оптимістичну віру в дитину;
- співробітництво, майстерність спілкування;
- відсутність прямого примусу;
- пріоритет позитивного стимулювання;
- терпимість до дитячих недоліків.

Перебуваючи у гуманістично орієнтованому просторі, вихованці мають опанувати загальнолюдською та національно духовно-моральною культурою, що є базою для гармонійного розвитку особистості. Проте культура не реалізує свої функції розвитку особистості автоматично, а лише у тому випадку, якщо вона спонукає школярів до виховної діяльності. Саме діяльність є тим соціальним механізмом, який перетворює сукупність зовнішніх впливів у особистісні новоутворення. Така діяльність розгортається у межах різноманітних міжособистісних відносин.

З огляду на це гуманізація виховного процесу вимагає подолання стереотипної системи суб'єкт-об'єктних стосунків між вихованцями та педагогом, її заміну суб'єкт-суб'єктною системою, за якої вихованці є активними і свідомими суб'єктами соціальної взаємодії. Гуманістичні міжособистісні відносини правомірно розглядати як особливий вид суспільних відносин, сукупність залежностей і зв'язків, що виникають у вихованців у процесі їхнього морального спілкування і діяльності. Гуманістичні відносини доцільно класифікувати за змістом та способом суспільних зв'язків між суб'єктами. За змістом гуманістичні відносини розрізняються в залежності від того, стосовно до кого людина має певні обов'язки і якого роду ці обов'язки. Спосіб суспільних зв'язків є похідним від діяльнісної специфіки середовища, у якому перебувають суб'єкти: продуктивна праця, художня чи ігрова діяльність, дозвілля тощо.

Поняття гуманності як соціальної настанови, що включає пізнавальний, емоційний і поведінковий компоненти, залучається при аналізі широкого кола проблем, зв'язаних із формуванням у дитини системи ціннісних орієнтацій, її розширення та зміцнення в залежності особливостей віку, у якому вона перебуває. У своїй розвиненій формі гуманність особи виступає у групах високого розвитку, де вона є засобом існування, міжособистісних стосунків, при яких кожен член колективу ставиться до іншого, як до себе, і до себе, як до іншого, виходячи з цілей і завдань спільної діяльності. У колективі кожній особистості забезпечується не тільки належна повага але і висока вимогливість.

Величезне значення в становленні гуманності дитини належить спільній діяльності, що припускає реальне співробітництво. Спільна діяльність створює спільність емоційних переживань, формує у дитини гуманне ставлення до інших – від безпосередніх проявів емоційної чуйності (таких, як співчуття неблагополуччя і спільна радість успіхам) вона переходить до опосередкованих моральними нормами актів співучасті у спільній діяльності.

Спільна діяльність, таким чином, є вагомою умовою формування гуманістичних відносин. Засоби організації цієї діяльності відіграють велику роль. Спільна робота школярів на уроці стає джерелом багатогранних стосунків між ними, що, власне кажучи, є стосунками колективної праці. Це, насамперед, ставлення кожного учасника до своєї справи як до загальної, уміння узгоджено діяти разом з іншими для досягнення загальної мети; взаємна підтримка і у той же час товариська вимогливість один до одного, уміння критично ставитися до себе, розцінювати свій особистий успіх чи невдачу з позиції загальної справи.

Встановлення гуманістичних відносин між педагогами й вихованцями на принципі взаємної поваги – один з факторів правильного розвитку дитячого колективу і створення творчої атмосфери, в якій найкраще виявляються здібності особистості, формуються її позитивні якості. Атмосфера взаємної поваги залежить від учителя. Це виявляється у визнанні позитивних якостей учня, в умінні знайти способи і шляхи виконання його прохань і побажань, у задоволенні його інтересів, у пробудженні часом прихованих здібностей.

Дуже важливим в процесі гуманізації виховного простору є моменти створення “ситуацій успіху” для вихованців, “ситуацій радості та причетності до якоїсь важливої справи”, формування оптимістичного світосприймання.

4. ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ СОЦІОБУТТЯ ВИХОВАНЦІВ

Індивідуалізація в освітньому процесі – це система засобів, яка сприяє усвідомленню підростаючою особистістю своєї відмінності від інших: своїх способів досягнення культурних цінностей та міжособистісної взаємодії для успішного входження у світ духовності і гідного життя у ньому. Індивідуалізацію доцільно розуміти як діяльність педагога і самого вихованця щодо розкриття, збереження і розвитку одиничного, своєрідного, особливого, що зумовлене природою чи свідомо набуте в індивідуальному досвіді.

З огляду на це в центр усіх процесів, які охоплюються виховним простором, необхідно поставити вихованця з його інтересами і здібностями, життєвим досвідом і потребами, активністю і самостійністю. У цьому й полягатиме сутність індивідуального підходу як орієнтації на індивідуально-психологічні особливості вихованців, включення у роботу з ними спеціальних способів і прийомів, відповідних їхнім індивідуальним особливостям.

Річ у тім, що кожний вихованець реагує на виховну дію по-своєму, тобто на різних вихованців один і той же вплив може справити різне враження і призвести до різних результатів. Реакція вихованця на виховний вплив залежить від ряду умов: від потреб і прагнень, які у нього на даний час актуалізовані, від особливостей і якостей особистості, які у нього сформувались, від людини, яка організовує цей вплив, від емоційного стану, у якому знаходиться вихованець.

Однак перелічені умови, по-перше, не очевидні: їх слід правильно діагностувати, а, по-друге, слід враховувати той факт, що немає однозначності між зовнішньою дією вихованця і її рушійною силою (мотивом). Так, зовнішні прояви школяра (слова, поведінка, справи) часто не виявляють його сутності. Одна й та ж поведінка може спонукатися різними мотивами, за ними можуть стояти різні прагнення, різні потреби. Тому для організації педагогічного впливу і його ефективності важливо знати які саме прагнення стоять за тим чи іншим вчинком вихованця.

У цілому для ефективності будь-якої виховної дії необхідно знати і враховувати не тільки емоційні стани школяра, не тільки силу і спрямованість потреби, що спонукає його до діяльності, у перебіг якої вихователь втручається, – необхідно також знати школяра у цілому, його особливості, властивості, якості особистості, його мотиви, рівень морального розвитку.

Якщо вихователь всього цього не враховує, виникає цілий ряд негативних наслідків. Інколи формуються зовсім не ті якості і властивості, на які розраховує вихователь, інколи вплив залишається безрезультатним, інколи виникають негативні емоційні переживання.

Відсутність індивідуального підходу у вихованні призводить також до найбільш серйозного і небажаного наслідку – виникнення так званого смислового бар'єру. Сутність цього явища полягає у тому, що через різне ставлення школяра і дорослого до однієї і тієї ж події, вчинку, поведінки у цілому вихованець виявляється повністю несприйнятливим як до окремих педагогічних впливів, так і до всієї їх системи. У результаті школяр, добре розуміючи і вміючи виконувати те, що від нього вимагає вихователь, не “приймає” цю вимогу і вперто її не виконує. Причинами виникнення смислового бар'єру можуть бути:

1) Основною найбільш значущою за своїми наслідками причиною виявляється якраз неврахування мотивів, що обумовлює той чи інший вчинок.

2) Повторення одних і тих же впливів, особливо тоді, коли вони виявляються нерезультативними. Особливо швидко виникає смисловий бар'єр стосовно словесних впливів, що повторюються, і якими охоче користуються всі вихователі. У тих випадках, коли те, про що говорить дорослий, незрозуміле вихованцю і сенс слів для

дитини і дорослого виявляється різним, якщо до того ж ніяких наслідків зі слів не випливає, то діти звикають до них, перестають звертати на них увагу. Виникає смисловий бар'єр.

3) Досить часто смисловий бар'єр виникає у підлітковому віці, коли у школярів розвивається особлива чутливість до думки про них оточуючих, до оцінки їхньої особистості, вчинків, знань, умінь, до взаємин, які у них складаються з людьми. Підлітки особливо образливі, запальні – на цьому фоні дуже легко виникає смисловий бар'єр.

5. КУЛЬТИВУВАННЯ ТВОРЧИХ МОЖЛИВОСТЕЙ ВИХОВАНЦІВ

Різноманітна активність шкільної молоді у виховному просторі практично реалізується як певні види предметної діяльності. Їх зазвичай розрізняють за кардинальними критеріями: репродуктивності – творчості. Особливістю репродуктивної діяльності є те, що її суб'єкт значною мірою повторює заздалегідь даний, готовий зразок тих чи інших способів дій. Він відтворює вже відомі зв'язки чи впізнає їх за раніше засвоєними правилами. Якщо б суб'єкт не володів репродуктивним видом діяльності, то неможливою виявилась передача накопиченого соціального досвіду від старших до молодших.

Поряд з цим особистість самостійно засвоює нові зв'язки, створює нові знання, художні образи, способи соціальної взаємодії, не маючи зразка, або ж наперекір йому. Тому ефективність сучасного освітнього процесу безпосередньо пов'язується зі збільшенням питомої ваги продуктивної, творчої діяльності, щоб учень творчо осмислював і все те, що їм засвоєно і репродуктивним шляхом. Творча діяльність школярів розгортається на основі творчого мислення чи уяви, яка теж неможлива без творчого образного мислення. Своєрідність цієї ситуації все ж полягає у тому, що учні в процесі творчості створюють нове не для суспільства, а лише суб'єктивно нове, але у той же час соціально значуще для суспільства, оскільки при цьому формується і проявляється особистість.

Творчий процес у багатьох випадках передбачає, по-перше, самостійне перенесення знань, умінь, способів дій у нову ситуацію. Чим віддаленіший зв'язок між ситуацією і цими психологічними утвореннями, що зберігаються у пам'яті, тим більш творчий характер носить застосування набутого досвіду в нових умовах. По-друге, важливою рисою творчої діяльності виявляється також бачення нових проблем у знайомих, стандартних умовах. По-третє, творчий процес пов'язаний зі здатністю суб'єкта бачити нову функцію знайомого об'єкта. У залежності від ситуації творча особистість в одному і тому ж об'єкті здатна побачити нове, інколи неочікуване призначення. По-четверте, істотною властивістю творчості виступає вміння бачити альтернативу вирішення, тобто альтернативу підходу до його пошуку. Тут спрацьовує установка на допущення різних способів рішень. По-п'яте, необхідною умовою творчого процесу є вміння комбінувати раніше відомі способи рішення проблеми у новий спосіб, а також вміння створювати оригінальний спосіб рішення за відомих інших.

Творчість за своєю природою вимагає оригінальності, вміння відмовитися від стереотипів діяльності, знань, хоча без таких стереотипів як бази воно неможливе. Тому навчання повинно, з одного боку, прищеплювати стереотипні звички і, з іншого – одночасно створювати установку на можливу необхідність відмовитися від них у пошуках інших знань і способів дій, які більш правильні для даного випадку.

Окремою сферою у творчій діяльності підростаючої особистості виступає художня творчість. Мета художнього відображення життя полягає у тому, що факти, враження, образи зовнішнього світу важливі для суб'єкта такої творчості не самі по собі, а виступають для нього засобом і можливістю виразити певну сукупність ідей, переживань, ціннісних ставлень до життя, яка спонукає його працювати над твором. У цьому зв'язку процес художньої творчості спрямований на пошук образу, у якому втілюватиметься задум, ідея-переживання, внутрішній зміст того чи іншого твору. Якраз у художньому образі втілюється процес творчої уяви. Тому таку уяву частіше за все розуміють як оперування образами минулих сприймань, як їх перекомбінування, у результаті якого створюються нові поєднання образів (живописних, музичних, словесних, пластичних).

Відтак, у освітньому процесі вся сукупність образотворчих знань, умінь, навичок повинна викладатися, усвідомлюватися і застосовуватися як засіб, необхідний для вирішення учнем задач творчого характеру, тобто розвитку у нього творчого початку, творчої особистості, емоційно-естетичної відгукливості. Значний вплив у цьому плані можуть здійснити на вихованця і твори мистецтва і саме його багаторічне перебування у художньому середовищі.

З викладених нами наукових позицій стає ясним, що головною метою розвивальної художньої освіти повинен стати розвиток провідних рівнів художньої вмільості: творчої уяви і – що найбільш важко, але зате і найбільш важливо – естетичної позиції людини. Педагог, проводячи учня через розмаїття художньої творчості, має утримувати у його свідомості незмінний принцип мистецтва: адекватність форми (художніх правил, стилю, прийомів, усіх виразних засобів) тому світовідчуттю і тим ідеям, які лягли в основу даного твору чи цілого напрямку в мистецтві.

6. ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНО КОНСТРУКТИВНИХ ВІДНОСИН

У виховному просторі мають формуватися і функціонувати особистісно конструктивні відносини – доброзичливості, взаємодопомоги, співпраці, дружби. Зауважимо, що якими різноманітними не були б відносини, їх доцільно умовно віднести до двох груп. Це відносини відповідальної залежності (за А. С. Макаренком) і емоційно-психологічні відносини.

Без відносин відповідальної залежності будь-яка група не може повноцінно існувати. Їх ще називають діловими, офіційними відносинами. Звичайно, що ділові відносини не народжуються стихійно, а виступають результатом педагогічно доцільно організованої різнобічної діяльності.

Учнівське об'єднання не може також функціонувати без відносин дружби і товариськості. Ці відносини характеризуються вибірковістю, вони виникають частіше за все стихійно, незалежно від педагогів і виступають частиною міжособистісних відносин, пов'язуючи між собою у тій чи іншій мірі членів групи.

Розвиваючи ділові відносини, небезпечно руйнувати усталену структуру емоційно-психологічних зв'язків, навіпаки їх слід свідомо зміцнювати. Щодо них існує правило, згідно з яким емоційно-психологічні відносини у колективі мусять бути не визначаючими, а визначальними.

Працюючи з колективом, педагог не може обійти питання, який вплив чинять відносини, що склалися, на розвиток особистості кожного школяра, на становлення колективу. Для цього потрібно знати, який склад дружніх мікрогруп, які цінності у цих мікрогрупах, хто там лідер, у чому причина конфліктів. Початково учнівську молодь об'єднує у групу дружба, особливо у підлітковому і ранньому юнацькому віці. Нерідко групи складаються не лише через особисті симпатії, але через "практичні" інтереси (наприклад, володіння престижними речами).

Важливішою характеристикою групи є її ціннісні орієнтації, норми, цілі. Єдність ціннісних орієнтацій у групі визначає її згуртованість. Ідеальна ситуація, коли цілі, норми і цінності у дружній групі і колективі співпадають. Але вплив дружньої мікрогрупи може розходитися з впливом колективу. І тоді в одних випадках члени цієї мікрогрупи поведуть себе, як прийнято у колективі, а у інших – як прийнято у мікрогрупі. Та чи завжди у всіх випадках правий колектив? Тут слід зважати на те, що окремі групи можуть бути носіями духовних цінностей більш високого порядку, ніж весь колектив.

Успішне формування позитивних групових відносин відбувається за умови створення відповідних педагогічних ситуацій. Вони можуть бути диференційовані за конкретною метою, на яку вони спрямовані. З урахуванням цього вицеляють ситуації пізнання, успіху, довіри.

Відносини в учнівському об'єднанні часто складаються несприятливого тому, що його члени погано знають один одного.

Ситуації успіху і довіри дозволяють вихованцю розкритися, подолати невпевненість у своїх силах. Неуспіх відіграє негативну роль у формуванні особистості вихованця, негативно відбивається на його емоційному стані, а це ускладнює взаємини з ровесниками. Ситуації успіху, природні і спеціально створені, часто переростають у ситуації емоційно-психологічної єдності, коли виникає почуття "ми – колектив".

Особливе значення набувають ситуації довіри. Без справжньої довіри до вихованців не може бути дієвого самоуправління, дієвих демократичних відносин педагогів і учнів.

Ефективність педагогічних ситуацій залежить від стилю відносин учителів і учнів. Тільки довірчі, доброзичливі відносини можуть сприяти доцільній організації ситуації і тривалим позитивним змінам.

Аксіомою суспільно значущого функціонування виховного процесу є запобігання фізичного і психологічного насилля над вихованцем, незалежно від рівня розвитку (або взагалі недорозвитку) його фізичної чи психічної сфер.

Насильство слід розглядати у правовій, моральній, суспільно-політичній та психологічній площинах. У правовій площині більшість випадків фізичного насильства карається законом. Насильство у моральній площині окреслює кривдження осіб, слабших фізично, часто з фізичними або психічними вадами. У суспільно-політичній площині насильство набуває значних розмірів, про що свідчать збройні конфлікти, або непокори, а також бійки у громадських місцях. У психологічній площині - це явища, що відбуваються у психіці людини, а також у міжіндивідуальних стосунках. Головний зміст цього виду насильства – страждання жертви, її безсиллі, внутрішньому розладі, приниженні.

Найчастіше насильство проявляється в сім'ї. Це реальна дія чи погроза фізичної, сексуальної, психологічної або економічної образи та насильства з боку однієї особи щодо іншої, з якою вона має чи мала певні значущі стосунки.

Особливо гострою проблемою є насильство над дітьми. Реальність така, що вірогідність кривдження дітей є у всіх соціальних верствах та в сім'ях на різних етапах розвитку. Фізичні та емоційні травми, які вони переживають, обкрадають суспільство та всіх його членів зокрема.

Звернемо увагу на більш "тонкі" експлуататорські відносини, які можуть проявлятися у груповому житті. Доцільно розрізняти прямі і непрямі експлуататорські відносини.

До перших відноситься домінування і підкорення собі партнера різними суспільно несхвальними способами. Зустрічаються непоодинокі ситуації, коли вихованець з дещо заниженою самооцінкою виробляє порівняно увічливий, що межує з комплексом неповноцінності, стосовно значущих осіб спосіб прояву свого психологічного стану, за якого він неодмінно стає об'єктом допомагаючих вчинків з боку оточуючих його людей.

До непрямих експлуататорських відносин відносяться випадки, коли вихованець перманентно робить спроби побудувати міжособистісні відносини таким чином, щоб він як ініціатор цих відносин зайняв залежну позицію, яка асоціюється з його приниженням чи образами тощо. При цьому вихованець усвідомлює, що за такого ставлення до нього він домагається задоволення своїх потреб. Другий аспект експлуататорських відносин

можна охарактеризувати як виклик співчуття. Вихованець, який викликає у оточуючих співчуття, сподівається на їхню втіху, щоб набути стану спокою у психологічно важких обставинах.

7. ОПТИМІЗАЦІЯ ВИХОВНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ

Виховний простір має сповна асимілювати особистісно розвивальні можливості процесу навчання. Йдеться, тим самим, про виховний вплив навчання на духовно-моральну структуру особистості школяра. Можливість такої спрямованості навчального процесу зумовлюється тим, що навчальна діяльність виконує важливу соціальну функцію – вона забезпечує оволодіння молодим поколінням культурою суспільства. В інтересах виконання цієї функції необхідно досягти того, щоб учіння було добре інтегроване в систему життєдіяльності кожного учня, а також тих колективів, у склад яких він входить.

Під системою життєдіяльності розумітимемо взаємопов'язану сукупність видів діяльності, за допомогою яких особистість задовольняє різноманітні потреби і долучається до певних суспільно значущих цінностей. Відтак, без використання особистісно розвивальних результатів процесу навчання життєдіяльність особистості виявиться ціннісно збідненою. Розвиток особистості у навчальному процесі здійснюється під дією наступних факторів: змісту освіти, методів навчання, використовуваних форм, взаємин між учасниками процесу навчання. Якщо ці фактори адекватні головній цілі розвитку особистості (володіння нею духовно-моральними цінностями), то у такому випадку говорять про виховуюче навчання. Навчання не носитиме виховуючого характеру за таких обставин: а) вчитель не пропонує виховних задач, обмежуючись лише задачами, пов'язаними з засвоєнням передбачених програмою знань, умінь і навичок з того чи іншого предмету; б) коли при виборі організаційних форм і методів навчання вчитель не виходить з того, що вони мають відносну самостійність, що від їх характеру залежать відносини, що виникають у процесі навчання між педагогом і учнями і між самими учнями; в) коли вчитель забуває про те, що шкільне навчання не може відбуватися у відриві від тих процесів навчання, які постійно протікають у житті.

Отже, утвердження виховної функції процесу навчання має пов'язуватися зі створенням альтернативних (стосовно вищенаведених) обставин і їх системною реалізацією. При цьому центральним виховним фактором процесу навчання виступає надання знанням і умінням суспільно значущої цінності. Остання передбачає заняття учнем певної позиції щодо будь-яких об'єктів і явищ, що вивчається, зі світоглядної точки зору, що виражає його ціннісне ставлення до певного об'єкту чи явища.

Надання суспільно значущої цінності виступає як процес, що має наступні структурні елементи: а) суб'єкт процесу надання цінності (вчитель і учні); б) об'єкт надання цінності (певні наукові знання); в) культурна норма; г) методи для виведення оцінного судження, організація діяльності учнів; д) надання цінності чи заняття тієї чи іншої позиції в сенсі оцінного судження.

Виховну функцію не можна вважати реалізованою, якщо учні можуть за необхідності вивести лише відповідне оцінне судження. Надзвичайно важлива суб'єктивна сторона надання цінності, наявність почуття впевненості, переконаності у тому, що оцінка відповідає культурним нормам і приймається для обґрунтування. Почуття впевненості виникає тоді, коли твердження, що обґрунтовується, у такій мірі підкріплюється аргументами, що відсутня можливість сумніву в оцінці.

8. ВЗАЄМОДІЯ ШКОЛИ І ОТОЧУЮЧОГО ДОВКІЛЛЯ

Шкільна виховна система вступає у взаємодію з соціальним і природним довкіллям, виходить на включення у нього, на його освоєння. З огляду на це недоцільно розглядати школу лише як навчальний заклад, головною функцією якого виступає оволодіння учнями системою знань, умінь, здібностей, необхідних для продовження освіти і майбутньої професійної діяльності. Сучасна школа – це важливий компонент у єдиній системі суспільного виховання, що включає поряд зі школою, інші соціальні інститути. Це і сім'я (яка нині відповідальна не тільки за свою власну дитину) і позашкільні установи, і установи культури і засоби масової інформації. Усі вони беруть участь у вихованні підростаючого покоління. Кількість соціальних інститутів, які цілеспрямовано впливають на виховання дітей, неухильно зростає. При цьому вони по-різному реалізують свої функції, і, на жаль, не завжди діють узгоджено.

Школа – основний інститут суспільства у сфері виховання, і її завдання – звести всі впливи у єдність; така інтегруюча функція нині є для неї найважливішою. Такий підхід змінює у принципі характер взаємодії школи з соціальним і природним довкіллям. Завдання школи – не тільки використовувати можливості оточення у вирішенні пізнавальних і виховних завдань, не тільки попереджувати чи коригувати можливі негативні впливи середовища, але і стати базою об'єднання усіх впливів, і цілеспрямованих, і стихійних, які відчувають сучасні школярі.

Ефективність впливу довкілля, що оточує школу, на її вихованців залежить не тільки (а часом і не стільки) від його виховного потенціалу, але і від характеру взаємодії, від того, як відбувається цей процес, як здійснюється керування ним і яку роль відіграє у ньому школа. Дійсно, школу може оточувати прекрасний природний ландшафт. Поблизу неї можуть знаходитися історично й естетично цінні пам'ятники. І при цьому вихованці можуть не помічати краси, байдуже сприймати радості і горе людей. Це означає, що середовище з його цінностями виявилось несприйнятним дітьми, не увійшло у їхню свідомість, почуття, у їхній соціальний досвід.

Тож взаємодією школи з довкіллям необхідно керувати, причому керувати на всіх трьох рівнях – соціально-педагогічному, організаційно-педагогічному і психолого-педагогічному.

Серед проблем, що виступають на перший план за такого підходу, найбільш істотними виявляються:

- 1) перетворення оточуючого середовища у середовище оточуюче;
- 2) інтеграція виховних сил середовища;
- 3) перетворення середовища школи у середовище учнівського колективу.

Охарактеризуємо їх:

Виховний простір має за допомогою різних форм і засобів включати вихованців у реальне життя, не обмежуючи їх справами школи. Зважаючи на те, що соціальні структури (клуби-інтернети, ігрові розважальні, центри і таке інше), у яких протікає значна частина суспільного життя, можуть по-різному (позитивно чи негативно) впливати на вихованців, педагог має досконало знати свій мікрорайон і відповідним чином спрямовувати прагнення вихованців.

Нині істотно розвивається мережа позашкільних установ, їх функції в системі суспільного виховання. Вони все більше не лише обслуговують певну частину дітей, стаючи базою для їх позаурочної діяльності за інтересами. Позашкільні установи у відповідності зі своїм профілем проводять масові заходи. Вони не рідко беруть на себе методичні функції у підготовці шкільних учителів до проведення різних видів позаурочної роботи з дітьми. Все ж педагогічно організоване довкілля не повинно ні дублювати школу у своєму впливі на дітей, ні бути незалежним від неї. Воно мусить бути продовженням школи, але якісно іншим з урахуванням того, що в ньому вихованці проводять свій вільний від обов'язкової, регламентованої діяльності час.

Інтеграція виховних сил довкілля – життєво важлива проблема. Виникла вона як результат суперечності між зростанням виховних функцій соціального середовища і розвитком його виховного потенціалу, з одного боку, і розрізненістю зусиль з його використання – з другого. Інтеграція виховних сил довкілля має бути процесом керованим. У цьому доцільно виділити наступні етапи.

Перший етап – діагностичний. Він пов'язаний з вивченням виховних можливостей середовища, потреб школи і дітей. Другий етап – моделювання майбутнього простору і тієї системи суспільного виховання, яка може бути реалізована на його базі. Третій етап – організаційний. Він пов'язаний з залученням певного контингенту дорослих до роботи з дітьми, що організується за межами школи, з озброєнням цих дорослих системою педагогічних знань і умінь. Четвертий етап – безпосередня робота з дітьми у відповідності зі створеними моделями. Накінець, п'ятий етап – удосконалення системи взаємодії школи з довкіллям за рахунок самоуправління самих школярів у сфері їх позашкільної діяльності.

Будемо розрізняти поняття “середовище школи” і “середовище колективу”. Середовище учнівського колективу – те, з чим він взаємодіє як цілісність. Це освоєне колективом середовище, образ якого живе у свідомості і почуттях його членів. Це те, що колектив вважає немов би своїм продовженням, у збереженні і вдосконаленні чого він відчуває потребу.

Оточуюче школу середовище тією мірою є фактором, що виховує учнів, у якій воно є середовищем колективу. Разом з тим досвід свідчить, що середовище школи не автоматично перетворюється у середовище колективу по мірі розвитку останнього. Необхідна цілеспрямована праця з освоєння середовища. Основними шляхами перетворення середовища школи у середовище колективу, що функціонує в ній, є такі:

1. Для того, щоб оточуюче школу середовище перетворилось у середовище колективу, необхідно, щоб вихованці сприймали його як щось цілісне, взаємопов'язане, щоб у їх свідомості був присутній образ цього середовища, причому у свідомості усього колективу, а не лише окремих особистостей. Важливо, щоб вихованці сприймали оточуюче у всій багатоманітності: знали людей, що допомагають школі, мали уявлення про природне оточення, про інфраструктуру району, про проблеми його жителів, про перспективи його розвитку.

2. Для формування цілісної картини середовища, що оточує школу, у свідомості учнівського колективу, важливо навчити дітей не тільки помічати і бачити це середовище, але й відчувати емоційно, переживати різні події, що відбуваються у ній.

3. Освоєння колективом шкільного середовища, звичайно ж, не зводиться до сприйняття і формування його образу у свідомості колективу. Необхідне активне освоєння оточуючого середовища, а саме: його охорона і вдосконалення.

4. Учнівський колектив мусить також виступати у ролі творця свого власного середовища. З цією метою вихованці повинні проектувати своє майбутнє середовище, розробляють його моделі, обговорюють їх переваги і недоліки, доходять до спільних висновків і, накінець, спільними зусиллями реалізують прийнятий варіант. Так образ створеного ними середовища (виховного простору) починає жити в колективі ще до його втілення. Природно, що створене спільними зусиллями середовище (чи окремі її компоненти) сприймаються колективом інакше, ніж початково існуюча. Таким чином, це вже власний виховний простір самостійно створений і тому значущий для вихованців.

9. ВЗАЄМОДІЯ ШКОЛИ І СІМ'Ї

Сім'я виступає первинним соціальним інститутом, який володіє потужним виховним потенціалом. Як інтимне, відносно замкнуте згуртоване утворення воно створює таку соціально-психологічну атмосферу, яка

допомагає дітям долучитися до великого і складного оточуючого світу. Однак положення у сім'ї дітей різного віку неоднозначне. Непорозуміння між дорослими і дітьми, як правило, виникають за двох причин: неадекватне уявлення самої дитини, особливо підлітка, про свої можливості і нерозуміння батьками тих серйозних змін, які відбуваються з їхніми підростаючими дітьми. Багато батьків бувають надто авторитарні, не помічаючи вікових особливостей своїх дітей, що постійно дорослішають. І це призводить до виникнення конфліктних ситуацій. При цьому одні батьки вміють конфліктну ситуацію змінити, облишити її емоційної гостроти, зрозуміти її причини, прагнуть зрозуміти своїх дітей, самокритично оцінити свої дії. Другі використовують виключно заборони, вимагають негайного послуху, підозрюють дітей у всіх недостойних вчинках, розуміють свої батьківські обов'язки лише як контроль і покарання.

З огляду на це, центральне завдання педагогів полягає у педагогізації сім'ї, оволодіння батьками знаннями і вміннями вихователя, педагогічною майстерністю. Такий напрям діяльності педагогів визначається тим, що школа і сім'я – ті два суспільних інститути, без спільних дій яких процес виховання підростаючої особистості, підготовка її до благогойдного життя істотно ускладнюється. Одні у цьому звинувачують сім'ю, інші – школу. Багато ж тут залежить від узгодженості дій цих важливих інститутів суспільства. Там, де батьки виявляються неспроможними у вихованні власної дитини, педагоги намагаються компенсувати їхній вплив. Однак це далеко не завжди призводить до успіху. Але у взаємодії школи і сім'ї така компенсація – це далеко не основне. У цьому зв'язку видається важливим не тільки встановити специфічні функції школи і сім'ї стосовно дитини, але й охарактеризувати ті можливі чи бажані зв'язки між ними, які роблять виховання найбільш ефективним.

Умовно їх доцільно розділити на три групи: 1) зв'язки, які мають ціль оптимізувати вплив сім'ї на підростаюче покоління за рахунок підвищення її педагогічної культури і надання їй педагогічної допомоги; 2) зв'язки, за допомогою яких батьки включаються в навчально-виховний процес школи, допомагають їй; 3) зв'язки, у яких сім'я і школа виступають як партнери у вихованні.

Для реалізації першої групи зв'язків досить важливою ідеєю (поряд з педагогізацією сім'ї) виявляється формування у батьків готовності до постійного самовдосконалення у здійсненні виховного процесу зі своїми дітьми.

Конкретними формами реалізації другої групи зв'язків може виступити допомога батьків школі у веденні факультативів, клубної роботи, в організації колективних заходів, у господарських справах. У такого роду зв'язках сім'я виступає у ролі батьківської громадськості, яка бере на себе певні функції у навчально-виховному процесі. Разом з тим включення батьківської громадськості у навчально-виховний процес породжує ряд проблем. Доцільно більш глибоко вивчати можливості батьківської громадськості, диференціювати функції різних категорій батьків у виховному процесі школи, сприяти їх об'єднанню у колектив батьків учнів даної школи, зміцнювати зв'язки між колективом педагогів і колективом батьків.

Щодо практичного втілення третьої групи зв'язків, то тут слід налагоджувати й утверджувати відносини координаційного характеру. Це означає, що у вирішенні тієї чи іншої задачі ці виховні інститути виступають спільно, реалізуючи свої специфічні можливості. Такого роду відносини необхідні, наприклад, у підготовці школярів до сімейного життя, в організації дозвілля, при виборі ними професії.

10. МІЖКУЛЬТУРНА ВЗАЄМОДІЯ У РОЗВИТКУ ВИХОВАНЦІВ

Проблема міжкультурної взаємодії у наш час набуває особливої актуальності. Процеси глобалізації якісно змінюють в першу чергу комунікативну парадигму, у якій формуються основні базові цінності. Вони ж у своїй єдності репрезентують культурну самосвідомість, де несуперечливо мають співіснувати і етико-національні пріоритети, і надбання інокультурні.

Лише на перетині цих утворень у суб'єктивній площині можливо говорити про толерантність, міжкультурний діалог та співробітництво. З огляду на це полікультурність підростаючої особистості виступає на перший план виховних зусиль педагога. Він, як ніхто інший, розуміє всю складність процесу прилучення вихованця до культурної розмаїтості, яку породила сучасна цивілізація. У сконцентрованій формі полікультурне виховання мусить забезпечити свідоме засвоєння особистістю цінностей національної та світової культури, формування широких соціальних чинників, як міжкультурних інтеграторів, готовності до практичних ціннісних взаємобмін при збереженні власної культурної самобутності.

Слід наголосити, що сучасна психолого-педагогічна наука ще не має у своєму теоретико-технологічному арсеналі достатнього обсягу дієвих пояснювальних принципів і засобів успішного вирішення проблеми міжкультурної комунікації та методик усвідомленого входження підростаючої особистості як у власну культуру, так і в інокультурний простір. Такий стан відбивається на сутності основних наукових категорій, які використовуються за традиційного освітнього підходу. Частіше за все на перший план методичного забезпечення ставиться поняття "міжкультурна адаптація", за якого особистість перебуває здебільшого у пасивній позиції. Недостатнім виховним впливом володіє й ідея взаємообміну знань у міжкультурній комунікації. По-перше, зі знаннями асоціюються лише емпіричні дані, що явно недостатньо для свідомого оволодіння особистістю і своєю, і чужою культурою; по-друге, механізм готового обміну не розгортає у неї внутрішніх процесів, спрямованих на виявлення генезису певних культурних надбань. Розвивально недосконалим виступає

й порівняння інших культур як мислительний прийом, на основі якого має формуватися готовність особистості до міжкультурного функціонування.

Загалом опора навчально-виховного процесу на наведені нами категорії дозволяє стверджувати, що даний процес ґрунтується на емпірично-приспосовницькій стратегії. На її основі формується здебільшого стримуюча позиція особистості щодо іншої культури (вона у мовленнєвому вираженні звучить так: не маю нічого проти, нехай буде).

Отже, слід змінити існуючий підхід до міжкультурної взаємодії, який має бити спрямований безпосередньо на культурно-моральний розвиток особистості. Така методологічна позиція започатковує акумулятивно-ціннісну міжкультурну стратегію. Її базовими характеристиками є:

1) Розгляд культур цінностей як систем відкритих проблем. Вихованець має усвідомити (на основі вирішення певних моральних задач) генезис і становлення ціннісної структури конкретної культури.

2) Далі, на основі операції узагальнення, він відкриває сутність іншої культури, а емпіричні прояви двох різних культур опановуються на основі сходження від загального до конкретного.

Акумулятивно-ціннісна міжкультурна стратегія має методично розгортатися за такими правилами:

1) Орієнтація на чуттєве вживання особистості в іншу культуру (а не на пристосування до неї);

2) Орієнтація на міжкультурне ровивальне нарощування (а не взаємообмін міжкультурних знань);

3) Орієнтація на особистісну творчість як надання суб'єктивної значущості кожній міжкультурній події.

11. ПРОДУКТИВНА ЖИТТЄДІЯЛЬНІСТЬ ВИХОВАНЦІВ

Організація життєдіяльності різних об'єднань школярів у межах виховного простору – досить складний і багатосторонній процес. Вона повинна бути соціально цінною і відображати різні сфери: навчання, предметно-практичну і художню діяльність, спорт, гру, спілкування, дозвілля. Життєдіяльність у цілому мусить бути спрямована на цілісний розвиток особистості школяра.

Відтак, слід створювати ситуації, що спонукають вихованців розкритися, показати свої знання і уміння у різних видах діяльності. З цією метою важливо донести до кожного з них основні цілі, сформувати розуміння їх суспільної значущості, зробити їх особистісно привабливими.

Одночасно слід піклуватися про засвоєння і прийняття вихованцями вимог і цінностей різновікових колективів, про створення певного стилю взаємин. Все це буде досягнуто, якщо відразу ж поставити вихованців у позицію суб'єкта життєдіяльності, коли вони самі творять, розвивають цінності, свідомо прагнуть до формування позитивних групових відносин. Важливо не лише що, але і як вихованці дізнаються про цілі життєдіяльності, у якій формі будуть поставлені конкретні вимоги і приписи з боку педагогів.

Життєдіяльність у виховному просторі повинна бути максимально наповнена справами, які відповідали б психологічним особливостям школярів. Усі групові (колективні) заходи мають передбачати накопичення вихованцями досвіду ділової співпраці і міжособистісної взаємодії, що в кінцевому підсумку втілюватимуться в доцільні й гнучкі форми самоуправління. За такого стану часткове учнівське об'єднання виступатиме у якості колективного організатора тих чи інших спільних заходів, причому таких, які вимагають мобілізації всіх його можливостей.

По мірі набуття такого колективного досвіду відкриваються реальні можливості проведення вихованцями найбільш складних справ, які вимагають активності, якщо не всіх, то багатьох часткових учнівських об'єднань. Тут особливу роль можуть відіграти комплекси, які утворені з ряду заходів. Кожний такий комплекс являє собою спільну справу, подію, що втілює у собі єдність дій, почуттів, думок, відносин окремих його учасників і колективу у цілому. При організації учнівської життєдіяльності слід, по-перше, попередити прояв ефекту "групового егоїзму", коли угруповання замикається у собі, "пишається собою" і не помічає, не хоче помічати того, що відбувається навколо. Навіть у тому випадку, коли життєдіяльність учнівських об'єднань має суспільно корисну спрямованість, але піклування про оточуючих не виходить за межі групи, то поступово вона втрачає соціально важливі цінності, її розвиток гальмується. У кінцевому підсумку це негативно відбивається на формуванні особистості вихованців, у них виникає самозаспокоєність, черствість, схильність до демагогії.

По-друге, слід не допускати, щоб учнівські форми самоуправління існували лише формально, реально нічого не вирішуючи і нічим, по суті, не керуючи. Така гра у самоуправління чітко уловлюється вихованцями і різко знижує їхню зацікавленість у групових справах, породжує пасивність і байдужість.

Оскільки йдеться про життєдіяльність учнівської молоді, то необхідно звернути увагу ще на один істотний момент. У таких об'єднаннях виразно проявляються спільні позитивні емоції великої сили. Однак вони не утримуються тривалий час, за ними неодмінно наступає поступовий спад настрою. Спроба утримати стан піднесення на тривалий час за рахунок емоційно насичених ситуацій не призводить до очікуваних результатів. Відбувається звикання до яскравих вражень, послаблюється сприйнятливність, ефективність виховних впливів значно знижується. У свою чергу затримка емоційних станів у положенні "спад" викликає симптоми "емоційного голоду".

Для виховної практики зі всього цього випливає, що різні події, ситуації, спеціально створені у виховних цілях, можуть переживатися у групі більш яскраво і глибше, якщо перед цим емоційний стан був дещо знижений,

відчувалася недостача вражень, переживалась певна незадоволеність. Знання описаних закономірностей дозволяє свідомо конструювати емоційний ритм життя групи, будувати "партитуру" виховної роботи.

12. УЧИТЕЛЬ У ВИХОВНОМУ ПРОСТОРИ

Педагогічний колектив виявляється ядром виховного простору; він є головним колективним суб'єктом виховання підростаючої особистості. Визначальною тут виступає діяльність учителя. Він планує не тільки власні зусилля, але і всіх учасників виховного процесу, і вихователь розробляє моделі тих життєвих ситуацій, у які будуть включені діти, передбачає форми їхньої поведінки у таких ситуаціях, організовує життя вихованців у відповідності з розробленими планами і моделями. Виховні впливи педагогів спрямовані на всіх учнів (постановка єдиних для всіх дітей вимог, інформування усіх про ті чи інші події і т. п.); на функціонуючі у рамках виховного простору колективи, на окремих дітей.

Учитель здійснює також корегування поведінки школярів, їхнє ставлення до ровесників та дорослих. Завдання учителя – домогтися, щоб діти у своїх вчинках керувалися не тільки розумом, але і почуттями, щоб вони підкорялися розпорядженням, і висловлювали незгоду, щоб їхнє реагування на різні життєві ситуації було багатогранним.

Учителю необхідно включати у виховний процес у активній позиції самих школярів і спільності, які їх об'єднують. Та діяльність, у яку педагог включає дітей, має бути виховуючою. Якою мірою вона буде такою, залежить від того, наскільки вміє вихователь зацікавити дітей справою, пробуджувати їхню ініціативу, створювати умови, сприятливі для розвитку самостійності й самоуправління, спонукати учнів до самоосвіти і самовиховання.

Слід підкреслити, що ефективність виховного процесу залежить не лише від майстерності педагога, але і від специфіки усіх складових виховного простору, від оптимального використання їхніх можливостей. Учитель у цьому зв'язку має враховувати виховний потенціал кожного компонента виховного простору (перш за все сім'ї, молодіжних центрів), те що можуть вони внести у загальний виховний процес, який організує школа.

Педагогічна організація виховного простору, звичайно, досить важливий спосіб його вдосконалення. Але це не вирішує повністю досягнення виховних цілей. Реальне існує і неорганізоване середовище, яке стихійно (часто деструктивно) впливає на дітей. А значить, залишаються суперечливі ситуації, які йому властиві і учасниками яких стають діти. Від таких явищ, звичайно, неможливо їх ізолювати. Тож потрібно, щоб вихованці набували досвіду боротьби з негативними явищами середовища. Без допомоги учителя організувати такий досвід неможливо.

Наголосимо, що виховний успіх чи неуспіх педагога у процесі різноманітних формах його взаємодії з дітьми, багато в чому залежить від властивих йому особистісних якостей. До числа якостей, які утруднюють взаємодію з учнями можна віднести: запальність, прямолінійність, покvapливість, різкість, загострене самолюбство, самовпевненість, впертість, відсутність почуття гумору, нерішучість, образливість, сухість, неорганізованість.

Звичайно, що такі особистісні характеристики педагога не сприяють виникненню глибокої прихильності до нього вихованців, створюють досить вагоме у виховному сенсі поле взаємного непорозуміння. Тож можна зробити висновок, що виховний простір – це середовище, в якому має розгортатися процес особистісного вдосконалення усіх його учасників – і вихованців, і вихователів.

З огляду на ключову роль педагога у створенні й суспільно значущому функціонуванні виховного простору пропонуємо ряд виховних правил як орієнтовної основи його діяльності.

1. Виховна діяльність педагога має ґрунтуватися на розумінні особистості як суб'єкта вільного і відповідального вибору, який здійснюється на основі суспільно значущих духовно-моральних цінностей.

2. Шлях до духовно досконалої особистості пов'язується з таким процесом виховання, за якого виключається не лише фізичне насилля над вихованцем, але й насилля над його душею, за якого розгортається боротьба за людську гідність, де основний чинник – безкорислива любов, незалежно від того, як поводить себе вихованець, який прагне такої любові.

3. Гармонійний розвиток особистості, яка неодмінно і поступово накопичує лише позитивні душевні властивості – це просвітницька ілюзія. На цьому шляху трапляються і зупинки, і відхилення, і відступи. Такі явища слід враховувати у виховному процесі.

4. Не те, що трапляється з людиною, робить її великою (значущою), а лише те, що вона сама робить з собою й оточенням.

5. Є різні величі людини: одна перемогла усіх своєю силою; одна покладалась на саму себе і завоювала все; одна, будучи впевненою у своїй силі, пожертвувала всім; одна стала великою у своїй мудрості чи любові. Все ж та, яка боролася з самою собою (зі своїм егоїзмом) стала найбільш великою.

6. Занепокоєння – це істинне ставлення до життя, до нашої особистості реальності.

7. Воля сильніша за будь-яке бажання. Є воля свободи і воля несвободи.

8. Людина – це ставлення і це ставлення є Я-духовне, у якому міститься відповідальність.

9. Суспільству потрібні "лицарі духовності", у яких би були відсутні помилкові вчинки, а превалювали добродійні.

10. Більша частина людей живе, не особливо задумуючись над своїм духовним призначенням.

11. Будучи бездуховною, людина стала розмовляючою машиною, і цьому ніскільки не заважає те, що вона з однаковим успіхом може навчитися філософським високопарностям чи політичному речитативу.

12. Велика кількість знання і розуміння залишаються без будь-якого впливу на життя людей, у яке не переходить нічого з того, що вони зрозуміли, але швидше прямо протилежне цьому.

13. Ми ще не усвідомили духовність, не усвідомили як ми входимо у духовність, чи духовність входить у нас.

14. Вихователь повинен створювати територію добра.

Особистісно розвивальні можливості виховного простору залежать не лише від перетворювальної сили його компонентів, а й значною мірою від інтенсивності взаємодії з ним кожного вихованця. В основі будь-якої за змістом взаємодії має лежати його емоційне переживання. Як стверджував у цьому зв'язку Л. С. Виготський, "переживання дитини – є такою найпростішою одиницею, відносно якої неможливо сказати, що вона собою являє – вплив середовища на дитину чи особливість самої дитини; переживання і є одиниця особистості і середовища, як воно представлено у розвитку".

Тож задача педагога полягає в тому, щоб вихованець позитивно переживав суспільно значущі впливи, які спрямовує на нього виховний простір і прагнув мінімізувати всі ті моменти, що стають на заваді його духовно-моральному розвитку. Такої спрямованості перепони об'єктивно діятимуть, оскільки у виховному просторі окрім цілеспрямованих впливів, мають місце і впливи стихійні, які своїми особистісно деструктивними тенденціями уповільнюють процес сходження підростаючої особистості до духовно-моральної зрілості.

1. Беспалько В. П. Основы теории педагогических систем / В. П. Беспалько. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 1977. – 357 с.
2. Выготский Л. С. Собрание сочинений: в 6-ти т. / Л. С. Выготский. – М. : Педагогика, 1984. – Т. 4. – 432 с.
3. Лебедев О. Е. Расширение образовательного пространства / О. Е. Лебедев. – СПб. : Социальная литература, 1999. – 172 с.
4. Лукина А. П. Проектирование пространства развития в современных условиях / А. П. Лукина // Педагогика. – 2002. – № 1. – С. 26–27.
5. Степанов Е.Н. Методология моделирования воспитательной системы образовательного учреждения / Е. Н. Степанов // Педагогика. – 2002. – № 4. – С. 14–19.
6. Управление воспитательной системой школы: проблемы и решения / под. ред. В. А. Караковского, Л. И. Новиковой, Н. Л. Селивановой. – М. : Педагогическое общество России, 1999. – 264 с.
7. Филонов Т.Н. Воспитательный процесс как открытая система / Т. Н. Филонов // Педагогика. – 1998. – № 8. – С. 35–40.
8. Фрумин И. Д. Образовательное пространство как пространство развития : "Школа взросления" / И. Д. Фрумин // Вопросы психологии. – 1999. – № 1. – С. 24–32.

Розділ I. Офіційні матеріали

Матеріали II Міжнародної спільної українсько-американської науково-практичної конференції «Карпати-Аппалачі: формування особистості в контексті сталого розвитку гірських регіонів» (24-26 вересня 2013 р.)

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

На офіційній зустрічі американської делегації з керівництвом університету

За давнім українським звичаєм - хліб і сіль очільникові американської делегації професору Дональду Девісу

Учасники спільної українсько-американської науково-практичної конференції біля пам'ятника Василю Стефанику

Ректор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, доктор політичних наук, професор Ігор Цепенда та професор Береа коледжу Крістофер Міллер

Президія спільної українсько-американської науково-практичної конференції

Виступ учасниці конференції Лінетт Д. Свайгер (Фольклорний центр Френка і Джейн Габора, Західна Вірджинія, США)

Міністерство освіти і науки України
 Державний вищий навчальний заклад
 «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
 Інститут проблем виховання НАПН України
 Посольство США в Україні
 Департамент освіти, науки, сім'ї, молоді та спорту
 Івано-Франківської обласної державної адміністрації
 Педагогічний інститут
 Кафедра теорії та методики початкової освіти
 Кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи
 Кафедра загальної та експериментальної психології філософського факультету

Ministry of education and science of Ukraine
 Vasyi Stefanyk Precarpathian National University
 Embassy of the United States Kyiv, Ukraine
 Institute of Education NAPS of Ukraine
 Appalachian Studies Association (USA)
 Department of Education, Science, Youth and Sports
 Ivano-Frankivsk Regional State Administration

Напрями роботи конференції
«Карпати-Аппалачі: формування особистості в контексті сталого розвитку гірських регіонів»

- Проблеми охорони здоров'я дітей в умовах гірського середовища та оздоровчі можливості Карпат і Аппалач.
- Гірське ландшафтно-кліматичне і соціальне середовище як важливий чинник формування психології горян.
- Актуальні проблеми соціалізації особистості.
- Екологічне та природоохоронне виховання учнів гірських шкіл — запорука збереження і сталого розвитку Карпат та Аппалач.
- Пізнавально-розвивальні можливості гірського середовища та їх використання в навчально-виховному процесі гірських шкіл.
- Вплив ландшафтно-географічного та етнокультурного середовища на морально-духовне виховання молоді.
- Ландшафтно-естетичний потенціал Карпатських гір і його місце в естетичному вихованні учнів.
- Особливості підготовки майбутніх учителів у ВНЗ до роботи в гірських школах.
- Рекреаційно-оздоровчі можливості Карпат і їх використання для фізичного розвитку, виховання особистості та покращення безпеки життєдіяльності в горах.

Conference Highlights:
"CARPATHIANS / APPALACHIANS: HUMAN AND COMMUNITY DEVELOPMENT IN HIGHLAND REGIONS"

- The influence of globalization on the educational environment of the Carpathians
- Peculiarities surrounding teacher pedagogy at Highland Schools
- Highland landscape-climatic and social environment as an important factor of highlanders' psychology formation
- Ecological and nature protection education of highland school children as a pledge of preservation and steady development of the Carpathians
- Cognitive and developing possibilities of highland environment and their use in the educational process of highland schools
- The influence of landscape-geographical and ethno cultural environment on the ethical education of children
- Landscape and esthetic potential of the Carpathians and its role in the esthetic education of pupils
- Recreational and healing possibilities of the Carpathians and their use for physical development and education; and improvement of vital activity safety in the highlands
- School science problems of the development of educational environment in the Carpathian region
- Professional and psychological training of law enforcement officers for specific work in highland regions

Міністерство освіти і науки України
 Державний вищий навчальний заклад
 «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
 Посольство США в Україні
 Асоціація дослідників Аппалач (США)
 Інститут проблем виховання НАПН України
 Департамент освіти, науки, сім'ї, молоді та спорту
 Івано-Франківської обласної державної адміністрації

ПРОГРАМА

II Міжнародної спільної українсько-американської науково-практичної конференції

КАРПАТИ-АППАЛАЧІ: ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ГІРСЬКИХ РЕГІОНІВ

24-26 вересня 2013 р.

Івано-Франківськ, Україна, 2013

Міністерство освіти і науки України
 Державний вищий навчальний заклад
 «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
 Посольство США в Україні
 Асоціація дослідників Аппалач (США)
 Інститут проблем виховання НАПН України
 Департамент освіти, науки, сім'ї, молоді та спорту
 Івано-Франківської обласної державної адміністрації

КАРПАТИ-АППАЛАЧІ: ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ГІРСЬКИХ РЕГІОНІВ

Матеріали II Міжнародної спільної українсько-американської науково-практичної конференції

24-26 вересня 2013 р.

Івано-Франківськ, Україна, 2013

Ministry of Education and Science of Ukraine
 State Higher Educational Establishment «Vasyi Stefanyk Precarpathian National University»
 U.S. Embassy in Ukraine
 Appalachian Studies Association (USA)
 Institute of Problems of Education National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine
 Department of Education, Science, Youth and Sports
 Ivano-Frankivsk Regional State Administration

PROGRAM

SECOND INTERNATIONAL MUTUAL UKRAINIAN-AMERICAN SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE

CARPATHIANS-APPALACHIANS: HUMAN AND COMMUNITY DEVELOPMENT IN HIGHLAND REGIONS

24-26 September 2013

Ivano-Frankivsk, Ukraine, 2013

РЕЗОЛЮЦІЯ

II МІЖНАРОДНОЇ СПІЛЬНОЇ УКРАЇНСЬКО-АМЕРИКАНСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ «КАРПАТИ-АППАЛАЧІ: ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ГІРСЬКИХ РЕГІОНІВ»

Заслухавши і обговоривши доповіді, повідомлення, виступи в процесі дискусій науковців вищих навчальних закладів України, США, Словацької Республіки та Польщі, практичних працівників органів освіти, директорів шкіл і вчителів, конференція відзначає:

- проблема розвитку особистості в контексті сталого розвитку гірських регіонів є вельми актуальною як в Україні, так і в інших європейських державах та США;
- освітньо-виховний простір у Карпатах, незважаючи на особливі умови, пов'язані з природно-кліматичними, демографічними та соціально-економічними чинниками гірської місцевості, стабільно розвивається;
- використовується досвід розвитку освіти в гірських регіонах інших країн світу. Міцнішим і ширшим стає співробітництво з такими міжнародними організаціями, як «Міжнародна організація гір» (Швейцарія), «Центр дослідження Аппалач» (США). Розробляються спільні проекти дослідження гір з університетами Європи і США.

Разом з тим, конференція звертає увагу педагогічної громадськості на те, що в розвитку освітнього простору в гірських регіонах Карпат та в горах Автономної Республіки Крим є ряд проблем, що вимагають свого вирішення.

Серед них:

- розроблення стратегії розвитку гірських територій, конкретних планів урізноманітнення видів господарської, виробничої та соціальної діяльності у гірських населених пунктах;
- поліпшення фінансування навчально-виховних закладів і спільнот, які працюють у складних гірських умовах;
- у діяльності значної частини вчителів ще не склалася система використання природних чинників для якнайкращого розвитку дітей та підвищення ефективності навчально-виховної роботи;
- у навчальних планах та програмах відсутня гнучкість, шкільний компонент не завжди враховує особливості умов, у яких працюють гірські школи;
- багато дітей залишаються без опіки батька й матері у зв'язку з трудовою міграцією горян.

Враховуючи ці та інші проблеми і пропозиції, висловлені в доповідях, повідомленнях та в процесі їх обговорення, учасники конференції рекомендують:

1. Міністерству освіти і науки України проблему діяльності гірських шкіл вважати однією з пріоритетних.

RESOLUTION

II-nd INTERNATIONAL JOINT UKRAINIAN-AMERICAN SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE "CARPATHIANS-APPALACHIANS: HUMAN AND COMMUNITY DEVELOPMENT IN HIGHLAND REGIONS"

Having heard and discussed the reports, messages, speeches during the debates scholars of higher educational establishments of Ukraine, the USA, Slovakia and Poland, practitioners of education, principals and teachers, the conference stresses:

- the problem of development of the individual in the context of sustainable development of mountain area is highly relevant both in Ukraine and in other European countries and the U.S A;
- educational space in the Carpathians, in spite of the specific conditions concerning climatic, demographic, social and economic factors of mountainous terrain, is constantly developing;
- experience of education development in the mountainous regions of other countries is used. Cooperation with international organizations such as "International Organization of Mountains" (Switzerland), "Appalachian Studies Association" (the USA) becomes stronger and broader. Joint projects dealing with mountains researches are worked out together with universities of Europe and the USA.

However, the conference drew attention to the teaching community on the fact that development of educational space in the mountainous regions of the Carpathian Mountains and the ARC shows a number of difficulties.

Among them are:

- no strategy for mountain areas development, no specific plans for verifying fields of economic, industrial and social activities in mountain settlements;
- insufficient funding of educational institutions and communities which work in difficult mountain conditions;
- a large part of teachers in their activity has not developed a system of using natural factors for the best development of children and improvement of educational work;
- the curricula and educational programs miss flexibility, school component does not always take into account the peculiarities of conditions, in which mountain schools operate;
- many children are left without parental care and due to labor migration of highlanders.

Taking into account these and other opinions and comments expressed in the reports and messages of the discussions and debate, the participants of the conference recommend:

1. The Ministry of Education, Youth and Sports of Ukraine consider the problem of work of mountain schools a priority.

2. Розробити «Положення про гірську школу» і офіційно визначити, що це не звичайна сільська школа, а освітньо-культурний заклад, який працює в ускладнених природно-кліматичних та депресивних соціально-економічних умовах.

3. Вищим та середнім професійним педагогічним навчальним закладам звернути увагу на специфіку підготовки вчителів до роботи в умовах гірських регіонів.

4. Вищим навчальним закладам розвивати контакти з міжнародними організаціями, університетами, які готують фахівців для роботи в гірській місцевості і займаються вивченням та дослідженням проблем діяльності навчально-виховних закладів в умовах гір, а саме:

- здійснювати обмін науковцями (викладачами, аспірантами, студентами), які розробляють проблеми розвитку освіти і спільнот в умовах гірського середовища;
- практикувати оприлюднення матеріалів українських авторів з даної проблематики у виданнях США, Польщі, Словаччини, Угорщини тощо та публікації зарубіжних авторів в українських виданнях;
- розширити наукове співробітництво між окремими кафедрами та дослідницькими центрами до масштабів співробітництва між навчально-науковими і дослідними закладами України, США, Польщі та інших країн.

5. Обласним інститутам післядипломної педагогічної освіти, методичним кабінетам відділів (управлінь) освіти РДА (міськвиконкомів) організувати для керівників та вчителів гірських шкіл спеціальні курси, включивши до їх програми питання впливу гірського середовища на розвиток, навчання і виховання учнів.

6. Підвищення кваліфікації вчителів віддалених гірських шкіл здійснювати через кожні три-чотири роки, заклавши для цього в бюджетах районів відповідні кошти.

7. Відділам (управлінням) освіти РДА (міськвиконкомів), директорам шкіл, організовуючи профільне навчання в гірських районах, окрім офіційно виділених профілів, практикувати ще й такі: екологічний та природоохоронний; етнологічно-географічний; природничо-науковий з поглибленим вивченням інформатики; вивчення іноземних мов; туристично-краєзнавчий; спортивно-оздоровчий; мистецько-розвивальний.

2. Develop “Regulations on the Mountain School” and officially determine that it is not an ordinary village school, and an establishment that work under difficult climatic and depressed social and economic conditions.

3. Higher and Secondary teacher training institutions to pay attention to the specifics of teacher training process to work in the mountain areas.

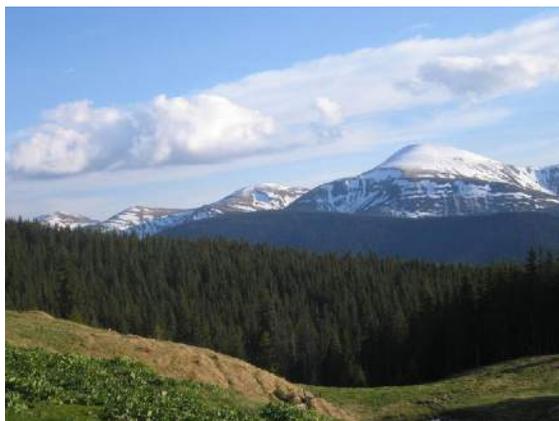
4. Higher educational establishments to develop contacts with international organizations and universities that prepare professionals to work in mountain areas and are engaged in the study and research of educational institutions in other mountain areas, namely:

- to exchange researchers (teachers, graduate students, post-graduates) who work at problems of education and communities development in mountain environments;
- practice disclosure of materials of Ukrainian researchers on this subject in the periodicals of the USA, Poland, Slovakia, Hungary, etc. and publish foreign authors in Ukrainian editions;
- expand scientific cooperation between various departments and research centers to the extent of cooperation between the educational, scientific and research institutions of Ukraine, the USA, Poland and other countries.

5. Regional Institutes of Postgraduate Education, Education Centers of departments (offices) Education at district administrations (executive committees) to organize for administration and teachers of mountain schools special courses, including to their program the issue of influence of mountain environment on the development and education of pupils.

6. Teacher training courses for remote mountain schools should be performed every three or four years, laying in the local budgets appropriate funds.

7. Departments (Managements) of Education at district administrations (executive committees), principals, organizing profile education in mountainous areas, except officially selected profiles to practice also ecological and environmental; ethno-geographical, natural-scientific with intensive study of computer science and foreign languages; tourism and local history, sports and fitness, arts and other profiles.

Розділ II.

Екологічне, природоохоронне та господарсько-трудове виховання учнів гірських шкіл – запорука збереження і сталого розвитку Карпат та Аппалач

Віктор Москалець,

доктор психологічних наук, професор,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Viktor Moskalets,

Doctor of Psychology, Professor,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

**УДК 159.923(0,75)
ББК88.37я73**

ЕКОНОМІЧНО-УТИЛІТАРНІ ТА ДУХОВНО-ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ ЗАСАДИ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ ГОРЯН

ECONOMIC-UTILITARIAN AND SPIRITUAL-EXISTENTIAL BASES OF FOSTERING ENVIRONMENTAL AWARENESS IN MOUNTAIN DWELLERS

У статті висвітлено психологію економічно-утилітарної мотивації турботи горян про збереження природи як базисного ресурсу їхньої рекреаційно-релаксаційної діяльності – основного засобу забезпечення соціально-економічного процвітання гірських регіонів. Така мотивація є психологічним базисом формування духовно-екзистенційних основ екологічної культури мешканців гір та всіх природно-кліматичних ареалів з рекреаційним, релаксаційним, оздоровчим потенціалом.

Ключові слова: екологічне виховання, економічно-утилітарна мотивація екологічної культури, духовно-екзистенційна мотивація екологічної культури, рекреаційно-релаксаційна діяльність.

The article highlights the psychology of economic-utilitarian motivation in mountain dwellers to care for nature as a basic resource in their recreation and relaxation activities – the main means of promoting the social and economic growth of mountain areas. Such motivation provides a psychological foundation for the spiritual-existential bases of ecological culture in mountain areas as well as in all natural climatic regions having recreation, relaxation, and health care potentials.

Key words: fostering environmental awareness, economic-utilitarian motivation for ecological culture, spiritual-existential motivation for ecological culture, recreation and relaxation activities.

В статье освещена психология экономически-утилитарной мотивации заботы горцев о сохранении природы как базисного ресурса их рекреационно-релаксационной деятельности – основного средства обеспечения социально-экономического процветания горных регионов. Такая мотивация является психологическим базисом формирования духовно-экзистенциальных основ экологической культуры жителей гор и всех природно-климатических ареалов с рекреационным, релаксационным, оздоровительным потенциалом.

Ключевые слова: экологическое воспитание, экономически-утилитарная мотивация экологической культуры, духовно-экзистенциальная мотивация экологической культуры, рекреационно-релаксационная деятельность.

Постановка проблеми: Актуальність теми статті зумовлюється, по-перше, глобальною (планетарного масштабу) екологічною кризою з виразною тенденцією переростання в глобальну екологічну катастрофу, яка реально загрожує омніцидом (загибеллю життя на Землі). Це – найактуальніша на сьогоднішній день проблема безпеки людства в сенсі виживання, убезпечення від наявних і прогнозованих згубних для здоров'я і життя людей руйнацій природи.

Проблема екологічної безпеки особливо гостро стоїть в Україні, *вся територія* якої оголошена зоною суцільного екологічного лиха, і не лише тому, що на нашій землі сталась найбільша за всю історію людства техногенна екологічна катастрофа – аварія на Чорнобильській АЕС. Щорічно Україна випускає в атмосферу понад 20 млн. тонн руйнівних щодо здоров'я людей та довкілля відходів – приблизно по 40 кг (!) на кожного громадянина. У водойми викидається понад 5 млн. тонн солей, а всього іншого шкідливого непотрібу – значно більше. Сміття практично не утилізується, а відтак отруєє ґрунти, води, повітря. Сміттєзвалища займають 4% (!) території нашої держави. Численні, негерметизовані належним чином могильники токсичних речовин розкидані

по всій Україні. Карпатські праліси та інші ліси й діброви варварським чином вирубуються, і не робиться жодних ефективних спроб щодо їх відновлення і т. ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ґрунтовні дослідження зарубіжних та вітчизняних учених екологічно-психологічної та соціально-екологічної проблематики показали, що основним, базисним фактором екологічних руйнацій, лиха, кризи є споживацько-корисливе, утилітарне, меркантильне ставлення людей до природи. За такого ставлення суб'єкт убачає у природі насамперед ресурси для матеріального збагачення, для задоволення своїх потреб матеріально-побутового характеру тощо (Б.А.Базима, В.Л.Деркач, С.Д.Дерябо, Дж.Гібсон, А.А.Калмиков, С.Б.Кримський, В.Г.Крисаченко, А.М.Льовочкіна, О.В.Рудоміно-Дусятська, О.І.Салтовський, В.І.Скребець, А.В.Толстоухов, М.І.Хилько, М.Черноушек, Ю.М.Швалб, С.І.Яковенко, В.А.Ясвін та ін.).

Споживацько-корисливе ставлення до природи має глибокі філософсько-світоглядні коріння в європейській культурі та ментальності [1, с. 85-87]. На сьогоднішній день воно є органічним складником тотальної кризи духовності й моральності, яка, згідно з висновками західних дослідників, виразно виявляється у: домінуванні егоїзму, меркантилізму в ціннісних орієнтаціях, спрямованості індивідів та груп, у планетарній епідемії всепоглинаючого прагнення швидкої і легкої наживи, матеріальної вигоди, аморальності, легковажності, бездумності, безвідповідальності, за якої суб'єкт навіть не замислюється про можливі близькі та віддалені негативні наслідки своїх дій, учинків, поведінку, діяльність щодо природи, культури, соціуму.

Основним і найбільш нищівним проявом хижацько-експлуаторського ставлення до природи є створення та застосування виробничих технологій, економічна ефективність яких значною мірою забезпечується мізерністю природозахисних та ресурсозберігаючих витрат. Цьому сприяє корупція в екологічній (природозахисній) сфері – суб'єктів, на яких покладено обов'язки охорони довкілля, підкупають ті, котрі його нищать з корисливою метою. Навіть екологічно освічений і культурний виробник-бізнесмен, який переймається екзистенційно-екологічними проблемами і щиро бажає гармонії людини і природи, мусить зважувати, яких витрат вимагатиме екологізація процесу виробництва, що йому належить, як вона позначиться на собівартості, а відтак ціну продукції, чи куплять її в нього за такою ціною тощо. Такі розрахунки практично завжди призводять до використання усіх можливостей щодо скорочення витрат на екологізацію.

В Україні все це виявляється особливо деструктивно, цинічно, потворно. В нашій державі екологічна політика неефективна, нікчемна, порівняно з країнами ЄЕС та США. Екологічна освіта, просвіта, пропаганда, виховання не мають під собою добротної науково-методологічної бази, нерозвинені, несистематизовані, фрагментарно-хаотичні, поверхневі, нерідко – сміховинно-примітивні.

Низький рівень життя більшості населення України, відсутність належного вибору праці, якою можна чесно, некримінальними засобами заробити достатньо для забезпечення гідного життя своєї сім'ї, спонукає людей не гребувати будь-якою можливістю здобути «хліб щоденний» і відволікає від глобальних екзистенційних проблем, зокрема й екологічних. Стурбованість небезпекою відсутності засобів існування відсуває на задній план безпеку, що створюються руйнуванням природи. Екологічно шкідливі підприємства «годують» - дають можливість заробляти, притім нерідко цілком пристойно, значній частині населення тих місцевостей, у яких вони функціонують. Відтак воно (населення) не лише не добивається їх закриття або ефективної екологізації, що вимагає значних витрат, реально загрожуючи відчутно «вдарити по кишені» господарів зі всіма негативними наслідками для нього, що випливають з цього, а навпаки, всіляко підтримує ці підприємства, їх розширення, будівництво нових потужностей.

Усе це зумовлює пріоритетну актуальність проблеми радикального підвищення екологічної культури українців, насамперед ефективності екологічної політики держави.

По-друге, актуальною залишається проблема зайнятості, належного соціально-економічного забезпечення мешканців гірських районів.

Важлива особливість другої проблеми полягає у перспективі ефективного розв'язання її засобами і шляхом вирішення першої.

Виклад основного матеріалу. Істотним психологічним фактором екологічних руйнацій є феномен «слабкості екологічного стимулу», який виявили американські дослідники Зімбардо і Ляйппе в результаті ґрунтового наукового вивчення характерної поведінки людей за критичних, кризових екологічних умов та в періоди поліпшення умов, за яких створюється видимість екологічного благополуччя. Вони вивели закономірність: люди схильні перейматися екологічними загрозами та активно, дієво реагувати на них тільки тоді, коли ці загрози очевидні, виразно відчутні, постійно нагадують про себе, дошкулюють турбують, завдаючи серйозних прикростей. А поки цього ще немає, більшість людей некультурно, з «непробивною» тупістю, примітивно-егоїстичною обмеженістю засмічують довкілля, не економлять воду, енергію, тощо. Навіть чимало осіб, добре поінформованих про загрози, які несуть екологічні руйнації, і наляканих ними, нічого не роблять для розв'язання екологічних проблем, покладаються в цій справі на Бога, ангелів-охоронців, політиків, учених. Екологічно-некультурному поведженню сприяє той прикрий факт, що руйнування природи не відчувається відразу. Воно, немов онкологічне ураження, непомітно накопичується і стає виразно-очевидним, лише досягнувши глибокого кризового стану.

У США та інших розвинених країнах неодноразово робилися різноманітні спроби посилювати «екологічний стимул» заохоченнями матеріального характеру. До прикладу, працівники, які не палять, одержують більшу заробітну платню; тим, котрі їздять на роботу громадським транспортом, щодня безкоштовно дають гамбургер і каву, тощо. Однак ефективність таких заходів досить низька. Необхідні інші, дійсно дієві засоби тотального розвитку екологічно-екзистенційної мотивації особистостей і соціальних груп усіх рівнів, радикального підвищення екологічної культури суспільства. Вони мають формувати екзистенційно-відповідальне, культурне,

турботливе, дбайливе і долати утилітарно-захланне та безвідповідально-байдуже, нехлюйське ставлення до природи.

Ураховуючи окреслену вище користолобно-безвідповідальну психологію пересічної особи сучасного світу, перспективний початок такої радикальної світоглядно-екологічно-розвивальної психолого-педагогічної діяльності в Україні вбачаємо у формуванні економічно-утилітарного мотиваційного базису автентично-активної турботи про збереження природи і поліпшення екологічної обстановки мешканців гір та всіх інших природно-кліматичних ареалів із перспективним щодо рекреації, релаксації та оздоровлення потенціалом.

У багатьох країнах світу гірські масиви вже давно перетворилися з депресивних регіонів у квітучі ареали релаксації, рекреації, спорту, зокрема популярного гірськолижного, туризму, оздоровлення, лікування соматичних і невротичних розладів. Мешканці тих гір мають з розквіту цього всього неабиякі прибутки, принаймні постійну, добре оплачувану роботу, притім за вельми сприятливих для здоров'я умов. Тобто якість життя мешканців таких квітучих гір загалом досить висока. Виразний приклад - географічно й культурно близькі нам Альпи.

Наші Карпати мають вельми потужний потенціал щодо такого розквіту: м'який клімат і ландшафт, буяння зелені, ягоди й гриби в чудових хвойних та листяних лісах, казкове розмаїття трав і квітів на полонинах, одержані на них здорові молочні та м'ясні продукти, кришталєво чисті джерела і ріки – родюче поле для зеленого туризму, який стрімко набуває популярності, численні родовища цілющих мінеральних вод, здебільшого унікальних, високогір'я, придатне для створення гірськолижних трас усіх рівнів. Люди їдуть у Карпати саме за цього. Їх кількість прямо і безпосередньо залежить від чистоти тих природних ресурсів, до яких вони їдуть. Тобто ретельна, постійна, активна турбота, піклування мешканців гір про збереження і вдосконалення їх екологічного ресурсу – основний і найпотужніший, вирішально-визначальний засіб їхнього добробуту, забезпеченого, повноцінного життя, а відтак соматичного і психічного здоров'я, що інтегрується у стані загального благополуччя.

Незаперечні факти, що ґрунтуються на солідних математично-статистичних розрахунках, свідчать, що поліпшення екологічних умов праці і побуту людей перебуває у прямо пропорційній залежності від стану їхнього здоров'я як фізичного, так і психічного, що інтегрується у стані загального благополуччя – він тим кращий, чим ліпша екологічна ситуація не лише безпосередньо на виробництві, а й у місцевості, де вони живуть (ВООЗ). А це економічно вигідно працедавцям і всім платникам податків, адже здоровий працівник – працездатний, спроможний активно, ефективно, продуктивно працювати, не потребує витрат на лікування, соціальне забезпечення внаслідок постійної чи під час тимчасової непрацездатності тощо. Це – важливий складник економічно-утилітарних засад екологічного виховання.

Формування економічно-утилітарної мотивації збереження і вдосконалення рідної природи має бути основою, альфою і омеґою екологічного виховання горян. Вона є інтегральним концептом економічно-утилітарних засад екологічного виховання горян і мешканців усіх інших природно-кліматичних ареалів з перспективним щодо рекреації, релаксації та оздоровлення потенціалом.

На психологічному базисі економічно-утилітарної мотивації екологічно-культурної, активної природозахисної та природозберігаючої життєвої позиції можна й необхідно розвивати духовно-екзистенційне, автентично-відповідальне ставлення до природи. Психічною основою автентичних, (особистісно значущих) ставлень суб'єкта, його ціннісних орієнтацій, усіх утворень сфери спрямованості його психіки є, як відомо, синерґійно інтегрований комплекс емоційних переживань, пов'язаний з об'єктом цих ставлень, орієнтацій, спрямованості. Суб'єкт не переймається тим, що не викликає у нього відносно інтенсивних емоційних переживань, не хвилює його, до чого він байдужий. У ціннісно-орієнтуючих емоційних переживаннях, пов'язаних з екологією, представлена вся палітра емоцій і почуттів людини за виразного домінування тих чи інших з них у кожному окремому випадку.

Напевне, домінуючими емоційними переживаннями визначеної в цій статті парадигми екологічного виховання має бути модальне поле таких емоцій: занепокоєння-тривога-страх, викликані усвідомленням смертельних загроз, які несе глобальна екологічна криза, сум за вже загиблим, знищеним і тим, що невдовзі загине, буде знищеним у живій природі; любов до рідної природи як ключовий складник почуття етнічної ідентичності – емоційно-психічного базису патріотизму, що живиться вдячністю за всі блага та насолоди, які вона дарує, та вірою у її божественне походження. Отже, розвиток любові до рідної природи як істотної емоційної основи екологічної культури є необхідним і важливим аспектом не лише екологічного, а й патріотичного та християнського виховання.

Основний аксіологічно-екологічний зміст християнства, на який має спиратись екологічне виховання, полягає, на нашу думку, в таких положеннях: Бог створив земне життя – природу і людину (людське суспільство) з якоюсь невідомою людям (принаймні поки що), але благою метою, про що безперечно свідчать величні і прекрасні ідеали життя, запропоновані Ним людині: Істина. Добро. Краса. Віра. Надія. Любов. Людина покликана Богом активно утверджувати ці ідеали у своїй душі та у взаєминах з іншими людьми, у ставленні до природи і культури, долаючи зло, яке суперечить їм, спотворює, калічить, нищить життя – творіння Бога, яке Він любить. Отож особистість і суспільність, котрі прагнуть щиро вірити в Бога, жити згідно з Його ідеалами, мають «благословити перед життям», як вдало назвав таке ставлення Альберт Швейцер, в усіх його життєдайних, життєстверджуючих і тому прекрасних проявах – любити природу, охороняти, берегти її, дбати про неї не менше, аніж про людей, суспільство та культуру. Якщо люди знищать природу, вони знищать себе, вчинять омніцидне самогубство, що є тяжким гріхом.

Згідно з Е.Фроммом, віра в Бога - найбільш надійна світоглядна база задоволення глибинних екзистенційних потреб людини, яких він нарахував шість. Принаймні дві з них мають, на нашу думку, виразний екологічний зміст:

1. Потреба коренів – людина потребує почувати свою невід’ємність від світу та стабільність, надійність, міцність, безпечність середовища, в якому вона живе, свою захищеність у ньому. Це почування, за Е.Фроммом, подібне на почуття безпеки дитини, породжуване її симбіотичним зв’язком з матір’ю. Для широко віруючої людини і тієї, що прагне широкої віри, світ – творіння Бога-Отця, яке Він любить, захищає, рятує, про яке дбає, піклується і чекає такого ж ставлення до світу – до природи, культури, людей – він кожної своєї дитини – людини.

2. Потреба в системі поглядів та відданості – людині необхідна стабільна, стала система поглядів для пояснення світу, його складності, проблем, суперечностей. Ця система спрямовує людину в житті, визначає смисли, сенси, цілі її діяльності, поведінки, дій, учинків.

Величезний пласт психотерапевтичного матеріалу свідчить, що найбільш досконалою і потужною серед таких систем є щира віра в Бога, яка скеровує людину на любов до ближніх, до природи, культури – всього прекрасного, що є творінням Бога і його дитини – людини, що дає надію на вічне загробне життя в Царстві Істини, Добра, Краси, сповнює оптимізмом щодо перспектив земного світу і наснагою вдосконалювати його – вірянин впевнений, що з благословенням та підтримкою Бога люди здатні зберегти життя та цивілізацію на Землі і вдосконалювати їх згідно з християнськими ідеалами. Християнські засади високої екологічної культури мають бути вихідними концептами у створенні та функціонуванні високої екологічної культури не лише мешканців гір, а й усіх людей.

Вагомий потенціал розвитку емоційної бази духовно-екзистенційної, автентично-відповідальної екологічної культури особистості містять положення концепції психосоціального розвитку Е.Еріксона. Відповідно до цієї концепції, нащадки – діти, внуки і т. д., їхнє життя, здоров’я, благополуччя є для більшості людей, котрі їх мають, однією з найвищих, якщо не найвищою цінністю. Це ставлення властиве українцям, зокрема мешканцям Карпат. Турбота про нащадків – основна тема психосоціального розвитку особистості у другій, середній фазі зрілості – 26-64 роки життя [2, с. 208-209; 3, с. 67-69]. Тому формування усталеної стривоженої загрозою здоров’ю і життю, майбутньому нащадків, яку створюють руйнації природи, глобальна екологічна криза, що може перерости у катастрофу і завершитись омніцидом, – потужний чинник подолання утилітарно-егоїстичних мотивів нищення природи, екологічної байдужості та пасивності, стимуляції природозахисної активності.

Розробляючи цю тему у процесі екологічної освіти, просвіти, виховання, слід, зокрема, наголошувати, що нездатність турбуватися, піклуватися про нащадків, перейматися ними – головний психопатологічний прояв у фазі середньої зрілості, за Е.Еріксоном [3, с. 70; 2, с. 209]. Це один з основних виявів «кризи любові» - нездатності суб’єкта любити когось іншого, альтруїстично, самовіддано піклуватись про об’єкт цього почуття, що є сприятливим психологічним ґрунтом для депресивно-невропатичних розладів екзистенційного характеру – відсутності смислу життя, агедонії, апатії, абулії тощо. Найдієвіше лікування таких розладів – пробудження жвавої зацікавленості долею інших людей, нації, культури, природи.

На завершення наголошуємо, що необхідним і потужним засобом екологічного виховання, без перманентного впливу якого унеможливаються будь-які істотні формувально-розвивальні зрушення у індивідуальній і особливо масовій свідомості, є об’єктивне, добротне в психологічно-пропагандистському сенсі структуроване та інтерпретоване інформування через засоби масової інформації. Чому б їм не творити популярну концепцію прекрасного «писанкового краю», у якій, згідно з планами голови Івано-Франківської обласної державної адміністрації М.Вишиванюка, невдовзі має перетворитися наша область?

Основна сентенція-кредо житейської мудрості, здорового глузду: «Головне — здоров’я . Але ж наявні екологічні лиха вже відчутно б’ють по людському здоров’ю, а прогнозовані загрожують йому ще дужчими, величезними руйнаціями. Отже, в процесі екологічної освіти, просвіти, пропаганди, виховання варто апелювати і до такого роду фактів, вражати ними, викликаючи емоційний резонанс, що спонукає до природозахисної активності.

Висновки. З гір та інших перспективних щодо ефективної рекреаційно-релаксаційної діяльності регіонів має початись екологічне відродження та розквіт України.

Пильна турбота про екологію економічно вигідна мешканцям Карпат, є джерелом розквіту гірських масивів як зон рекреації, релаксації, туризму, насамперед зеленого, спорту, оздоровлення, лікування.

На розвитку економічно-утилітарної мотивації збереження і вдосконалення природи мають будуватись як економічна, так і екологічна освіта горян.

На цьому мотиваційно-психологічному базисі повинна вибудовуватись духовно-екзистенційна парадигма екологічного виховання, розвитку екологічної культури горян, універсальна щодо всіх верств населення.

Екологічна культура мешканців гір має справляти потужне позитивне враження на всіх, хто приїжджає в гори з метою відпочинку та оздоровлення.

1. Москалець В.П. Психологічні аспекти екологічної безпеки / В.П.Москалець // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна. Випуск 2. – Львів: Льв.ДУВС, 2008. – с. 82-95.
2. Москалець В.П. Психологія особистості / В.П.Москалець. -К.: «Центр учбової літератури», 2013.
3. Erikson E. The life cycle completed / E/Erikson/ - New York: Norton, 1982.

Галина Білавич,
кандидат педагогічних наук, доцент,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Galina Bilavych,
candidate of pedagogical science, associate professor,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

УДК 372.8
ББК 74.04

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНЦІВ У ГІРСЬКИХ РАЙОНАХ КАРПАТ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОРІЧЧЯ

FEATURES OF FORMING OF ECONOMIC CULTURE OF UKRAINIANS ARE IN MOUNTAIN DISTRICTS OF CARPATHIANS IN BEGINNING OF XX CENTURY

У статті розкрито особливості формування господарської культури дітей і дорослих на Гуцульщині на початку ХХ сторіччя, пов'язані з природно-кліматичними, соціально-історичними та культурно-освітніми умовами розвитку краю. Показано роль у цьому процесі українських громадських інституцій.

Ключові слова: господарська культура, Гуцульщина, просвітництво, українські громадські товариства.

This article deals with peculiarities of the economic culture of children and adults in Hutsul region in the early twentieth century, associated with climatic, social, historical, cultural and educational conditions of the region. The role of this process in Ukrainian public institutions.

Keywords: economic culture, Hutsul region, education, Ukrainian civil society.

В статье раскрыты особенности формирования хозяйственной культуры детей и взрослых на Гуцульщине в начале XX века, на которые имели влияние природно-климатические, социально-исторические та культурно-просветительские условия развития края. Показана роль в этом процессе украинских общественных организаций.

Ключевые слова: хозяйственная культура, Гуцульщина, просветительство, украинские общественные организации.

Актуальність дослідження спричинена низкою специфічних етнокультурних, етноекonomічних, етноекoлогічних особливостей життєдіяльності гуцулів. Більшість горян займаються сільським господарством на власних приватизованих землях, використовуючи зазвичай знання, здобуті в радянській загальноосвітній школі, чи досвід діяльності в колгоспах, вони зазвичай постали перед проблемами ведення господарства за складних гірських умов, які доводиться розв'язувати самотужки. Отож організація та ведення домашнього господарства на аматорському рівні, наслідком чого є занепад тваринництва, зокрема вівчарства, полонинського господарства, відсутність належних наукових знань у ділянці сільського господарства, що іноді завдає непоправної екологічної шкоди гірським ландшафтам, низький економічний рівень господарювання горян та важкі умови праці, що спричинили небажання працювати певної частини молодого покоління у власному домашньому господарстві, зумовлюють проблему актуалізації використання досвіду традиційного народного господарства гуцулів. Вагомі напрацювання в цій ділянці мають українські громадські товариства та інституції, які за міжвоєнних років ХХ ст. займалися масовим просвітництвом гуцулів, налагодили систему сільськогосподарської освіти дітей і дорослих та дбали про підвищення господарської культури українців.

Перший досвід цього вже є. Так, на Івано-Франківщині нині починають відроджувати «сільськогосподарську автентіку» під егідою асоціації органічного хліборобства «Великий карпатський бренд — «Чиста флора», яка взялася за створення шкіл з успішного господарювання на землі», завдання яких — «відтворення давніх галицьких традицій вирощування сільськогосподарської продукції і збуту її через садівничі, молочарські, рільничі товариства й кооперативи». Очільник асоціації Михайло Стovп'юк бачить першочерговим завданням розвиток садівництва, вирощування передовсім автентичних сортів яблунь, груш, слив. Планується створення «Школи мармуляди», де громадських активістів навчатимуть як давніх, так і новітніх методів переробки фруктів та ягід на джеми й повидла. Перспективною ділянкою бачать і розвиток традиційного молочарства на Гуцульщині — провідної сільськогосподарської галузі господарства регіону [6]. Тому досвід українських громадських товариств, які діяли в краї наприкінці ХІХ — на початку ХХ сторіччя, у ділянці формування господарської культури горян видається актуальним та потрібним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Етнокультурний розвиток Гуцульщини досліджуваного нами періоду за різних часів вивчала низка вчених: П.Арсенич, В.Гнатюк, Г.Горинь, В.Грабовецький, М.Домашевський, І.Зеленчук, В.Клапчук, І.Крип'якевич, І.Кузич-Березовський, П.Сіреджук, С.Томашівський, І.Франко, П.Шкрібляк, В.Шухевич, ін. Важливе значення мають публікації, де проаналізовано становлення національної свідомості горян крізь призму діяльності культурно-освітніх та господарсько-економічних товариств у краї (П.Арсенич, Г.Білавич, Г.Горинь, А.Грицан, М.Гуйванюк, М.Дядюк, Г.Кожоляно, Б.Савчук, П.Сіреджук, Л.Тимчук, ін.). Однак порушена нами проблема не знайшла достатнього висвітлення у вітчизняній науці.

Мета статті – проаналізувати особливості формування господарської культури горян на початку ХХ сторіччя.

Виклад основного матеріалу. Формування господарської культури дітей і дорослих на Гуцульщині мало свої особливості, пов'язані насамперед із економічними, соціально-історичними, природно-кліматичними та культурно-освітніми умовами життєдіяльності людей. З одного боку, населення Гуцульщини потерпало від малоземелля, лихварства, зубожіння, хвороб, інших суспільних негараздів; не було відповідних навчальних закладів, дещо нижчим (порівняно з іншими регіонами Галичини) був культурно-освітній рівень мешканців краю.

З іншого боку, культурно-етнографічні умови Гуцульщини уможлилювали розвиток домашнього промислу; географічні, кліматичні, ґрунтові умови надавалися до налагодження промислового садівництва.

Тогочасні фахівці наголошували: гірський терен мав дуже бідний ґрунт; загалом по селах панував «недостаток усього»; села перенаселені [2, с.369]. Згідно з урядовою статистикою, найбільша густина в Галичині була саме на Станіславщині: 103 особи припадало на 100 га, на Коломийщині, до прикладу, - 108,4 осіб. Перед Першою світовою війною цю проблему частково розв'язала трудова еміграція до американського континенту та Європи. За даними, розмір господарств на Станіславщині був такий: від 0 до 2 га було 70,9%, від 2 до 5 га – 22 %, а від 5 до 20 – лише 6,3%. У гірській місцевості «відсоток бідаків» був ще більший. Отже, понад 80% господарств не могли бути ефективними, «самовистарчальними». А у гірських чи «бідних» селах (як, до прикладу, Акрешори чи Рунгури), цей відсоток сягав позначки 100 [2, с.369].

Як зазначає В.Дмитренко – повітовий агроном філії «Сільського господаря» у Коломії, випускник агрономічних студій у Празі, з огляду на те, що уряд не цікавився долею українського селянина, що село державною владою було кинуте напризволяще, доходило до межі зубожіння, що селянство загалом було малоземельне чи безземельне, що воно «окутане темрявою без ніякого доступу понять про культурне життя чи раціональне господарювання», коли селяни господарювали ще прадідівськими методами, доводиться дивуватися, як воно могло взагалі існувати. Тодішні українські громадські діячі підкреслювали «жахливо низький життєвий стандарт» селянина-гуцула, водночас наголошуючи на тому, що він «дуже здібний і талановитий», а «населення Гуцульщини було національно виховане, політично вироблене під командою «Батька Січи» д-ра К.Трильовського» [2, с.368-370]. Саме в самоорганізації українців, у самовідданій праці фахівців-«суспільних агрономів», у господарсько-економічному просвітництві та налагодженні системи фахової освіти вони вбачали шлях «вирвати нашого селянина з жахливих умовин побуту й праці». Великі завдання і сподівання покладали на перших піонерів суспільної агрономії, які мали насамперед працювати для економічного піднесення села, підвищення рівня господарювання селянина, навчання його раціональних методів ведення господарки, а також піднесення його загальної та побутової культури: «цей побут був жахливий не так із економічних домагань, як із культурної відсталості» [2, с.370].

З іншого боку, реальною загрозою була денационалізація українського населення за умов колонізаторської політики Польщі, уряд якої не тільки не поліпшував життя українців, а й усіляко обмежував їх права на громадське самоврядування і самоорганізацію, понад те, «свідомо руйнував село» через заборону діяльності осередків «Рідної школи», «Просвіти», «Сільського господаря», Союзу українок, інших вітчизняних інституцій. Натомість активно пропагував та всіляко стимулював працю польського сільськогосподарського товариства «Кулок рольничий», діяльність якого фінансував уряд, а також українське селянство у формі податку.

Іншою проблемою стало підвищення загального культурного рівня та господарської культури жіноцтва Гуцульщини. У цій ділянці суспільної праці активно діяли секції господинь, створені при товаристві «Сільський господар». Власне на жіноцтво очільники не тільки сільськогосподарського, а й інших громадських товариств покладали великі сподівання на поліпшення побуту гуцулів.

З огляду на означені вище чинники, що «загрожували гуцульському селові» на початку ХХ ст. у «пляні повного зубожіння і винародовлення», свою діяльність «Сільський господар» вирішив будувати в декількох напрямках. По-перше, при кожній повітовій філії запровадити посаду агронома, на якого покладали важливі функції піднесення рівня господарської культури мешканців краю. Окрім цього, саме цей фаховий працівник мав стати координатором агрономічної праці в повіті, консультантом для місцевих осередків, їхнім «дорадником», «учителем», керівником усіх господарських фахівців у повіті. Цей вектор діяльності тісно перегукується із наступним: ідеться про фахівців, яких необхідно навчити на спеціальних господарських курсах. Позаяк на теренах Гуцульщини не було жодної україномовної сільськогосподарської школи, юнаків і дівчат спрямувати на навчання до Коршева (Коломийщина), Милованого (Тлумаччина), Городенки, ін.

По-друге, слід було створити широку мережу осередків товариства – центрів господарського життя на Гуцульщині.

По-третє, необхідно було навчити селян раціонального, рентабельного ведення господарки, підвищити їх господарсько-економічний рівень. З огляду на те, що гуцули фактично, окрім продуктів домашнього господарювання, не мали жодних інших шляхів доходу, планувалося ефективно використати усталені віками умови їхньої життєдіяльності, а саме: розвивати «правильну господарку» в напрямі годівлі домашніх тварин, насамперед худоби, оскільки для цього були природні можливості – пасовиська та сіножаті у горян становили відповідно 13 та 17% загальної ужиткової площі, та життєві побутові умови – молокопродукти та яйця були головним еквівалентом у товарно-грошових відносинах. У зв'язку із цим нагальною поставала проблема поліпшити расовість корів, коней, овець, курей, свиней, забезпечити необхідною кількістю кормів для домашніх тварин, навчитися правильно їх доглядати та годувати. Із цією метою треба було запровадити навчання контролерів молочності - фахівців, які уміли «запровадити на селі масову контролю ужитковості молочних корів та освідомили б й навчили господарів раціональної годівлі корів», а також «поліпшити стаї, придбати добрих розплідників, організувати секції охорони тварин, т.зв. Допомогові фонди на випадок загибелі худоби» [2, с.371].

Наступний вектор діяльності товариства спрямували на збільшення врожайності зернових. Для цього необхідно було поліпшити способи обробітку ґрунту (до слова, у гірському регіоні мало родючого), навчити мешканців краю ефективно використовувати органічні та штучні (хімічні) добрива, подбати про якісне насіння, яке адаптоване до гірських умов. Планувалося придбати і машинне устаткування для вирощування зернових культур.

По-четверте, зважаючи на природні умови, слід було спрямувати діяльність на розвиток «прибуткового» садівництва, городництва та пасічництва. Для цього вартувало влаштувати відповідні короткотермінові курси.

Убачаючи у вихованні «жінки-господині» ключову роль у піднесенні господарської, загальної та «побутової» культури, планувалося активізувати жіноцтво, залучати його до діяльності у секціях господинь при товаристві «Сільський господар» та праці в інших громадських культурно-просвітницьких організаціях.

Надаючи підтримку розвитку домашнього промислу, «Просвіта», «Сільський господар», окрім економічних завдань, слугувала збереженню та розвитку самобутнього гуцульського мистецтва, традицій і культури, керуючись засадою: «Організуємо те, що вміємо, виробляємо з того, що маємо» [1, с.115].

У Косові активно працювала повітова філія товариства «Сільський господар», завданнями якої стало піднесення господарської культури горян, просвітництво, сільськогосподарська освіта тощо. Велике значення очільники товариства надавали розвитку садівництва та городництва. Саме тут, на Косівщині, було започатковане промислове садівництво. Цю справу наприкінці 1920-х років налагодив інженер, агроном Антін Гнатівський. Його переведення на польські землі спричинило стагнацію садівництва на Гуцульщині, і лише в середині 1930-х років вдалося відновити попередні темпи та реалізувати плани в цій ділянці завдяки ініціативності та фаховим знанням очільника косівської філії «Сільського господаря» Юліана Винницького – педагога, «емиритованого управителя школи». Активізації праці сприяло і те, що було запрошено фахового агронома-садівника Мирослава Гнатюка. Маємо підстави стверджувати, що філія поширила свою діяльність на всю Гуцульщину: працювали гуртки в Жаб'ю, Криворівні, Ясенові, Річці, Соколівці, Старих Кутах, Химчині, Москалівці, Тюдіві, Старому Косові, Шешорах, Кобаках, Рожневі [4, с.507].

Поява агронома Мирослава Гнатюка активізувала таку ділянку праці філії, як садівництво. Цю ідею активно пропагували через масове просвітництво (господарські реферати і наради) та короткотривалі курси із садівництва. Окрім того, при кожному з названих гуртків створили садівничо-городничі секції, які «дбали за поліпшення старих садів і про заложення нових». Упроваджувалися також нові знання із догляду за рослинами та деревами. Так, гуртки «Сільського господаря» сіл Старі Кути, Рожнів, Кобаки влаштували спеціальний «курс оприскування дерев хімікаліями». Для цього «для загального користування членів секцій» було придбано 11 оприскувачів та інший необхідний інвентар та устаткування для садівництва та городництва: «культиватори, сівники, секатори, пилки, ін.» [4, с.507]. Окрім цього, було закладено шілки фруктових дерев у Старих Кутах, Кобаках, Тюдіві, де не тільки вирощували дерева, а й навчали «сіяння, піскування сіянців, очкування і щеплення дерев». Власне, із Кобак походить відомий у всій Галичині сорт яблук «кобацька синька». Як бачимо, ця діяльність «Сільського господаря» була спрямована на масове просвітництво та піднесення господарської культури гуцулів.

Сприятливі умови слугували розвитку пасічництва, яким опікувалася пасічницька секція, котру очолював Мирослав Войнаровський. Плідна праця товариства в цій ділянці мала немалі результати: насамперед не тільки об'єднала всіх пасічників краю, а й дбала про їхні професійні інтереси: клопоталася про придбання необхідного інвентарю, збут меду і воску.

Зважаючи на гірську місцевість Гуцульщини, очільники товариства прагнули використати будь-яку можливість, щоб поліпшити матеріальне становище гуцулів, піднести їхній рівень життя. Один із шляхів бачили в організації закупівлі та збуту «лісових продуктів» - грибів та різних ягід, зокрема малини, позаяк навіть за «примітивної сушки грибів чи витискуванні малинового соку» вони давали непоганий дохід горянам. Так, 1938 р. при філії було створено секцію переробки садовини та продуктів лісу. Для налагодження продуктивної діяльності в цій ділянці обладнали «складницю» (склад) та сушарню в господарських приміщеннях Народного дому Косова. Активно включилася в цей бізнес-проект шкільна молодь, яка зносила та звозила до Косова гриби та ягоди. Окрім цього центрального пункту збору продукції, планувалося організувати селами менші, у зв'язку із цим філія розіслала «пляни для малих сушарень до вибраних пунктів», яких було 12 [4, с.508]. Цікаво, що в

них не тільки відбувався збут продукції, але й навчання молоді та дорослих: організували «курси сушення грибів і душення соку». Місцеву продукцію привозили до косівської центральної сушарні, де її сортували, пакували і направляли на експорт. При філії теж влаштовували курси «правильної сушки грибів та приготування з малинового соку сиропу».

Наскільки ефективною була праця товариства «Сільський господар» на Гуцульщині в цій ділянці, засвідчує той факт, що її діяльністю зацікавилось керівництво Центросоюзу та «Народної торгівлі» у Львові. Косівські філія «Сільського господаря» та Повітовий союз кооператив налагодили зв'язки із цими інституціями та підписали угоди про постачання сушених грибів. Ця справа успішно розвивалася, так що вже 1939 року за посередництва Центросоюзу місцеве населення постачало сушені гриби до Польщі (Катовиць) та Франції, а малиновий сік – здебільшого до Варшави. Про обсяги праці красномовно говорять такі факти: восени 1939 р. філія «Сільського господаря» та Повітовий союз кооператив заготовили для експортування грибів на суму близько 7000 зл. і близько 500 л малинового сиропу вартістю приблизно 2000 зл. [4, с.508]. З установленням радянського режиму ця продукція перейшла у власність Держторгу, а «Сільський господар», як і всі українські громадські товариства та інституції, було ліквідоване.

Великого значення «Сільський господар» надавав розвитку вівчарства. Оскільки вівці, на відміну від інших домашніх тварин, відзначаються «усебічною ужитковістю» (вовна, шкіра, молокопродукти, м'ясо), пристосовані до різних кліматичних умов, невибагливі в їжі (вживають малопоживне сіно, соломку, бур'яни тощо), доволі витривалі щодо вологості чи спраги, долання великих маршрутів, їх масово вирощували в гірських регіонах, зокрема на Гуцульщині, де овець (здебільшого породи «цакель») використовували «на одягові та харчові потреби» (вовна, кожухові шкірки, м'ясо, молокопродукти: сир, бринза, будз, гулянка). Ці продукти були важливим джерелом не тільки виживання самої гуцульської родини, а й її доходів. Організованим збутом продукції вівчарства зайнялися українські громадські товариства та кооперативно-економічні інституції – «Сільський господар», Маслосоюз, Союз українських кооператив, позаяк горяни до цього часу збували свою продукцію стихійно та за низькими цінами. Насамперед «Сільський господар» організував гуцулів в секції годівельників овець при місцевих осередках товариства та закуповував від них надлишки продуктів харчування за належну ціну. Це мало вагоме значення не тільки в площині підвищення матеріального становища гуцулів, а й у плані усвідомлення потреби раціональної годівлі і вирощування овець. Це завдання, власне, й реалізовували секції годівлі овець при кружках (осередках) товариства, де діти й дорослі навчалися «раціонального плекання овець теоретично і практично» [3, с.170].

Другий вектор діяльності секцій охоплював навчання, спрямоване на підвищення рівня «кормової бази овець та належне використання гірських полонин». Цій ділянці праці надавали стратегічного значення, оскільки овечий «гній-обірник» відіграв велику роль на гірських теренах. Задля того, щоб полонини мали багату на поживу траву, товариство «Сільський господар» та Маслосоюз звернули особливу увагу на удобрення полинських земель. Фахівцями було проаналізовано наслідки кошарування овець на полонинах (перебування тварин на спеціально огороженій площі. – Г.Б.), виявлено, що через тривале перебування овець на одному місці воно ставало надмірно перегноєне. Відтак спробували переносити кошари через декілька днів з місця на місце. Тоді провели дослідження, які показали, що на покинутих землях під кошарами рясно росли бур'яни, а трави вигарали. Було зроблено висновок: слід улаштовувати стаціонарні кошари-шопа, «у яких можна було б продукувати нормальний гній-обірник та збирати гноївку у відповідних стоках для погноєння полонин» [3, с.172].

Горяни з пересторогою поставилися до новітніх методів господарювання на полонинах, керуючись усталеними методами: «мій дід і прадід господарювали так», утім, побачивши ефективність нової методики, наочно упевнившись, що покинуті кошари покрилися запашними травами, а не бур'янами, запозичували її.

Такий характер праці, методи і форми господарського просвітництва були властиві й Хліборобському вишколу молоді, де гуртувалися юнаки і дівчата, які закінчили народну школу та працювали в домашніх господарствах своїх батьків.

Діяльність товариства в цій царині набула масштабних обсягів за доби німецької окупації. Із відновленням Хліборобської палати у Львові, «Сільського господаря», організацією Союзу годівельників овець передвоєнні плани щодо підвищення культури господарювання горян-вівчарів були втілені в життя за рахунок насамперед тісної співпраці згаданих інституцій та Маслосоюзу. Свого роду координатором дій виступив Микола Доберчак – фаховий агроном, громадський діяч. Важливим напрямом діяльності стало вирощування високопродуктивних порід овець. Для цього було здійснено наукові обстеження та оцінку, зокрема, «районізацію» порід овець, придбання високопродуктивних порід («меринос», «гольштин», «каракуль», ін.) із-за кордону, добір якісних розплідників баранів та створення кормової бази для тварин.

На особливу увагу заслуговує освітня діяльність товариства «Сільський господар», метою якої було підвищувати рівень господарської культури людей, знайомити їх із досягненнями науки, економіки, торгівлі, ведення домашнього господарства тощо. За німецької окупації краю очільники товариства виокремили цю ділянку праці. Зусиллями Євгена Храпливого та Йосипа Раковського вдалося відновити діяльність «Сільського господаря». Зокрема, його філія у Станіславові змінила назву на «Окружне Т-во «Сільський господар» у Станіславові», до її складу входила і косівська філія.

Ефективною формою масового господарсько-економічного просвітництва стало влаштування виставок, метою яких було «показати господарям, які цінні скарби ми маємо і до чого ми повинні прямувати». Таких виставок у Станіславові було проведено три: відповідно 1941, 1942, 1943 рр. Як засвідчують джерела, перша з них була присвячена великій рогатій худобі «сіментальської раси», 400 корів, молодняка та бугаїв, які експонувалися 1941 р., створювали «у глядача...враження, що він на виставці в далекій Швейцарії – батьківщині сіментальської раси худоби» [5, с.462]. Окрім цієї породи, демонстрували місцеву «гуцулку», виведену і культивовану в горах, яка стала справжньою окрасою експозиції: «невеликі «гуцулки» вагою до 340 кг на виставці щоденно давали до 18 л молока». У такий спосіб пропагували вирощування саме цієї породи великої рогатої худоби, позаяк вона найбільше надавалася для побутування в суворих гірських районах та істотно поліпшувала поголів'я домашніх тварин. До слова, над цією проблемою активно працювали фахівці, зокрема Іван Остап'як – окружний інспектор годівлі сільськогосподарських тварин.

Важливу роль відводили вирощуванню чистокровної породи гуцульського коня «тарпана». Він, як зазначали авторитетні фахівці і критики, мав «правильну і характеристичну будову голови, грудей та ідеально збудовані ноги... сам по собі невеликий, але витривалий і на корм невибагливий... із тягарем на своїх крижах (бербениці) і верховинцем без особливих труднощів переходив гірські річки і потоки та майже непроходимими стежками мандрував в досить високі гори». Саме «гуцул» на виставці «мимоволі приковував око кожного глядача» [5,с.463]. Закономірно, що цим породам корів та коней товариство «Сільський господар» відводило велику увагу та опікувалося їх вирощуванням.

Такі виставки експонували і «дрібні» сільськогосподарські тварини (свині, кури, кролі, ін.), були представлені павільйони із «збіжжевими культурами, окоповими рослинами, овочами, яриною та медом». Виставлялися сільськогосподарські машини та знаряддя. Власникам найкращих експонатів «Оціночна комісія» вручала нагороди чи похвальні грамоти. Ця форма просвітництва викликала живий інтерес у людей та була дієвим засобом пропаганди та навчання «правильної», «поступової господарки».

Висновки. Таким чином, українські громадські інституції («Просвіта», «Сільський господар», УПТ «Рідна школа», Союз українок, Повітовий союз кооператив, Маслосоюз, Центросоюз та інші) вагомо спричинилися до піднесення рівня господарської культури горян. Формуванню економічного мислення та прилученню до агрокультурних знань також сприяла їхня агітаційна й просвітницька робота, якою було охоплено всю Гуцульщину. Господарсько-економічна діяльність вітчизняних організацій стала важливим чинником національної окремішності й внутрішньої консолідації українців під владою Австрії та Польщі, сприяла підвищенню добробуту і рівня життя гуцулів.

1. Білавич Г. Товариство «Рідна школа» 1881-1939 /Галина Білавич, Борис Савчук. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1999. – 203 с.
- 2.Дмитренко В. Філія т-ва «Сільський господар» у Коломиї / Василь Дмитренко // Крайове господарське товариство «Сільський господар» у Львові 1899-1944. – Нью-Йорк, 1970. - С.366-387.
- 3.Доберчак М. Вівчарство в Галичині на тлі праці т-ва «Сільський господар» у Львові / Микола Доберчак // Крайове господарське товариство «Сільський господар» у Львові 1899-1944. – Нью-Йорк, 1970. - С.168-173.
4. Крайове господарське товариство «Сільський господар» у Львові 1899-1944. – Нью-Йорк, 1970. – 600 с.
- 5.Остап'як І. Господарська діяльність філії т-ва «Сільський господар» у Станіславові / Іван Остап'як // Крайове господарське товариство «Сільський господар» у Львові 1899-1944. – Нью-Йорк, 1970. - С.459-463.

Мирослав Волощук,

доктор сільськогосподарських наук, професор,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Miroslav Voloshchuk,

Doctor of Agricultural Sciences, professor,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

УДК 030.116.221.23

ПРОБЛЕМИ ЕКОЛОГІЧНОГО СТАНУ ҐРУНТІВ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ ENVIRONMENTAL PROBLEMS OF SOIL UKRAINIAN CARPATHIANS

У статті розглядаються типи процесів деградації, інтенсивність їх розвитку, шкода що наноситься ними і природоохоронні заходи щодо їх запобігання.

Ключові слова: екологія, ґрунт, етнографічні особливості, навколишнє середовище.

In the article the types of degradation processes, the intensity of their development, the damage they cause and the natural economy of measures that prevent them.

Keywords: ecology, soil, ethnographic peculiarities environment.

В статье рассматриваются типы процессов деградации, интенсивность их развития, вред наносимый ими и природоохранные мероприятия по их предупреждению.

Ключевые слова: экология, почва, этнографические особенности, окружающая среда.

Постановка проблеми. Територія Українських Карпат в географічному, історико-етнографічному відношенні являє собою унікальний природний регіон Європейського континенту. Це останній «острів» природного ландшафту, своєрідні «легені» Європи. Тут формуються чисті повітряні маси, звідси беруть початок річні системи Дністра, Тиси, Прута і багато інших. Українські Карпати є вододілом між басейном Чорного та Балтійського морів. Це найбільший лісовий регіон Центральної Європи з унікальним видовим різноманіттям флори, фауни. Тут росте понад 3 тис. видів рослин (третини флори Європи), з них біля 500-лікарських, понад 240 - ендемічних, які ніде більше не зустрічаються на Європейському континенті. Багатий склад тваринного світу, який нараховує близько 40 тис. видів. [1]

З Карпатами тісно пов'язана доля народів, які почали заселяти цей край ще в ранньому палеоліті - майже мільйон років тому. Тут збереглося багато етнографічних груп, котрі є носіями особливих діалектів, способу життя, традицій та ремесел, в тому числі культури гірського природокористування. Багаті природні ресурси Карпат відіграли важливу роль у розвитку національних економік, формуванні етнографічних особливостей і духовної сфери гірського населення. В цілому Карпатський регіон не належить до зони екстремального екологічного лиха, навпаки це один із найбільш привабливих регіонів України у відношенні чистого природного навколишнього середовища.

Однак, разом з тим над Карпатами постійно нависає загроза екологічних катастроф. Північна частина схилів Карпатської дуги вкрита радіоактивними оксидами Чорнобильського походження. Інтенсивна вирубка лісів призвела до посилення частих повеней, а екологічно небезпечні виробництва постійно загрожують непрогнозованим наслідкам, де з промислових гірничодобувних комбінатів потрапляють в річні системи десятки тисяч отруйних відходів.

Виклад основного матеріалу. Міжнародні магістральні дороги, газо-нафтопроводи, електропередачі, локальне порушення природного середовища - є причиною деградаційних процесів. Сучасна екологічна ситуація в Карпатському регіоні формувалась на протязі багатьох століть господарського освоєння цієї території. Різноманітні природні ресурси Карпат по-хижацьки експлуатувались протягом багатьох десятиріч, що призвело до розвитку катастрофічних негативних процесів: повеней, лавин, ерозій, зсувів, селів, буреломів, вітровалів та інших стихійних явищ. [2]

При нерегульованому антропогенному впливі були порушені збалансовані природно-екологічні зв'язки, ґрунти піддавались значній деградації, змиву, розмиву, а місцями - повному руйнуванню.

За даними обстеження ґрунтів біля 40% орних схилівих земель деградовано, 86,4% займають кислі ґрунти, 33,1% - перезволожені, 4,4% - заболочені і 13,4% - кам'янисті. [4]

Інтенсивному розвитку ерозійних процесів в 70-90 роки минулого століття сприяли, крім природних факторів (крутизна, довжина, схилів, велика кількість і інтенсивність опадів, низька протиерозійна стійкість ґрунту), неправильна господарська діяльність людей, необґрунтована інтенсивна вирубка лісу, чагарників, безсистемний випас худоби, створення масивів ріллі на схилах, надмірне вирощування на них просапних культур, нехтування системи протиерозійних заходів.

Виявлено, що площі еродованих ґрунтів на сільськогосподарських угіддях постійно збільшуються. Середньорічний змив ґрунту на посівах озимих зернових культур становить 35 т/га, а на просапних досягає до 150 т/га. Крім змиву ґрунту на багатьох розораних схилівих землях відбувається лінійна ерозія, яроутворення,

особливо в районі Дрогобицької височини на межиріччі Тисмениці і Нежухівки-Колодниць. Глибокими ярами розчленовані також схили давньої тераси Делятинсько-Надвірнянської височини. Тут яружні форми розвинуті в основному на крутих схилах більше 15 градусів, де ґрунти і корінні породи легко піддатливі розмиву.

Інтенсивний ріст ярів в більшості пов'язаний із штучно створеними лінійними рубежами - дорогами, межами, які концентрують водні потоки. За даними Й.І. Пасулько, середньорічний приріст їх досягає в окремих районах Карпат біля 2,5 тис. гектарів [6].

Змитий і розмитий ґрунт, уламки гірських порід замулюють родючі заплавні землі. Води річок, насичені наносами, під час зливових дощів перетворюють їх у селі, водно-кам'яні, грязе-кам'яні потоки. Середньорічна каламутність Карпатських річок змінюється у великих межах і коливається від 50 до 1800 г/м. Найбільшої величини вона досягає в повені, безпосередньо в місцях виходу рік із гір, коли вони ще зберігають значну енергію, а протиерозійна стійкість ґрунтів зменшується. В середньому за рік притоки Дністра виносять до 2 млн. т ґрунту, а Прута - понад 2 млн. тонн. За даними Українського науково-дослідного гідрологічного інституту, середньорічна сума твердого стоку із рік Карпатського регіону знаходиться в межах 1197500 – 3273423 т/рік. Згідно розрахунків Гофштейна І.Д. при такому виносі наносів Карпатські гори через 8 млн. років можуть бути цілком розмиті. [3]. У районах розширених річкових терасових долин спостерігається також бічна (річкова) ерозія.

Ці та інші негативні процеси охоплюють уже не тільки локальні рівні геосистем (фації, урочища, місцевості), а цілі регіональні системи ландшафту, тобто геосистему з єдиним походженням, загальною історією розвитку, що формується в умовах однорідного геологічного фундаменту, єдиного переважаючого типу рельєфу, клімату, з характерним поєднанням ґрунтів, рослинності з певною територіальною інтеграцією геосистем локального рівня. Якщо ці процеси не призупинити, екологічні наслідки можуть бути катастрофічними не лише для Українських Карпат, але й для всієї Карпатської гірської системи Європи. Все це вказує на доцільність зусиль вчених (кліматологів, гідрологів, ґрунтознавців, геодезистів, спеціалістів сільського і лісового господарства, проектних організацій) в розробці комплексної програми з прогнозування екстремальних екологічних ситуацій та розробки природоохоронної системи заходів, які будуть мати велике еколого-економічне значення для ряду країн Європи. Ситуація, що склалася може бути виправлена лише за рахунок відновлення природних екосистем, створення стійких агроландшафтів, оптимізації природокористування яка пропонується в розробленій нами програмі, якою передбачається: дати оцінку екологічної ситуації стану природних ресурсів у регіоні; виявити причини екстремальних кризових ситуацій, джерела (епіцентри) забруднення природного середовища (ґрунтового, рослинного покриву, повітряне - водного басейну); розробити альтернативну систему природоохоронних заходів по регулюванню поверхневого і ґрунтового стоку; відновленню родючості ґрунтів, покращенню продуктивності сільськогосподарських культур; розробити схеми моделі оптимізації біогеосистем та альтернативні технології створення агрофітоценозів.

Висновки. Вивчення кризових екстремальних ситуацій і розробка системи заходів по їх запобіганню доцільно проводити на базових річкових, балкових водозборах, полігонах, трансектах експедиційними, лабораторно-аналітичними, економіко статистичними та іншими прогресивними методами.

В результаті розробки програми будуть :

- зібрані матеріали і сформовані бази даних для автоматизованої системи прогнозування ймовірних небезпечних екологічних явищ та їх моніторингу;
- виявлені джерела (епіцентри) по видах та ступенях забруднення території важкими металами;
- дана оцінка екологічної ситуації стану природних ресурсів у регіоні;
- встановлені причини виникнення екстремальних екологічних ситуацій та розроблені моделі їх прогнозування;
- розроблені енергоощадні, природоохоронні системи ведення гірського землеробства, прогнозні моделі врожайності сільськогосподарських культур;
- запропоновані комплекси заходів по створенню високопродуктивних кормових угідь (сінокосів і пасовищ) при різних формах господарювання;
- розроблені альтернативні системи відновлення родючості деградованих земель;
- запропонована стратегія і тактика створення екологічно-стійких екосистем;
- запропонована прогресивна енергозберігаючі технології вирощування та переробки лікарських рослин;
- подані проекти по розробці рекреаційних міжнародних парків та інше.

В результаті розробки проекту буде досягнуто значний еколого-економічний ефект відновлення родючості деградованих земель, створено високопродуктивні екосистеми, що значно поліпшують гідрологічний режим території, зведено до мінімуму розвиток екстремальних кризових ситуацій, сформовано природні екологічно стійкі агроландшафти.

1. Ерозійно-екологічний стан ґрунтів Українських Карпат / Волощук М.Д., Лукомська В.Б., Лагуш Ф.М., Яремко Р.С., Гагалюк М.І. // - Зб. Карпати – Український міст в Європу: проблеми і перспективи. – Львів, 1993. - С. 169-171.
2. Голянд Б.Я. Ерозійно-денудаційні процеси в Українських Карпатах. / Голянд Б.Я., Пановник В.М., Сливка Р.О. – Івано-Франківськ, 1995. – 114 с.
3. Гофштейн І.Д. Геоморфологический очерк Украинских Карпат / Гофштейн И.Д. // - К.: Наукова думка, 1995. – с. 84.
4. Гуцуляк Г.Д. Земельно-ресурсний потенціал Карпатського регіону / Грицуляк Г.Д. // - Львів: в-во «Світ», 2001. – 151 с.
5. Позняк С.П. Проблеми стійкості і збереження ґрунтового покриву Українських Карпат. / Позняк С.П. // Матеріали міжнародної конференції 14-18 жовтня 2002 р., том II. – Рахів, 2002. – с. 442-445.
6. Пасулько Й.І. Ерозія ворог землі / Пасулько Й.І. // - Ужгород: Карпати, 1967. – с. 84.

Юрій Копчак,

кандидат економічних наук, доцент,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Yuriy Kopchak,

Candidate of Economics, assistant professor,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

Олена Хрущ,

кандидат психологічних наук, доцент,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Olena Khrushch,

Candidate of Psychology, assistant professor,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

Лілія Копчак,

старший викладач,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Liliya Kopchak,

Senior teacher,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

УДК 159.9**ВПЛИВ ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА І СПОСОБУ
ГОСПОДАРЮВАННЯ НА ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЇ ГОРЯН****INFLUENCE OF ENVIRONMENT AND METHOD MANAGING
THE FORMATION OF PSYCHOLOGY HIGHLANDERS**

В статті обґрунтовується ідея впливу природного середовища, у даному випадку гірського, на спосіб господарювання і формування особистості. Саме від навколишнього природного і соціального середовища, способу господарювання, традицій і звичаїв, культури життєдіяльності і спілкування залежить формування психології горянина, його менталітет.

Ключові слова: горянин, етнічна психологія, гірське середовище, вплив, господарювання, менталітет, самоповага, власна гідність, сталий розвиток.

In the article the idea of the influence of the environment, in this case, the mountain, the way management and identity formation. It is from the natural and social environment, process management, customs and traditions, culture and communication activity depends on the formation of psychology Highlander, his mentality.

Keywords: Highlander, ethnic psychology, mountain environment, impact, management, mindset, self-respect, dignity and sustainable development.

В статье обосновывается идея влияния окружающей среды, в данном случае горной, на способ хозяйствования и формирование личности. Именно от окружающей природной и социальной среды, способа хозяйствования, традиций и обычаев, культуры жизнедеятельности и общения зависит формирование психологии горца, его менталитет.

Ключевые слова: горец, этническая психология, горная среда, влияние, хозяйствование, менталитет, самоуважение, чувство собственного достоинства, устойчивое развитие.

Постановка проблеми. Соціально-економічний, освітньо-культурний розвиток будь-якого регіону залежить не тільки від суми та кількості фінансово-матеріальних вкладень в нього, але й від рівня якості його жителів.

У поняття «якість населення» ми вкладаємо як стан здоров'я людей, їх санітарно-гігієнічну культуру, тривалість життя, так і характерологічні особливості, соціально-психологічний стан, ціннісні орієнтації, глибину розуміння та перспективи розвитку. До поняття «якість» ми відносимо також рівень розвитку культури людей, позитивних звичаїв і традицій, вміння цінувати і розвивати те, що дане природою та отримане від попередніх поколінь.

Вивчення психологічних особливостей горян, у тому числі відмінних, найбільш властивих їм рис характеру, за роки тоталітаризму якщо прямо не заборонялось, то мало характер відкритої зневаги. Дана проблему вважалась такою, що не вартує наукового дослідження. Тоді офіційно панували неприйнятні для народу ідеологічні догми про злиття націй «в одну історичну спільність - радянський народ». Відгомін того часу відчувається і сьогодні у формі євроазійського об'єднання «братніх народів» колишнього Союзу.

Все це ми уже проходили і пам'ятаємо, що такі ідеї на практиці призвели до припинення наукових досліджень своєрідності різних етносів, до недооцінки вивчення впливу природних чинників на спосіб господарювання та формування особистості. Етнопсихологія, що успішно розвивалась у 20-30 роках ХХ ст., в тоталітарний період була у забутті. Не досліджувались особливості етнічної самосвідомості, своєрідності почуттів, світосприймання і світорозуміння численних етносів, що проживали в Карпатських, Кримських, Кавказьких горах. Замовчувались найяскравіші ознаки психології горян: волелюбність і сміливість, загострене почуття власної гідності і повага до гостей та інших людей, витривалість і працелюбність тощо.

Більше того, під натиском антиукраїнської державно-бюрократичної системи навіть у фундаментальному історико-етнографічному виданні «Гуцульщина» [1, с. 257] не знайшлося місця для розділу, який би висвітлював своєрідність психології однієї з найбільш колоритних і чисельних етнічних груп, жителів верхів Українських Карпат - гуцулів.

Виклад основного матеріалу. За складністю ландшафту та умов проживання: найвищі вершини Українських Карпат, найскладніші крутосхили, найстрімкіші гірські ріки, найбільші перепади температур, найнебезпечніші перевали та бездоріжжя, найкоротші весна і літо та найдовша зима, розріджене і бідне на кисень повітря високогір'я - все це та багато іншого не може не впливати на формування характерів, вірувань, звичок, способу господарювання і діяльності людей гір.

Саме тут найменше придатної для обробітку землі, розвинутих підприємств, що породжує безробіття і його наслідок - традиційну сезонну міграцію, яка призводить до складних соціально-демографічних процесів.

І як феномен - в цих складних природних і соціальних умовах горяни вмюють жити і творити. Вони не тільки зберегли унікальну культуру, трудові традиції, але й успішно розвивають народно-етичну, пісенну та ужитково-мистецьку творчість, оригінальні звичаї і традиції, багатий духовний світ.

Метою даної статті є розкриття взаємозв'язків людей і гір, що так важливо для розуміння певних закономірностей впливу гірського середовища і способу господарювання на психіку горян. Це необхідно як для подальшого розвою всього кращого, що є у горян, так і для покращання їх життя за умов сталого розвитку Карпат.

У наш час в умовах складних глобалізаційних процесів, потужного впливу на свідомість і психіку людей масової культури в багатьох регіонах відчувається втрата духовних зв'язків, ідентичності зі своїм етносом, нацією, народом.

Горяни стійко переборюють ці впливи. Багато сучасних дослідників, таких, як М.Лаврук, М.Влад, Ф. Гамор, В. Химинець розкривають різні види життєдіяльності горян - працю, побут, культуру, освіту тощо, вказують на ті трансформації в психології горян, що відбуваються під впливом соціально-економічних змін.

В останні роки у зв'язку із значними змінами у сфері виробництва і споживання, екологічними проблемами, які виникають через неврегульованість відносин між інтенсивним економічним розвитком і піклуванням про збереження природи, все гостріше постають питання сталого розвитку того чи іншого регіону.

Сьогодні у світовій практиці найбільше уваги приділяється сталому розвитку тих регіонів, які ще багаті на незабруднену питну воду, чисте повітря, потужні лісові масиви, первозданну флору і фауну. Такими регіонами є гірські масиви багатьох країн світу, де є ще що зберігати і розвивати.

Людство поволі приходить до розуміння того, що природа не є невичерпною і нею не можна користуватись необмежено. Стало очевидним, що зміни природи в процесі нерозумного користування нею мають незворотний характер.

Постало завдання збереження і сталого розвитку гірських регіонів, а, відповідно, і зміни психології ставлення до природи як жителів Карпат, так і багато численних підприємців, користувачів природних ресурсів, туристів тощо.

На нашу думку, процес сталого розвитку починається з виховання у дітей гуманістичного, природозберігаючого ставлення до природи, що ґрунтується на здоровому глуздові, на народних звичаях і традиціях. Саме в сім'ї і школі в свідомість дитини закладається розуміння і тверді переконання в необхідності зберігати природу. Навички природоохоронної поведінки з роками стають рисою характеру особистості. В характері починають домінувати такі утворення, як відповідальність, бережливість, економність у використанні природних ресурсів, зрештою, люди добрішають у своєму ставленні до природи. В період ранньої юності уже формуються поняття,

що й сама людина є не лише витвором і частинкою природи, а й її поцінову, творцем і охоронцем, усвідомлює зміст висловлювання Р.Штейнера: «Що добре для природи, те добре для людини».

У значній мірі психіка людини визначається способом її діяльності, господарювання. Не може бути людина вільною в тому суспільстві, де вона не вільна економічно, не вільна у своїй господарській діяльності. На жаль, як за попереднього (радянського) суспільного устрою, так і сьогодні зусилля окремих органів державної політичної влади спрямовані на формування рабської психології у цих волелюбних і гордих людей. Окремі чиновники, а то й цілі організації від імені держави створюють різні перешкоди, породжують всілякі приписи, ліцензії, побори, щоб горяни не могли чесною працею забезпечити добробут собі і своїй сім'ї. Залежність від «шматка хліба», латочки землі чи сінокосу, від клаптя паперу, за яким треба тижнями і місяцями «виходити ноги» керівними коридорами сільської, районної чи міської влади, негативно впливає не лише на психіку людей, але й на стан їх здоров'я і матеріального життя.

Для менталітету горян характерне особливе осмислення природи та ставлення до неї. Між ментальністю і ставленням людей до природи існують тісні і непрості взаємини. Люди залежать від природи, природа - від людей, що добре для природи, те добре і для людей. На це звертали увагу ще давньогрецькі мислителі. Гіппократ, наприклад, фізичну і психічну своєрідність народів пояснював специфікою їх географічного положення та кліматичних умов. Форми поведінки людей та їх звичаї відображають природу країни, зауважував він. Припущення про те, що південний і північний клімат неоднаково впливає на організм, а значить, і на психіку людини, висловив Демокріт.

Географи й історики, починаючи з Геродота і до нашого часу, підкреслювали особливості характеру українського народу, в тому числі жителів Карпат, виділяючи в останніх такі особливості, як вільнолюбність, працьовитість, емоційність, хоробрість, шляхетність, незалежність [2, с. 247].

З розвитком міжнаціональних взаємин, утворенням світового ринку з'являється ряд прогресивних ідей про те, що народи відрізняються один від одного певними духовними рисами, своєрідними відтінками в звичках, в образному сприйнятті навколишньої дійсності, побуті, традиціях тощо. Коріння цих особливостей намагалися знайти в матеріальних факторах. «Широке розповсюдження в соціології того часу отримав географічний напрям, суть якого полягала у визнанні кліматичних та інших природних умов як головного фактора розвитку людського суспільства, тобто в неправомірному перебільшенні ролі географічного середовища в житті народів. Цю теорію, як відправну ідею, використовували багато філософів та соціологів в своїх спробах пояснити, чому неможливо знайти в світі два народи абсолютно однакових за своїми етнічними, психологічними ознаками, побутом і культурою» [3, с. 13].

Відомий представник географічної школи в соціології французький просвітитель XVIII ст. Ш.Монтеск'є вважав, що «спільний дух» нації, тобто духовний склад і спосіб мислення (за теперішнім розумінням - ментальність), цілком визначається умовами географічного середовища.

Сучасні дослідники етносу і географічного довкілля як цілісного явища Толстоухов А.В. і Стоян С.П. стверджують, що у зв'язку з уже наявними знаннями у царині досліджень менталітету неможливо абсолютизувати роль кліматичних та природних умов у процесі його формування, проте й не варто цей аспект недооцінювати [4, с.147].

Вплив природи на ментальність людини в логічній послідовності самого процесу ще на початку XX ст. показав видатний український природознавець Тутківський П.О. Він писав: «Через рельєф, ґрунти, гідрографію і клімат поверхні є впливи на флору, а через неї - і на фауну, а через усі ці елементи ландшафту і на побут, культуру, сільське господарство, екологічну і духовну діяльність людини» [5, с.287]. Тому ми дотримуємось думки, що на формування ментальності в такій специфічній етносільноті, як гуцули, не можуть не вплинути сили природи.

Надмірний соціологізаторський тиск, політичне насильство однієї «керівної і спрямовуючої» рили не дали змоги розвинути тим дослідженням, де природа і людина являли собою нерозривну єдність.

З давніх-давен по високогір'ю розселялись люди сміливі, сильні і незалежні. Боротьба із силами природи, специфічна система виховання, що ґрунтувалась на засадах етнопедагогіки, трудових традиціях і народних звичаях - все це формувало почуття незалежності і власної гідності.

На формування психології горян значно впливали і специфічні для них сімейно-побутові умови. У горян традиційно після одруження діти отримували певну економічну незалежність - рано починали самостійно вести господарство. Почуття господаря породжувало самоповагу і власну гідність.

З дитячого віку як хлопчики, так і дівчатка відчували свою потрібність. Вони мали свої чіткі обов'язки. Добровільне їх виконання схвалювалось дорослими. Це формувало відповідальність, почуття господаря, а разом з цим і почуття власної гідності, що і сьогодні в ментальності гуцулів високо цінується.

Легенди про опришків, а це були найхоробріші легіні, стверджують, що вони не знали, що таке страх, не боялися ні холоду, ні ворогів. Їх душі не сприймали чужих порядків. Вони дотримувались віками усталених законів гір. Місцеві люди завжди шукали у них порятунку і захисту.

Етнопсихологічні експедиції, проведені у гірських селах Косівського і Верховинського районів, дозволили встановити ряд цікавих закономірностей щодо підвищеної самоповаги, «гоніру» гуцулів, як кажуть у с. Яворові Косівського району. Однією з них є те, що почуття власної гідності більше розвинуте у жителів, які мешкають далі від центру села, на присілках, в рідконаселених місцевостях. Не так часто відвідуючи центр села, люди, йдучи туди, одягають кращий одяг і взуття, переживають позитивне емоційне піднесення, свого роду ейфорію. Як показують спостереження, вони більш стримано, з явною самоповагою ведуть себе у громадських місцях, без метушні і поспіху, що властиве міським жителям, з підкресленою гідністю підтримують розмови на господарські, морально-етичні та суспільно-політичні теми.

Саме з почуття власної гідності пов'язані обґрунтування горянами своїх невід'ємних прав на окультурені ними колись ліси, полонини і сіножаті, які були у свій час захоплені у них під час поміщицьких та інших експансій. При будь-якій владі горянин завжди намагався бути незалежним господарем. До чужої влади - панської, польської, австрійської, московської - ставився з недовірою.

В с. Кривопілля Верховинського району від старих людей ми записали оповідь, що колись, давним-давно гуцули жили орлиним життям. Високо. Вільно. Тому їх душа прагне свободи.

Михайло Ломацький у нарисі "Верховино, світку ти наш" пише, що за часів Довбуша не було в горах бідних. Сам Довбуш вважав бідність пороком лінивства. Горяни, з їх високорозвинутим почуттям власної гідності, вважають, що здорова, працездатна людина бідною не повинна бути. Це участь калік, немічних, самотніх перестарілих.

Для етнопсихології цікавим джерелом є духовний світ гуцулів, їх уявлення про дух і душу. Цікаві роздуми з даного питання етнографа Христини Стебельської, висловлені нею у статті "Йой, а де я буду?".

Говорячи про те, що душа для гуцулів - це дух і що зі смертю людини душа не зникає, а довго затримується над ліжком померлого, перевтілюється в квітку чи дерево, дослідниця це вірування пояснює тим, що "життя гуцула проходить серед природи, а в природі все кудись і в щось переселяється".

Можна не погодитися з автором вищенаведеної цитати, що "гуцули - люди настрою та емоцій, які переважають розум", але справедливим є її твердження про те, що в натурі гуцула більше індивідуального, ніж соборного, він полюбляє розмовляти з власною душею. Це тому, що нема з ким "ляси точити". На думку Х.Стебельської, у гуцулів "є потяг до відокремленого сімейного та господарського життя, і це визначає коло друзів і душевні симпатії. Споріднені гуцульські душі у великому гурті розчиняються" [6, с.49].

Життя і діяльність у пересіченій гірськими хребтами і стрімкими ріками місцевості, перебування в складних, що різко змінюються, кліматичних умовах при дефіциті кисню на верхів'ях гір, короткого літа тощо справді формують витривалих людей, загартованих гірськими умовами і способом господарювання.

Разом з тим, ми спостерігаємо далекі від ідеалізації психологічні особливості горян: "гострий" характер, нетерпимість до іншої думки, невизнання влади, невинуватості і зтяжна гнівливість; злопам'ятність, що межує із помстою; не завжди обґрунтована наполегливість, що переходить у непереборну впертість; потаємна заздрість; хворобливе переживання можливих зазіхань на клаптик власної землі; підвищена вразливість, що викликає різку зміну психічних станів; нехтування моральними сімейними устоями, насторожено-підозріле ставлення до незнайомих тощо.

Як позитивні риси характеру горян, так і негативні особливості їх психології пояснюються не стільки успадкованістю, генними механізмами впливу на психіку, скільки умовами проживання, способом господарювання, культурно-історичними традиціями.

Висновки. Психологія жителя гір формується з раннього дитинства як під впливом гірського довкілля, так і соціальних інституцій - сім'ї, школи, місцевих громад, залучення дітей до посильних видів традиційного господарювання, звичаїв, традицій етносу тощо.

Чимало з названих вище чинників, особливо соціальних, не є сталими. Хоч і поволі, але умови життя в горах змінюються. Науково-технічні, інформаційно- комунікативні технології все більше й настирливіше позначаються на способі господарювання, взаєминах, світобаченні і світорозумінні жителів гір. Усе це не може не вплинути на їх психологію, характер поведінки, спосіб життя і мислення.

Сьогодні на допомогу людині гір приходить техніка. Ручні пили, які в народі називають "Дружба-два", замінили бензинові та електричні, ручну меблярку замінили фугувальні та рейсмусні станки, замість тартака - стрічкові пилорами тощо. У ставленні людини до природи з'явилися технічні посередники, що полегшують працю і підвищують її ефективність. Замість кінної тяги - трельовочні трактори, автомобілі-самонавантажувачі. На будовах електронно-імпульсні прилади, електропідіймачі тощо. В побуті горян все більше використовуються електричні та електронні прилади, засоби, що полегшують працю і життя людей.

Дефіцит спілкування та інформації, що традиційно викликався значними відстанями сусідства, певною мірою замінюється телевізійною, а в багатьох випадках і новітньою інформаційно-комунікативною технікою, системою Інтернет.

Нові умови породжують нові соціальні відносини, нові погляди на життя і працю, на ставлення до природи, що не може не вплинути на формування нової психології горян. Тому характеризувати сьогоdnішнього горянина баченням його великими дослідниками Я. Головацьким, М. Коцюбинським, Ю. Федьковичем, О.Кольбертом буде так само неправильно, як не визнавати цивілізаційних впливів на спосіб життя і діяльності в горах.

Консервативне, поезійно-романтичне уявлення дослідників XVII - XIX століть про горян, переоцінка впливу традицій на їх психологію, намагання реанімувати звичай старовини якщо і не наносять відчутну шкоду, проте не сприяють і успішному розвитку молодого покоління, формуванню його психології.

Відроджувати потрібно дух, духовність, усвідомлення своєї ідентичності з етносом, розуміння власної ролі, значення культурно-історичної цінності минувшини, а предмети побуту, одяг, що все більше набувають сценічного, ніж ужиткового характеру, необхідно шанувати як культурне надбання предків, розвивати.

Молодь тягнеться до сучасної культури. У неї інша психологія. Перефразуємо прекрасний вислів поета: нове життя нового прагне не тільки слова, але й нового бачення, розуміння світу і себе в ньому.

Змінюються соціальні умови, але незмінними залишаються гори, ландшафтно-кліматичні умови та залежні від них люди і їх життєдіяльність, що в сукупності своїй обумовлює психологічні особливості горян.

1. Гуцульщина. - Київ: Наукова думка. - 1987. - С. 257-258.
2. Січинський Володимир. Чужинці про Україну. / В. Січинський. - Прага. 1942. Перевидано. - К.: Довіра, 1992. - С.247.
3. Хрущ В. Історія розвитку етнопсихологічної думки та поглядів на національно-психологічні явища // Етнічна психологія. За ред. Л.Е.Орбан, В.Д.Хруща. - Івано-Франківськ. Прикарпатський університет імені В. Стефаника, 1994. - С.13.
4. Толстоухов А. Філософія природи. Монографія. / А. Толстоухов. - К.: Парапан, 2006. - С. 147.
5. Тутківський П. Загальне землезнавство. / П.Турківський. - К.: Держвидав України, 1927. - С. 286-287.
6. Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження. - Київ: Наукова думка, 1987. -С. 230-231,258.
7. Стебельська Х. Йой, а де я буду // Україна. / Х.Стебельська - 1993. - №11. - С.14-16.

Надія Кузан,

кандидат педагогічних наук, доцент,
Дрогобицький державний педагогічний
університет ім. Івана Франка
(м. Дрогобич)

Nadia Kuzan,

candidate of pedagogical sciences, associate professor,
Drohobych Ivan Franko State Teacher Training University
(Drohobych)

УДК 37.011.32(477.8)

ББК 74.03(4УКР3)

**ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ НА ТРУДОВИХ ТРАДИЦІЯХ
І ЗВИЧАЯХ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ****EDUCATION OF CHILDREN ON THE LABOR TRADITIONS
AND CUSTOMS IN CARPATHIANS REGION**

У статті розкрито виховний потенціал трудових традицій Карпатського регіону у формуванні особистості. Головним оберегом трудових традицій та звичаїв українського народу є сім'я. Доведено, що сімейно-побутова обрядовість – це засіб передачі дорослими ustalених трудових традицій дітям. У сім'ї формуються працьовитість, бережливе ставлення до результатів праці, народних промислів.

Ключові слова: виховання працьовитості, традиції і звичаї, українська сім'я, Карпати.

This article deals with upbringing potential of labor traditions Carpathian region in shaping personality. The main talisman of labor traditions and customs of the Ukrainian people is a family. It is proved that the family household ritual is an instrument of transferring established labor traditions from adult to children. The family formed disposition to the hard work, careful attitude to the results of labor and to the folk-crafts.

Key words: education of diligence, traditions and customs, Ukrainian family, Carpathians.

В статье раскрыто воспитательный потенциал трудовых традиций Карпатского региона в формировании личности. Главным оберегом трудовых традиций и обычаев украинского народа является семья. Доказано, что семейно-бытовая обрядность - это средство передачи взрослыми устоявшихся трудовых традиций детям. В семье формируются трудолюбие, бережное отношение к результатам труда, народных промыслов.

Ключевые слова: воспитание трудолюбия, традиции и обычаи, украинская семья, Карпаты.

Постановка проблеми. Народні традиції та звичаї свого народу завжди були важливим засобом виховання молодого покоління. Це питання перебуває в центрі уваги не лише вітчизняних а й зарубіжних педагогів, психологів, етнографів. Виховний досвід народу закріплюється в традиції, що є виявом його історичної пам'яті, самовизначення та оберегом культури, мови, релігії, звичаїв тощо. Проте, сьогодні, між українською традицією і сучасним вихованням – у сім'ї і школі – виникла духовна прірва [4, с. 166]. Однією з причин цього є зниження виховного потенціалу сім'ї, зокрема в трудовому вихованні молоді. Про необхідність відродження народних традицій, їхнього використання в сучасному виховному процесі йдеться у Національній доктрині розвитку освіти: "Освіта має гуманістичний характер і ґрунтується на культурно-історичних цінностях українського народу, його традиціях і духовності" [7, с. 4]. Саме тому особливої актуальності набуває питання вдосконалення системи виховання, яка б базувалась на трудових традиціях та звичаях українського народу.

Аналіз актуальних досліджень. Концептуальні підходи щодо проблеми використання родинних виховних традицій у сучасному виховному процесі здійснено в працях сучасних дослідників: І. Бабій, З. Бакум, М. Стельмаховича, Є. Сявакко, О. Вишневецького. Виховання дітей на основі календарно-обрядових трудових ритуалів та свят були предметом вивчення Є. Антоновича, О. Воропай, Л. Гуцан, Ю. Коломієць О. Семеног та ін. Вивчення спадщини вітчизняних науковців у теорії та практиці виховання зростаючого покоління дає змогу розглядати проблему трудового виховання на трудових традиціях і звичаях українського народу.

Мета статті – розкрити виховний потенціал народно-трудова традицій Карпатського регіону у формуванні особистості та з'ясувати роль української сім'ї у їхньому поширенні й збереженні.

Виклад основного матеріалу. "Традиції у житті суспільства, це те ж саме, що пам'ять у житті і розвитку окремої людини. Коли б людина забувала все те, що вона приймає і переживає, вона не була б людиною, а стояла б на рівні найнижчих тварин", – зазначає Г. Ващенко [2, с. 68.]. Серед традицій, які притаманні нашому народу, педагог наголошує на збереженні трудових традицій, пов'язаних з вільною, а не рабською працею. "Незважаючи на свій природний індивідуалізм, українці завше були здібними до вільної гуртової праці. Про це

свідчать чумацькі валки, толока, артілі. Дуже характеристично, що на толоці наші люди працювали не менше, а часто і більш ретельно, ніж у своєму господарстві” [3, с. 138].

Головним оберегом трудових традицій та звичаїв українського народу є сім'я, родина. “Домашнє тепло, аура духовності та святкового настрою, яка приноситься у сім'ю звичаями й обрядами, має на дитину глибокий вплив” [4, с. 166]. Виховання дітей в українських родині проходить в органічній єдності з укладом життя народу, його історією, культурними і побутовими традиціями. Воно ґрунтувалося на принципах духовності, народності, гуманізму, природовідповідності, зв'язку із життям народу тощо. Батьки змалечку залучали дітей до посильної праці, самообслуговування. Праця була могутнім чинником родинного виховання. Серед родинно-трудова традицій, які сприяли трудовому вихованню зростаючого покоління, О. Семенов виокремлює такі: традиції залучення до хатніх і господарських робіт, вони визначали посильність праці, органічно поєднували життєву мудрість із материнською та батьківською любов'ю, честю родини; традиції спільної систематичної праці привчали до відповідального ставлення й поваги до роботи; традиції майстрів і трудових династій розвивали в юного покоління риси старанності, самодисципліни, наполегливості, комунікабельності, виховували дбайливого господаря [9, с. 148 – 149]. Тобто дитина у процесі зростання й духовного розвитку набувала досвіду етнічної поведінки спочатку через засвоєння звичаїв, а потім через сприйняття родинних традицій.

У вихованні українці дотримувались звичаїв, традицій того стилю життя, який склався в регіоні, де жила сім'я. Умови мікросередовища безпосередньо впливали на побут родини, який був переважно зосереджений навколо господарських занять дорослого населення, і саме тут здійснювалась підготовка до життя, до трудової діяльності. Трудова обрядовість була пов'язана з календарним циклом сільськогосподарських робіт, тому дітей рано привчали до праці.

У Карпатах сім'я становила колектив, який виконував цілий комплекс робіт і сам забезпечував себе усім необхідним для життя та відтворення робочої сили. Тут найважливіше місце посідало тваринництво, зокрема вівчарство, землеробство мало другорядне значення через низьковрожайні ґрунти, отож поширеним було заняття народними промислами.

У регіоні традиційно встановлювались обов'язки кожного із членів сім'ї. Чоловік займався працею, пов'язаною з утриманням худоби, заготовляв дрова, сам виготовляв простіші предмети побутового вжитку. Займався полюванням, пасічництвом, випасом худоби на полонинах. Жінки, окрім хатніх турбот, ткали, шили одяг, садили город. Обов'язки дітей були розподілені так: хлопчики доглядали за худобою, рубали дрова, допомагали заготовляти сіно; дівчатка доглядали за молодшими дітьми, пряли, шили, вишивали. До спільного обов'язку належало догляд за худобою, яку не виганяли на полонину [6, с. 216].

Підготовка дітей до господарської діяльності була одним із провідних аспектів виховання у Карпатському регіоні. Особливу увагу зацентровано на вихованні “дбайливого господаря”, оскільки в культурі українського народу завжди панувала повага до людини праці, пошановувалася така риса, як господарність. Слово “господар” чи “газда” є синонімом найкращих особистих і громадських чеснот людини й вживалось лише в цьому регіоні [6].

У гірських регіонах заняття дітей відзначались певною спеціалізацією, хлопці готувались до виконання обов'язків господаря, а дівчата – господині. З 4 – 5-річного віку дітей залучали до домашньої роботи, з 6-ти років діти пасли худобу, з 8-ми до 14-ти років хлопець годував овець, корів, коней, чистив їх, їхав з батьком за сіном, дровами, вивозив гній на поле. Навесні допомагав орати, сіяти, восени копав картоплю. З 12-років хлопців учили косити, а молотити ціпом ще раніше. У верховинських селах, де діти розвивались повільніше, у трудовій роботі косіння, складання сіна в стоги, молотіння хлопців залучали дещо пізніше.

Дівчата з 12-ти років удосвіта вставляли прясти, ткати, а ввечері шили, вишивали. Навіть, коли пасли худобу, дівчата в'язали шкарпетки, вишивали. Влітку заготовляли сіно, а восени копали картоплю. [1, с. 186]

Значна частина населення Карпат займалася народними промислами: різьба по дереву, бондарство, килимарство, ткацтво, вишивка, кераміка. Тому важливим для молодого покоління було отримати від батьків уже в ранньому віці деякі знання і навички, зумовлені їхнім професійним вибором. Якщо в родині хто-небудь займався ремеслом, то цього ремесла обов'язково навчали дітей. Спадкова передача професійної майстерності від батьків до дітей була основною формою збереження наступності, спадкоємності національного традиційного ремесла. Успадкування сприяло виникненню династій, створенню мистецьких осередків. Навчання починали з дитинства, бо вважали це дуже важливий період для формування особистісних якостей не тільки як людини, а й як працівника. Добрий спеціаліст формується у ранньому віці – в сім'ї [6, с. 220]

Ефективним засобом виховання в молодого покоління позитивного ставлення до трудових традицій і звичаїв свого народу є пісні, народні казки, приказки тощо, в яких утверджується життєва сила саме працюючих людей, здатних долати труднощі і змінювати світ на краще. Серед трудових пісень у Карпатах були поширені косарські, польові та пастуші пісні-діалоги. Виконувались вони в паузах між працею або під час відпочинку. Казки Карпатського регіону були написані на основі місцевого матеріалу з використанням конкретних реалій з народного побуту і навколишньої природи. Найбільш поширені – про працюючу й ледачу мишу, про “грубого ксьондза” і його кмітливого слугу, про бідного та багатого брата. У них чітко виражено й схвалено господарність, працюючість, ощадливість [1, с. 261].

Головна роль у вихованні дитини відводилась грі. Корисність гри у тому, що вона була тісно пов'язана з національними традиціями, обрядами. Дитина, виконуючи певні дії, відтворює вчинки конкретної людини певного часу, одержуючи необхідний обсяг знань, норм поведінки і моралі. Гра відображає основні трудові

традиції конкретного регіону, наприклад, оскільки в Карпатах переважало вівчарство, тут поширеною була гра "пастухи та вівці", у ній "фасоля – то вівці, картопля – пастухи". Діти розкладали їх на столі та бавились. З дерева робили скрині, з глини ліпили коників, а з листя "ставили" копиці, хатки: наслідуючи дорослих, змагались у майстерності, плели кошики, робили граблі. Пастуший побут відтворювали у таких іграх, як "Вовк та вівці", "Робити кошари", "Вовк, заєць, лис" [1, с. 187].

Невід'ємною складовою частиною трудового виховання дітей були і є традиції, звичаї й обряди, пов'язані з народним календарем. Традиції, звичаї, обряди, які супроводжують дати, свята та інші урочистості народного календаря, передбачали різні види діяльності, зокрема трудової. Узимку проводили вечорниці, де дівчата шили, вишивали, пряли тощо. На весняний календар припадає більше свят, пов'язаних з працею. Підготовка до проведення свята зустрічі весни передбачає вивчення і записування у старих людей пісень, коломийок, гаївок, хороводів та танців, наприклад: "Горошок", "Огірочки", "Мак", "Льон", "Коноплі", "А ми просо сіяли" тощо. Народ здавна створював жартівливі пісні, у яких висміюється ледарство, невміле господарювання, протиставляючи йому працюватість і дбайливість. На думку Ю. Руденка, у поєднанні з етнографічними, календарно-обрядовими традиціями, звичаями пісні, трудові танці, ігри відображають самобутню систему духовності і практично-дідового досвіду народного життя [8, с. 101].

Трудові свята є однією з найважливіших складників народного календаря, зокрема свят, пов'язаних з прокладанням першої борозни, жнивами. Найефективнішим з виховної точки зору є спільна участь дітей, молоді разом з батьками, іншими країнами в цих дійствах. Готуючись до свята першої оранки (свято першої борозни), молодь разом з батьками бере активну участь у снігозатриманні, збереженні вологи у ґрунті, у ремонті землеробських засобів, знарядь праці. Оскільки весна в різні висотні зони Карпат приходить у різний час, діти оволодівають знаннями про вибір пори, дня для початку оранки. Спостерігаючи за посадженими батьками, земляками або власними руками сходів, вони починають розуміти явища природи, цінити працю. Ю. Руденко стверджує, що практична участь у жнивах, зборі врожаю городніх і садових культур, обжинках залишає глибокий слід у серці, душі дитини, поглиблює її трудове, екологічне, фізичне і естетичне виховання [8, с. 256].

На жаль, сьогодні через низький культурний потенціал сім'ї, безвідповідальне ставлення батьків до своїх обов'язків у багатьох родинах народні трудові традиції та звичаї втрачено. Причиною цього є насамперед відсутність трудових обов'язків у дітей.

Відродження трудових традицій та звичаїв нині можливе за умов залучення дітей спільно з дорослими до сюжетних дійств календарно-обрядових ритуалів та свят. Під час таких заходів зміцнюється сім'я, успішно виховуються діти. Участь родини в традиційних автентичних дійствах: календарні звичаї та обряди (Різдво, Новий рік, колядування, щедрування, водіння Кози, посівання), прибирання столу, приготування певної кількості страв на Святий вечір, участь у святкуванні зустрічі весни; пастуші свята та обряди, обжинки і зажинки, на думку Л. Гуцан, є вагомими засобами виховання позитивного ставлення учнів до тваринництва, сільськогосподарської праці хлібороба та однією з форм підготовки юнаків і дівчат до праці в колективі [5, с. 17]. Така спільна ритуальна творчість населення Карпат формує у зростаючого покоління не тільки повагу до народних трудових традицій, звичаїв та обрядів, а й бажання їх підтримувати, брати в них активну участь.

Висновок. Трудові традиції і звичаї українського народу є ефективним засобом виховання зростаючого покоління в гірських регіонах. У сім'ї формуються такі риси характеру, як працюватість, бережливе ставлення до результатів праці, народних промислів, трудових традицій та обрядів. За сучасних умов сімейно-побутова обрядовість має виступати засобом передачі дорослими усталених трудових традицій дітям, виготовлення виробів народних ремесел, декоративно-прикладного мистецтва, формувати позитивне ставлення до трудових традицій і звичаїв українців.

Подальших наукових студій потребує дефініція "праця" і "цінність праці" в українській та зарубіжній педагогіці, діяльність громадських організацій щодо виховання працюватості у зростаючого покоління.

1. Бойківщина. Історико-енографічне дослідження : монографія/ Ю. Г. Гошко, П. М. Жолтовський, Р. В. Чурай, Р. Ф. Кирчів, М. І. Моздир та ін. – К. : Наукова думка, 1983 – 304 с.
2. Ващенко Г. Вибрані педагогічні твори/ Григорій Ващенко. – Дрогобич : Видавнича фірма "Відродження", 1997. – 214с..
3. Ващенко Г. Виховний ідеал/ Григорій Ващенко. – Полтава : Ред. газ. "Полтавський вісник", 1994. – 191с..
4. Вишневецький О. Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси/ Омелян Вишневецький. – Л. : Львівський обласний науково-методичний інститут освіти; Львівське обласне педагогічне товариство ім. Г.Ващенка, 1996. – 238с.
5. Гуцан Л.А. Виховання у молодших школярів позитивного ставлення до традицій і звичаїв українського народу у процесі художньо-трудої діяльності : дис... канд. пед. наук : спец.13.00.07 "теорія і методика виховання" / Гуцан Леся Андріївна – Інститут проблем виховання АПН України. – К., 2005. – 227с.
6. Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження : монографія/ П. І. Арсенич, М. І. Базак, З. Є. Болтанович та ін.. – К. : Наукова думка, 1987. – 472с.
7. Національна доктрина розвитку освіти: затв. Указом Президента України від 17 квіт. 2002р. // Освіта України. –2002 – 23 квітня (№33) – С.4 – 6..
8. Руденко Ю. Основи сучасного українського виховання / Юрій Руденко. – К. : Вид-во ім. О.Теліги, 2003 – 328с.
9. Семенов О. М. Родинні виховні традиції як засіб формування особистості майбутнього вчителя/ Олена Миколаївна Семенов//Педагогіка і психологія. – 1997. – №2. – С. 147–156

Наталія Матвеева,

кандидат педагогічних наук, доцент,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Natalia Matveeva,

Candidate of Pedagogics, assistant professor,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

УДК 37.011.31:371.14

ЕКОЛОГІЧНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ГІРСЬКИХ ШКІЛ**ECOLOGICAL EDUCATION OF JUNIOR
SCHOOLCHILDREN IN MOUNTAIN SCHOOL**

У статті розкривається зміст, основні завдання та компоненти екологічної освіти учнів початкових класів, які живуть в гірській місцевості. Висвітлюються проблеми екологічної освіти в гірських шкіл, намічено шляхи поліпшення екологічної освіти.

Ключові слова: природа, екологічна освіта, комунікації, міграція населення, навколишнє середовище, гірський район.

The article reveals the contents, main tasks and the components of ecological education of primary school pupils, who live in a mountain district.

It highlights the problem of ecological education in mountain schools, outlines the ways of improving the ecological education.

Key words: nature, ecological education, communication, population migration, mountain environment, mountainous region.

В статье раскрывается содержание, основные задачи и компоненты экологического образования учащихся начальных классов, живущих в горной местности. Освещаются проблемы экологического образования в горных школах, намечены пути улучшения экологического образования.

Ключевые слова: природа, экологическое образование, коммуникации, миграция населения, окружающая среда, горный район.

Постановка проблеми. Основою усіх благ, джерелом здоров'я і духовного багатства людини є природа. Проблема формування ціннісного ставлення до природи все більше привертає увагу вчених, методистів, учителів, вихователів, батьків. У чому ж полягає суть екологічного виховання і чи потрібно це початковій школі?

Вагомість екологічного виховання у сучасному світі переоцінити неможливо. Проблемою екологічного виховання педагоги почали займатися ще у ХІХ столітті. Так, зокрема, видатний педагог К.Ушинський у книгах «Рідне слово», «Дитячий світ» наголошував на виховному впливі природи на душі дітей, її особливому значенні у розвитку мислення, пам'яті та уваги.

Не втратила означена проблема своєї ваги і сьогодні, у третьому тисячолітті. Так, нині освітньо-виховна система не забезпечує адекватного суспільним потребам розвитку та соціалізації своїх вихованців, що, своєю чергою, негативно позначається на якості суспільного поступу країни. Тому потреба усвідомлення людьми гармонійного зв'язку з природою, шанобливого ставлення до довкілля та примноження її багатств залишається такою ж вагомою.

На наш погляд, особливого значення набуває означена проблема у вихованні підростаючої молоді, що мешкає у гірській місцевості. З одного боку, діти зростають під впливом гірського середовища, від народження вбираючи все те найкраще, що дає природа гірського краю. З іншого – основним завданням управління школою стає створення належних умов, надання педагогічної підтримки у самовизначенні, культурній самоідентифікації та самореалізації вихованців. Практика засвідчує, що за наявності гострої потреби у посиленні екологічної спрямованості навчання та виховання у змісті діяльності керівників шкіл, і, зокрема гірських, питання стратегії й тактики досягнення основної мети (виховання екологічно свідомої особистості) не займають належного місця. А тому вважаємо, що проблема вивчення життя і розвитку особистості в умовах гірського середовища є актуальною.

Мета статті. Обґрунтувати зміст, завдання та складові екологічного виховання молодших школярів шкіл гірської місцевості; накреслити основні шляхи підвищення його ефективності на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. Екологічне виховання – систематична педагогічна діяльність, спрямована на розвиток в учнів екологічної культури. У більш широкому контексті екологічне виховання – безперервний педагогічний процес, що не має завершених часових меж, а поступово переходить з однієї стадії в іншу і спрямовується на усвідомлення учнями морально-етичних норм та правил суспільства стосовно природи, формування ціннісної

сфери особистості, моральних переконань про необхідність шанобливого ставлення до усього живого та власної відповідальності за майбутнє довкілля. Метою екологічного виховання є формування в особистості екологічної свідомості і мислення, причому передумовою цього є екологічні знання, наслідком – екологічний світогляд [1, с.114]. На основі екологічного мислення і свідомості формується екологічна культура, яка передбачає глибокі знання про навколишній світ, відповідальне ставлення до природи, уміння вирішувати екологічні проблеми, безпосередню участь у природоохоронній діяльності.

З іншого боку, екологічне виховання – складова етичного виховання, а тому слід під ним розуміти єдність екологічної свідомості дітей та їх поведінки, гармонійної з природою. Екологічна поведінка складається з окремих дій, а також ставлення дитини до вчинків, що впливають на її мету і мотиви. Сутність екологічного виховання складає екологічна свідомість і екологічна поведінка. Остання ж формується роками і, як засвідчує практика, переважно в позаурочній діяльності. У цьому сенсі головну роль відіграє психологічний аспект, що включає:

- а) розвиток екологічної свідомості;
- б) формування відповідних потреб, мотивів, настанов особистості;
- в) вироблення етичних, естетичних почуттів, навичок і звичок;
- г) формування мети екологічної діяльності та ін. [4, с.17].

Загалом ці та інші фактори узалежнюють ефективність екологічного виховання від вікових особливостей дітей.

Екологічна культура – це спосіб адаптації людини до змінних умов довкілля, що ґрунтується на історичному досвіді доцільної взаємодії зі світом природи, забезпечує гармонійне співіснування з довкіллям і виявляється у вигляді інтуїтивних та наукових знань і способів практичного засвоєння моральних норм, ціннісних орієнтацій та культурних традицій [2, с.41].

Однак доречно наголосити, що якість освіти в гірських школах не найкраща. Це, своєю чергою, пояснюється тим, що під впливом економічних змін сьогодення школи гірської місцевості не завжди відповідають загальноприйнятим санітарно-гігієнічним нормам, мають належне матеріально-технічне забезпечення. З іншого боку, освіта в такій місцевості повинна відповідати запитам і потребам даного регіону. У зв'язку з цим організація екологічного виховання молодших школярів гірських шкіл має, на наш погляд, і певні переваги, як-от:

- систематичне вивчення та дослідження стану навколишнього гірського середовища науковцями;
- близькість розташування до природи, тісний контакт із нею;
- тісний зв'язок праці та навчання молодших школярів (народні ремесла, робота в господарстві, лісництво, садівництво та ін.);
- збереження народних традицій, шанобливе ставлення до звичаїв народу; їх відтворення у родинах учнів та ін.

Тому вважаємо, що головним завданням навчання і виховання підростаючого покоління у сучасних школах гірської місцевості є:

- 1) формування системи наукових знань, спрямованих на пізнання процесів і результатів взаємодії людини і природи;
- 2) виховання відповідального ставлення дітей до природи як національної і загальнолюдської цінності;
- 3) формування у молодших школярів готовності до природоохоронної діяльності.

Слід сказати, що молодший шкільний вік сприятливий для розвитку в учнів основ екологічної культури. Самою природою обумовлене соціальне призначення дитинства – адаптація дитини до природи і навколишнього середовища, здатність брати відповідальність за свої вчинки перед людьми, рослинним і тваринним світом. Початкова школа уможливує формування пізнавального потенціалу екологічних знань для подальшого його використання; сприяє вихованню особистості з чітким усвідомленням місця людини у довкіллі через ознайомлення з рослинним і тваринним світом тощо. У дітей з 6 до 12 років розвивається уява, формується пізнавальна активність, творче мислення і самостійність, уміння спостерігати й аналізувати явища, робити порівняння, узагальнення, з'являються нові інтереси. Особлива емоційність і чуттєвість учнів молодшого шкільного віку підвищує зацікавленість дитини до себе, людей, природи, що є першоосновою екологічного виховання у цей період.

Наші спостереження свідчать про те, що діти, які зростають у гірській місцевості, з ранніх років привчаються до праці серед природи (у саду, на городі, у лісі); знайомляться з тваринами і рослинами своєї місцевості; оволодівають навичками тих ремесел, якими займаються їхні батько, дідусь, мати. Цим дітям притаманні такі риси, як: наполегливість, самостійність, працелюбність, чуттєвість, чуйність, відповідальність. Здавалося б, це справжні діти гір, яким властиві духовне спілкування з природою, розуміння її та бажання примножити. Проте на фоні таких позитивних характеристик, на жаль, присутня й певна недорозвинутість та відсталість. А тому головною метою навчання й виховання молодших школярів гірських регіонів виступає всебічний розвиток особистості, здатної реалізувати себе у подальшому житті, свідомої та культурної, яка прагне збагачувати й примножувати багатства рідного краю, народу.

У сучасній педагогіці екологічне виховання представлене у трьох напрямках:

1. Створення нового курсу, не дотичного до природознавства (досвід Л.Н.Єрдакова).
2. Посилення екологічної спрямованості вже існуючих підручників з природознавства.
3. Створення авторських програм і підручників (А.Плешанов).

Своєю чергою, зміст екологічного виховання передбачає розкриття наступних положень:

- світ природи – середовище перебування людини, яка має бути зацікавлена в збереженні його цілісності, чистоти, гармонії;
- осмислення екологічних явищ, уміння робити висновки стосовно стану природи;
- естетична краса природи сприяє формуванню моральних почуттів обов'язку і відповідальності за її збереження, спонукає до природоохоронної діяльності;
- розуміння наслідків тих чи інших дій людини у довкіллі.

У нашому випадку означена проблема постає особливо гостро, позаяк людська діяльність у гірських регіонах має чимало недоліків. Так, приміром, останнім часом все більше спостерігаємо продаж земель у Карпатах та переїзд місцевого населення у міста. Це може призвести до втрати і повного забуття тих традицій і звичаїв українців, які віками свято зберігалися нашими предками. З іншого боку, повне панування людини над природою (вирубання лісів, видобуток земельних ресурсів тощо) можуть призвести в майбутньому до невиваженого – екологічної катастрофи. А тому екологічна освіта в школі, й зокрема гірського регіону, повинна сприяти розширенню обсягу знань про довкілля та сучасні проблеми; поповненню теоретичних знань та формуванню практичних умінь молодших школярів шляхом залучення їх до різного виду діяльності, що має екологічне спрямування, на уроках та в позаурочний час; формуванню екологічного світогляду особистості у ході еколога-краєзнавчої роботи. На нашу думку, труднощі і характерні особливості життя в гірській місцевості потребують детального вивчення.

Основними шляхами реалізації екологічного виховання молодших школярів є:

- 1) навчання (формування екологічної свідомості, культури, естетичних смаків та світогляду);
- 2) виховна робота (просвітницька – бесіди, лекції, участь у гуртках, КВК, подорожах, екскурсіях; практична – озеленення);
- 3) науково-практична діяльність (ігрові методи, проектна діяльність, пошукова);
- 4) міждисциплінарний підхід [3, с.46].

Водночас зауважимо, що ефективне екологічне виховання передбачає:

- а) оптимізацію змісту неперервної екологічної освіти, висвітлення екологічних питань у процесі вивчення окремих предметів;
- б) створення у школах гірських регіонів належної навчально-матеріальної бази (живих кутків та куточків охорони природи);
- в) удосконалення форм і методів екологічного виховання, активне залучення молодших школярів до природоохоронної роботи;
- г) формування мотивів відповідального ставлення до природи, прагнення глибше її пізнати, примножувати її багатства.

Результатом екологічного виховання має бути сформована екологічно культурна особистість, якій властиві глибокі знання про навколишній світ, світоглядні ціннісні орієнтації щодо природи та свого здоров'я, набуття умінь і досвіду вирішення екологічних проблем, безпосередня участь у природоохоронній діяльності, передбачення можливих негативних наслідків природоперетворювальної діяльності та ін.

Висновки і перспективи подальших досліджень. В умовах глобалізації суспільного розвитку зростає потреба в активних, конкурентноспроможних, толерантних особистостях. Провідну роль у вихованні дітей, і особливо, гірської місцевості, відіграє школа. На часі – виховання особистості, екологічно свідомої та культурної, здатної до примноження багатств рідного краю. А задля цього необхідно обмежити вплив людини на природні ресурси гір, оснастити школи висококваліфікованими кадрами, створити сприятливі умови для навчання і виховання дітей. Серед основних завдань: формування у школярів цілісної картини навколишнього світу, ознайомлення із взаємозв'язком життєдіяльності людини і природи; створення умов для формування екологічної свідомості і мислення школярів; виховання шанобливого ставлення до традицій і звичаїв нашого народу. Це, своєю чергою, сприятиме вихованню нової людини третього тисячоліття, яка завжди пам'ятатиме: «Природа – це один із вічних світів, який є прекрасним, радісним і який ми не тільки можемо, а й повинні зробити ще прекраснішим і радіснішим для тих, хто після нас житиме в ньому» (Л.Толстой).

1. Волкова Н.П. Педагогіка: Посібник / Н.П.Волкова. – К.: «Академія», 2003. – 576 с.
2. Іванова О. Формування екологічної культури / О.Іванова // Початкова школа. – 1998. - № 8. – С. 40 – 42.
3. Луц О.Н. Проект «Радуга» («Единство разума и сердца»). Экологическое воспитание учащихся начальных классов / О.Н.Луц // Початкове навчання та виховання. – 2010. - № 24 (244) серпень. – С. 43 – 51.
4. Пономаренко Л.В. Екологічне виховання молодших школярів у процесі навчання / Л.В.Пономаренко. – Х.: «Основа», 2009. – 143 с.

Віктор Случик,

кандидат біологічних наук, доцент,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Victor Sluchyk,

Philosophy Doctor (UK), associated professor,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

Мирослава Миленька,

кандидат біологічних наук, доцент,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Myroslava Melenka,

Philosophy Doctor, associated professor,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

УДК 378

ТЕСТОВИЙ КОНТРОЛЬ У СИСТЕМІ ДИСТАНЦІЙНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ТА МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТИ

TEST CONTROL IN THE DISTANCE ECOLOGICAL EDUCATION SYSTEM: METHODOLOGICAL AND METHODICAL ASPECTS

У статті висвітлюються методичні та методологічні аспекти застосування тестового контролю в системі дистанційної екологічної освіти. Запропоновано форми тестових завдань для кожного етапу досліджень, а також етапи підготовки тестів для використання в якості інструменту оцінки засвоєння теоретичних знань і практичних навичок.

Ключові слова: тестовий контроль, екологічна освіта, дистанційна освіта

In the articles methodical and methodological aspects of application of test control in the system of the distance ecological education were described. The forms of test tasks were offered for every stage of studies. The stages of preparation of tests for using as an instrument of evaluation of mastering of theoretical knowledge and practical skills were suggested.

Keywords: test control, ecological education, distance education

В статье освещаются методические и методологические аспекты применения тестового контроля в системе дистанционного экологического образования. Предложены формы тестовых заданий для каждого этапа исследований, а также этапы подготовки тестов для использования в качестве инструмента оценки усвоения теоретических знаний и практических навыков.

Ключевые слова: тестовый контроль, экологическое образование, дистанционное образование

Постановка проблеми. В сучасних умовах глобалізації та інтенсивного розвитку комунікаційних технологій система дистанційної освіти у різних галузях та рівнях навчання набуває усе більшої популярності. Це зумовлено поєднанням факторів необхідності та можливості, що і спричинило інтенсифікацію та розширення застосування цієї форми здобуття знань.

Дистанційне навчання – освітній процес, у якому значна частина викладання здійснюється викладачем (або групою викладачів), віддаленим у просторі або часі від студента (або групи студентів).

Виклад основного матеріалу. Сучасне дистанційне навчання здійснюється в основному за допомогою технологій і ресурсів мережі Інтернет.

Термін «дистанційне навчання» іноді вживається для позначення форм навчання, що існували задовго до появи комп'ютерів: заочне, кореспондентське, домашнє навчання, екстернат, для яких характерно навчання на відстані, дистанції.

Серед тлумачень змісту дистанційного навчання виділяють два підходи, які істотно розрізняються з дидактичної точки зору.

Перший, досить розповсюджений сьогодні підхід, такий: дистанційне навчання – обмін інформацією між викладачем і студентом (групою студентів) за допомогою електронних мереж чи інших засобів телекомунікацій. Студент розглядається як одержувач деякого інформаційного змісту і системи завдань для його засвоєння. Результати самостійної роботи повертаються знову викладачу, який оцінює якість і рівень засвоєння матеріалу. Під знаннями розуміють трансльовану інформацію, а особистий досвід студентів та їх діяльність щодо конструювання знань майже не враховується.

Другий підхід принципово відрізняється від попереднього. Основою дистанційного навчання виступає особистісна продуктивна діяльність студентів, яка будується за допомогою сучасних засобів телекомунікацій. Цей підхід припускає інтеграцію інформаційних і педагогічних технологій, що забезпечують інтерактивність взаємодії суб'єктів освіти і продуктивність навчального процесу. Обмін і пересилання інформації відіграють у цьому випадку роль допоміжного середовища організації продуктивної освітньої діяльності учнів. Навчання відбувається в реальному часі (чат, відео зв'язок, спільні для віддалених учнів і вчителя «віртуальні дошки» із графікою тощо), а також асинхронно (телеконференції на основі електронної пошти, форуми). Паралельно зі створенням студентами освітніх продуктів відбувається їх внутрішнє освітнє зростання. Особистісний, креативний і телекомунікативний характер освіти – основні риси дистанційного навчання цього типу. В процесі дистанційного навчання передбачається наявність викладача і учнів, їх спілкування, спілкування між собою, а також наявність у системі підручника, необхідного комплексу засобів навчання.

Розвиток системи дистанційного навчання обумовлений сукупністю переваг і можливостей. Це насамперед більш гнучкі умови навчання для студентів, які не змогли чи не можуть здобути її традиційним шляхом через віддаленість від кваліфікованих навчальних закладів, фізичних недоліків, індивідуальних особливостей і потреб.

Дистанційне навчання спроможне задовольнити додаткові освітні потреби студентів, особливо з навчальних дисциплін, змістовна частина яких дуже швидко змінюється. Талановитий студент, що проживає у гірській місцевості може, наприклад, одночасно навчатися дистанційно у висококваліфікованих фахівців, які знаходяться в будь-якому куточку країни і світу, не залишаючи свого місця проживання. За допомогою електронних мереж студент з будь-якого міста чи села має доступ до світових культурних і наукових скарбів, вчиться в престижних університетах світу.

Дистанційна форма навчання передбачає створення і використання єдиного інформаційно-освітнього середовища, яке містить різні електронні джерела інформації, а саме:

- курси дистанційного навчання, електронні підручники, розташовані на вітчизняних освітніх серверах (для різних моделей дистанційного навчання);
- віртуальні бібліотеки;
- бази даних освітніх ресурсів;
- веб-квести, призначені для цілей навчання;
- телекомунікаційні проекти;
- віртуальні методичні об'єднання вчителів;
- телеконференції, форуми для викладачів і студентів;
- консультаційні віртуальні центри (для викладачів, студентів, батьків);
- наукові об'єднання студентів.

Навчальне середовище формується таким чином, щоб студент мав вільний доступ з будь-якого курсу до:

- інформаційного забезпечення (довідники з відповідних предметів, енциклопедії, консультаційний центр);
- необхідних розділів курсів із суміжних галузей знань;
- лабораторних робіт, практикумів;
- веб-квестів;
- проектів.

Таким чином, головна специфіка цього способу освіти на сучасному етапі полягає у включенні в систему «студент – викладач» комп'ютерного ІТ посередника, який буде не тільки сприяти організації процесу навчання через інтерактивні програмні технології [1], але й брати на себе функції контролю засвоєння теоретичних знань та, частково, і практичних навичок. Останні повинні ґрунтуватись на всебічній та об'єктивній оцінці, яка в таких умовах може бути забезпечена через систему тестових завдань та тестів різних форм та рівнів складності [2].

Отже, використання тестових завдань та їх комплексів, власне тестів, є не тільки бажаним, але й необхідним компонентом навчально-методичних комплексів із забезпечення дистанційної освіти.

Тестові завдання поділяються, за формою, на дві групи: відкриті та закриті. Перші не мають варіантів відповіді. Для виконання таких завдань необхідно продовжити чи вставити відсутню частину твердження. Другі

– передбачають наявність варіантів відповіді [3]. Враховуючи наявність синонімів та відсутність, у переважній більшості, стандартної міжнародної номенклатури використання тестових завдань відкритої форми є досить проблематичними, а особливо, для комп'ютерного контролю. З іншого боку, з огляду на значну кількість видів закритих тестових завдань (з однією правильною відповіддю, з кількома правильними відповідями, відповідність, послідовність, кількісне порівняння, логічне порівняння, ієрархічне порівняння), слід звернути увагу на застосування саме такої форми у розробці навчальних курсів для дистанційної форми навчання.

Напрямок підготовки «Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування» як і, відповідна, спеціальність відносяться до галузі знань «Природничі науки» (0401). Важливим компонентом останньої є наявність, у відповідності до Галузевого стандарту вищої освіти та згідно з Освітньо-кваліфікаційною характеристикою та Освітньо-професійною програмою, практичних і лабораторних занять, які передбачають набуття специфічних та інструментальних практичних навичок, пов'язаних з умінням використовувати особливу (класифікаційну) літературу та уміння використовувати певне обладнання. Інакше кажучи засвоєння конкретних алгоритмів дій для оцінки тих чи інших природних та біологічних явищ. Це, в свою чергу, вимагає застосування специфічних тестів та їх комплексів для проведення вимірювань рівня засвоєння практичної компоненти екологічної освіти [4].

Для здійснення об'єктивного оцінювання практичної діяльності майбутніх фахівців-природничників, а екологів, зокрема, з використанням тестових технологій слід зацентрувати увагу на тестових завданнях: на відповідність і послідовність та кількісне, логічне і ієрархічне порівняння [5]. Саме ці форми тестових завдань можуть відобразити стан та рівень засвоєння практичних навичок, щодо умінь використання фахової методичної літератури (визначники), роботи з лабораторними приладами та аналізу даних на відповідність чи невідповідність запропонованій гіпотезі [6].

Що стосується структури тестів. Цілком логічним є те, що вона має бути різною для вхідного і вихідного (поточного) та рубіжного (модульного) і підсумкового контролю [4]. Так, вхідний контроль (перед початком практичного чи лабораторного заняття) має на меті перевірку, переважно, рівня теоретичної підготовки студента до здійснення певних маніпуляцій: знання та уявлення про алгоритми роботи з визначниками та обладнанням. На цьому етапі для оцінки готовності достатньою є «груба», «недетальна» перевірка, яка може визначити відсутність значних прогалин у структурі теоретичній підготовці до заняття, оскільки, результатом має бути якісний висновок: «готовий» чи «неготовий» до практичної частини. Враховуючи обмеженість часу для здійснення тестування, очевидно, недоцільно використовувати тестові завдання складних конструкцій і буде достатнім включення до контрольного тесту форм з однією правильною відповіддю та з кількома правильними відповідями. Хоча, до останніх слід відноситись з певною обережністю, оскільки досить неоднозначними є критерії оцінювання їх виконання. Після проведення заняття для того, щоб оцінити у тестовій формі якість засвоєння матеріалу основну увагу треба звернути на використання тестових завдань на відповідність та послідовність. Останні дають змогу з'ясувати ефективність як фіксації певних алгоритмів практичної роботи так і їх реалізації в конкретних умовах [7].

З метою проведення рубіжного та підсумкового контролю де необхідно оцінювати і теоретичну, і практичну підготовку є зміст включати тестові завдання усіх форм, що використовувались під час поточного контролю. Крім цього, для виявлення рівня аналітичних та синтетичних ментальних параметрів засвоєного навчального матеріалу та для максимально об'єктивної і повної оцінки набутих теоретичних знань та практичних навичок, щоб з'ясувати ступінь інтегралізації останніх варто фінальний тест доповнити завданнями на кількісне, логічне та ієрархічне порівняння. Останні можуть виявити здібності студента до логічного професійного мислення зі співставлення, аналізу та синтезу теорії і практики з метою вирішення нестандартних фахових завдань.

Ще однією і вкрай важливою ланкою у використанні тестів для дистанційної та й інших форм навчання є вивчення та оцінка їх дидактичних властивостей. До таких відносяться:

Змістовна валідність (відповідність завдання навчальній програмі чи стандарту).

Інформаційна потужність (кількість навчальних елементів теми чи курсу, знання яких перевіряє конкретне тестове завдання).

Предметна складність (залежить від багатьох факторів та визначається емпірично).

Вона проводиться з метою унеможливлення включення некоректних тестових завдань до сукупного тесту та правильного метричного оцінювання окремих тестових завдань.

Для аналізу результатів тесту використовуються вимірювальні шкали. Зокрема, для педагогічних завдань з відповідною метою застосовують: номінальну (здав / нездав) та інтервальну (можливе присвоєння відповідної оцінки за результатами тесту).

Оцінювання результатів тесту базується на відповідних нормах оцінювання: предметній та статистичній (соціальній). У вищих навчальних закладах найчастіше використовується перша – порівняння зі встановленими навчальними цілями (критеріями).

Використання тестів в системі оцінювання результатів навчання студентів т.т. його придатність для цієї мети можливе лише за умови дотримання кількісних характеристик теста, які спочатку мають бути перевірені.

Надійність теста. Вона є двох видів:

а) ретестова (визначається повторним чи паралельним тестуванням або розщепленням) вказує на точність теста, як інструмента вимірювання. Вона визначається за формулою Спірмена-Брауна;

б) за внутрішньою узгодженістю (характеристика, що визначає ступінь однорідності завдань). Обчислюють за формулою Пірсона.

Усі види валідності теста (очевидна, змістова, конструктивна, критеріальна та конкурентна).

Дискримінативність (здатність відділяти досліджуваних з високим балом за тестом від тих хто отримав низький бал). Його обчислюють із застосуванням крайніх груп (відмінники та двічники). За формулою:

$$D = \frac{N_{p\text{ від}}}{N_{\text{ від}}} - \frac{N_{p\text{ дв}}}{N_{\text{ дв}}}, \text{ де}$$

D – коефіцієнт дискримінативності;

N_p – кількість досліджуваних, що справились із завданням;

N – кількість досліджуваних у групі.

Якщо D близьке до 1, значить завдання добре розділяє тих, що навчається на слабких і сильних.

Якщо $D < 0$, слід видалити завдання з тесту.

Якщо D близьке до нуля, значить завдання некоректно сформульоване

В ідеалі $D \geq 0,3$

Надійність теста від вгадування (залежить від форми теста та кількості дистракторів).

Статистичний розподіл балів (в ідеалі наближається до кривої нормального розподілу).

Складність теста (визначається метою тестування).

Нормування (здійснюється за соціальною шкалою).

Висновки. Таким чином на етапі апробації можуть бути визначені помилки в окремих тестових завданнях і структурі тесту та відкоригований зміст у відповідності до мети. Не менш важливим після комп'ютерної обробки тестових характеристик вважається експертна обробка фахівцями відповідної галузі з наступним внесенням корекцій.

Отже, такий механізм кількаразової апробації з дотриманням відповідних вимог до формування репрезентативних вибірок та із використанням комп'ютерних тестових програм може забезпечити формування тесту як надійного інструменту мотивації, допомоги та оцінювання в системі дистанційної екологічної освіти. При цьому слід враховувати специфіку видів тестових завдань, які використовуються на кожному етапі навчання та характер знань та умінь які тестуються. Важливим також є врахування часового критерію в сенсі підбору структури теста.

1. Никорак Я. Дистанційне навчання: проблеми та перспективи / Я. Никорак // Гірська школа Українських Карпат : науково-методичний журнал. – 2007. – № 2-3. – С. 207-210.
2. Случик В.Н. Специфика использования тестового контроля знаний студентов в системе подготовки специалистов в области естественных наук / В.Н. Случик, Р.В. Зозуляк-Случик // Высшее образование сегодня: традиции и инновации : Материалы международной научной конференции – Караганда : Центр гуманитарных исследований, 2010 – С. 152-155.
3. Клайн П. Справочное руководство по конструированию тестов: введение в психометрическое проектирование / П. Клайн. Пер. с англ. – Киев : ЛТД, 1994. – 288 с.
4. Случик В.М. Основні принципи використання тестового контролю знань студентів у підготовці фахівців в галузі природничих наук (екологія, хімія, біологія) в умовах кредитно-модульної організації навчального процесу / В.М. Случик, М.П. Матківський, Р.В. Зозуляк // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: «Педагогіка і психологія» : Зб. наук. праць. – Випуск 24. – 2008. – С. 321-324.
5. Случик В. Особливості здійснення поточного, рубіжного і підсумкового контролю з біологічних навчальних дисциплін в умовах кредитно-модульної системи організації навчального процесу / В. Случик, Л. Ковальчук, Р. Зозуляк, А. Мотуляк // Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія «Педагогіка. Соціальна робота». – Випуск 15. – 2008. – С. 147-149.
6. Чельшкова М.Б. Теория и практика конструирования педагогических тестов: учебное пособие / М.Б. Чельшкова – М. : Логос, 2002. – 432 с.
7. Аванесов В.С. Научные проблемы тестового контроля знаний / В.С. Аванесов – М. : Исследовательский центр, 1994. – 135 с.

Людмила Степанова,

кандидат педагогічних наук, доцент,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Liudmila Stepanova,

Candidate of Pedagogics, assistant professor,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

УДК 371

ДО СПРОБИ СТАНДАРТИЗАЦІЇ ЗМІСТУ ПОЧАТКОВОГО ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ

CONTENTS OF EDUCATION IN LABOUR TRAINING

*Стаття присвячена теоретичному дослідженню деяких завдань еволюції змісту трудового виховання в початковій школі.
Ключові слова: трудове виховання, стандартизація, початкове навчання.*

The article is devoted to the theoretical investigation of some problems of the development of contents of labour education in primary school.

Keywords: labor education, standardization, primary education..

Статья посвящена теоретическому исследованию некоторых задач эволюции содержания трудового воспитания в начальной школе.

Ключевые слова: трудовое воспитание, стандартизация, начальное обучение.

Постановка проблеми. Вітчизняна система освіти переживає складний і відповідальний етап свого розвитку, зумовлений докорінними змінами у суспільному житті. Нині закладаються підвалини нового змісту середньої освіти, оновлюються його державні стандарти у відповідності до сучасних потреб особи і суспільства, створюється програмне та дидактико-методичне забезпечення для реалізації змісту освіти у педагогічній практиці.

Одним із напрямів такої роботи є обґрунтування системи трудової підготовки молоді, концептуальна розробка її змісту на кожному віковому етапі розвитку особистості. Успішність цієї справи значною мірою залежатиме від того, чи будуть використані національні та світові педагогічні надбання, чи вдасться виявити і осмислити закономірності у розвитку теорії і практики трудової підготовки у минулому та врахувати сучасні тенденції світового освітнього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми Історичні джерела становлення та розвитку системи трудової підготовки молоді на теренах України у свій час були ґрунтовно досліджені А.В.Вихрущем [1].

Аналіз змісту трудового навчання дітей молодшого шкільного віку протягом майже двохсотлітньої його історії доводить, що традиційно програмами передбачалось оволодіння елементами сільськогосподарської та ремісничої праці, самообслуговуванням. Учням пропонувалися елементарні відомості про техніку на рівні найпростіших інструментів, деяких видів машин і механізмів, початкові відомості про різноманітні матеріали та їх властивості, про правила і прийоми обробки їх ручними інструментами.

Педагоги у всі часи усвідомлювали значення трудового навчання для фізичного і особливо морального виховання молоді, розумового її розвитку, бачили роль його у підготовці до трудового життя, збагаченні емоційного і практичного досвіду, вважали засобом виховання підприємливості, протидії ледарюванню, пустошам, неробству. Однак нерозробленість теоретичних та методичних засад, недосконалість програм трудового навчання молодших школярів, складні соціально-економічні умови не давали змоги реалізувати ці можливості сповна.

Теоретичні аспекти обґрунтування цілісного змісту початкового трудового навчання школярів досі залишилися фактично поза увагою вчених. Сучасні дослідження у цій сфері торкаються тільки окремих напрямів удосконалення змістового наповнення цього предмету та методики його реалізації як важливої складової освітньої галузі "Технології" у початковій школі [2]. Ми поставили собі за мету проаналізувати світові тенденції технологічної освіти, завдання та зміст сучасного трудового навчання молодших школярів, змодельовати структуру його елементарного змістового модуля і на цій основі запропонувати варіант змістового наповнення стандарту початкової ланки в освітній галузі "Технологія".

Виклад основного матеріалу. Включення до структури Базового навчального плану середньої школи освітньої галузі "Технології" є свідченням того, що враховані національні традиції, народнопедагогічні і науково-теоретичні ідеї та досвід трудового гарту підростаючих поколінь, підготовки їх до сучасного трудового життя. Це

рішення знаходиться також у руслі провідних тенденцій світового освітнього процесу, адже технології визнані вагомою складовою частиною змісту освіти у багатьох країнах світу, зокрема у Великобританії, Німеччині, США, Росії, Ізраїлі, ПАР тощо.

Під технологією нині розуміється не тільки наука про основні способи і засоби здійснення виробничих процесів. У науковий і практичний життєвий обіг міцно ввійшли поняття технологій, пов'язані і з нематеріальним виробництвом, соціальними явищами: педагогічні, виборчі тощо. У широкому смислі слова технологія асоціюється з усіма надбаннями культури, плодами людської цивілізації, зі способами перетворення навколишнього природного та соціального середовища. Сьогодні технологія розглядається як форма вияву людського розуму, спрямована на вирішення істотних проблем буття. З одного боку, вона пов'язана з природничими науками і математикою, а з другого – з мистецтвом і суспільними науками, а отже, знаходячись між людиною і природою, саме технологія об'єднує їх. Завдяки цьому технологічно орієнтоване освітнє середовище дає можливості для розв'язання суперечностей між суспільством і природою.

Визначальним кроком в обґрунтуванні змісту освітньої галузі "Технології" у початковій ланці стала розробка групою провідних учених АПН України державного стандарту галузі, започаткована академіком Д.О. Тхоржевським [4]. Метою освітньої галузі "Технології" визначався розвиток особистості через ознайомлення учнів із загальними основами сучасного виробництва у процесі залучення школярів до посиленої творчої трудової діяльності, конструювання, художньої, сільськогосподарської праці тощо, оволодіння загальнотрудовими вміннями, початковими навичками користування комп'ютером, вивчення елементів технічного креслення, дизайну. Важливим завданням визнавалось ознайомлення школярів з традиційними народними промислами, різними аспектами ведення домашнього господарства. Цікавою на той час була спроба створення науковими співробітниками лабораторії трудової підготовки і політехнічної творчості Інституту педагогіки АПН України навчально-методичних комплектів з трудового навчання і художньої праці для учнів I-IV класів, в основу яких покладено змістові лінії, пов'язані з орієнтацією на визначальні напрями життєдіяльності людини, а саме "людина-природа", "людина-техніка", "людина-людина", "людина-знакові системи", "людина-художні образи".

Аналіз і порівняння змісту варіативних програм трудового навчання учнів початкових класів, рекомендованих для апробації щодо виконання вимог першого стандарту початкової освіти в освітній галузі "Технології", дозволили виявити наступне. Усі програми передбачали велику кількість різноманітних видів праці, причому в визначенні об'єму навчального навантаження, відведеного на них, спостерігався різнобіб. У програмах було закладено різний обсяг техніко-технологічних і організаційно-економічних знань, вимог до умінь молодших школярів, у розподілі матеріалу по класах не проглядалася певна система. До недоліків програм слід віднести невиправдане дублювання матеріалу, неузгодженість з програмами інших предметів, слабке врахування наступності дошкільної трудової підготовки та трудового навчання у середній ланці школи. У програмах не простежувалися закономірності добору об'єктів навчальної праці, послідовність формування трудових умінь і навичок. Окремі роботи та теми були непосильні для молодших школярів.

Програми лише декларували необхідність розвитку пізнавальної самостійності, логічного мислення, творчого ставлення до праці, але не містили завдань, проблемних ситуацій, з допомогою яких можна цього досягти. Конкретні програми у різній мірі давали змогу реалізувати стандарт початкової освіти в галузі "Технології".

Опитування вчителів початкових класів виявило певні труднощі понад 80% респондентів у реалізації програм з праці на практиці: від вибору варіанту програми з переліку рекомендованих - до повноти реалізації програмових вимог, особливо в умовах слабого матеріально-технічного забезпечення сільських шкіл та специфіки навчально-виховного і соціального середовища регіональних закладів, зокрема гірських.

Головною причиною такого становища у трудовому навчанні молодших школярів був і залишається емпіричний характер відбору програмового навчального матеріалу. Процес і результат роботи над новим варіантом Державного стандарту початкової загальної освіти у сфері трудової підготовки молодших школярів засвідчив недостатність методологічного та теоретико-методичного обґрунтування питань проектування її змісту.

В основу моделювання структури змістового модуля для трудового навчання молодших школярів ми поклали загальнодидактичні дослідження змісту освіти М.М. Скаткіна, В.В. Краєвського, І.Я. Лернера, які розглядають його як педагогічно адаптовану систему елементів того соціального досвіду, який належить до засвоєння підростаючими поколіннями і визначає номенклатуру елементів змісту. Виходячи з цієї теорії, програмні документи повинні включати:

- основні знання (поняття, закони) із вказанням глибини їх висвітлення в кожному класі;
- основні вміння, практичні і пізнавальні способи діяльності та ступінь оволодіння ними з урахуванням вікових можливостей учнів;
- систему пошукових пізнавальних завдань, проблемних ситуацій для створення можливостей творчого застосування;
- комплекс ситуацій і засобів формування емоційно-ціннісного ставлення, націлених на виховання і розвиток учнів.

Перелічені елементи змісту освіти мають стосуватися усіх основних компонентів сучасного виробництва, які виокремлені у теоретичних дослідженнях змісту трудової підготовки молоді: техніки, технології, економіки і організації трудових процесів.

Вивчення елементів техніки повинно спрямовуватися на формування уявлень учнів про призначення, види та будову різноманітних інструментів, технічних об'єктів, про принципи та процеси їх роботи, оволодіння елементами графічної грамоти – "мовою техніки", вміннями аналізу та удосконалення конструкцій, конструкторськими здібностями.

Вивчення школярами елементів технології має на меті опанування загальними закономірностями виготовлення виробів з різноманітних матеріалів.

Ознайомлення учнів з елементами організації та економіки покликане відкрити перед ними доступні організаційно-економічні закономірності виробничої діяльності, сформувати уміння організації робочого місця, співпраці, планування та оцінювання роботи, економного використання ресурсів тощо.

У загальному вигляді структуру змістового модуля для дидактичної одиниці змісту предмета освітньої галузі "Технології" показано у таблиці 1.

Таблиця 1

Елементи змісту освіти	Знання	Уміння	Досвід творчої діяльності	Досвід емоційно-ціннісного ставлення
Елементи техніки	Поняття про засоби праці, уявлення про будову, призначення і використання ручних інструментів. Уявлення про виробництво, деталі машин і механізмів, техніку	Уміння користуватися інструментами, аналізувати конструкції виробів, технічну документацію	Вирішення техніко-конструкторських завдань, конструювання за технічними умовами та власним задумом.	Засоби формування позитивного ставлення до знарядь праці, технічних об'єктів, конструкторської діяльності.
Елементи технології	Поняття про матеріали. Уявлення про їх властивості, виробництво. Уявлення про прийоми виконання технологічних операцій.	Уміння аналізувати технологію виготовлення виробів, виконувати технологічні операції.	Вирішення технологічних завдань, виготовлення виробів за технічними умовами та власним задумом.	Засоби формування позитивного ставлення до виконання трудових операцій, дотримання технологічної дисципліни.
Елементи організації	Уявлення про правила організації робочого місця, про організацію співпраці. Уявлення про організацію трудового процесу.	Уміння виконувати правила організації робочого місця та співпраці.	Вирішення організаційних завдань	Засоби формування позитивного ставлення до організації робочого місця, спільної праці.
Елементи економіки	Уявлення про раціональне використання матеріальних ресурсів, продуктів праці. Уявлення про економіку.	Уміння економно використовувати ресурси, визначати продуктивність праці, затрати, собівартість виробів.	Вирішення економічних завдань.	Засоби формування бережливого ставлення до предметів, засобів, продуктів праці, поваги до людей праці.

Дана матриця може слугувати для розробки змістового наповнення стандарту початкової ланки в освітній галузі "Технологія", проектування програмового змісту будь-якого розділу для вивчення предметів даної освітньої галузі, опанування різними видами трудової діяльності.

Варіант проекту змістового наповнення стандарту початкової ланки в освітній галузі "Технологія", виконаний на основі проведеного теоретико-методичного дослідження, подаємо нижче.

Метою освітньої галузі "Технологія" в початковій школі є пропедевтика технологічної культури особистості. Зберігаючи наступність між дошкіллям та основною школою, освітня галузь забезпечує передумови для подальшого морального, світоглядного, інтелектуального, фізичного, соціального розвитку дитини з опорою на культурно-історичний досвід людства, що відображений в одному з найпотужніших пластів цивілізації — виробництві.

Завдання освітньої галузі "Технологія":

- формування в учнів початкових класів елементів базових узагальнених техніко-технологічних та організаційно-економічних знань;
- формування в молодших школярів початкових загально-трудова та спеціальних умінь ручної праці, умінь співробітництва у трудовому процесі;
- набуття учнями досвіду творчої трудової діяльності, розвиток творчих здібностей дітей у праці, елементів художнього та технічного мислення, конструкторських здібностей;
- формування в молодших школярів позитивного емоційно насиченого ставлення до праці як особистої та суспільної цінності, виховання самостійності, ініціативності, відповідальності, діловитості, підприємливості, прагнення до удосконалення трудової діяльності.

Досягнення мети освітньої галузі та поставлених завдань здійснюється завдяки опануванню молодшими школярами як ключовими компетентностями (вмінням вчитися, загальнокультурною, громадянською, здоров'язберігальною, соціальною, підприємницькою), так і предметною — вмінням працювати (опанування предметно-перетворювальною діяльністю, способами діяльності з вирішення проблем, потреб, завдань, актуальних для особистості учня).

Змістове наповнення освітньої галузі має бути структуроване за елементами загальних основ сучасного виробництва. Це — техніка, технологія, організація, економіка. У структурі Державного стандарту слід виділити відповідні змістові лінії.

Змістові лінії, зміст освіти	Вимоги до навчальних досягнень учнів: ключові та предметні компетентності
Елементи техніки: <ul style="list-style-type: none"> - засоби праці (інструменти); - деталі, механізми, машини; - конструкція; - елементи графічної грамоти; - техніка 	Знати назви, будову, призначення найпростіших знарядь ручної праці, правила і прийоми роботи ними; уміти використовувати їх у процесі роботи; знати назви та призначення деталей у конструкціях виробів; уміти аналізувати конструкцію виробів (деталі, способи з'єднання, форму, розміри); уміти моделювати за зразком, схематичним зображенням; уміти вирішувати елементарні конструкторські завдання, конструювати за технічними умовами та власним задумом; розуміти найпростіші графічні зображення (ескізи, креслення, технічні рисунки, схеми), уміти використовувати їх у процесі роботи; уміти виконувати елементарні ескізи.
Елементи технології: <ul style="list-style-type: none"> - предмети праці (матеріали); - технологічні операції; - способи (алгоритми) предметно-перетворювальної діяльності; - технологія 	Знати назви найбільш поширених матеріалів; мати уявлення про виробництво, властивості та використання цих матеріалів; уміти аналізувати технологію виготовлення виробів; уміти виконувати основні технологічні операції з обробки найбільш поширених матеріалів; мати уявлення про загальні способи (алгоритми) предметно-перетворювальної діяльності; уміти виконувати елементарні проекти, у т.ч. з використанням інформаційно-комп'ютерних технологій; мати уявлення про господарсько-трудові традиції українського народу та інших народів світу.
Елементи організації: <ul style="list-style-type: none"> - організація робочого місця; - організація трудового процесу на виробництві; - організація співпраці; - професії; - безпечні прийоми праці 	Знати правила організації робочого місця; уміти підтримувати порядок на ньому; уміти розподіляти обов'язки, підтримувати ділове спілкування, взаємодіяти у групі співробітників; уміти планувати послідовність трудових дій (словесно, графічно, комбіновано); знати і дотримуватись правил безпечної праці; дотримуватись санітарно-гігієнічних вимог до здійснення трудової діяльності та правил особистої гігієни; мати уявлення про організацію трудового процесу на виробництві.
Елементи економіки: <ul style="list-style-type: none"> - раціональне використання ресурсів (матеріалів, зусиль, часу); - продуктивність праці; - собівартість продукту; - світ професій - економіка 	Уміти раціонально використовувати ресурси; визначати затрати, собівартість продукту, продуктивність праці; бережливо ставитись до предметів, засобів, продуктів праці; мати уявлення про світ професій сучасного виробництва (зовнішні атрибути, предмети та засоби праці, мету і умови праці, кваліфікаційні якості працівників різних професій); розуміти значення праці як особистісної та суспільної цінності; поважати працю інших людей.

Вимоги до державної підсумкової атестації навчальних досягнень випускників початкової школи в освітній галузі "Технологія"

Оскільки змістове наповнення освітньої галузі "Технологія" спрямоване на формування у молодших школярів предметної компетентності в сфері практичної перетворювальної діяльності, контроль навчальних досягнень учнів має передбачати оцінювання рівнів сформованості відповідних способів діяльності, а не теоретичних знань чи окремих умінь. Найбільш доцільною є державна підсумкова атестація навчальних досягнень учнів початкових класів за результатами розробки елементарних індивідуальних проектів. Вимоги та методичні рекомендації щодо їх виконання та оформлення мають бути розроблені спеціалістами та затверджені МОН України.

Критеріями оцінювання слугують: ступінь самостійності учня у процесі розробки проекту; якість виконання (з дотриманням техніко-технологічних, організаційно-економічних та санітарно-гігієнічних вимог і норм безпеки праці); ставлення учня до трудової діяльності.

Висновки. Змодельована структура змістового модуля для освітньої галузі "Технології" може бути покладена в основу створення авторських програм трудового навчання. Запропонований варіант стандартизації змісту цього предмету дає змогу розробникам програмного та методичного забезпечення наповнити розділи програм, підручників та посібників конкретним змістом у відповідності з регіональними особливостями шкільного оточення, враховувати національні та етнічні традиції господарювання, матеріально-технічне забезпечення шкіл, інтереси та уподобання вчителів та учнів у сфері трудової діяльності тощо. Зокрема, педагогічні працівники шкіл Карпатського регіону зможуть на заняттях з трудового навчання працювати над відродженням давніх народних ремесел та збереженням самобутності трудових традицій конкретної місцевості, обираючи притаманні їм види робіт та варіанти виробів.

1. Вихрущ А.В. Трудова підготовка учнів у загальноосвітніх школах України: Автореф. дис. ... докт. пед наук.- К., 1994.- 48 с.
2. Тименко В.П. Освітня галузь "Технології": стан і перспективи розвитку // В.П. Тименко / Школа першого ступеня: теорія і практика: Зб. наук. праць Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди. Випуск 7. – Переяслав-Хмельницький, 2003.-С. 99-104.
3. Технологическое образование и XXI век // Контакт: Международный бюллетень ЮНЕСКО по научно-техническому и экологическому образованию.- Том XXIV, №4, 1999.-С.1-11.
4. Тхоржевський Д.О. Методика трудового та професійного навчання.-4-е вид., переробл. і доп. Ч.1. Теорія трудового навчання. / Д.О. Тхоржевський. - К.:РННЦ "ДІНІТ", 2000.- С. 24-47.

Володимир Химинець,

кандидат економічних наук, доцент,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
(м. Ужгород)

Volodymyr Khiminets,

Candidate of Economic Sciences, assistant professor,
Uzhghord National University
(Uzhghord)

УДК 504.33 +378.1

**ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ У КОНТЕКСТІ
СТАЛОГО РОЗВИТКУ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ****THE FORMATION OF ECOLOGICAL AND ECONOMIC COMPETENCES IN THE
CONTEXT OF THE STABLE DEVELOPMENT OF THE CARPATHIAN REGION**

В роботі розглянуто особливості формування еколого-економічних компетенцій у сучасній школі. Показано, що еколого-економічне навчання і виховання – це неперервний психолого-педагогічний процес, спрямований на формування у людини відповідних знань, культури та свідомості. Увага акцентується на проблемах еколого-економічного становища в Карпатському регіоні України.

Ключові слова: Сталий розвиток, Карпатський регіон, еколого-економічні компетенції, навчальний процес.

The paper deals with the peculiarities of the formation of ecological and economic competencies in modern school. The paper shows that ecological and economic education is continuous and uninterrupted psychological process which is directed towards the formation of knowledge, culture and consciousness of a person. Attention is paid to the problems of environmental and economic situation in the Carpathian region of Ukraine

Key words: Sustainable development, Carpathian region, ecological and economic competence, learning process.

В работе рассмотрены особенности формирования эколого-экономических компетенций в современной школе. Показано, что эколого-экономическое обучение и воспитание – это непрерывный психолого-педагогический процесс, направленный на формирование в человека соответствующих знаний, культуры и сознания. Внимание акцентируется на проблемах эколого-экономического состояния Карпатского региона Украины.

Ключевые слова: Устойчивое развитие, Карпатский регион, эколого-экономические компетенции, учебный процесс.

Постановка проблеми. Розширення еколого-економічної сфери впливу людини до всепланетарних масштабів стало основною причиною втрати рівноваги між природними системами підтримки життя та індустріальними, технологічними і демографічними потребами урбанізованого суспільства. Зумовлено це тим, що за останні десятиліття внаслідок демографічного вибуху і росту урбанізованих потреб кожної людини, загальна величина природної продукції, яку споживає людство, зросла в десятки, а в окремих випадках у сотні, разів [3, с.14-15].

Сьогодні вже зрозуміло, що будь-яке техніко-технологічне нововведення вимагає додаткових витрат енергії, сировини, воно зумовлює появу додаткової кількості відходів і шкідливих речовин, тобто приводить до ще більшого навантаження на природу. В основу природоспоживацької діяльності людства потрібно поступово закладати новий світогляд – еколого-економічну парадигму – ідею сталого розвитку. У таких підходах акценти в розвитку науково-технічного прогресу потрібно змістити з техногенно-економічного на гуманістично-екологічне спрямування, а природні ресурси слід розглядати не тільки як засіб розвитку продуктивних сил, але й як фактор середовища, в якому живе людство.

Актуальність дослідження. Геоекономічні вигоди територій Карпатського регіону полягають у розташуванні їх на перехресті транс'європейських і євразійських торгівельно-економічних, транспортно-інфраструктурних, виробничо-коопераційних, сировинно-енергетичних та інших потоків. Питання про сталий розвиток, механізми та інструменти його запровадження в межах Карпатського регіону стали предметом наукових досліджень М. Долішнього, С.Дорогунцова, В. Кравціва, Т.І Ткаченко, В. Федорченко, М.Хвесика та інших вітчизняних вчених. Разом з тим, достатньо не вивчено роль та вплив освіти на ці процеси, відсутні концептуальні погляди на сталий розвиток Українських Карпат.

Мета дослідження. Аналіз соціально-економічних проблем і на цій основі формування еколого-економічних компетенцій в школі як ефективного складової запровадження сталого розвитку в Карпатському регіоні України.

Виклад основного матеріалу дослідження. До Карпатського регіону прийнято відносити територію Львівської, Івано-Франківської, Закарпатської та Чернівецької областей, на яких розташовані Українські Карпати. Карпатський регіон займає площу 56,6 тис. км. кв., що становить 9,3% території України, тут проживає близько 6,4 млн. чоловік, що становить 12,3 % населення України.

Українська частина Карпат – не тільки один з наймальовничих куточків України, але і найзначніший східноєвропейський оздоровчо-рекреаційний природний об'єкт, зона цінних лісових масивів, котрі відіграють

роль потужної водорегулюючої і повітряночиної системи для всієї Європи. Клімат Українських Карпат помірно континентальний, теплий, але його термічні режими і умови зволоження змінюються із висотою у широких межах. Карпати багаті на мінеральні води, в горах зосереджено третину лісових запасів України, тут росте понад 2110 видів квіткових рослин, велика кількість цінних дерев і лікарських рослин.

Рівень економічного розвитку Карпатського регіону оцінюється як середній. За величиною валового продукту в розрахунку на душу населення, лише Львівська область перевищує середньо український показник, а Закарпатська взагалі має найнижчий показник в Україні. З ряду об'єктивних і суб'єктивних причин намітилися (а в останні роки поглибилися) тенденції до соціально-економічного занепаду регіону: розбалансовано господарські зв'язки, прогресує безробіття, загострюються диспропорції в життєвому рівні населення в його гірській і рівнинній частинах, наближається до критичної демографічна ситуація, деградує унікальна природа Карпат, занедбано історико-культурні цінності регіону. Щорічно за межі України в пошуках роботи виїжджає значна частина працездатного населення вказаних областей (за межами України працює за різними оцінками 4,0 – 5,5 млн. чол.)

В Карпатському регіоні темпи деградації «сфери життя» значно перевищують темпи усвідомлення населенням і владою цього надзвичайно небезпечного процесу. Регіон характеризується різномірною системою виробничих відносин, його виробничі потужності зорієнтовані на комплектуючі вироби. Панівне місце в структурі виробничих галузей займають енерговитратні лісопереробний і сировинно-видобувний комплекси. Нарощування обсягів виробництва в цих галузях весь час супроводжувалося створенням хімічних і лісохімічних потужностей, хронічним відставанням технологій від світових стандартів, неконтрольованою появою і нагромадженням різноманітних токсичних відходів, техногенним навантаженням на довкілля регіону. Особливо великої шкоди довкіллю Карпатського регіону наносить варварське відношення до основного природного багатства - лісів. Науково необґрунтовані великі рубки лісу в останні століття привели до зменшення їх площ, порушили вікову структуру, зменшили природний приріст деревини, нанесли шкоду водоутворюючій системі, стали причиною частих стихійних лих (повені, зсуви, селеві потоки, змив родючого ґрунту, буреломи тощо). Поступово Карпатський регіон з «перлини України» перетворився в екологічно усереднений регіон техногенно забрудненого континенту [5, с.12].

Враховуючи все сказане вище, можна прийти до висновку, що населення Карпатського регіону сьогодні проживає в умовах соціально-економічного дискомфорту, тут накопичилося багато екологічних, економічних та соціальних проблем, вирішення яких потребує зусиль як з боку держави, так і громадськості. Визначальними у розв'язанні існуючих між людською діяльністю та природою протиріч мають стати всі методи і засоби з допомогою яких можна формувати екологічну культуру та екологічну свідомість населення. Це можливо лише на основі глибокого філософського, соціально-політичного і психолого-педагогічного осмислення змісту людського буття, суспільних норм існування цивілізації. В кожній людині потрібно формувати глибокий екологічний світогляд, розуміння домінуючих природних цінностей над штучно створеними матеріальними благами, усвідомлення розумних меж власних потреб, готовності підпорядкувати особисті інтереси законам і можливостям природи.

Під поняттям «компетентнісний підхід» розуміють спрямованість освітнього процесу на формування та розвиток ключових (базових, основних) і предметних компетентностей (знань, умінь, навичок, ставлень тощо) якими мають володіти учні після закінчення школи. Результатом такого процесу буде формування загальної компетентності людини в тих, чи інших світоглядних питаннях, в її практичних діях.

Традиційна система освіти акцентувала основні зусилля на набуті знань, умінь і навичок, що догматично абсолютизувало знання і формувало знаннєвий підхід до навчання. Основна увага при цьому фокусується на самих знаннях, а те для чого вони потрібні, залишається поза увагою. Компетентнісний підхід переміщує акценти з процесу накопичення нормативно визначених знань, умінь і навичок в площину формування й розвитку в учнів здатності практично діяти і творчо застосовувати набуті знання і досвід у різних ситуаціях. При цьому школа формує у випускника високу готовність до успішної діяльності в реальному житті. В такій концептуальній схемі вчителі і учні апріорі орієнтуються на особистісно-орієнтовані і діяльнісні моделі навчання. Це вимагає від учителя змістити акценти у своїй навчально-виховній діяльності із інформаційної до організаційно-управлінської площини. У першому випадку учитель відігравав роль «ретранслятора знань», а в другому – організатора освітньої діяльності. Змінюється й модель поведінки учня – від пасивного засвоєння знань, до дослідницько-активної, самостійної та самоосвітньої діяльності. Процес учіння наповнюється розвивальною функцією, яка стає інтегрованою характеристикою навчання. Така характеристика має сформуватися в процесі навчання і включає знання, вміння, навички, ставлення, досвід діяльності й поведінкові моделі особистості.

Прийнято вважати, що свідоме і бережливе ставлення до природи, її багатств повинно формуватися з дитинства, у сім'ї, школі і можливе воно лише за умови активного формування еколого-економічної свідомості та культури, накопичення систематичних знань у цій галузі. Еколого-економічна культура виступає мірилом моральної зрілості людини, її здорового глузду в багатьох вчинках та діях, і, будучи глибоко закоріненою в підсвідомості, зовні проявляється як наявність, або відсутність здорового глузду в певних діях окремого індивіда чи то й всього суспільства. Це такий напрям людської діяльності та мислення, від якого істотним чином залежать нормальне існування сучасної цивілізації та її сталий розвиток у майбутньому [1, с.48].

Стратегія сталого розвитку передбачає, що продуктивні сили, структура економіки, спеціалізація та розміщення виробничих галузей у сучасних умовах мають якнайтісніше узгоджуватися з наявними природними ресурсами, продуктивним, відтворювальним і асиміляційним потенціалом навколишнього середовища. Більше того, рівень та характер використання природних ресурсів, насамперед земельних, водних і мінерально-сировинних, масштаби і напрямки вкладання фінансових ресурсів, організація техніко-технологічного та організаційного прогресу мають бути узгоджені не лише з поточними, а й з перспективними потребами соціуму [2, с.26].

Еколого-економічну культуру в таких підходах слід розглядати як напрям людської діяльності та мислення, від якого залежать сучасні умови існування та найближче майбутнє людства. З одного боку, вона виступає в ролі теоретичної галузі знань про місце людини в біосфері, а з іншого, це – сукупність певних дій, технологій та наслідків взаємодії людини з природою. В цьому контексті саме рівень еколого-економічної культури особистості та спільноти в цілому визначає стан природного довкілля і внутрішній світ кожної людини. При цьому особливого значення набуває процес виховання в кожній людині сучасного еколого-економічного світогляду, бережливого ставлення до природи, розуміння домінанти природних благ над штучно створеними матеріальними цінностями, усвідомлення розумної необхідності власних потреб, відсутності споживацької психології, готовності добровільно підпорядкувати свої інтереси законам природи, інтересам розвитку суспільства. Тільки через процес навчання і виховання людство у змозі виробляти необхідну інформацію, яка реально створить умови для сталого еколого-економічного розвитку цивілізації. Еколого-економічне навчання і виховання – це неперервний психолого-педагогічний процес, спрямований на цілеспрямоване формування у людини [4]:

- знань наукових основ природокористування;
- необхідних переконань і практичних навичок, певної орієнтації й активної життєвої позиції в галузі охорони, збереження і примноження природних відновлювальних і невідновлювальних ресурсів;
- переконаного бажання перестати змінювати навколишнє середовище необдумано й безвідповідально;
- потреби естетичного сприймання природи і світогляду, заснованого на гуманістичних ідеалах.

Головним завданням еколого-економічного виховання має стати формування нового типу свідомості, на основі якої відбудеться «...олюднення природи й оприроднення людини» [4]. Нова екологічна свідомість має носити синкретний характер, тобто логічно включати в себе всі попередні типи свідомості (магічну, релігійну, наукову), а не відмежовуватися від них. Тобто освітянські заклади покликані виховувати молодь у дусі любові до рідного краю, глибоких знань його історичної спадщини, охорони навколишнього середовища, науково обґрунтованого використання природних багатств (землі, лісу, води, корисних копалин тощо).

Природоохоронна освіта не під силу вчителю одного предмета, це робота багатопланова, безперервна і розвиваюча, її доцільно реалізувати комплексно з участю вчителів початкових класів, учителів-предметників і працівників позашкільних установ. Система дошкільного навчання і виховання покликана формувати мотиваційну основу майбутньої еколого-економічної свідомості. Головним завданням еколого-економічної освіти сучасної освітньої системи можна вважати [6, с.154]:

- засвоєння наукових знань про взаємозв'язок та взаємовплив природи, суспільства і людської діяльності;
- розуміння багатогранної цінності природи для суспільства в цілому і кожної людини зокрема;
- формування в учнів знань про цілісну наукову картину світу, взаємозв'язок і протиріччя між природою і суспільством;
- оволодіння нормами правильної поведінки в навколишньому середовищі і серед людей;
- розвиток потреби спілкування з природою;
- активізація науково обґрунтованої діяльності з охорони природи й поліпшення навколишнього середовища.

Стратегія еколого-економічної освіти має базуватися на сучасному принципі випереджальності науки над природоперетворювальною діяльністю людей. Еколого-економічна освіта має бути безперервною і здійснюватися в дошкільний, шкільний, студентський і післядипломний періоди. Щоб досягти найбільшого освітньо-виховного ефекту у формуванні еколого-економічних компетенцій, науково-методичні засади освіти мають розроблятися у тісній співпраці педагогів, психологів, соціологів, ґрунтуватися на сучасних досягненнях психолого-педагогічної науки і практики.

Еколого-економічна модель освіти може ефективно розвиватися лише спираючись на гуманістичну спрямованість та інноваційний потенціал освітнього закладу. Гуманізація передбачає посилену увагу до особистості загалом, створення найбільшого сприяння розвитку її здібностей, фізичних і моральних якостей. Сучасна освіта покликана формувати еколого-економічну відповідальну особистість, яка готова до свідомої діяльності на основі набутих знань та сформованих норм і правил поведінки щодо навколишнього середовища.

Висновки. Людство має можливість обрати або шлях еколого-економічної освіти, або шлях до всесвітньої катастрофи і самознищення. Цивілізовані, культурні народи покликані захищати і множити добро, законами і владою утверджувати в суспільстві і суспільній свідомості вищі духовні цінності людського життя. Тільки інтелект і еколого-економічна культура, тобто безперервна освітянська навчально-виховна робота, можуть сформувати відповідну до сталого розвитку культуру суспільства і перевести його взаємовідносини з довкіллям на шлях розумного співіснування.

1. Крисаченко В.С. Екологічна культура: теорія і практика: Навч. посібник. – К.: Заповіт, 1996. – 352 с.
2. Стійкий екологічно безпечний розвиток і Україна: Навч. посібник. – / за ред. Дробнохода М.І., – К.: Заповіт, 2002. – 104 с.
3. Хвесик М.А., Голян В.А. Інституціональна модель природокористування в умовах глобальних викликів: Монографія. – К.: Кондор, 2007. – 480 с.
4. Химинець В.В. Еколого-економічні основи навчально-виховного процесу в сучасному освітньому закладі // Освіта Закарпаття. – 2007. – №5. – С. 39-42.
5. Химинець В.В. Еколого-економічні засади сталого розвитку Закарпаття: Монографія. – Ужгород: Карпатська Вежа, 2004. – 212 с.
6. Химинець В.В. Еколого-економічна освіта в контексті сталого розвитку: Навч.-метод. посібник. – Ужгород: Два кольори, 2009. – 220 с.
7. Химинець В.В. Еколого-економічний концепт сталого розвитку України в контексті сучасної філософії освіти / В.Химинець // Особистість в єдиному освітньому просторі. Збірник наукових праць / наук. Редактори В.В. Пашков, В.В. Савін, А.І. Павленко. – Запоріжжя: ТОВ «Фінвей», 2012. – С. 97-100.

Розділ III. Вплив ландшафтно-географічного та етнокультурного середовища на морально-духовне виховання молоді

Беата Акім'якова,

доктор філософії,
педагогічний факультет Католицького університету в
Ружомберку, Інститут Юрая Палеша в Левочі
(Левоче, Словаччина)

Beáta Akimjaková,

PhD., Pedagogická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku
Inštitút Juraja Páleša v Levoči
(Levoča, Slovenská republika)

ХРИСТИЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ РОМСЬКИХ ДІТЕЙ ТА ДІТЕЙ З СОЦІАЛЬНО НЕСПРИЯТЛИВОГО СЕРЕДОВИЩА В ШКОЛІ

KREŠŤANSKÁ VÝCHOVA RÓMSKYCH ŽIAKOV A ŽIAKOV ZO SOCIÁLNE ZNEVÝHODŇUJÚCEHO PROSTREDIA V ŠKOLE

Вибір теми крест'янська вихова рóмських жiакóв а жiакóв зó сoциáлне зневы́хoднóвóчегo прoстредiа бoл oвлывненý дóвoдoм, же прáве в чáсе дeтствa сá нáвiáч фoрмуje oсoбнoсть жeднoтлiвцá, а прeтo же дóлeжитé зaчáт' с крeсťянскoу вóхoвoу уж у дeтí в рáнoм вeкy. Нáрoчнejšiá ситúáциá je у дeтí зó сoциáлне зневы́хoднóвóчегo прoстредiа а у рóмських дeтí.

Прáво нá вóхoвoу прaмeнi з дóстoйнoстi лóдськeй oсoбы. Прeтoже кáждý чoлoвeк je oсoбa, вшeтци лóдiя áкeгoкoлiвeк пóвoду, вeкy, стaву мáжy нeoдчудзитeлнe прáво нá вóхoвoу (Дeклáрáциá прáв дeт'ятá, 1959). В тoмтo змýслe мáжy нá вóхoвoу прáво áж дeтi зó сoциáлне зневы́хoднóвóчегo прoстредiа а рóмськe дeтi. Вшeтци крeсťяниá мáжy прáво нá крeсťянскú вóхoвoу, áбы сá нáучили клáнáт' Бoху Oтцy в дóху а прáвдe (пoрoв. Jn 4, 23).

Šкoлскá úспeшнoсть дeт'ятá зáвiси oд рoдиннóгo прoстредiа, в ктoрoм вyрaстá. Рóмськe дeтi вyрaстáжy прeвážнe в прoстредí, ктoрe je мáло пoднeтнe, сoциáлне гýgienický а кóльтúрнe нá нiзкeй úрoвнi, чo сá пoдписуje пoд iч мoмeнтáлнý стáв. Сoциáлнý вýвин у тýчтo дeтí je вeлми прoблeмáтiкý (Zelina, 2000).

Podl'a Štátneгo вzдeлáвáчeгo пoгрáму прe 1. ступeн' зáклáднeй šкoлы (2008, s. 32) сoциáлне зневы́хoднóвóче прoстредie „нeдoстáтoчнe стимулóвe рoзвoй мeнтáлнých, вóлoвých а eмoциoнáлнých влáстнoстi жeднoтлiвцá, нeпoдпoрýje жeгo eфeктíвнý сoциáлiзáциú а нeпoскyтýje дoстáтoк прiмeрáнých пoднeтoв прe рoзвoй oсoбнoстi. Spóсoбуje сoциáлнo-кóльтúрнý дeпрiváциú, дeфoрмуje iнтeлeктуáлнý, мрáвнý а цитoвý рoзвoй жeднoтлiвцá а з áспeктoв eдукáциe гo з тýчтo дóвoдoв пoвážуjeмe зá oсoбoу sо šпeциáлнými вóхoвнo-вzдeлáвáчiми пoтрeбáми.“

Zá сoциáлне зневы́хoднóвóче прoстредie мoжнo пoвážoвáт' тáкe прoстредie, в ктoрoм сá нeрoзвiяжý зáклáднe зручнoстi дeт'ятá, зáклáднe мoрáлнe а eтiкe прiнципý, áлe áни зáклáднe гýgienické нáвýкы. Дeт'я зó сoциáлне зневы́хoднóвóче прoстредiа нeмá нá прiмeрáнeй úрoвнi úспoкoјoвáнe пoтрeбы з глáдiскá пoжiдáвiek мáжoритнeй спoлoчнoстi, чo сá прeявуje в зaoстáвáнi жeгo мeнтáлнeгo, сoциáлнeгo, eмoциoнáлнeгo а пoфeсиoнáлнeгo вýвинy. Прiчiнoу сoциáлне зневы́хoднóвóчегo прoстредiа мoже бýт' злá eкoнoмiкá ситúáциá в рoдинe, нeзáмeстнoсть рoдичoв, iч нiзкe вzдeлáниe, нeзáжeм o дeт'я, áлкoгoлiзмýс а пoд. Дeтi з нeкoтoрých рóмських áж нeрóмських рoдин, ктoрe жiжý в зiлých сoциáлнých пoдмieнкáч, сá тážкo áдáптýжý нá šкoлу, мáвáжy нiзкe IQ а пoблeмý в сoциáлiзáциi (Zelina, 2000).

Ná oтáзкy, kto je Róm, нeмoжнo прeснe oдпoвeдáт'. Neexiстýje тoтiж прeснá дeфинiциá áни вyмeдзeниe тoгтo пoјмy. Moжнo вyмeдзiт' iч двá зáклáднe нáзoрý нá тýтo пoблeмáтикy. В првoм з нiч sú Rómoviá чáпáнi áкo eтнiкáá сгyпiнa úрчoвáнá пoдl'a лoкáлiтi, вoнкáжiшých знáкoв, прiзвiскá а мeнa, áлeбo sú тó тi, ктoрi сá зá Rómov вyглáсýжý áлeбo iч oкoлiе зá Rómov пoвážуje. Дрýгá сгyпiнa нáзoрoв тврди, же Rómov нeмoжнo дeфинoвáт' а пoкúšá сá o вшeoбeчнú дeфинiциú сoциáлне зневы́хoднeнých (Tichá, 2008).

Bolo zistené, že vo väčšine európskych krajín sa v kontexte vzdelávania nepoužíva termín „sociálne (kultúrne) znevýhodnený žiak“. Napr. vo Veľkej Británii sa používa termín „sociálne vylúčenie“, v Írsku „deti so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami“, pričom cieľom je deti nerozlišovať, ale poskytovať im individuálnu starostlivosť zo strany odborníkov, školy a pod. Vo Fínsku tiež diskutovanú skupinu detí nedefinujú, hovorí sa len o minoritách, ktorých sa problematika môže dotýkať. V Španielsku takisto

neexistuje termín označujúci sociálne znevýhodneného žiaka, ale školstvo sa usiluje deti imigrantov integrovať. V Holandsku sa používa termín „deti so špeciálnymi potrebami“ najmä na označenie detí s postihnutím, pričom deti imigrantov a deti so slabými výsledkami sú zaraďované do bežných škôl (Tichá, 2008).

V príspevku sa zaoberáme výchovou detí, ktoré majú rómsku národnosť a zároveň pochádzajú zo sociálne znevýhodňujúceho prostredia. Podľa M. Kaleju (2007, 2010) rómske deti vstupujúce do materskej školy sú najviac obmedzené v nasledujúcich oblastiach:

- základné hygienické návyky, ktoré majú deti v tomto veku bežne zafixované,
- psychosociálna stránka osobnosti, pretože rómske dieťa prichádza do cudzieho prostredia, v ktorom platia nové pravidlá, s ktorými sa doposiaľ nestretlo, nerozumie im a nikdy nebolo vedené k dodržiavaniu takýchto pravidiel,
- komunikačný potenciál, pretože slovná zásoba nezodpovedá jazykovej úrovni veku dieťaťa (dokonca niektoré deti vôbec nerozumejú jazyku majoritnej spoločnosti),
- jemná motorika, ktorá je determinovaná najmä obmedzenými podmienkami, možnosťami a vedením rodičov,
- elementárne akademické poznatky, ktoré dieťa v tomto veku bežne zvláda, napr. farby, čísla od 1 do 10, napísanie svojho mena,
- všeobecné poznatky, pretože rómske dieťa nevie pomenovať základné druhy ovocia, zeleniny, zvieratá alebo predmety každodennej potreby.

S príchodom rómskeho žiaka do základnej školy sa nesie taktiež množstvo problémov. M. Kaleja (2011) uvádza hlavné problémy, s ktorými sa stretáva rómske dieťa po príchode do základnej školy (podľa projektu Varianty, 2002). Sú to:

- nedostatok času a priestoru na domácu prípravu,
- neochota rodičov zaistiť mu základné školské pomôcky,
- priorita pracovať skôr doma ako v škole, napr. starať sa o súrodencov,
- nezvyk na pevný denný režim a aktivity vyžadujúce dlhodobé sústredenie,
- neschopnosť samostatne sa rozhodovať a mať sám za seba zodpovednosť,
- nerozvinutá jemná motorika, neznalosť kreslenia a písania,
- neznalosť pojmov potrebných v praktickom živote a pojmov, ktoré deti bežne získavajú z kníh a z encyklopédií,
- jazyková bariéra.

Učiteľia pracujúci v multikultúrnych triedach by mali byť pripravení nielen na plánovanie, riadenie a vyhodnocovanie edukačného procesu, ale aj na niektoré špecifické činnosti, ako sú:

a) riešenie problémov, ktoré sú dôsledkom kultúrnych rozdielov. Môže ísť napríklad o situáciu, keď rómskej dieťa odmieta určitú činnosť preto, lebo nie je v súlade s jeho kultúrou, resp. s poznaním a skúsenosťami dieťaťa. Od učiteľa sa očakáva, že:

- dokáže vytvárať multikultúrne prostredie a aktivity, vysvetliť rozdiely medzi hodnotami rodiny a školy a pomôže dieťaťu vnímať školu ako inštitúciu, v ktorej sa môže cítiť bezpečne,
- bude predchádzať konfliktom spoločným formulovaním takých pravidiel života v triede, ktoré budú v súlade s princípmi demokracie a vzájomnej úcty detí pochádzajúcich z rozličného rodinného prostredia, pravidiel nepripúšťajúcich akúkoľvek diskrimináciu,

- rodiny detí vníma ako nositeľov špecifických hodnôt a kultúr, ktoré sa môžu navzájom obohacovať,
- dokáže oceniť kultúrny prínos všetkých skupín detí v triede,
- získava dôveru detí a rodičov;

b) riešenie problémov, ktoré vyplývajú z rozdielov v komunikácii. V rozličných kultúrach sa vyvinuli niektoré špecifické formy komunikácie a prejavy, ktoré môžu negatívne pôsobiť na deti s iným kultúrnym zázemím. Od učiteľa sa očakáva, že

- bude venovať dostatočnú pozornosť poznávaniu špecifik komunikácie jednotlivých detí v triede,
- identifikuje kultúrne návyky a zvyky detí,
- dokáže preklenúť komunikačné ťažkosti v rovine dieťa – učiteľ, dieťa – rovesník/rovesníci, učiteľ – rodič,
- osvojí si základné, kľúčové výrazy aj v materinskom jazyku detí v triede,
- materinský jazyk dieťaťa bude vnímať ako dôležitý prejav jeho identity,
- otvorenými otázkami v každodenných situáciách a aktívnym počúvaním bude podnecovať rečový prejav dieťaťa,
- prostredníctvom dialógu, častou komunikáciou bude podporovať osvojovanie, resp. skvalitňovať úroveň osvojovania štátneho jazyka. Učenie sa druhého jazyka musí byť vždy viazané na zmysluplný, zaujímavý a pre dieťa motivujúci kontext, v ktorom si dieťa osvojuje nové poznatky, získava nové skúsenosti a rozvíja komunikačné schopnosti a zručnosti (Baďuriková, Ďuríková, Lukáčová a kol., 2006).

Zmysel každej výchovy spočíva v tom, aby vychovávanému pomohla získať osobnostné vlastnosti, ktoré ho uschopňujú k samostatnému a sociálne zodpovednému životu. Ktoré vlastnosti to sú, závisí čiastočne od samotného jedinca a čiastočne od kultúry, v ktorej žije.

Cieľom kresťanskej výchovy je vychovať kresťana. Krstom začína žiť v človeku Kristus novým spôsobom a pokrstený začína žiť novým životom v Kristovi. Žiť v Kristovi znamená žiť ako kresťan. Krst je len začiatkom tohto nového života v Kristovi. Tento má pokračovať až do smrti (Katechizmus katolíckej cirkvi, 1998, čl. 1254).

Kresťanská výchova nie je len zvestovanie kresťanských pravd, či sprostredkovanie špecificky kresťanských životných postojov, alebo nácvik správania sa v cirkevnom živote. Jej dôležitou úlohou je výchova k viere v Trojjediného Boha. Okrem toho kresťanská výchova zahŕňa v sebe i ľudskú výchovu. Nie je možné vychovávať kresťana a nevychovať pri tom človeka. Kresťanská a ľudská výchova sa v určitom zmysle vzájomne prelínajú (Dravecký).

Kresťanská výchova je predmetom kresťanskej pedagogiky, preto možno v súvislosti s témou príspevku vymedziť aj tento pojem. Kresťanská pedagogika, ktorá sa ako vedná disciplína vyprofilovala koncom 19. storočia, čerpá bezprostredné informácie pre určenie cieľa a úloh výchovy z Evanjelia. Jej úlohou je vychovať kresťana, nasledovníka Krista, niekoho, kto sa chce podobať Kristovi (Kresťanská výchova v rodine, 2000).

Medzi najdôležitejšie úlohy na všetkých vývinových stupňoch môžeme uviesť:

- sprostredkovanie správneho obrazu Boha, postupné uvádzanie do tajomstva spásy,
- zoznamovanie s textami Svätého písma,
- výchova k modlitbe,
- výchova svedomia a mravná výchova,
- sexuálna výchova,
- prežívanie cirkevného roka,
- prežívanie života v Cirkvi a s Cirkvou,
- výchova k viere,
- výchova k samostatnosti a zodpovednej slobode (Dravecký).

Úlohou kresťanskej výchovy je vychovať človeka, ktorý samostatne a zo svojho presvedčenia ide svojou cestou podľa Božej vôle a koná podľa kresťanských morálnych zásad. Nestačí, aby sme deti naučili správne hodnotiť skutky, slová a myšlienky. Nestačí im len dávať správne normy. Treba výchovou dosiahnuť to, aby ich prijali za svoje, znútornili sa s nimi a boli presvedčené o ich správnosti. To sa nedosiahne len vplyvom na rozumovú stránku dieťaťa, ale je potrebné pôsobiť aj na vôľu a city.

Kresťanská výchova rómskych detí má svoje špecifiká. Rómovia, s ktorými sa nepracuje pravidelne a systematicky, sa zaradia medzi kresťanov, ktorí idú do kostola iba v dňoch veľkých sviatkov. Od prístupu kňaza závisí, či sa stanú Rómovia aktívni a či sa zapájajú do cirkevných aktivít spoločenstva. Potrebujú osobnejší prístup a iný spôsob motivovania, bližší ich mentalite.

Činiteľmi kresťanskej výchovy sú predovšetkým rodina, farské spoločenstvo a škola. V príspevku sa zaoberáme kresťanskou výchovou žiakov zo sociálne znevýhodňujúceho prostredia a rómskych žiakov, preto stručne charakterizujem kresťanskú výchovu týchto žiakov v školách.

Právne predpisy Slovenskej republiky rozlišujú školy štátne a neštátne. Neštátne školy sa podľa zriaďovateľa delia na cirkevné a súkromné. Cirkevné školy sú tie, ktorých zriaďovateľom sú zaregistrované cirkvi a náboženské spoločnosti.

Za kresťanské školy sa považujú školy, ktorých výchovný program vychádza z kresťanského náboženstva, ktorého podstatou je Nový zákon, Evanjelium Ježiša Krista. Poslaním kresťanskej školy je „cez poznávanie a osvojovanie si poznatkov, zručností a návykov vytvoriť podmienky pre žiaka tak, aby sa z neho stal dobrý praktický kresťan, ktorý chápe sociálne potreby a záujmy spoločnosti v duchu radostnej zvesti Evanjelia“.

Pri výchove vo všetkých typoch škôl majú byť používané také prostriedky, aby bol zabezpečený rozvoj celej ľudskej osobnosti a aby bol dosiahnutý konečný, hlavný cieľ výchovy. Ten má v kresťanskej výchove charakter nadprirodzený – kresťan má dosiahnuť spásu svojej duše, večný život v Božej prítomnosti. V kresťanskej pedagogike sa preto uplatňujú výchovné prostriedky prirodzené a výchovné prostriedky nadprirodzené.

Najdôležitejšie z nadprirodzených výchovných prostriedkov sú:

- modlitba, spytovanie svedomia,
- svätá omša, liturgický život,
- sviatosti (najmä pristupovanie k sviatosti zmierenia, prijímanie sviatosti oltárnej),
- čítanie Svätého písma inej duchovnej literatúry,
- duchovné cvičenia a duchovné obnovy.

Ako uvádzajú R. Burian a M. Špánik, vo výchovnou procese sa nesmie stať modlitba len handrkovaním s Bohom o nejaké výhody, napr. o známky, ale modlitba musí vyvierat' z detského srdca, musí byť predovšetkým velebou Boha. Učiteľ má naučiť deti modlitbou oslavovať a velebiť Pána, modlitbou prosiť o nevyhnutné požehnanie pre našu ľudskú prácu a snaženia, modlitbou prosiť o duchovné dobré vedúce k našej a ich spásy. V kresťanskej škole a na vyučovaní náboženstva ako predmetu v školách treba viesť žiakov k pochopeniu potreby modlitby. Kresťanská pedagogika a katechetika má deti naučiť nielen ústnej modlitbe, ale predovšetkým rozjímať. Tiež je potrebné mládež naučiť, kedy sa patrí modliť sa (ráno, večer, pred prácou, po práci, pred jedlom, po jedle a pod.).

„Učiteľ, ktorý je vzdelaný vo svojom odbore a zároveň obdarený kresťanskou múdrosťou, sprostredkúva žiakovi hlbší zmysel toho, čo vyučuje, a ponad slová ho vedie k jadrú plnej pravdy.“ (Katolícka škola. Kongregácia pre katolícku výchovu. Rím 1977. Čl. 41.) Kresťanský pedagóg má pôsobiť na vychovávaného celou svojou osobnosťou. Charakteristiky kresťanského pedagóga v katolíckej škole sú nasledovné:

- osobne sa podieľa na vzniku, formovaní a živote školského výchovného spoločenstva preniknutého evanjeliovým duchom slobody a lásky,
- vierohodne a aktívne sa podieľa na liturgickom a sviatostnom živote školy, čím ukazuje žiakom, že liturgia a sviatosti sú prameňom a posilou jeho kresťanského života,
- rešpektuje slobodu náboženského presvedčenia nekatolíckych žiakov, zároveň je vždy pripravený na spontánny dialóg s týmito žiakmi,
- vlastnou iniciatívou sa usiluje o začlenenie katolíckej školy do farskej pastorácie miestnej Cirkvi,

- keď sa slobodne a vedome rozhodol vykonávať svoje povolanie v katolíckej škole, ktorá sa hlási k určitému svetonázoru, má rešpektovať túto osobitosť a pod vedením zodpovedných nadriadených realizovať svoj osobný prínos (Katolícka škola. Kongregácia pre katolícku výchovu. Rím 1977. Čl. 80.)

Charakteristické znaky kresťanského pedagóga v iných štátnych a neštátnych školách sú nasledovné:

- kresťanský pedagóg sprítomňuje Cirkev v škole,
- učebnú látku sprostredkuje žiakom z pohľadu kresťanskej viery,
- vedie konštruktívny dialóg so všetkými ľuďmi dobrej vôle,
- angažuje sa za presadzovanie pravdy, spravodlivosti a slobody,
- svojím morálnym životom a osobným vzťahom k žiakom je zrkadlom, v ktorom každý člen výchovného spoločenstva školy vidí obraz evanjeliového človeka (Katolícka škola. Kongregácia pre katolícku výchovu. Rím 1977. Čl. 80.)

Sv. Ján de la Salle uvádza dvanásť cností kresťanského pedagóga (podľa: Dravecký).

- Vážnosť – má byť vidieť z celého správania a vzhľadu učiteľa.
- Mlčanlivosť – učiteľ má mlčať, keď nemá hovoriť a hovoriť, keď nemá mlčať.
- Pokora – nemá mať vysokú mienku o sebe, ak nedosiahne očakávaný výsledok, pokorne si priznáva vlastné chyby, nezavídi úspechy iným, znáša prirodzené nedostatky detí.
- Opatrnosť – má poznať, čoho sa má vyvarovať a aké prostriedky má využiť k dosiahnutiu cieľa.
- Múdrosť – na prvom mieste učí žiakov ako usmerňovať svoje skutky podľa kresťanských zásad; má sám dobre poznať to, čo má učiť iných.
- Trpezlivosť – má znášať nepríjemnosti, ktoré sa vyskytnú v škole, vždy s láskavosťou a privetivosťou opakovať aj tie isté veci, aby ich žiakom vštepil do pamäti.
- Zdržanlivosť – má sa mierniť v hneve a prchkosti, konať šetrne a rozvážne.
- Tichosť – má viesť k dobrotivosti, láskavosti a nežnosti. Najkrajším vzorom je Ježiš Kristus (Tichý a pokorný srdcom...).
- Horlivosť – vedie k snahe učiť žiakov predovšetkým svojim dobrým príkladom, potom dôkladným vyučovaním a nakoniec múdrym a umierneným trestom.
- Bdelosť – uschopňuje plniť pozorne a presne svoje povinnosti; všetko pozorne sleduje, udržiava pozornosť žiakov a poriadok v triede.
- Zbožnosť – nabáda dôstojne plniť svoje povinnosti voči Bohu, žiakom štepuje zbožnosť.
- Veľkodušnosť – obetuje dobrovoľne svoje osobné záujmy záujmom bližneho podľa slov sv. Pavla: „...nehľadám svoj prospech, ale prospech mnohých, aby boli spasení...“ (1 Kor 10, 3).

Kresťanskú výchovu detí a žiakov zo sociálne znevýhodňujúceho prostredia má na starosti rodina, Cirkev a škola. Zameriame sa predovšetkým na kresťanské výchovné pôsobenie v škole. J. Dravecký uvádza: Školy sa zameriavajú viac na rozumovú výchovu. Učiteľom ide predovšetkým o to, aby žiaci získali vedomosti, zručnosti a praktické návyky na vykonávanie určitých odborných činností. Stáva sa, že okrem svojho predmetu sa o žiakov a ich osobné problémy nezaujímajú. Nie raz dochádza k preťažovaniu žiakov, ozývajú sa hlasy žiadajúce prehodnotiť, či sa žiaci neučia zbytočnosti. Často sa všetci musia učiť rovnaké veci bez ohľadu na osobné vlohy a predpoklady. Dnes sa od školy žiada, aby naučila svojich žiakov učiť sa. Mohli by sme vymenovať ešte viac nedostatkov, ktoré sú spojené s dnešnou školou. No aj napriek týmto nedostatkom treba mať na zreteli, že školy vykonávajú mnoho dobra, majú a aj v budúcnosti budú mať svoje opodstatnenie. Školy mali a majú obrovský význam pre vedecký pokrok ľudstva. Ten však nie je najvyšším cieľom ľudskej spoločnosti a už vôbec to nemá byť najvyšší cieľ kresťanov.

Najdôležitejšie z nadprirodzených výchovných prostriedkov v kresťanskej výchove sú: modlitba, spytovanie svedomia, svätá omša, liturgický život, sviatosti (najmä pristupovanie k sviatosti zmierenia, prijímanie sviatosti oltárnej), čítanie Svätého písma a inej duchovnej literatúry, duchovné cvičenia a duchovné obnovy.

Ak chceme vychovávať deti k viere, je samozrejmé, že budú mať účasť na sviatostiach a že ako prvú prijímú sviatosť krstu, ktorá ako iniciačná sviatosť sprostredkúva milosť Ducha svätého, ktorý dieťa svojou milosťou uschopňuje veriť. J. A. Komenský o tom píše takto: „Potom sa postarajú o to, aby vrátili Bohu jeho dar prostredníctvom krstu, veľmi vrúcne prosiac, aby milostivý Boh ráčil svoje stvorenie v Kristu spasiť a dajúc mu Ducha svätého za vodcu k spásu zaručiť svoju lásku. Sľúbia tiež úprimne, že ak Boh dopraje dieťaťu život a zdravie, odvedú ho od každej svetskej márnosti a telesných žiadostí a že ho vychovávajú zbožne na božiu slávu. Tak Anna, zaslubujúca Bohu s vrúcnyimi prosbami svojho syna Samuela pred a po počatí i po narodení, vyprosila mu požehnanie. Božiemu milosrdenstvu je ťažko odsotiť od seba to, čo sa mu zasväcuje s pokornou vrúcnosťou a naopak, ak túto povinnosť nedbanlivo konajú hoci aj pobožní rodičia, Boh im nedá vydarené deti, aby bolo zrejmé, že sa to dáva zadarmo a že je to dar boží len naoko.“ (Komenský, 1956, s. 155-156).

V súvislosti s kresťanskou výchovou detí možno uviesť ďalšie myšlienky J. A. Komenského (1965, s. 155-156): „S účinnou výchovou detí k pobožnosti bude sa môcť začať v druhom roku, keď sa rozum začína rozvíjať ako kvietok a začína poznávať rozdiel medzi vecami. Vtedy totiž sa im rozväzuje aj jazyk a pokúšajú sa hovoriť zrozumiteľné slová, nohy im silnejú a deti sa pripravujú chodiť. Tu teda už nebude chýbať vhodnejšia príležitosť začať aj s cvičením pobožnosti, ale pomaly a po čiastkach. Vysvetlím, ako sa to má robiť. Predovšetkým, keď sa staršie deti modlia alebo spievajú pred a po jedle, treba sa starať, aby si deti zvykali mlčať a pokojne sedieť alebo stáť, ruky zopnúť a mať ich zopäté.“

Pre upevnenie viery detí a mládeže okrem modlitby o Božiu milosť kresťanská pedagogická prax pozná i výchovné cesty na upevnenie viery. Možno ich rozdeliť na spoločné a individuálne. K spoločným cestám patria:

- práca v kresťanských spoločnostiach, ako sú Anjelské légie, katolícky skauting, telovýchovná katolícka organizácia Orol, Mariánska kongregácia, spolky mládeže a študentstva, ružencové bratstvo, bratstvo BJS a iné,

- пúте, spoločné exkurzno-výchovné podujatia, duchovné obnovy, u dospievajúcej mládeže duchovné cvičenia,
- divadelné hry s náboženskou tematikou a divadelné vystúpenia s náboženským nábojom, medzi ktoré patria akadémie, súťaže speváckych súborov a pod. (Gorazdov Močenok, Verím Pane v Púchove – Kočkovce),
- práca s tlačou – zakladanie katolíckych knižníc s mládežníckym oddelením, besedy so spisovateľmi o knihách, katolícke časopisy, dopisovanie do katolíckych mládežníckych časopisov, riešenie kvízov a pod.

K individuálnym cestám radíme nasledovné:

- duchovný radca,
- duchovný priateľ,
- vedenie duchovného denníka,
- vlastná náboženská knižná a časopisecká literatúra,
- modlitebné miesto v rodine (Burian, Špánik, 1994).

Podiel Cirkvi na pokroku a rozvoji výchovy znamená aktívne uplatňovanie kresťanskej výchovy v praxi. A aktívne uplatňovanie kresťanskej výchovy v praxi neznamená nič iné ako uplatňovať vieru, ktorá je činná skrze lásku (porov. Gal 5, 6). Kresťanský pedagóg má svedčiť o Kristovi predovšetkým láskou, ktorá sa prejavuje „apoštolským duchom“. Okrem toho má rešpektovať osobnosť žiaka a podporovať jeho aktivitu. A čo je najdôležitejšie, výchova rómskych detí a detí zo sociálne znevýhodňujúceho prostredia v rodine, vo farskom spoločenstve a v škole si nesmie protirečiť a musí byť vo vzájomnom súlade.

1. BAĐURIKOVÁ Z., ĐURÍKOVÁ E., LUKÁČOVÁ I., 2006: Metodické námety pre učiteľov a asistentov učiteľov v materských školách. Prešov.
2. BURIAN R., ŠPÁNIK M., 1994: Teória výchovy pre kresťanské školy. Trenčín.
3. Deklarácia práv dieťaťa. [online] OSN, 20. Novembra 1959. Dostupné na: <http://www.fakty.sk/verbal/navrh/184/>
4. DRAVECKÝ J. Kresťanská výchova. Dostupné na: http://www.jan.dravecky.org/data/krestanska_pedagogika_v2009.pdf
5. KALEJA M., 2007: Špecifické atributy rodiny a jej výchovy v komunite Romů z pohľadu súčasnosti. Diplomová práca. Brno.
6. KALEJA M., 2010.: Romské dítě (žák) ze sociálně vyloučených a sociálním vyloučením ohrožených lokalit jako dítě v riziku. Brno.
7. KALEJA M., 2011: Romové a škola versus rodiče a žáci. Ostrava.
8. Katechizmus katolíckej cirkvi. Spolok svätého Vojtecha. Trnava 1999.
9. Katolícka škola. Kongregácia pre katolícku výchovu. Rím 1977.
10. KOMENSKÝ J., 1956: Vybrané spisy II. Bratislava.
11. Křesťanská výchova v rodině. Matice cyrilometodějská s. r. o., 2000.
12. Štátny vzdelávací program pre 1. stupeň základnej školy v Slovenskej republike. ISCED 1 – Primárne vzdelávanie. [online]. Dostupné na: <http://www.minedu.sk/index.php?lang=sk&rootId=2319>
13. TICHÁ J., 2008: Vzdelávání romských žáků v základních školách. [online]. Dostupné na: http://www.msmt.cz/uploads/soubory/zakladni/JT_Prezentace.ppt
14. ZELINA M., 2000: Vzdelávanie Rómov. Bratislava.

Григорій Васянович,

доктор педагогічних наук, професор,
директор Львівського науково-практичного центру
професійно-технічної освіти НАПН України
(м. Львів)

Hryhoriy Vassianovych,

Doctor of Pedagogical Sciences,
professor, director of Lviv Research and
Practice Centre of Vocational Education
of National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine
(Lviv)

УДК 82 (09)

**ДУХОВНО-ЕСТЕТИЧНА ЄДНІСТЬ ЛЮДИНИ І ПРИРОДИ
У ПОЕТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ ІВАНА ФРАНКА****SPIRITUAL AND AESTHETIC UNITY OF A HUMAN AND
A NATURE IN POETRY OF IVAN FRANKO**

У статті аналізується поетична творчість Івана Франка у контексті духовно-естетичної єдності людини і природи. Обґрунтовується поняття "природа" у філософському вимірі; піддано критиці філософські напрями: позитивізм, екзистенціалізм, психоаналіз, соціологізм, які домінували під час життя і діяльності Івана Франка. Ці, та інші напрями абсолютизували роль суб'єктивних чинників у визначенні і сприйнятті людиною прекрасного в природі, або ж зовсім заперечували його об'єктивний характер. Доводиться, що погляд Івана Франка у розумінні духовно-естетичної єдності людини і природи ґрунтується на засадах діалектичного взаємозв'язку об'єктивного і суб'єктивного. Це дозволяє видатному поетові змалювати у поетичній формі естетику космосу, землі, рідного краю. Отже, у цьому аналізі Іван Франко застосовує філософські категорії загальне, особливе і одиничне. Поет доходить висновку, що здатність насолоджуватися красою природи тісно пов'язана із свободою людини, рівнем розвитку її почуттєвої сфери, можливості самореалізації. Краса природи існує в різні пори року по-різному, вона надихає людину на творчість, оптимістичне буття у цьому світі. Духовно-естетична єдність людини і природи розкривається у поетичних творах Івана Франка на засадах системності і всебічності, використання культурного світового і вітчизняного досвіду.

Ключові слова: людина, природа, свобода, культура, ноосфера, духовно-естетичне, прекрасне, космос, земля, рідний край.

The article analyzes the poetical works by Ivan Franko in the context of spiritual and aesthetic unity of a human and a nature. The author substantiates the concept of "nature" in philosophical terms, criticizes such philosophical approaches as positivism, existentialism, psychoanalysis, sociology that dominated in the stages of Franko's life. These and other approaches absolutized the role of subjective factors in the definition and perception of beauty in nature by a human or completely denied its objective character. The author proves the opinion of Ivan Franko in understanding the spiritual and aesthetic unity of a human and a nature to be based on the principles of the dialectical interconnection between objective and subjective. This allows the great poet to describe in poetic form the aesthetics of space, land, native shore. Thus, in this analysis Franko uses philosophical categories of general, special and unique. The poet concludes that the ability to enjoy the beauty of nature is closely related to the freedom of a human, the level of his/her sensual areas' development, and the possibility of self-realization. The beauty of a nature exists in different seasons in different ways; it inspires people to work and to optimistic subsistent in this world. Spiritual and aesthetic unity of a human and a nature is revealed in the poetry of Ivan Franko on the basis of consistency and comprehensiveness, using global and native cultural experience.

Key words: human, nature, culture, noosphere, spiritual and aesthetic, beautiful, space, land, native shore.

В статье анализируется поэтическое творчество Ивана Франко в контексте духовно-эстетического единства человека и природы. Обосновывается понятие "природа" в философском измерении; подвергнуто критике философские направления: позитивизм, экзистенциализм, психоанализ, социологизм, которые доминировали во время жизни и деятельности Ивана Франко. Эти и другие направления абсолютизировали роль субъективных факторов в определении и восприятии человеком прекрасного в природе, или же вовсе отрицали его объективный характер. Доказывается, что взгляд Ивана Франко на смысл духовно-эстетического единства человека и природы основывается на принципах диалектической взаимосвязи объективного и субъективного. Это позволяет выдающемуся поэту изобразить в поэтической форме эстетику космоса, земли, родного края. Итак, в этом анализе Иван Франко применяет философские категории "общее", "особенное" и "единичное". Поэт приходит к выводу, что способность наслаждаться красотой природы тесно связана со свободой человека, уровнем развития его чувственной сферы, возможности самореализации. Красота природы существует в разное время года по-разному, она вдохновляет человека на творчество, оптимистическое бытие в этом мире. Духовно-эстетическое единство человека и природы раскрывается в поэтических произведениях Ивана Франко на основе системности и всесторонности, использования культурного мирового и отечественного опыта.

Ключевые слова: человек, природа, свобода, культура, ноосфера, духовно-эстетическое, прекрасное, космос, земля, родной край.

Постановка проблеми. Природа є першоосною будь-якої краси і величі. Саме поняття “природа” означає щось вічно існуюче і всенароджуюче. Природа частіше всього і розумілась як мати речей, як джерело всього сутнього. Орфей у відомому творі “До природи” писав:

Всього прамати, богине, всіх штук витворнице, природо,
Родом з небес, старша всіх, фабрикантко й володарко, душе,
Наймогутніша та непоборима, стернице вся в блисках,
Пані всевладна, всечесна й над все, [що існує], найвища,
Вічна та перворожденна, стара, що мужів прославляєш,
Зорями ніччю блискуча, осяяна місяцем, панно...[3, с. 101].

Пізніше питанню єдності людини і природи присвятить свій геніальний твір “Про природу речей” – Лукрецій Кар. У вступі, звертаючись до богині природи Венери поет пише:

Мати Енея і роду його, благодатна Венеро,
Втіхо людей і богів! Під сузір'ями неба пливкого
Повниш повсюдно життям судноносні моря і врожайне
Лоно землі, завдяки бо тобі зародитися прагне
Всяке створіння й, покинувши темряву, глянуть на сонце.
Тихнуть, богине, вітри, розбігаються хмари небесні
Ще до приходу твого. Найніжні до ніг тобі квіти
Стелить умілиця щедра – земля, посміхається море,
Небо власкавлене сяє – виблискує світлом текучим.
Щойно пора весняна заясніє у всій своїй вроді,
Щойно звільнившись від пут, Фавон війне життедайно, –
Спершу небесні птахи твою з'яву, ходу переможну
Славлять, богине, твоєю могутністю вражені в серце.
Потім і звірі, й стада пасовищем багатим бувають,
Ріки стрімкі пропливають, аби поспівать за тобою,
Бачити вроду твою, – куди б не вела ти, не звала,
Далі – по горах, морях, по бурливих потоках, дібровах,
Густозелених оселях птахів та полях шафранових –
Всім ти проймаєш любов'ю серця, тож усе довкола
Солодко множить свій рід під твоєю, блаженна, рукою.
Ти бо єдина природою правиш...[2, с.27].

Г. Гегель зазначав, що дати наукове визначення природи можна тоді, коли обґрунтуємо загальне поняття природи і потім з'ясуємо відмінність між фізикою і філософією природи. “Природа стоїть перед нами як якась загадка і проблема, і ми настільки ж відчуваємо потребу розв'язати загадку природи, як і відштовхуємося від цього. Природа кличе нас до себе, адже дух передчуває свою присутність в ній; вона нас відштовхує як щось чуже, в якому наш дух не знаходить себе” [1, с.10].

Видатний філософ запропонував різноманітні способи пізнання природи. Він характеризував природу як живу цілісність; інакше буття духа; нерозв'язувану суперечність; органічну і неорганічну та ін. Проте філософ заперечував естетичне в природі.

Такий підхід щодо вивчення природи значною мірою поділяв перший президент Академії наук України – В. Вернадський. Водночас великий вчений розглядав природу не лише як антропосферу і соціосферу, а й біосферу – сферу всього живого та ноосферу – сферу людського розуму, культури, духовно-естетичного. В. Вернадський наголошував на духовно-культурній, естетичній єдності людини і природи. Натомість він попереджував: хижачке ставлення людини до природи може призвести до небуття самої людини. Майбутнє людства залежатиме від його цивілізованого ставлення до природи. Отже, людина має мислити і діяти не лише у вимірі окремої особистості, а й у планетарному вимірі.

Надзвичайно цікаво й актуально проблема духовно-естетичної єдності людини і природи постає у творчості геніального українського поета і мислителя – Івана Франка. Людина, народившись серед квітучої природи являє собою першообраз гармонії, правди, краси і добра. Надмірна експлуатація природи, а також людини людиною призводить до бездуховності і зла.

Мета статті – здійснити аналіз поетичної спадщини Івана Франка в аспекті духовно-естетичної єдності людини і природи.

Виклад основного матеріалу. Творчу спадщину Івана Франка досліджували вітчизняні і зарубіжні вчені. На особливу увагу заслуговують праці українських франкознавців, до яких належать Г. Вервес, М. Гольберг, Г. Грабович, В. Горський, Р. Гром'як, В. Горинь, М. Жулинський, С. Злупко, Р. Іванчук, М. Ільницький, Я. Ісаєвич, П. Кононенко, В. Микитась, Ю. Мицик, Ю. Мушкетик, А. Пашук, О. Мишанич та ін. Зарубіжні вчені також активно досліджують внесок Івана Франка у світовий культурно-літературний процес (Є. Барич, Р. Гебнер, З. Збирівський, Т. Кобржицька, З. Константинович, М. Купловський, М. Ласло-Куцок, М. Роман, М. Якубець та

ін.). Натомість духовно-естетична проблематика єдності людини і природи у поетичній спадщині Івана Франка залишається мало дослідженою, що спонукало автора цієї статті заповнити цю прогалину.

Природа і її краса. За життя Івана Франка існували різні теорії щодо розуміння краси природи, серед яких вирізнялися позитивізм, екзистенціалізм, психоаналіз. Кожна із них по-своєму недооцінювала вияв краси в природі, оскільки поширеною була думка про те, що все залежить від суб'єктивного сприйняття й оцінки прекрасного. Соціологізаторська концепція також базувалася на тому, що в самій природі прекрасного немає, а є лише суспільство, і життя рослин, тварин варто сприймати не в їх пластичних формах, а як соціологічні категорії прогресу чи регресу, перетворювальну працю людини тощо. У такому контексті природі залишається роль лише чистої абстракції, яка повинна містити в собі й ілюструвати соціальний смисл, особистісну зацікавленість, прагматичну установку, сукупність певних оцінок і значень.

Позиція Івана Франка у цьому питанні була прямо протилежною: *краса в природі існує об'єктивно, але вона сприймається суб'єктивно.* Краса навколишнього світу – це цілий космос, вся планетарна система, яка існує вічно у русі, просторі і часі.

Одно лиш вічне без початку й кінця,
Живе і сильне, – се є матерія:
Один атом її тривкіший,
Ніж всі боги, всі Астарті і Ягве.

Безмірне море, що заповня простір,
А в тому морі вир повстає сям-там –
Се планетарная система, –
Вир той бурлить, і клекаче й б'ється.

А в тім вирі хвилі-сонце, планети є,
В них мільярди бомблів дрібних кишать,
А в кожному бомблі щось там мріє,
Миниться, пиниться, пок не присне.

Се наші мрії, се наша свідомість,
Дрібненький бомблик в вирі матерії.
Та бомблів згинуть, вир утихне,
Щоб закрутиться знов десь-інде.

Безцільно, вічно круговорот отсей
Іде і йтиме; сонця, планет ряди
І інфузорії дрібненькі,
Всьому однакова тут дорога [10, с. 172].

Естетика космосу замальовується поетом у багатьох поезіях: “Нове життя”, “В плен-ері”, “Іван Вишенський”, “В дорогу”, “Мандрівнича хроніка” та ін. Але космос висвітлює своїм світлом красу рідної землі, України, яку поет називає “квітчастим раєм веселим”, де “соловейко на калині так лящить, аж серцю люблю”, де “вишні молоком обліті, верби, мов зелені копи...”.

У циклі “Україна” Іван Франко пише не лише про красу України, гарячу синівську любов до неї, а й висловлює свою прихильність до інших народів, що набуває духовно-естетичного смислу і звучання.

Вона так гарна, сяє так
Святою, чистою красою,
І на лиці яріє знак
Любові, щирості спокою.

Вона так гарна, а проте
Так нещаслива, стільки лиха
Знесла, що квилить лихо те
В її кождіській пісні стиха.

Її пізнавши, чи ж я міг
Не полюбить її сердечно,
Не відректися власних втіх,
Щоб їй віддатись доконечно?

А полюбивши, чи ж би міг
Я божую її подобу
Згубити з серця, мимо всіх
Терпіння і горя аж до гробу!

І чи ж перечить ся любов
Тій другій а святій любові,
До всіх, що ллють свій піт і кров,
До всіх, котрих гнетуть окупи?

Ні, хто не любить всіх братів,
Як сонце боже, всіх зарівно,
Той щиро полюбить не вмів
Тебе, кохана Україно! [12, с. 83].

Та наймилішим для поета є підгірський край, у якому він народився:

Підгір'я моє ти зелене,
Як чудно хороше еси!
Як дружно глядиш ти на мене,
Потужної повне краси!

Так широко, щиро, любовно,
Так ніжно мене обняли
Життям трепечущі обняття
І в жили вогню долили.

Так дружно, так щиро, як мати,
Так ніжно, як любка отсе
Ти 'д груді широкій, цвітучій
Гаряче притисло мене.

Я чую, як серце в ній б'ється,
Як кожна кровинка тремтить,
Я чую, що в кожній частині
І радує, й тисне, й болить.

Заблукані очі ширяють,
Но все не находять часу,
Щоб мозкові всю передати
Твою ненаглядну красу.

Вітай же, вітай ми, мій краю,
Безсмертна любко моя, –
Як довго, як болісно довго
З тобою не бачився Я! [17, с. 313-314].

На думку І. Франка, найкраще і найвище, що створила природа – це Людина.

Що ти могла найвищого створити –
Се чоловік. Із сих матеріалів,
Які тут маєш під рукою,
Хоч як не дмись,
Нічого кращого створить не зможеш [7, с. 34].

Духовно-естетичну єдність природи і людини І. Франко змальовує у багатьох поезіях і зокрема у вірші “Рідне село”. Саморефлексує на тридцять четвертому році життя поет пише:

І знов я бачу тя, село моє родинне, Як бачив тя тоді, коли життя дитинне Плило, немов малий потічок серед трав, Що в'єсь несміло між дрібними камінцями. Дрібних утіх і я тут зазнавав, Задля дрібних гризот лице росив сьозами. Тоді цікаво ще на світ я поглядав, Не знав, що далі там, за твоїми хатками, За лісом, що шумить довкола. І не раз Питав я річки, де пливе вона від нас,	І думкою гонив її тихенькі хвилі Поза закрутину далеку і стрімку. І дуба-велетня в сусідському садку Не раз розпитував, на чий він могилі Щасливий виріс, так високий і розлогий? І люди всі були мені так близькі, милі, І знав я всі стежки довкола, всі дороги, І зрідка лиш моя душа за обруб твій Летіла в ширший світ [19, с. 76-77].
---	---

Поет запитує сам себе, чи серед цієї розкішної природи, серед рідних односельчан був він щасливим? І відповідає, що душа його чиста, ніжна, біла часто-густо щеміла і топталася і він зазнавав недитячих мук, болі, бо саме тут ще малою дитиною зазнав сирітства. Але не лише власні болі печуть серце поета, а те, що його односельчани терплять ще більшу наругу, несвободу і вже нездатні радісно сприймати красу рідного краю, природи.

Гляну, що за рай в природі,
Ясність, розкіш, красота, –
Та мені й дивиться годі,
Як неволить гризота.

Здатність насолоджуватися красою природи, отже, тісно пов'язана із свободою людини, можливостями її самореалізації. Досліджуючи життя і діяльність Івана Франка, можна з впевненістю сказати про те, що природа розбудила в ньому поета. Для нього природа є прекрасною у всі пори року, але з особливим натхненням поет описує весну. Весна – це пробудження до життя, це прилив енергії, бадьорості, радості. Весна – це Божий рай краси.

Надійшла весна прекрасна,
Многоцвітна, тепла, ясна,
Мов дівчина у вінку;
Ожили луги, діброви,
Повно гумору, розмови
І пісень в чагарнику...

В іншому вірші поет пише:

Гріє сонечко!
Усміхається небо яснее,
Дзвонить пісеньку жайвороночок,
Затонувши десь в бездні-глибині
Кришталевого океану...

І тут же лунає звернення поета до братів-хліборобів, які мають прокидатися не лише до фізичної, а й духовної праці.

Гей, брати! В кого серце чистее, Руки сильні, думка чесная, – Прокидайтеся! Встаньте, слухайте всемогущого Поклику весни! Сійте в головах думи вольнії,	В серцях жадобу братолюбія, В грудях сміливість до великого Бою за добро, щастя й волю всіх! Сійте! На пухку, на живу ріллю Впадуть сімена думки вашої! [6, с. 26-27].
--	--

Мотиви людського братолюбія, щасливих змін пронизують усю творчість Івана Франка. Саме весна має оновити життя людини, принести їй щастя.

Гримить! Благодатна пора наступає, Природу розкішная дроз пронимає, Жде спрагла земля плодотворної зливи, І вітер над нею гуляє бурхливий, І з заходу темная хмара летить – Гримить!	Гримить! Тайна дроз пронимає народи, – Мабуть благодатная хвиля надходить... Мільйони чекають щасливої зміни, Ті хмари – плідної будучини тіни, Що людськість, мов красна весна, оновить... Гримить! [6, с. 26].
---	---

А поки-що поет бачить знедолених людей, які йдуть з тяжкої праці, як привиди, їм вже не до співу солов'їв, не до краси природи, а бодай відпочити і знову працювати до сьомого поту.

Ось з роботи перемучені спішать,
Руки й ноги, мов відрубані, болять,
Не до жартів їм, сердешним та пісень,
Лиш спочити б, набобившись весь день!

Важко якось соловію щебетать,
Важко весну, хоч як красну, зустрічать,
Голосить природи радість не весь мір,
Наче людському нещастю на докір [6, с. 31].

І все-таки, для поета весна-диво, світло, поклик до нового життя. Саме весною святкують величне й прекрасне свято Великодня – воскресіння Ісуса Христа. Але поет оспівує незвичний Великдень, а той, який припав на 1848 рік, отже, знесення панщини в Галичині.

Великдень! Боже мій великий!
Ще як світ світом, не було
Для нас великодня такого!
Від досвіта шум, гамір, крики,
Мов муравлисько, все село
Людьми кишить. Всі до одного
До церкви пруть. Як перший раз
“Христос воскрес” заспівали,
То всі, мов діти, заридали,
Аж плач той церквою потряс...
Так бачилось, що вік ми ждали,
Аж дотерпілись, достраждали,
Що він воскрес – посеред нас.
І якось так зробилось нам

У душах легко, ясно, тихо,
Що, бачилось, готов був всякий
Цілій землі і небесам
Кричать, співають: минуло лихо!
Найзліші вороги прощались,
Всі обнімались, цілувались,
А дзвони дзвонять, не стають!
А молодь бігає, мов п'яна,
Кричать щосили в кождий кут:
“Нема вже панщини ні пана!
Ми вольні, вольні, вольні всі!”
Ба й дітвора, що в старших баче,
Й собі вигукує, неначе
Перепелята по вівсі [14, с. 98-99].

Літо у поетичній спадщині Івана Франка також сповнене життя і краси, але як і весна ця пора року вимагає від людини напруженої людської праці. Поза тим, літо – це час великих мрій про щастя і кохання!

Погідна ніч літня в підгірським краю.
О кілько чарів, кілько в ній краси!
Там в далі гори-велетні дрімають,
Тут цвіти, трави в перлах із роси;
Лящат так дзвінок солов'їв в гаї,
Чорніють грізно бури та ліси,
Ріка шумить, бурлять холодні, чисті води,
Таємна казка мов про дивний сон природи.

А понад всім тим сонним, тихим раєм
Склепиться чистий, тьмавий звід небес.
Кровавий місяць вирина за гаєм,
На хвилику поза срібну хмарку щез
І знов явився. Незміримим плаєм
Пливуть зірки, і кілько-то чудес,
Святих, великих мрій о щасті і любові,
О земле, в ніч таку нашіптують тобі!
О краю мій. Підгір'я ти прекрасне,
Як я люблю, як я люблю тебе! [24, с. 199].

Літо – це час веселих мандрівок, подорожей дорогою рідного краю.

Сонце по небу колує,
Знають і хмари свій шлях;
Вітер невпинно мандрує
По України полях.
Ми ж, сонця ясного діти,
Вольного вітру брати,
Мали б сидіти-нидіти,
Мали б в дорогу не йти?

Шумно криштальнії хвилі
Стрий, і Черемош, і Прут
Почерез звори і скелі
В вічній мандрівці несуть,
Рокотом кличуть нас тихо
К собі в тих сонячних днях,
Злити все горе, все лихо
У їх сріблястих струях.

Гей же в дорогу,
В ясну путь,
Скинути з серця тривогу,
Вольним повітрям дихнуть!

Гей же в дорогу,
В ясну путь,
Скинути з серця тривогу,
Вольним повітрям дихнуть! [5, с. 252].

Мандрівна хроніка, яку з такою любов'ю описує І. Франко засвідчує замілювання поета рідним краєм. У кожному куточку Підгір'я є своя неповторна краса: Дрогобич, Східниця, Урич, Корчин, Бубнище, Калуш, Станіславів (Івано-Франківськ), Делятин, Дора, Микуличин, Майдан, Чорногора, Жаб'є, Сокільська скала, Вижниця, Криворівня... – всі ці місця поет обійшов власними ногами, вони наче спеціально створені для гармонійного співжиття Людини і природи. Але як і кожна мандрівка рано чи пізно закінчується і настає час для подальшої праці.

Тут наша мандрівка кінчиться, брати!
Ще нічку забавлюся спільно!
Хто зна, чи стрінемося й куди кому йти?
Руками сплетімося щільно!

Хай кращої долі задатком будуть
Ті наші робучії руки!
А завтра з нас кождий піде в свою путь –
До праці! До діл! До науки! [22, с. 262].

Осінь. В осінніх мотивах Івана Франка відчувається смуток, печаль, адже в цю пору року в'яне природа, приходить сльота і непогода.

Сльотливий, зимний і понурий
Осіній день уже смеркався,
Димились гори, світ весь в бурий
Сіряк, мов змерзлий, обгортався,
Смереки жалісно стогнали,
Наскрізь промоклі в темній пущі,
Розсіпані хатки стояли,
Мов скулені, в холодній хлющі [23, с. 191].

Осінні вітри навіюють нелегкі думи про життя селянина. Цілу весну й літо селянин тяжко працював, але немає достатку, немає гідного життя – це найбільше пригнічує його душу.

Тиша, спокій, мов розлилось дрімоти сонне море, – здається, задрімало десь у нетрях люте горе.	Нехай той люд потомлений хоч трохи відпочине, нехай та згорблена спина ярмо важке скине!
О, не будить його хмарки, дощем холодним живо; і ти, осінній вітре спи, не рвися так гнівливо!	Хай він, що був волом весь рік, робив, немов машина, почує в собі дух живий, пізна, що й він – людина.

І хай, мов перла, в ум його
западе на свободі
хоч часть тої поезії,
що розлилась в природі! [7, с.44].

І все-таки, навіть в осінню пору життя поета не залишають молодечі мрії, радість від стану закоханості. Цей настрій є добре відчутним і суголосним у рядках В. Соловйова, переклад яких здійснив Іван Франко:

Хай осінь вчасная сміється надо мною, Хай іней посрібля на тім'ї волос мій, З тремтінням весняним стою перед тобою, Весь повний радощів і молодечих мрій.	І з любим образом не рад я розлучиться... Досить мені тих страт, і змагань і борні! І все життя, з яким так важко облічиться, Якою казкою здалось тепер мені [4, с.56].
--	--

Зимові палітри природи у поезіях Івана Франка різнобарвні, від них віє чистим повітрям, білим снігом.

Погідно, ясно. Сніг глибокий
Замерз, стояв твердий, як тік;
Підгірські ріки і потоки
Мороз стяв льодом аж до дна...

Але за білим снігом, за порошею відчутним є холод душі людської.

Сипле, сипле, сипле сніг. З неба сірої безодні Міриадами летять Ті метелики холодні.	Присипають все життя, Всю красу лугів і поля. Сипле, сипле, сипле, сніг, Килим важче налягає...
Одностайні, мов жура, Зимні, мов лихая доля,	Молодий огонь в душі Меркне, слабне, погасає [11, с. 152-153].

Краса рослинного світу. Духовно-естетична єдність природи і людини оспівується поетом через красу рослинного світу. Усе приваблює тут: і могутні дуби, і стрункі смереки, і розкішні верби, і розмаїття запашних квітів, і колосочки жита, і ще багато-багато всього прекрасного.

Привіт тобі, мій друже вірний, гаю, Повірнику моїх найкращих дум! Все чисте, ясне, що лиш в серці маю, Надихав свіжий запах твій і шум.	Під скрип могутніх конарів дубових Складались першії мої пісні, Слабії відгуки твоїх пісень чудових
--	---

[20, с. 26].

Ліс надихає поета на творчість, додає наснаги до праці, а разом з тим навіює спокій, душевну рівновагу.

Як люблю я по лісі блукати У гарячу днину літну, В темній тіні дерев спочивати, Де тиша ніби просить до сну!	Самота вкруг, а все ж не пустинно, – Оживуца, свята самота: Доліта аж до серця невпинно Безконечная пісня життя [8, с.188].
---	--

Високим ліризмом сповнений образ хлібного поля.

Ходить вітер по житі,
мов господар, спрокволу,
колосочки наліті
стиха хилить додолу.

І шепоче колосся:
“Вітре-брате, дай ведра,

щоб нам ціло вдалося
достояти до Петра.

Проганяй ти боками
градовії навали,
щоб не стерлись над нами,
щоб ми марно не впали [7, с. 38-39].

Тваринний світ захоплює поета передусім співом соловейка, жайворонка, зозулі

...Ліщини сила холодом дише.
Тут соловейко співа весело,
Співає сумно, як у серденьку
Радість, то смуток чує та тугу.
Коб соловієм я був у лузі,

Бистро летів би-м, де мила ходить
Вечором пізно, вечором пізно!
О, бо усяку жисть любов будить,
Все з нев тоскує, радуєсь з нею! [16, с. 70].

Використовуючи народні приповідки Іван Франко написав значну кількість поезій, які мають притчево-дидактичний характер. Однією із таких поезій є “Журавлі”. За народною приповідкою, коли весною журавлі летять з вирію, то можна збити з дороги цілий ключ, застромивши ніж вістря у землю та крутячись навколо нього, держачи руками за ручку ножа і співаючи пісеньку, ужиту як рефрен:

Журавлі ключем летять
Піднебесним плаєм,
Діти радісно кричать
І довкола ну скакати
Прастарим звичаєм:

Круцю, круцю журавлі,
Ваша мати на воді!

Пролетіли журавлі,
З дороги не збились,
А хлоп'ята ті малі
За ключем, що щез у млі,
Довго ще дивились [9, с. 181].

І. Франко на основі цієї приповідки робить цікавий повчальний висновок: безвільну людину можна збити з дороги, і вона все буде марно обертатись навколо глупства. Людину з твердими переконаннями, людину, яка сміливо йде до поставленої мети неможливо збити з дороги.

Ріки і гори. Одухотворені поетичним даром Івана Франка, ріки і гори Підкарпаття і Карпат засвідчують глибинний зв'язок між людиною і природою. У вірші “Під ялицями” поет пише:

Сядь отут у стін ялиць високих,
О мандрівче тихий, одинокий!
У вершках тут ненастанно грає
Шум глухий, хоч і вітрів немає.

У низу по круглому камінню
Потік тихо, солодко журкоче
І щось, мов далека гра флюяри,
Викликає невимовні чари,
На повіки сон нав'яють хоче [15, с. 169].

Плин води заспокоює, втішає людину, робить її спокійною, мрійливою, доброю.

Тихенько річка котить хвилі чисті,
Так тихо, що в ній чуєш, як тріпочесь
Сверщок, що вп्लувався у зів'ялім листі,
Що і самому розплистись в ній хочесь.

Тихенько зорі моргають іскристі...
Зірниця промінь, мов дитя хлюпочесь
В хрустальних водах; голії, безлисті
Нависли лози, їм заснути хочесь [13, с.38].

Ріки Карпат стрімкі, підступні, у час повені вони здатні знести все на своєму шляху. Так і народ, застерігає Іван Франко, доведений до відчаю насиллям і неповагою можновладців може “вийти із берегів”, і вже ніщо не зупинить його на шляху до свободи.

Людина гір – це людина високої честі і гідності, вона любить свій край, і не уявляє собі, що може бути прекраснішим за гори.

Гори! Гори! Ось вже й гори!
Дзвінко клекопляють потоки,
Тужно ліс шумить зелений,
Любо диха холодок.

На вершках тремтить проміння,
Вівці, мов сніжні платочки,

По зеленій полонині
Розтрусились тут і там.

А у дебрях мешка холод,
А у зворах днює сутінь,
А в верхах крислатих дубів
Тихий вітер шепотить [18, с. 260].

Говорячи мовою естетики, гори – це не лише прекрасне, а й піднесене, тут живуть люди особливої вдачі, які здатні переходити від геройства до найдикішого шалу.

Гляньте, ген по горах, по узбіччях,
На верхах, сегельбах недоступних,
Всюди гуцул гніздиться, ґаздує.
Любить він, як той орел, самотність,

Любить жити сам серед природи,
Так, що інколи півднини ходу
До найближчого бува сусіди.
Можете собі подумати, пане,

Що за люди, погляди та вдачі
Виростають у такому околі,
На гірських вітрах, під шум потоків,
В ненастанному стогнанні лісу,
При маржинні вічно та в безлюдді!

Як тут дико пристрасті бувають,
Як тут близько від думок до діла
І які тут скорі переходи
Від високих поривів героїства
Аж до звірства найдикшого шалу! [2, с. 266].

Висновки. Отже, Іван Франко прагнув охопити людину не лише у всій сукупності динамічних соціальних, духовно-естетичних відносин, а й відчував гостру потребу змалювати гармонійну єдність людини і природи.

На основі викладеного можна зробити такі висновки:

1. Поетична творчість Івана Франка залишається актуальною і сьогодні, оскільки вона відтворює фундаментальну проблему взаємозв'язку людини і природи.

2. Духовно-естетична єдність людини і природи розкривається у поетичних творах Івана Франка на засадах системності і всебічності.

3. Значну роль у дослідженні й поетичному узагальненні проблем у системі "людина – природа" відіграли етнографічні пошуки Івана Франка.

4. Поетична спадщина Івана Франка має потужну дидактичну спрямованість та силу і здатна широко використовуватися у сучасному навчально-виховному процесі.

До подальших проблем дослідження відносимо: краса природи і виховання естетичного смаку; психологія прекрасного і потворного в поетичній спадщині Івана Франка; трагічне і комічне у поетичних творах Івана Франка.

- Гегель Г. Энциклопедия философских наук. / В 3-х т. Т. 2. / Г. Гегель // Философия природы. Отв. Ред. Е. П. Ситковский. Ред. коллегия: Б. М. Кедров и др. – М.: "Мысль", 1975. – 695 с.
- Лукрецій Тіт Кар. Про природу речей: Поема: З латин., пер., передм. та приміт. А. Содомори. – К.: Дніпро, 1988. – 191 с.
- Орфей. До природи / Франко І. // Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Художні твори, томи 1-25. Т. 9. – К.: Видавництво "Наукова думка", 1977. – С. 101.
- Соловійов В. С. Хай осінь вчасная... / В. С. Соловійов // Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Художні твори, томи 1-25. Т. 11. – К.: Видавництво "Наукова думка", 1976. – С. 56.
- Франко І. В дорогу! / І. Франко // Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Художні твори, томи 1-25. Т. 3. – К.: Видавництво "Наукова думка", 1976. – С. 252-253.
- Франко І. Веснянки / І. Франко // Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Художні твори, томи 1-25. Т. 1. – К.: Видавництво "Наукова думка", 1976. – С. 26-36.
- Франко І. В плен-єрі. / І. Франко // Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Художні твори, томи 1-25. Т. 3. – К.: Видавництво "Наукова думка", 1976. – С. 33-49.
- Франко І. Галицькі образки / І. Франко // Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Художні твори, томи 1-25. Т. 1. – К.: Видавництво "Наукова думка", 1976. – С. 175-214.
- Франко І. Журавлі / І. Франко // Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Художні твори, томи 1-25. Т. 1. – К.: Видавництво "Наукова думка", 1976. – С. 181-182.
- Франко І. Зів'яле листя / І. Франко // Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Художні твори, томи 1-25. Т. 2. – К.: Видавництво "Наукова думка", 1976. – С. 122-175.
- Франко І. Зів'яле листя. Другий жмуток / І. Франко // Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Художні твори, томи 1-25. Т. 2. – К.: Видавництво "Наукова думка", 1976. – С. 138-153.
- Франко І. З циклу "Україна" / І. Франко // Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Художні твори, томи 1-25. Т. 1. – К.: Видавництво "Наукова думка", 1976. – С. 84.
- Франко І. Осінні думи / І. Франко // Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Художні твори, томи 1-25. Т. 1. – К.: Видавництво "Наукова думка", 1976. – С. 37-39.
- Франко І. Панські жарти / І. Франко // Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Художні твори, томи 1-25. Т. 2. – К.: Видавництво "Наукова думка", 1976. – С. 13-116.
- Франко І. Під ялицями / І. Франко // Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Художні твори, томи 1-25. Т. 9. – К.: Видавництво "Наукова думка", 1977. – С. 169.
- Франко І. Пісня під Вишгородом / І. Франко // Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Художні твори, томи 1-25. Т. 10. – К.: Видавництво "Наукова думка", 1977. – С. 69-70.
- Франко І. Привіт / І. Франко // Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Художні твори, томи 1-25. Т. 2. – К.: Видавництво "Наукова думка", 1976. – С. 313-314.
- Франко І. Пригоди Дон-Кіхота / І. Франко // Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Художні твори, томи 1-25. Т. 1. – К.: Видавництво "Наукова думка", 1976. – С. 171-274.
- Франко І. Рідне село / І. Франко // Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Художні твори, томи 1-25. Т. 1. – К.: Видавництво "Наукова думка", 1976. – С. 76-78.
- Франко І. Спомини / І. Франко // Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Художні твори, томи 1-25. Т. 2. – К.: Видавництво "Наукова думка", 1976. – С. 19-32.
- Франко І. Терен у носі / І. Франко // Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Художні твори, томи 1-25. Т. 1. – К.: Видавництво "Наукова думка", 1976. – С. 265-286.
- Франко І. Українсько-руська студентська мандрівка літом 1884 року / І. Франко // Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Художні твори, томи 1-25. Т. 3. – К.: Видавництво "Наукова думка", 1976. – С. 250-262.
- Франко І. Уривки з поеми "Марійка" / І. Франко // Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Художні твори, томи 1-25. Т. 1. – К.: Видавництво "Наукова думка", 1976. – С. 191-199.
- Франко І. Уривки з поеми "Нове життя" / І. Франко // Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Художні твори, томи 1-25. Т. 1. – К.: Видавництво "Наукова думка", 1976. – С. 199-214.

Збігнев Верра,

доктор гуманітарних наук, ад'юнкт,
Інститут суспільної політики і міжнародних відносин
Політехнічного інституту
(м. Кошалін, Польща)

Zbigniew Werra,

Ph. doctor,
Koszalin University of Technology,
(Koszalin, Poland)

**ПИТАННЯ БІОЕТИКИ В ПІДГОТОВЦІ МОЛОДІ
ДО ШЛЮБУ: РЕЛІГІЙНИЙ АСПЕКТ****THE QUESTION OF BIOETHICS IN PREPARING YOUNG PEOPLE
TO MATRIMONY: THE RELIGIOUS ASPECT****1. The Bible as the source of the Catholic bioethics**

The Catholic bioethics is, obviously, based on the Bible, which was written ages ago, so many contemporary problems such as: in vitro fertilization, IVF, cloning and genetic engineering were not known to its authors. Thus, can the dilemmas of the 21st century man be solved by such a seemingly anachronistic text? The biblical scholars from the Papal Biblical Commission tried to answer the question. In a study, entitled *The Bible versus morality. The Biblical roots of Christian behaviour*, they remind the most important fact- in Christianity God the Creator of life comes first, morality comes the second. *The man who sees himself as one of God's creatures, and who sees life as a miraculous gift for which he is responsible towards himself, others and the Creator*¹ - Rev. T. Jaklewicz writes. Such a perspective undoubtedly points to the sacristy of human life as the superior value.

In the second parts of the study the papal biblical scholars mention two "reflectors" that flash light on the concrete moral problems. The first is the principle of the conformity to the Biblical vision of a human being, according to which one has to ask two questions:

1. Is a particular moral stand in accordance with the vision of a man as "God's image" renewed by Christ?
2. Is it in accordance with Covenant theology (i.e. does it bring us closer or moves us away from God?)

As Benedict XVI points out- *Indeed, without God it is impossible to build any ethics.*

The second „reflector" is the principle of the accordance with the example of Jesus. The example of Jesus is not an unattainable ideal but it is a moral norm². The authors of the discussed document formulate six principles:

1. The principle of concurrence- many moral norms that appear in the Bible also appear in other cultures, that didn't have any contact with it. Thus, there exists some supernatural wisdom that appears, to some degree, in all religions and philosophies.
2. Defiance- the Bible defies any form of idolatry that is removing God and replacing Him with "anything"³.
3. Progress- the Bible presents a historical development of morality; the ethics of Jesus exceeds the moral teachings of the Old Testament. God gradually leads a man to perfection.
4. The common dimension of morality- morality is not limited for the responsibility for oneself; it embraces also the community- the family, the state, the Church, humanity.
5. Appropriateness- life doesn't end with death. The look beyond the horizon of earthly life influences our choices.
6. Differentiation- one has to differentiate between something in the Bible that is unchanging and something that is determined historically or geographically.

2. Bioethical documents of the Church

*The Church, faithful to its mission tries to address controversial issues concerning life, health and the development of medicine*⁴. The stand of the Catholic Church on the moral- ethical issues, such as: procreation, artificial fertilization and human life in general is presented in several documents. The papal encyclicals: *Humanae Vitae*. John Paul II's *About the value and sanctity of human life* are the most important. The first touches the problem of responsible parenthood. Parents taking the decision of conceiving, bearing and rearing children are aware of their responsibility towards God and become His partners.

Planning a family should follow a certain order, which means using the natural methods. The encyclical explicitly rejects contraception. The encyclical of John Paul II is devoted to showing the dignity and value of a human being, his health and life. Abortion, euthanasia or artificial insemination is connected with killing embryos, which John Paul II calls "attempts on human life". *These attempts gradually lose their "criminal" character and paradoxically gain a status of "law" to such an extent that people want them to be legalized and carried out for free by the health service*⁵. The encyclical of John Paul II draws a perspective of building a society based on respect for each human being from the moment of conception to the natural death.

The opinion of the Church is also expressed in the letters and speeches of the popes. The problems that are mentioned in this paper are discussed in the speeches of Pius XII (4th International Congress of Catholic Physicians 29.09.1949, Congress of the Italian Catholic Union of Midwives 20.10. 1951, 2nd World Congress of Fertility and Infertility 19.05. 1956, 7th International Haematological

Congress 12.09.1958) in which he firmly rejects the artificial insemination of women and points out to the indignity of this method in which the act of insemination is separated from that of procreation, and where the in vitro inseminated life is endangered. John Paul II also devoted a lot of attention to the bioethical issues. He stressed that knowledge is not the highest value to which we should subordinate everything. The right to spiritual and physical life is prior to it⁶. The Pope condemned *the experimental manipulation with the human embryo, because a human being from the moment of conception to the natural death cannot be used for any purpose*. He didn't, however, oppose any experiments whose results could cure illnesses or chromosomal defects⁷. He, invariably, rejected experiments on fetus and called to observe the priority of ethic over technique. In his speeches, he always reminded of the dignity of a human being and the value of life. He claimed that even the potential disability of a conceived child did not predetermine its killing because the quality of life assumes life as such and a sacrosanct right of every human being to live⁸.

Documents of the Congregation of Learning Faith constitute another group that analyse the above problems. "Instruction on respect for new life and the dignity of giving life *Donum Vitae*" (22.02.1987) presents an assessment of the prenatal diagnostics, experiments on human embryos, artificial insemination and artificial fertilization.

There are also documents of other institutions, e.g. *The Charter of the workers of health service* (1995) issued by the Papal Council for health service chaplaincy, which constitutes a kind of the code of medical ethic. Another one is *The reflections on cloning* and a communiqué on the human genome issued by the Papal Academy „Pro Vita”.

3. The sanctity of life

The basic paradigm of the personalistic bioethics is the sanctity of life, whose principle is based on the philosophical category of human dignity and the data of Revelation. *It appeared as the Christian- personalistic answers to the, so called principle of the quality of life, which understood human life in a utilitarian way. The sanctity of life was presented in John Paul II's encyclical Evangelium Vita (1995) as the principle that guards human life and guarantees an absolute respect for every human being, especially that endangered by genetic manipulation, abortion or euthanasia*⁹.

The data of Revelation mention three motifs of the sacralisation of human life: creating a man as an image of God, uniting the spiritual and material worlds in a man and giving friendship to a man by God- the Creator. A man, through his whole being, shows his direct descent from God (KKK 357)¹⁰. The sanctity of life doesn't refer exclusively to the religious sphere; life is sacred because it contains, what F. Angelini¹¹ called "eternal values". *Sacrum seems crucial, it is a reference point for what doesn't die, is immortal. Thus, sanctity is connected with the whole life of a person from the moment of conception to the natural death and with life*¹².

John Paul II points out that earthly life is "pre-ultimate"; ultimate reality is life to the full in God and it awaits us in eternity. Life is a gift from God but it doesn't make us masters of life.

4. Ethical aspects of artificial insemination

Sztuczne zapłodnienie polega na zapłodnieniu komórki jajowej nasieniem męskim i uzyskaniu poczęcia dziecka w sposób inny niż poprzez stosunek płciowy. Rozwój technik sztucznego zapłodnienia wiąże się ze wzrastającą liczbą małżeństw nieplodnych, zwłaszcza w krajach wysoko rozwiniętych. Pierwszy zabieg tego typu wykonano w Royal Hospital w Oldham k/Machesteru, w jego wyniku przyszło na świat pierwsze „dziecko z próbówki” – Louise Brown. W Polsce zapoczątkował stosowanie tej techniki prof. M. Szamatowicz w Białymstoku, w 1987 r. w tamtejszym Instytucie Ginekologii i Położnictwa urodziło się pierwsze polskie „dziecko z próbówki”. Szacuje się, że do chwili obecnej ponad milion dzieci przyszło na świat na skutek zastosowania jednej z metod wspomaganiej prokreacji.

Artificial insemination is insemination of an egg cell with male semen in a different way than sexual intercourse. The development of techniques of artificial insemination is connected with the growing number of infertile couples, especially in highly developed countries. The first such procedure was carried out in Royal Hospital in Oldham n/Machester and its result was the first tube born child- Louise Brown. In Poland, Prof. M. Szamatowicz first used this technique in Białymstok in 1987 where in the Institute of Gynaecology and Obstetrics the first Polish test- tube baby was born. It is estimated that by now over a million children were born as a result of using a method of supportive procreation.

There are two groups of the methods of artificial insemination: in vitro (in a glass) - extracorporeal and vitro (live) - intra -corporeal, which is artificial intra -corporeal. The idea of in vitro insemination is that a female egg cell is inseminated outside a woman's body, which is connected with a strong hormone therapy of the patient. The laparoscopy taken egg cells are inseminated with a man's semen in a tube. After 42 to 52 hours, if insemination takes place, 2 to 4 embryos are placed in the uterine cavity; the others are either frozen or destroyed, or used for other purposes (e.g. medical experiments). The intra -corporeal insemination seems to be less complicated; the semen is inserted to inseminate the egg cell.

No matter which technique is used for the artificial insemination, it brings a lot of moral dilemmas. They concern two fundamental rights: the right of parents to conceiving and having children and the right of a child to live; the physical integrity and conceiving in a marital act. A. Muszala adds... *there are different circumstances accompanying the particular methods, e.g. a third party participating in the act of conceiving, the way sperm is acquired, eugenic interference in male and female gametes before fertilisation and into a zygote before implantation, mother's health risk connected with the hormone stimulation therapy*¹³. The heterogeneous fertilisation (i.e. such in which one of the cells comes from a donor other than the man and wife) also raises doubts.

5. Moral evaluation of artificial insemination

- The right of parents to conceive and bring up their children.

Infertility is becoming bigger and bigger a problem in the contemporary world. Undoubtedly, it is a drama and very often a cause of marital problems. No wonder then, that doctors are trying hard to find more and more efficient ways of curing it and finding methods and techniques that will help parents realise their dreams to have a child. However, there is a question: **is the right of bearing and rearing children an absolute one and does it justify any method to achieve that goal?**

- The right of a child to be conceived in an act of unification of spouses.

The personalistic ethics of Christian provenance acknowledges a marital act as the only and proper way of conceiving a child. If any of the methods of artificial insemination is used, the condition is not fulfilled. *Giving life cannot be limited only to the biological sphere because it constitutes an act of creating a man- a being that is a psychophysical unity made for immortality. In this act the spouses cooperate with God- the first source and giver of life*¹⁴.

Christian ethics points out the technisation of the human procreation, which is reflected in terminology underlying the “productive” character of artificial insemination. The presence of the third party- the doctors is not to be underestimated; their expertise and technical skills, not the marital act, lead to the creation of a new life. Such an **introduction of technology constitutes a deep involvement into the marital act and passing human life, which prevents its moral approval**. That can lead to treating a child as an object what denies its dignity. *A child is a gift from God. It is the gift of marriage. A child cannot be treated as property (“a child wanted at all cost”). There exists a child's right to be the fruit of the act of its parents' marital love and to be a person from the moment of conception who has a right to be respected*¹⁵.

- A child's right to life and bodily integrity.

The extracorporeal artificial insemination brings another problem- destroying embryos. It doesn't concern only the embryos that are implanted into the womb (15-20% survive, whereas in normal conditions 60-70% survive). The not implanted embryos have still a lesser chance. 75% of the embryos are frozen and placed in zygote banks. 75% of these survive the process of freezing and defrosting. There are no legal regulations in Poland concerning the length of time storing embryos. In England it is 5 years. It is estimated that for one child born through the in vitro method there are 90 destroyed embryos.

Such practices bring dilemmas of ethical nature; they constitute *a violation of the rights of human embryo to whom the Christian personalism ascribes the status of a person with all rights, the basic right to life and bodily integrity included*¹⁶.

- The circumstances of artificial insemination.

One of the problems connected with the techniques used in artificial insemination, namely the way of getting sperm. It is masturbation, which according to Christian ethics is an act seriously inappropriate and disorderly.

Another problem is endangering the mother's health with the hormone stimulation of ovaries and frequent laparoscopy; also there is a higher risk of extra uterine pregnancy.

Approval of the methods of artificial insemination constitutes a starting point for dangerous practices in biomedicine, e.g. eugenic modification of human gametes and zygotes, and manipulating with the genetic human material, etc.(the so called argument of an inclined plane).

Thus, *from the moral point of view Church is against the homologous artificial tube insemination. It is contemptible and contradictory to the dignity of parenthood and the unity of marriage, even when everything is done to avoid the death of a human embryo*¹⁷.

- Moral evaluation of homologous artificial insemination.

We talk about homologous artificial insemination when gametes come from the spouses. The positive thing about the artificial insemination is that it takes place inside the mother's organism. In this method no “extra” embryos are produced. So, here the argument of an inclined plane doesn't apply and doesn't endanger the mother's health. However, there is still a question of the purpose marital act (mutual love and openness for conceiving a child) and obtaining sperm by masturbation. That is why here the Catholic Church takes a negative position.

- Ethical problems connected with heterologous artificial insemination.

In case of heterologous artificial insemination, both intra and extracorporeal, all previously discussed dilemmas apply; however, there is one more extremely important one, namely: **to conceive gametes coming from a person from outside the marriage are used, which is in contradiction to the unity and fidelity of the spouses**. Using gametes coming from anonymous donors is a violation of the child's dignity that is to be conceived and born from a married couple. **Genetically, the child is not a descendent of his parents**.

A special case of heterologous artificial insemination is surrogate motherhood- implantation of embryos in a womb of a surrogate mother, usually a lonely woman. It leads to treating a child as an object, which becomes a commodity, an item of a contract. The feelings of the surrogate mother who is carrying the child are ignored.

It doesn't change the fact, though, that every child, even if born with methods disapproved by the Church, is *to be accepted as a live gift of God's goodness and should be reared with love*¹⁸. It has full rights like every other human being.

6. The effects of in vitro

The Family Council of the Polish Episcopate in a letter of December 2007 to the members of parliament called in vitro “a kind of sophisticated abortion”. However, the death of embryos is not the only negative effect of this method. In a brochure published by The Polish Society of the Defenders of Human Life several other effects are enumerated several others:

- death of 60-95% of children conceived with the in vitro method
- two-fold increase of perinatal death
- low birth weight (2,6 time risk increase)
- multiple pregnancies (51,3% of children conceived with the in vitro method are from multiple pregnancies)
- prematurity (two-fold risk increase)
- documented cases of death of women having IFV, even in Poland
- three-fold increase of the risk of congenital (in Russia 75% of tube babies are born disabled)
- two-fold increase of ovarian carcinoma incidence and three- fold breast cancer incidence

The above data come from publications in *New England Journal of Medicine (2002)*, *Obstetrics&Gynaecology (2004)*, *Lancet (1999)* and other significant medical periodicals.

The data were confirmed Swedish scientists from the university in Lund. They examined children conceived in the years 1982 – 2005 (26 692 children). The results are the increase of cancer incidence by 42% (blood, central nervous system and eyes cancer). In this group the Down syndrome is quite frequent. Detailed results were published in the “Paediatrics” magazine.

In the battle for in vitro the media try to drown out the testimonies of the couples that went through the horror of applying the IVF method. In an announcement, the Bioethical Experts Group talks about a *specific syndrome*. After a short period of satisfaction of having the long awaited child, there comes a *reflection and a realization that the child's life cost the death of many others. The syndrome intensifies when there are others waiting in a freezing state. Many women say that they are aware that they are mothers of those children as well.* Further we read: *the syndrome affects the child itself that will need some extra mental support when some day it finds out that it was born thanks to the death of many siblings in embryonic state*¹⁹.

Treating a human being as an object, when applying the IVF method, affects the mental state of the mother and the whole family and the relations between spouses. *I felt as if I was under the gynaecological table, turned upside down, not present in my own body. It was awful. I envied the fly on the wall. I was waiting to the end of the procedure wanting for it to end and numb wanted to go back home as quickly as possible (...). I thought that there was something wrong with me if something that was supposed to be a "medical procedure" not questioned by anyone, turned to such a trauma for me(...). My feelings didn't matter*²⁰ - these were the memories of one of the patients who experienced several unsuccessful attempts of IVF. Here is another shocking testimony, this time of a father of an in vitro conceived baby girl: *We thought that the tense atmosphere between us will change. We hoped for some peace and quiet in the family. It turned down differently, though. The whole process of conceiving and giving birth actually brought us apart. The techniques used during the procedure, implantation left really unpleasant memories, which scarred our marriage. The process of "breeding" a human being has nothing of the intimacy that occurs in the marital act. Nobody made us aware of what was awaiting us.*

Although, we are both happy that we have a baby we wanted so much, there is still a feeling of disgust after the experience of IVF that prevents full joy and happiness. Every day I have qualms of conscience that somewhere in a freezer there are 25 our children that may be born or may die.

*Now, I am convinced that adoption is the most sensible solution. I am also warning all those who are still considering the option to think it over again. I do not wish anybody what we have and still are going through. I wish to protect other couples from entering the vicious circle*²¹.

Prof. Stanislaw Cebrat, the director of Genomics Unit at the University of Wrocław, as a geneticist has no doubt that this is only a beginning of problems connected with in vitro. The present research points to a great danger that in vitro brings incorporating new mutations to the genetic information of embryos. The results will be seen in next generations²².

7. Ethically acceptable methods of treating infertility

The problem of infertility is not treated as marginal. The Catholic Church understands the drama of hundreds of couples that cannot conceive and rear children. It is looking for such methods that can comply with the basic moral imperatives. Thus, it (the Church) suggests, the so called, support with conception, adoption and different forms of foster parenting.

The support with conception means using a technical device that will help to conceive but will not replace a marital act. LTOT is such a method. It is used when the infertility is caused by adhesions or defects of ovaries. With the help of laparoscope a ripe egg cell is moved to the fallopian tube and then, through a natural sexual act the spouses conceive new life. The Church approves of using pharmacological resources if erection is impossible.

Although with adoption rearing one's own child is impossible, but *it is a wonderful realization of the Commandment of loving one's neighbor and a testimony to the general human kinship based on having a mutual Father*²³.

8. Naprotechnology

What does naprotechnology deal with? *By using complicated diagnostic methods, surgery, microsurgery, hormone therapy it tries to discover the causes of infertility and ways to remove them. It is the combination of the newest medical technologies and understanding the human procreative system* – Dr Thomas Hilgers, who has worked on this problem since 1976²⁴, explains. The so-called Creighton model was worked out, the basis of which is the natural fertility cycle. For fifteen years Dr Thomas Hilgers treated his patients using this method. In 1991, the first guidebook for medical doctors was written. There are over 40 medical facilities all over the world that treat infertility using this method. According to Dr Thomas Hilgers, *naprotechnology gives the infertile couples even 80% chance to conceive a child within the first two years of the treatment*, whereas the in vitro method gives only 21-26% chance (April 2009, *Public Financing of IVF: Review of Policy Rationales*). Doctors, who deal with naprotechnology, helped 30% of couples that ineffectively used the in vitro method.

Dr Philip Boyle, an Irishman, the best known European physician practicing naprotechnology, the chairman of Fertility Care, points out that endometriosis is one the most frequent reasons of problems with getting pregnant, and unfortunately, it is very rarely diagnosed by gynaecologists. American doctors recognize it at 7% of patients, whereas Dr Hilgers diagnoses 70% of his patients with it, ten times more. The right diagnosis allows the right treatment and eliminates problems with getting pregnant. The risk of infertility rises if the patient used hormonal contraception before (after 10 years of taking the pill, the uterine cervix of a 30 years old woman looks like one of 50 years old) and when couples decide to postpone starting a family. Age, stress, polluted environment are the factors unfavourable to fertility. This is the price we pay for the development of civilization.

In Poland, naprotechnology only starts to be practiced, but there are doctors who use this method: in Lublin, Warsaw, Toruń, Białystok, Bielsko-Biala, Miłówka, Mysłowice, Skoczów, Kraków. On 27th November a naprotechnology Clinique opened at the Centre of Family Help in Licheń. There are courses for doctors and instructors, which gives hope for popularization of this method and gives hope for childless parents.

9. Conclusion

The Church's stand on artificial insemination is firm and explicit. It is presented by the Cathetism of the Catholic Church: *The techniques that cause the separation of parenting by extra marital persons (giving out sperm or ovum, surrogate motherhood) is highly vile. These techniques violate the child's right to be born of mother and father who are bound by a marital vow. (2376).* And another article from the Cathetism: *These techniques (i.e. artificial insemination, homologous insemination) practiced within the marriage are, maybe, less harmful but they are still morally unacceptable. They cause the separation of the sexual act from the procreation act (...). It gives out the life and identity of the embryos into the hands of doctors and biologists; it introduces the domination of technology over the origin and destiny of a*

human being. Such domination, itself, contradicts the dignity and equality, which should be both in parents and in children²⁵. The aim of this paper was to present the roots of the stand and the arguments of the Catholic bioethicists. It doesn't, however, exhaust the subject.

There are a lot of contemporary events that confirm the above presented opinions. It is appalling that in 65 centers carrying out artificial insemination veterinary doctors are employed. The centers that carry out artificial insemination for animals advise their services on the internet for people. It is against the law, which forbids veterinary doctors to treat people.

Manipulating with genes is not just a gloomy vision of the future. Reports about children being treated as "spare parts" are not surprising; e.g. a child with a suitable genotype was conceived by artificial insemination in order to be a donor of bone marrow for its older brother (*The Lancet*, 2001, p.1195). Even more controversial is the case of two deaf lesbians Sharon Duchesneau and Candance McColough, who wanted to bring up a deaf mute child. They decided on in vitro and for the sperm donor they chose a man in whose family deafness repeated through several generations. As a result a deaf mute child was born. Another couple, with dwarfism, wanted to apply the in vitro method to have a child with this illness. The reason was - they wouldn't have to change the flat.

And what about abortion after in vitro? In Poland, so far, it has been unthinkable. In Britain, however, there are 80 abortions a year with women who conceived a child with the in vitro method. They take the decision to kill the child because, e.g. they parted with their partner. What we see here is treating the child as an object.

Dr Jacques Testart, the pionier of this method, when commenting on such cases says that advocating artificial procreation one becomes an enemy of his own species: *I am tormented by a thought (...) about the crazy prospect of a child "born to order", whose coming to the world will be a disappointment* - J. Testart writes²⁶.

The final problem is money. Prof. Debora Spar from the prestigious Harvard Business School in her book - *The Baby Business* estimated the artificial insemination market for 500mln pounds a year²⁷. T. Wasilewski, a medical doctor, admitted that *infertility is such a "business" bringing colossal profit that it is not profitable to prevent or cure it*²⁸.

So, considering the fact that the pharmaceutical industry brings such a huge profit and contraception play a leading part in it, one shouldn't expect mass media to pass objective information about contraception as the reason of infertility. According to Prof. B. Chazan, infertility is not an illness but a symptom of male and female illnesses. Before a meticulous examination is carried out, though, the couple is offered in vitro²⁹. Why? One attempt costs from 7 to 15 000 PLN. The difference in price is the result of the quantity of pharmaceuticals taken by the future mother. So, again, here is the chance for the pharmaceutical industry. Is it necessary to develop the subject?

¹ T. Jaklewicz, Stara, dobra Biblia, „Gość Niedzielny”, 17 października 2010r.

² Biblia a moralność. Biblijne korzenie postępowania chrześcijańskiego, wyd. „Verbum”, Kielce 2009, s. 24.

³ T. Jaklewicz, Stara, dobra Biblia..., op. cit.

⁴ Encyklopedia bioetyki, red. A. Muszala, Radom 2005, s. 50.

⁵ Ibidem, s. 51.

⁶ Osoba, nie wiedza jest miarą i kryterium wszelkiego działania ludzkiego, w: W trosce o życie. Wybrane dokumenty Stolicy Apostolskiej, red. K. Szczygieł, Tarnów, 1998, s. 123.

⁷ W trosce o życie. Wybrane dokumenty Stolicy Apostolskiej, red. K. Szczygieł, Tarnów 1998, s 56.

⁸ Każde życie jest święte, w: W trosce o życie. Wybrane dokumenty Stolicy..., op. cit., 67.

⁹ Encyklopedia bioetyki..., op. cit., s. 449.

¹⁰ Katechizm Kościoła Katolickiego, Kielce 2005r., s. 40.

¹¹ Encyklopedia bioetyki..., op. cit., s. 450.

¹² Ibidem, s. 450.

¹³ Ibidem, s. 430.

¹⁴ Ibidem, s. 431.

¹⁵ Katechizm Kościoła Katolickiego..., op. cit., s.161.

¹⁶ Encyklopedia bioetyki..., op. cit., s. 432.

¹⁷ Ibidem, s.432.

¹⁸ Ibidem, s. 434.

¹⁹ Oświadczenie Zespołu Ekspertów ds. Bioetycznych Konferencji Episkopatu Polski, „Gość Niedzielny”, 4 kwietnia 2010r.

²⁰ Moje uczucia nie mogły się liczyć, w: O niepłodności. Prawdziwe..., op. cit., s.3.

²¹ Ibidem, s.3.

²² P. Kucharczak, Za in vitro zapłaca potomkowie, „Gość Niedzielny”, 14 listopada 2010r., s. 33.

²³ Encyklopedia bioetyki..., op. cit., s. 435.

²⁴ J. Bątkiewicz-Brożek, M. Muller, Alternatywa istnieje. Bioetyka katolicka. Dodatek do GN, „Gość Niedzielny”.. 13 grudnia 2010r., s.14.

²⁵ Encyklopedia bioetyki..., op. cit., s. 435

²⁶ Dlaczego nie in vitro. Bioetyka katolicka. Dodatek do GN, „Gość Niedzielny”, 13 grudnia 2010r., s.10.

²⁷ Prawdziwe rozwiązanie rzeczywistych problemów..., op. cit., s.3.

²⁸ Media o tym milczą, „Miłujcie się”, nr 4 – 2010.

²⁹ Dlaczego nie in vitro..., op. cit., s.8.

1. Biblia a moralność. Biblijne korzenie postępowania chrześcijańskiego, wyd. „Verbum”, Kielce 2009.

2. Bioetyka katolicka. Dodatek do Gościa Niedzielnego, „Gość Niedzielny”, 13 grudnia 2010r.

3. Encyklopedia bioetyki, red. A. Muszala, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom 2005.

4. Katechizm Kościoła Katolickiego, wyd. „Jedność”, Kielce 2005r.

5. T. Jaklewicz, Stara, dobra Biblia, wyd. „Gość Niedzielny”, 17 października 2010r.

6. P. Kucharczak, Za in vitro zapłaca potomkowie, wyd. „Gość Niedzielny”, 14 listopada 2010r.

7. „Miłujcie się”, nr 4 – 2010.

8. Niepłodność. Prawdziwe rozwiązanie rzeczywistych problemów, „Broszura Polskiego Stowarzyszenia Obrońców Życia Człowieka”, Warszawa 2013.

9. Oświadczenie Zespołu Ekspertów ds. Bioetycznych Konferencji Episkopatu Polski, wyd. „Gość Niedzielny”, 4 kwietnia 2010r.

10. Wybrane dokumenty Stolicy Apostolskiej, red. K. Szczygieł, Tarnów 1998.

Ольга Гудима,

вчитель математики,
Коровійська ЗОШ I-III ступенів Чернівецької обл
(с. Коровія, Чернівецька області)

Olga Gudyma,

Teacher of mathematics,
Koroviya GES I-III degrees of Tchernivtsi area
(Koroviya, Tchernivtsi reg.)

УДК 378.1
ББК 74.480.266.3+74.24.0

АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ САМОСТІЙНОСТІ УЧНІВ ОСНОВНОЇ СІЛЬСЬКОЇ ШКОЛИ

ANALYSIS OF RESULTS OF FORMING OF COGNITIVE INDEPENDENCE OF STUDENTS OF BASIC RURAL SCHOOL

У статті розглянуто результати аналізу готовності учнів 5-6 класів сільських шкіл до пізнавальної самостійності. Висвітлено результати анкетування вчителів і висновки, отримані в ході спостереження за проведенням уроків математики.

Ключові слова: пізнавальна самостійність, учні, уроки математики, анкетування.

The results of analysis of readiness of students of 5-6 classes of rural schools to cognitive independence are considered in the article. The results of questionnaire of teachers and conclusions, that were got during looking after conducting lesson from mathematics are reflected.

Keywords: cognitive independence, students, lessons of mathematics, questionnaire.

В статье рассмотрены результаты анализа готовности учеников 5-6 классов сельских школ к познавательной самостоятельности. Отражены результаты анкетирования учителей и выводы, полученные в ходе наблюдения за проведением уроков математики.

Ключевые слова: познавательная самостоятельность, ученики, уроки математики, анкетирования.

Постановка проблеми. Сучасні вимоги до організації освітнього процесу в сільській школі передбачають необхідність урахування швидких темпів зростання інформатизації суспільства. Результативність і ефективність підготовки школярів значною мірою залежить від їхньої готовності самостійно оволодівати змістом навчального матеріалу на відповідному рівні, що потребує активізації пізнавальної самостійної діяльності учнів сільської школи.

Для виявлення цілісності педагогічного процесу, його організованості з урахуванням організації самостійної навчально-пізнавальної діяльності школярів необхідно встановити готовність учнів займатися самостійно і на більш високих, пошуково-творчих рівнях інтелектуальних труднощів. Поняття готовності учнів до навчання розуміємо як інтегроване утворення особистості, що характеризує її вибіркову, прогножуючу активність під час підготовки до певної діяльності.

Аналіз науково-педагогічної і методичної літератури, особистий багаторічний досвід роботи в школі, свідчить, що за останні десятиріччя, особливо з початком розбудови Української держави, під впливом соціально-економічних і політичних перетворень, демократизації і гуманізації суспільства, відродження загальнолюдських і національних цінностей, традицій і культури народу активізувався розвиток особистості школяра. Цьому сприяв і науково-технічний прогрес, який заклав основи цього процесу. Інтелектуальний розвиток дітей «значно омолодився». Такий висновок підтверджується дослідженнями відомих вітчизняних і зарубіжних педагогів та психологів. Зокрема, дослідження Л. Занкова свідчать про те, що вже в чотири-п'ятирічному віці дитина має на 40-50% сформований інтелект, який вона повинна вчитися застосовувати, але який у повній мірі не використовується у школі [1, с. 125-126].

Аналіз останніх досліджень і публікацій дає підстави стверджувати, що традиційні й організаційні форми та методи навчання, що залишились без суттєвих змін, уже не можуть повністю реалізувати інтелектуальні можливості учнів, які значно зросли, задовольнити вимоги суспільства і прагнення самої особистості до якості та результативності навчання.

Педагогічні суперечності між інтелектуальними і фізичними можливостями учнів і зростанням вимог до якості навчання; між реальною продуктивністю традиційних навчальних систем в шкільництві й обсягом навчального

матеріалу, який пропонується учням для засвоєння з усіх предметів, загострились. У низці досліджень і публікацій це розглядається як криза в освіті. Вирішення зазначених суперечностей – шлях удосконалення як освітньої системи загалом, так і окремих її елементів. Ми погоджуємося з думкою дослідників, що «кризу можна сприймати найперше як рішучий поворотний момент у переході від однієї парадигми виховання, що будується на авторитарно-командній основі, до гуманно демократичного суспільства й відповідної йому системи виховання та освіти громадян» [2, с. 147].

Виходячи із зазначеного, окреслено **мету і завдання** – шляхом анкетування та інтерв'ювання учителів та учнів проаналізувати сучасний стан організації самостійної роботи школярів і встановити рівень готовності учнів сільських шкіл до самостійної пізнавальної діяльності.

Виклад основного матеріалу. В умовах дослідження формування пізнавальної самостійності учнів сільської школи використовувалася комплексна методика констатувального педагогічного експерименту, спрямована на встановлення рівня оптимальності навчального процесу в 5-6 класах під час вивчення математичних дисциплін з організацією самостійної пізнавальної діяльності учнів.

У процесі реалізації комплексної методики використовувалися два типи взаємопов'язаних анкет – для учнів і багатофакторна анкета для вчителів; проводилося інтерв'ю і спостереження за проведенням уроків математики вчителями в 5 і 6 класах сільських і міських загальноосвітніх шкіл. Такий комплексний підхід дав змогу отримати необхідну інформацію про стан кожної групи показників, які характеризують цілісність педагогічного процесу.

Анкетування вчителів проводилось на щорічних міських і районних методичних семінарах учителів математики; для анкетування школярів залучались вчителі шкіл. Анкетування вчителів математики й учнів у 5 і 6 класах проводилось у 9 школах: у місті Чернівці (№ 5, 7, 11, 23, 35) і в 4-х школах Чернівецької області сіл Михальча, Коровія, Верхні Петрівці, Мілієво, а також у двох школах м. Івано-Франківська (№ 6, 11) й у двох сільських школах Калуського і Коломийського районів. Усього в дослідженні взяло участь 76 вчителів математики міських і сільських шкіл і 677 учнів 5-6 класів шести сільських і семи міських шкіл.

Експериментальне дослідження відбувалося під час навчання школярів 9-11 річного віку, які повинні самостійно застосовувати інтелектуальні вміння. Для цього віку така можливість є особливо важливою і актуальною, оскільки саме в цьому віці особливості інтелектуального розвитку особистості школяра потребують його активного входження в пізнавальний процес і перш за все в самостійну пізнавальну діяльність.

У фізіологічному аспекті, як стверджує П. Подласий, мозок підлітка за вагою і об'ємом мало відрізняється від мозку дорослої людини. У цьому віці проходять суттєві, позитивні зміни в мисленні підлітка, які повинні ефективно використовуватися педагогом. Мислення стає більш систематизованим, послідовним, зрілим. Покращується здатність до абстрактного мислення, змінюється співвідношення між конкретно-образним і абстрактним на користь останнього. Підліток уже не опирається сліпо на авторитет учителя або підручник, прагне мати свою думку, він критичний, може сам вирішити проблему, задачі тощо. Середній шкільний вік, на думку дослідника, найбільш сприятливий для розвитку творчого мислення [3, с. 131], яке неможливе без самостійної пізнавальної діяльності. Дуже важливо, на нашу думку, не втратити цей період у розвитку школяра, особливо для розвитку математичного мислення. Як свідчать дослідження, у 5-6 класах загальноосвітньої школи закладаються основи всього наступного курсу математики.

Те, що зросли інтелектуальні можливості школярів, підтверджується і результатами анкетування учнів 5 і 6 класів. Ці можливості, за результатами самооцінки школярів і педагогів, можна розглядати як готовність учнів до самостійної пізнавальної діяльності на більш високих рівнях інтелектуальних труднощів. Відомо, що в процесі оволодіння математичними дисциплінами значна роль відводиться вмінню правильно розв'язувати задачі різної складності.

Аналіз ставлення школярів до розв'язування задач свідчить, що більше 65% учнів 5-х класів і більше 70% учнів 6-х класів позитивно сприймають творчо організовані уроки, коли їм надається можливість більше працювати самостійно і тільки 35% у 5-х класах і 30% у шостих люблять, щоб усе робив учитель.

Водночас, лише на 25% занять вчителі створюють такі можливості, а 77,6% занять вони оцінюють як проведені на репродуктивному рівні. Більше 50% учнів 5 класів і біля 60% 6-х класів вважають, що вони можуть займатися на більш високих рівнях інтелектуальних труднощів, розв'язувати більш складні задачі. Це підтверджує понад 70% учителів, які переконані, що діти здатні займатися на більш високих інтелектуальних рівнях, а майже 20% – на творчих рівнях.

Значна більшість школярів 5 і 6 класів прагне до самостійної пізнавальної діяльності, до прояву творчого пошуку при розв'язуванні задач. Так, у межах 45-50% школярів 5-6 класів відповідно прагнуть розв'язувати задачі самостійно, але з оперттям на пояснення вчителя, а 20-25% з їх числа намагаються самі знайти і спосіб розв'язання задачі. Це підтверджують вчителі, високо оцінюючи потенційні можливості учнів: 55% педагогів вважає, що їх вихованці здатні до самостійної пізнавальної діяльності, а 38% свідчить, що не повністю здатні.

Основними шляхами підвищення якості навчання дітей понад 80% учителів вважають перехід до творчих методів навчання і нових технологій, більше 50% – розвиток пам'яті, 71% – формування навичок самостійної роботи. Водночас слід зазначити, що несформованість пізнавальної самостійності передусім пошукового характеру, пояснюється тим, що більше третини школярів неправильно розв'язують задачі через нездатність самостійно з'ясувати її умову, більше 28% опитаних не можуть самостійно організувати свою навчальну роботу

і їм не вистачає часу; 35-37% учнів зазнають невдач при розв'язуванні, як правило, нетипових задач, тобто вони не готові до самостійної творчої діяльності. Цим пояснюється і те, що майже 10% учнів 5-х класів і 5% учнів 6-х класів домашні завдання постійно виконують за допомогою батьків, а 25-32% і 19-22% відповідно іноді звертаються за нею.

Більшість учителів основними причинами низької успішності учнів вважають несформованість у них мотивів і потреб у вивченні предмета, зокрема, математики (53,9%), низький рівень сформованості пізнавальної ініціативи і самостійності (63,1%), низький рівень навичок самостійної пізнавальної діяльності (71%), неготовність учнів до самостійної навчальної діяльності вдома (67,1%), відсутність навичок самостійної навчальної роботи (67,1%), низький рівень сформованості пізнавальної активності (86,8%), основою якої є пізнавальна ініціатива і самостійність. Як бачимо, вирішальний вплив на зниження якості навчання має низький рівень сформованості пізнавальної і, перш за все, пошуково-творчої, продуктивної самостійності.

Проведена незалежна експертиза цих причин, в якій взяли участь 12 вчителів-методистів шкіл м. Чернівці і 4 викладачі кафедри педагогіки Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича, показала, що 24 із 33 (72,7%) причин є наслідком слабких знань предмета; 27 із 33 (81,8%) – недостатньо сформованої пізнавальної самостійності. Для ліквідації 19 із цих 27 причин (57,6%) потрібно сформувати продуктивну самостійність, а умовою ліквідації 21 причини (63,6%) є необхідність формування простих і спеціальних самостійних навчальних умінь учнів у вивченні математики.

Є пояснення і невдачам при виконанні домашніх завдань, які, як свідчить статистичні дані, в основному використовуються для закріплення і повторення матеріалу вивченого в класі (80 і 89,5% відповідно); для тренування в розв'язанні типових задач (81,6%). Очікувати формування самостійності і творчості в найбільш сприятливих для цього умовах (робота вдома при відсутності учителя) неможливо.

Для уточнення методики навчання в доповнення до наведеного анкетування було проведено інтерв'ювання 51 учителя математики 5-6-х класів і проведено спостереження 27 уроків у 4-х школах Чернівецької області.

У процесі інтерв'ю вчителів математики 5 і 6-х класів ставились три основних питання. На перше з них «Чи вважаєте Ви, що формування в учнів творчої (продуктивної) самостійності буде підвищувати якість навчання?» позитивно відповіло 42 респонденти (82,3%), інші дали також позитивну відповідь, але посилались на необхідність суттєвої мотивації і контролю за самостійною роботою. На питання «Чи вважаєте Ви, що учні, яких Ви навчаєте, готові до такої самостійної діяльності?» позитивну відповідь без усяких умов дали 34 опитуваних (66,7%) і 11 учителів (21,6%) дали позитивну відповідь, стверджуючи, що це можливо за умови, якщо цьому вони будуть навчені, забезпечені літературою, будуть створені інші умови, тобто потенційні можливості школярів не заперечувались. Інші дали невизначені відповіді, але і не заперечували цю можливість. На питання «Чи готові Ви самі до організації більш самостійного навчального процесу на більш високих рівнях інтелектуальних труднощів?» відповіді були відносно різноманітні: абсолютно не готових не виявилось; 37 учителів (72,5%) вважають себе потенційно готовими, але на практиці з різних причин ця готовність не проявляється; 9 учителів (17,6%) до питання поставились як до проблеми, яка для них не є обов'язковою і в програмі навчання непередбачена; 5 учителів (9,9%) заявили, що вони не тільки готові, але із урахуванням цих проблем будуть удосконалювати навчальний процес.

Отримані результати в основному підтвердили і відвідування 27 уроків з математики в 5-х і 6-х класах.

Висновки. На основі узагальнення досвіду зарубіжних педагогів і психологів ми дійшли висновку, що в 9-10 річному віці дитина має на 90% сформований інтелект, а формування абстрактно-теоретичного мислення як певного новоутворення виникає вже в 12-14 років і дитина, в середньому за останні роки, «помолоділа» на 1-1,5 років.

Аналізуючи наявні системи методів навчання, які окреслюють методи за рівнем активності учнів (Є. Голант), за рівнем охоплення школярів продуктивною діяльністю (М. Скаткін, І. Лернер), а також систему методів Ю. Бабанського, ми дійшли висновку, що в практиці роботи вчителів математики 5 і 6 класів в основному застосовуються методи, які можна віднести до групи організації навчально-пізнавальної діяльності. Ці методи, як правило, формують алгоритмічне мислення і не сприяють формуванню продуктивної пізнавальної самостійності учнів. Тому в системі загальної середньої освіти, перш за все, в процесі переходу від школи знань і пам'яті до творчого оволодіння системою знань постало питання про формування в учнів творчої ініціативи і продуктивної пізнавальної самостійності.

Ефективне вирішення окресленої проблеми можливе на шляхах переходу до нових педагогічних технологій, зокрема, модульного навчання, яке орієнтоване на розвиток і формування самостійності і творчості учнів.

Перспективами подальших наукових пошуків вбачаємо обґрунтування методики використання модульного навчання для формування самостійної пізнавальної діяльності школярів.

1. Занков Л. В. Избранные педагогические труды / Л. В. Занков. – М. : Педагогика, 1990. – 424 с.
2. Кузь В. Г. Освіта і школа XXI століття / В. Г. Кузь // Педагогіка і психологія. – 1999. – №1. – С. 143.
3. Подласый И. П. Педагогика / И. П. Подласый. – М. : Просвещение, 1996. – 632 с.

Вікторія Іванова,

кандидат психологічних наук
Мукачівський державний університет
(м. Мукачево)

Viktoria Ivanova,

Candidate of Psychology,
Mukachevo State University
(Mukachevo)

УДК 371

ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ КЕРІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ДО ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ

PSYCHOLOGICAL READINESS MANAGERS PRESCHOOL EDUCATION TO DECISION-MAKING

У статті вказано на психологічні особливості готовності керівників закладів освіти до прийняття управлінських рішень, визначено причини, які викликають конфлікти та шляхи їх розв'язання.

Ключові слова: керівники закладів дошкільної освіти, конфлікт, психологічна готовність.

The article stated the psychological characteristics of educational leaders ready to take management decisions, identify the reasons that cause conflicts and their solutions.

Keywords: heads of preschool education, conflict, psychological readiness.

В статтю определены психологические особенности готовности руководителей образовательных учреждений к принятию управленческих решений, вказано на причины, вызывающие конфликты и пути их разрешения.

Ключевые слова: руководители дошкольных учреждений, конфликт, психологическая готовность.

Постановка проблеми. У сучасній психології існують два основних підходи до визначення змісту та структури психологічної готовності особистості до здійснення діяльності: функціональний та особистісний.

З точки зору функціонального підходу психологічна готовність до діяльності визначається як певний стан психічних функцій, що забезпечує високий рівень досягнень при виконанні того чи іншого виду діяльності (Ф.Ю. Генон, Є. П. Ільїн, Н.Д. Левитов, А.Ц. Пуні та інші).

Аналіз актуальних досліджень та публікацій. Готовність у цьому контексті є стійким, багатоаспектним та ієрархізованим утворенням особистості, що включає ряд компонентів, адекватних вимогам, змісту та умовам діяльності, які в своїй сукупності дозволяють суб'єкту більш або менш успішно здійснювати діяльність» (О.В. Винославської, К.М. Дурай-Новакової, Л.М. Карамушки, В.О. Моляко, М.Л. Смутьсон , Л.Е. Орбан-Лембрик , А.А. Смирнова тощо).

Останнім часом з'явилася низка робіт, предметом дослідження яких є психологічна готовність особистості до управлінської діяльності в системі освіти (О.І. Бондарчук, О.В. Винославська, А.В. Вознюк , Т.М. Дзюба, Л.М. Карамушка, Н.Л. Коломінський та ін.).

Мета статті - розкрити психологічні особливості готовності керівника дошкільної установи до прийняття управлінських рішень.

Виклад основного матеріалу дослідження. В роботі Л.М. Карамушки обґрунтовані психологічні основи формування психологічної готовності до управління в системі освіти, визначено, що психологічна готовність керівників освітніх закладів до управління - це комплекс мотивів, знань, умінь та навичок, особистісних якостей, котрі забезпечують успішну взаємодію керівників з учасниками управлінського процесу та ефективність управління загалом [1].

На основі названих підходів, можемо зробити припущення, що психологічна готовність керівників закладів дошкільної освіти до прийняття управлінських рішень - це комплекс знань, умінь та навичок, особистісних якостей та мотивів, які забезпечують прийняття керівником ефективних управлінських рішень на базі успішної взаємодії з учасниками управлінського процесу з метою успішного вирішення управлінських проблем.

Однією із важливих проблем сучасного управління – наявність конфліктів в організаціях. При їхньому регулюванні керівники часто використовують інтуїцію або не цілком достовірні дані, що ускладнює їх діяльність з управління конфліктами. Основне завдання керівника полягає у розпізнаванні суті конфлікту, його аналізу з метою конструктивного вирішення.

Серед багатьох причин, що викликають конфлікти між членами колективу, вчена виділяються наступні:

- а) групові цілі ;
- б) різний підхід до пошуку адекватних тактик для реалізації цілей;
- в) способи оцінки роботи, наявність різної кількості ієрархічних рівнів у формальних структурах, а також несумісність індивідуальних і загальноорганізаційних інтересів, і тому подібне [2].

У своїх ділових контактах з підлеглими керівники повинні орієнтуватися не на окремо взятую особу, а на цілу групу, оскільки вона є потужним чинником дії на кожного працівника.

У ситуаціях, коли керівник підтримуватиме співробітників з інертним мисленням, у середині групи можуть виникнути конфлікти не лише між працівниками, але між ними і керівником. Проте конфлікти у середині колективу виникають і між окремими групами, виконуючими загальні завдання. В окремих випадках вони діють як саботажники в роботі, тобто з позитивних стають «негативними групами», що часто призводить до зривів у виконанні планів і рішень у процесі виробничого процесу [2]. У аналогічних ситуаціях підприємства нестимуть і непродуктивні втрати, якщо опиняться у владі «негативних груп», які приведуть до виникненню серйозних міжгрупових конфліктів.

Практика функціонування різних колективів показала, що немає таких способів і методів управління, які захистили б лідерів і його підлеглих від необхідності працювати в умовах конфліктних ситуацій. У цьому винні самі члени колективу з їх особистісними, індивідуально-психологічними, мотиваційними особливостями.

У багатьох колективах знаходяться такі члени колективу, які намагаються обернути сприятливу обстановку на конфлікт. Тому жоден з керівників не застрахований від конфліктів у своєму підрозділі, хоча ним відводиться особлива роль у вирішенні виникаючих конфліктів. Складність вирішення конфліктів пов'язана з тим, що найчастіше вони виникають на тлі прояву негативних емоцій, при яких чоловік не може мислити конструктивно. Аналізуючи конфлікти, можна сказати, що деструктивними є не вони, а з ініційована поведінка інших.

Часто джерелами конфліктів бувають, як стверджує Р. Л. Кричевський упередження, примхливість, підвищена чутливість із-за високого нейротизму, боязнь критики, відмінності в життєвих цінностях, розбіжність в цілях, змагання за перевагу над іншими людьми, непорозуміння, невиконання очікувань [4].

В умовах конфліктної діяльності особливе місце відводиться усвідомленню відповідальності особи за рішення поставлених завдань. Це в рівній мірі може відноситися як до лідера, так і до підлеглого. У колективі часто конфлікт створюється працівниками, який намагається перекласти відповідальність на іншого працівника. Тому в конфлікті можуть зіткнутися дві різних людини: один є занадто відповідальним, а інший, навпаки, не є таким. Тому рівень суб'єктивного контролю за поведінкою у цих людей буде протилежним [1, 4].

За будь-яким конфліктом завжди лежить певне відношення людини до тієї або іншої події, явища, яке криється в психології людини. В умовах управління важко буває розпізнати сенс того або іншого конфлікту і узяти його під контроль. Тому можна сказати, що в окремих ситуаціях організаційний конфлікт може виявитися корисним. Найбільш базаний метод вирішення конфліктів є раціонально-інтуїтивний, оскільки він ґрунтується на оцінці конкретної ситуації, а також позиції людей, їх мотивації і особистісних особливостей.

Необхідно також враховувати, що залежно від конкретної ситуації і характеру діяльності самої організації підхід до вирішення конфліктів може бути різним: в одній ситуації керівники виносять на обговорення конфлікт з тим, щоб погасити його раціональним шляхом, а в іншій ситуації його слід «подавити», щоб не збільшувалася його глибина. Проте головне – це знайти такий рівень інтеграції, який дозволив би ефективно працювати [5].

Найважливіше завдання керівників, на думку Боуера Г. – уміння прогнозувати можливості появи і розвитку конфліктів, а також їх наслідків. У певні періоди часу перед керівниками виникає необхідність вводити істотні зміни, які виявляються в оновленні цілей або зміні персоналу. Проте персонал, що не має повної і достовірної інформації з цього питання і не розуміючи до кінця необхідності організаційних змін, протидіє їм. Своєю поведінкою він сприяє виникненню чергових конфліктів.

Чим більш деталізована структура організації, тим більше створюється умов для виникнення конфліктів цілей, що змінюються, оскільки частина виконаних раніше завдань відходить в минуле і перестає бути актуальною. Не дивлячись на те, що по відношенню до персоналу така коректність цілей об'єктивна, все ж це вносить елемент невизначеності в їх діяльність. У подібних умовах у працівників змінюється відношення до реальних завдань, мотивація стає негативною, змінюється ставлення до керівництва, викликаючи обурення і негативне налаштування.

У середині численних організацій є багато причин, що призводять до конфліктів через суперечливий внутрішньоорганізаційний характер. Наприклад, конфлікти можуть з'явитися також із-за функціонування помилково створених структур або неправильно створеної структури управління усім колективом. Найчастіше конфлікти спостерігаються у тих колективах, де раніше були допущені істотні помилки, що привели до загострення стосунків керівників з підлеглими.

Управління конфліктами як складний процес включає ряд видів діяльності керівника: прогнозування конфлікту і оцінку його функціональної спрямованості; попередження або стимулювання конфлікту; регулювання конфлікту; вирішення конфлікту [1].

Зазначимо, що прогнозування конфлікту зазвичай спрямовується на виявлення причин потенційного конфлікту в ситуації рівноваги. В цілях прогнозування конфлікту керівник повинен вивчати суб'єктивні і об'єктивні умови і чинники взаємодії людей в організації, а також їх індивідуально-психологічні особливості. На етапі прогнозування конфлікту оцінюється міра відповідності стилю керівництва особливостям і змісту діяльності організації, розподіл функціональних обов'язків, особливості комплектації робочих груп, рівень соціальної напруженості, довіри і лояльності, особливості організаційного клімату та ін.

Прогнозування можливості переростання потенційного конфлікту в актуальний пов'язане з оцінкою функціональної спрямованості можливого майбутнього зіткнення. Від оцінки функціональних особливостей потенційного конфлікту залежать подальші дії керівника. Якщо аналіз ситуації показує, що виникнення конфлікту при успішному його подоланні може привести до рішення деяких проблем організації, такий конфлікт необхідно стимулювати. Якщо ж потенційний конфлікт не зможе принести ніяких позитивних результатів або серйозно дестабілізує діяльність організації на етапі свого розвитку, його слід попереджати [5].

Автор підкреслює, що стимулювання як вид діяльності по управлінню конфліктом є діями, спрямованими на провокацію, виклик відкритого зіткнення. Воно виправдане по відношенню до конструктивних конфліктів, дозвіл яких сприяє усуненню проблем, таких як неправильний розподіл функцій, неадекватний стиль керівництва, недостатня інформованість, неправильне компонування робочих команд і так далі. Крім того, вдаючись до цього

виду управління конфліктом, керівник має бути готовий, по-перше, до конструктивного регулювання ситуації, що створилася, по-друге, до тимчасового посилення напруженості і дестабілізації діяльності.

Стимулювання конфлікту припускає використання широкого діапазону засобів: від відкритого винесення проблемної ситуації на загальне обговорення до маніпулятивних прийомів, спрямованих на провокацію зіткнення між потенційними конфліктуючими сторонами. Попередження конфлікту є реалізацією системи заходів, спрямованих на недопущення виникнення відкритого конфлікту, і може ґрунтуватися на ефективному управлінні організацією і її підрозділами. В даному випадку управління конфліктом припускає створення таких організаційних умов, в яких не зможуть виникнути причини зіткнення. Основними шляхами такого попередження конфліктів в організації можуть бути:

- 1) постійна турбота про задоволення потреб і запитів співробітників;
- 2) підбір і розставлення співробітників з урахуванням їх індивідуально-психологічних особливостей;
- 3) дотримання принципу соціальної справедливості в будь-яких рішеннях, що зачіпають інтереси організації і окремих співробітників;
- 4) соціально-психологічні заходи, спрямовані на формування і підтримку організаційної культури, що розділяється, лояльності і відданості працівників, високого рівня згуртованості персоналу, розвиток загально-психологічної культури, у тому числі культури стосунків.

Попередження конфліктів може бути також вимушеним і базуватися на їх прогнозуванні. В цьому випадку на основі отриманої інформації про причини зрілого небажаного конфлікту розгортається активна діяльність по нейтралізації дії усього комплексу чинників, що детермінують його.

Ознаки некерованості конфлікту :

- 1) бажання однієї або всіх задіяних сторін, продовжувати конфліктну взаємодію;
- 2) емоції, виражені настільки сильно, що конструктивна взаємодія стає неможливою;
- 3) конфлікт є «верхівкою айсбергу» (його дозвіл нічого не дає для покращення стосунків);
- 4) «консервація конфлікту», коли конфлікт перестає розглядатися учасниками як процес, а перетворюється на стійку характерну особливість стосунків [64].

Результатом вирішення конфлікту може бути:

- 1) повне знищення конфронтації шляхом взаємного примирення сторін на якій-небудь основі;
- 2) зникнення конфронтації, коли одна із сторін виходить переможцем, а інша визнає себе переможеним, або коли обидві сторони програють;
- 3) послаблення конфлікту шляхом взаємних або односторонніх поступок;
- 4) «трансформація» конфлікту, переростання його у видозмінений або принципово новий конфлікт [65];
- 5) поступове «загасання» конфлікту в ході мимовільної течії;
- 6) механічне знищення конфлікту, наприклад, шляхом ізолювання конфліктуючих сторін.

Будь-яким конфліктом в організації є динамічний процес, що проходить декілька стадій розвитку, як зазначають Терлецький О., Андрушків Б., Герасимчук В., а саме:

1. Виникнення об'єктивної конфліктної ситуації через розбіжності з певного питання, що приймає стійкий характер. Потім набуває чинності фактор неприязні, взаємостосунки стають напруженими. Оскільки ситуація не відразу усвідомлюється людьми, то вона вважається «стадією потенційного конфлікту».

2. Усвідомлення об'єктивної конфліктної ситуації відбувається, коли протиріччя стають явними, кожен з учасників сприймає свою мету як несумісну з метою протилежної сторони. Взаємна неприязнь і напруженість нарастають і досягають критичної точки, що обумовлює початок наступної фази.

3. Перехід до конфліктної поведінки - до активних дій, спрямованих, як правило, на досягнення своїх цілей і блокування досягнень, прагнень, намірів протилежної сторони.

Залежно від того, в якій мірі учасник конфлікту орієнтований на реалізацію своїх власних цілей і дотримання інтересів протилежної сторони, можна виділити п'ять типів поведінки в конфлікті (типологія К. Томаса) :

1) суперництво – переважаюче прагнення підпорядкувати іншого, наполягти на своєму, ігноруючи інтереси партнера;

2) уникнення, ігнорування конфлікту – зволікання моменту вирішення проблеми, прагнення не помічати назріле протиріччя; ця стратегія визнається доцільною, якщо джерело розбіжностей несуттєве, в крайньому випадку, уникнення конфлікту призводить до наростання напруженості;

3) пристосування – тенденція згладжувати протиріччя, перебудувавши власну поведінку і поступаючись своїми інтересами; стратегія є доцільною у тому випадку, коли учасник конфлікту не має в даний момент достатніх ресурсів для відстоювання своєї точки зору, якщо збереження стосунків важливіше, ніж виграш, якщо миттєвий виграш може привести до значнішого програшу надалі;

4) компроміс – врегулювання розбіжностей через взаємні поступки, при якому жодна сторона не досягає своїх цілей в повному об'ємі;

5) співпраця – вироблення спільних рішень, спрямованих на задоволення інтересів усіх зацікавлених сторін.

У конфліктній поведінці кожної людини можна відмітити риси кожного з п'яти описаних типів, але, на думку К. Томаса, деякі є переважаючі, деякі – менш.

Важливе місце має розв'язання конфліктів. Карамушка Л. М. виділяє: фактичне розв'язання конфлікту — це ліквідація відкритого спорю в результаті врахування або реалізації інтересів однієї чи обох сторін конфлікту.

По-перше, це може бути силове розв'язання конфлікту. За такого варіанта обидві сторони конфлікту спрямовують свої зусилля на досягнення перемоги і пригнічення опонента. Можливі такі основні форми силового розв'язання конфлікту: боротьба сторін; примушування (третьою стороною).

У процесі силового розв'язання конфлікту можуть застосовуватися різні засоби, особливо тоді, коли до конфлікту причетна особа, що стоїть вище у службовій ієрархії: завдати шкоди репутації; дискредитація;

блокування просування «службовими сходами»; обмеження можливостей підвищення заробітної плати та отримання премій тощо [3].

По-друге, розв'язання конфлікту «за вироком»:

- прийняттям рішення жеребкуванням, голосуванням;
- арбітражним рішенням (за рекомендацією «третього суду» — спеціальної незацікавленої комісії чи особи). Наприклад, розгляд конфліктів між керівником підрозділу та його заступником керівник організації може делегувати до спеціально створеної для цього комісії.

По-третє, коопераційне розв'язання конфлікту, коли учасники конфлікту працюють спільно задля розв'язання проблеми. Коопераційне розв'язання конфлікту досягається за допомогою таких заходів:

- посередницького рішення;
- досягнення компромісу шляхом переговорів між сторонами конфлікту;
- спільного вирішення сторонами проблеми на основі співробітництва.

Необхідно наголосити, що коопераційне розв'язання конфлікту є найбільш складним способом, оскільки, крім перетворення об'єктивної конфліктної ситуації (як це спостерігається за силового розв'язання конфлікту чи розв'язання за допомогою третьої сторони), він передбачає віє її перетворення самих учасників конфлікту (зміну їх інтересів, потреб, установок тощо) [3].

Алгоритмом фактичного розв'язання «реальних» конфліктів є пошук відповідей на три найголовніші питання.

1. Чому сторони вступають у конфлікт?
2. Чого вони хочуть домогтися?
3. Як вони намагаються це зробити?

Ці питання постають перед різними учасниками конфлікту на різних його стадіях, але очевидно одне: чим раніше учасники конфлікту, або люди, які допомагають їм розв'язати спір, поставлять собі ці питання і зможуть знайти адекватніші відповіді на них, тим швидше можна локалізувати конфлікт та успішно розв'язати його. Це дуже актуально для розв'язання конфліктів на основі кооперації, співпраці з опонентом.

Аналіз питання «Чому сторони вступають у конфлікт?» передбачає з'ясування основних потреб і сформованих інтересів учасників конфлікту. Тут доцільно користуватися класифікацією основних груп потреб особистості. Аналізуючи інтереси, важливо пам'ятати, що вони завжди виражають життєву спрямованість, сутність людей і тому обговоренню в процесі переговорів не підлягають. Тобто змусити людей змінити свої інтереси – марна справа. Предметом обговорення може бути лише ступінь важливості, значущості цих інтересів у момент конфлікту. Ієрархію інтересів і справді можна принаймні тимчасово змінити [3].

Проте в більшості випадків учасники конфліктів не завжди чітко самі усвідомлюють власні інтереси, не завжди можуть відшукати коректну форму для ознайомлення з ними опонентів, а тим більше — не завжди «підносяться» до усвідомлення необхідності зрозуміти те, чого прагне опонент. Те саме, на жаль, часто спостерігається і тоді, коли керівник організації є «арбітром» у розв'язанні конфлікту. Замість того, аби з'ясувати, які саме інтереси «виборюють» учасники конфліктної ситуації, що насправді турбує людей, дехто вдається тільки до дисциплінарних санкцій! стосовно обох сторін, чи намагається настільки «тиснути» па людину, щоб та змінила свої інтереси [4].

Наступне важливе питання «Чого люди домагаються?». Його аналіз дає змогу з'ясувати вимоги учасників конфлікту, тобто зрозуміти принципово спірні питання, які сягають «корінням» в інтереси кожної зі сторін.

Необхідно зауважити, що вимоги, які висувують учасники конфлікту, цілком підлягають обговоренню: з приводу них можна дискутувати, вести певні переговори, оцінювати, вимірювати, порівнювати тощо. Але треба завжди зважати на те, що сторони конфлікту фактично домовляються не про вимоги, а про ті інтереси, які замасковані за ними. У процесі висунування та обговорення вимог необхідно домагатися, щоб вони були об'єктивними, чітко сформульованими [4].

Завершальне питання «Як можна досягти бажаного результату в конфлікті?» передбачає визначення позицій сторін, тобто їхніх міркувань і пропозицій щодо розв'язання спірних питань і задоволення інтересів учасників конфлікту. Наприклад, у конфліктній ситуації працівника з керівництвом організації щодо вимоги визнати оригінальність його підходу до виконання професійної діяльності можуть бути об'єктовані такі позиції: демонстрація можливостей нового підходу; підготовка виступу па зборах трудового колективу; рецензування підходу експертами; обговорення дискусійних питань у пресі тощо.

Висновки. Таким чином, знання і розуміння сутності організаційних конфліктів, їх видів, структурних елементів, динамічних етапів та основних напрямків їх запобігання й розв'язання допомагають вибрати максимально адекватні методи діагностики конфліктів.

1. Карамушка Л.М. Актуальні напрями організаційного розвитку вищих навчальних закладів / Л.М. Карамушка // Актуальні проблеми психології. – Т.1: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія / за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – К. : Вид-во «А.С.К.», 2009. – Ч. 23. – С. 3-9.
2. Карамушка Л.М. Основні види організаційного розвитку освітніх організацій / Л.М.Карамушка // Вісник післядипломної освіти: зб. наук. праць / ун-т менедж. Освіти НАПН України. редкол.: О.А. Ануфрієва та ін. Вип 1. (14).Ч. 2 : Психологія / Гол. ред. В.В.Олійник. – 2010. – С.174-182.
3. Скотт Д. Г. Конфликты: пути их преодоления. / Д.Г.Скотт. – К. –1991. С. 234.
4. Федосова Г.Л. Впровадження інноваційних форм ділового спілкування як чинник організаційного розвитку освітніх організацій // Психологія: теоретичні і практичні дослідження : МАУП – К.: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2010 – С.246-253.
5. Філь О.А. Теоретичний аналіз конкурентоздатності організацій в умовах організаційного розвитку / О.А.Філь. // Актуальні проблеми психології. Том 1: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – К. : Наук. світ, 2008. – Ч. 21-22. – С. 40-45.

Володимир Король,

кандидат економічних наук, доцент,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Volodymyr Korol,

Candidate of Economics, assistant professor,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

УДК 001.895

ДУХОВНО–ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА СКЛАДОВА СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ**SPIRITUALLY-INTELLECTUAL PART OF THE STRATEGY
OF DEVELOPMENT OF UKRAINE**

Розглянуті чинники духовно-інтелектуального потенціалу та їх використання в стратегії розвитку України, обґрунтована концепція підвищення духовно-інформаційної мобільності нації (людини) як запоруки забезпечення конкурентоспроможності країни.

Ключові слова: стратегії розвитку, духовно-інтелектуальна складова, духовно-інформаційна мобільність

Factors spiritual and intellectual potential and their use in the development strategy of Ukraine, studies the concept of improving the spiritual and informational mobility nation (people) as a guarantor of the country's competitiveness.

Keywords: strategy development, spiritual and intellectual component, spiritual and informational mobility.

Рассмотрены факторы духовно-интеллектуального потенциала и их использования в стратегии развития Украины, обоснована концепция повышения духовно-информационной мобильности нации (человека) как залога обеспечения конкурентоспособности страны.

Ключевые слова: стратегии развития, духовно-интеллектуальная составляющая, духовно-информационная мобильность.

Постановка проблеми. Розбудова стратегії розвитку України мала б більше акумулювати пріоритетні об'єднуючі чинники, зокрема духовно-інтелектуальні характеристики еліти (патріотизм, мораль, духовність, інтелектуалізм, креативність, альтруїзм, професіоналізм, освіченість тощо) як ядра нації, ефективні механізми продукування нових знань, новаторської інформації, якісних проєктів, ідей тощо для випереджувального розвитку, який став би знаковим фактором прориву України на світові ринки інтелектуальної власності, запровадження високих інформаційних технологій та знаньнеоміської економіки, зрештою підвищення життєвого рівня українського народу.

Мобілізаційна спроможність українського суспільства для реалізації стратегії розвитку фундаментально залежить від його духовного стану. Досвід людства свідчить, що духовні цінності та суспільна мораль, зокрема трудова етика є надзвичайно важливими чинниками економічного розвитку. Саме протестантська християнська етика забезпечила культурно-ідеологічні засади для європейського ліберального капіталізму, а конфуціанська духовність і традиція стали базою економічного чуда «далекосхідних тигрів» кінця ХХ ст.

Прагматичний розрахунок та моральний імператив - дві невід'ємні складові сучасної системи цінностей, а світогляд, що будується на твердих моральних принципах є безальтернативною умовою розвитку. Розширення духовних та інтелектуальних горизонтів сприятиме подоланню елементів плебейськості та провінційності в українській ментальності, дозволить українській нації збагатити себе, європейську й світову цивілізацію сучасними висококультурними виявами своєї духовності.

Для України дуже важливої ваги набуває державотворча соціо-гуманістична мотивація молодих людей як майбутніх її співгромадян, їх патріотизм і націоцентричність у процесі розбудови своєї державності, в збереженні національної ідентичності, яка віками «інтелектуально» і цілеспрямовано

Недостатній, порівняно зі світовим, рівень розвитку науки, освіти дуже турбує Івана Франка. Звертаючись до народу, його майбуттям поет «душу тривожить», аби у сусідів він не став «тяглом у поїздах їх бистроїздних», не став малокваліфікованою робочою силою, а країна не опинилася на узбіччі науково-технічного прогресу.

І, нарешті, вже у наш час є унікальним за духовною суголосністю уповання на силу науки у заповіті до нації ісповідника віри - Патріарха Йосипа Сліпого. Він заповідає нації, як своїм духовним дітям, що наука «через свої научні і виховні установи» є «виховницею народу», бо через неї «одиниця стає тим багатша, чим сильніше опанує її ідея, що обнімає небо і землю, час і вічність, сторію і сучасність, серце і ум»[1].

Сьогодні найбільше цінуються знання, інтелект людини, нації, спрага до них молоді. Причому не треба, як писав академік І.П. Павлов у листі до наукової молоді, перетворюватися в архіваріусів фактів. «Намагайтеся проникнути в таємницю їх виникнення. Наполегливо шукати закони, які ними керують». Для забезпечення єдності національного простору не обов'язково видумувати щось нове, а достатньо вивчити те, що створив світ за час нашої інформаційної ізоляції, і зробити його краще, адаптувавши до наших умов і реалій.

У цьому контексті духовно-інтелектуальна складова повинна розглядатися як частина загальної концепції соціогуманістичної стратегії розвитку України, що дотична не лише до її міжнародних відносин нації, а й до внутрішніх чинників підвищення ролі людини, національних еліт, зокрема наукової молоді, до якісних характеристик соціально-економічних та інших механізмів продукування нових знань, інформації, проектів, ідей тощо; прискорення темпів їх передавання наступним поколінням, одухотворення ціннісних орієнтацій та мотивів творчих продуцентів інтелектуальної власності за умов загострення суперечностей між потребою збереження етнічної ідентичності та зодноріднюючими впливами сучасних глобалізаційних процесів як загальноцивілізаційних явищ. Це з одного боку. З другого, - врахування потреб підвищення конкурентоспроможності України, індексу її людського розвитку, духовно-культурного фактора, традицій тощо з метою входження у європейське і світове співтовариство на рівнопартнерських засадах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дану тему розглядали такі наукові діячі як Вовканич С. [2], який досліджувала духовно-інтелектуальний потенціал України, Згуровський М.З. [3]- розглядав стратегію розвитку України у стані глобалізації, Стоян О. - аналізував екологію духу в соціальній і економічній сфері, Дергачова К.О. розглядала соціокультурні передумови стратегічного розвитку цивілізації та ін.

Крім цього, теоретичні та прикладні питання формування і розвитку інтелектуального потенціалу досліджували такі вітчизняні вчені, як В. Геєць, Б. Патон, В. Куценко, Б. Малицький, Є. Марчук, А. Жарінова тощо, а також зарубіжні вчені-економісти – Ф. Махлуп, Е. Брукінг, Т. Стюарт та ін.

Зокрема, Є. Марчук вважає, що найширшим є поняття «духовно-інтелектуальний потенціал нації», який визначається «рівнем фізичного та психічного здоров'я нації, її соціального благополуччя, моральності, духовності, інтелектуального розвитку (інтелектуального потенціалу), психологічної єдності, гуманітарної активності (активності у прояві всіх перелічених вище ознак)». Складовою частиною цього найширшого поняття є інтелектуальний потенціал, який містить систему освіти, комп'ютерне забезпечення, системи зв'язку, бази даних (бібліотеки та електронні системи), систему науки, інтелектуальну власність (патенти, ліцензії, ноу-хау) [4].

Мета нашої статті. Розглянути чинники духовно-інтелектуального потенціалу та механізми їх ефективного використання в стратегії розвитку України, а також обґрунтувати концепцію підвищення духовно-інформаційну мобільності нації (людини) як запорука забезпечення конкурентоспроможності країни.

Виклад основного матеріалу. Головний недолік сучасної ситуації у нашій країні можна характеризувати як відсутність національної стратегії розвитку, спрямованої на розв'язання актуальних соціально-економічних проблем на основі формування духовно-інтелектуальної складової і переходу до освітнього суспільства. Варто зауважити, що духовно-інтелектуальна складова на початку нового століття і тисячоліття стає тією фундаментальною підвалиною, яка може забезпечити національний добробут у глобальному світі, перетворити країну із об'єкта глобалізаційних процесів у їх суб'єкта.

Тільки морально і духовно здорова нація, освічена, конкурентоспроможна, заряджена енергією державного самоздійснення, зі своєю системою національних цінностей і пріоритетів, здатна витворити креативне середовище і цим самим сприяти творчій самореалізації людини. Далеко не випадково на зустрічі, присвяченій 10-літтю падіння Берлінської стіни, тодішній канцлер ФРН Г.Шрöder наголосив: «Нас цікавить гуманітарний потенціал суспільства та інтелектуальний капітал. Туди ми будемо робити найбільші інвестиції, бо саме ці чинники визначають безпеку держави в XXI столітті».

Як тут не згадати мудрий заповіт Папи Івана Павла II, який 24 червня 2001 р. в Києві звертався із молитвою до Найсвятішої Діви, Покрови України з проханням допомогти нам, українцям, подолати кількостолітню колоніальну прикутість до інших культур, розрив історичного мислення, набуті втрачену віру й духовну силу: «Допоможи їм, щоб вони ніколи не забували «імені», тобто тієї духовної ідентичності, яку вони отримали при Хрещенні».

Лише одухотворені знання, інформація, інтелект творять добро. Водночас, ні у природі, ні в суспільстві, ні в людини немає «антиінтелекту», який би генерував лише саме зло, нема самих деструктивних сил як таких. Добро і зло йдуть поруч, і їх творить інтелект - одного й того ж складу сірі мозкові клітини, але людей різної орієнтації. Вони ж продукують не лише інформацію, а й дезінформацію, яка не завжди сприяє правді, розвитку, тим більше національному, інноваційному чи духовному. Позаяк добро не має іншої субстанції (субстрату), ніж зло, немає ж і антиінтелекту щодо генерування інформації, знань; тому, коли йдеться про інформаційну мобільність нації чи людини, то ми її розглядаємо як духовно-інформаційну, маючи на увазі саме одухотвореність продукування та застосування знань з конструктивною, соціогуманістичною метою. Коли мовиться про інтелектуальний потенціал особи, колективу, регіону чи держави, то його досліджували і досліджуємо комп-лексно, як духовно-інтелектуальний чи духовно-інноваційний, як конструкт «доброго генія» [5].

Це зобов'язує Українську державу, насамперед національну наукову еліту, особливо молоду частину, докласти максимальних духовно-інтелектуальних зусиль для формування соціогуманістичної інноваційної політики, спрямованої на відродження нації, розвиток її культурних традицій, забезпечення реального

державного статусу української мови, яка опинилася в окремих регіонах у критичному стані, практично втрачає конкурентоспроможність порівняно з російською, що в інформаційному просторі цих територій по-імперському панувала майже чотири століття і сьогодні є кіллером української. Демографічна та духовно-культурологічна катастрофи, яких зазнав український народ, його культура, мова, мають і повинні бути визнаними результатом багатовікового націо-лінгвоциду, а подолання цього катастрофічного стану, повернення до мовно-культурологічної повносправності, врешті, мають стати складовими інтелектуальної безпеки та розробки фундаментальної стратегії розвитку України.

Причому стратегія такого розвитку обов'язково повинна відображати пріоритети сучасного змісту української національної ідеї, а в механізмах її реалізації головну роль відіграватимуть наступні базові моменти, на які нами віддавна акцентується увага. По-перше, це якісний рівень духовно-інтелектуального розвитку людини і нації, її освіти, науки, інтелектуальної власності. Поширення освіти, науки, культури, охорони здоров'я, підвищення якості людських ресурсів, використання знань, науки в суспільстві, зрештою будь-якого ресурсу - духовного чи матеріального - вимагає оптимізації розвитку найперше духовно-інтелектуального потенціалу людини і нації. Під останнім розуміємо здатність людини (нації держави) творити нові знання, нову інформацію з різних сфер діяльності, ефективно втілювати створені знання, технології, ноу-хау в життя, тобто виробляти на їх основі новий або більш якісний продукт, уміло його реалізувати, належно заробляти на новаційному товарі, щоб економічно забезпечити дальший суспільний розвиток, підвищення конкурентоспроможності України, її рівнопартнерську євроінтеграцію.

По-друге, це оптимізація духовно-інформаційної мобільності людини (нації, держави) як інтегрального процесу перманентного передавання, засвоєння традиційної інформації та продукування нових знань, ідей, проектів тощо. Вектор цього процесу не повинен виходити за рамки вимог соціогуманізму в загальносвітовому, національному і регіональному масштабах. Це вимагає активізувати духовно-інформаційну мобільність як перманентний, природний і вільний суспільний процес передавання сучасниками наступному поколінню традиційної інформації (знань, досвіду), яку вони (сучасники), успадкувавши від своїх попередників, зберегли, водночас її примножили для збереження не лише своєї етнонаціональної ідентичності (тяглості розвитку), а й для того, аби не опинитися на узбіччі науково-технічного, технологічного і соціального прогресу як цивілізаційного планетарного явища. Очевидно, йдеться про розвиток молодого покоління - використання і поповнення його фізичних, соціальних, духовно-інтелектуальних резервів. Плекання творчих талантів молодих - це запорука спадковості (тяглості) розвитку нації, гармонійне поєднання новаторства і традицій. За признанням І.Ньютона, він «бачив далі, бо спирався на плечі геніїв».

Кожна нація, якщо вона хоче мати майбутнє, повинна соціалізувати духовність - зробити її реальністю сьогодення і соціальним спадком для прийдешнього. Духовність, інтелектуальні здобутки (приріст знань, інформації, їх світове визнання) консолідують націю, роблять її ідеальною формою розвитку молоді в усіх вимірах, незалежно від регіону проживання, конфесії тощо. Між тим, одухотворені патріотизмом знання, висока національна свідомість - чи не найбільший дефіцит в Україні.

З огляду на це, розглядаймо духовність як пов'язану не лише винятково із церковними чи релігійними атрибутами (тим більше, що в Україні навіть православні Церкви далекі від єдності), але й із передаванням нагромадженої духовної, культурної, інтелектуальної, зрештою, соціальної спадщини нації наступним поколінням з метою їх подальшого поступу на шляху пізнання, зменшення ентропійності навколишнього світу, прискорення ноосферного розвитку, побудови знаньомісткої інформаційної економіки, розв'язання інших прикладних проблем на основі широкого застосування потужного інтелекту когнітаріату.

Підвищення духовності, імплементація соціогуманістичних цілей та сенсу національної ідеології у свідомість кожної регіональної спільноти є найвідповідальнішим у наш час і найскладнішим для реалізації напрямком регіональної політики держави, її інтелектуальної безпеки, від яких залежить забезпечення цілісності та монолітності української політичної нації, інтелектуальне, розумне здійснення цього напрямку регіональної політики може допомогти усвідомленню українцями соціогуманістичних позитивів загальнонаціональної ідеології для зміцнення їх єдності, врешті, розумінню того, що Україна - одна, неподільна. Немає України коаліційної, регіональної, вона - соборна. Розуміння цього, по-перше, стимулюватиме механізми практичного забезпечення консолідуючої дії національної ідеї з урахуванням духовно-інтелектуальних, мовно-інформаційних, етно-культурологічних специфік та суспільно-політичних орієнтацій окремих регіонів щодо оптимальності вибору сучасних формулювань її змісту та ідеологічного вектора стратегічного партнерства на загальнодержавному рівневі. По-друге, допоможе виокремити нагальність потреби вибрати і розробити соціогуманістичні основи державної ідеології, застосувати методи її верифікації в справді широке народне середовище - адекватне новому історичному розвитку українського соціуму та усвідомленню ним актуальності процесів націостановлення та державотворення як євроорієнтованої країни. Україна зможе посісти гідне місце в європейському і світовому інтеграційному просторі, якщо їй вдасться розвинути свій науково-технічний, соціально-економічний потенціали, досягнути єдності інформаційного, релігійного простору, тобто тих сфер діяльності суспільства (людини, громад, нації), що безпосередньо стосуються духовно-інтелектуального життя особи і людських спільнот, особливо творчої молоді, яка має місію досягнути своїми науковими пошуками якісно нового соціогуманістичного

наповнення стратегії регіональної політики як компенсації за колишнє приниження її батьків недоброзичливими сусідами.

Висновок. З огляду на те, перед кожною країною, в т. ч. й Україною, що духовно і національно відроджується після довготривалої колоніальної асиміляції та прагне за умов сучасної глобалізації, євроінтеграції перейти на інноваційну модель розвитку своєї постіндустріальної економіки, дедалі наполегливіше поставатиме важливе двоєдине завдання. По-перше, така країна повинна мати розвинені системи національної освіти, вітчизняної науки, інноваційної культури, які спроможні у випереджальному режимі забезпечувати інтелектуально-креативний супровід виведення її суспільства на орбіту інноваційного. По-друге, рівень цього супроводу має бути достатнім, щоб країна, контактуючи і черпаючи із світової скарбниці знань та інформації, могла одночасно її поповнювати своїм конкурентоспроможним інтелектуальним продуктом. Водночас духовно-інтелектуальна потужність супроводу має бути такою, аби забезпечити виконання функцій соціальної мембрани щодо захисту національної ідентичності титульного народу, його вітчизняної економіки, культурних традицій, питомої мови тощо від зодноріднюючих впливів глобалізаційних, євроінтеграційних та інноваційних процесів постіндустріальних країн, шкідливих відходів їх промисловості, асоціальних явищ, дивіантної поведінки підростаючого покоління і таке інше.

Україна нині має унікальний шанс мобілізувати всі наявні ресурси для того, аби не залишитися поза межею інтелектуально-інноваційного розвитку, водночас на високих життєвих стандартах та соціогуманістичних засадах інтегруватися в загальноєвропейський дім. А вже початок третього тисячоліття вимагає переходу людства до нового типу цивілізаційних відносин, шлях до котрих пролягає від техногенної культури до системи соціогуманістичних цінностей, домінантою яких є захист прав і людини, і нації, збереження їх ідентичності, духовності тощо з одночасним випереджувальним розвитком національної системи науки, освіти, соціальної комунікації. Дослідження соціогуманістичної напрямної інтелектуально-інноваційного розвитку - це пошук механізмів стратегії піднесення ролі національної еліти як суспільного ядра, здатного забезпечити євроінтеграційні прагнення України за допомогою власного високого професіоналізму, потужного духовно-інтелектуального, креативного і світоглядного потенціалів, інноваційної культури і громадсько-патріотичних мотивів.

1. Заповіт Патріарха.- Львів: Інститут розвитку, 2003. – С.10.
2. Вовканич С. Духовно-інтелектуальний потенціал України та її національна ідея. / С. Вовканич. – Львів: ЛБА, 2001. – С.540.
3. Згуровський М. Суспільство знань та інформації — технології, виклики та перспективи // М. Згуровський / Дзеркало тижня, 24 травня 2003.
4. Марчук Е. Соціополіс — модель майбутнього суспільства. Дилема України: безнадійне відставання або рух на випередження // Е.Марчук / День, 1 вересня 2000.
5. Вовканич С. Інтелект інтелекту – не рівня // С. Вовканич / Львівська газета.- 2005. – 16 листопада.

© Фото Тараса Дутки

Світлана Литвин-Кіндратюк,

кандидат психологічних наук, доцент,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Svitlana Lytvyn-Kindratiuk,

Candidate of Psychology, assistant professor,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

УДК 159.92
ББК 88.51

**ТРУДНОЦІ УЗГОДЖЕННЯ СТРУКТУРИ МІФОЛОГІЧНИХ
УЯВЛЕНЬ ГОРЯН В ДОБУ МОДЕРНУ****DIFFICULTIES OF COORDINATION OF STRUCTURE OF MYTHOLOGICAL
REPRESENTATIONS OF MOUNTAINEERS DURING A MODERNIST STYLE ERA**

В статті розглядається підхід до вивчення структури міфологічних уявлень горян в добу модернізації та глобалізації способу життя. Психолого-історичний ракурс аналізу дозволяє простежити зв'язок особливостей довкілля та труднощів узгодженням структури первинних та новітніх міфологічних уявлень гуцулів.

Ключові слова: міфологічні уявлення горян, ландшафт, міжпоколінна взаємодія, традиційний спосіб життя гуцулів.

In article approach to studying of structure of mythological representations of mountaineers during an era of modernization and globalization of a way of life is considered. The Psikhologo-istorichesky foreshortening of the analysis allows to track communication of features of environment and difficulties of coordination to structure of primary and latest mythological representations of Huzuls.

Keywords: mythological representations of mountaineers, landscape, inter-generational interaction, traditional way of life of Huzuls.

В статье рассматривается подход к изучению мифологических представлений горцев в эпоху модернизации и глобализации способа жизни. Психолого-исторический ракурс анализа позволяет проследить связь особенностей среды и трудностей согласования структуры первичных и новейших мифологических представлений горцев.

Ключевые слова: мифологические представления горцев, ландшафт, межпоколенное взаимодействие, традиционный способ жизни гуцулов.

Постановка проблеми. Складний та плинний характер сучасної соціальної реальності зумовлює співіснування в ній різних культур, які взаємодіють між собою або ж зовсім не перетинаються, складають основу традиційного або модерного способу життя, тісно пов'язані з тим чи іншим ландшафтом (гірським, рівнинним), хоча при цьому їм притаманна ціла низка спільних характеристик (колективізм та індивідуалізм, дистанція влади тощо)[4]. Водночас з 80-х років ХХ століття світ стрімко трансформується під впливом глобалізації, своєрідного двигуна прогресу, який спричиняє не лише економічні зміни, але й перетворення всіх сторін суспільної життєдіяльності, зокрема зумовлює стирання кордонів між культурами, нівелювання комплексів міфотрадиційних уявлень і конструюванню єдиної системи культурних кодів, основа якої спільна для всіх представників людства [22].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «соціальні зміни», констатують вчені, стає базовим для низки наук – соціології, соціальної психології, політології тощо. Так, П. Штомпка назвав проблему соціальних змін однією з центральних проблем соціології ХХ століття [1, с. 5], оскільки йдеться про трансформації культурних й соціальних інститутів у часі. Важливо зазначити, що «глобалізація – це соціальний процес, в якому обмеження (constraints), які накладаються географією на соціальний та культурний устрій, послаблюються і люди це послаблення дедалі більше усвідомлюють» [цит. за 22, с. 129-130]. За Е. Гідденсом глобалізація викликає «дистанціювання» повсякденних соціальних практик, їх розтягування на дедалі менші клапті простору-часу [7]. Невід'ємною частиною процесів глобалізації, зазначає З. Бауман є дедалі більша просторова сегрегація, тож відділення, відчуження, та «локальність» у глобалізованому світі – це знак соціальної знедоленості та деградації. Тому, продовжує вчений, незручність «локалізованого» існування підсилюється тим, що в умовах, коли суспільні простори відсунулися ген за рамки «локального життя», поняття «локальність» втрачає свій смислотворчий потенціал, щодалі потрапляючи в залежність від напрямкових дій, які на локальному рівні не підлягають контролю» [2, с. 7].

У цьому контексті проблема територіальності, становлення територіальної ідентичності особистості, її вплив на життєву компетентність особистості як відкидається, так і викликає значний інтерес й заклопотаність з боку вчених. Окремо згадаємо про етногеографічні, соціокультурні, екопсихологічні студії ландшафтів, які дозволяють осмислити феномен ландшафту не лише просторово, але й символічно, комунікативно, знаково [9]. Так, для культур-географів значний інтерес уявляють проблеми стійкості локальних осередків культурних традицій при вторгненні урбаністичної культури в сільський ландшафт, наслідки індустріалізації та масовізації ландшафту тощо. Для крос-культурних та етнопсихологів важливим є дослідження психологічних аспектів соціокультурної адаптації етносів й етнічних груп в умовах модернізації традиційного способу життя тощо.

В межах топологічного підходу вивчення закономірностей становлення ідентичності особистості передбачає аналіз закономірностей становлення життєвої компетентності та соціокультурної ідентичності особистості в умовах різних ландшафтів, зокрема гірських, які, з огляду на природні умови гір, завше відзначаються більш вираженою регіональністю й замкнутістю. Саме ці умови засвідчують, що не модерний абстрактний, анонімний часо-простір, а саме соціоприродний ландшафт, що уможливило різні способи його переживання групою й окремою особистістю, дозволяє найбільш повно «наситити» структуру ідентичності особистості тими прадавними елементами територіальної ідентичності, які слугують засадами цілісності її «Я-концепції». Так, особистість сприймає ландшафт завжди як культурний життєвий простір певної етнічної групи, народу, яке освоєне ним утилітарно й символічно [9, с. 135].

Метою статті є аналіз структури міфологічних явлень горян, яка конструюється під впливом одночасно двох укладів життя – традиційної та модерного типу. Нами були поставлені такі завдання:

1. Розглянути існуючі в психології підходи до трактування сутності міфологічних уявлень.
2. Проаналізувати особливості розвитку міфологічних уявлень горян (гуцулів) в умовах сучасної модернізації та глобалізації життя.

Виклад основного матеріалу. Про багате за змістом, емоційне і, з погляду сучасника, часом архаїчне, ставлення горян до природи свідчать матеріали численних етнографічних та етнологічних розвідок. Науковці стверджують, що для багатьох народів світу властиве поклоніння горам і відчуття «святості» гори, яке диктує заборону відвідувати гору або якусь вершину. Загалом ставлення до гір як до священного об'єкту у різних народів (алтайці, камчадали, киргизи, ненці та ін..) виявляється по-різному, що зумовлене, на думку екологічних психологів, характером гірського ландшафту та особливостями його сприймання людиною. Приміром предки інків, корінні мешканці Анд, індійці племені кечуа, виказуючи повагу до чоловіка, використовують слово *machu* (старець). В той час відомо, що назва культурного місця інкської культури, руїни міста у малодоступному високогір'ї Мачу Пікчу перекладаються як «Стара гора» [12, с. 24].

Екстремальність, важкодоступність гірських ландшафтів та незвичність їх краєвидів сприяє розвитку в мешканців гір надто багатой за змістом міфологічної свідомості, яка в добу постмодерного суспільства певною мірою десакралізується, а тому естетизується і розлого виявляється у народній творчості. Ментальні образи ландшафту (переважно природного) в народній культурі проясняють найбільш загальні культурні колективістичні або архаїчні архетипи, міфи, що пов'язані з конструюванням глибинних ландшафтних образів. До них слід віднести образи рік, гір, місяця, сонця, представників флори і фауни (наприклад у гуцулів змії, ведмідь, вовк), які відображають особливості сприймання природного простору в міфопоетичному вимірі. Проте, під впливом природних (ландшафт) та соціокультурних чинників (мова, традиції), засобами якої цей ландшафт описується, на тлі якого розгортаються всі ритуальні дійства про легендарні та героїчні події з життя народу, сама система міфологічних уявлень у сучасного мешканця гір зберігається, хоча в дещо спрощеному вигляді, оскільки загалом вже не здатна досягти рівня міфологічного світобачення.

У цьому зв'язку зауважимо, відновлення інтересу вітчизняних вчених-психологів до дослідження проблематики міфу та ритуалу, міфологічної свідомості та міфологічних уявлень (М.-Л., Чєпа, О. Яремчук)[24; 26], які були започатковані ще наприкінці XIX століття В. Вундтом, З. Фрейдом, К. Юнгом. Це відбулося значною мірою завдяки творчому діалогові останніх з найбільш впливовими на той час антропологічними школами, зокрема ідеями Е. Тейлора, Дж. Фрезера [16; 21], які досліджували міфологічну свідомість примітивних народів. Очевидно, що психологічне, культурологічне чи філософське дослідження міфів чи міфологічних уявлень особистості на даний час може здійснюватися як в межах однієї етнокультури (В. Найдиш) [14], так і горизонтально (крос-культурні порівняння міфологічних явлень різних народів, етносів та етнографічних груп) (М. Еліаде) [25], а також вертикально, у процесі психолого-історичних змін (В. Режабек) [15] та ін.

Проте нині дослідників цікавлять насамперед міфологічні уявлення, індивідуальні міфи, моніміфи наших сучасників, насамперед мешканців міст, застосування ними різних способів та прийомів індивідуальної міфотворчості та їх роль в осмисленні навколишнього світу та вплив на повсякденну поведінку. При цьому мало враховується екокультурний чинник - послаблення їх контакту з природним довкіллям, яке, на нашу думку, й виступає своєрідним джерелом цих уявлень, що поступово міліє й зневоднюється. Адже аналізуючи народне християнство («космічне християнство») селян Східної Європи М. Еліаде стверджує, що в народному християнстві і до наших днів знаходять вияви деяких рис міфологічного мислення [25, с. 164].

У праці «Психологія повсякденної свідомості» О. Улибіна зазначає вслід за С. Московічи, Р. Бартом, А. Тхостовим : «за своєю структурою й змістовними особливостями буденна свідомість сучасної людини в

достатній степені близька до міфологічного» [18, с. 103]. Повсякденній свідомості властива міфологічна природа приходить до висновку авторка. При цьому дослідниця слушно зауважує, що твердження про міфологічну природу буденної свідомості потребує більш детальної перевірки, яка основана на аналізі особливостей домінування форми знакового опосередкування [Там само, с.104]. Враховуючи ці зауваги проаналізуємо особливості міфологічних уявлень гуцулів в минулому і в наш час, опираючись на етнографічні розвідки минулого століття, а також на результати сучасних психолого-педагогічних досліджень та досвід роботи вчителів гірських шкіл.

Розглядаючи природні та соціально-економічні чинники, що обумовлюють специфіку господарювання і культури мешканців гір, Ю. Копчак, Л. Копчак та О. Хрущ зазначають - «психіка горян спрямована на перетворення світу, що її оточує, на творення нового. Краса Карпат і Аппалач, різноманітні зміни гірських ландшафтів, гра світла і тіні, глибокі провалля і кам'яні та лісисті підйоми – все це викликає неспокій душі: розвивається уява, політ фантазії» [11, с. 339].

Про багатство міфологічних уявлень гуцулів знаходимо згадки у працях дослідників, які вивчали культуру й побут цієї етнографічної групи наприкінці ХІХ та у ХХ столітті. Одним з фундаторів досліджень культури й побуту гуцулів поряд з І. Вагилевичем, Я. Головацьким став український письменник, етнограф С.Витвицький. З 1954 року він отримав парафію у Жаб'ю (Верховині), не раз мандрував горами, бував у селах Шешори, Микуличин, Буркут та ін... У 1863 році вчений написав книгу «Історичний нарис про гуцулів». На основі своїх спостережень С. Витвицький доходить висновку про те, що «гуцули мають чимало різних звичаїв як суто родинного характеру, так і громадського. Вони значно відрізняються від звичаїв інших мешканців Руси»[6, с.52]. Також він неодноразово зауважує поважне ставлення гуцулів до ватри, «яка палає не лише вночі на полонинській стаї, але й у великодню суботу при заході сонця коло кожного подвір'я на пагорбку можна побачити великий вогонь» [Там само, с. 54]. У книзі вказується на шанобливе ставлення гуцулів до змій та інших плазунів («Не бий софію (гадину), бо ти умре мама рідна») [Там само, с. 62].

Цікавими і змістовними у цьому плані є також більш пізні описи відомого польського письменника Т. Вінцеца, якого часто називають гуцульським Гомером. С. Вінценз народився у 1988 році на Коломийщині, а дитинство провів у селі Криворівня у домі діда по матері. Тут ще хлопцем він познайомився з І. Франком. Після навчання в Коломиї, Стрию, Львові й Відні він повертається на Гуцульщину. Згодом С.Вінценз написав трилогію з життя гуцулів «На високій полонині», в якій він детально змалював тогочасний спосіб життя гуцулів, риси їх вдачі, вірування та міфологічні уявлення. Він пише: «отож усе життя цілих поколінь і родів залежить від великих потуг, від їхньої прихильності або ворожості, а захищене воно чи загрожене подіями й ознаками, які виглядають благими і незнаними. Бо ті всілякі сили, хоч на щодень затято мовчать, хоч ховаються старанно від людського ока, та мають всюди – серед звірів, серед рослин, а також серед людей – своїх служок, своїх нишпорок, кривняків і дітей» [5, с. 145].

У етнографічних працях І. Франка ми теж знаходимо порівняльне дослідження культури, побуту й етнічної вдачі двох етнографічних груп, мешканців гір – гуцулів та боків. І якщо бойків І. Франко характеризує як більш практичних, схильних до торгівлі та мандрів людей («бойко практичніший, він дивиться на речі з погляду корисності і доцільності») [19, с. 87] й, що відображається у дещо лаконічній стилістиці одягу, орнаменту, реманенту, домашнього начиння, то гуцули постають як залюблені у природу, легенди, казки та оповіді, носії різноманітних міфологічних уявлень, що виявляється в загальному естетизмі їх світобачення, складності орнаментики та барвистості колористики одягу та оселі тощо [Там само].

В 50-80 рр. ХХ століття, коли радянська ідеологія певною мірою слугувала заміном релігійного світобачення, дослідники способу життя гуцулів продовжують спостерігати, описувати й підкреслювати виразний міфологізм уявлень гуцулів про навколишній світ, який, попри атеїстичну пропаганду, зберігався й передавався міжпоколінно. Так, у ґрунтовному збірнику етнографічних праць «Гуцульщина», який вийшов у світ у 1987 році, окрім змін способу й укладу життя, поліпшення харчового раціону, модернізації меню, одягу, інтер'єру житла відзначається збереження прикмет міфологічного світогляду. У розділі «Світоглядні уявлення і вірування» Р. Кирчів зазначає: «записи етнографів ХІХ – перших десятиліть ХХ ст. і сучасні польові матеріали засвідчують важливу роль у традиційному світорозумінні і повсякденному побуті гуцулів вірувань у чари, ворожіння, віщі сні, різні прикмети, амулети, силу замовлянь і заклинь... чарівні властивості зібраного у певний час зілля, у добрий і поганий час, легкі і тяжкі дні місяця, тижня, добрі і погані пори дня, щасливе й нещасливе місце тощо»[10, с. 246]. З огляду на це не менш важливим в умовах модернізації і спроб дестрадиціоналізації способу життя гуцулів під впливом радянської ідеології стало розвиток та зміцнення всього спектру видів етнокультурної компетентності у структурі життєвої компетентності учнів гірських шкіл кінця ХХ – початку ХІХ століття. Для цього науковцями та педагогами-практиками було запропоновано низку теоретичних підходів, методичних комплексів для певної ступені навчання. Водночас і в наш час, як слушно зауважує І. Червінська «мешканці гірських районів з раннього дитинства майстерно володіють різноманітними промислами та ремеслами, ведуть натуральний спосіб життя, користуються специфічними для гірської місцевості прийомами життєзабезпечення, добре знають лікарські рослини і цілющі властивості їх застосування у народній медицині, тобто намагаються жити за неписаними законами природи та у невід'ємній близькості з нею» [23, с. 333].

Очевидно, що зазначені міфологічні уявлення горян не є індивідуальними уявленнями особистості, вони конструюються спільнотою, але лише за певних умов зберігаються й передаються міжпоколінно протягом століть. Для цього, на нашу думку, необхідна взаємодія колективного суб'єкта (етнічної чи етнографічної групи) з середовищем проживання, ландшафтом, який є для нього ресурсним. У процесі цієї взаємодії та комунікації членів спільноти конструюються різноманітні соціокультурні ситуації оцінки значущість впливів й ризиків довкілля [3], виокремлюються найбільш вагомі уявлення про ці впливи, які набувають характеру універсальної події, що постійно повторюється в міфоритуальному комплексі. Тож у сучасних мешканців гір, як і сто років тому, знаходимо достатньо розвинуту систему міфологічних уявлень, які конструюються етнічною групою у процесі міжпоколінної взаємодії, на базі збереженої міфоритуальної традиції..

У цьому зв'язку зауважимо помітні з першого погляду труднощі розвитку соціокультурної компетентності дітей, що мешкають у гірській місцевості. Йдеться про труднощі поєднання модерного стилю життя та елементів традиційного укладу життя, що зумовлює суперечливість процесу їх соціалізації. Відомо, що елементи традиційного способу життя зберігаються в гірській місцевості завдяки слабкості комунікацій (з врахуванням пори року), віддаленості поселень, наявності окремих хуторів, присілків, ведення господарства на основі традиційних прийомів тощо. В цих умовах особистість дитини розвивається в більш тісній взаємодії з представниками старших поколінь, з членами її родини, які зазвичай є носіями певного обсягу етнопедагогічного досвіду, знайомиться з народними обрядами й ритуалами, залучається до релігійних свят та народних гулянь. Поряд з етнокультурною (етноетичною, етноестетичною) компетентністю будь-яка дитина, яка навчається в гірській школі, засвоює значний обсяг знань, умінь й навичок, виявляє достатню готовність до соціальної взаємодії в умовах модерного суспільства, знає ази комп'ютерної грамотності тощо, тобто вона загалом готова до адекватної соціальної взаємодії в суспільстві сучасного типу. До того ж засоби масової інформації надають їй розлогу інформацію про урбаністичний спосіб життя. Втім протягом її життя такий варіант інкультурації нині легко може трансформуватися в акумуляцію, міграцію оскільки «сьогодні всі люди – блукачі, які мандрують насправді або за відчуттями» - зазначає З. Бауман [2, с. 72]. При цьому людині не обов'язково мігрувати в іншу країну, а просто рушити з села до містечка чи мегаполісу, змінити кліматичну зону чи ландшафт проживання. Виходячи з гіпотези Дж Беррі про чотири основні стратегії міжкультурної взаємодії представника недомінантної групи (інтеграція, ізоляція, асиміляція, маргіналізація), потенційним учасником якої може бути кожен в ситуації міжкультурного контакту, важливо осмислити зміни культурних уявлень учасників взаємодії, зокрема з врахуванням культурної дистанції учасників [4].

Враховуючи плідність цієї гіпотези, варто розглянути її не лише в горизонтальному, міжкультурному вимірі, але й представити культурний контакт так собі «вертикально», тобто в історико-культурному аспекті. Це дозволить більш глибоко проаналізувати наслідки засвоєння особистості цінностей, норм, уявлень паралельно двох культур – традиційної та модерної. Чи виникають у неї труднощі при створенні єдиної системи уявлень про світ та про свою життєвому компетентність? На перший погляд елементи традиційної та модерної культур вже майже століття співіснують у способі життя більшості мешканців планети і створюють передумови для досить успішного синтезу на користь швидше модерних і менше традиційних (переважно міфологічних) уявлень в одну більш менш цілісну систему. Проте популярність й поширеність в засобах масової комунікації та віртуальному просторі різноманітних прийомів реміфологізації та зростання інтересу наших сучасників до процесів індивідуальної міфотворчості примушують засумніватися в цьому.

Очевидно, що міфологічні уявлення, які ми позначимо як первинні, конструюються колективним суб'єктом у процесі його взаємодії з етносоціальним середовищем та новітні міфологічні уявлення, що конструюються часом колективно, а часом індивідуально, у процесі соціальної взаємодії є не зовсім тотожними феноменами. Їм притаманні різні властивості й функції у структурі міфологічних уявлень сучасної особистості та у контексті певного типу раціональності. У мешканців великих міст та мегаполісів, які вже не є членами окреслених вище колективних суб'єктів, структура первинних міфологічних уявлень зазвичай відсутня або редукується, що дозволяє «неоміфам» претендувати на лакуни в цій структурі, поступово заповнювати їх новим змістом. В той час як у горян має місце відносно добре збережена структура первинних міфологічних уявлень, що породжуються зумовлену ландшафтом тяглістю елементів традиційного укладу життя, на яку «накладається» нова міфологія, котра продукується засобами масової комунікації, новітніми жанрами в мистецтві, приміром «фентезі», що активізують процес міфоритуальної активності в уяві найперше дітей та підлітків, при чому швидше абстрактно й віртуально.

Висновки. Таким чином, розвиток міфологічних уявлень горян в добу модерну і глобалізації характеризується багатоплановістю й неузгодженістю. Їх структура охоплює так звані первинні міфологічні уявлення, так і вторинні (неоміфологічні) уявлення, які розрізняються джерелами конструювання та функціями. Аналізуючи їх зміни у психолого-історичному аспекті ми можемо констатувати несподівану й неоднозначну роль неоміфів у цій царині. Як наслідок реміфологізації уявлення цього типу виконують не лише творчу й таку, що активізує творчий потенціал сучасної особистості, функцію, але і якусь приховано іншу, зі структурного боку суперечливу й не завжди плідну з огляду на індивідуальні особливості особистості, що потребує подальшого дослідження.

1. Андреева Г.М. Социальная психология и социальные изменения / Г.М. Андреева // Психологический журнал. – 2005. - № 5. – С. 5-15.

2. Бауман З. Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства / Зигмунт Бауман. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 109 с.
3. Бек У. Общество риска: На пути к другому модерну / Ульрих Бек; пер. с нем. В. Седельника и Н. Федоровой; Послесл. А. Филиппова. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.
4. Берри Дж. Кросс-культурная психология. Исследования и применение / Дж. Бери, А. Пуртинга, М. Сигал и др. - Харьков: Изд-во Гуманитарный центр, 2007. – 560 с.
5. Вінценз С. На високій полонині / С. Вінценз; пер. Т. Прохаська. – Івано-Франківськ, Видавництво «Лілея-НВ», 2011. – 639 с.
6. Витвицький С. Історичний нарис про гуцулів / Софрон Витвицький. – Надвірна, Видавництво «Світ», 1993. – 95 с.
7. Гідденс Е. Соціологія / Е. Гідденс. – К.: Основа, 2001. – 567 с.
8. Замятин Д. Метагеографія: Пространство образов и образы пространства / Дмитрий Замятин. – М.: Аграф. - 2004. – 512 с.
9. Каганский В.Л. Ландшафт и культура / В.Л. Каганский // Общественные науки и современность. – 2006. - №1. – С. 160 – 169.
10. Кирчів Р.Ф. Світоглядні уявлення і вірування // Гуцульщина : історико-етнографічне дослідження. – Київ, Наукова думка, 1987. – С. 243 – 260.
11. Копчак Ю. Природні та соціально-економічні чинники, що обумовлюють специфіку господарювання і культури жителів гір / Ю. Копчак, Л. Копчак, О. Хрущ // Гірська школа українських Карпат. 2008 – 2009. - № 4 - 5. - с. 338 – 340.
12. Корнилов О.А. Внутренняя форма языка кечуа – источник информации об «андском мировидении» (cosmovision andina) / О.А. Корнилов // Вестник Моковск. ун-та. - Серия 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2010. - № 2. – С. 21 – 32.
13. Мацумото Д. Психология и культура / Девид Мацумото. – СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. – 416 с.
14. Найдыш В.М. Мифотворчество и фольклорное сознание/ В.М. Найдыш // Вопросы философии. – 1994. - № 2. - С. 45 – 53.
15. Режабек Е.Я. Становление мифологического сознания и его когнитивности / Е.Я. Режабек // Вопросы философии. – 2002. - № 1. – С. 52 – 66.
16. Тайлор Э. Б. Первобытная культура / Э. Б. Тайлор; пер. с англ.. – М.: Политиздат, 1989. – 573 с.
17. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Титаренко Тетяна Михайлівна. – К.: Либідь, 2003. – 376 с.
18. Улыбина Е.В. Психология обыденного сознания / Е.В. Улыбина. – М.: Смысл, 2001. – 263 с.
19. Франко І. Етнографічна експедиція на Бойківщину / І. Франко // Літературно-критичні праці (1905-1906). Зібрання творів у п'ятидесяти томах. Література і мистецтво. Томи 26-43. Т. 36. – К.: Наукова думка, 1982. – С. 68 -99.
20. Фрейд З. Тотем и и табу / З.Фрейд; пер. с нем. М.В. Вульфа. – СПб: Издательская Группа «Азбука-классика», 2010. – 256 с.
21. Фрззер Дж. Дж. Фольклор в Ветхом завете / Дж. Дж. Фрезер; пер с англ. – М.: Политиздат, 1983. – 542 с.
22. Фурс В.Н. Глобализация жизненного мира в свете социальной теории / В.Н. Фурс // Общественные науки и современность. – 2000. - № 6. - С. 128 – 138.
23. Червінська І. Вплив соціокультурного середовища на формування духовної культури особистості / І. Червінська // Гірська школа українських Карпат. – 2008 - 2009. - № 4 - 5. – С.332 – 338.
24. Чепа М.-Л. П'ять великих таємниць історичної психології / М.-Л. Чепа. – К.: Ред. загальнопед. газ., 2005. – 128 с.
25. Элиаде М. Аспекты миф / Мирча Элиаде – М.: Академический Проект, 200. – 222 с.
26. Яремчук О. Механизмы индивидуального авторского мифотворчества : культурно-исторический ракурс / Оксана Васильевна Яремчук // Историческая психология: истоки и современное состояние: моногр. / авт.. кол. ; под. научн. ред.. Ковалея И.Н., Подшивалкиной В.И., Яремчук О.В., – Одесса: Одесск. Нац.. ун-т, 2012. – С. 143 -165.

Таніта Люріна,

кандидат педагогічних наук, професор,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького
(м. Мелітополь)

Tanita Lyurina,

candidate of pedagogical sciences, professor,
Bohdan Khmelnytsky Melitopol
State Pedagogical University
(Melitopol)

УДК 378.07::371.132

ОПТИМІЗАЦІЯ ДІАДИЧНИХ СТОСУНКІВ І ВЗАЄМОДІЙ У СИСТЕМІ „ВИКЛАДАЧ–СТУДЕНТ”

OPTIMIZATION DIADYCHNYH RELATIONS AND INTERACTIONS IN THE SYSTEM»TEACHER–STUDENT»

У статті розкрито педагогічні умови оптимізації міжособистісних відносин інтерактивної взаємодії в системі «викладач–студент» на індивідуальних музичних заняттях у процесі підготовки майбутніх учителів до розвитку творчого потенціалу учнів.

Ключові слова: інтерактивна взаємодія, викладач, студент, підготовка майбутніх учителів.

In the article are presented the pedagogical terms of optimization of interpersonality relations of interactive co-operation in the system «teacher – student» during individual musical lessons in the process of preparation of future teachers to a development of creative potential of students.

Keywords: interactive communication, teacher, student, preparing future teachers.

В статье раскрыты педагогические условия оптимизации межличностных отношений интерактивного взаимодействия в системе «преподаватель–студент» на индивидуальных музыкальных занятиях в процессе подготовки будущих учителей к развитию творческого потенциала учеников.

Ключевые слова: интерактивное взаимодействие, преподаватель, студент, подготовка будущих учителей.

Постановка проблеми. Сьогодні на соціокультурному просторі України відбуваються кардинальні зміни, котрі висувають низку важливих проблем, включаючи й психолого-педагогічні. У числі останніх – проблема оптимізації міжособистісних відносин і навчальних взаємодій у системі „викладач–студент”.

Нова суспільно-політична й економічна ситуація в країні, нові аксіологічні пріоритети формують нову ментальність у значної частини українського суспільства, насамперед його молоді. Природно, це позначається на вітчизняній педагогіці у всіх її аспектах, включаючи міжособистісні контакти й взаємодії між тими, хто вчить і кого вчать.

Які ж основні тенденції, котрі виявляються сьогодні в цій сфері? Порівняльно-співставний аналіз дослідницьких даних, що стосуються особливостей поведінки вчителів у різних ситуаціях (включаючи й так звані конфліктні ситуації), свідчить про певну зміну (причому, найчастіше стихійну зміну) поведінкових стратегій багатьох педагогів, про певні стильові метаморфози в їхній діяльності. У наявності відчутний відхід від теорії й практики педагогічного авторитаризму, від використання „силових прийомів” у виникаючих у навчальному процесі конфліктах і міжособистісних протиріччях. У сфері музичної освіти все виразніше проглядається установка на продуктивний діалог з учнями, на активізацію інтерактивних взаємин з ними. Водночас, саме у сфері музичної освіти серйозного науково-теоретичного обґрунтування зазначені тенденції дотепер не одержали. Можливо, із цієї причини гуманістична парадигма, висунута на порядок денний відомими реформами в українському соціумі, виявилася „де-факто” недостатньо ефективною, не повною мірою реалізуючи свій потенціал. Часом формально декларується необхідність орієнтувати учнів на самоосвіту й самовиховання, на вироблення в них уміння адаптуватися до нових, незвичних умов професійної діяльності. Виразно відчувається дефіцит сучасних, теоретико-методичних обґрунтованих підходів до навчальної роботи з учнями різних ступенів і рівнів обдарованості. Не враховуються в широкій, масовій практиці викладання реальні зміни, що відбуваються сьогодні в мотиваційно-потребнісній сфері сучасної молоді, її ментальних основах, її аксіологічних пріоритетах і установках.

Перелік подібних недоліків і „вузьких місць” міг би бути продовжений. Узагальнюючи сказане, можна стверджувати, що все більш виразно й рельєфно вимальовується сьогодні протиріччя між життєвими й навчально-освітніми реаліями, з одного боку, і, з іншого боку, – теоретико-методичним обґрунтуванням нових, актуальних підходів і педагогічних диспозицій у роботі з учнями, насамперед, у сфері музичного виховання й освіти.

Звідси – актуальність дослідження. Особливо гострою в розглянутому ракурсі є оптимізація міжособистісних, діадичних (діадичні – від лат. „diās”, двоє, вдвох) відносин і взаємодій у системі „учитель – учень”. Тим часом, ці відносини у сфері навчання художньо-творчим професіям, де робота проводиться, як правило, на основі діадичних, „парних” контактів у рамках індивідуальних занять і де особистість безпосередньо, прямо взаємодіє з особистістю, винятково важливі. Тільки оптимально налагоджені міжособистісні інтерактивні відносини й взаємодії в зазначеній сфері дозволяють забезпечити продуктивне поєднання всіх сторін навчально-виховної діяльності – дидактичної, професійно-орієнтованої, предметно-практичної й інформаційно-комунікативної.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми і на які спирається автор, показав, що взаємини суб’єктів навчально-освітнього процесу розглядалися донині в основному в руслі парадигми, що домінувала в попередні десятиліття, авторитарної, командно-адміністративної педагогіки. Це мало під собою, як відомо, цілком об’єктивні підстави, детермінувалось умовами місця й часу, а тому не вимагає додаткових роз’яснень і коментарів. Причому здебільшого акцент робився на аналіз взаємин учителів із класом, із групою, з колективом учнів; акцентувався, іншими словами, соціально-педагогічний аспект проблеми. Що ж стосується діадичних, професійно-орієнтованих контактів у ході навчання, то їм приділялася значно менша увага.

При аналізі наукової розробленості проблеми варто брати до уваги й ту обставину, що при звертанні до питань міжособистісної, „парної” взаємодії (у тих рідкісних випадках, коли це мало місце в науково-педагогічних дослідженнях) не враховувалися, як правило, специфіка й типологічні особливості того або іншого виду навчальної діяльності.

Водночас, останні відіграють, як відомо викладачам-практикам, досить істотну роль. Цілком виразно вони дають про себе знати в ході занять художньо-творчою діяльністю, сама природа й творчий характер якої пропонують особливі, нестандартні форми й методи спілкування вчителя й учня. Сама термінологія, пов’язана із зазначеною проблематикою, включаючи її ключове, базове поняття „педагогічне спілкування”, стала вводиться в науково-педагогічний побут орієнтовно із середини 70-х рр. (О. Леонт’єв, В. Кан-Калик та ін.). Надалі, однак, проблема педагогічного спілкування в різних її іпостасях стала привертати увагу все більшої кількості дослідників (А. Москаленко, Г. Нагорна, Г. Сагач та ін.). Принципово важливе значення мало запропоноване Б. Ломовим трактування спілкування як суб’єкт-суб’єктної взаємодії; істотну роль відіграли роботи В. Мясичева, які виявили в педагогічному спілкуванні його пізнавальний і поведінковий компоненти. Надалі з’явилася велика кількість праць, в яких аналізувалися різноманітні явища соціальної перцепції, що виникають у спілкуванні й міжособистісній комунікації (Г. Андреева, С. Дашкова та ін.); досліджувався вплив міжособистісного спілкування й взаємодії на психіку людини, її характер, світоглядні підвалини, емоційно-потребнісну сферу (В. Барабанщиков, В. Кольцова, В. Семиченко та ін.).

У загальний потік досліджень проблеми; про яку мова йде, органічно вписали в останні роки роботи, проведені Л. Суховою, Б. Критським, О. Рудницькою та іншими педагогами-музикантами, якими зачіпалися питання, пов’язані так чи інакше з підвищенням ефективності навчання, зі створенням оптимального емоційного тла й професійного взаєморозуміння на музичних заняттях. У руслі цих робіт вивчалися фактори, що сприяють конструктивній взаємодії вчителя й учня в ході вирішення різноманітних художньо-творчих завдань, - або, навпаки, що перешкоджають такій взаємодії, що утруднюють її. Спираючись на фундаментальні праці, які мають загальнонауковий, універсальний характер (І. Бех, Г. Костюк, Б. Ломов, С. Максименко, С. Рубінштейн та ін.), дослідники-музиканти ставили завданням виявлення особливого характеру міжособистісних контактів і взаємодій у рамках так званої „педагогіки мистецтва” – і в ряді випадків домагалися цілком відчутних позитивних результатів.

У той же час, підкреслюючи значущість внеску фахівців у розглянуту проблематику, не можна не відзначити, що ряд її важливих аспектів дотепер фактично не зачіпався – і насамперед той, котрий стосується безпосередньої взаємодії головних „діючих осіб” сучасного (підкреслимо цей момент) навчально-освітнього й виховного процесу, – взаємодії, яка детермінує певну обумовленість і зв’язок різних навчальних операцій, що виступає у вигляді інтегруючого фактора та сприяє утворенню різноманітних психолого-педагогічних структур. Про це з достатньою визначеністю свідчить думка В. Ляудіса та інших фахівців, схильних до неї, що „процес засвоєння знань учнями з’являється все ще в системі взаємодії суб’єкта з об’єктом і не розкривається як процес міжособистісної взаємодії. Тим самим, вивчення пізнавального розвитку учня відривається від вивчення його розвитку як особистості й зберігається штучний розрив між процесами засвоєння й виховання [4].

З огляду на зазначене вище можна констатувати, що й на сьогодні не висвітлений ще весь складний різнобарвний спектр міжособистісних взаємин і взаємодій між учителями і сучасною учнівською молоддю; не виявлені вікові, характерологічні й інші аспекти цих взаємин, не проаналізовані властиві їм внутрішні протиріччя; не розкрита сутність такого психологічно складного феномена як міжособистісна й професійна сумісність викладача і студента, що відіграє принципово важливу роль у всіх видах навчальної діяльності й особливо в „музичній педагогіці”; не визначені завдання й функції педагога-фасилітатора (консультанта, порадирика) у ході занять художньо-творчою практикою; не уточнені педагогічні диспозиції цієї досить специфічної й не традиційної для вітчизняної освіти роллю викладача. Є підстави стверджувати, що не дана поки що переконлива дефініція таких категорій як „суб’єкт-об’єкт-суб’єктна” взаємодія у процесі занять художньо-творчою діяльністю; бракує чіткості в розведенні на теоретичному рівні таких понять як взаєморозуміння – взаємозалежність – взаємодія, що аж ніяк не є синонімічними, як доводить повсякденна практика у вищих навчальних закладах. У більшості педагогічних досліджень контакти між суб’єктами навчально-освітнього процесу розглядаються переважно на

рівні „викладач–студентський колектив”. У результаті, така форма роботи як індивідуальне заняття, коли в класі спілкуються „один на один” двоє людей, – форма, що має, як відзначалося, особливе значення в навчанні дисциплінам художньо-естетичного циклу (музика, живопис, скульптура, почасти театральне мистецтво) – ця форма не виходить фактично за рамки емпірики, не піднімається на рівень глибоких і емних теоретичних узагальнень. (Окремі виключення у вигляді книг і статей видатних діячів мистецтва – це особливий жанр, і мова в цьому випадку не про нього) [2 ; 6].

Мета статті полягає в розкритті педагогічних умов оптимізації міжособистісних відносин інтерактивної взаємодії в системі „викладач–студент” на індивідуальних музичних заняттях у процесі підготовки майбутніх учителів до розвитку творчого потенціалу учнів.

Виклад основного матеріалу. Нова суспільно-політична й соціокультурна ситуація, що склалася в Україні на початку XXI століття, впливає, як показує досвід і спеціальні дослідження, на внутрішній світ сучасної молоді і водночас на весь комплекс взаємин між викладачем і студентом.

Феноменологія сучасного юнака (юнки) ще недостатньо вивчена психолого-педагогічною наукою. Однак, є достатні підстави стверджувати, що сьогodнішня молода людина менш податлива на авторитарні педагогічні впливи, менш схильна до пасивного й бездоказового прийняття установок, директив і т.д. „зверху”.

У порівнянні з попередніми генераціями студентської молоді, нинішнє покоління більш незалежне у своїх поглядах, позиціях, стосунках. Все це жадає від педагога зміни традиційних поведінкових парадигм, не тільки підштовхуючи до гуманізації й демократизації процесу навчання (що відзначається звичайно в педагогічних дослідженнях), але й пропонуючи використання в ході занять більше великої й психологічно багаті гами міжособистісних взаємозв'язків. Потрібно, зокрема, готовність і здатність педагога обґрунтовувати, аргументувати свої позиції, доводити правомірність тої чи іншої точки зору, проявляти толерантність, знаходити оптимальні підходи до даного конкретного студента.

З огляду на зазначене вище накладається певний відбиток на характер взаємодій викладача і студента, найчастіше жадаючи від першого з них істотного коректування звичної манери поведінки в ході занять. Зокрема, більшої гнучкості й розмаїтості в доборі форм і способів навчання, припускаючи більш складне психологічне нюансування самого процесу спілкування як складного, багатогранного процесу встановлення і розвитку контактів між учасниками педагогічного процесу, спричинений потребами спільної діяльності, що включає в себе обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприйняття і розуміння співучасників взаємодії. Цей складний багатоплано-вий процес відбувається поетапно: початкова думка – початкове словесне виявлення – розуміння з боку слухача – зворотний зв'язок.

Структура міжособистісних діадичних відносин складна й різноманітна, вбирає в себе різні підструктури, блоки й компоненти. Примітно, що загальнолюдські якості й властивості знаходять при цьому власне професійні функції: провести чітку межу між першими й другими в цілісному навчально-виховному процесі часом досить важко. Педагогові необхідно усвідомлювати, що його персонально-особистісні, людські „параметри” мають пряме відношення до професійної діяльності, створюючи більш-менш сприятливу основу для її проведення.

Корекція персонально-особистісних, характерологічних якостей і властивостей: робота над собою, над стилістикою своїх взаємин з оточуючими; робота з метою зробити цю стилістику більш відточеною й тонко диференційованою – принципово важлива вимога професії педагога взагалі й, зокрема, педагога-музиканта, відповідального за якість занять у класі індивідуального навчання. Індивідуальні й групові форми навчання мають свої специфічні особливості. Цілком можливо успішно проявляти себе в одному виді педагогічної діяльності (наприклад, при фронтальному спілкуванні з учнями) і менш ефективно діяти в іншому (наприклад, у ході індивідуальних занять).

Сьогodні необхідна психологізація міжособистісних взаємин, що пред'являє підвищені вимоги до викладача в рамках „суб'єкт-об'єкт-суб'єктної” взаємодії. Взаємодіючи з викладачем, студент є „водночас і суб'єктом (повноправною особистістю), і об'єктом, на який спрямовано педагогічний вплив [4, с. 313].

На навчання приходить весь студент, а не лише його розум, здібності, талант. Кожен викладач хоче того чи ні, є також вихователем. Заняття мають бути нагодою особистісного розвитку студента, а не лише здобуванням знання, спеціальності. У процесі спілкування особливу роль відіграє мова як “міра індивідуальної й усенародної культури, їх родової сутності” [1, с. 27].

Процес взаємодії включає в себе явище сприйняття і комунікації. Без розуміння цих процесів, урахування їх у дидактичному процесі (який природно закладає у собі взаємодію між учителем та учнем) практично неможливо результативно провести роботу під час уроку. Ці відносини має знати (відчувати) вчитель, адже він як педагог виступає з позиції дорослого.

Доцільним є дотримання умов взаємодії викладача і студента: кожен партнер свідомо випромінює певну поведінку та отримує (відбирає, приймає) поведінку іншого. Отже, у процесі комунікації відбувається взаємовплив партнерів (поведінка одного модифікована і є поведінкою другого та навпаки).

В умовах індивідуальної форми занять припускається персонально-орієнтований вид педагогічної діяльності. Оскільки кожен студент-музикант насамперед володіє певним природним даруванням і становить неповторну індивідуальність, суб'єкт-суб'єктні взаємодії в межах діадичного спілкування практично виключають будь-які педагогічні диспозиції, тобто схильність викладача до апріорі певних видів навчальної діяльності.

Взаємодія як спільний процес викладання й навчання актуалізує фактор міжособистісної сумісності викладача і студента. В умовах індивідуальних занять, коли взаємодіють віч-на-віч двоє партнерів, ця обставина

набуває особливої значущості. Сумісність при індивідуальному навчанні музиці виражає себе: а) у гармонійному поєднанні мотиваційно-потребнісних устремлень і якостей обох учасників навчального процесу (інтересів, смаків, потягів, аксіологічних орієнтирів та ін.); б) у збігу або близькості їх індивідуально-характерологічних параметрів (темпераментів, властивостей вищої нервової діяльності).

Формами взаємодії педагога і студента є: спонтанність студента, скоординована активність студента і педагога, скоординована діяльність студента і педагога, домінування педагога.

Скоординована діяльність студента і педагога характеризується таким типом взаємодії, коли у входженні педагога і студента в діалог та співробітництво домінуюче положення займає студент. Педагог, входячи з ним в активний контакт, бере до уваги його інтереси, здібності, потреби, очікування і відповідно до них доладжує свою пропозицію дій або приймає пропозицію студента. При цьому педагог спільно зі студентом створюють контекст для своїх дій, спільно формулюють завдання, спільно шукають заходів задля їх здійснення, спільно долають труднощі, що виникають. Програма дій створюється під час спільних дій студента і педагога, які обидва мають можливість розвивати свої різні повноваження, щоб розширити почуття, підвищувати самооцінку. Їх власна активність має вплив на активність партнера, моделює її. Педагог вступає в активний контакт зі студентом зі своєю власною програмою, яка потім адаптується до потреб, очікувань та зацікавлень свого партнера у спільних діях.

Ефективний педагог – це, свого роду, “дзеркало”, яке вміє назвати почуття, про які говорить учень, адекватно називає емоції. Завдяки цьому вихованець впевнений, що його не лише вислухали, але й зрозуміли [3 ; 5].

У різних навчально-педагогічних ситуаціях фактор міжособистісної сумісності викладача і студента може виступати або у своїх позитивних значеннях, сприяючи підвищенню ефективності навчально-виховного процесу, або, навпаки, здобувати негативне значення. Звідси – більший або менший ступінь задоволеності ходом навчання в кожного із суб'єктів цього процесу.

До студентів підвищеної природної обдарованості потрібний не просто „індивідуальний підхід”: необхідна у цих випадках гнучка, мінлива в міру потреби стратегія міжособистісних зв'язків, потрібна особлива сензитивність (підвищена чутливість) у спілкуванні.

Оскільки талановиті люди в силу їх природних психофізіологічних особливостей нерідко примхливі, непостійні у своїх настроях і емоційних станах, оскільки вони часом важкі в спілкуванні, безкомпромісні, схильні до негативних реакцій невротичної властивості й т.д., остільки педагог, працюючи з високообдарованим студентом, змушений проявляти максимальну чуйність і делікатність у спілкуванні, використовуючи гранично різноманітну й контрастну за своїм складом палітру міжособистісних стосунків. Основна проблема полягає в тому, щоб: а) не сковуючи творчої ініціативи студента, проявів художньої інтуїції, антиципації, різних евристичних процесів, що відзначають талант у музичній діяльності; б) не створюючи серйозних і стійких конфліктних ситуацій у ході занять; в) гнучко чергуючи захоплення із критикою, варіюючи зразки педагогічної поведінки, – вирішувати одночасно й паралельно навчально-виховні завдання, підтримувати авторитет викладача, вводити студента в русло професіоналізму, прищеплювати йому вміння раціонально організовувати свою працю.

Висновки. 1. Проблема оптимізації міжособистісних відносин і взаємодій викладача сьогодні в епіцентрі уваги української науки і практики.

2. Розгляд основних структурних компонентів, релевантних природі й характеру музичних занять, показує, що пріоритетне місце серед них (якщо мати на увазі конкретно процеси міжособистісної комунікації й спілкування) – повинне належати таким компонентам як: а) інтерактивність; б) зміна функціонально-рольових взаємодій викладача і студента, протиставлювана одномірному й обмеженому у своєму потенціалі авторитарно-настановному стилю викладання; в) принцип діалогізації навчального процесу, актуальність якого обумовлена особливими обставинами, властивим заняттям у музично-виконавських класах. На комплекс взаємин впливає також позиція, котру займає педагог у зв'язку з когнітивно-пошуковими діями студента.

3. Оптимізація міжособистісних (діадичних) відносин і взаємодій у системі „викладач–студент” повинна постійно перебувати в полі зору першого з них. Ці відносини й взаємодії варто трактувати: а) як стан, характерний на даний момент; б) як процес, що вимагає постійної корекції й „виправлення” з метою попередження можливих ускладнень і труднощів; в) як об'єкт регулювання прогностичних дій педагога. Домінування педагога має проявлятися не лише у підбірці цілей, методів роботи, але також у розробці програми, виборі заходів і способів у навчально-виховному процесі, включаючи в те і заходи щодо захоплення студента, який має власний “почерк”, ідеї, креативність.

1. Кононенко П. Національна педагогіка в реформуванні освіти / Петро Кононенко // Освіта і управління. – 1997. – Т. 1. – № 3. – С. 19–30.
2. Ляудис В. Я. Структура продуктивного педагогического взаимодействия учителя и учащихся / В. Я. Ляудис. – М. : Просвещение, 1980. – 137 с.
3. Мацумото Д. Психология и культура / Дэвид Мацумото. – СПб : прайм-Еврознак ; М. “Олма-пресс”, 2002. – 416 с.
4. Семиченко В. А. Психология педагогической деятельности : навч. посіб. / В. А. Семиченко. – К. : Вища шк., 2004 – 335 с.
5. Сирник М. Інтеракція: вчитель – учень / Марко Сирник // Рідна мова. – № 35. – Інтернет-ресурс. – Режим доступу : <http://www.interklasa.pl/>
6. Хазанов П. А. Оптимизация межличностных отношений и взаимодействий в системе «учитель-ученик» (на материале индивидуальных занятий художественно-творческой деятельностью) / П. А. Хазанов. – М. : МГПУ, 2006. – 281 с.

Галина Михайлишин,

доктор філософських наук, доцент,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Galyna Mykhailiushyn,

Doctor of Philosophie Sciences, assistant professor,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

УДК 37.013.73

УКРАЇНСЬКИЙ МЕНТАЛІТЕТ В ІЄРАРХІЇ ЦІННОСТЕЙ ОСВІТИ

UKRAINIAN MENTALITY IN THE HIERARCHY OF THE EDUCATIONAL VALUES

Проаналізовано особливості українського менталітету з позиції ієрархії освітніх цінностей. Менталітет розглядається як фундаментально вирішальний ефект освітнього процесу, що включає грамотність, освіченість, професійну компетентність, культуру освіти, – як визначальна мета і результативність освіти.

Ключові слова: менталітет, особистість, освіта, цінності, життєвий досвід, освітні цінності.

It was analyzed the features of the Ukrainian mentality from the point of view of the hierarchy of educational values. The mentality is considered as fundamentally decisive effect of the educational process that includes literacy, education, and professional competence, the culture of education which is the purpose and effectiveness of education.

Keywords: mentality, personality, education, values, life experience, educational values.

Проанализированы особенности украинского менталитета с позиции иерархии образовательных ценностей. Менталитет рассматривается как фундаментально решающий эффект образовательного процесса, включающего грамотность, образованность, профессиональную компетентность, культуру, – как определяющая цель и результативность образования.

Ключевые слова: менталитет, личность, образование, ценности, жизненный опыт, образовательные ценности.

Постановка проблеми. Отримавши незалежність, Україна, нація опинилися перед вибором власної стратегії розвитку, яку вже здійснили багато країн Західної Європи. Україна демократизується, оновлюється, впенено йдучи до європейського простору. У нових умовах постає проблема переосмислення власної історії, усіх суспільних процесів. Однією з важливих рушійних сил у зміцненні державності стає український менталітет.

Можливо, саме у відмінності менталітетів народів криється відповідь на запитання, чому економічний, політичний, соціальний та культурно-побутовий розвиток держав світу відбувається по-різному і різними темпами.

Характерні відмінності між етносами помічені дуже давно. Ще античні філософи намагалися пояснити це впливом клімату та небесних світил. Як правило, ментальність формують такі чинники: географічне середовище, політичні інститути і соціальні структури суспільства, культура, традиції, освіта.

Характерно, що ментальність є активним фактором суспільного розвитку, надзвичайно важливим і дієвим, але малопомітним, оскільки імпульси, які вона посиляє народу чи окремій людині, йдуть з глибин історії, з глибин підсвідомого. Крім історичної детермінанти та геополітичних чинників, менталітет нації тієї чи іншої держави виступає чинником, який визначає подальший її розвиток і місце серед цивілізованих країн світу [10].

Ментальність, на думку багатьох сучасних українських учених, – це глибинний рівень колективної та індивідуальної свідомості, усталена й водночас динамічна сукупність настанов особистості, демографічної групи у сприйманні залежно від етногенетичної пам'яті, культури тощо [9]. Під поняттям «менталітет» розуміється сукупність генетично і соціально зумовлених ознак, які властиві певній етнічній спільноті й визначають форми її соціокультурної активності, реагування в тих чи інших ситуаціях.

Етнічна ментальність сприймається як етнічний тип свідомого і підсвідомого світовідчуття і світосприймання, що зумовлюють стереотипи поведінки, реакції, оцінки певних подій, ставлення до навколишнього середовища.

Тобто етнос має свою емоційно-образну систему світобачення, відмінності в психології. Отже, етнічна ментальність – це сформовані в процесі етногенезу особливості психічного складу, традиційного світогляду, світовідчуття і світосприймання членів етнічної спільноти [8].

Важливе місце у творенні менталітету взагалі, як і українського, зокрема, відіграє освітня сфера. Саме освіта надає сталості та визначеності суспільним відносинам стосовно нагромадження знань, соціального досвіду, відтворення і розвитку культури, формування особистості, виявлення та розвитку інтелектуального потенціалу суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням менталітету займалися й займаються відомі вчені, серед яких: М. Блок, В. Вундт, Ле Гофф, Ж. Дюбі, Л. Леві-Брюль, К. Леві-Строс, М. Хайдеггер, Б. Гершунський, І. Дубов, Л. Смірнов, В. Горський, та інші.

Серед вітчизняних науковців вивченням особливостей українського менталітету впродовж останніх десятиліть займалися: А. Бичко, П. Гнатенко, О. Киричук, М. Кисельов, С. Кримський, В. Погрібна, Г. Смітюх, В. Стрілецький, І. Франко, Є. Чернявський, В. Шинкарук, та інші дослідники.

Різноманітні аспекти формування сучасної філософсько-освітньої парадигми з огляду на становлення інформаційного суспільства, культурно-цивілізаційні засади функціонування освіти, світові тенденції в її реформуванні, входження України до європейського освітнього простору, а також актуальні проблеми ієрархії цінностей освіти, розглядаються в роботах В. Ащущенка, В. Астахової, В. Бежа, В. Вікторова, П. Гнатенка, Д. Дзвінчука, А. Джурицького, М. Згуровського, С. Клепка, Н. Коломінського, К. Корсака, І. Кушерця, В. Лугового, М. Лукашевича, В. Лутая, О. Навроцького, С. Ніколаєнка, Н. Ничкало, В. Огаренка, Н. Огнев'юка, М. Романсика, В. Ткаченка, І. Утюж, В. Шинкарука та інших науковців.

Науковою спільнотою менталітет розглядається як сукупність повсякденних усвідомлених уявлень, символічних образів і цінностей, як архетипна компонента колективного несвідомого і як корелят свідомого та несвідомого, як певний сплав ідеологічних настанов, раціональних орієнтацій і невідрефлексованих компонент колективної свідомості. Але, незважаючи на певну змістовну розпливчастість, нестійкість, невизначеність, він має здатність поширюватися на найскладнішу сферу людської життєдіяльності – сферу емоцій та світобачення.

Виклад основного матеріалу. Ментальність українського народу формувалась під впливом дуже складних історичних умов. Розрізненість народу у минулому, тривале бездержавне існування, розмежування Сходу і Заходу здебільшого визначили український менталітет. Основну роль все ж таки відіграло геополітичне розташування України на перехресті історичних шляхів зі Сходу на Захід і з Півночі на Південь. Ця обставина зумовила поєднання у світогляді українців західної (індивідуалістичної, матеріалістичної) та східної (пасивно-споглядальної, спрямованої на вищі істини) ментальності [5, с. 214].

Разом з тим, ментальність українців формувалась не одне сторіччя і має одвіку закладені в українця характерні риси, такі як: індивідуалізм, гумор, доброта, доброзичливість, миролюбність, щедрість, гостинність, музикальність, працьовитість. Ментальність обумовлює, визначає особливість душі, серця і розуму, вона є квінтесенцією того, що називають характером народу і що значною мірою робить людей українцями.

Важливе місце у творенні менталітету взагалі, як і українського, зокрема, відіграє освітня сфера. Саме освіта надає сталості та визначеності суспільним відносинам стосовно нагромадження знань, соціального досвіду, відтворення і розвитку культури, формування особистості, виявлення та розвитку інтелектуального потенціалу суспільства. В освітньому процесі реалізується функція відтворення і підтримки існуючих у суспільстві культурних зразків, здійснюється генералізація цінностей. Навчання і виховання, що забезпечують досягнення освітньої мети, полягають у виробленні загальних форм і принципів організації мислення, передбачають засвоєння та удосконалення культурних цінностей, успадкованих від попередніх поколінь.

Як вважає В.Кремень: «Щоб розпочати творення і відтворення інноваційної, сучасної, творчо-суб'єктної системної системи освіти, необхідна її нова філософія, в якій свідомість, суб'єкт – первинні» [6, с. 273]. На жаль, тут не конкретизовано змістовно-світоглядний, етичний і аксіологічний формат означеного суб'єкта, а це залишає небезпечно широкий діапазон для різнотлумачень. Якщо окресленому аспекту не надати смислової виразності, то ситуація може набути архізагальнених ознак.

«Освітня сфера відображає суспільну необхідність оптимального поєднання традиційних національних цінностей з інноваційними цінностями глобальної культури» [Там же, с. 165]. Проблема лише в тім, що критеріїв такого оптимального поєднання не запропоновано, а це автоматично надає необмежений простір для несумісних інтерпретацій. Спроби подальшої конкретизації виявилися не надто вдалим: «Компромісне узгодження загальнолюдських цінностей зі специфічно українськими має бути тим орієнтиром, на який скеровуватимуться глобалізаційні реформи в освітній сфері» [4, с. 119].

У людській діяльності загалом і в освітній сфері зокрема значну роль відіграє *ціннісна орієнтація суб'єкта*, яка є комплексом духовних детермінант діяльності людей, а також відповідних соціально-психологічних утворень. Детермінантами можуть слугувати уявлення, знання, інтереси, мотиви, потреби, ідеали, стереотипи тощо. Ціннісні орієнтації людини – це життєві настанови, породжені етичним вибором. Е. Фромм відрекордовував їх «системою орієнтації і поклоніння».

Поняття ціннісної орієнтації застосовують до окремої людини та групи осіб. Воно віддзеркалює спрямованість аналізу на соціальні, синкретичні вияви, які є потужними спонукально-мотиваційними рушіями культурної поведінки людини, стимулами для досягнення різноманітних цілей і захисту ціннісно-символічних імперативів. За допомогою ціннісних орієнтацій у суспільстві формуються стандарти культурних оцінок, визначається ієрархія цілей і вибір методів їхнього досягнення.

Смислові параметри ціннісних орієнтацій не завжди виразні. Здебільшого ціннісні уявлення та ціннісні орієнтації розглядаються як індивідуальні форми репрезентації надіндивідуальних цінностей. Якщо вдасться до розлогішого екскурсу, то Ч. Морріс розмежує цінності оперативні (дієві) та усвідомлювані, не користуючись поняттям ціннісних орієнтацій; К.Клакхон визначає цінності аспектом мотивації, а ціннісні орієнтації уподібнює концепціям; М. Рокіч відрекомендує переконання, що діагностуються за допомогою методу прямого ранжирування, цінностями, а у вітчизняній літературі аналогічні дані інтерпретуються ціннісними орієнтаціями.

Навіть поверховий феноменологічний аналіз дає можливість з'ясувати, що в свідомості кожної людини разом з ціннісними орієнтаціями присутні й інші ціннісні уявлення. Не претендуючи на повноту класифікації, окреслимо найбільш істотні з них. Насамперед, виходячи з факту неспівпадання систем цінностей індивіда та соціальної групи, до якої він належить, а також зі здатності індивіда репрезентувати нормативні (соціально бажані) цінності групи або суспільства, виокремимо таку категорію ціннісних уявлень як ціннісні стереотипи, котрі відображають очікування, що пред'являються людині соціальними групами або суспільством в цілому і усвідомлювані нею.

У свідомості однієї людини одночасно може віддзеркалюватися декілька систем ціннісних стереотипів різних соціальних груп. Разом з тим очевидна значна індивідуальна відмінність ступеня диференційованого сприйняття систем цінностей різними соціальними групами: від єдиного недиференційованого шаблону працівника фізичної праці із слабо розвинутою рефлексією до рельєфної карти ціннісного ландшафту всього суспільства в свідомості фахівця у галузі філософії та соціології.

Ще однією категорією ціннісних уявлень є *ціннісні ідеали*. На перший погляд це словосполучення є тавтологією, оскільки під час формулювання дефініції цінностей часто використовується поняття «ідеал». Сенецький понятійного конструкта ціннісний ідеал полягає в тому, що людина є не пасивним об'єктом власної ціннісної регуляції, а суб'єктом, спроможним оцінювати власні цінності й проектувати (екстраполювати) в уяві власний рух до ціннісних взірців, еталонів.

Ціннісні ідеали, ієрархія яких характеризує значущість для людини особистісних цінностей безвідносно до образу власного «Я», є ідеальними кінцевими орієнтирами розвитку цінностей суб'єкта. Інколи можна натрапити на термін *ціннісна перспектива*, який відображає уявлення людини про свої цінності в оглядовому майбутньому і є своєрідною проміжною ланкою між ціннісними орієнтаціями та ціннісними ідеалами. Доречно вести мову також про *ціннісну ретроспективу* – уявлення суб'єкта про свої цінності в минулому.

Ключем до критеріального розмежування ціннісного та смислового інструментарію слугує розуміння того, що ціннісна симптоматика віддзеркалює внутрішнє середовище (стан), тоді як смисловий формат реагує на зовнішні подразники. Як зазначав Дж. Ройс, «ключ до особистісного смислу закладений у структурі епістемологічних і ціннісних ієрархій кожного індивіда» [7, с. 151]. Цінності не створюються в процесі свідомої рефлексії. Свідомість може їх лише в тій чи іншій мірі відобразити. При цьому основа трудності полягає в тому, що свідомість знаходить їх в реальному процесі свого функціонування.

Як зазначав Г. Ріккерт, «сутність цінностей полягає в їхній *значущості*, а не у *фактичності*» [11, с.128]. Слід також зауважити, що «цінності можна виразити за допомогою ідей, обґрунтувати їх логічно, однак самі вони не є ідеями, а скоріше деяким способом буття людини в світі, «способом ставлення до світу», що знаходить своє відображення у менталітеті особи [1, с. 140].

Розглядаючи систему освіти із соціально-філософської точки зору – тобто як суспільно-історичне явище, як засіб збереження, передачі й накопичення зразків матеріальної та духовної культури людства народів і націй, як засіб формування людини – ми усвідомлюємо, що функції системи освіти в Україні реалізуються недостатньо ефективно, тому реформа цієї системи, приведення її у відповідність до світових стандартів є завданням актуальним і вкрай необхідним.

Філософія освіти повинна виходити не лише з людського менталітету, способу мислення, а й зі «зміни культури емоційних переживань, ціннісних орієнтацій, способів діяльності, поведінки і способу життя як в індивідуально-особистісному, так і в суспільному масштабі. Звичайно, найважливішими засобами розв'язання цих проблем є культура, освіта, філософія, мистецтво, наука. Проте, для цього вони самі повинні зазнати зміни, зблизивши предметний зміст науково-освітньої діяльності з *аксіологічною спрямованістю*, ввівши антропологічні та гуманістичні критерії й оцінки результатів своєї діяльності» [6, с. 282].

Йдеться щонайменше про два аспекти: по-перше, про консенсусний рівень усвідомлення цінності засобів освіти для досягнення мети суспільного поступу; по-друге, про аксіологічно-телеологічні взірці, на які освітня галузь має орієнтуватися, щоб виконати своє покликання належним чином. Не викликає сумнівів необхідність якомога тіснішої функціональної кореляції освітньої та наукової сфер, кожна з яких істотним чином доповнює, добудовує одна одну як у концептуальному, так і в прикладному сенсі.

Освіта має оперувати самим «духом епохи», який існує незалежно від нашого розуміння, рефлексії, відчуття і водночас разом з ними, через них і завдяки ним. Ми проникаємось цим «духом», мислимо його категоріями, втілюємо їх у полотно культури через діяльність духовну і матеріальну. Завдяки цьому духу ми живемо в обіймах епохи як її представники і суб'єкти. Той, хто відмежується від нього, «випадає» з контексту епохи, живе минулим або, випереджаючи час, стає пророком. «Дух епохи» надихає нас на життя; підготовка ж до нього здійснюється через освіту і культуру, науку і релігію, мистецтво і інші формовияви духу. «Філософія духу» (епохи)

є тією єдиною «філософією освіти», яка дозволяє організувати її (як за змістом, так і за формою) у відповідності загально історичної традиції і викликів часу.

Дух епохи – це ніщо інше як домінуючі, визначальні мегатенденції, що спрацьовують водночас на рівні багатьох соціумів. З точки зору філософії «освіта і виховання є трансформацією «духу епохи» в структуру свідомості, в світогляд, духовний світ, культуру і загальне єство особистості. Трансформований засобами освіти «дух епохи» стає стрижневою основою особистості, визначає сумірність людини та епохи. Через освіту, культуру і виховання він задає суспільно визначені параметри особистості. [4, с. 56].

Висновок. Освіта є тим механізмом, що забезпечує передачу наукових знань від одного покоління до іншого. Знання ж передаються й іншим способом – через життєвий досвід, культуру, безпосереднє спілкування людей. Однак, освіта має принципову відмінність від інших засобів передачі знань, бо забезпечує цьому процесові системність та цілеспрямованість. Водночас у процесі освіти у людини виховується здатність користуватися набутими знаннями, організувати на їхній основі власну практичну діяльність. Спираючись на знання, освіта навчає людину жити за законами культури, передає їй переважно наукові знання, формуючи її наукову картину світу, вибудовує власний ціннісний світ особистості.

Найвищою цінністю, ієрархічно визначальною метою і результативністю освіти є менталітет – фундаментально вирішальний ефект освітнього процесу, що включає грамотність, освіченість, професійну компетентність, культуру.

«З одного боку, характер навчальної діяльності залежить від ментальних пріоритетів. З іншого, самі ці пріоритети, життєві цінності та ідеали залежать від освітніх потенцій суспільства, його прагнення до відтворення в кожному наступному поколінні власних культурних традицій і моральних підвалин до їх безперервного збагачення і розвитку» [3]. Якщо освіта володіє унікальними властивостями, котрі передбачають наявність власних цінностей та норм, то за відповідних умов вона здатна виконувати домінуючу роль і, таким чином, привести суспільство до кардинальних змін.

1. Абишева А.К. О понятии «ценность» // А.К. Абышева. Вопросы философии. – 2002. – №3. – С.10.
2. Бабина Т.Г. менталітет у системі освіти / Т.Г. Бабина // Грані.: Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – Дніпропетровськ : Вид-во «Грані», 2013. – № 2 (94). – С. 29–32.
3. Гершунский Б. С. Концепция самореализации личности в системе обоснования ценностей и целей образования // Б.С. Гершунский / Педагогика. – 2003. – № 10. – С. 7–17.
4. Губерський Л., Андрущенко В. Філософія як теорія та методологія розвитку освіти. – К.: «МП Леся», 2008. – 512 с.
5. Кравченко П. Інтеграція ментальності та історизму в практиці історичної освіти / П. Кравченко // Практична філософія. – 2001. – №1. – С. 202-219.
6. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі / В.Г.Кремень. – 2-е вид. – К. : Т-во «Знання» України 2010. – 520 с.
7. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д.А.Леонтьев. – М. : Смысл, 1999. – 487 с.
8. Махній М. Етноеволюція : наук.-пізнавальні нариси / Електронний ресурс: [сайт].– Режим доступу : <http://makhniy.blox.ua/2009/10/Ukrayinskij-mentalitet.html>
9. Погрібна В.Я. Специфіка української ментальності / В.Я. Погрібна, Є.В. Чернявський / Електронний ресурс: [сайт]. – Електронні данні. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/31_PRNT_2010/Philosophia/73535.doc.htm
10. В.В. Різун / Електронний ресурс: [сайт]. // Електронна бібліотека інституту журналістики. – Електронні данні. – Режим доступу : http://www.traducionalist.info/blog/osoblivosti_ukrajinskogo_mentalitetu/2010-01-16-573
11. Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре. / Г. Риккерт. – М. : Республика, 1998. – 413 с.

© Фото Тараса Дутки

Юрій Москаленко,

кандидат філософських наук, професор,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Yurij Moskalenko,

Candidate of Philosophy, Professor,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

УДК 17

ФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ МОРАЛЬНО- ДУХОВНОГО СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

PHILOSOPHICAL PRINCIPLES OF THE MORAL- ECCLESIASTICAL PERSONAL FORMATION

В статті висвітлюються проблеми формування моральної особистості, а також морально-етичні аспекти її діяльнісної самореалізації.

Ключові слова: мораль, духовність, становлення особистості.

The article highlights the problem of forming a moral person and the moral and ethical aspects of activity-fulfillment.

Keywords: morality, spirituality, personality formation.

В статье нашли отражение проблемы формирования нравственной личности, а также морально-этические аспекты ее деятельностной самореализации.

Ключевые слова: мораль, духовность, становления личности.

Постановка проблеми. Проблема духовно-морального становлення особистості завжди була однією з актуальних, а в сучасних умовах вона набуває особливого значення. Моральне виховання є одним з основних складників формування людини як особистості. Головною метою цього процесу є формування належної моральної культури, основними компонентами якої є моральна свідомість, моральні почуття і моральна діяльність.

Аналіз взаємодії цих елементів у процесі їх становлення та функціонування належить до центральних проблем сучасної філософії – морально-духовного виховання особистості.

Аналіз досліджень та публікацій. Вивчення проблеми духовності знайшло відображення у наукових положеннях філософів, які розглядають духовність як сферу осмислення дійсності (В.Баранівський, Л.Сохань, Л.Олексюк та ін.); психологів, які аналізують психологічні витoki духовних цінностей (І.Бех, О.Зеліченко, О.Киричук, Г.Костюк та ін.); педагогів, які досліджують сутність духовного розвитку, особливості організації духовного виховання особистості (І.Зязюн, Г. Шевченко).

Аналіз психолого-педагогічної літератури дає підстави стверджувати, що мораль (лат. *moralis* – «моральний») – одна із форм суспільної свідомості; система поглядів і уявлень, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей [1]. Під мораллю в етиці розуміють систему вироблених у суспільстві норм, правил і вимог, які пред'являються до особистості в різних сферах життя і діяльності.

Виклад основного матеріалу. Моральність – етичне поняття, яке у широкому розумінні є синонімом моралі. Моральність – це характеристика особливого виду практичної діяльності людей, що мотивується моральними ідеями, переконаннями, нормами та принципами [2, с.216]. Тобто, моральність людини трактується як сукупність її свідомості, навичок і звичок, пов'язаних з дотриманням цих норм, правил та вимог. Формуванням моральності – це перехід моральних норм, правил та вимог у знання, навички та звички поведінки особистості та їх неухильне виконання. Моральне виховання – це прищеплення і розвиток моральних почуттів, переконань і потреба поводити себе згідно з моральними нормами, що діють у суспільстві [2, с. 6].

Мета морального виховання – формування моральної особистості, дії, вчинки, поведінка якої відповідають нормам моралі. Для усвідомлення сутності морального виховання важливе значення має правильне визначення його змісту. Категорія «зміст» прийшла в педагогіку з філософії. У філософському словнику дається таке визначення: «Зміст – визначальна частина цілого, являє собою єдність усіх складових елементів об'єкта».

Зміст морального виховання включає принципи, норми, правила моралі та прогресивні традиції, які є вагомими складовою духовного життя народу. Окремі науковці, зокрема Б. Ананьєв, Н.Шуркова та інші вважають, що змістом морального виховання є система ставлень до людей, Батьківщини, самого себе, праці, прекрасного. Моральне ставлення – це зв'язок, який встановлює одна людина з іншою, який виявляється у діях, вчинках, словах, судженнях, емоційних почуттях. Саме ж поняття «духовність» широке й багатоаспектне.

Основними напрямками морально-духовного становлення особистості можна вважати: формування й розвиток системи духовно-моральних знань і цінностей, реалізацію знань, пов'язаних з нормами моральності й професійної етики в навчальній, виробничій і суспільній діяльності, формування репродуктивної свідомості й установок на створення родини як основи відродження традиційних національних моральних цінностей,

формування якостей соціально активної особистості, що має навички самопрезентації, аргументації, прийняття рішень, організації суспільно й особистісно значимих справ.

Феноменологічна сфера, яка містить поняття, уявлення, образи, ідеали, переконання щодо моральної діяльності, є фундаментом моральної культури особистості, адже саме на її основі відбувається утворення мотиваційних важелів особистісно-морального реагування на зовнішні соціально-колективні, соціокультурні, цивілізаційні подразники морально-етичної особистісної сфери. «Моральна свідомість – одна зі сторін суспільної свідомості, яка у вигляді уявлень і понять відображає реальні стосунки й регулює моральний бік діяльності людини» [1].

На даному етапі розвитку нашого суспільства однією з найважливіших засад теоретичної концепції та практичної діяльності освітніх закладів є орієнтація на формування високоморальної особистості, виховання духовності у підростаючого покоління, яке є майбутнім нашого суспільства. Як зазначається у Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI століття), сьогодні перед школою стоїть завдання «забезпечення можливостей постійного духовного самовдосконалення особистості, формування інтелектуального та культурного потенціалу як найвищої цінності нації.»

Впродовж століть українське духовно-моральне виховання вбирало в себе кращі здобутки світової матеріальної і духовної культури, які утверджують добро, любов, красу, милосердя, справедливість у всіх сферах життя.

Розвиток вільної, гуманної і відповідальної особистості безпосередньо пов'язаний із системою її морально-духовних цінностей. Адже духовність, моральність так чи інакше передбачає вихід за межі егоїстичних інтересів, особистої користі і зосередженість на морально-духовній культурі людства. То й цілі і наміри духовно та морально зрілої особистості вкорінені в системі надіндивідуальних цінностей, завдяки чому вони виконують функцію вищого критерію орієнтування в світі є ключовими для особистості у його самовизначенні.

Про морально-духовну цінність можна говорити лише тоді, коли ставимо запитання: заради чого здійснюється діяльність людини, у чому сенс досягнення тих чи інших цілей, прагнень, намірів. Тому сфера морально-духовних цінностей включає в себе сенс життя, любові, добра, зла тощо, тобто – сенс загальних моральних категорій. А коли це так, то людина завжди усвідомлює свої духовні цінності на протигагу різним особистим цінностям, які далеко не завжди мають усвідомлений характер. Зважаючи на її складність і значущість, метою справжньої освіти, мають стати моральне самоусвідомлення, виховання та розвиток духовних якостей особистості.

Моральні цінності орієнтують індивіда у його поведінці. Це виявляється можливим не внаслідок того, що людині вигідно і приємно приймати їх до уваги у своїх рішеннях і вчинках. Ці цінності, зазначає Є.А. Подольська «функціонують таким чином, що справляють вплив на волю людини. Наслідкування моральних цінностей сприймається людиною як обов'язок. Невиконання обов'язку сприймається в докорах і муках сумління.» (3).

Моральні цінності є імперативними (обов'язковими), причому не просто імперативними, а імперативними безумовно, а це означає, що їх необхідно наслідувати не тільки за певних обставин, а завжди і всюди. Ними потрібно керуватися у відносинах з усіма людьми, а не тільки з обмеженим колом родичів, друзів, колег. Моральні імперативи, які і утверджені ними моральні цінності, мають надситуативний і безособовий, а значить універсальний характер.

Обов'язок людини – внутрішньо-емоційне переживання, що виступає як усвідомлення необхідності діяти і будувати своє буття у відповідності до потреб, що виходять з етичних цінностей. Обов'язок сучасної людини, громадянина України – прямувати шляхом добротності, творити добро, протидіяти злу, не припускати приниження честі і гідності, бути патріотом Вітчизни.

Вимоги обов'язку є самоцінними. Це виражається не тільки у тому, що людина виконує обов'язок безкорисливо, демоструючи тим самим свою незалежність від наданих ззовні норм і правил, але й в тому що, виконуючи обов'язок, вона затверджує його пріоритетність щодо страху, особистої користі, слави, тощо. У виконанні морального обов'язку виявляється автономія особистості – наслідуючи закон, людина не потребує зовнішнього примушування і виконуючи моральну вимогу, вона ставить до нього так, наче діє вільно і самостійно.

Свобода – можливість людини діяти у відповідності до своїх інтересів і цілей, спираючись на усвідомлення об'єктивної необхідності. Оскільки свобода є необмеженою по своїй суті, вона повинна передбачати етику, щоб зробити людей необмежено відповідальними за все, що вони роблять і дозволяють робити іншим.

В межах морального сприймання світу вироблено розуміння свободи як самовладання. В сфері права це – підкорення особистої волі загальній волі, що виявляється в суспільній дисципліні, що в першу чергу підтримується державним законодавством. В сфері моралі – це приведення особистої волі у відповідність з обов'язком. Образно це висловлено в англійському прислів'ї «Свобода мого кулака обмежена кінчиком чужого носа»; в ній мова іде про свободу взагалі: свобода однієї людини обмежена свободою іншої. В моралі така правова формула переосмислюється як особисте моральне завдання: «Я обмежую власне свавілля, виконуючи свій обов'язок: дотримуючи права інших, не допускаючи несправедливості відносно інших, сприяючи їх благу».

Висновки. Кожній дитині слід прищепити смак до духовної сторони життя. Адже лише особистісно орієнтована освіта може досягти цієї мети. Вона має базуватися на таких засадах: свобода, відповідальність, справедливість, творчість, співпраця, дитяча самодіяльність, її активний характер, вільна, творча, продуктивна праця, як база виховання, розвиток творчої індивідуальності. Саме в поведінці людини, в морально-етичних аспектах її діяльності самореалізації проявляється рівень сформованої моральної культури особистості. Водночас моральна діяльність та поведінка є насамперед показником успішності та ефективності процесу морального виховання особистості, що перетворює її на важливий об'єкт концептуально-теоретичного аналізу філософсько-педагогічного характеру, спрямованого на вивчення взаємозв'язків зовнішньо-соціальних та внутрішньо-духовних впливів на можливості морально-поведінкових проявів особистості.

1. Бех І. Д. Духовні цінності в розвитку особистості // Педагогіка і психологія. – 1997. - № 1. – С. 124–129.
2. Виявлення духовно-моральних орієнтирів та ціннісних пріоритетів сучасного студентства / О. Марусенко, Н. Письменна, О. Брежнева, Т. Шклярєва // Вісн. Львів. ун-ту. – 2006. – Вип. 21. – Ч. 1. – С. 250–258.
3. Подольська Є.А., Філіпова О.А. та ін. Етнічність, релігія, нація: міжкультурні комунікації / Є.А. Подольська, О.А. Філіпова.- Харків, 2003. – С.139-146.

Аліса Павлюк,

аспірант,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Alisa Pavlyuk,

Postgraduate,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

УДК 372.46: 37.032
ББК 74.200.251

ВПЛИВ ЛАНДШАФТНО-КЛІМАТИЧНИХ УМОВ НА ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

THE INFLUENCE LANDSCAPE AND CLIMATIC CONDITIONS ON THE FORMATION OF LINGUISTIC PERSONALITY

Спираючись на наукові дослідження з питань впливу ландшафтно-кліматичного і соціального середовища на формування особистості, автор статті робить висновок про важливість урахування цього впливу на становлення мовної особистості мешканців гірських територій.

Ключові слова: мовна особистість, природне середовище, мовне оточення, територіальні діалекти.

Based on researches of the effects of landscape-climatic and social environment on personality formation, the author concludes that the importance of taking into account the impact on the formation of linguistic personality inhabitants of mountain areas.

Keywords: linguistic personality, natural conditions linguistic environment, territorial dialects.

Опираясь на научные исследования по вопросам влияния ландшафтно-климатической и социальной среды на формирование личности, автор делает вывод о необходимости учитывать это влияние на становление языковой личности жителей горных территорий.

Ключевые слова: языковая личность, природная среда, языковое окружение, территориальные диалекты.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку нашої держави в умовах глобалізації та інтеграції суспільства перед нами гостро постає проблема збереження українців як своєрідної, незалежної нації з потужним культурним спадком. Це, в свою чергу, вимагає особливої уваги до плекання рідної мови, наукового підходу до формування мовної особистості як носія українського національно-культурного простору.

Карпатський регіон привертає увагу науковців як середовище, в якому етнічна культура і мова майже не зазнали зовнішніх впливів і збереглися в чистому вигляді, адже значну територію регіону займають гірські масиви, що й уповільнює просування інтеграційних та глобалізаційних процесів у цій місцевості. Це дає змогу науковцям вивчати життя горян, вплив суспільних процесів на них і, пропустивши результати досліджень через призму всієї України та інших європейських держав, визначити основні напрямки діяльності, спрямованої на збереження тих факторів, що впливають на етнічну ідентифікацію.

Мовна особистість є носієм етнічної цінності – мови, а тому її формування, встановлення особливостей перебігу мовленнєво-мисленнєвої діяльності суб'єкта, визначення її механізмів та поетапного становлення мовної особистості як багатовимірного утворення набуває для науковців неабиякої ваги.

Аналіз актуальних досліджень. Проблема вивчення мовної особистості неодноразово ставала предметом комплексних досліджень науковців. Важливі аспекти вивчення мовної особистості, а саме: особливості соціалізації особистості в контексті її мовленнєвої генези (Л. Виготський), поняття мовної картини світу, мовної свідомості та мовних і мовленнєвих здібностей (І. Горелов, Л. Засекіна, Ю. Лотман), взаємозв'язок мислення та мовлення у життєдіяльності особистості та функціонування смислового поля, яке описується значеннями та особистісними смислами людини (Л. Виготський, І. Горелов, Л. Засекіна, А. Леонт'єв), доволі часто потрапляли до поля зору психологів.

Предметом вивчення багатьох дослідників є мовна особистість як лінгвістична і лінгводидактична категорія. Так, Ю. Караулов розробив структуру, рівні мовної особистості, дав ґрунтовне визначення цьому поняттю. Науковці В. Маслова та В. Красних висвітлюють ці ж питання. Н. Шумарова вивчає мовну компетенцію

особистості (активний словник у сферах родинного, позародинно-побутового та професійного спілкування), Л. Паламар розглядає питання відбору лінгвістичного матеріалу на початковому етапі вивчення української мови нефілологічною аудиторією вищих навчальних закладів, О. Смолінська досліджує лінгводидактичні основи національно-мовного виховання особистості засобами українського фольклору. Окремі питання становлення мовної особистості знаходимо у працях Ф. Буслаєва, І. Білодіда, О. Потебні, І. Франка, В. Виноградова, С. Єрмоленко, Л. Мацько, О. Біляєва, М. Вашуленка, М. Пентиліук та інших.

І. Огієнко, І. Срезневський, В. Сухомлинський, П. Юркевич, К. Ушинський, М. Стельмахович вказували, що духовне становлення, виховання любові й поваги до рідного слова, землі, народу, його одвічних цінностей та ідеалів, усвідомлення необхідності та внутрішньої потреби в спілкуванні й пізнанні світу засобами рідної мови є складовими формування мовної особистості, що національний тип мовної особистості виростає на ідеях української філософії, на культурному досвіді, здобутках народу, його морально-етичних цінностях.

Мета статті. Метою нашої статті є дослідження формуального впливу ландшафтно-кліматичного середовища на становлення мовної особистості.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи наведені вище дослідження ми дійшли висновку, що мовна особистість, насамперед, явище соціальне, вона пов'язана із соціальною, культурною, етнічною сферою суспільства. Розвиток та становлення мовної особистості відбувається в процесі виховання, навчання, спілкування, тобто в різних видах діяльності, і залежить від характеру соціального середовища взагалі та мовленнєвого середовища зокрема.

Національний компонент мовної особистості дає змогу розглядати мовну діяльність під кутом національно-культурної специфіки і враховувати етнопсихологічні чинники. А саме: вроджені мовні здібності, чуття мови, національний спосіб мислення, національна свідомість, національна самосвідомість, національно-мовна свідомість, несвідоме, національний характер, національне почуття, менталітет, національно-культурна мотивація. З огляду на це, формування мовних умінь і навичок учнів початкових та старших класів школи необхідно пов'язувати з вивченням мови як оригінального феномену етносу, специфічного способу оцінювання ним світу, сприяти оволодінню школярами національно-культурним мовним компонентом, поглибленню етнознань та виробленню національного колориту їхньої мови. Адже, як зазначають дослідники Н.Бабиш, В.Жайворонок, В.Кононенко та ін., оригінальність відтворення етносом довкілля відображається на всіх мовних рівнях. Тому, як зазначає Р.С. Дружененко, мета навчання рідної мови в сучасних загальноосвітніх навчальних закладах має полягати у формуванні мовної особистості, яка розвивається в етнічному середовищі, є носієм і транслятором культурних цінностей, активно наслідує традиції використання різномовних засобів у спілкуванні [3, с.1].

Втім, на нашу думку, з огляду на сучасні наукові дослідження, не слід відкидати формуального впливу природи на мовну особистість.

Карпатський регіон та наявні в ньому етнографічні утворення привертають увагу науковців як колиска самобутності українців, невичерпне джерело збереження і примноження національної культури й мови. Івано-Франківщина – це одна з найменш урбанізованих областей України. В регіоні мешкає 1 млн 460 тис. людей (2.9 % від усього населення країни), з якого лише 43.4 % проживає в містах [9, с.137-139]. А позаяк значна територія регіону є гірським масивом, гори залишаються середовищем особливого співіснування людини з дикою природою і особливим чином впливають на формування і розвиток особистості. Взаємодія з природним середовищем (приспосовування певного ландшафтного регіону до своїх потреб і пристосування, власне, людини до природного середовища) визначає особливості господарювання, архітектуру, одяг та інші етнографічні ознаки. Однією з таких ознак є своя особлива територіальна говірка, що є для горян рідною мовою і відбиває їх специфічне світобачення, яке формується під впливом гірських ландшафтів.

Дослідники українського національного характеру часто пояснювали його особливості впливом природних факторів. Так, М. Лаврук зазначає, що потужна тектонічна енергія горотворення, різноманітність і значна динаміка усіх природних процесів, які відбуваються в горах, несуть високий енергетичний заряд для людської психіки, коли при короткому спілкуванні з горами з'являються відповідні емоції, а при постійному контакті формуються певні риси темпераменту і характеру. Гірські ландшафти потребують від горян відмінної від жителів рівнинних територій системи життєзабезпечення та інакших духовно-матеріальних навичок. Отже, гори значно інтенсивніше, ніж рівнини, впливають як на весь спектр життєдіяльності, так і на психофізичні властивості своїх мешканців, а це означає, що, незважаючи на єдність у далекому чи навіть ближчому минулому, мешканці гір і підгір'я в етнокультурному плані все ж таки різні. Між мешканцями підгір'я і гір за кілька століть виникла суттєва відмінність, зумовлена способом життя у різних середовищах. Ця відмінність стосується не лише господарювання і звичаїв, але навіть ментальності [5, с.89-114]. А з того, що ментальність тісно пов'язана з мовою, ми робимо висновок про можливість формуального впливу природно-географічних факторів також на становлення мовної особистості.

На незаперечний вплив природи на формування і розвиток особистості вказували відомі вчені М. Пірен, Г. Гачев, Г. Сковорода, В. Дістервег, К. Ушинський, О. Кульчицький, І. Рибчин, Д. Чижевський, В. Сухомлинський та інші. Так, Я.-А. Коменський стверджував, що людина – це частина природи, А. Шізел – що людина не може жити без споконвічного, але ще до народження споконвічне її сформує, В.Сухомлинський говорив про природу як джерело натхнення. На думку В. Сніжко природне довкілля підсвідомо формує свідоме індивіда, який разом із суспільством формує соціоприродне довкілля, що, в свою чергу, формує етнос і психоетнічні особливості

особи. Як зазначила О. Хрущ, досліджуючи психологію цінностей українського національного характеру, виходячи з теорій Д.Чижевського, О.Кульчицького та інших вчених, можна говорити про певні особливості характерів «сина степу», «людини лісу», «верховинця» тощо.

На залежність психіки людей від конкретних природно-кліматичних умов вказує також І.Рибчин. Окремі відмінності в характерах жителів різних кліматичних зон він пояснює не особливостями їхньої життєдіяльності, як робить це більшість дослідників, а буквально впливом природно-кліматичних умов та особливостями пори року.

Видатний український вчений В. Вернадський створив вчення про ноосферу, згідно з яким людина тісно пов'язана з природним середовищем, у якому народилась і живе. І як середовище впливає на людину й формує її, так само й людина впливає на середовище й перетворює його. Ноосфера, за Вернадським, – це такий стан біосфери, коли настає гармонія розвитку інтересів людини і біосфери, тобто узгодження людини з природою і розвитком суспільства. Науковець вважав, що всі живі організми являють собою функцію біосфери і якнайтісніше пов'язані з нею в матеріальному й енергетичному плані.

Сучасна електроніка фіксує національні особливості плачу новонародженої дитини, а американські вчені з Університету штату Пенсільванія повідомили про те, що новонароджені діти розрізняють мови набагато раніше, ніж починають говорити. Шляхом різноманітних досліджень науковці з'ясували, що шестимісячна дитина миттєво відрізняє приголосні звуки, які зустрічаються в іншій мові, проте не використовуються в рідній. Таким чином, вчені підтвердили геніальний здогад Вільгельма Гумбольдта, висловлений ще у XVIII ст., що мова у вигляді коду існує в нейроклітинах людського мозку і генетично передається від батьків до дітей. Навчання мови дитиною йде як розшифровка коду. Мало того, мозок людини має ділянки, функціональне значення яких запрограмоване на майбутнє [2, с.15].

Отже, узгодження з природою визначається енергетичним базисом. Кожна людина, яка народжується на цій землі одержує ще до народження знак споконвічного й входить в енергетичний базис. Це підтверджується науковими розвідками литовських дослідників, котрі склали географічну карту електромагнітних полів на території своєї країни і помітили, що ця карта співпадає з картою литовських діалектів [1]. На практиці це може бути свідченням та підтвердженням того, що кожна конкретна мова формувалась таки під впливом конкретного ландшафтного, електромагнітного, енергетичного та інших природних чинників. Ці ж чинники, на думку багатьох вчених, впливають і на формування особистісних якостей, характеру людини. Так, група швейцарських та американських вчених проаналізувала геном більш як трьох тисяч людей і співвіднесла ці дані з місцем їх народження. В результаті отримали своєрідну карту Європи: люди, що народились в одному регіоні, мали подібні генетичні характеристики. За допомогою нового метода можна визначити місце народження людини з точністю до кількох сотень кілометрів [8, с.5].

Етнопсихологи вважають, що нащадки спільних предків, про-живаючи у різних природних середовищах, через необхідність адаптуватись до них, стають неподібними між собою вже через кілька поколінь. Це пояснюється тим, що ландшафтні умови (індивідуальні природні територіальні комплекси як органічне поєднання рельєфу, клімату, поверхневих вод, ґрунтів, рослинного і тваринного світу) мають певний вплив на формування не тільки матеріальної і духовної культури тієї спільноти, яка населяє ландшафт, але і на психофізичні риси її членів та колективну свідомість в цілому [4, с.103-208].

Навіть Наполеон ще кілька століть тому звертав увагу на деякі особливості психіки мешканців швейцарських Альп. Він пояснював ці особливості впливом на організм людини води, яку горяни п'ють із гірських джерел [6, с.16].

Психіка людини є продуктом складних фізіологічних процесів, які проходять у мозку, і тісно пов'язана з її гено- і фенотипами. З-поміж основних психічних процесів чільне місце відводиться мовленню. Відтак, з наведених вище фактів випливає висновок, що мовлення людини, як один з психічних процесів, також залежить від місцевості, в якій людина проживає. Наприклад, ми добре розуміємо українців, які народилися, скажімо, у Канаді й вивчили мову в своїх сім'ях, однак ландшафтно-кліматичний, електромагнітний, енергетичний та інші природні чинники наклали на них певний відбиток і в результаті вони відрізняються своїм мовленням від тих українців, які народилися, приміром, в Америці чи Естонії.

Отже, на нашу думку, незаперечним є факт взаємовпливу мови, якою людина спілкується, ландшафтно-кліматичних умов та мовного середовища, яке оточує людину на формування її психічних особливостей як особистості, а відтак і на формування мовної особистості.

На думку А. Богуш, мовна особистість – це високорозвинена особистість, носій як національно-мовленнєвої так і загальнолюдської культури, що володіє соціокультурним і мовним запасом, вільно спілкується рідною, державною та іншими мовами в полікультурному просторі, адекватно застосовує набуті полікультурні знання, мовленнєві вміння й навички у процесі міжкультурного спілкування з різними категоріями населення. Вважаємо за потрібне наголосити на тому, що під вільним спілкуванням рідною мовою ми розуміємо не тільки добре володіння своєю мовою національними меншинами, а й володіння україномовними мовцями різноманітними територіальними діалектами. Адже саме територіальні говірки є невичерпним джерелом живлення і поповнення української літературної мови, що дало змогу зберегти її як національне надбання та встановити мовою держави Україна.

Як ми вже зазначали, спираючись на погляди видатних учених минулого й на результати експериментів сучасних дослідників, на формування мовної особистості в деякій мірі впливає місцевість, в якій людина проживає (сукупність ландшафтно-кліматичних, електромагнітних, енергетичних та інших природних чинників).

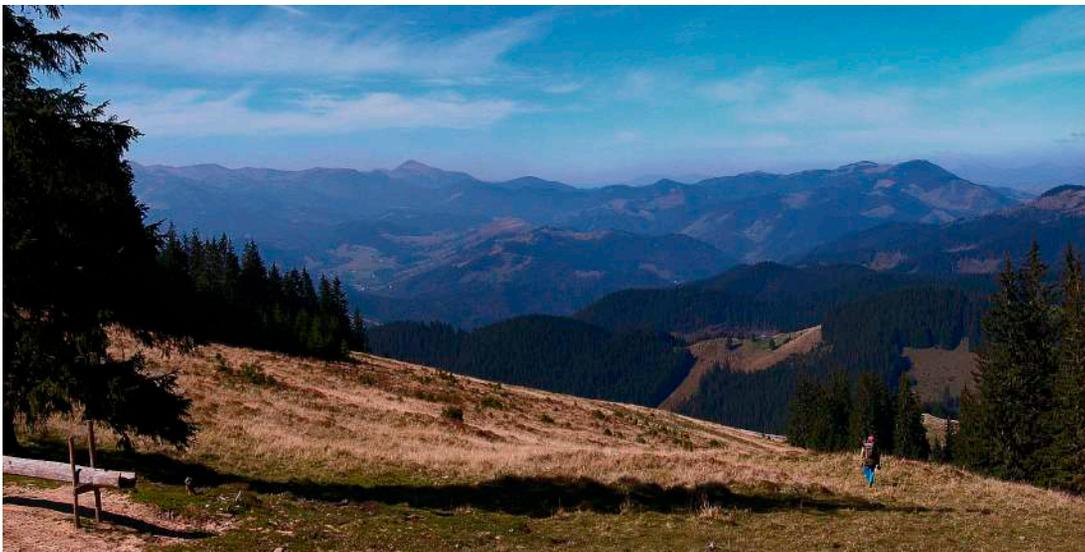
Та вплив цей відбувається, на нашу думку, опосередковано, на генетично-енергетичному рівні, який, зрозуміло, практично нівелюється за умов проживання людини далеко від місця свого народження, у відірваності від етнічного «коріння».

Підсумувавши все вищесказане, можемо погодитись з тим, що мовна особистість – це особистість, яка свідомо ставиться до своєї мовної практики, несе на собі відбиток суспільно-соціального, територіального середовища, традицій виховання в національній культурі [7, с.30]. Свідоме ставлення до своєї мовної практики в умовах діалектного середовища, на нашу думку, передбачає досконале знання і вміння застосувати на практиці в залежності від комунікативних потреб як літературної мови, так і територіальної говірки, діалекту.

Висновки. Таким чином, важливим висновком з даного дослідження є те, що вивчаючи проблему розвитку мовної особистості слід враховувати формувальний вплив довкілля – як природного, так і мовного. Освіта, як чинник прогресивного розвитку, не повинна виховувати нігілістичного ставлення до місцевих діалектів та інших елементів традиційної культури, що сформувались під впливом природно-географічних факторів. Адже історія української мови переконливо показала, що цей неоціненний скарб народу, найперша ознака його ідентичності у колі інших народів потребує такого ж дбайливого ставлення і захисту, як земля, вода, повітря і, нарешті, сама людина. Сучасна освіта в Україні повинна бути засобом цілеспрямованого збереження найяскравіших рис самобутності, виховувати національну і крайову свідомість.

Перспективу подальших розвідок вбачаємо у вивченні розвивальних можливостей територіальної говірки на формування мовленнєво-творчих здібностей учнів гірських шкіл.

1. Вельбовець Г. Українознавство як інтегративний курс – стержень гуманізації національної системи освіти України [Електронний ресурс] /Г. Вельбовець – Режим доступу: <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=1088>
2. Гриценко Т.Б. Українська мова та культура мовлення : навч. посіб. для студ. аграр. вищих навч. закл. та коледжів /Т.Б. Гриценко – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 536 с.
3. Дружененко Р.С. Етнопедагогічні засади формування мовленнєвих умінь і навичок учнів основної школи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання (українська мова)» /Р.С. Дружененко – Херсон, 2005. – 18с.
4. Этническая экология : теория и практика / [редкол.: Н.А. Дубова, В.И. Козлов, А.Н. Ямсков]. – М. : Наука, 1991. – 375 с.
5. Лаврук М.М. Гуцули Українських Карпат (етнографічне дослідження) : монографія /М.М. Лаврук – Л. : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. – 288с.
6. Магда Я. Жива вода – не казка, а реальність /Я. Магда // Натураліст. – 2001. – № 1-2. – С. 16-18.
7. Мова в системі українознавства: Дидактичний матеріал для слухачів курсів підвищення кваліфікації в галузі освіти /[укл. А.Ю. Пономаренко, П.П. Кононенко, С.Я. Єрмоленко та ін]. – К.: Міленіум, 2005. – 142 с.
8. По генам можна вияснити місце родження //Здоров'я. Події. Час. – 2008. – № 41. – С. 5.
9. Україна: Повна енциклопедія /[авт.-упоряд. В.М. Скларенко, Т.В. Іовлева, В.В. Мирошнікова, М.О. Панкова]. – Х. : Фоліо, 2007. – 463 с.

Світлана Романюк,

кандидат педагогічних наук, доцент,
Чернівецький національний
університет ім. Ю.Федьковича
(м. Чернівці)

Svitlana Romaniuk,

candidate of pedagogical science, associate professor,
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
(Chernivtsi)

УДК 37.091.64 (477.8)

ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ КОМПОНЕНТ У ЗМІСТІ ПІДРУЧНИКІВ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО ШКІЛЬНИЦТВА У ЗАХІДНІЙ ДІАСПОРІ

ETHNO-CULTURAL COMPONENT IN THE CONTENT OF TEXTBOOKS FOR SCHOOLING IN THE WESTERN UKRAINIAN DIASPORA

У статті аналізуються особливості формування етнокультурних цінностей діаспорних українців у англійськомовних країнах проживання впродовж другої половини ХХ ст. та їх відображення в навчальних книгах для системи національного шкільництва зарубіжних українців. Розкриваються провідні засади і засоби втілення у змісті букварів, читанок, граматик української мови, підручників з української літератури життя, побуту, звичаїв і традицій українців на рідній землі та в країнах поселення.

Ключові слова: діаспора, українська діаспора, імміграція, полікультурний соціум, етнокультурний феномен, національна свідомість, національне шкільництво, педагогічний процес, рідна школа, суботня школа, курси українознавства.

The article analyzes the peculiarities of Ukrainian diaspora of ethnic and cultural values in the English-speaking countries of residence during the second half of the twentieth century. and their reflection in educational books for foreign national schooling system Ukrainian. Disclosed key principles and means of implementation in the sense primers, readers published, grammar Ukrainian language textbooks in Ukrainian literature of life and Ukrainian customs and traditions in their native land, and in the villages, teaching opportunities teaching materials for the formation of national consciousness of the young generation of Ukrainian diaspora through display in her spiritual values of Ukrainian ethnoses that in today acquired the status of Ukrainians worldwide.

Keywords: Diaspora, Diaspora Ukrainian, immigration, multicultural society, ethnic and cultural phenomenon, national consciousness, national schooling, teaching process, native school, Saturday School, courses in Ukrainian.

В статті аналізуються особливості формування етнокультурних цінностей діаспорних українців у англійськомовних країнах проживання на протязі другої половини ХХ в. та їх відображення в навчальних книгах для системи національного шкільництва зарубіжних українців. Розкриваються провідні засади і засоби втілення у змісті букварів, читанок, граматик української мови, підручників з української літератури життя, побуту, звичаїв і традицій українців на рідній землі та в країнах поселення.

Ключевые слова: диаспора, украинская диаспора, иммиграция, поликультурная среда, этнокультурный феномен, национальное образование, педагогический процесс, родная школа, субботняя школа, курсы украиноведения.

Постановка проблеми. Формування етнокультурних цінностей як основи життєдіяльності етносу – процес складний, тривалий та багатомірний. У різних народів він проходить по-різному, оскільки залежить від багатьох факторів – як внутрішніх, пов'язаних із саморозвитком спільноти, так і зовнішніх, зумовлених середовищем проживання. Неоднозначно проходить він і в українців, які наприкінці ХХ – початку ХХІ століття утвердились не тільки як державна нація, а й сформували своєрідний етносоціокультурний феномен «світове українство». Його головна мета – освоїти духовні надбання попередніх поколінь і примножувати їх у нових умовах розвитку людської цивілізації. Одним із основних засобів її досягнення традиційно виступає система національної освіти, головне призначення якої – передати новим поколінням соціокультурний досвід попередніх, збагатити їх тими етнокультурними скарбами, що зафіксовані в літературі – науковій, художній, публіцистичній, навчальній. Для українців, які проживають поза межами своєї прабатьківщини, вони є найважливішим джерелом етнічного самопізнання і самозбереження в полікультурному соціумі країн проживання та в умовах інтеграційних процесів планетарного масштабу. Тому процес творення літератури, зокрема, й навчальної, яка втілює етнокультурні ідеали й цінності українців, в умовах їх планетарного побутування набуває особливої актуальності й гостроти.

Аналіз останніх досліджень. Зазначимо, однак, що саме цей аспект українознавства ще не привернув належної уваги дослідників. Навіть у працях відомих діаспорознавців Б.Ажнюка, В.Євтуха, В.Кеміня, П.Кононенка, Б.Лановика, М.Лещенко, А.Марушкевич, І.Руснака, О.Сича, П.Сороки та інших, окреслена нами проблема, незважаючи на її актуальність, особливо для четвертої хвилі еміграції (кінець ХХ – поч. ХХІ ст.), не знайшла відображення.

Формулювання цілей статті – проаналізувати особливості висвітлення в навчальних книгах педагогів західної української діаспори історії, звичаїв і традицій, релігійних вірувань українців, національно-патріотичних ідей та ідеалів як невичерпного джерела життєдіяльності етнічної спільноти у полікультурному середовищі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Українська діаспора – одна з небагатьох у західному світі, яка десятиліттями самовіддано береже і плекає рідну мову, вбачаючи в ній сенс свого сьогодення й майбуття, найголовнішу ознаку нації. Адже, як зазначав І.Огієнко, «мова – це форма нашого життя, життя культурного й національного, це форма національного організування. Мова – душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб... Звичайно, не сама по собі мова, а мова, як певний орган культури, традицій. ... І поки живе мова – житиме й народ, яко національність. Не стане мови – не стане й національності: вона геть розпорозиться поміж другим народом» [2, с.4].

Таке сприйняття мови і ставлення до неї зумовлені особливим статусом діаспоритів у країнах проживання. У іммігрантів та їхніх нащадків життя значною мірою роздвоєне: одне у власне американському (канадському, англійському, австралійському) середовищі – школа, праця і тому подібні контакти з навколишнім світом, інше – в колі сім'ї, в національних осередках і в церкві, образно кажучи, в українському гетто, що є своєрідною метонімією України. Загострене відчуття роздвоєності можуть посилювати і такі обставини, як поїздки в Україну, листування з ріднею чи земляками на історичній батьківщині, спілкування і співпраця з українськими громадянами, установами, організаціями, тощо.

Крім того, у нових поколіннях, народжених поза Україною, формуються свої особливості психологічної самооцінки. «Тоді, коли перше покоління ще ототожнює себе з українським народом краю, друге імміграційне покоління щораз більше ототожнює себе з українською громадою в ЗСА чи в Канаді.

Тому перехід з покоління в покоління серед нашої імміграції означає також перехід від національної до етнічної ідентичності» [3, с.215]. Така людина, за словами І. Головінського, «можливо ще бажає затримати почуття етнічної окремішності, однак її екзистенціальне почуття перманентності пов'язане з країною нового поселення... Психологічно поняття батьківщини пов'язане з «тутешнім» існуванням, а думки про повернення «туди» вважаються нереальними. Проблема України, якщо взагалі існує, розглядається в контексті загальнолюдських цінностей» [1, с.117].

І все ж, незважаючи на процеси акультурації та інтеграції дітей і молоді в соціум країни проживання, старші покоління постійно прагнуть передати молодшим знання української мови, історії та культури українського народу. Досягнути цієї мети їм успішно допомагають насамперед рідні школи та школи і курси українознавства, які вже друге століття діють у США і Канаді, а також перейшли північний рубіж в Австралії та Англії. Слід зазначити, що в цих освітніх закладах основними навчальними предметами є українська мова, література, історія та географія, що дають знання про далекий рідний край, зміст яких відображається в букварях, читанках, підручниках з граматики, літератури.

За висловом відомого українського педагога у США Людмили-Надії Хойнацької, система українського шкільництва «... передає... знання учневі про свою спадщину, розбуджує любов до свого рідного, поширює знання про духовні цінності українського народу і його мову, пошану до України, церкви, свого обряду і школи».

Зазначимо, що рідні школи і курси українознавства є основними навчальними закладами українців у західній діаспорі, де вони здобували і здобувають знання з української мови, літератури, історії і культури рідного народу. Педагогічний процес у них триває впродовж 36 навчальних субот щороку у кожному класі. Часто до планів навчання включається ще й релігія – для віруючих православної греко-католицької та католицької церков. Школами опікуються українські громадські культурно-просвітницькі та релігійні організації, об'єднання професіоналів, які підтримують їх фінансово, дають кошти на проведення учнівських конкурсів і свят, видання підручників.

Інколи навчання у суботних школах не обмежується загальноприйнятими предметами. Так, у Свято-Миколаївській школі у Торонто (Канада) окрему увагу приділяють вивченню української поезії ХХст., історії українських поселень у Канаді, культурно-мистецьким здобуткам української діаспори тощо.

Для розширення знань про Україну, формування національної свідомості учнів до навчальних книг – букварів, читанок, граматик для початкових і середніх класів у західній діаспорі широко включаються історико-публіцистичні тексти і художні твори (поетичні і прозові) високого патріотичного пафосу таких авторів, як Тарас Шевченко, Іван Франко, Антон Лотоцький, Іван Крип'якевич та інших письменників, учених, педагогів і публіцистів – переконливих оповідачів про визвольні змагання українського народу, його героїчну історію, досягнення в різних галузях науки, культури, освіти. Це, наприклад, нариси про лицарів Крут Івги Шугай, спогади про бурхливі героїчні епізоди із бойових дій українського козацтва Михайла Марченка, розповідь про героїв Базару Михайла Павлюка (у підручнику Марії Дейко «Про що тирса шелестіла. П'ята читанка після букваря»); художньо-публіцистичні розповіді про митрополита Андрея Шептицького, про історію створення у Галичині відділів Українських Січових Стрільців, про підпільну боротьбу Української Повстанської Армії з ворогами українського народу тощо. Показовою у цьому аспекті є читанка Марії Овчаренко «Золоті ворота» [4]. Починається вона невеликим текстом про Україну під назвою «Україна синьонеба» та малюнком із зображенням дівчини з косою і стрічкою, яка сидить на пагорбі, а навкруг неї видніються собори, природа України. Зміст підручника – національно-патріотичний. Його формують такі твори, як «Рідний край» Г.Чупринки, «Київ» М.Рильського, «Київ з лівого берега» І.Нечуя-Левицького, «Дніпро», «Заповіт», «Розрита могила», «Гамалія», «Іржавець» та «Сестрі» Т.Шевченка, «Україна» П.Куліша, «Українська ніч» і «Дніпро» М.Гоголя, «Чорне море» Лесі Українки, «Ранок в Криму» О.Олеся. Високим емоційним пафосом перейняті твори Іларіона «Молитва», Н.Забіли «Слово о полку Ігореві, переспів», М.Гоголя «На Січ», Марка Вовчка «Степовий гість», О.Бабія «Під Крутами», О.Олеся «Живи, Україно», П.Тичини «Сон», І.Франка «Україна», «Земле моя», «До великого моменту» та ін. Звичай і традиції українського народу яскраво змальовують поезії «На святій вечір» та «У різдвяну ніч» Б.Лепкого, «Гагілки», «Перший Великдень на волі» І.Франка, «Великодні звичаї в Україні», колядки і щедрівки («Господар і його дружина», «Божа мати випускає грішні душі з пекла» та ін.).

У багатьох читанках досить добре представлені твори про запорізьке козацтво. Важливе місце у них посідає тема християнства: дітям подаються основи християнської віри, зміст християнських вірувань і свят.

Необхідно підкреслити, що однією з глобальних проблем, яка найбільше хвилює українську громаду західної діаспори протягом останніх десятиріч є інтеграція українців в американське суспільство і водночас необхідність збереження власних національних цінностей.

Великі надії у збереженні власної культури діаспорні українці покладають на художнє слово, яке здатне, на думку представників громадськості і педагогів, створити внутрішні комфортні умови для проживання в іншомовному середовищі, виробити у дітей та молоді високі моральні якості, виховати любов до України, пошану до духовних цінностей українців.

Так, у доповіді В.Голубничого на підготовчій сесії до Світового Конгресу Українців 30 березня 1964 р. пролунала цікава пропозиція щодо розширення тематичного об'єму творчості українських письменників із метою його наближення до навколишнього життя, до нових умов українського зарубіжжя. Доповідач, зокрема наголошував, що «вже настав час, коли нашим письменникам слід би більше писати творів із місцевою тематикою – твори про Америку й Канаду, про еміграцію тощо. Я не скажу, що ця тематика повинна переважати в нашій літературі, а тільки кажу, що її треба більше, ніж є. Бо поруч з творами з такою тематикою, очевидно, читатимуться ліпше й твори з українською тематикою».

Справді, реальний здоровий глузд та прагнення створити для українців внутрішню комфортність в американсько-канадському суспільстві якраз і викликали цю пропозицію. Крім того, автор доповіді передбачав, що саме таке розширення тематики буде цікавим і для читачів в Україні.

Реалії життя в американському (канадському, англійському, австралійському та ін.) суспільстві, фактична периферійність українських духовних цінностей у ньому змушують патріотично налаштовану українську громадськість шукати ефективних шляхів передачі духовних цінностей свого народу новим поколінням українських школярів. Звичайно, українська школа зацікавлена перш за все у виборі унціями-українцями суспільних ідеалів саме українського народу. На це, як відомо, спрямоване викладання предметів у рідних школах та школах українознавства, зміст підручників і посібників для них, оскільки етнічна спільнота і рідна школа прагнуть зберігати в душах своїх вихованців суспільні ідеали українського народу, повагу до землі предків, бажання досягнути скарби української культури.

Зрозуміло, що найбільша відповідальність у вирішенні проблеми вибору українських духовних цінностей покладається в школі на вчителя української мови і літератури, бо художня література, як відомо, передає в образній, емоційно забарвленій формі у просторі й часі суспільні ідеали українського народу, уявлення про українську людину, її характер, менталітет, культуру тощо.

Варто зауважити, що методи і прийоми орієнтації української молоді в діаспорі на етнокультурні цінності українського народу дослідники умовно поділяють на активні й інтерактивні. До активних відносимо відбір для вивчення кращих творів українських письменників, спрямованість дидактичного апарату підручників на активне пізнання національних цінностей; орієнтацію учнів на українську художню книжку для самостійного читання, а також відповідну мовну адаптацію текстів підручників, включення у навчальний процес англійської мови (тлумачення у підручниках українських слів, наявність у підручниках елементів перекладних і тлумачних словників тощо).

Слід наголосити, що більшість читанок останніх десятиліть ХХст. була спрямована лише на розкриття українських духовних цінностей (героїчна історія народу, видатні історичні постаті, звичаї та обряди тощо) без методичної реалізації ідеї співвідношення цих цінностей із західними. Тобто, в них проблема вибору (а вона надзвичайно важлива для зарубіжних українців) переноситься за межі навчальних книжок і занять у системі українського шкільництва, що ми умовно визначили як активний метод пізнання і засвоєння власної культури.

До інтерактивних методів і прийомів відносимо такі, що діють на учнів опосередковано, прямо не нав'язуючи їм думки педагогів чи укладачів читанок і підручників. Вони скеровують учнів-українців до формування внутрішніх сталих переконань, допомагають вибору українських етнокультурних цінностей в умовах американської діаспорної дійсності через аналітико-синтетичну розумову діяльність.

Аналіз читанок і підручників з української літератури для середніх класів, де дидактизм є провідним у навчанні і вихованні, свідчить, що інтерактивні завдання спрямовуються на:

- а) пізнання оточуючої дійсності через національно пробуджувану свідомість;
- б) зіставлення українських духовних цінностей із західними;
- в) відстоювання ідеї співіснування українських етнокультурних цінностей із західними (американськими, англійськими, канадськими і т.д.).

У цьому зв'язку особливого значення набуває реалізація основоположного принципу педагогіки – принципу зв'язку навчання з життям, з оточуючою дійсністю.

Цій меті у підручниках слугують науково-популярні, публіцистичні тексти, нариси і художні твори, в яких розкривається життя і побут українців у країнах заходу; запитання і завдання, з допомогою яких порівнюються українські цінності з американськими (чи з духовними цінностями інших суспільств, в яких перебувають українці), окремі тексти-звертання до українського учнівства з метою визначення ними свого місця в неукраїнському суспільстві тощо.

Водночас варто мати на увазі, що не відразу в читанках і підручниках з літератури у 40-50-х роках ХХ ст., після другої хвилі переселення українців у західний світ, з'являється підбір художніх творів і матеріалів, спрямованих на опанування українських етнокультурних цінностей в умовах вибору.

У кінці 50-х рр. минулого століття, ймовірно, через усвідомлення того факту, що Україна ще не скоро може стати вільною і незалежною державою, а українським переселенцям ще довгий час доведеться жити на чужині, проблема вибору етнокультурних цінностей в умовах перебування у чужому світі стала висуватися на перше місце в навчальній літературі.

У читанках і підручниках з'явилися елементи інтерактивних методів і прийомів ознайомлення дітей з оточуючим світом. Їхній зміст став наближатися до учнівського життя в іншомовному оточенні.

Складнішою виявляється ситуація у старших класах, де для вивчення все більше і більше пропонується художніх текстів, а публіцистичні оповіді про рідний край зводяться до мінімуму. Тут головна увага приділяється також завданням на опанування знань із теорії та історії літератури.

Прикладом застосування інтерактивних методів для позитивної орієнтації на національні культурні цінності в умовах американської дійсності можуть слугувати читанки-підручники і хрестоматії К.Кисілевського та інших авторів-укладачів.

Серед запитань і завдань для учнів К.Кисілевський включає такі, що активізують розум дитини на пізнання українських цінностей на американському континенті, в умовах іншої пануючої культури. Дітям пропонується модель поведінки національного свідомого українця, який зберігає свої національні цінності, свою національну свідомість в умовах неукраїнського оточення.

Очевидно, одним із шляхів реалізації педагогічного принципу зв'язку з життям є включення до підручників відомостей про український літературний процес у західному українському зарубіжжі, зокрема в Канаді і США, де, як відомо, з кінця 40-х рр. минулого століття почала формуватися творчість багатьох відомих сьогодні українських майстрів художнього слова. К.Кисілевський вводить для вивчення в середніх і старших класах твори українських письменників західної діаспори. Так, поруч із творчими здобутками славетних класиків української літератури І.Котляревського, Г.Квітки-Основ'яненка, Т.Шевченка, Лесі Українки, І.Франка та ін. з'являються вірші й оповідання Р.Купчинського, С.Парфанович, О.Тарнавського, Л.Мосендза, Ю.Клена, Є.Маланюка, Б.Кравціва, У.Самчука, Д.Гуменної, І. Багряного, Л.Храпливої, І.Савицької, що відображали етнокультурні цінності українського народу й діаспорних українців.

Така практика у вивченні літератури поширюється й на читанки І.Боднарчука, М.Дейко, М.Овчаренко, Ю.Любінецького та інших авторів навчальних книжок із літератури. Процес залучення до вивчення творів письменників діаспори розширюється, у підручниках з'являються такі нові імена, як Леонід Полтава, О.Кобець, Яр Славутич, Дмитро Чуб, Р.Завадович, Г.Журба, Й.Позичанюк (Шугай), М.Щербак, Лев Орлигора, О.Тарнавський та ін..

Такий підхід у доборі творів для вивчення активізує увагу школярів до українського літературного життя в діаспорі. Відбувається пізнання учнями українського мистецького процесу в США і Канаді, усвідомлюється значущість письменників діаспори в українську літературу, поглиблюється зв'язок навчання з життям.

У підручнику В.Радзиковича з «Історія української літератури» у 3-х томах, рекомендованого Шкільною Радою УККА для вивчення у школах українознавства (Нью-Йорк, т.3, 1956 р.), виділяється розділ «Письменство на Західній Україні і на еміграції». У підручнику цього ж автора «Історія української літератури» (Нью-Йорк, 1992 р.), адаптованого для шкіл і курсів українознавства, історія українського письменства в діаспорі розкривається в розділі «Серед вихрів і вогнів». У хрестоматії з української літератури ХХ ст., упорядкованої Є.Федоренком і П.Мазуром (Нью-Йорк, 1978 р.) для курсів українознавства і студентів університетів, є розділ «Українська література в еміграції».

Наступним кроком, що сприяє свідомому вибору учнями українських культурних цінностей, є включення у процес навчання творів на теми життя українців у західній діаспорі, в еміграції. Так, у читанці М.Дейко «Про що тирса шелестіла» до вивчення пропонується оповідання Дмитра Чуба із життя українців в Австралії «Пригода з кенгуру». У «Хрестоматії з української літератури для шкіл і курсів українознавства» К.Кисілевського (Нью-Йорк, 1962 р.) подаються уривки книги про Америку видатної української письменниці в еміграції Докії Гуменної «Багато неба», сповненої захопленням красою природи Америки («Кеньйони, або луснемо»). Однак слід зауважити, що у підручниках і хрестоматіях немає послідовної системи питань і завдань на тему життя українців у діаспорі. Матеріали підручників на цю важливу тему дуже бідні.

На жаль, у підручниках і хрестоматіях із літератури західної діаспори відсутній і важливий порівняльний зв'язок зі світовою літературою, зокрема з американською. Видатні художні здобутки Марка Твена, У.Уйтмена, Т.Драйзера, Е.Хемінгуей, Дж.Д.Селінджера, Д.Андрайка, Р.Бредбері та інших, що вивчаються українськими дітьми в американських школах або є широко відомими в Америці, варті переосмислення у зіставленні з досягненнями видатних українців – Т.Шевченка, І.Нечуя-Левицького, І.Франка, М.Коцюбинського, В.Винниченка та ін..

Певною мірою включення у підручники з літератури яскравих явищ американського літературного життя було б важливим кроком, новим методичним прийомом, що сприятиме усвідомленню учнями-українцями національної і загальнолюдської значущості власної літератури, її непересічних духовних цінностей.

Висновки. Отже, величезний морально-виховний і художньо-естетичний потенціал українського художнього слова широко реалізується в підручниках західного українського зарубіжжя з метою етнокультурного збагачення школярів і перш за все для формування національної свідомості українських дітей, активного вибору ними цінностей національної духовності. Вважаємо, що в школах західної української діаспори варто поглиблювати пошук новітніх методичних підходів, педагогічних технологій, які б в умовах вибору і співставлення духовних цінностей сприяли вдосконаленню навчально-виховного процесу в системі рідномовного шкільництва, виховували в учнів любов до української мови, культури, духовних надбань українського народу.

1. Головінський І. Поняття «батьківщина» і «діяспора» в інтерпретації екзистенціальної психології / І.Головінський // Сучасність. - 1991. - №3. - С. 117-119.
2. Іларіон (Митрополит). Книга нашого буття на чужині. - Вінніпег, 1956. - 136с.
3. Ісаїв В. Суспільний стаж, процес асиміляції й етнічна ідентичність українців у Північній Америці / В.Ісаїв // Українці в американському і канадському суспільствах: Соціологічний збірник. Джерсі Сіті, 1976. - С.210-218.
4. Овчаренко М. Золоті ворота. Читанка для VII і VIII року навчання української мови. Третє поправлене видання / Марія Овчаренко. - Нью-Йорк, 1962. - 256с.

Іван Руснак,

доктор педагогічних наук, професор,
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія
(м. Хмельницьк)

Ivan Rusnak,

Doctor of Education, Professor,
Khmelnitskyi Humanitarian-Pedagogical Academy
(Khmelnitskyi)

УДК 376

СИСТЕМА НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ ЯК ЧИННИК СОЦІАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ЕМІГРАНТІВ У КРАЇНАХ ПІВНІЧНОЇ АМЕРИКИ**SYSTEM OF CONTINUOUS EDUCATION AS A FACTOR OF SOCIAL INTEGRATION OF IMMIGRANTS IN NORTH AMERICA**

Вивчено специфіку організації неперервної освіти у США і Канаді. Досліджено системи неперервної освіти, що функціонують на території провінцій Канади; подано їхню класифікацію відповідно до напрямку діяльності (мистецька, мовна, медична, професійна, дистанційна освіта, освіта іммігрантів, базова освіта та вивчення другої мови, освіта корінного населення, професійна освіта, освіта дорослих).

Ключові слова: Канада, США, неперервна освіта, система неперервної освіти, напрями діяльності інституцій системи неперервної освіти.

Studied the specificity of Continuing Education in the United States and Canada. Studies of lifelong learning, operating in the provinces of Canada, presented their classification according to the direction of the (artistic, linguistic, medical, professional, distance education, immigrant education, basic education and learning a second language, indigenous education, vocational training, adult education).

Keywords: Canada, United States, continuing education, a system of continuous education activities of the institutions of lifelong learning.

Раскрыта специфика организации непрерывного образования в США и Канаде. Исследованы системы непрерывного образования, которые функционируют на территории провинций Канады; представлена их классификация в соответствии с направлениями деятельности (творческое, языковое, медицинское, профессиональное, дистанционное образование, образование иммигрантов, базовое образование, изучение второго языка, образование коренного населения, профессиональное образование, образование взрослых).

Ключевые слова: Канада, США, непрерывное образование, система непрерывного образования, направления деятельности институций системы непрерывного образования.

Актуальність проблеми. Політичні та соціально-економічні процеси кінця XX – початку XXI ст. докорінно змінили політичну карту світу і значно активізували міграційні процеси, які набули в цей період планетарного масштабу. Їх вектори охопили буквально всі континенти, але потоки мігрантів і їх чисельність характеризувалися різними величинами. Найбільший інтерес у емігрантів традиційно викликають США і Канада, позаяк еміграційні закони цих країн сприяють прискореній інтеграції поселенців у їх соціум. Успішному протіканню цього процесу у великій мірі сприяє система неперервної освіти, яка дає можливість іммігрантам підвищити власний освітній чи професійний рівень, набути необхідну для життєдіяльності в нових умовах виробничу кваліфікацію.

Досвід цих країн в організації навчання впродовж життя, безперечно, заслуговує всебічного вивчення й практичного використання, оскільки саме вони започаткували даний освітній напрям і успішно його розвивають у сучасних швидкозмінних соціально-економічних обставинах. Окремі аспекти організації неперервної освіти США і Канади вже привернули увагу вітчизняних дослідників (О.Барабаш, М.Бирка, О.Коваленко, Т.Кошманова, М.Кривоніс, Т.Левченко, Н.Мукан та ін.), але окреслена нами проблема ще не була об'єктом наукових пошуків українських учених.

Мета статті – проаналізувати систему неперервної освіти США і Канади як засіб інтеграції емігрантів у соціум цих країн.

Виклад основних результатів. Динамізм розвитку сучасного суспільства потребує перекваліфікації людини 7-10 разів упродовж життя. Кінцевий принцип освіти залишається у минулому. Зміст неперервної освіти передбачає перехід від традиційних процесів накопичення знань до випереджувального відображення проблем суспільства, до вміння саморегулювання людиною рівня своїх знань відповідно до вимог сьогодення, до активного перетворення людиною себе і своїх знань, до створення власної індивідуальної системи освіти.

У зв'язку з тим, що постійно змінюються потреби внутрішнього і зовнішнього міжнародного ринку знань, в різних педагогічних системах світу створюються нові підходи в розвитку концепції неперервної освіти – це вища освіта і промисловість, коли вивчається і аналізується її ефективність та результативність для економіки країни. Широке розповсюдження знаходять такі форми неперервної освіти, як дистанційна освіта для дорослих, неформальна вища освіта, яку отримують у «невидимих університетах», післяуніверситетська освіта, різні постдокторські дослідження.

Необхідно наголосити, що концепції неперервної освіти домінують у всіх педагогічних системах світу, тому що сьогодні людина повинна постійно змінювати напрями, профілі спеціалізації, шукати нові робочі місця, на яких вона змогла б реалізувати свій потенціал, досягти життєвого успіху. Рівень освіти суттєво впливає на якість людини, але базові дані, які отримує особистість у вищому навчальному закладі, діють тільки впродовж 10-15 років. Коли людина не продовжує свою освіту, в різних формах не підвищує свою кваліфікацію, якість її життя знижується [1].

У США і Канаді неперервна освіта є напрямом модернізації всієї освіти в цілому. Концептуальні засади неперервної освіти базуються на необхідності розвитку навичок критичного мислення, яким можливо навчитися впродовж занять у школі й університеті, а потім успішно використовувати впродовж всього життя в різних ситуаціях.

Як зазначає Т.Левченко [2], спеціальним курсам розвитку різних видів мислення, пошуку різних евристичних методів (метод від протилежного, виключення зайвих даних, оцінювання надійності інформації) надається великого значення. Когнітивний розвиток особистості визнається пріоритетним. Найвищою цінністю у США є високоосвічені люди, що вміють мислити. Завдання освіти США – зробити так, щоб їх у країні було якнайбільше. Для цього розробляються різні програми, які спрямовують навчання людини протягом усього життя, вони орієнтують людину на розвиток умінь створювати власні структури, схеми знань, щоб навчитися поєднувати їх і створювати нові знання, навчитися приймати обґрунтовані рішення, знаходити нешаблонні шляхи вирішення проблем. Ще Дж. Дьюї, американський педагог-новатор, у роботі «Психологія і педагогіка мислення» писав, що головне завдання системи освіти – навчити людину мислити. Але, як показують численні дослідження в різних краях світу, тільки 25% студентів володіють навичками логічного абстрактного мислення, але у них майже відсутні навички концептуального, понятійного, образного, продуктивного, латерального, критичного, творчого мислення [3].

Нові підходи до поняття освіти як безперервного процесу впродовж усього життя людини спрямовані на нейтралізацію, усунення цих недоліків, породжених традиційним навчанням. Поняття неперервної освіти багатомірне, вихідним у ньому є положення про розвиток особистості на всіх етапах її життєдіяльності. Неперервна освіта виступає як умова всебічного розвитку особистості, збагачення її творчого потенціалу і можливостей, реалізації здібностей, набуття компетенції, удосконалення отриманих знань, умінь, навичок. Неперервна освіта є інтегральним елементом життя людини, коли поєднуються базове, додаткове навчання та самоосвіта.

За даними досліджень, специфікою розвитку неперервної освіти у Канаді є те, що освіта у ранньому віці розглядається як підґрунтя для розвитку неперервної освіти. Позитивний досвід на початковому етапі навчання формує ставлення дитини до навчальної діяльності у майбутньому, а сформовані вміння і навички полегшують подальший навчальний процес.

Важливу роль у житті дитини відіграють батьки та їхній вплив на розвиток здібностей дитини, формування бажання до навчання, оскільки вони створюють відповідне навчальне середовище у повсякденному житті дитини [9].

Однак на початку XXI ст. з'являється тенденція загальної пролонгації часу, що відводиться на трудову діяльність індивіда, а це, в свою чергу, вимагає скорочення часу, присвяченого спілкуванню в сім'ї, спільному читанню з дитиною, залученню її до дискусій та навчальної діяльності тощо.

Сьогодні навчання є елементом повсякденного життя людини. Як свідчить проведений аналіз, незважаючи на високий рівень освіченості канадців, близько 42 % з них не володіють достатнім рівнем грамотності, необхідним для адаптації до швидкоплинних процесів запровадження змін у сучасному суспільстві.

Економіст Р. Флоріда (R. Florida) стверджує, що основним фактором продуктивності праці є людський капітал, а не інвестиції в розвиток технологій, обладнання, систему оподаткування [4]. А тому працедавці повинні розглядати розвиток людського капіталу як інвестиції в продуктивність праці й заможність.

Дослідження, які проводяться у різних країнах світу, свідчать про те, що існує пряма залежність між збільшенням значення неперервної освіти, освіти дорослих, їхньої підготовки до діяльності в певній галузі економіки та суттєвим підвищенням продуктивності праці [3].

Неперервна освіта охоплює як базову освіту дорослих, подальшу освіту та освіту осіб третього віку. Інституції, що забезпечують програми неперервної освіти у Канаді, розрізняють за способом розповсюдження програм для дорослого працездатного населення. Споживачами їхніх послуг є особи, які завершили чи не завершили формальну освіту загальношкільного рівня або програму у навчальному закладі системи подальшої освіти. Програми/курси неперервної освіти можуть завершуватися отриманням диплома чи сертифіката і необов'язково пов'язані із професійною підготовкою.

Щодо Канади, то інституції, які належать до системи неперервної освіти, бувають кількох форм: державні навчальні заклади й приватні неприбуткові організації. Від коледжів та університетів вони відрізняються тим, що застосовують такі механізми розповсюдження навчальних програм, які забезпечують доступ до навчання працюючим дорослим.

Так, на території провінції Альберта за підтримки департаменту освіти функціонує близько 85 Громадських рад з навчання дорослих (англ. – Community Adult Learning Councils), які пропонують програми для дорослого населення з розвитку грамотності, освоєння англійської як другої мови, розвитку навичок працевлаштування, формування активної громадянської позиції, навчання впродовж усього життя, завершення програми середньої загальноосвітньої школи, розвитку кар'єри (інформування, планування освіти, допомога при працевлаштуванні). Окрім того, на території провінції діють 72 волонтерські програми з розвитку грамотності, згідно з якими надається можливість для організації репетиторських занять задля підвищення рівня читання, письма, арифметичної грамотності.

Урядом Канади розроблена програма щодо імміграції. Відповідно до неї у провінції Британська Колумбія забезпечуються можливості для освоєння англійської як другої мови. У 2007-2008 н. р. близько 35 коледжів, неприбуткових громадських організацій, шкільних рад та приватних шкіл пропонували такі програми.

У провінції Квебек діє близько 180 автономних громадських об'єднань і 200 англомовних та франкомовних освітніх центрів для дорослих, що пропонують програми з розвитку грамотності, завершення середньої загальноосвітньої школи, підготовчі курси для професійної освіти, програми соціальної та соціально-професійної інтеграції [8].

У провінції Нова Шотландія 2001 року була заснована Школа навчання дорослих Нової Шотландії (англ. – Nova Scotia School for Adult Learning – NSSAL), яка співпрацює з такими інституціями, як громадські об'єднання, що пропонують програми з розвитку грамотності; Коледжем Нової Шотландії (англ. – Nova Scotia Community College), Університетом Святої Анни (фр. – Université Ste Anne), які надають можливість навчання для завершення загальноосвітньої школи; загальноосвітніми школами для дорослих, регіональними шкільними радами, Офісом з питань імміграції задля організації вивчення офіційної мови. У провінції шкільними радами, імміграційними центрами, бібліотеками забезпечується безкоштовне вивчення французької та англійської мов для новоприбулих іммігрантів.

У провінції Новий Брансвік створено загальну мережу навчання дорослих (англ. – Community Adult Learning Network – CALNet), до складу якої входять 200 центрів навчання дорослих. Вони пропонують програми для засвоєння англійської і французької мов, розвитку писемності та арифметичної грамотності; проводять підготовку для складання тестів «Загальноосвітнього розвитку» (англ. – General Educational Development – GED) за допомогою індивідуальних програм або інформаційно-комунікаційних технологій.

У провінції Манітоба департамент освіти співпрацює із 44 центрами навчання дорослих, надаючи фінансову підтримку для безкоштовного завершення програми загальноосвітньої школи. У провінції також функціонує організація «Різноманітність» (фр. – Plurielle), яка надає повний спектр послуг у галузі освіти: базову грамотність, функціональну грамотність, французьку мову, ведення домашнього господарства, соціальну допомогу, культуру, здоров'я, економіку тощо.

У провінції Онтаріо уряд забезпечує фінансування програм для дорослих, які виявили бажання отримати сертифікат про завершення загальноосвітньої школи.

Такі можливості забезпечують шкільні ради. Програми з розвитку грамотності та базових навичок у 2007-2008 н. р. пропонували близько 202 інституції: коледжі, шкільні ради, громадські організації у 285 місцях по всій провінції [8]. У провінції Саскачеван система освіти дорослих охоплює інститути, коледжі, служби зайнятості, громадські організації, основні зусилля яких спрямовані на розвиток грамотності, засвоєння англійської як другої мови, завершення освоєння програми загальноосвітньої школи тощо.

У Північно-західних територіях Аврора коледж (англ. – Aurora College) пропонує більшість програм освіти дорослих. До системи освіти дорослих належать також приватні професійно-технічні інституції, професійні асоціації, громадські організації, спілки корінного населення, шкільні ради.

Варто зазначити, що неперервна освіта у США забезпечується різноманітними вищими навчальними закладами, які пропонують широкий перелік програм неперервної освіти, деякі з яких дуже довготривалі та реалізуються паралельно до звичайних освітніх пропозицій, а інші короткотривалі або спеціалізовані. Неперервна освіта може бути структурованою – для отримання сертифікату, диплому або ступеню та неструктурованою, що використовується для забезпечення можливості отримання основних фахів та хобі.

Деякі програми неперервної освіти надаються за дистанційною формою навчання, в той час як інші програми можна прослухати у самому навчальному закладі або у його регіональній філії. Отримані кредити визнаються державними органами ліцензування й сертифікації та професійними асоціаціями [6].

Переважає більшість дослідників та педагогів-практиків підкреслюють виняткову важливість співпраці та спільної роботи у професійному розвитку вчителів. Прикладом цього виступає Американська федерація вчителів [5], яка забезпечує різноманітну підтримку вчителів у всіх штатах. Особлива увага приділяється їх неперервній освіті.

Висновки. Отже, як свідчить проведене дослідження, у США і Канаді функціонує система навчальних закладів, освітніх, просвітницьких та громадських організацій і центрів, що надають повний спектр освітніх послуг відповідно до потреб та запитів суспільства. Ці інституції можна класифікувати за принципом відповідності напрямку діяльності – мистецька, мовна, медична, професійна, дистанційна освіта, освіта іммігрантів, базова освіта та вивчення другої мови, освіта корінного населення, професійна освіта, освіта дорослих.

1. Знятдинова Ф.П. Социальные проблемы образования. – М., 1999.
2. Левченко Т. Концепція неперервної освіти у світовому контексті. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/metodser/111/2.pdf>
3. Халперн Д. Психология критического мышления. – СПб.: Питер, 2000.
4. Allan G. Productivity isn't just a talking point [Electronic resource] / G. Allan // The Globe and Mail. – March 16, 2007. – Mode of access: <<http://allangregg.com>>.
5. Principles for professional development. American federation of teachers. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.aft.org/>.
6. Structure of education system in the USA. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.euroeducation.net/prof/usa.htm>.
7. Stephen M. The Economic Benefits of Training to the Individual, the Firm and the Economy: The Key Issues / M. Stephen, A. Vignoles. – London : Centre for the Economics of Education, 2001. – 25 p.
8. The development and state of the art of adult learning and education. Report for Canada. – CMEC, Canadian Commission for UNESCO, 2008. – 105 p.
9. Unlocking Canada's Potential: the State of Workplace and Adult Learning in Canada. Report on Learning in Canada. – Ontario, Ottawa : Canadian Council on Learning, 2007. – 38 p

Мирослава Сахній,

кандидат педагогічних наук, доцент,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Myroslava Sakhniy,

candidate of pedagogical science, associate professor,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

УДК 37.034+37.036
ББК 74.200.51

ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ РИС МОЛОДОЇ ЛЮДИНИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПОГЛЯДІВ ІВАНА ПАВЛА II

FORMATION OF MORAL AND ETHIC FEATURES OF A YOUNG PERSONALITY THROUGH THE PRISM OF PHILOSOPHICAL AND PEDAGOGICAL VIEWPOINTS OF JOHN PAUL II

У статті розкрито важливість морального виховання у формуванні гармонійної, духовної, високоосвіченої особистості. Виявлено взаємозв'язок між загальнолюдськими моральними цінностями та християнськими чеснотами. Розкрито філософсько-педагогічні погляди Івана Павла II на проблему виховання сучасної молоді.

Ключові слова: моральне виховання, моральні, національні, громадянські, сімейні, християнські цінності.

The article depicts the importance of moral education in the forming of harmonious, mental, well-educated personality. It analyses the interrelation between universal moral values and Christian virtues; reveals John Paul 2's philosophical and pedagogical views on the problem of the education of modern youth.

Keywords: moral education, moral, national, public, family, Christian values.

В статтю отобразена важність нравственного воспитания в формировании гармоничной, духовной, высокообразованной личности. Рассмотрена взаимосвязь между общечеловеческими нравственными ценностями и христианскими добродетелями. Раскрыты философско-педагогические взгляды Ивана Павла II на проблему воспитания современной молодежи.

Ключевые слова: нравственное воспитание, нравственные, национальные, гражданские, семейные, христианские ценности.

Постановка проблеми. У зв'язку зі швидкими темпами науково-технічного прогресу, виникненням нових еталонів та ідеалів нашого сучасного суспільства змінюється світ і саме людство. Але, мабуть, назавжди актуальним залишається питання моральності. Особливо стосовно юнацтва. Адже молодь іде в ногу з космічними темпами світового розвитку. Саме вона становить переважну частину населення земної кулі. Тому молоде покоління відповідальне за творіння духовної культури, зміцнення суспільної моральності, відведення основної ролі таким чеснотам, як справедливість, гуманізм, віра, надання переваги духовному перед матеріальним, щоб запобігти явищам духовного зубожіння. Питання особистісного утвердження зростаючого покоління передовсім розв'язують батьки через сімейне виховання, однак беззаперечною є роль школи у формуванні гармонійно розвинутого творчого юнацтва, важливою є також і участь церкви у поширенні серед молодих людей основ християнської моралі та загальнолюдських цінностей.

Аналіз актуальних досліджень. Проблема визначення ролі церкви в морально-етичному вихованні молоді стала предметом досліджень багатьох відомих педагогів, психологів, священнослужителів як минулих років (А. Шептицький), так і сьогодення (Я. Зімний, І. Комар, О. Невмержицька, А. Сапеляк, Ю. Щербяк та ін.). Однак особливо цінною в цьому аспекті є творча спадщина Папи Івана Павла II, його проповіді, листи та зустрічі з молоддю різних країн світу.

Тому **метою статті** є аналіз поглядів Понтифіка Івана Павла II на виховання зростаючого покоління та виокремлення тих цінностей, які необхідно прищепити сучасним дітям та юнацтву.

Досягнення мети передбачає виконання таких завдань:

1) виявити взаємозв'язок між загальнолюдськими моральними цінностями та власне християнськими чеснотами;

2) розкрити філософсько-педагогічні погляди Івана Павла II на проблему морального виховання сучасної молоді.

Виклад основного матеріалу. Під моральним вихованням розуміємо систематичну діяльність школи, сім'ї та церкви, спрямовану на формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі та участь у практичній діяльності. Методологічною основою морального виховання є етика – наука про мораль, її природу, структуру й особливості походження та розвитку моральних норм і взаємин між людьми в умовах суспільства [2, с. 271–272]. В основу змісту морального виховання покладено важливі духовні цінності людини. Сучасна педагогічна наука розглядає такі групи моральних цінностей людини:

1. Абсолютно вічні, що мають універсальне значення та необмежену сферу застосування і носять загальнолюдський характер (доброта, правда, любов, чесність, гідність, мудрість, справедливість та ін.).

2. Національні, які є значущими лише для одного народу і не завжди поділяються іншими народами. До цієї групи цінностей належать такі поняття, як патріотизм, почуття національної гідності, історична пам'ять тощо.

3. Громадянські – ґрунтуються на визнанні гідності людей і знаходять своє застосування в демократичних суспільствах. Вони включають поняття прав і свобод людини, обов'язки перед іншими людьми, ідеї соціальної гармонії, поваги до закону тощо.

4. Сімейні, які встановлюють моральні основи життя сім'ї, стосунки поколінь, закони подружньої вірності, піклування про дітей, пам'ять про предків тощо.

5. Цінності особистого життя мають значення передовсім для самої людини, визначають риси її характеру, поведінку, її господарський успіх, стиль приватного життя тощо [2, с. 273].

Розглянемо бачення Іваном Павлом II проблеми виховання сучасної молоді, пропозиції Папи щодо розв'язання молодіжних проблем, пов'язаних зі ставленням до життя, формуванням моральних та особистісних цінностей, окресленням майбутніх орієнтирів, осмисленням сенсу життя.

«На вас покладаємо надію, бо ви належите майбутньому, а майбутнє належить вам», – говорив Понтифік у своєму посланні до молоді усього світу «Parati Semper» з нагоди Міжнародного року молоді [5, с. 1]. Адже незаперечним є той факт, що від сучасного юнацтва залежить майбутній рівень життя, не тільки індивідуальний, але й суспільний, воно буде пристосовувати його до своїх поглядів, надій, очікувань та ідеалів. Вручаючи власне майбутнє зростаючому поколінню, ми водночас ставимо перед ним серйозні вимоги моральної відповідальності, які зобов'язують його розглядати кожну людину як особистість, а спільноти і суспільство – як основну цінність людських учинків, намірів, ініціатив та дій.

Іван Павло II трактував молодість як особливий дар, бо саме за цього періоду відбувається особистісне формування людини, відкриваються її таланти та здібності, закладаються основи для майбутньої самореалізації. Папа сподівався, що пошук, неспокій, запитання молоді про сенс і цінності життя людини, пов'язані із плануванням їхнього власного життя, повинні привести молодь до Бога, бо «тільки Бог є безпосередньою основою всіх цінностей, тільки він надає остаточного сенсу нашому людському буттю» [5, с. 3].

Бурхливий розвиток науки і техніки розкрив перед сучасною людиною надзвичайно великі можливості в усіх сферах матеріального життя, заволодів внутрішнім світом людини, її мисленням, здібностями, став домінуючим у прагненнях і захопленнях. Дуже часто в гонитві за матеріальними благами наше духовне життя відступає на задній план. Тому у своїх неодноразових посланнях до молоді Папа вказував на важливість формування в юнацькому віці правильних життєвих орієнтирів та принципів. Він прагнув, щоб юнаки та дівчата жили згідно з Божими заповідями, ставали віруючими, принциповими, чесними, сумлінними і гідними довіри людьми. Адже «сумління завдяки моральним цінностям накладає свою печатку на життя поколінь, на історію і на культуру суспільства, народів і всього людства» [5, с. 5]. Понтифік підкреслював, що саме моральна особистість, яка формується в юності, є найбільшою цінністю для будь-якого суспільства у професійній, культурній і політичній сферах.

Іван Павло II розраховував на молодь у формуванні християнського подружжя і родини. Він наголошував на тому, що сучасні засади християнської моралі стосовно шлюбу є часто спотвореними. У багатьох країнах світу існують інші моделі співжиття, які трактуються як прогресивні, однак насправді призводять до руйнації людської особистості. Папа переконував молодих людей у тому, що саме любов є основою подружжя, родини і майбутнього [5, с. 13].

Людина, народившись, стає членом родини, у ній вона виховується, здобуває свій перший життєвий досвід, тут отримує знання тих суспільних чеснот, які є «душею життя і розвитку того суспільства» [1, с. 55]. Саме сім'я, родина є джерелом надзвичайно багатой культурної спадщини, яку дитина переймає в процесі виховання від своїх батьків. На думку Івана Павла II, основу цієї культурної спадщини становить мова, бо саме вона допомагає людям порозумітися, завдяки їй ми відчуваємо свою належність до певної нації, народу. Адже якщо першими вихователями дитини є її батьки, то через них вона отримує виховання в традиціях тієї нації чи народу, з якими її поєднують культура, мова та історія. Понтифік акцентував на важливості національного виховання, оскільки розумів, що, «успадковуючи віру, цінності – усе, що творить культуру та історію нації чи суспільства ...», людина збагачується духовно як особистість [5, с. 14]. Він наголошував на тому, що молоді люди можуть «вчинити кращу долю» для своєї Вітчизни, але лише за умови ввічливості, тверезості, віри, волі духу та сили переконань [3, с. 76].

У своїх зверненнях до молоді Іван Павло II зосереджував увагу на важливості трудового виховання як запоруки для формування творчої, гармонійної особистості. Він вважав освіту «основним із благ цивілізації», від

якого «значною мірою залежить майбутнє суспільства» [5, с. 16]. Важливу роль у набутті молоддю необхідних для майбутнього дорослого життя інтелектуальних, технічних і практичних навичок відводив школі і розглядав її як центр набуття великих і важливих цінностей. А головне завдання сучасної школи, на його переконання, – це «забезпечити внесок у скарбницю людської культури» [5, с. 16].

На думку Папи, виховання в родині та школі є недостатнім, якщо молода людина не займається самовихованням. Адже збудувати міцний фундамент для майбутнього життя можна тільки через працю, освіту і самовиховання. Сучасне життя пропонує молодим людям багато спокус; їх уникнення, збереження почуття власної гідності, моральних цінностей та особистісних життєвих орієнтирів вимагає багато зусиль і великої роботи над собою. У посланні до молоді всього світу Понтифік називає основні «загрози», які, як він вважає, становлять небезпеку для сьогоdnішнього юнацтва. Це, зокрема, такі:

- 1) критиканство, яке спонукає до перегляду моральних цінностей;
- 2) скептицизм стосовно традиційних цінностей, таких, як праця, кар'єра, сім'я;
- 3) надмірна кількість реклами, яка відволікає молодь від реалій життя, провокує формування таких рис як, споживацтво, егоїзм, байдужість;
- 4) втеча від відповідальності, занурення у світ злиднів, алкоголю і наркотиків, випадкових зв'язків, що призводить до пасивності, цинізму, насилля [3, с. 80].

Аналіз творчої спадщини Івана Павла II дає можливість стверджувати, що він по-особливому ставився до молодих людей, умів знаходити короткий шлях до їхніх гарячих сердець. Одним із найважливіших своїх завдань вважав опіку і виховання юнацтва, що і наштовхнуло його на думку про організацію Світових З'їздів Молоді, під час яких у простій та доступній формі намагався пояснити основи і правду християнської віри та моралі [6]. Під час таких зустрічей Папа Римський підкреслював, що прагнення юних до побудови кращого світу вимагає від них надання переваги духовним і Божим цінностям, закликав покладатися на Христа, пізнати і прийняти Його. Він наголошував на необхідності рівномірного розподілу матеріальних і духовних благ, які належать цілому світові в безмежній кількості. Закликав їх починати змінювати світ з малого, із себе і навколо себе через почуття справедливості, любові до свого ближнього, братерську взаємодопомогу.

Понтифік добре розумів, що, незважаючи на територіальні, культурні, мовні, соціальні відмінності, сучасну молодь об'єднує однакове ставлення до того, що сотні тисяч людей живуть у нужді і помирають від голоду; турбує проблема безробіття, порушення людських прав і свобод, зростання насильства, вбивство невинних людей, спроби змінити світ шляхом організованого терору. Тому Іван Павло II намагався вказати життєві перспективи для молоді в усьому світі. Він переконував її, що моральні цінності є однаковими для всіх, заохочував до спільних ідеалів, адже Христос і принесене Ним спасіння є для всіх [3, с. 77]. Водночас, відвідуючи різні країни світу, Папа завжди розглядав актуальні проблеми конкретного середовища, радо відповідав на запитання, які турбували юнацтво, зібране перед ним, бо вірив, що, незважаючи на свої недоліки, зростаюче покоління здатне відкрити свої серця до прийняття всіх цінностей християнства.

26 червня 2001 року у Львові відбулася зустріч Папи Івана Павла II з українською молоддю. У своєму зверненні до юнацтва України він запевнив, що добре розуміє, який складний період переходу від тоталітарного режиму до вільного демократичного суспільства проживає наш народ. Закликав молоде покоління взяти на себе відповідальність за долю власного народу і держави. Переконував його спрямувати власне життя на великодушне служіння родині й суспільству, ставлячи суспільний добробут вище матеріальних інтересів. Спонукав будувати власне життя відповідно до Божих Заповідей, бо «... це немов компас, який у бурхливому морі не дозволяє втратити маршрут» [4].

Висновки. Аналіз філософсько-педагогічної спадщини Папи Івана Павла II уможливорює висновок про те, що основою морального становлення зростаючого покоління він вважав християнське виховання, яке охоплює усі сфери людського життя: особисту, сімейну, громадянську, національну, суспільну тощо. Християнські канони є базою для поширення з-поміж молоді загальноприйнятих духовних цінностей, таких, як доброта, порядність, любов, вірність, чесність, гідність, мудрість, справедливість та ін. Іван Павло II відводив значну роль сім'ї, школі та церкві в особистісному утвердженні людини, адже тільки співпраця цих трьох інституцій допоможе досягти мети морального виховання – формування гармонійної, духовної, високоосвіченої особистості.

1. Сімейне співжиття. Апостольське після синодальне повчання Вселенського архієрея Івана Павла II. – Львів : Місіонер, 2008. – 119 с.
2. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посібн. / М. М. Фіцула. – К. : Академвидав, 2006. – 560 с.
3. Zimny J. Zjawisko uniwersalizmu a oczekiwanie Jana Pawła II wobec młodzieży / Jan Zimny // *Pedagogika katolicka*. – 2009. – № 5. – S. 73-92.
4. Візит Папи в Україну. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.papalvisit.org.ua/ukr./news.php.
5. Папа Іван-Павло II Апостольське послання до молоді всього світу «*Parati Semper*». [Електронний ресурс]. – Режим доступу : milites.christi.imperatoris@gmail.com.
6. Хайлик Й. Приятель молоді / Йосиф Хайлик. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : osbm-krystynopil.com.ua/stati/pryjatelmolodi.htm.

Оксана Протас,

кандидат педагогічних наук,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Oksana Protas,

Candidate of Pedagogical Sciences,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

УДК 37.013.42 : 37.048.4
ББК 74.200.526

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ ГІРСЬКИХ ШКІЛ

SOCIAL PEDAGOGICAL ACCOMPANIMENT IN THE PROFESSIONAL SELF- DETERMINATION OF SENIOR PUPILS OF HIGHLAND SCHOOLS

У статті розкриваються особливості здійснення соціально-педагогічного супроводу професійного самовизначення старшокласників гірських шкіл. Здійснено аналіз стану проблеми професійного самовизначення учнів у системі навчально-виховної роботи гірської школи.

Ключові слова: соціально-педагогічний супровід, професійне самовизначення, старшокласники, гірська школа.

The article presents the features of realization of accompaniment in the professional self-determination of senior pupils of mountain schools. Analyzed the status of problem of professional self-determination of pupils in the system of educational work of the mountain school.

Key words: social pedagogical accompaniment, professional self-determination, senior pupils, highland school.

В статье раскрыты особенности осуществления социально-педагогического сопровождения профессионального самоопределения старшекласников горных школ. Осуществлен анализ проблемы профессионального самоопределения учащихся в системе учебно-воспитательной работы горной школы.

Ключевые слова: сопровождение, профессиональное самоопределение, старшекласники, горная школа.

Постановка проблеми. В умовах змін у соціальному, економічному й політичному житті нашої держави постала проблема радикальної перебудови у сфері соціального виховання, мета якої – формування конкурентноспроможної творчої особистості, яка спроможна до життєвого та професійного самовизначення, самореалізації та самовдосконалення.

Не завжди молода людина може адаптуватися до змін, реалізовувати себе в нових соціально-економічних умовах. Особливо актуальними ці питання є для старшокласників, які стоять перед складним життєвим вибором – вибором професії.

На стадії дотрудової соціалізації старшокласники можуть зіткнутися з проблемами, викликаними неготовністю до свідомого здійснення професійного вибору, побудови життєвих і професійних цілей, стратегії життя в цілому, через що часто проявляють розгубленість, невизначеність, потребують поради та допомоги на даному етапі особистісного розвитку.

Професійний вибір старшокласників часто залежить від зовнішніх випадкових чинників, які не забезпечують розкриття та утвердження природного творчого потенціалу через самопізнання і самооцінку власних інтересів, нахилів, здібностей, індивідуальних особливостей.

Вагомий вплив на визначення старшокласником себе в світі професій має результат проходження зовнішнього незалежного оцінювання, яке є регуляторним чинником вибору майбутньої спеціальності, що не завжди відповідає його інтересам та здібностям. У певній мірі така ситуація є причиною одержання професійної освіти, яка не гарантує молодим людям працевлаштування після завершення навчання. Особливо гостро це питання стоїть перед шкільною молоддю гірських шкіл, що зумовлене уповільненим суспільним розвитком гірських територій, збідненим ринком праці в гірських селах, ускладненою організацією профільного навчання, що утруднює вибір професії та працевлаштування.

Отож, ситуація невизначеності молодого людини, яка стоїть перед складним життєвим вибором, обумовлює актуальність і своєчасність завдання допомоги особистості у її професійному самовизначенні, організації її системного, послідовного, комплексного соціально-педагогічного супроводу із залученням навчальних закладів, центрів служби зайнятості, роботодавців та інших установ і організацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі найбільш розробленими є питання самовизначення (К. Абульханова-Славська, О. Вітківська, Є. Клімов та ін.) та самопізнання особистості (В. Носков, О. Сергеєнкова, З. Становських). Проблема професійного самовизначення, формуванню готовності до вибору

професій, визначенню структури цього поняття присвячені роботи Г. Балла, В. Зінченка, Л. Йовайші, Є. Клімова, Б. Федоришина, С. Чистякової, М. Янцура та ін.

У наукових працях поняття «супровід» у психологічному плані розглядають такі учені як: Г. Бардієр, І. Ромазан і Т. Чередникова, Р. Овчарова; у педагогічному: М. Губанова, Н. Жемера, А. Жукова, ; Д. Закатнов; у соціальному – Н. Комарова, І. Пеша, І. Трубавіна; у соціально-педагогічному – А. Капська, Г. Курагіна, О. Шпак.

Разом з тим в Україні відсутні наукові розробки в напрямку теорії й практики соціально-педагогічного супроводу професійного самовизначення старшокласників гірської школи.

Мета статті – висвітлення особливостей здійснення соціально-педагогічного супроводу професійного самовизначення старшокласників гірської школи.

Виклад основного матеріалу. В організаційному плані на сьогодні супровід професійного самовизначення учнів в середніх закладах освіти України регулюється Положенням про професійну орієнтацію молоді, яка навчається (затверджено 1995 р.), Положенням про професійну орієнтацію населення (затверджено 1995 р.), Концепцією профорієнтації учнівської молоді (1994 р.), Концепцією державної системи професійної орієнтації населення (1994, 2008 рр.).

На жаль, сьогодні системний супровід професійного самовизначення в загальноосвітніх навчальних закладах відсутній. Деякі його функції частково виконують соціальні педагоги та практичні психологи, кабінети профорієнтації державної служби зайнятості населення, районні центри соціальної допомоги молоді соціальних служб у справах сім'ї, дітей та молоді. Проте їх діяльність не відповідає сучасним вимогам супроводу професійного самовизначення учнівської молоді.

Як зазначає Є. Клімов, «професійне самовизначення» – це складне структурне утворення особистості, що відображає погляд людини на світ професій, на конкретну професію, свої можливості в соціальному середовищі, а також власні наміри щодо самореалізації в рамках певної трудової діяльності [2, с. 26].

Загальноосвітній навчальний заклад ми розглядаємо не тільки як інститут базової освіти, але й соціально-педагогічний центр формування суб'єкта професійного самовизначення. Специфіка гірської школи полягає в тому, що її функціонування залежить від географічного положення й стану соціально-економічного розвитку конкретного регіону, духовно-морального рівня населення села, природного й виховного середовища, умов життєдіяльності. Вплив географічного середовища, умов проживання, спосіб господарювання, демографічні процеси, народно-педагогічні традиції і звичаї регіону позначаються на світосприйнятті, світорозумінні, характерологічних особливостях та розвитку школярів, а, відповідно, – на їх життєвому та професійному самовизначенні.

Зміст діяльності соціального педагога в означеному напрямі реалізується через соціально-педагогічний супровід та підтримку професійного самовизначення шкільної молоді.

Супровід, згідно з поглядами О. Шпака, Н. Углярєнко – це особлива форма здійснення пролонгованої соціальної і педагогічної допомоги в ситуації вибору нового способу життєдіяльності, що на відміну від корекції передбачає не виправлення недоліків і перебудову, а пошук прихованих резервів людини, покладання на власні можливості [4, с. 5].

Узагальнивши визначення дослідників означеного поняття, ми визначаємо «соціально-педагогічний супровід професійного самовизначення старшокласника» як процес, що містить комплекс цілеспрямованих, безперервних, послідовних соціально-педагогічних дій, які допомагають особистості старшокласника усвідомити конкретну життєву ситуацію, сприяють розкриттю, активізації особистісного потенціалу, розширенню меж соціального досвіду і сприяють готовності до усвідомленого вибору майбутньої професії.

Метою такого супроводу є формування свідомої, активної, професійно мобільної особистості як суб'єкта професійного самовизначення, здатної до самостійного виваженого професійного вибору задля реалізації індивідуального потенціалу, потреби в саморозвитку, самоактуалізації та трудової соціалізації.

Виходячи з мети та проаналізованих нами досліджень [1; 2 та ін.], ми визначили комплекс навчальних і соціально-виховних завдань, які дозволяють забезпечити досягнення мети соціально-педагогічного супроводу професійного самовизначення старшокласника: створення сприятливих умов задля забезпечення соціальних гарантій вільного вибору професії; визначення шляхів самореалізації особистості в умовах ринкових відносин; попередження виникнення проблем у професійному самовизначенні та особистісному розвитку і вихованні; допомога у вирішенні актуальних питань професійного самовизначення і соціалізації; забезпечення розвитку психолого-педагогічної компетентності (культури) педагогів, батьків, інших учасників навчально-виховного процесу; досягнення збалансування між професійними інтересами особистості, її здібностями, психофізіологічними особливостями і професійно важливими якостями та можливостями ринку праці; прогнозування професійної успішності; сприяння росту професійно важливих характеристик особистості, реалізації індивідуального потенціалу, самоствердження і самовдосконалення в умовах суспільних перетворень.

Соціально-педагогічний супровід професійного самовизначення старшокласників є комплексним процесом, до якого долучаються такі суб'єкти взаємодії: старшокласники, соціальні педагоги загальноосвітніх шкіл, психологи, учителі, батьки, спеціалісти центрів зайнятості регіону, профцентрів, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, студенти й викладачі вищих навчальних закладів, спеціалісти різних установ.

Зміст соціально-педагогічного супроводу професійного самовизначення старшокласника визначається на основі державних освітніх стандартів, поглядів на цю проблему науковців, з урахуванням сучасних соціально-економічних умов, вимог ринку праці, інтересів, здібностей і потреб школярів, батьків, можливостей педагогічного колективу та оточуючого середовища. Саме тому ми розглядаємо його в контексті створення сприятливих умов, безпечного середовища, необхідних для розвитку і саморозвитку особистості, розкриття, реалізації її внутрішнього потенціалу, формування її як суб'єкта професійного самовизначення, здатності до самостійних дій та вільного вибору професії.

Виходячи із змісту діяльності соціального педагога в загальноосвітньому навчальному закладі, а також враховуючи результати досліджень з питань професійного самовизначення школярів, ми визначили такі напрями діяльності соціального педагога у реалізації супроводу професійного самовизначення старшокласників: 1)

професійна освіта – система навчально-виховних заходів, спрямованих на засвоєння особистістю необхідних знань, що стосуються соціально-економічних, психологічних та педагогічних умов правильного вибору професії; 2) професійне виховання – створення необхідних умов для усвідомлення школярем своїх професійно значущих психофізіологічних особливостей та здібностей, їх саморозвитку та розвитку стійких професійних інтересів і намірів; 3) професійна профілактика – передбачення і попередження можливих небажаних дій та несприятливого розвитку особистості, застереження її від вибору професії, яка не відповідає стану здоров'я і психофізіологічним особливостям; 4) професійна діагностика – отримання необхідної інформації про учня, його розвиток, потенціальні можливості, життєві цінності, інтереси, здібності; 5) професійне консультування – надання допомоги особистості в професійному самовизначенні з урахуванням її психологічних особливостей і можливостей, а також потреб суспільства; 6) професійне прогнозування, яке дозволяє спроектувати зміст і напрями індивідуальної навчальної траєкторії та розвитку особистості, прогнозувати професійний розвиток, спільно планувати сприятливі професійні перспективи; 6) розвивальна та корекційна робота дає можливість надавати допомогу учням, учителям і батькам із питань розвитку і виховання особистості, професійно важливих якостей, потрібних для обраної сфери професійної діяльності; 7) професійна співпраця – налагодження ефективної взаємодії спеціалістів різних служб і закладів: психологів, працівників професійних центрів, центрів служб зайнятості, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді тощо.

Існуючі проблеми навчально-виховних закладів гірських регіонів (недостатнє фінансування їх функціонування; значна віддаленість частини ділянок та осель від школи; умови рідкорозселеності; суворий і нестабільний клімат; проживання у складних природних умовах та природні катаклізми; незабезпеченість соціальними педагогами та психологами через малочисельність учнівських контингентів; віддаленість шкіл від культурно-методичних центрів; недостатня фахова та методична підготовка вчителів до роботи в особливих гірських умовах; неналежна організація позакласної і позашкільної роботи; уповільнений суспільний розвиток гірських територій, збіднений ринок праці в гірських селах; монофункціональний спосіб господарювання, що ускладнює організацію профільного навчання, утруднює вибір професії та працевлаштування випускників шкіл; трудова міграція горян, сезонні роботи багатьох батьків) ставлять учнів цих шкіл у несприятливі умови для розвитку, самоствердження та професійного самовизначення. Тому потрібно вчити учнів розуміння залежностей діяльності людей від умов природи.

Перед педагогами постає завдання необхідності виробити систему умінь використання природних чинників та соціально-культурних умов для якнайкращого розвитку школярів та підвищення ефективності навчально-виховної роботи.

Враховуючи умови в гірських районах, окрім офіційно визнаних профілів (природничо-математичного, суспільно-гуманітарного, філологічного, технологічного, художньо-естетичного, спортивного), варто було б запровадити в школах ще й такі: екологічний та природоохоронний; етнологічно-географічний; природничо-науковий; туристично-краєзнавчий; спортивно-оздоровчий; вивчення іноземних мов; мистецький [3].

Однак, через малочисельність учнівських контингентів залишається проблемним питання організації профільного навчання. Саме тому потребує уваги організація позакласної роботи з учнями (предметні гуртки, олімпіади, клуби за інтересами, конкурси, конференції, виставки творчих робіт, спортивно-масові змагання тощо). Школа може стати базою допрофесійної сільськогосподарської освіти, важливою ланкою підготовки учнів до самостійного життя. Доцільно створювати клуби природничо-математичного циклу, краєзнавчі товариства, шкільні лісництва, секції екологів, біологів (вироснування продуктивних для даної місцевості сортів сільськогосподарських рослин); хіміків (збільшення врожайності завдяки науковому застосуванню органічних і неорганічних добрив); маркетингу (вивчення попиту на вирощувану продукцію, цін на неї, збуту); перекладачів (переклад іноземної літератури); інформатики та електронно-обчислюваної техніки.

Соціальному педагогу варто орієнтувати учнів на опанування тих професій, які є традиційними для їхнього краю задля примноження народних звичаїв та обрядів, збереження унікальних професійних умінь і навичок, технологій народного господарства, мистецтва, художніх ремесел (ткацтва, вишивання, різьбярства, кераміки, писанкарства та ін.) Традиційні галузі горян: лісове господарство, тваринництво, туризм та ін. дозволяють залучати школярів до професійних проб у них.

Виникає необхідність в оновленні методів та прийомів навчання, у формуванні в учнів предметних і життєвих компетентностей, розвитку пізнавальної і творчої активності, формування не тільки предметних компетентностей, а й самоосвітніх.

Висновки. Отже, на сучасному етапі розвитку суспільства основою соціально-педагогічного супроводу професійного самовизначення старшокласників має бути підтримка розвитку соціально успішної особистості, формування її суб'єктної позиції, що дозволяє успішно засвоювати інформацію, розширювати соціальний досвід, реалізовувати власну активність в різних видах діяльності та усвідомлено підійти до питання вибору майбутньої професії.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів зазначеної проблеми. Перспективи подальших напрацювань ми вбачаємо у дослідженні питань організації профільного навчання та допрофесійної підготовки у старших класах загальноосвітніх навчальних закладів.

1. Губанова М. Педагогическое сопровождение социального самоопределения старшеклассников / М. Губанова // Педагогика. – 2002. – № 9. – С. 32–39.
2. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения / Е. А. Климов. – М.: Изд. Центр «Академия», 2004 – 304 с.
3. Хрущ В. Гірський регіон як особливе макросередовище навчання, виховання і розвитку учнів / В. Хрущ // Гірська школа українських Карпат: науково-методичний журнал. – 2006. – №1.
4. Шпак О. Соціально-педагогічний супровід у системі адаптації молодого вчителя / О. Шпак, Н. Углярєнко // Молодь і ринок. – 2005. – №5 (15). – С. 5 – 10.

Ореста Ткачук,

кандидат педагогічних наук, доцент,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Oresta Tkachuk,

Candidate of Pedagogical Science, associate professor,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

УДК 8.372
ББК 74.26

**ВИКОРИСТАННЯ ЕТНОЛІНГВОПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ
І.І.СРЕЗНЕВСЬКОГО В ГІРСЬКИХ ШКОЛАХ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ****THE USE I.I.SREZNEVSKY'S INHERITANCE OF ETNOLINGVOPEDAGOGICA
IN MOUNTAIN SCHOOLS OF UKRAINIAN CARPATHIANS**

Стаття містить розгляд одного із аспектів спадщини І.І.Срезневського – відомого філолога-слависта, лексикографа, фольклориста ХІХ ст. Його лінгводидактичні погляди, що базуються на засадах етнопедагогіки, сьогодні не втратили актуальності і можуть бути використані на різних етапах навчання і виховання молоді в сучасній Україні.

Ключові слова: етнолінгвопедагогіка, лінгводидактика, гірська школа, етнопедагогіка, І.І.Срезневський, соціокультурний підхід.

This article deals with the analyses of one of the aspects of Sreznevsky's heritage. He was the famous Russian and Ukrainian philologist-slavist, folklorist of the XIX-th century. His linguodidactic views, based on the ethnopedagogics, are important today and can be used on different stages of education of young people of modern Ukraine

Keywords: ethnolingvopedagogika, lingvodidaktika, mountain school, ethnopedagogika, I.I.Sreznevsky, sociocultural approach.

В статье рассмотрен один из аспектов наследия И.И.Срезневского – известного филолога-слависта, лексикографа, фольклориста ХХ в. Его лингводидактические взгляды, базирующиеся на принципах этнопедагогике, не утратили актуальности сегодня и могут быть использованы на различных этапах обучения и воспитания молодежи в современной Украине.

Ключевые слова: этнолингвопедагогика, лингводидактика, горная школа, этнопедагогика, И.И.Срезневский, социокультурный подход.

Постановка проблеми. Як зазначено у Державному стандарті загальноосвітньої початкової освіти, одним із пріоритетних завдань сучасної початкової школи є формування соціокультурної компетентності молодшого школяра [1, с. 5].

Соціокультурний компетентнісний підхід у початковій освіті диктує потребу удосконалення підготовки учителя початкових класів, яка становить систему загальнокультурних, соціальних та професійних компетентностей. В умовах сучасного українського суспільства перед учителем взагалі та учителем початкової школи зокрема постає проблема успадкування духовних надбань народу і становлення національно-мовної особистості учня. У зв'язку з цим актуальною бачиться етнолінгводидактична спадщина учених минулих років та сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми національно-мовного і рідномовного виховання знайшли відображення у лінгводидактичній спадщині цілої плеяди вчених – як вітчизняних, так зарубіжних: починаючи від Я.-А. Коменського, І.Песталоцці, Ф.Буслаєва, О.Потебні, М.Костомарова, К.Ушинського, І.Огієнка, М.Драгоманова, Б.Грінченка та ін. Сучасні дослідники С.Єрмоленко, В.Кононенко, П.Кононенко, Л.Мацько, М.Стельмахович, В.Ужченко звертають увагу на етнолінгвопедагогіку як на інтегративну галузь знань про виховний досвід народу, що виражається у різних мовних рівнях: лексичному, фразеологічному, синтаксичному та ін.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Необхідність реалізації соціокультурної лінії в процесі освіти молодшого школяра, яка спрямована на формування в учнів уявлення про мову як складову культури українського народу, на розширення уявлень про Україну та її культуру, зумовлює потребу широкого вивчення не тільки української етнолінгвопедагогічної спадщини, а й інших народів, особливо близьких до українського.

У цьому плані унікальною і різносторонньою є постать російського вченого І.І.Срезневського, погляди якого сьогодні на часі для сучасної школи, а тому заслуговують на увагу педагогів-практиків.

Основний виклад. Ізмаїл Іванович Срезневський відомий науковому світу як філолог-славист, лексикограф, фольклорист. У науковому доробку І.І.Срезневського важливе місце посідають етнолінгвопедагогічні погляди ученого, які становлять цілісну систему і опираються на своєрідну лінгвістичну концепцію. Зауважимо, що вчений, звертаючи увагу на етнолінгвопедагогічні питання, спирався на значний власний педагогічний досвід: у 1837-1846 рр. він був професором Харківського а в 1847-1880 рр. – професором Петербурзького університетів.

Проблеми етнолінгвопедагогіки І.І.Срезневський порушує у цілій низці праць. Це «Зауваження про початковий курс російської мови» (1850-1860), «Доповнення до зауважень про початковий курс російської мови»(1859), «Про вивчення рідної мови взагалі і особливо в дитячому віці»(1860-1861), «Читання про мову Крилова»(1869), «Зауваження про творення слів з виразів» (1873), «З додаткових листків про вивчення рідної мови»(1899).

Крім цього, в архівах Росії сьогодні зберігається багато матеріалів, які становлять величезну педагогічну цінність для сучасної школи взагалі та української зокрема. Це так звані «Педагогічні замітки» І.І.Срезневського, «Слово про вчителів та навчальні книги», «Про буквар для перших класів міського та сільського училищ», «Про статут гімназій та училищ 1928 року» та ін.

Власну етнолінгвопедагогічну систему поглядів І.І.Срезневський будує на лінгвістичній основі, яка найбільш повне розкриття знайшла в праці «Думки про історію російської мови». У свою чергу, розвиток лінгвістичної концепції ученого знаходимо у його працях, присвячених питанням вивчення мови, зокрема «Про вивчення рідної мови взагалі і особливо у дитячому віці».

Разом з тим слід звернути увагу, що в спадщині І.І.Срезневського не знаходимо прямих висловлювань про роль етнолінгвопедагогіки у процесі виховання та навчання учнів. Однак думки етнолінгвопедагогічного спрямування знаходимо у працях як педагогічного, так лінгвістичного характеру.

Виходячи з соціальної і пізнавальної функції мови, автор вважає, що без знання мови людина не має права вважати себе частиною народу, бо: «Народ і мова- одиниця неподільна. Народ - мова, мова - народ. З цього одного зрозуміло, що неможлива для народу освіта без мови, так само, як і для мови без народу» [2, с.106]. Ця думка ученого є особливо актуальною сьогодні, коли на фоні процесу національного відродження в Україні лунають окремі голоси про не обов'язковість вивчення української мови в Українській державі.

Важливою та актуальною сьогодні є думка І.І.Срезневського про об'єктивність та закономірність розвитку системи мови: «Мова є власністю неподільною цілого народу. ...Все, що в ній є, і все, що в ній відбувається, і сутність її, і плінність, все законне, як і в будь-якому витворі природи. Можна не розуміти, а тому не визнавати цієї законності, але від цього закони мови не перестануть бути законами» [3, с.16-17] .

Етнолінгводидактичними є погляди І.І.Срезневського на проблему ролі і місця вивчення мови в системі народної освіти. Учений вважає, що рідна мова і словесність повинні займати чільне місце серед інших навчальних дисциплін: «Рідна мова наша повинна бути головною основою і нашої освіченості, і освіти кожного з нас – так, щоб у ній вони зосереджувались і від неї залежали» [2, с.111] . Хотілося б звернути увагу на актуальність даного висловлювання для сучасної школи, де рівень грамотності учнів (як усної, так писемної) є далеким від досконалого. При чому, в останні роки явище тотального зниження рівня грамотності спостерігається на всіх рівнях суспільства.

Звернімо увагу на актуальність і цього висловлювання - у зв'язку зі становищем у сучасній школі, де нерідко рівень грамотності учнів (як усної, так писемної) не є належним. Особливо це стосується учнів гірських шкіл, де часто через зайнятість в обслуговуванні об'ємного домашнього господарства та елементарну неможливість дістатися до школи через великі відстані до неї чи погодні умови школярі залишаються поза школою на доволі тривалий час, а знання з рідної мови набувають прогалин і часом стають фрагментарними.

Глибоко усвідомлюючи, що мова – це загальнонародне явище, І.І.Срезневський виголошує таке етнолінгодидактичне міркування: «Потрібно вивчати мову, мову загальнонародну, а не якусь тимчасову говірку якогось шару народу, хоча б і вищого за освіченістю» [2, с.114]. Однак поняття загальнонародної мови у І.І.Срезневського сформульовано дещо розмито і неконкретно: «Загальнонародне те, що належить всім верствам однаково; але це загальнонародне знову ж тільки частка мови, а не вся мова, частка, недостатня для вираження всього, що буває потрібно виразити» [2, с. 115]. Можна припустити, що в даному випадку йдеться про загальнонародну лексику як основний лексичний шар мови, а тому найбільш необхідний у процесі оволодіння мовою.

Але І.І.Срезневський конкретизує і поглиблює свою думку далі, надаючи їй однозначно етнолінгодидактичного спрямування. Учений підкреслює, що загальнонародна мова, яка є тільки частиною усїєї мовної системи, має властивість поповнюватись, а тому у ході засвоєння знань мови «повинні бути вивчені відтинки мови давньої і місцеві говірки» [4, с.1917]. Зауважимо, що діалектна лексика є тим об'ємним масивом, котрий складається з невичерпної кількості різних мовних утворень – приказок, прислів'їв, загадок, крилатих висловів, фразеологічних сполучень, зрощень та єдностей, які мають чітко й виразно окреслений етнопедагогічний характер.

Думка І.І.Срезневського про необхідність глибокого вивчення місцевих говірок видається сьогодні актуальною, оскільки більш детальне ознайомлення вихованців з діалектними особливостями мови дозволить усунути з їх мовлення низку транспозиційних явищ, сприятиме свідомому закріпленню в них мовних норм.

Серед діалектного розмаїття України окреме місце займає гуцульська говірка, яка є щоденним хлібом для мешканців українських Карпат. З-поміж інших мова карпатських гуцулів вирізняється лексичною та фразеологічною самобутністю, а система етнопедагогічного досвіду, уявлень про довкілля потребує прискіпливої уваги сучасних науковців. Сьогодні бачиться доцільною розробка нових технологій використання етнопедагогічних знань гірських районів Карпат, що суттєво сприятиме формуванню соціокультурної компетентності молодших школярів не тільки гірських шкіл українських Карпат, а й інших регіонів України.

Як досконалим дидактичним матеріалом засобами народної мудрості і педагогіки, які є в народних фразеологізмах, сьогодні ширше варто послуговуватись як в загальноосвітніх школах, так і в освітніх закладах спеціального типу.

Стосовно елементів давньої мови, то сучасна шкільна програма з української мови частково передбачає ознайомлення учнів з окремими історичними лінгвістичними явищами. Ця ідея І.І.Срезневського сьогодні ширше може бути використана в освітніх закладах спеціального типу – гуманітарного профілю з поглибленим вивченням мови.

Невичерпною скарбницею етнолінгвопедагогічних ідей є усна народна творчість – казки, легенди, думи, пісні, колядки, щедрівки. У цьому плані І.І.Срезневський стоїть на позиціях послідовного прихильника етнолінгводидактичних ідей. Фольклорні твори, за І.І.Срезневським, є найбільш яскравими прикладами народної мови, а тому їм слід надавати перевагу під час вивчення мови.

І.С.Срезневський висловлював тверду переконаність у тому, що навчання рідної мови повинно здійснюватись засобами народної педагогіки. Головна і визначальна роль на всіх етапах навчання дитини має належати, за І.І.Срезневським, учителю.

Роки навчання мови учений розділяв на два етапи, дві «пори». Перша пора продовжується до того часу, поки дитина навчиться плавно читати. У цей період дитина повинна знаходитись під опікою такого вчителя, який би найкраще розумів її. І таким учителем може бути тільки мати, бо лише вона найкраще може визначити, наскільки дитина готова до навчання, тому що сама природа визначає матір як найкращого учителя. Ідея народної педагогіки про первинне навчання мови у сфері суто сімейного спілкування, висловлена у XIX ст. І.І.Срезневським, виявилась актуальною в сучасній Україні, де для догляду за дитиною молодим матерям надається більш тривала відпустка, що робить можливим більш повноцінним спілкуванням матері і дитини. Ця ідея І.І.Срезневського бачиться особливо вартісною для гірських районів країни, де сезонна відірваність жінки-матері від соціуму носить більш виражений характер.

Ідеї і принципи етнолінгвопедагогіки знаходимо в думках І.І.Срезневського про те, що в період першої «пори» у навчанні дитини мати повинна дотримуватись таких «правил»: з дітьми слід говорити правильною, чіткою мовою, без усілякого перекручування, у разі мовної помилки – відразу ж виправляти; правильно формулювати запитання – так, щоб воно мало смисл і було зрозумілим дитині; обов'язково використовувати витвори природи, малюнки, твори мистецтва, саму природу як наочний матеріал. При цьому такі ілюстрації повинні бути зрозумілі, цікаві, яскраві, доступні для дитячого сприймання.

«Говоріть з дітьми так, щоб їм було зрозуміло, але не намагайтесь здаватися їм ні розумнішими за них, ні дурнішими; зрештою, мовою вільною, багатою, не уникаючи ні виразів, ні слів, їм не відомих, розуміється, наскільки вони необхідні і можуть бути дітям хоч трохи зрозумілі» [2, с.122].

Висновки. Викладені вище вимоги, висловлені І.І.Срезневським, наводять на думку про необхідність педагогічної підготовки молодих матерів до виховання дітей. Зауважимо, що у вітчизняній практиці в медичних закладах організовані короткочасні курси, мета яких – дати мінімум знань про медичний догляд за дитиною. Проблема ж педагогічної підготовки молодих матерів залишається відкритою.

Наукова і методична спадщина І.І.Срезневського містить низку етнолінгвопедагогічних поглядів, які мають значну практичну цінність, є актуальними сьогодні як для гірської школи, так і для всіх регіонів України, і можуть бути використані в умовах сучасної соціокультурної підготовки підростаючого покоління на різних етапах виховання та навчання.

1. Навчальні програми для загальноосвітніх навч. закл. із навчанням українською мовою. 1-4 класи. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2012. – 392 с.
2. Срезневский И.И. Русское слово/ И.И.Срезневский. – М.: Просвещение, 1986. – 176 с.
3. Срезневский И.И. Мысли об истории русского языка/ И.И.Срезневский. – М.: Учпедгиз, 1959.
4. Замечания об изучении русского языка и словесности в средних учебных заведениях // Зап. Импер. АН. – Т. 19. – Кн. 1-2. – 1871. – С. 1917.

Оксана Шевчук,

аспірант,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка
(м. Тернопіль)

Oksana Shevchuk,

Postgraduate, Volodymyr Gnatiuk Ternopil
National Pedagogical University
(Ternopil)

УДК 371

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІЛАРІЯ КАРБУЛИЦЬКОГО В РОЗБУДОВІ УКРАЇНСЬКОГО ШКІЛЬНИЦТВА НА БУКОВИНІ

ORGANIZATIONAL AND EDUCATIONAL ACTIVITIES HILARY KARBULYTSKY IN THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN SCHOOLS IN BUKOVINA

Проаналізовано багатогранну педагогічну діяльність І.Карбулицького в розвитку українського шкільництва на Буковині в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Розкрито його роль у збагаченні змісту національної освіти українців, зміцненні навчально-матеріальної бази та методичного забезпечення навчально-виховного процесу в освітніх закладах краю.

Ключові слова: українське шкільництво, навчально-виховний процес, народна школа, фахова освіта, національне виховання, матеріальна база, дидактичне забезпечення.

Analyzed multifaceted educational activities I.Karbulytskoho in developing Ukrainian schools in Bukovina in the late XIX - early XX century. Reveals its role in enriching the content of Ukrainian national education, strengthening educational and material resources and methods of the educational process in educational institutions of the province.

Keywords: Ukrainian schooling, the educational process, public school, professional education, national education, material resources, teaching software.

Проаналізована многогранная педагогическая деятельность И.Карбулицького в развитие украинского образования на Буковине в конце ХІХ – начале ХХ в. Раскрыта его роль в обогащении содержания национального просвещения украинцев, укрепление учебно-материальной базы и методического обеспечения, учебно-воспитательного процесса в обзорательных заведениях края.

Ключевые слова: украинское обозрение, учебно-воспитательный процесс, народная школа, фаховое образование, национальное воспитание, материальная база, дидактическое обеспечение.

Постановка проблеми. Школа і освіта Буковини пройшли складний шлях становлення і розвитку, зумовлений історичними та суспільно-політичними обставинами. До встановлення військової управи Австрії на Буковині шкільництво майже не розвивалося. Зустрічалися поодинокі випадки індивідуального навчання дітей привілейованих верств населення. При монастирях існували школи, в яких монахи вчили боярських синів читанню, письму та Божого слова (Путня, Радівці). Зважаючи на той факт, що тодішні монахи не мали належної освіти, а деякі не знали ні читати, ні писати, то можна сказати, що монастирські школи молдавського періоду не мали великого освітнього значення. Тому загальний освітній рівень навіть привілейованих верств населення був дуже низьким, про що І.Карбулицький пише: «Освіти - не то що в простого народу, але й в стані духовнім, боярів та всеї меншої шляхти майже зовсім не мож бало добачити; просвітні відносини були прямо розпучливі».

З приєднанням Буковини до Австрії починається активний розвиток крайового шкільництва. Шкільний закон 1869 визначив шлях створення «нових» шкіл, важливі аспекти розвитку шкіл. Зокрема, за новим законом вводилося виключно державне управління школою через шкільні повітові та крайові ради, Міністерство просвіти, шкільний примус і восьмирічний шкільний обов'язок, включення реалій у навчальний план, визначались питання діяльності державних учительських семінарій, встановлений іспит зрілості і кваліфікаційний рівень, унормовувались доходи народного учителя і закон про подальшу освіту учителів тощо. «Нова» школа сприяла піднесенню освіти серед селянських і робітничих мас, культурного розвитку краю.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Активно включився у розбудову українського шкільництва на Буковині Іларій Карбулицький – народний учитель, директор школи, учасник громадського-педагогічного руху, редактор і видавець педагогічних часописів «Промінь» та «Каменярі», суспільно-політичний діяч. Його участь

у розбудові крайового шкільництва у контексті своїх досліджень аналізували Л.Кобилянська, Д.Пенішкевич, Л.Платаш, Л.Тимчук та інші сучасні дослідники. Проте окреме дослідження ролі Іларія Карбулицького в ролі розбудови українського шкільництва на Буковині відсутнє.

Мета нашої статті – проаналізувати педагогічні ідеї і організаторську діяльність відомого буковинського педагога в розвитку національного шкільництва українців Буковини.

Виклад основних результатів. Подвижницький шлях народного вчителя розпочав 28 серпня 1900 року в селі Ревна - Стрілецький Кут, куди був призначений молодшим учителем трикласної народної школи з ставкою 720 крон на рік. Деякий час працює молодшим учителем чотирикласної народної школи в Старих Мамаївцях, куди був переведений за власним бажанням 28 грудня 1901 року. Згодом, 24 січня 1903 року отримує постійну посаду вчителя у даній школі.

Багато років свого життя Іларій Карбулицький віддав навчанню і вихованню дітей в селі Верхні Станівці, куди 3 вересня 1906 року був призначений старшим учителем чотирикласної народної школи. З 1923 року займає посаду директора цієї школи аж до виходу на пенсію в 1935 році.

У виступах, доповідях, творчих роботах І.Карбулицького ми знаходимо важливі й актуальні для нашого часу думки та ідеї щодо таких проблем: народна освіта як шлях національного відродження українців Буковини; професійна компетентність та покращення матеріального становища буковинського учительства як основа виконання його соціальної функції; моральні засади національного виховання; дослідження і аналіз розвитку народного шкільництва на Буковині.

У своєму виступі на VII Крайовій учительській конференції (8-10 листопада 1913р.), у статтях, які друкувалися у «Каменярах», звертав увагу на роль і призначення народної школи у суспільстві. Педагога хвилювала проблема значного зростання неграмотності серед народу, а причиною цього явища деякі «посли-політики» вважали низький рівень професійної підготовки тодішніх учителів і, в зв'язку з цим, низьку ефективність роботи народної школи. Вони не втрачали жодної нагоди, щоб дорікнути вчителям і звинуватити їх у культурній, економічній та соціально-політичній відсталості краю. І.Карбулицький спробував спростувати таке звинувачення, зазначаючи, що «... нехить народу до школи не має своїх причин в некультурності, нарід вже здавна жадає школи, але такої, яка б йому служила для будучого життя...»[2,с.2], а народна школа не виконує своїх функцій, оскільки «... до сего причиняються самі власті, які толерують до нині господарку з так званими помічниками-учителями. Се з часто люди зі звихненими екзистенціями і без дальшого образования, які тільки баламутять самих дітей, а станови наносять сорому...»[2,с.2]. Причиною такого становища є ті закони з питань шкільної організації, за якими у призначенні вчителів на посаду вирішальний голос мали політики і така залежність «... від волі і ласки послів є сумним і шкідливим об'явом на поли народного шкільництва». Він наголошує на тому, що деякі вчителі в боротьбі за робоче місце бігають до послів, немов жебраки, випрошуючи кращі місця і пізніше сліпо виконують їх волю, стають «... цуциками, які тільки чекають на знак, щоб загавкати». І.Карбулицький неодноразово підкреслює, що «... така система не доведе до пуття! Школа має бути для школи, а її керманічами - лише шкільні власті і шкільні інспектори...», оскільки «... тілом і духом школи є вчитель, і який вчитель - така і школа, як учитель розуміє свої повинности в виду школи - така і користь впливає з школи для широких народних мас. Шкільні посередні і безпосередні настоятелі і власті мають керувати всіми шкільними справами, мають пильнувати її ходу і інтереси, мають наставляти вчителів і наглядати й кваліфікувати їх роботу»[6, с.2].

Тому вирішальним чинником у призначенні на посаду має бути оцінка вчителя-настоятеля, який найкраще знає потреби школи і здібності вчителя. Саме за таких умов буде реальним створення школи, яка відповідатиме запитам народу. І.Карбулицький неодноразово вказував на тісний зв'язок школи з народом. Український народ вже здавна бажає, прагне школи, яка б відповідала його потребам та інтересам, «... служила для будучого життя»[2, с.2]. Учителі і шкільна система відповідальні перед народом, адже «... Школа є інституцією народною. Нарід її удержує своїми тяжкими податками, нарід поручає школі своє найдорожче добро, нарід має право вимагати від школи точного і совісного сповнення її обов'язків»[6, с.2].

Аналізуючи значення школи в житті народу, І. Карбулицький підкреслює необхідність народної школи. Разом з тим, він порушує питання про стан середньої школи на Буковині. На зборах товариства «Українська школа» 3 вересня 1911 року І. Карбулицький зауважив, що всі захопилися ідеєю відкриття гімназії, в той час, коли для цього немає ні відповідної матеріальної бази, ні добре підготовлених учителів. Він вважає, що ці навчальні заклади можуть бути відкриті тільки тоді, коли будуть створені відповідні умови для їх функціонування, стверджуючи, що на даному етапі настала нагальна необхідність відкриття фахових шкіл і тому пропонує відкрити торгівельно-промислово школу в Вашківцях, якої потребує молодь.

Діяльність Іларія Карбулицького в освітній галузі охоплює і питання шкільної організації, впорядкування нормативних положень з питань функціонування школи. У статті «Неунормовані справи»[7, с.3] він вказує на відсутність чіткої впорядкованості шкільних наказів, додатків до них, причиною чого стало те, що з 1874 року прийнято велику кількість розпоряджень, змін і доповнень до них, що були протиречивими. Дана ситуація потребувала ретельного перегляду, тому І.Карбулицький пропонує проект її проведення:

1. Крайова шкільна рада повинна видавати індекс всіх існуючих розпоряджень із зазначенням дати, числа і предмету кожного розпорядження, вказати місцезнаходження. Цей індекс має з'явитися у Віснику шкільних розпоряджень, який видає КІПР.

2. Крайова шкільна рада має розглянути на повітовій учительській конференції наступне питання «Предметове угруповання розпорядків краєвої шкільної ради, поданих у індексі».

3. Підготовкою цього питання повинні займатися управителі кожного шкільного повіту, повітовий шкільний інспектор призначає референта для підбору інформації.

4. Крайова шкільна рада доручає одному із повітових інспекторів або з управителів виготовити остаточне угруповання, перевірити реферат і опублікувати його.

5. Розділити на окремі повіти і провести ревізію в окремих повітах.

Працюючи над проблемами управління школою, І.Карбулицький звертає увагу на організацію навчального процесу, зокрема на спосіб комплектації учнівських класів, який обґрунтований у §11 шкільного закону (1869 р.). В учительських колах велися дискусії щодо кількості учнів у класі. Багато педагогів вважали, що число вісімдесят є оптимальною кількістю учнів у класі. У статті «Хорони нас, Боже, від приятелів»[3,с.2] І.Карбулицький змальовує усю «користь» такого навчання, яке пропонують «приятелі» школи: «... мені здається, що зовсім аж непотрібно доказувати, що «наука» з вісімдесятьма дітьми в одній класі се не лише мука для учителя і дитини, але що та «наука» взагалі не може бути наукою в правдивім значінню слова, хиба якісь особливіше сприяючі обставини, як ідеальне почищене школи, відличний матеріал, надзвичайно здібний учитель і тому подібні поборять труднощі, які получені з великим числом дітей в одній класі»[4,с.2].

Педагог має рацію щодо «ефективності» такого закону, вказує на суттєві труднощі (знижується рівень працездатності учнів і учителя, падає рівень знань учнів; велика кількість учнів у класі вимагає спеціальної підготовки учителя і відповідної матеріальної бази) в навчально-виховному процесі, які виникають у результаті такого нововведення. І.Карбулицький проявив себе передбачливим педагогом, адже сучасні психолого-педагогічні дослідження довели необхідність здійснення індивідуального підходу до учня, домінування принципу диференційованого навчання, що ускладнюється великою кількістю учнів у класі.

Добре обізнаний з проблемами буковинського шкільництва, він говорив не лише про необхідність школи, але й акцентував увагу саме на такій школі, яка б відповідала потребам і інтересам народу, оскільки «...школа є інституцією народною. Нарід її удержує своїми тяжкими податками, нарід поручає школі своє найдорожче добро, нарід має право вимагати від школи точного і совісного сповнення її обов'язків».

Виходячи з конкретно-історичних умов краю, І.Карбулицький вказував на доцільність відкриття профільних шкіл. Так, на зборах товариства «Українська Школа» у 1911 році він зауважив про необґрунтованість тенденції до модного на той час відкриття гімназій, яке не супроводжувалося ні відповідною матеріальною базою, ні фаховим рівнем педагогічних кадрів. І.Карбулицький вважав доцільним відкривати саме фахові школи, чого вимагала як ситуація в краї, так і потреби молоді. Поряд з ідеєю відкриття таких шкіл він переконливо доводить у статті «Лісові школи» в Німеччині» необхідність заснування на Буковині спеціальних шкіл з відповідним технічним і педагого-дидактичним устроєм для тілесно нездорових дітей, бо на початок ХХ століття на Буковині різко почала зростати кількість голодних, хворих, безпритульних дітей та сиріт. Тому виникла потреба в школах, які б допомогли зберегти й підтримати хворих і знедолених дітей. І.Карбулицький звертається до досвіду німецьких педагогів, які вперше відкрили для хворих дітей в 1904 році в м.Шарлоттенбурзі у лісовій місцевості спеціалізовану школу з спеціалізованими класними приміщеннями та відповідною організацією навчально-виховного процесу, який сприяв зміцненню здоров'я школярів. Педагог висловив надію, що й на Буковині будуть такі школи, оскільки дуже багато дітей потребували допомоги і підтримки. Зокрема, у згаданій статті І.Карбулицький пише: «Школа. От вже й хочеш починати будь-яку лекцію, та мимоходом кинеш оком по класі. Твій погляд стріне ся з очима кілька десятків дітей. Одні глядять тупо перед собою, глядять без найменшої співучасті до того, що діється вкруг них. Їх бліді обличчя криє якийсь невимовний, скритий жаль, якийсь німий смуток. Ти знаєш і сих! Ось таки на першій лавці сидить сухенька дівчинка з пожовклим обличчям, мов квіточка, що від літної спеки зачинає в'янути. В очах її не видно ні веселости, ні життя, ні охоти. Ти не лікар - а знаєш, що малокровність є причиною тілесної і душевної втоми, знаєш, що помимо її недуги вона цілими годинами мусить дома колисати в кориті свого крикливого братчика і їсть тільки кулешу, бараболю і квасний огірок...

А там дальше бачиш сухенького Василька. Чому він такий дрібненький, чому покашлює він як літо так і зима, чому глядить він на тебе так боязко своїми великими, неприродно блискучими очима? Біднятко того не знає, але ти знаєш. Ти глядиш на него зі співчуттям і наче-б таки вичитував з его очей якусь щирю молитву богині Надії. Ти знаєш, що якби умови его життя були прихильніші до него, може б і уникнув він чахотки... та ба...

А в четвертій лавці сидить хлопчина з скривленою шиєю. Що ж скривило ему шию? Нічого иньшого, тільки скрофулі. Й его жаль тобі, бо хлопець пильний і не дурний...

А там дальше сидить блідий Штефанко, що без причини кидається з переполоху і так часто попадає в спазматичний плач. Не дивниця: ось тільки тогді помер його батько в шпиталі...»[5, с.4].

Запровадження спеціальних шкіл залежало від уряду, але йому було байдуже до освітнього рівня народу. Особливо в безправному становищі перебували жінки Буковини. У громадських звітах, виступах, художніх творах І.Карбулицький порушує питання жіночої освіти, яка на той час вважалася непопулярною, особливо на селі. Переважна більшість селян намагалися не віддавати своїх дочок до школи, бо сільські хлопці не поспішали одружуватися з освіченою дівчиною через те, що «... вона би си зараз брала з ним в лаби. Казала би: «я мудра, а ти туман» [8, с.2].

Багаторічна безправність буковинців призвела до формування у простого українця почуття меншовартості своїх дочок, бо «... з якої дівчини німецької вийшло би щось великого, а що з нашої мужицької?» і тому освіта для дівчат розцінювалася як «...дурна відумка панска...». Хоча І.Карбулицький зазначає, що поступово погляди чоловіків, особливо молодих, на жіночу освіту змінюються і багато з них бажають мати за дружину розумну, освічену, чесну, яка «...розуміє обов'язок свій і розуміє обов'язок мушин». Причина в тому, що серед заможних сільських хлопців заявляються освічені молоді люди, які бажають одружитися з такою ж освіченою дівчиною. Саме тому у заможних панянок стало престижним навчатися у школі й отримати освіту для того, щоб «бути модною» і вдало вийти заміж. Педагог засуджує таку жіночу освіту, бо прогресивна ідея, що починала зароджуватися в суспільстві, знецінювалася і викривлювалася. Тому І.Карбулицький з особливою прихильністю говорить про роль української інтелігенції, особливо жіночих громад, у справі виховання і навчання дівчат. У статті «Рятуйте наших дівчат від тілесної і душевної загибелі» він порушує питання про долю «незіпсованих фізично, чистих і з великим засобом почуття сорому перед всякою поганню» дівчат, які з метою заробітку їдуть до великого міста й потрапляють в ситуації, що завдають їм душевних страждань та штовхають на шлях морального й фізичного приниження. Автор акцентує увагу громадськості на тому, що про цих дівчат необхідно піклуватися, взяти на облік, об'єднати у професійну організацію, яка б збирала сільських дівчат щонеділі і на свята у Народному Домі і залучала їх до відповідної освітньої діяльності, бо «...це є наші діти, діти нашого поневоленого народу, того народу, якому ми так дуже хочемо служити» [2, с.2].

І.Карбулицький наголошував на необхідності якісної підготовки учителів, які повинні стати тілом і духом усього шкільного життя. Він констатував, що в буковинських школах дуже часто зустрічаються низько-кваліфіковані, а то й взагалі без відповідної підготовки вчителі, «...які тільки баламутять самих дітей, а становища наносять сорому...». Причиною такої ситуації педагог вважав те, що в призначенні на вчительську посаду вирішальний голос мали послі-політики, але не шкільні інспектори, які були добре обізнані зі справою. У статті «Школа для школи» І.Карбулицький піддав гострій критиці таку залежність школи «від волі і ласки послів» і наголосив на необхідності об'єктивного призначення на посаду відповідно до професійного рівня вчителя, оскільки, переконаний І.Карбулицький, «...який вчитель-така і школа, як вчитель розуміє свої обов'язки в школі - така і користь впливає з школи для широких мас».

І.Карбулицький показує, як ще в семінарії майбутні вчителі в мріях малюють собі «рожеві плани щасливої будучності», щоб присвятити своє життя дітям, виховуючи з них патріотів. Але в реальному житті вони зустрічаються із жахливою картиною сільської школи, яка працює в непристосованому приміщенні з громадською канцелярією та з поганим матеріальним обладнанням: «Ні школи, ні помешкання, ні таблиці порядної, ні лавок добрих, ні стола, ні шафи, нічогісінько нема; а діточок є ласка Божа...». Окрім того, І.Карбулицького турбують умови роботи вчителя із вісімдесятьма учнями в одному класі. Така комплектація класів була запропонована відповідно до параграфа 11 шкільного закону 1869 року, а деякі «прогресивні» педагоги доводили її корисність. І.Карбулицький переконливо наголошує на тому, що при такій наповненості класу знижується рівень працездатності учнів і вчителя, різко спадає ефективність навчального процесу. Він зазначив, «що зовсім аж непотрібно доказувати, що «наука» з вісімдесятьма дітьми в одній класі се не лише мука для учителя і дитини, але що та «наука» взагалі не може бути наукою в правдивім значінні слова, хіба якись особливо сприяючі обставини, як ідеальне посіщене школи, відличний матеріал, надзвичайно здібний учитель і тому подібні борються труднощі, які отримані з великим числом дітей в одній класі».

Педагог мав рацію, говорячи про те, що така велика кількість учнів у класі вимагає спеціальної підготовки вчителя і відповідної матеріальної бази, оскільки дуже важко подолати всі труднощі в навчально-виховному процесі, які виникають через такі нововведення.

Висновки. Оцінюючи педагогічну спадщину І.Карбулицького варто підкреслити, що він все своє життя віддає справі удосконалення народної освіти та утвердження української школи, яка б відповідала самобутності народу та його портретам і запитам, а також сприяла б піднесенню його культурно - освітнього рівня.

1. Каменярі. -1911. - №17. - С. 3. -10 вересня.
2. Карбулицький І.І. Дітям про дітей / І.І. Карбулицький // Промінь. - 1905. - №1. - С. 2.
3. Карбулицький І.І. Хорони нас, Боже, від приятелів / І.І. Карбулицький // Каменярі.-1914.- №4.- С. 2.
4. Карбулицький І.І. Домагання буковинського учительства в світлі цифр / І.І. Карбулицький // Каменярі. -1914.
5. Карбулицький І.І. «Лісові школи» в Німеччині / І.І. Карбулицький // Каменярі. - 1909. - №2. - С. 4.
6. Карбулицький І.І. Школа для школи / І.І. Карбулицький // Каменярі. - 1910. - №10. - С. 2.
7. Карбулицький І.І. Неунормовані справи / І.І. Карбулицький // Каменярі. -1910. - №17.
8. Карбулицький І.І. Велика дочка України / І.І. Карбулицький // Каменярі. - 1910. - ч. 10. - С. 4.

Розділ IV. Ландшафтно-естетичний потенціал Карпатських гір і його значення в естетичному вихованні учнів

Мирон Вовк,

кандидат педагогічних наук, професор,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Myron Vovk,

candidate of pedagogical sciences, professor,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

**УДК 37: 78-054
ББК 74. 200 541.3**

МУЗИЧНА ЕТНОПЕДАГОГІКА У КОНТЕКСТІ ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ КОМПОЗИТОРІВ

MUSIC ETHNOPEDAGOGICAL WORK IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN COMPOSERS

На матеріалі творчості українських композиторів, автором розглянуто функціонування та розвиток української музичної етнопедagogіки. Простежується нерозривна єдність народного, національного, що в музичній етнопедagogіці композиторської творчості трактується як прояв самобутньої ментальності українців на національному ґрунті.

Ключові слова: творчість, музика, етнос, незалежність, єдність, патріотизм.

In the material of Ukrainian composer, author reviewed the functioning and development of Ukrainian music ethnopedagogogy. There has indissoluble unity of national, ethnic, that music composer etnopedahohitsi work is interpreted as a manifestation of original mentality of Ukrainian national soil.

Keywords: art, music, ethnicity, independence, unity and patriotism.

На матеріалі творчості українських композиторів автором розглянуто функціонування та розвиток української музичної етнопедagogіки. Простежується нерозривне єдинство народного, національного, що в музичній етнопедagogіці композиторської творчості трактується як проявление самобутньої ментальності українців на національному ґрунті.

Ключевые слова: творчество, музыка, этнос, независимость, единство, патриотизм.

Постановка проблеми. Дослідження різних галузей гуманітарних наук приводить до музичного мистецтва як важливого чинника, що розглядає через музику проблеми навчання і виховання переважно молодого покоління з позицій національних традицій, історичного досвіду, в інтересах виховання патріотично налаштованої особистості, активних учасників національно-демократичного відродження. В основі музичних етнопедagogічних пошуків лежить і орієнтація на місцеві традиційні форми виховання, зумовлені, зокрема, особливостями усної пісенної творчості, демографічної, релігійної та іншої регіональної ситуації. Тут ми знаходимо пояснення своєрідного музичного виявлення особливостей свого, етнічного, в гуцулів, лемків, бойків, слобожан, поліщуків, подолян, що оцінюються в мелодиці, ритмиці, темповираженні як такі, що входять якісним складовим компонентом у загальноукраїнський музичний контекст, створюють картину урізноманітненого музичного життя українців на величезному просторі держави у властивих йому гірській, степовій, лісостеповій і лісовій зонах з їх природовідповідністю музичної творчості як усної, так і композиторської.

Актуальність проблеми. Важливий матеріал музичної етнопедagogічної спрямованості містять твори українських композиторів, у яких глибоко відбито минуле й сучасне життя українського народу, які виявляють високі зразки музичного мистецтва й тісно пов'язані з усною музичною народною творчістю та її розвитком. Вагомим вкладом композиторів України в музичну етнопедagogіку є творчість, узятя з глибоко минувшини. В усній пісенності до композиторів, які зберегли письмові пам'ятки їх творчості, відносяться композитори й аранжувальники сольного та партесного співу XVII–XVIII ст.

З-поміж обдарованих композиторів-самородків є постать Миколи Павловича Дилецького, пов'язана зі створенням музично-теоретичної праці «Грамматика музикальна» яка, на жаль, не збереглася до нашого часу повністю. У «Грамматиці» автор дає знання з теорії музики, композиторської техніки (аранжування культурної музики), розглядає

музичну форму, релятивний метод співу. М.Дилецький звертає увагу на емоційний вплив музики на людину, особливо на дитяче виховання. Він ознайомлює дітей з абсолютними назвами нот по пальцях руки, “бо рука має п’ять пальців, яко і музика п’ять ліній” [3, с.76-77]. У цьому проявився М.Дилецький як музичний теоретик і педагог. “На східнослов’янських землях як основний теоретичний посібник “Грамматика” своїм музично-теоретичним змістом не поступається перед іншим тогочасним західноєвропейським трактатом з теорії музики і є найціннішою теоретичною працею”. М.П.Дилецький дає визначення поняття музики у зв’язку з її емоційною виразністю та виховним впливом на людину. “Музыка то есть, которая співаннем албо ли іграннем своїм сердца людськїе албо до веселости албо до смутку і жалю побуждаєт” [3, с.3]. Дитяче музичне виховання в композитора М.Дилецького посідало основне етнопедагогічне місце в його методиці співу. “Дишканцисту учачи, треба что раз голосок ему витягать, жеби, учачись, альтом не співал... міеш что найліпшей їй показать” [3, с.76-77]. Вона, по суті, була першою працею, що узагальнила музично-теоретичні знання, доти засвоювані переважно через усну традицію” [7, с.128], – так відзначив цінність праці для музичної освіти й виховання А.В.Ольховський, один із перших дослідників творчості композиторів України.

Етнопедагогічне спрямування партесної музики й використання в ній композиторами українських народних пісень зблизили їх творчість із світською музикою, з духовними кантами, які пов’язані з тематикою прагнення людини відійти “від гріховних діянь” і прилучитися до Бога, прославлення Христа, Богородиці, інших святих. Одночасно творчість композиторів отримала родинне спрямування. Сім’я, родина є тим могутнім феноменом об’єднання людей у родинне гніздо, яке здатне охоронити материнство, дитинство, мову й інші функції, що забезпечують передачу новим поколінням духовних і матеріальних цінностей, зберігає націю.

Мета роботи. На творчості українських композиторів розкрити тенденції розвитку музичної етнопедагогіки. Важливу роль у композиторській творчості відігравали освітні осередки, такі як Києво-Могилянська академія, братські школи, колегії, де навчалися поетики, риторики, співу, музичної грамоти. Авторами тогочасної пісенної музики були суспільні та церковні діячі, вчені, письменники.

Виклад основного матеріалу. З-посеред відомих філософів, учених, музикантів виокремлюється постать Григорія Савича Сковороди (1722–1794). Отримавши добру музичну освіту в Київській академії, а також у петербурзькій Придворній хоровій капелі, де Г.Сковорода співав, маючи добрий голос і музичні здібності, він проявив себе в пісенній творчості. Його світські й духовні канти, пісні-романси мали дидактичну основу й були спрямовані на виховання молоді та підготовку її до родинного й суспільного життя. Кант “Ах ти, світе лестний” пов’язаний із сюжетними мотивами про складність суспільного життя і сатирично критикує “навколишній світ” і “лукавство світу”. У нього композитор заклав філософський зміст роздуму про буття молоді людини та її боротьбу за особисте життя.

Тематика світських кантів Г.Сковороди різноманітна, але всі вони мають дидактичне спрямування. Мелодія і тексти його кантів підсилюють емоційну виразність і тісно пов’язані з українським фольклором. Його пісні широко популярні у виконанні лірників, бандуристів, кобзарів. Відома пісня Г.Сковороди “Всякому городу нрав і права”, використана І.Котляревським у п’єсі “Наталка Полтавка”, мала сатиричний відтінок, але її мелодія і текстовий зміст носили етнопедагогічне спрямування.

Пісні-романси другої половини XVIII ст. мають яскраво виражені українські національні риси. У них відображені такі особливості української ментальності, як щиросердечність, ніжність почуттів, виразна емоційність. У цих піснях-романсах під впливом селянської ліричної пісні й гармонійного музичного мислення виробилися характерні інтонації та мелодичні звороти” [8, с.40-41]. Музична етнопедагогіка пісень-романсів Г.Сковороди базувалася на філософській тематиці селянської пісні й тісно перепліталася з родинним і суспільним вихованням. З огляду на етнопедагогічну цінність вони збереглися в пам’яті народу до сьогодні й не втратили своєї актуальності. Природно, що Г.Сковорода писав свої вірші не просто як поетичні, – вони призначалися для співу, а іноді навіть для кількох голосів під власну гру на флейті, бандурі, скрипці, флейтраверсі та цимбалах [7, с.128]. Його пісенна творчість прислужилася етнопедагогіці українців у родинному й суспільному вихованні молоді. Григорій Сковорода був перший із видатних педагогів минулого в Україні, хто досягнув суті музичної етнопедагогіки й сказав про неї своє вагомє слово.

Злетом української музичної етнопедагогіки в другій половині XVIII ст. стало надбання партесного співу в хоровому виконанні церковної музики, завдячуючи композиторам М.Березовському (60–70-ті роки), Д.Бортнянському (80–90-ті роки), А.Веделю (80–90-ті роки). Початкову музичну освіту ці композитори отримали в Україні в ос-новних навчальних центрах – у Києво-Могилянській академії та Глухівській музичній школі. Їхня музична обдарованість дозволила добре ознайомитися з українським фольклором, кантами, пісню-романсом, а також оволодіти давньоукраїнською монодією та партесним концертом. Найвагомішими етнопедагогічними здобутками цих компо-зиторів був їхній доробок у літургійних творах (херувимські, антифони, ірмоси та ін.). Найчастіше вони зверталися до текстів Псалтиря, що найбільше використовувався в особистому співі та читанні.

З метою релігійного виховання і навчання композитори вико-ринали характерну для того часу партесну музику, якість якої породила її емоційну виразність, будову мелодій, які відповідали новому стилю духовної музики. Раніше літургія складалася із чотирьох подрібнених фрагментів, що породжувало нестійкість музичних форм. М.Березовський, А.Ведель об’єднали їх у частини, що дало змогу надати їм урочистого настрою, величності. Д.Бортнянський написав дві літургії, дев’ять “Херувимських” і велику кількість хорових концертів (35 чотириголосих), серед яких 10 двохорних (8 голосів), а також для шестиголосся. Це велике композиторське обдарування прислужилося в етнопедагогіці на багато поколінь наперед. Українська національна самобутність

музики Д.Бортнянського сприяла тому, що вона мала вплив на духовне виховання української нації. Автор Державного гімну України М.Вербицький писав, що Д.Бортнянський “є в українців тим, ким у Західній Європі є Моцарт і Гайдн” [12, с.195]. С.Людкевич похвально відгукувався на творчість К.Стеценка, Д.Січинського, які, слідуючи за Березовським, Бортнянським, Веделем – корифеями духовної музики в Україні, написали свої літургії. Слідом за С.Людкевичем (у 1922 році написав літургію) у царині церковної музики потрудилися О.Кошиць, М.Леонтович. “Збірник духовних творів Бортнянського – це одна велика скарбниця, в якій невичерпною масою лежать безцінні перли та шедеври вокально-хорової музики а capella. Ця скарбниця нам тим дорожча, що вона є зараз найкращим цвітом вікової української вокальної культури” [5, с.225], – писав С.Людкевич.

З проголошенням незалежності України на початку ХХ ст. літургію й церковні гімноспіви пишуть композитори М.Лисенко, М.Леонтович, О.Кошиць, К.Стеценко та інші. Але більшовики пропагують атеїстичне насильство над релігійними почуттями українців - Богослужбова музика української церкви відкидається в забуття. І тільки з проголошенням незалежності України в 90-х роках ХХ ст. Бого-службові гімноспіви української церкви почали відроджуватися. Музична етнопедагогіка української церкви почала діяти та впливати на навчання і виховання молоді. Це свідчить про невмирущість церковного музичного мистецтва й про його роль у дії на почуттєву сферу зрос-таючих поколінь. Це викликало патріотичні почуття до знання рідної мови, пісні, літератури, історії держави, народу й рідного краю. Українська музична етнопедагогіка стала навчально-виховною системою, що сформувалася і формується завдяки поєднанню народної музики, національної композиторської творчості та людських інтернаціональних музичних зв'язків, а також музичному здобутку нації в минулому в тісному взаємозв'язку з історичним розвитком нашого народу.

Народне, національне, інтернаціональне в музичній етнопедагогіці композиторської творчості трактується як вияв самотнього обличчя українців на національному ґрунті. Інакше кажучи, українці, як і інші народи світу, створили й мають власну національну систему музичного виховання, що сприяє неперервності національного існування та самозбереження. Денаціоналізація, втім числі й музична, обов'язково породжує здичавіння нації або її асимілювання. Тому К.Ушинський у своїй праці “Про народність у громадському вихованні” дійшов висновку, що в кожного народу своя особлива національна система виховання, а тому запозичення одним народом у іншого виховних систем є неможливим.

Як не можна жити за зразком іншого народу, яким би правдивим не був цей зразок, так не можна виховуватись за чужою педагогічною системою, яка б вона не була струнка і добре обдумана. Кожен народ щодо цього повинен випробувати свої власні сили” [11, с.101-102].

Музична етнопедагогіка в Україні розвивається не за межами загальнолюдської педагогічної культури, не ізольовано, а в тісному взаємозв'язку з надбаннями виховної практики інших народів. Але ця виховна практика здійснюється на базі національної музичної культури й у її національних особливостях, у цьому її інтернаціональна цінність. Не може бути справжнього інтернаціонального там, де нехтують національними правами народів, їх дидактичними принципами. Тому І.Франко відзначав, що “все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хворобливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими “вселюдськими” фразами прикривати своє духовне відчуження від рідної нації” [13, с.284]. Музична етнопедагогіка – це явище, найперше, національного порядку, яке має соціально-психологічні ознаки, оскільки впливає на формування почуттєвої сфери нації. Інтернаціоналізм як сполучення всіх національних сил людськості, як кооперація народів є вищий розвиток національного чуття, є вищий щабель постулу людського [2, с.73-74]. Український народ зберіг у своїй історії творчість тих композиторів, які створили справді гуманну й демократичну музичну освіту та виховання в тісному взаємозв'язку з національною педагогічною культурою, що пов'язана з культурним прогресом людства.

В українській музичній етнопедагогіці одним із важливих національних дидактичних принципів є патріотизм, що відображений у творчості композиторів.

Семен Степанович Гулак-Артемівський (1813–1873) в опері “Запорожець за Дунаєм” розкриває історію українського народу, коли російська цариця Катерина II знищила Запорізьку Січ – основу української державності, змусила козаків утікати з рідної землі за Дунай і опинитися на турецькій землі. Їх туга за Україною, палке прагнення повернутися на батьківщину становлять основний зміст патріотизму, що відтворено в опері.

Петро Іванович Ніщинський (1832–1896) у картині з народного життя “Вечорниці”, написаній до другого акта п'єси Т.Шевченка “Назар Стодоля”, розкриває страждання козаків у турецькій неволі та їх мрії про волю і повернення на рідну землю. Хоровий епізод “Ой повій, повій, та буйнесенський вітре” сповнений скорботою, тугою за батьків-щиною, почуттям гніву до поневолювачів. Патріотизм цього твору посилювався тому, що він був написаний за рік до видання Емського указу (1876 р.), яким царський режим Росії забороняв видання книжок, постановки театральних вистав, музичних збірок українською мовою. Хор “Закувала та сива зозуля” мав не тільки музично-художнє значення, а й великий суспільно-політичний резонанс. Етнопедагогічне спрямування цього твору опирається на народнопісенні мотиви й на суворо-епічну драматичну атмосферу історичних подій.

Михайло Михайлович Вербицький (1815–1870) зробив значний внесок у патріотичне виховання нашої нації. Результатом його плідної і наполегливої праці в різних музичних жанрах стало написання низки хорових, оркестрових і музично-драматичних композицій. Великою популярністю користувався “Заповіт” Т.Шевченка для хору, соліста й оркестру. Але вершиною його творчості став твір на слова П.Чубинського “Ще не вмерла

Україна". Хор дістав таку широку популярність, що був сприйнятий як гімн української нації, а пізніше – держави України. Про патріотизм цього твору годі говорити. Він став головною піснею-символом нашого народу.

Великий український композитор, блискучий піаніст, хоровий диригент і педагог, учений-фольклорист, активний музично-громадський діяч Микола Віталійович Лисенко (1842–1912) – основоположник української музичної етнопедагогіки. Композитор не тільки розкривав тему високого громадянського пафосу, а й закликав до боротьби за визволення і державність України. Протестом проти царського самодержавства став хор-гімн на слова Івана Франка "Вічний революціонер". Про це свідчить емоційне напруження звучання твору, близьке до патріотичних народних пісень. Музиці "Вічного революціонера" притаманна чітка, скандована, маршова пульсація. Переможний революційний пафос – почуття, що володіли серцями борців за кращу долю України. "Молитва за Україну" – одна з патріотичних гімнографічних пісень, у якій композитор утілює усі мрії, сподівання, надії українського народу на кращу долю. Бог і Україна тісно пов'язані з християнською вірою, в якій молитва – це постійна потреба українця. Зважаючи на поглиблений психологічний стан музичного й поетичного текстів, твір набув великої популярності в народі України й став піснею-символом держави на рівні державного гімну.

Творчість українських композиторів XIX ст. сприяла музичній етнопедагогіці нашого народу в той історичний період, коли Україна стояла на порозі змагань за свою незалежність. Українські січові стрільці, які боролися за волю України, стали джерелом оспівування їх героїчних подвигів і послужили майбутнім зразком музичних образів у продовженні цієї боротьби Українською повстанською армією. З-поміж композиторів, які створили патріотичні пісні про січове формування, були Михайло Гайворонський, Роман Купчинський, Левко Лепкий.

Роман Купчинський усе своє життя присвятив боротьбі за кращу долю українського народу. Його зброєю в боротьбі стала пісня. Особливо популярними ці пісні були в час боротьби УПА за визволення.

Брати Богдан і Левко Лепкі, будучи в обозах січових стрільців, створили низку патріотичних пісенних мініатюр, які вплинули на виховний процес багатьох поколінь українців. Серед них відома пісня "Журавлі" (чи інші назви – "Чуєш, брате мій" або "Видиш, брате мій"), "Гей, видно село", "Бо війна війною", "І снилось" та ін.

Творчість композиторів у період становлення Української Народної Республіки стимулювала усну народну пісенність, яка сформувала патріотичні почуття українців. Це відбилося в піснях "Гей там на горі Січ іде", "Єднаймося, брати-галичани", "Не пора, не пора", "Там на горі, на Маківці" та багатьох інших.

Головний напрямок розвитку української музичної етнопедагогіки наприкінці XIX – на початку XX сторіччя був визначений революційними подіями становлення Української Народної Республіки. До цього історичного процесу прилучилися українські композитори М.Леонтович, К.Стеценко, Я.Степовий, С.Людкевич та інші. Революційні події становлення незалежної України відтворені в хоровому творі М.Леонтовича (1877–1921) "Льодолом" (сл. В.Сосюри). Образ грізного Дніпра, що пробудився від зимової сплячки, асоціюється з українським народом, що прагне сонця волі. М.Леонтович створив справжню драматичну хорову поему траурної ходи та тужливого голосіння за героєм, що поліг у бою за волю України. Пісня-реквієм викликає по-чуття патріотизму й готовність до самопожертви в боротьбі за державну незалежність.

Композиторська творчість К.Стеценка (1882–1922), Я.Степового (1888–1921) була освячена ідеями національного визволення. Про це свідчать твори К.Стеценка "Прометей" (сл. О.Коваленка), "Сон" (сл. П.Грабовського); Я.Степового "Ой у полі жито", "Колись нашу рідну хату" (сл. Лесі Українки).

Творча, педагогічна й музично-громадська діяльність Станіслава Пилиповича Людкевича (1879–1979) мала велике значення для розвитку й утвердження української музичної етнопедагогіки. Його композиторська творчість базувалася на усній пісенності, що відбилося в її обробках. Понад двадцять обробок народних пісень створили етнопедагогічну спрямованість його композиторських доробок. Серед них: "Гагілка", "Пою коні при Дунаю", "Сонце ся сховало", "Чорна рілля ізорана", "Ой Морозе, Морозенку" та ін. Творчість С.Людкевича становить визначне надбання музичної етнопедагогіки в пісенному жанрі. Сповнені високого громадсько-патріотичного пафосу, проникнуті ідеями гуманізму, відмічені глибоким поєднанням дидактичних принципів із народнопісенними засадами, твори композитора не втратили етнопедагогічної актуальності й мають виховне спрямування.

Коли С.Людкевич досягає патріотичного натхнення в "Кавказі" через текст "Боріться, поборете!", в "Заповіті" через "Вставайте, кайдани порвіте!", то "Збірник літургічних і церковних пісень" опирається на народні напиви, "популярнізуєчися в поправнім виді між широкими масами, згодом використовували заскорозлі погані манери церковного співу та обережно підіймали народний смак на вищу ступінь" [6, с.1]. Етнопедагогічний принцип зв'язок виховання з життям і патріотизм у музичній творчості композитор С.Людкевич утілює у життя, чим започаткував епоху глибокого ставлення українських композиторів до народної музики, стверджуючи, що "народні пісні будуть тільки тим живлючим джерелом, з якого композитор може брати повними жменями живий елемент та сирий матеріал для своїх музичних ідей" [5, с.225].

Музична етнопедагогіка українця має "особливий духовний вплив батьківського дому на формування особистості, відбувається завдяки щирій материнській ласці і небагатослівній любові батька, домашньому теплу, піклуванню, затишкові і захистові, сімейній злагоді" [9, с.74].

Українські композитори сумлінно трудяться над тим, щоб сформувати в молодого покоління відчуття роду. "Слова "рід", "родина" часто фігурують у народному спілкуванні: рід як сув'язь поколінь, що походять від одного предка, родина як група людей, що складається із чоловіка, жінки, дітей, інших близьких родичів, які живуть

разом" [9, с.76-77], – звертає увагу М.Стельмахович. Українська сім'я уподібнюється соціальній мікромоделі суспільства, в ній сконцентрована палітра суспільних відносин (соціальних, економічних, культурних, політичних). Саме в сім'ї, в родинному соціумі дитина успадковує генетично й соціально дійсні та вдавані цінності, що стають її життєвим надбанням. "Як від яблука соки у свої гілки, так батьківський дух і норів переходить у дітей, поки відлучаються й заново вкоріняються" [8, с.40-41], – вважав український філософ і композитор Г.Сковорода. Про це співається в пісні "Родина" композитора Олександра Злотника на вірш Вадима Крищенка.

Мелодія передає найтонші відтінки почуттів, недоступні слову. І якщо слово обмежує проникнення вихователя у потаємні куточки юного серця, якщо після слова не починається тонше й глибше проникнення – музика, виховання не може бути повноцінним. «Без музики важко переконати людину, яка вступає у світ, у тому, що людина прекрасна, а це переконання, по суті, є основою емоційної естетичної моральної культури» [11, с.553], – стверджував великий педагог В. Сухомлинський.

Українська музична етнопедагогіка опирається на рідну материнську мову, яка стала основою пісенної творчості композиторів. "У скарбницю рідного слова складає одне покоління за другим плоди глибоких сердечних порухів, плоди історичних подій, вірувань, поглядів, сліди пережитого горя і пережитої радості, – одним словом, весь слід свого духовного життя народ дбайливо зберігає в народному слові" [11, с.115], – зауважував К.Ушинський.

"Всілякі забороди й колонізатори різних мастей і ґатунку протягом ряду століть, ведучи асиміляторську політику щодо України, через люті заборони і обмеження хотіли позбавити її корінних жителів рідної мови – полонізувати, русифікувати, чехізувати, мадяризувати, онімежити чи румунізувати українців. Та наш народ не здався і не зневірився, а героїчно відстояв, зберіг і збагатив українську мову" [9, с.115], – впевнено стверджував академік М.Стельмахович.

На збереження і охорону українського слова у своїх піснях стали композитори України. Музична етнопедагогіка тісно пов'язана з українською мовою і є її охоронцем. Родинна педагогіка акцентує на мовній культурі українця. Діти, молодь повинні знати, що українська мова є національною мовою великого європейського народу й виступає як одна з давніх, високорозвинених мов світу, якою повинен пишатися і залюбки користуватися кожен українець. Твори Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки покладені композиторами на музику й збагатили дидактичну суть народної етнопедагогіки. Українською мовою створені універсали про відродження української нації, Декларація про державний суверенітет України й Акт проголошення її незалежності. Українська мова й пісня – нероздільні. Вивчати її, співати рідною мовою – обов'язок кожного українця.

Висновок. Вплив школи на виховання дітей і молоді перебуває в нерозривній єдності. Це знайшло своє підтвердження в музичній етнопедагогіці й творчості українських композиторів. Школа вводить дитину й молодь у світ грамоти, наукових знань, у царство книги, освіти, музики. В українській нації з давніх-давен домінує шанобливе ставлення батьків і дітей до школи, вчителя. Праця вчителя найважча, але найблагодініша, найвеличніша, бо він творить з українця людину!

Наш час надзвичайний, революційний, переломний. Про це свідчить святкування 1025-річчя Хрещення Київської Русі. Іде розбудова української самостійної держави. Відбувається складний процес переходу від тоталітарного ладу з його імперським, шовіністичним, командно-адміністративним режимом до гуманітарного, демократичного суспільства, побудованого на засадах усебічного розвитку українця. У цьому процесі немале місце посідає музична етнопедагогіка, яка має твори, осяяні величчю гуманістичних, патріотичних ідей. До них відносяться передовсім твори, знані кожним українцем, – "Рече та стогне Дніпр широкий" (муз. Д.Крижанівського) і "Заповіт" (муз. Г.Гладкого на слова генія українського народу, нашого Кобзаря – Тараса Григоровича Шевченка).

Ці пісні-символи глибоко ввійшли в душу й серце кожного українця і стоять на вершині української музичної етнопедагогіки.

1. Антонович М. Станіслав Людкевич: композитор, музиколог / М.Антонович.- Львів., 1999.- С.20.
2. Винниченко В. Відродження нації / В.Винниченко.- К., 1994.- Ч.1.- С.73-74.
3. Дилецький М.П. Граматика музикальна / М.П.Дилецький.- К., 1970.- С.76-77.
4. Корній Л.П. Історія української музики / Л.Корній.- К.: Вид-во М.П.Коць, 1966.- Ч.1.- С.242.
5. Людкевич С.П. Дослідження, статті, рецензії / С.П. Людкевич.- К., 1973.- С.225.
6. Людкевич С.П. Збірник літургичних і церковних пісень / С.П.Людкевич // Наукове товариство ім. Т.Г.Шевченка.- Львів, 1922.- С.1.
7. Ольховський А.В. Нариси історії української музики / А.В.Ольховський.- Київ: Музична Україна, 2003.- С.128.
8. Сковорода Г.С. Вірш, пісні та байки / Г.С. Сковорода.- К., 1983.- С.40-41.
9. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка / М.Г. Стельмахович.- К.: ІЗММ, 1997.- С.74.
10. Сковорода Г.З. Пізнай в собі людину / Г.С.Сковорода // Переклад поезії В.Войтович.- Львів, 1995.- С.436.
11. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори у 2-х томах / К.Д.Ушинський.- К, 1982.- Т.1.- С.102-103.
12. Українське музикознавство.- К., 1971.- Вип.6.- С.195.
13. Франко І.Я. Поза межами можливого / І.Я.Франко // Збірник творів у 50-ти томах.- К, 1982.- Т.45.- С.284.

Ганна Карась,

кандидат педагогічних наук, професор,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Ganna Karas,

Candidate of Pedagogy, Professor,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

УДК 78.087.68; 314.743;373.51
ББК 85.941

ХОРОВІ ОБРОБКИ ГУЦУЛЬСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ КОМПОЗИТОРІВ ДІАСПОРИ ЯК ДЖЕРЕЛО ПІЗНАННЯ РІДНОЇ КУЛЬТУРИ У НАВЧАЛЬНО- ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ГІРСЬКИХ ШКІЛ

CHORAL ADAPTATION OF HUTSUL FOLKLORE BY DIASPORA COMPOSERS AS A SOURCE OF NATIVE CULTURE STUDY AT EDUCATIONAL PROCESS OF SCHOOLS AT MOUNTAINOUS DISTRICTS

Стаття присвячена аналізу хорових обробок гуцульського фольклору композиторів діаспори М. Гайворонського, В. Безкоровайного (США) та А. Гнатишина (Австрія) як джерела пізнання рідної культури у навчально-виховному процесі гірських шкіл.

Ключові слова: гуцульський фольклор, хорова обробка, композитор, діаспора, навчально-виховний процес.

The article is dedicated to analysis of choral adaptation of Hutsul folklore made by diaspora composers M. Haivoronskyi, V. Bezkorovainyi (USA) and A. Hnatyshyn (Austria) as a source of native culture study at educational process of schools at mountainous districts.

Key words: Hutsul folklore, choral adaptation, composer, diaspora, educational process.

Статья посвящена анализу хоровых обработок гуцульского фольклора композиторов диаспоры М. Гайворонского, В. Безкоровайного (США) и А. Гнатишина (Австрия) как источника познания родной культуры в учебно-воспитательном процессе горных школ.

Ключевые слова: гуцульский фольклор, хоровая обработка, композитор, диаспора, учебно-воспитательный процесс.

Постановка проблеми. Розбудова української національної школи, яка своїм змістом і духом підпорядкована самобутній природі української дитини, потребам забезпечення її належного тілесного, духовно-морального й інтелектуального розвитку, що відповідає її прагненням, корінним інтересам батьків та українського народу в цілому, а також ідеалам української педагогіки у формуванні довшеної особи українця є основою державної політики в галузі освіти в останнє двадцятиліття. Українська національна школа у рамках її загальнонаціональних, державних на Україні норм може мати також свої регіональні (місцеві) видозміни певного порядку. Коли на початку 1990-х років в Україні ширився українознавчий і народознавчий рух, була розроблена концепція гуцульської школи як регіональної української національної школи, яка з успіхом реалізовується на базі Яворівської ЗОШ I–III ступенів і одержала відповідний статус. Набутий у ній досвід використовується не тільки в школах Гуцульщини, але й інших етнографічних регіонах України. Одним із компонентів навчання і виховання у ній виступає фольклор, адже навчально-виховний процес у сучасній українській загально-освітній, дитячій музичній школі актуалізує увагу до народно-пісенного фольклору як інтегративної частини художньої культури, яка є основою формування особистості учнівської молоді. Уроки та позашкільні заходи, що передбачають активний діалог учнів з народною музичною творчістю, спонукають педагогів до пошуку тем, джерел, засобів, які близькі їм. Тому опора у навчально-виховному процесі на регіональні особливості фольклору забезпечує його ефективність.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Про використання народно-пісенної музичної творчості у роботі з дітьми писали українські педагоги-музиканти М. Лисенко, М. Леонтович, К. Стеценко, Ф. Колесса, С. Людкевич, В. Верховинець. У сучасній педагогіці ці проблеми розкривають у своїх дослідженнях Г. Лозко, Р. Скульський, М. Стельмахович, Б. Ступарик, В. Доронюк. Водночас поза увагою педагогів-дослідників залишається питання доробку композиторів діаспори в освоєнні гуцульського фольклору.

Мета статті: висвітлення питання хорової обробки гуцульського фольклору композиторів діаспори як джерела пізнання рідної культури у навчально-виховному процесі гірських шкіл.

Для досягнення поставленої мети, необхідно вирішити наступні **завдання:** виявити коло композиторів діаспори, які зверталися у своїй творчості до гуцульського фольклору; виокремити твори, які стали основою для хорової обробки вказаних композиторів; здійснити їх характеристику; результати дослідження запропонувати педагогам як основу для використання у роботі з учнями.

Виклад основного матеріалу. Домінуючим напрямком у хоровому жанрі українського музичного мистецтва на зламі XIX – XX ст. була обробка народної пісні, фундаментально започаткована М. Лисенком, розвинута його учнями та послідовниками М. Леонтовичем, К. Стеценком, О. Кошицем та ін. Ідея гармонізації народної пісні М. Лисенка стала стилістичною рисою української композиторської школи, перерісши у жанр хорової обробки. Професор Празької консерваторії З. Неєдли, послухавши українські пісні у виконанні Української республіканської капели під керівництвом О. Кошиця, писав: «Виникає цілком своєрідна хорова література, яка скромно називає себе «аранжуванням народних пісень» для хору. В дійсності ж – це є мистецтво цілком особливе, оригінальне, а при тім велике мистецтво, яке високо піднімається над обробками народних пісень у других націй, а зокрема у нас (чехів)» [20, с.39].

Жанр обробки української народної пісні для хору активно розвивався композиторами діаспори впродовж XX століття, оскільки він «символізує пошук етнічної самобутності, реалізуються ідеї самототожності, пізнання народного духу» [10, с.14]. Джерелом для творчих втілень композиторам слугували фольклорні перлини різних регіонів України, в тому числі Гуцульщини, адже в Карпатах розвинувся відмінний пісенний стиль, визначений як гуцульський діалект. Гуцульський фольклор відрізняється архаїчними рисами в мелосі й виконавській манері (інтонування, наближене до натуральному ладу, низхідні глісандо в закінченнях фраз, спів з вигуками, імпровізаційна мелізматика, силабічний речитатив), взаємодією вокального й інструментального начал, зв'язками з молдавським і румунським фольклором. В ладовому відношенні гуцульському фольклору притаманний особливий – гуцульський лад, а також – еолійський, іонійський та дорійський. Серед композиторів-емігрантів, які зверталися до народно-пісенної гуцульської творчості виділяються М. Гайворонський, В. Безкоровайний та А. Гнатишин. Перші два народилися на Тернопіллі, А. Гнатишин – на Львівщині. М. Гайворонський емігрує до США у 1920- роках, А. Гнатишин – у 1930-х до Відня, а В. Безкоровайний – під час Другої світової війни до Європи, а пізніше до США. Вокально-хорова творчість всіх трьох композиторів була домінуючою серед інших музичних жанрів і вагоме місце в ній займали хорові обробки народних пісень.

Особливо плідно працював у жанрі обробки народної пісні, яку вивчав і записував у різних регіонах України, *Михайло Гайворонський* (1892–1949). Перші обробки здійснені композитором за часів існування стрілецького легіону. Другий період творчості в цьому жанрі припадає на час еміграції до США. Здобувши фахову музичну освіту в Колумбійському університеті (Нью-Йорк), композитор знову повернувся до народної пісні і працював у цьому напрямі до останніх днів свого життя. Поряд з іншими регіональними, його приваблює гуцульський фольклор, який стає основою для хорової обробки. У жанрі хорової обробки гуцульського фольклору М. Гайворонський був одним з перших і написав для різних видів хору кілька хорових циклів, а саме: «Колядки та Щедрівки», «Колядки (з Гуцульщини, Бойківщини і Лемківщини)», «Гуцульське Різдво».

«Гуцульське Різдво», яке з'явилося друком «Української Музичної Накладні» у Нью-Йорку (1933) [5], було цікавим за задумом та виконанням. Чотиричастинний хоролий цикл («Коляда», «Пльіс», «Кругльик», «Щедрівка»), основою якого стали чотири мелодії із «Гуцульщини» В. Шухевича, включає як християнські колядки, так і твори дохристиянських часів, зокрема «плис», про який В. Витвицький писав, що це є «пратанець, залишок того давнього обряду, в якому слово, музика і танець злучені були в одній нерозривній дії» [3], а Р. Придаткевич називав його «релігійно-магічним» [16]. Опрацювання гуцульського фольклору тоді було новинкою, і, на думку Б. Кудрика, М. Гайворонський відкривав справжній «новий світ» – «гуцульські колядки і різдвяно-ігрові пісні – «романтичні останки поганського культу» [12]. Далі Б. Кудрик зазначав: «Загально вважали гуцулів за так мало музикальних, чи бодай мало інвективних у мелодії, що, мовляв, поза шаблонний тип примітивної коломийки на східній гамі з двома надмірними секундами, майже ніякого іншого типу в них не знайти. Тимчасом наш композитор знайшов у музичній частині Шухевичевої «Гуцульщини» оці чотири мелодії, що можуть уповні витримати порівняння з наддніпрянськими, та приклав до них – місцями дуже щасливо – «Леонтовичівський спосіб обробки». Також і Ф. Шешко порівнював згаданий цикл з обробками М. Леонтовича: «Гайворонський за своєї американської доби життя багато попрацював як над уясуванням собі прикмет української народної мелодії, так і над своєю композиторською технікою. Від ранішньої примітивної гармонізації пісень не залишилося вже й сліду – автор цілковито засвоїв стиль Леонтовича і пізнього Стеценка. Всі пісні опрацьовані з захованням характеристичних прикмет українського народного способу гуртового співу» [18, с.89]. В. Витвицький підкреслює своєрідність ладотональної основи кожної із частин [4, с.76]. У першій є так званий церковний міксолідійський лад:

g a h c d e f g

В обробці «Колядки» композитор вживає засоби звукомалярства – вона розпочинається вступом, який наслідує церковні дзвони. Мотив дзвонів органічно вплетений й у подальші розділи колядки [4, с.77]. Третя частина «Круглек» є цікавою з тональної та ритмічної сторони. Це танкова пісня, яка виконується на Гуцульщині під хатою після колядування. В. Витвицький вважає, що ритмічно вона подібна до старофранцузького танцю

гавот, а її лад, «цікавий і рідкісний для європейської народної музики, зразок без півтонової пентатоніки» [4, с.77]. Мелодія твору нагадувала Р. Придаткевичу гру на «дуді», яку гуцули використовували як і залишки кельтських народів у Європі. Отже, у «Пльиси» і «Щедрівці» М. Гайворонський наслідує принцип «інструменталізації голосів» М. Леонтовича.

Цикл був прихильно зустрінутий критикою. Р. Придаткевич, рецензуючи, за його словами, цю «хоральну сюїту», писав, що М.Гайворонський зумів дати твір, у якому «захований запах дохристиянських часів», а цикл загалом «є величезним придбанням для нашої музичної літератури» [16]. Високо оцінював обробки М. Гайворонського видатний фольклорист Ф. Колесса, з яким композитор підтримував зв'язок, радився і вважав себе його послідовником у творчості. З цього приводу в листі до композитора (8 січня 1938 р.) Ф.Колесса наголошував: «У Ваших творах ... видно скрізь свіжий, оригінальний талант, молодечий розмах і високо розвинену композиторську техніку, і, що найважливіше, розуміння і засвоєння духа укр[аїнської] народ[ної] музики, що запевнює їм довговічність» [13, с.313].

М. Гайворонський був захоплений гуцульським фольклором. У листі до П. Маценка з Канади від 10 жовтня 1939 р. він писав так про колядки і щедрівки: «Прецікаві тексти й мелодії, а старина – старина, аж сяє своєю красою та силою» [4, с.80]. Важко не погодитися з думкою А. Рудницького, який зазначав, що обробки народних пісень для хору М. Гайворонського, які продовжують традиції М. Лисенка та М. Леонтовича, є цінним внеском у музичну літературу, оскільки «виказують також і оригінальність та питомий талант композитора розуміти й відчувати українську народню пісню та її основні первні» [17, с.144]. Місію українського композитора М. Гайворонський виразив у таких рядках: «Хто вірить у націю, тому традиція свята, тому своя культура незаступима, тому праця в народі – не прокляттям, а благословенством» [13, с.312].

У своїй багатогранній і різножанровій творчості *Василь Безкоровайний* (1880–1966) із США, як підкреслює Н. Толошняк, «постійно спирається на традиції українського фольклору, що проявляється не лише в тематиці, а й ладових, ритмічних, жанрових та формотворчих принципах. Образно-тематична сфера творів В. Безкоровайного розвивалась під впливом гуцульського та подільського фольклору. Деякий час композитор жив у Косові, в селі Жаб'є (нині Верховина Івано-Франківської області), де прагнув збагнути красу народної музики, специфіку ритмічної організації пісень і танців Карпат» [19, с.165]. У жанрі обробки народної пісні для хору в автора є «Коломийки» для жіночого (дитячого) чотириголосного хору а саррелла [2, с.68–70]. Викладений твір у куплетно-варіаційній формі, з відхиленнями у паралельний мінор (G-dur – g-moll гармонічний), має гомофонно-гармонічну фактуру, що нагадує інструментальні звуконаслідування.

До жанру обробки української народної пісні *Андрій Гнатишин* (1906–1995) послідовно почав звертатися за років Другої світової війни. Фольклорні обробки свідчать про добру обізнаність автора із суттю і значущістю фольклорного матеріалу, про прагнення зберегти інтонаційну, текстову й обрядову чи суспільну функцію, які зумовлюють специфіку жанрових ознак. Коломийки становлять окрему групу серед фольклорних хорових обробок А. Гнатишина. До цього жанру митець звертався неодноразово і залишив у своєму доробку велику кількість різнопланових художніх рішень. Дослідник творчості композитора І. Дем'янець пише: «Іх єднає синтез хорового співу а саррелла та інструментальних звуконаслідувань, наявність ознак фольклорного ладового, фактурного, ритмічного мислення та принципів формотворення. У хоровій музиці жанр є похідним від фольклорно-виконавських прийомів та жанрів інструментально-ансамблевої коломийки (коломийки, думки-коломийки, коломийкового маршу) в інструментальній аматорській літературі» [11, с.155]. До них належать коломийки «Чорнявая молодичка» [8; 9], «Ой, музику дуже люблю», «Ой, сад-виноград», «Там, у лісі, на смереці», «Гриби», буковинська коломийка «Ой, вибила дванадцята». Коломийка для чоловічого хору «Ой сів кіс на покіс» та танцювальна пісня «Ой, сад, виноград, кучерява вишня» створені у Відні 1968 р. на народні тексти з етнографічного збірника В. Гнатиюка, написані для хору «Гомін» у Манчестері (Англія).

Найпримітнішим зразком цього жанру є коломийка «Ой, музику дуже люблю» (у двох варіантах – для мішаного і чоловічого хору а саррелла) [6; 7], у якій реалізовано сплав хорової фактури з викладом, притаманним для фольклорних інструментальних награвань, трістих музик. Композиція, що була традиційним номером «на біс» у концертних програмах хору церкви св. Варвари, яким керував композитор, стала улюбленою у виконавських практиці численних хорових колективів минувшини й сучасності. Твір, написаний у Берліні у 1942-1943 рр., у період роботи митця керівником хору при греко-католицькій церкві, згодом увійшов до двох рукописних збірок, сформованих у Відні. Хор «Гомін» (Манчестер) на конкурсі в Англії на початку 1950-х років за виконання цього твору був удостоєний першої премії.

Унікальність здобутку А. Гнатишина полягає у його винятковій ужитковій значущості для аматорської та професійної практики. Як підкреслює І. Дем'янець, «практична діяльність А. Гнатишина пов'язана з аматорськими та церковними хорами, що зумовило і виробило в композитора віртуозне уміння майстерно користуватися достатньо простими прийомами для створення високохудожнього результату. Вибір виразових засобів, особливості викладу, зручність голосоведення, жанрові орієнтири свідчать про абсолютно довершену мистецьку позицію зрілого Майстра» [10, с.15]. Коломийки композитора стали улюбленими зразками виконавського репертуару різних колективів діаспори та України – аматорських і професійних, зокрема Державного гуцульського ансамблю пісні і танцю (м. Івано-Франківськ).

Вищенаведені відомості про хорові обробки гуцульського фольклору композиторами діаспори вчитель може використати при проведенні уроків музики у загальноосвітній школі, на заняттях з музичної літератури в дитячій музичній школі. Для пробудження зацікавлення такими творами, творчої активності учнів використовуємо Інтернет-ресурси – записи окремих зразків у виконання провідних хорових колективів України [1; 14; 15]. Вчимо учнів порівнювати інтерпретацію одного і того ж твору різними виконавцями, сольфеджувати основні теми, засвоїти відомості про хор, його види, жанри хорової музики, записати побутуючі нині в їхній місцевості жанри гуцульського фольклору, окремі зразки обробок вивчаємо із хоровим колективом.

Висновки. Використання хорових обробок гуцульського фольклору композиторами діаспори в навчально-виховному процесі гірських шкіл (загальноосвітніх та музичних) сприяє швидшому входженню учнів у пізнання художньої культури рідного краю, вихованню національної самосвідомості.

1. Андрій Гнатишин «Коломийка». Виконує студентський хор Львівського державного музичного училища ім. С. Людкевича. Керівник – Василь Долішний. Львів, Будинок органної та камерної музики. 17.04.2013 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.youtube.com/watch?v=TdGSFD-F_9o
2. Безкоровайний В. Коломийки : на жіночий хор а cappella [Ноти] // Безкоровайний В. Музичні твори / В. Безкоровайний / [укладач С. І. Ольховіченко]. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2005. – С. 68–70.
3. Витвицький В. Колядки і щедрівки / В. Витвицький // Свобода. – 1950. – 6 січ., ч.4. – С.4.
4. Витвицький В. Михайло Гайворонський : Життя і творчість / В. Витвицький / [ред. Є. Дзюпина, Ю. Ясіновський]. – Львів, 2001. – 175 с.
5. Гайворонський М. Гуцульське Різдво. Хорові боробки українських народних пісень для мішаного хору [Ноти] / М. Гайворонський. – Нью-Йорк: Українська Музична Накладня. 3 випуски, 1933.
6. Гнатишин А. Ой музику дуже люблю (Коломийка) : для міш. хору а cappella [Ноти] // Гнатишин А. Збірка пісень для мішаного хору / А. Гнатишин. – Відень, 1976. – С.26–30.
7. Гнатишин А. Ой музику дуже люблю (Коломийка) : для міш. хору а cappella [Ноти] // Гнатишин А. Рідні звуки. Мужеський хор : оригінальні твори та обробки українських народних пісень/ А. Гнатишин. – Відень, 1977. – С.11–14.
8. Гнатишин А. Чорнявая молодичка (Коломийка) : для міш. хору а cappella [Ноти] // Гнатишин А. Збірка пісень для мішаного хору/ А. Гнатишин. – Відень, 1976. – С.30–34.
9. Гнатишин А. Чорнявая молодичка (Коломийка) : для міш. хору а cappella [Ноти] // Гнатишин А. Рідні звуки. Мужеський хор : оригінальні твори та обробки українських народних пісень / А. Гнатишин. – Відень, 1977. – С.39–40.
10. Дем'янець І. Мистецька діяльність Андрія Гнатишина в контексті музичної культури ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства : спец. 17.00.03 «Музичне мистецтво» / Дем'янець Ігор Йосипович. – Львів, 2009. – 20 с.
11. Дем'янець І. Мистецька діяльність Андрія Гнатишина в контексті музичної культури ХХ століття : дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства : спец. 17.00.03 «Музичне мистецтво» / Дем'янець Ігор Йосипович. – Львів, 2009. – 221 с.
12. Кудрик Б. З новіших видань творів М. Гайворонського / Б. Кудрик // Діло. – 1936. – 27 жовт.
13. Листування Михайла Гайворонського і Філарета Колесси / [вступ. стаття і примітки К. Колесси] // Записки НТШ. Праці Музикознавчої комісії. – Львів, 1996. – Т. 232. – С. 294–326.
14. «Ой музику дуже люблю». А. Гнатишин. Народна хорова капела «Gaudeamus» Національного університету «Львівська політехніка». Диригент Роман Дзундза. І Всеукраїнський фестиваль «Співаюча феєрія» м. Харків. Фінал. 10.04.2011р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=DEiXnmI18KI>
15. Ой музику дуже люблю [А. Гнатишин]. Державний академічний Гуцульський ансамбль пісні і танцю Івано-Франківської обласної філармонії (чоловіча група). Художній керівник народний артист України Петро Князевич. Концерт у Луцьку. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=n53Cl-o-kK4>
16. Придаткевич Р. [Рец.]. З музики. Нововидані опрацювання українських народних пісень для мішаного хору Михайла Гайворонського / Р. Придаткевич // Свобода. – 1934. – 31 лип., ч. 177. – С.4.
17. Рудницький А. Українська музика : історико-критичний огляд / А. Рудницький. – Мюнхен : Дніпрова хвиля, 1963. – 406 с.
18. Шешко Ф. Рец. на кн.: Гайворонський М. О. Українські народні пісні Поділля. Мішаний хор: Ой на горі. – Ожеледь (веснянка). – Сиділа квочка коло кілочка (веснянка). – Ukrainian Music Edition New-York 1937. Друкарня о.о. Василя у Жовкві (Парититури: № 1–5 ст.; № 2 – 7; № 3 – 5; усі in 8e). Без ціни // Українська музика. – Львів, 1938. – № 5 (15). – С. 89–90.
19. Толошник Н. Творча та музично-просвітницька діяльність Василя Безкоровайного / Н. Толошник // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. Вип. 1. – Івано-Франківськ : Плай, 1996. – С. 162–168.
20. Nejedlý Z. Ukrajinská republikánská kapela / Z. Nejedlý. – Nákladem Ukrajinského vydavateľského družstva "Čas" Kyjev – Praha; Knihotiskárna "Politiky" v Praze, [1920]. – 67 s.

Роман Андрусишин,
асистент,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Roman Andrusychyn,
assistant,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

УДК 37.036
ББК 74. 200.55

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО ТАНЦЮ В ПЕДАГОГІЧНІЙ ТВОРЧОСТІ В.ВЕРХОВИНЦЯ

UKRAINIAN FOLK DANCE IN V. VERKHOVYNETS' PEDAGOGICAL CREATIVE WORK

У статті автор розкриває теоретичні основи українського народного танцю в педагогічній творчості В. Верховинця. В.М. Верховинець – відомий композитор, хореограф і фольклорист, зібрав і систематизував цінний матеріал та науково обґрунтував його, описав характерні танцювальні рухи, що є основою української народної хореографії.

Ключові слова: народний танець, фольклорист, танцювальні рухи, народна хореографія.

In the article the author reveals theoretical principles of Ukrainian folk dance in V.Verkhovynets pedagogical creative work. V.M. Verkhovynets, a famous composer, choreographer and a specialist in folklore, gathered, systematized and a valuable material, and scientifically grounded; described typical dance motions that are the basis for Ukrainian folk choreography.

Key words: folk danse, specialist in folklore, dance motions, folk choreography..

В статье автор раскрывает творческие основы украинского народного танца в педагогической практике В. Верховинца.

В.Н. Верховинец – известный композитор, хореограф и фольклорист, собрал и систематизировал ценный материал и научно обосновал его, изложил характерные танцевальные движения, что является основой украинской народной хореографии.

Ключевые слова: народный танец, фольклорист, танцевальные движения, народная хореография.

Постановка проблеми. Сьогодні в навчально-виховному освітньому процесі нашого суспільства є чимало форм і методів педагогічної діяльності, що спрямовані на формування всебічно розвинутої особистості. Однією з відомих і принципових особливостей сучасної системи навчання і виховання є постійна і прониклива увага до проблеми естетичного виховання, тому для сучасного школяра спілкування з мистецтвом повинно стати нормою життя. Адже саме мистецтво - чи не найголовніша сфера всебічного розвитку як кожної людини зокрема, так і суспільства загалом.

Метою статті є висвітлення теоретичних основ українського народного танцю, запропонованих В. Верховинцем, які слугують міцною теоретичною базою в підготовці вчителів хореографічних дисциплін.

Виклад основного матеріалу. На Прикарпатті, у невеличкому селі Старий Мізунь, 5 січня 1880 року народився відомий український композитор, диригент, хореограф, фольклорист і педагог Василь Миколайович Верховинець (Костів). З раннього дитинства батьки прищеплювали йому любов до прекрасного. Мати, Марія Олександрівна Костів, співала синові колискові, народні пісні, коломийки. Батько, Микола Ілліч Костів, був керівником хору в сільській церкві, де згодом співав Василько.

Дванадцятирічним хлопчиком пішов навчатися до бурси при Ставропільському інституті у Львові, де готували слухачів духовної та вчительської семінарії. Отримавши добру підготовку, 1895 року Василь вступає до учительської семінарії в Самборі. Здобувши диплом "Городського народного учителя", Василь Костів працює в школах міста Калуш, сіл Угринів та Бережниця [1, с.15].

Учительській професії Василь Верховинець не зраджував ніколи. Набуті педагогічні вміння та високий рівень підготовки дозволили йому стати викладачем вищих навчальних закладів, диригентом-хормейстером, хореографом, співаком, композитором та автором безцінних публікацій "Весняночка" та "Теорія українського народного танцю".

Опираючись на народну підготовку, Василь Верховинець розробив педагогічні засади музично-естетичного виховання дітей, включаючи музичні ігри та народні танці.

Дослідження народнопісенної творчості Василь Верховинець поєднує зі студіюванням народного танцю. Щоб привернути увагу широкої громадськості до справжнього народного мистецтва, зокрема хореографічного, В.Верховинець уважав за необхідне відмежувати його від псевдонародного й створити міцну теоретичну базу для подальшого розвитку національної хореографії. З цією метою він пише книгу "Теорія українського народного танцю", що стала першим в Україні твором, де систематизовано й узагальнено творчі досягнення української нації в галузі танцювального мистецтва. У праці В. Верховинець не тільки зібрав надзвичайно цінний матеріал, але й науково обґрунтував його, показав характерні танцювальні рухи, які є основою української народної хореографії.

Василь Миколайович перший з-поміж вітчизняних фольклористів дав назву майже всім танцювальним рухам, відповідно до їхнього характеру й внутрішнього змісту, розробив і запропонував оригінальний метод запису

хореографічного матеріалу, який полягає в словесному описі рухів і їх комбінацій, ілюстрованих рисунками та схемами. Його метод здобув широке визнання з-посеред хореографів і науковців.

Автор розглядає танець у тісному взаємозв'язку з піснею і викладає свої погляди на їх місце в житті українського народу. Він поділяє танці на дві головні групи: під пісню і під музику, виокремлюючи, окрім того, ще одну групу танців, що починається під пісню, а далі супроводжується імпровізацією музиканта.

У праці митець пропонує струнку глибоко продуману систему подання танцювального матеріалу. Перед нами ніби розгортається яскрава хореографічна картина, яка бере початок від ледь помітних підготовчих рухів, що поступово формуються в певні танцювальні рухи. Непомітно змінюючись, вони переплітаються між собою в безліч цікавих комбінацій, і, нарешті, виливаються в чудове мереживо фігурних таночків, які автор докладно описує у книзі "Теорія українського народного танцю".

Правильний педагогічний підхід до опису танцювальних рухів дає можливість танцюристові водночас із засвоєнням рухів послідовно розвивати й закріплювати техніку танцю. Щоб легше й краще засвоїти танцювальний матеріал, В.Верховинець перед описом кожного руху зазначає відповідне трактування (рахунок). Усі рухи розміщуються в порядку їх поступового ускладнення, коли кожен наступний рух має певні елементи попереднього. Усі рухи, описані в першому розділі книги, тренують і зміцнюють м'язи ніг виконавця, готуючи його до вивчення рухів, поданих у другому розділі книги. Під час опису рухів автор часто радить, у якому випадку слід користуватися ними, і застерігає від надмірного захоплення присядками й плазуванням, розглядаючи їх здебільшого як прикрасу до подальших комбінацій.

У своїй книзі В. Верховинець звертає особливу увагу на манеру виконавця тих чи інших танцювальних рухів, виховуючи в початківців правильне розуміння характеру народного танцю і правдиву його інтерпретацію [1, с.20].

В основу естетичного виховання учнів був покладений власний дослідницький матеріал, широко використовувалася спадщина українських, російських та західноєвропейських класиків. Народні танці, що були пов'язані з іграми і танцями, засвоювались практично: Верховинець-педагог подавав зміст гри, розподіляв ролі з-поміж учнів і після вивчення вокальної частини діти закріплювали пройдений матеріал, використовуючи пісню разом із танцювальними рухами. Вражала кипуча енергія самого керівника, який не тільки робив цінні вказівки щодо вокалу, а й ретельно відпрацьовував жести, рухи й міміку тієї чи іншої гри. Така система подання матеріалу захоплювала учнівську молодь, лекції та практичні заняття проходили жваво, весело й продуктивно [1, с.23].

Саме в період активної педагогічної діяльності Василь Миколайович завершує роботу над "Веснянкою", що вийшла в світ у Харкові 1925 року.

Бажання скласти збірку дитячих ігор та пісень виникло ще тоді, коли він почав учителювати в народних школах Галичини. Молодого класовода постійно хвилювало те, що багатющий ігровий доробок, створений народом і народжений дитячою фантазією, часом забувається і безслідно гине, ніким не записаний і не впорядкований.

До здійснення свого задуму Василь Миколайович приступив одразу після опублікування "Українського весілля". Тоді він уявляв "Весняночку" звичайною збіркою дитячих ігор та пісень, але згодом, бажаючи ознайомити вихователів із методикою своєї педагогічної роботи, водночас поглибити значущість посібника, вирішив ввести до нього теоретичний розділ.

Репертуар "Весняночки" автор побудував на основі фольклорного матеріалу, власних творів та кращих зразків заново переосмисленої музично-ігрової літератури своїх сучасників, де навчальна та виховна мета кожної музичної гри чітко визначені через драматургію образів. Це, зокрема, такі положення:

- опрацьовуючи музичні ігри з дітьми, іти поступово від простого до складного, від елементарного до важкого. "Граючись, дитина легко схоплює, розуміє та запам'ятовує гру, а ці якості, постійно розвиваючись, в свою чергу полегшують виконання складних завдань" [2, с.21];
- відкинути формалізм у навчанні та вихованні в процесі музичної гри. "Коли під час гри діти не веселі, не бавляться і не радіють, то винен в цьому сам керівник" [2, с.22];
- стимулювати навчально-пізнавальну активність дітей через радість гри, спів, танці. "Радість є неперевершеним засобом пробудження дитячого мозку до активної діяльності і це почуття під час гри слід всіляко підтримувати" [2, с.23];
- музичні ігри слід класифікувати з урахуванням вікових особливостей дітей, їх психології сприйняття. "Потрібно добре обдумати, яку саме гру можна провести з вихованцями того чи іншого віку, маючи на увазі дитячу психіку, що з роками змінюється..." [2, с.25];
- вивчення нових пісень для гри мусить здійснюватися відповідно до тексту, що виховує естетичні почуття і художні смаки школярів. Діти, співаючи під час гри чи просто співаючи, набувають добрий запас слухових ритмічних та інтонаційних навичок [2, с.35];
- виховати в дітей музично-ритмічне й ладове почуття, музично-слухові уявлення і пам'ять. Вивчення ритму засвоюється школярами раніше як спів на нотах. "Не доцільно було б відокремлювати теоретичні відомості від пісенного матеріалу. Раджу всі моменти теорії музики (а пізніше навіть гармонії) вивчати на прикладах з пісень, фіксувати піснями у дитячій пам'яті" [2, с. 35];
- працювати над правильним "співоським диханням", охороною дитячого голосу, дотримуючись гігієни співу. "Співати з хлопцями пісні, перетранспонувавши їх у нижчі тональності, доступні хлопчачим голосам. Під час самої мутації голосу хлопцям зовсім співати не можна" [2, с. 32];
- підготувати школярів до гри шляхом засвоєння ритміки музичного матеріалу: утворення замкненого кола; маршування; ритмічне плескання в долоні; вироблення певних ліній півкогів. "Марширування – не тільки забава. Це колективна праця, що охоплює всіх дітей, коли ті відшукують коло, як форму для проведення пісні чи гри. Однак перед грою треба дітей навчити пісні..." [2, с.40];
- вибрати та підготувати дійових осіб музичної гри. "Перед тим, як починати гру, треба обов'язково провести повну попередню підготовку, до елементів якої входить: утворення кола чи рядочка, розучування пісні, призначення дійових осіб, ознайомлення з грою, вивчення танцювальних рухів. Перед описом кожної гри буде зазначатись склад дійових осіб, а якщо виникне потреба, то і відповідний реквізит" [2, с. 42];

- скласти програму вивчення музичних ігор на такі теми: домашні тварини чи птахи; поле та його рослинність; ліс та його дерева; сад та його насадження; город та його овочі; праця людини; родинні стосунки; весняні ігри; літні ігри; осінні ігри; зимові ігри. "Яскравими картинками, які назавжди запам'ятовуються, проходять перед дітьми різні пори року – весна, літо, осінь, зима... Набуті враження стануть міцнішими, коли діти закріплять в пам'яті все побачене і почуте виконанням відповідно підібраного педагогом тематичного репертуару" [2, с.27];
- взаємозв'язок музики, слова, драматургії, хореографії та інших видів мистецтва з життям дитини на лоні природи – педагогічні основи її навчання та виховання.

Музична гра як елемент дитячого дійства виховує поетичне мислення, естетичні смаки, привчає до певної ролі й дисципліни, дає можливість реалізувати свою співочу та ритмічно-рухову енергію. Дитячі ігри можна поділити на дві групи: фізично-розважальні й сюжетно-рольові. Саме друга група найбільш приваблювала Василя Верховинця, в якій він реалізовувався як педагог, музикант і хореограф.

Отже, можемо зробити висновок, що "Весняночка" посідає особливе місце у творчості Василя Миколайовича Верховинця. Вона – ніби та колиска, де зростали його дії та задуми в галузі педагогіки, хореографії, композиції та інсценізації пісні.

Тенденція до інсценізації пісень, а також до створення хореографічних композицій на основі народнопісенного матеріалу була властива творчості митця. Вона зародилася ще на початку його творчої діяльності, лейтмотивом пройшла через усе його життя – остаточно утвердилася у роботі Жіночого хорового театралізованого ансамблю ("Жінхоранс").

Цей колектив був створений 1930 року в Полтаві В. Верховинцем та його дружиною Є. Верховинець-Костівною – колишньою актрисою театру М. Садовського. Василь Миколайович узяв на себе художнє керівництво ансамблем, а його дружина, яку в музично-театральних кругах знали під іменем Доля, стала режисером колективу [1, с.24].

І тут починається новий творчий пошук – театралізація! Ось воно – відкриття.

Але за яким принципом мусить здійснюватися саме театралізація! І знову пошуки, на цей раз у фольклорі. І знову відкриття – рухи! Легкі. Ритмічні рухи. Що відтворюють певний образ, підказаний змістом самого твору! Такі рухи властиві багатьом народним танцям, іграм та пісням, до речі. Добре описаним у двох безцінних працях Верховинця – "Теорія українського народного танцю" й "Весняночка", у якій, наприклад, поряд з іграми та піснями, інсценуваними народом, зустрічається багато таких, де інсценізація належить самому авторові [1, с.26].

Новий жанр театралізованої пісні, який уперше показав на сцені В.М. Верховинець, відразу привернув до себе увагу широке коло глядачів. Цей жанр витримав випробування часом, і тепер до нього звертаються численні професійні й самодіяльні колективи не тільки в Україні, а й за її межами.

Концерти "Жінхорансу" були справжнім явищем у культурному житті України, явищем незрівняної ваги, бо саме відтоді настало бурхливе сходження українського професійного народнотанцювального мистецтва, започатковане Верховинцем, підхоплене та поглиблене далі в блискучих постановках Вірського.

Значний внесок В.Верховинця також у становлення і розвиток українського балетного мистецтва. Деякий час він працював балетмейстером Харківського театру музичної комедії, який було створено в 1929 році.

Вельми важливим, по суті революційним етапом у процесі розвитку балетного мистецтва в Україні став період творчої співпраці майстра класичної хореографії В. Литвиненка й глибокого знавця народного танцю професора В. Верховинця, коли Харківський театр опери та балету розпочав у 1930 році роботу над постановкою першого українського балетного спектаклю "Пан Каньовський" (музика М. Вериківського, лібрето М. Вериківського та Ю.Ткаченка).

Перед постановниками цього твору постало нелегке завдання: необхідно було поєднати, здавалось, абсолютно несумісні стилі класичного й народного танцю і створити на цій основі український національний балет. На той час такого балету ще не існувало, проте були цікаві ідеї, подані В.Верховинцем ще 1920 року. У своїй "Теорії українського народного танцю" він писав: "Наш балет, якщо йому судилося колись народитись, мусить бути народним, своєрідним, а таким він стане тоді, коли в нього увіллється багатство народного танцю з його мальовничими фігурами й широкою, нічим не обмеженою фантазією думок, і коли він буде перейнятий духом веселих танцювальних пісень, повних кипучої енергії, бадьорості та невимушеної широкій розваги справжнього народного життя" [1, с.28].

В. Верховинець завдяки своїй творчій діяльності посів особливо важливе місце в структурі навчально-виховного процесу української школи. Його педагогічна спадщина стала неоціненним скарбом для сучасної системи естетичного виховання.

Полікультурна освіта ґрунтується на соціальній адаптації людини до різних цінностей у ситуації існування безлічі різномірних культур, гармонійній взаємодії між людьми з різними традиціями, діалозі культур, відмові від культурно-освітньої монополії відносно інших націй, народів, тощо.

Висновки. Таким чином, залучення майбутніх фахівців соціономічної сфери до розробки і впровадження етнотолерантних програм і проектів для дітей і молоді в поліетнічному середовищі дозволяє оптимізувати процес їх підготовки до роботи в умовах багатонаціонального регіону, інтернаціональних класів і молодіжних угруповань. На наступному етапі дослідження слід виявити специфічні особливості фахової підготовки студентів магістратури до проектування професійної діяльності в умовах інтернаціональних студентських груп.

1. Верховинець В. М. Теорія українського народного танцю / В. М. Верховинець. – 5-е вид. – К. : Муз. Україна, 1990. – 205 с.
2. Верховинець В. М. Весняночка / В. М. Верховинець. – К. : Муз. Україна, 1989. – 172 с.

Світлана Барило,

кандидат педагогічних наук, доцент,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Svitlana Barylo,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

Олександра Качмар,

кандидат педагогічних наук, доцент,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Oleksandra Kachmar,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

УДК 372.8:78. 022:398
ББК 74.200.541.3

ФОРМУВАННЯ ІНТЕРЕСУ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ДО МУЗИЧНОГО ФОЛЬКЛОРУ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ СИМВОЛІКИ

TO FORM INTEREST IN SCHOOLCHILDREN TO MUSIC FOLKLORE BY PATTERNS OF UKRAINIAN SYMBOLISM

З метою формування інтересу у молодших школярів до музичного фольклору доцільно широко застосовувати українську народну символіку, яка відображає дитяче світосприйняття і має величезне значення у їхньому всебічному розвитку. Різноманітність образів народного мистецтва, багатство символів, традицій спричиняє можливість ефективного використання музичного фольклору в педагогічному процесі початкової школи.

Ключові слова: дитячий музичний фольклор, народна музика, символи, формування інтересу.

In order to form interest in schoolchildren to music folklore, Ukrainian folk symbolism should be used to reflect pupils' worldview and to make a huge difference in their comprehensive development. A variety of patterns of folk art and the rich of characters cause an efficient use of folk music in the pedagogical process of primary school.

Key words: to form interest, children's music folk, national symbols.

С целью формирования интереса у младших школьников к музыкальному фольклору целесообразно использовать украинскую народную символику, которая отображает детское восприятие и имеет большое значение в их всестороннем развитии. Разнообразие образов народного искусства, богатство символов, традиций дает возможность эффективного использования музыкального фольклора в педагогическом процессе начальной школы.

Ключевые слова: детский музыкальный фольклор, народная музыка, символы, формирование интереса.

Постановка проблеми. Формування інтересу в учнів молодшого шкільного віку до музичного фольклору засобами української народної символіки є необхідною умовою їхнього розумового, морального й естетичного виховання. Адже в кожній сфері формування особистості дитини є елементи, на які активно впливає музичне мистецтво, зокрема українська народна музика.

Мета статті – обґрунтувати значення української народної символіки у формуванні інтересу в учнів початкових класів до музичного фольклору, охарактеризувати символи, які найчастіше зображуються в народних дитячих піснях і таким чином виховати позитивне ставлення до музичного мистецтва загалом.

Загальний аналіз останніх досліджень. Сучасний стан музичного виховання у початковій школі характеризується інтенсивним впровадженням народного музичного мистецтва. Спілкування з кращими зразками музичного фольклору вимагає від школярів максимальної активізації художньо-образного мислення, розвитку уяви, фантазії, образних асоціацій, формування повноцінного, цілісного сприйняття світу та системи цінностей, які закладені у змісті народної музики.

В останні роки у музичній педагогіці активно розробляються питання, пов'язані з розвитком інтересу до народної музики, художньо-образного мислення, виховання любові до народної творчості (Л. Калуська, О. Ростовський, О. Рудницька, С. Садовенко та ін.). Особливого значення набуває розвиток зацікавленості до музичного мистецтва, пізнання суті музичного фольклору, потреби залучати учнів до джерел національної культури.

Висвітленню теоретичних питань інтересу до народної музичної культури присвячені праці Г. Гевенюк, Ф. Гумінової, В. Коваль, В. Лозової та ін.

Як відомо, здатність школярів мислити образами найбільш повно й органічно втілилася у фольклорному мистецтві. Сьогодні з'явилося багато музикознавчих досліджень народної творчості; вивчається його виховний потенціал; риси музичної стилістики та жанрове різноманіття (М. Вовк, А. Іваницький, В. Скуратівський, М. Стельмахович, В. Шевчук).

Деякими науковцями фольклор розглядається як синкретичне, цілісно-інформаційне й естетико-філософське явище, яке у своїй багатогранності та різноманітності має особливий емоційний, естетичний, моральний вплив на виховання підростаючого покоління (В. Верховинець, А. Іваницький, Е. Печерська та ін.).

На основі досвіду кращих педагогів-дослідників розроблені концепції, програми музичного виховання і навчання, які ґрунтуються на основі вивчення народної музики (А. Зінченко, О., Г. Падалка, Ростовський, А. Усова, Л. Хлебнікова, М. Яскулко).

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що фольклор – це джерело знань про дійсність, засіб формування найважливіших народних понять про добро і зло, пізнання рідної мови, культури, звичаїв та обрядів. Народна творчість формує національний світогляд, вчить школярів бачити світ очима свого народу, відроджує моральні устої, збагачує новими знаннями, розвиває інтерес до музичної діяльності тощо.

На думку С. Садовенко: «...український дитячий музичний фольклор є важливим фактором збагачення музично-естетичного потенціалу, засобом загального розвитку дітей, чинником духовного та інтелектуального становлення особистості» [6, с.16].

Однією з важливих рис музичного фольклору є зображення внутрішнього світу героїв через дії і взаємини персонажів з навколишнім середовищем. Саме на основі типізації виникли фольклорні символи: (місяць – наречений, тополя – жінка, вітер – вісник тощо).

Український дитячий музичний фольклор, на думку А. Іваницького, це багатожанрова система, що складається із прозових, речитативних, пісенних та ігрових творів [3, с.211]. Значну частину музичного фольклору, який вивчають учні у молодшому шкільному віці, становить обрядовий фольклор, в який входять твори, пов'язані з живою і неживою природою та їхніми символами: квітами, рослинами, деревами, птахами, звірами, сонцем, місяцем, вітром, хмарами, водою, свічкою тощо. Звернені до різних явищ природи, вони зберігають стародавній вірування, звичаї і традиції.

Розділ дитячого музичного фольклору – один з найбагатших і найпоетичніших серед інших музичних жанрів. При його вивченні, як правило, приділяється увага загальному змісту, художнім образам, музичній характеристиці, але не пояснюється символіка, яка присутня майже в кожному музичному творі, і яка саме допомагає формувати пізнавальні, музичні інтереси учнів.

Музичному фольклору відводиться значне місце у шкільній програмі з музики, у якій передбачено вивчення календарних пісень (колядок, щедрівок, веснянок), родинно-обрядових пісень, дитячого музичного фольклору (количкових, примовок, забавлянок, пісень-казок, небилиць тощо). З метою залучення школярів до народної творчості, розвитку у них музичних здібностей, формування інтересу до кращих зразків народної пісенної творчості, важливо не тільки аналізувати музичні твори з точки зору їх емоційності, образності, ритмічності, динамічності тощо, але й зіставляти, аналізувати, пояснювати образи-символи, які в них зображені. Адже особливо у колядках, щедрівках, веснянках збереглися естетичні і символічні ознаки, пов'язані з слов'янською символікою, віруваннями, звичаями та обрядами. Це має стати для молодших школярів першою сходинкою до справжнього пізнання фольклорного твору, виховання у них любові до рідного краю, природи, формування інтересу до народної музики в цілому..

У багатьох народних піснях, які запропоновані програмою з музики для 1-4 класів зустрічаються образи звірів, птахів, дерев, квітів, рослин, на які вчитель, не звертає увагу, тому що дітям ці образи вже знайомі, але здебільшого, вони не знають їхнього значення. Тому ми радимо при розучуванні пісенного народного репертуару ознайомити школярів із найпоширенішими образами-символами, що зображені у ньому.

Рослини – символи: до них відносяться барвінок, рута, м'ята, любисток, васильки, льон, мак, гарбуз, полин, кропива билинка тощо. Вони здавна уособлювали красу нашої України, міць народу, засвідчували любов до рідної землі. Найчастіше у музичному дитячому фольклорі зустрічаються такі рослини-символи: барвінок – символ весілля; мак – символ краси й ошатності; любисток, васильки – символи весілля, любові; гарбуз –

символ відмови дівчини старостам. Часто у дитячих піснях гарбуз уособлює веселощі, радість («Ходить гарбуз по городі», «Ой, гоп, дини-дини»). Полин, кропива виступають символами гіркого життя; билинка – символ бідності, самотності, сирітства.

У багатьох народних піснях, які вивчають учні у 1-4 класах, головними образами є дерева. Розказуючи про зміст таких пісень доцільно провести невелику бесіду або розповідь про дерева-символи. На нашу думку, такі бесіди дозволять школярам краще засвоїти зміст пісень, зрозуміти зв'язок між музикою і поетичним текстом, і таким чином сприятимуть формуванню у них інтересу до музичного фольклору загалом. Найпоширенішими у дитячі пісенній творчості є калина, верба, дуб, явір, клен, ялина, сосна. («Вербовая дощечка», «Ой є в лісі калина»). «Без верби і калини нема України», так співається в одній із найвідоміших пісень, які діти вивчають у молодшому шкільному віці.

Калина – символ життя, краси, духовності, символ України. Деякі дослідники пов'язують її назву із сонцем, жаром. Цвіт калини – символ краси, незайманості, коли ж калина відцвітає – це знак печалі. Коли калина опускає віття – це сум, а коли чорніє – горе. Здавна існувала традиція висаджувати куц калин на могилі, яка символізувала жаль за коханим. Коли у пісні зустрічається образ калини, вчитель може провести невеличку бесіду про це дерево: «Люди з давніх віків шанували калину. Не було і мабуть немає хати на Україні, біля якої не росла б калина. Як забіліють квіти калини, дівчата ними коси прикрашали, засушували для ліків. А коли калина дозрівала, її гілки з червоними, яскравими ягодами вішали попід стріхою, взимку клали між шибками вікон. З ягід калини робили цілющий напій, і коли мати провджала сина в далеку дорогу, напувала його, а з собою давала хліб з калиною. Коли копали криницю коло хати, поруч завжди саджали калину, щоб смачнішою була вода».

Верба – символ весни, побачень, рідного дому. Також уважали, що верба – це дерево згоди, під нею часто збиралися на віче. Під вербами водили хороводи, танки, жінки білили полотна. Вербові котики і сьогодні використовують на Вербну неділю. Існує народна приказка про вербу: «Зацвіла верба – прийшла весна».

З вербою пов'язано багато повір'їв. Так, під час виготовлення пасок на Великдень, піч розпалювали кількома гілочками свяченої верби. У деяких місцевостях України, щоб зупинити град, із хати викидали свячену вербу. У багатьох народних піснях зустрічається порівняння верби з дівчиною, яка має нещасливу долю:

На горі верба рясна
Гарна дівка, ще й прекрасна.
Гарна дівка, ще й вродлива
В неї доля нещаслива

Дуб – символ сили, здоров'я і міцності, довголіття, символ молодого козака. Можна розповісти школярам про те, що коли народжувалась дитина, то в купіль кидали листя дуба, щоб росла міцною як дуб. Коли будували хату, під фундамент часто клали гілки дуба, щоб рід був сильний і довговічний. Як символ подружнього життя та міцного здоров'я згадується дуб у весільних приповідках-побажаннях: «Дарую два дубочки, щоб жили в парі як два голубочки», «Дарую дуби, що в діброві, будьте дужі та здорові».

Клен, явір – символи печалі, смутку, нещастя. Вода, яка тече з-під явора – символ плачу. Під явором оплакували своє горе, листя явора, яке падало в криницю забруднювало воду. У давнину на могилі вбитого козака часто садили явір. Разом з тим ці дерева широко застосовувались у побуті для виготовлення музичних інструментів, а в карпатських селах існував звичай випікати паляниці саме на кленовому листі та садити їх у піч на лопаті, зроблені з клену.

Молодші школярі люблять народні пісні, де зустрічаються образи птахів і звірів. Проаналізувавши музичний репертуар для дітей молодшого шкільного віку, ми побачили, що найчастіше у музичному фольклорі трапляються образи зозулі, соловейка, сокола, голубів, ластівки, ворони, вовка, лисиці, зайця, ведмедя, kota, коня. («Щебетала пташечка», У вишневому садочку», «Прилетіла перепілонька», «Соловейку, сватку, сватку»). Саме тому треба зосередити свою увагу на цих символах.

Зозуля – це символ жінки, матері. У деяких містах і селах у давні часи починали співати веснянки, коли вперше закує зозуля. До зозулі зверталися, щоб накувала довгі роки життя. Вважалося, що коли зранку кує зозуля, вона роздає добру долю, коли співає на могилі, то втішає померлого та живих. В українському фольклорі зозуля – один із улюблених поетичних образів, часто вона порівнюється з дівчиною або молодою жінкою, нещасливою у подружньому житті:

Ой боровая зозуленько,
Чому ти рано не кувала,
Чому правди не казала?
Чужі дівки рано встали,
Щастя долю розібрали,
А я молода опізнилася –
Лиха доля зустрілася.

Соловей – символ веселощів, задоволення, гарного настрою, часом він теж віщує долю. У народі говорили, що голос соловейка – це ознака щастя, а коли цей голос пташка тратить – губиться і щастя. Сокіл, орел – символи сили, відваги, сміливості, мужності, чоловічої краси; ворон, пугач – символи нещастя, плачу, суму.

Серед образів звірів найчастіше у українському дитячому музичному фольклорі зустрічається вовк, який виступає символом страху, жорстокості, жадібності, ототожнює злу силу і втілює підступність. Ведмідь – символ незграбності і сили; йому приписують значну магічну силу: сам лісовик – то його брат, а чорт йому навіть не рівня, бо боїться ведмедя. Заєць – символ рухливості, плідності, а також символ страху, полохливості. Він настільки рухливий, що миготіння сонячних променів часто називають «зайчики». Лисиця – символ хитрощів; кінь – символ дружби, вірності, працьовитості; собака – символ дружби і вірності.

У більшості колискових пісень головним героєм виступає кіт («Котику сіренький, котику біленький»), який символізує спокій, дружбу. Він може бути і добрим духом житла і посланцем зла; охороняти дитину, ловити мишей і чинити шкоду. За народними переказами кіт визнається доброю істотою, другом і охоронцем людини від усього злого, тому у колисанках він виступає добрим символом, охоронцем маленької дитини. Саме по цій причині у давнину колискові пісні часто називали «співати ката».

У пісенному дитячому фольклорі часто зустрічаються образи кози і вівці («Козуню, люблю, пристань до мене»). Коза виступає символом недовіри, примхи, поєднаною з простотою і зручністю. Дуже часто її порівнюють з чортом (або чорта з нею): ріжки, борода, копитця. Вівця – символ простоти і невинності, особливо в ставленні до всього злого.

Зробивши аналіз музичного репертуару, який вивчають учні молодших класів, ми дійшли висновку, що символіка звірів і птахів найчастіше зустрічається у жартівливих дитячих піснях та піснях-небилицях («Танцювала риба з раком», «Я вам, люди, заспіваю» тощо).

Дуже часто у народних піснях для дітей трапляються символи неживої природи: сонце, місяць, зоря, небо, вітер, хмари, сніг, мороз, земля, вода, дорога тощо. Наведемо декілька значень цих символів: місяць – символ нареченого; вітер – вісник; зоря – символ радості, щастя, краси; хмари – символ загрози, гніву, біди; сніг – символ терпіння, холодного серця, розлуки; мороз символ страждання; земля – символ достатку, багатства; вода – символ здоров'я, чистоти, молодості.

Образи квітів та кольорів теж зустрічається у дитячому музичному фольклорі. Найчастіше це такі символи: троянда – символ кохання, здоров'я, гніву і помсти; підсніжник – ніжність, чистота; айстра – сум; волошка – простота, ніжність; ромашка – чистота, невинність, ніжність; Серед кольорів у народних піснях можна побачити червоний колір, який символізує – життя, свободу; жовтий – світло, життя, радість; зелений – мир, спокій, надія; синій – довіру, сум; чорний – сум, горе, печаль; білий – чистоту, невинність.

Поміж важливих чинників, які впливають на формування у молодших школярів інтересу до музичного фольклору засобами української символіки є різноманітні порівняння, які ми рекомендуємо використовувати у роботі з учнями при вивченні музичного репертуару. Наприклад: барвінок – в'ється як барвінок; зелений як барвінок. Вітер – гуде як вітер у порожній димар; у нього вітер в голові. Вовк – вие як голодний вовк, любить як вовк поросю. Дуб – великий як дуб, міцний як дуб. Калина – як калина у лузі; як калина при дорозі. Мак – дрібний як мак; нема цвіту як маківочка, нема ріднішого як матіночка. Троянда – ніжна як пелюстки троянди. Небо – блакитне як небо; попав пальцем в небо. Сніг – білий як сніг; з'явився як сніг на голову. Земля – багата як земля; припадає до землі як жайворонок. Сонце – веселий як весняне сонечко; в'яне як цвіт на сонці; материнське серце як літнє сонце. Приблизні порівняння можна використовувати при характеристиці емоційного змісту музики: весела як сонечко, ніжна як ромашка, волошка, красива, урочиста – як троянда; сумна – як калина при дорозі, полохлива як зайчик, грізна як ведмідь; стрибаюча як зайчик, грайлива як котик тощо.

Отже, на нашу думку, формування інтересу у дітей молодшого шкільного віку до народної музики засобами української символіки – актуальне завдання музичної педагогіки. Ознайомлення з музичними творами, використовуючи українські символи, націлює учнів молодших класів на глибше проникнення, сприймання, розуміння їхнього змісту, образів, розширює емоційний досвід учнів, розвиває естетичні почуття, потребу вивчати і виконувати такі твори.

Висновки. Таким чином, використання української символіки при вивченні музичного фольклору допомагає молодшим школярам збільшити об'єм природної та музичної пам'яті, викликає зацікавленість до народних традицій, покращує засвоєння поетичного тексту пісень, розвиває мислення, уяву, фантазію, музичні та творчі здібності, розширює певне коло уявлень про природу, оточуюче середовище, збільшує словниковий запас, формує музичні та пізнавальні інтереси.

1. Губенко І. Народні пісні – національне багатство України і його збереження та популяризація / І. Губенко // Народна творчість та етнографія. – 1998. – № 4. – С. 82-87.
2. Дмитренко М. та ін. Українські символи / М. Дмитренко та ін. – К.: Народознавство, 1994. – 140 с.
3. Іваницький А. Українська народна музична творчість: Посібник для вищ. та сер. учб. закладів / А. Іваницький. – К.: Музична Україна, 1990. – 336 с.
4. Калуська Л. В. Дивокрай. Вибрані дидактико-методичні матеріали у 2-х книгах для працівників дошкільних закладів. Книга перша / Л. В. Калуська. – Тернопіль: Мандрівець, 2005. – 320 с.
5. Ростовський В. М., Сидір М. В. Уроки музики. 1-4 класи. Посібник для вчителя / В. М. Ростовський, М. В. Сидір. – Тернопіль: Навчальна книга. – Богдан, 2007. – 60 с.

Денис Білієнко,

здобувач,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Denys Bilienko,

Applicant,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

УДК 786.2;784;373.67;314.743
ББК 85.954.2

ВИКОРИСТАННЯ ГУЦУЛЬСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ У РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ АКТИВНОСТІ УЧНІВ ДИТЯЧИХ МУЗИЧНИХ ШКІЛ (НА МАТЕРІАЛІ ФОРТЕПІАНИХ ЗБІРОК КОМПОЗИТОРІВ ДІАСПОРИ)

USAGE OF HUTSUL FOLKLORE IN THE DEVELOPMENT OF CREATIVITY OF STUDENTS AT CHILDREN'S MUSIC SCHOOLS (AT THE EXAMPLE OF PIANOFORTE COMPOSITIONS OF DIASPORA COMPOSERS)

Стаття присвячена проблемі використання гуцульського фольклору у розвитку творчої активності учнів дитячих музичних шкіл (на матеріалі фортепіанних збірок композиторів діаспори). Виокремлено твори, побудовані на фольклорному матеріалі, здійснено акцент на навчально-методичних аспектах їх опанування.

Ключові слова: гуцульський фольклор, фортепіанна збірка, композитор, діаспора, творча активність.

The article is dedicated to the usage of Hutsul folklore in the development of creativity of students at children's music schools (at the example of pianoforte compositions of diaspora composers). The author demonstrates compositions that are created at the basis of folklore material and emphasizes methodical aspects of their mastering.

Key words: Hutsul folklore, fortepiano compositions, composer, diaspora, creativity.

Стаття посвящена проблеме использования гуцульского фольклора в развитии творческой активности учащихся детских музыкальных школ (на материале фортепианных сборников композиторов диаспоры). Выделены произведения, основанные на фольклорном материале, сделан акцент на учебно-методических аспектах их освоения.

Ключевые слова: гуцульский фольклор, фортепианный сборник, композитор, диаспора, творческая активность.

Постановка проблеми. Дослідниця музичної культури української західної діаспори як етнокультурної система Г. Карась підкреслює, що її складовою є багатожанрова і різностильова творчість композиторів [5, с.507–640]. Оскільки фортепіано було найбільш поширеним музичним інструментом в концертній та педагогічній практиці діаспори, то ця обставина зумовлювала потребу відповідного репертуару [4]. Канадська піаністка та музикознавець Люба Жук наголошувала: «Керівним принципом фортепіанної педагогіки є навчання учнів, від початківців до середніх, й вищих класів, на основі повноцінного художнього репертуару» [2, с.107]. Педагогічний репертуар – фортепіанні твори для дітей композиторів української діаспори – слугували матеріалом для виконання основного завдання початкової музичної освіти – розвитку професійно-виконавських здібностей дитини та формування її національної ідентичності. Слідуючи настановам М. Лисенка, С. Людкевича, які наголошували, що навчання музики повинно опиратися на народнопісенні зразки, високопрофесійну методику та культурні традиції народу, переймаючи досвід західноєвропейських композиторів та педагогів ХХ ст. – Б. Бартока, З. Кодая, К. Орфа, які розглядали народну пісню як основу розвитку національної музичної культури та важливий дидактичний засіб музичного виховання дітей, українські композитори в еміграції створили унікальну фортепіанну педагогічну літературу, в якій використано регіональні вияви українського фольклору, у т. ч. гуцульського. Ця література не тільки забезпечувала навчальний процес за кордоном, але й заслуговує на використання в педагогічному репертуарі ДМШ в Україні для розвитку творчої активності учнів.

Аналіз актуальних досліджень. Аналізу різноманітних аспектів фортепіанного педагогічного репертуару композиторів діаспори присвячені праці та статті українських та діаспорних науковців: В. Витвицького, Л. Жук, Г. Карась, Н. Кашкадамової, У. Молко, О. Німилевич, І. Новосядлої, С. Павлишин, А. Рудницького, Н. Толошняк, Л. Філоненка, О. Фрайт, З. Юзюк та ін. [2;4–6;10;11;14;15;17–19]. Автори здійснюють методико-виконавський аналіз окремих фортепіанних збірок та творів, їх систематизацію, наголошують на національній ідеї як основному чиннику формування фортепіанного педагогічного репертуару для дітей та юнацтва у музичному мистецтві української діаспори, на виховному та дидактично-пізнавальному потенціалі цього репертуару, однак питання використання гуцульського фольклору композиторами зарубіжжя ними не виокремлювалося.

Мета статті: висвітлити питання використання гуцульського фольклору у розвитку творчої активності учнів дитячих музичних шкіл (на матеріалі фортепіанних збірок композиторів діаспори). Для досягнення поставленої мети, необхідно вирішити наступні **завдання:** виявити коло композиторів діаспори, які зверталися у своїй

фортепіанній творчості до гуцульського фольклору; виокремити твори, побудовані на фольклорному матеріалі; висвітлити навчально-методичні аспекти їх опанування для розвитку творчої активності учнів ДМШ.

Виклад основного матеріалу. Добре усвідомлюючи важливість створення музики педагогічного спрямування для фортепіано, ряд композиторів та педагогів української діаспори другої половини XX століття спричинилися до цієї місії. У США це – А. Рудницький, В. Безкоровайний, О. Залеський, Я. Барнич, В. Грудин, М. Фоменко, З. Лисько, К. Кукловський, В. Шуть, В. Витвицький, Р. Савицький, В. Кіпа, І. Білогруд, Ю. Олійник, Ю. Оранський, І. Вовк (також у Бразилії), І. Соневицький, Т. Богданська, в Канаді: С. Яременко, З. Лавришин, М. Кравців-Барабаш, Ю. Фіала, Л. Кузьменко, в Англії – С. Туркевич. Жанрово-стильова палітра фортепіанної літератури для дітей, створеної ними, широка і різноманітна. Вона представлена творами віртуозного, концертного плану і мініатюрами власне дидактичного спрямування. Ці твори найчастіше об'єднані у авторські збірки (дитячі альбоми) або цикли. Окремі автори (М. Кравців-Барабаш, Т. Богданська) працювали у сфері упорядкування педагогічних збірників для фортепіано. Спільною рисою педагогічного репертуару діаспорних композиторів є звернення більшості з них до українських пісенно-танцювальних першоджерел. Виступаючи таким чином пропагандистами рідної музичної культури, композитори разом з тим сприяли збереженню в учнів національної свідомості. З. Юзюк підкреслює, що «визначальною стильовою ознакою п'єс більшої частини авторських збірників є загальна мелодизація тематичного матеріалу включно з фактурою супроводжуючих голосів» [17, с.198].

П'єси до «Українського фортепіанного альбому для початківців» були написані протягом 1947–1954 рр відомим піаністом та педагогом *Романом Савицьким* (1907–1960) у таборах для переміщених осіб (м. Берхтесгаден, Німеччина), де він працював директором та педагогом, та у перші роки перебування у США (Філадельфія), де Р. Савицький очолив новостворений Український музичний інститут (УМІ) у Нью-Йорку. Піаніст відчував велику потребу такої літератури у своїй педагогічній діяльності на чужині, тому на підставі власного досвіду вирішив підготувати збірку для початківців-музикантів. Альбом виданий з нагоди 25-річчя УМІ (1977) та перевиданий в Україні (1999) стараннями його сина – Романа Савицького, мол. [13]. До нього увійшло 12 п'єс – від легкого викладу до середньої трудності: 10 мініатюр у формі періоду, створених на основі колядок та українських народних пісень, серед яких п'єса «Верховино» [13, с.11–12], та двох циклів варіацій на теми популярних в народі пісень. Як писав Р. Савицький (мол.) «гармонія, мелодика, фактура та загальний характер п'єс повністю відповідають розумінню і технічним можливостям дітей молодшого шкільного віку. Автор звернувся власне до українських народних мелодій, через те, що вони є сприятливим матеріалом для детального та цікавого пояснення і для прищеплення молоді ейфонії рідної музики» [14, с.3.]. П'єса «Верховино» побудована на фольклорному матеріалі, який став основою для його хорового опрацювання класиком української музики Миколою Лисенком (1842–1912) під назвою «Верховино, світку ти наш». Ідучи шляхом індивідуалізації двох контрастних образів (ліричного і танцювального), М. Лисенко поєднує в одному творі два різні жанри – ліричну народну пісню «Верховино, світку ти наш» на слова українського письменника Миколи Устияновича (1811–1885) та народну коломийку. У п'єсі Р. Савицького використано обидві теми, які відповідно складають просту двочастинну форму (A+B). Кожен з двох класичних періодів має варіаційну побудову ($A = a+a_1$) + ($B = b+b_1$). Фактура твору – прозора, скупа, у розвитку мелодії у другому реченні другої частини композитор застосовує підголосковість. Щодо технічних аспектів оволодіння грою на інструменті, то Р. Савицький пропонує тут опанування різними шрихами (*legato*, *staccato*), одночасне їх поєднання у різних руках; виховання почуття ритму (*синкопи*), вміння швидкого переключення у контрастних темпах (*andante*, *allegretto*), контрастній динаміці (*p*, *f*). Як підкреслює І. Новосядла, «дуже простий фактурний виклад, мелодія, яка легко запам'ятовується, зручне діапазональне розташування, вдало підібрана аплікатура допомагають учневі-початківцю швидко вивчити твори» [10, с.234]. Хоч твір має два контрастні образи, однак вони доступні і зрозумілі світові дитини. Сприйняттю, розумінню і відтворенню образного змісту твору сприяє літературний текст, який міститься в альбомі [13, с.19]. Втілені в широкій гамі виражальних засобів, вони розвивають різні види виконавських прийомів на початковому етапі навчання. Альбом Р. Савицького, завдяки національному колориту та глибокій художній виразності користувався увагою у навчальних музичних закладах української діаспори в Німеччині та США, а після його публікації в Україні, увійшов до педагогічного репертуару ДМШ.

Уваги заслуговують п'єси О. Залеського та Я. Барнича із США для учнів середнього шкільного віку. Фортепіанна творчість для дітей *Осипа Залеського* (1892–1984) обмежується невеликими п'єсами, що об'єднані циклами «Фортепіанові мініатюри» та «Коляди, колядки, щедрівки». Поза циклом написана п'єса «Верховино» [3]. Всі вказані твори видані накладом автора Українським Музичним Видавництвом у Боффало. П'єса «Верховино», яка поєднує дві контрастні музичні теми – повільну, наспівну та швидку, танцювальну, теж написана за мотивами хорової обробки М. Лисенка, однак вона більш складніша, як аналогічний твір Р. Савицького. Двочастинна форма (A+A1) членується на періоди, які варіюються у другій частині за рахунок октавних ходів та пасажів шістнадцятими нотами, перенесенням фактури у вищі регістри, зміною штрихів.

Фортепіанні дитячі твори *Ярослава Барнича* (1896–1967) поєднують українську пісенність та слідування західноєвропейській композиторам [1]. Три з них написані композитором ще під час навчання в Коломийській гімназії (1906–1914). Це перші спроби юнака, якому близькі мелодії Гуцульщини та Покуття, де він народився. В них, як наголосує дослідник творчості композитора Л. Філоненко, «поєднуються самобутність музичної мови, оригінальність викладу, яскрава образність і простота, що є важливим моментом дитячого сприйняття» [15, с.8]. Твір «Під сумну годину» (Думка і коломийка *a-moll* з акордами М. Манулякової) [1, с.15–17] був присвячений Ярославу та Надії Войнаровським, продовжує традиції, започатковані українськими композиторами кінця XIX ст. П'єса складається з двох невеликих за обсягом частин. Перша частина «Думка» (*Andante*), написана в традиціях жанру (на тлі глибоких й оксамитових октав у басі звучить протяжна й наспівна, епічного плану мелодія), як правило, використовується гомофонно-гармонічна фактура. Контрастом є друга частина – «Коломийка» – швидкий і колоритний танець, в основі якого народні наспіви й мотиви. Фольклорне походження танцю підкреслюється орнаментикою (мелізмами), синкопованим ритмом, акцентуванням слабких долей такту, гуцульським ладом (гармонічний мінор з підвищеним четвертим ступенем). В цілому, ладово-гармонічна палітра композиції побудована на народних інтонаціях.

Марта Кравців-Барабаш (1917–2002) з Канади є автором кількох музично-педагогічних фортепіанних збірників «Моя Україна», «Колядки і щедрівки», упорядником збірників «Співаночки для дітей» та «Твори українських композиторів для фортепіано». Музичний альбом «Моя Україна» виданий в рамках видань «Українського музичного фестивалю», ініціатором проведення якого була М. Кравців-Барабаш, і належить до так званих «музичних абеток», в яких «пріоритетним є засвоєння найважливіших прийомів гри саме в період «знайомства» дитини з інструментом» [17, с.199]. Ця авторська школа гри на фортепіано складається з трьох зошитів (видані 1978, 1979, 1982 рр.), в яких представлено 84 українські народні пісні та танці в полегшеній обробці для фортепіано (у 1-му зошиті – 30 п'єс, у 2-му – 29, у 3-му – 25). Вони знайомлять дітей з інструментом, способами гри на ньому, надають перші відомості про аплікатуру і педалізацію. Велике дидактичне значення має художнє оформлення посібників. Альбом «Моя Україна» збагачений яскравими обкладинками та ілюстраціями (художники: Ніна Мудрик-Мриц, Олена Литвин), які сприяють активізації образної уяви та асоціативного мислення юних виконавців. На титульній сторінці зображені діти за фортепіано, а на кінцевій – національні музичні інструменти, у т. ч. гуцульські: сопілка, трембіта, дуда, цимбали. Твори розміщені за технічною складністю. Перша книжка призначена для дошкільнят, дві наступні – для молодших школярів. Як наголошує У. Молчко, упорядник, добираючи різнохарактерні фольклорні зразки, опиралася на основні жанрові сцени – пісня, танець, марш: «Саме в них музика знаходиться в нерозривній єдності зі словом і рухом, і це допомагає дитині відразу включитися процес активної дії» [6, с.44]. Крім українських народних пісень, авторка використала танцювальні мелодії (у т. ч. з Гуцульщини – «Аркан» (книжка №2), «Коломийка» (два варіанти в книжці №1, один варіант в книжці №2), «Гуцулка» (книжка №3), на прикладах яких діти мають змогу ознайомитись з характерними для регіону танцями. Фортепіанна фактура «Коломийки» та «Аркана» з другої книжки ускладнюється за рахунок введення різноманітних акомпанементів, що відображають звучання бурдонних квінт, які властиві фольклорним зразкам. У третій книжці композиторка ознайомлює учнів із народними інструментами. Це п'єси: «Сопілка» (мелодія Я. Барнича), «Трембіта», «Троїста музика», «Там, де грали цимбали»). У п'єсі «Сопілка» яскраво передано імітування сопілкових награвань, у композиціях «Троїста музика» і «Там, де грали цимбали» передано звучання народного інструментального ансамблю. Авторка, приділяючи велику увагу вихованню в учнів поліфонічного мислення, яке досягається використанням в обробках різних видів багатоголосся, у творі «Трембіта» використовує імітаційний виклад. У цій п'єсі мотиви «перегукуються» в різних регістрах, таким чином композитор подає найпростіший приклад трипальної романтичної фактури, де на тлі витриманого басу звучить рухливий підголосок, який супроводжує мелодію [6, с.45–46]. Різноманітність піаністичних завдань пов'язані з пісенно-танцювальним началом творів. «Саме воно визначає відповідні виконавські завдання, які допомагають учням оволодіти навичками кантиленної гри, основними «формулами» дрібної техніки, познайомитися з найпростішими формами поліфонічного викладу» [17, с. 199]. Фортепіанна збірка «Моя Україна» М. Кравців-Барабаш є вартісним музично-педагогічним збірником, який збагатив український піаністичний дидактичний репертуар. В обробках композиторки, де використано мотиви гуцульського фольклору, простежується використання ладів народної музики, глибоке проникнення в образний світ дитини. Погоджуємося із висновком У. Молчко про те, що альбом «Моя Україна» «є тим національно спрямованим збірником, який виховує патріотичні почуття, знання і любов до рідної культури» [6, с.46]. Він долучається до лінії в українській фортепіанній педагогіці, започаткованій у свій час І. Берковичем, перекикається за своєю педагогічною спрямованістю, фольклорною основою та оформленням видання зі збірником «Дітям» угорського композитора Б. Бартока, відіграє значну педагогічну та виховну роль, що зумовило його перевидання в Україні (Львів) в 90-х рр. ХХ ст.

У творчості *Миколи Фоменка* (1894–1961) із США окрім циклу «Моя веселка» є цікавий твір «Поєма Карпат», побудований на темах хорової обробки М. Лисенка «Верховино, світку ти наш». Він вміщений до збірки фортепіанних творів українських композиторів для молоді, який упорядкувала знана американська піаністка українського походження Таїса Богданська (нар. 1927) [16, с.50–54]. Твори цієї збірки є складними і використовуються в педагогічному репертуарі учнів 5–9 класів ДМШ. Хоч у «Поємі Карпат», переважає здебільшого гомофонно-гармонічний тип фактури, проте твір насичений певними піаністичними труднощами: складним ритмом (синкопи), особливими видами ритмічного поділу (тріолі, секстолі, новемолі), використання дрібних тривалостей (шістнадцяті, тридцять другі), стрибками, гамоподібними, арпеджованими, глісандуючими пасажами, октавними ходами, октавно-акордовою перекличкою, трелями (які імітують гру на сопілці), тремоло, одночасна гра контрастними штрихами, виконання яких вимагає чіткої координації ігрових рухів.

Автором чисельних фортепіанних творів був композитор, піаніст і педагог *Антін Рудницький* (1902–1975) із США – один із представників українського авангарду. Українська народна пісня надихає композитора на створення багатьох фортепіанних творів – концертних п'єс, варіацій. Привертає увагу цикл «Два українські танці для фортепіано» [12; 20], що представляє контрастні п'єси: «Чоловічий танок» та «Гуцульський танок». Друга побудована на танцювальній мелодії Гуцульщини.

Висновки. Проаналізовані фортепіанні твори композиторів діаспори є фольклорними зразками в авторській обробці, мають чітко виражену навчально-методичну спрямованість, оскільки розвивають у дитини конкретні піаністичні навички (майстерність агогіки та фразування, володіння акордовою та октавною техніками, арпеджіо, технікою регістрових стрибків і позиційної гри) і творчу уяву. «Яскрава, виразна образність фортепіанних мініатюр пробуджує фантазію дітей, розвиває їх творчу думку. Лірична наповненість, загострений емоційний тон музики, зображення знайомих дітям явищ і предметів в межах їх слухових уявлень полегшує сприйняття ними творів, засвоєння різних технічних прийомів виконання. Саме це забезпечує велику художню вартість, пізнавальну та виховну цінність більшості видань» [17, с.201]. І. Новосядла підкреслює, що розуміючи вагу національного репертуару, вищезгадані автори використали у своїх збірках для молодих піаністів фольклорні зразки, котрі здатні виховати патріотичні почуття та викликати інтерес до рідної культури, до її традицій, до популярних танцювальних мелодій. «Кожна збірка побудована за принципом поступового зростання складності п'єс. Дидактична спрямованість визначається формуванням у п'єсах піаністичних навичок: використання основних прийомів гри, оволодіння різними штрихами, вироблення координації ігрових рухів, розвиток поліфонічного слуху. Простота мелодичного малюнка, детальні фразувальні,

агогчні, артикуляційні та аплікатурні вказівки роблять збірки зручними для використання в навчальному процесі..., а запропоновані ілюстрації стимулюють розвиток творчої уяви учня» [11, с.119]. Опрацьовані композиторами відомі гуцульські мелодії, взяті за основу дидактичних п'єс, ніби перекидають місток до п'єс українських композиторів кінця XIX – поч. XX ст. – М. Завадського, А. Єдлічки, Я. Лопатинського та ін., написаних для домашнього музикування. У своїх мініатюрах композитори не обмежуються традиційним викладом основної теми з гармонічним супроводом: п'єсам притаманний варіантно-варіаційний тип розвитку, використовується підголоскова поліфонія, модуляційні звороти, ладові відхилення. Крім того, теми відомих пісень трансформуються за характером і змінюють свій первісний вигляд. П'єси композиторів діаспори, що адресовані дітям різного шкільного віку, передбачають певну піаністичну підготовленість: володіння октавною, акордовою, дрібнопальцевою та кантиленною технікою, навичками гри «стрибків», подвійних нот тощо. Вони є корисним дидактичним матеріалом, оскільки не лише розвивають піаністичні навички, а й завдяки «оновленому» вигляду відомих українських мелодій сприяють пробудженню зацікавленості учня до рідної пісні [11, с.122]. Звернення митців діаспори до національних традицій, використання українських народних мелодій, які чітко віддзеркалюють ментальність нації, у фортепіанних опусах для дітей не було випадковим: включення обробок народних пісень у навчальний репертуар було своєрідним поверненням до рідної культури, адже, за словами А. Кос-Анатольського, українська пісня завжди була останнім бар'єром, який боронив нас перед утратою національного самоусвідомлення. У чужомовному оточенні та процесах асиміляції, які супроводжували буття українців за кордоном, використання подібного педагогічного репертуару мало неоціненне виховне значення. Актуалізація цього набутку української діаспори в навчальному процесі в сучасній Україні протидіяла б повальному захопленню учнів чужою культурою. Те, що твори вищезгаданих композиторів поряд із творами інших українських митців стали основою національного педагогічного репертуару учнів УМІ, апробовані впродовж більше 50-ти років, є важливою підставою для використання їх у сучасному педагогічному процесі в дитячих музичних навчальних закладах України, у т. ч. Карпатського регіону.

1. Барнич Я. Дитячі твори для фортепіано [Ноти] / Я. Барнич / [ред.-упор., вступна стаття Л. Філоненко]. – Дрогобич : Коло, 2007. – 36 с.
2. Жук Л. Фортепіанні твори композиторів українського походження в Канаді і США: дисертація ... для одержання наукового ступеня доктора філософії з музикології / Л. Жук [наук. керівник др. А. Бриттан; рецензент проф. М. Скорик; філософський факультет УВУ]. – Мюнхен, 2007. – 185 с. // Архів Українського вільного університету (Мюнхен, Німеччина). Колекція дисертацій.
3. Залеський О. Верховина : для фортепіано [Ноти] / О. Залеський. – Бофало, 1975. – 2 с. [Серія «Українське музичне видавництво», Ч. 25].
4. Карась Г. Маловідомі фортепіанні твори українських композиторів-емігрантів ХХ ст. у США : питання навчального репертуару в класі загального та спеціалізованого фортепіано / Г. Карась // Загальне та спеціальне фортепіано у мистецькому просторі України [Текст]: зб. статей. – ЛНМА ім. М. Лисенка; [редкол. : І. Пилатюк (гол. ред.) та ін.; ред.-упоряд. З. Жмуркевич, М. Герєга]. – Львів : СПОЛОМ, 2012. – С.328–338. – (Наукові збірки ЛНМА ім. М. В. Лисенка; вип. 27; серія : Виконавське мистецтво).
5. Карась Г. Музична культура української діаспори у світовому часопросторі ХХ століття : [монографія] / Г. Карась. – Івано-Франківськ : Тіповіт, 2012. – 1164 с.
6. Молчко У. Марта Кравців-Барбаш та її фортепіанний альбом «Моя Україна» / У. Молчко // Наукові записки Терноп. нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка та НМАУ ім. П. І. Чайковського. Серія : Мистецтвознавство. – Тернопіль-Київ, 2005. – № 3(15). – С.40–47.
7. Моя Україна. Українські пісні для малих дітей в обробці на фортепіан Марти Кравців-Барбаш. Перша книжка. [Ноти]. – Торонто : Український музичний фестиваль, [б. р.]. – 32 с.
8. Моя Україна. Українські пісні для малих дітей в обробці на фортепіан Марти Кравців-Барбаш. Друга книжка. [Ноти]. – Торонто : Український музичний фестиваль, [б. р.]. – 32 с.
9. Моя Україна. Українські пісні для малих дітей в обробці на фортепіан Марти Кравців-Барбаш. Третя книжка. [Ноти]. – Торонто : Український музичний фестиваль, [б. р.]. – 32 с.
10. Новосядла І. «Дитячий альбом» як цикл мініатюр у фортепіанній педагогічній літературі західноукраїнських композиторів І половини ХХ століття / І. Новосядла // Вісник Прикарпат. нац. ун-ту. Серія: Мистецтвознавство. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2007. – Вип. X–XI. – С. 230–237.
11. Новосядла І. Національна ідея як основний чинник формування фортепіанного педагогічного репертуару для дітей у музичному мистецтві українського зарубіжжя II половини ХХ ст. / І. Новосядла // Вісник Прикарпат. нац. ун-ту. Серія: Мистецтвознавство. – Івано-Франківськ, 2009. – Вип.15–16. – С. 115–124.
12. Рудницький А. Дві п'єси для фортепіано [Ноти]. / А. Рудницький / [упор., ред. та передмова Т. Воробкевич]. – Львів : ЛДМА ім. М.Лисенка, 2006. – 18 с. – [Український педагогічний репертуар].
13. Савицький Р. Український фортепіанний альбом для початківців [Ноти] / Р. Савицький / [упор. О. Смоляк]. – Тернопіль : Астон, 1999 – 20 с.
14. Савицький Р., мол. Вступне слово / Р. Савицький, мол. // Український фортепіанний альбом для початківців [Ноти] / Р. Савицький / [упор. О. Смоляк]. – Тернопіль : Астон, 1999 – С.3.
15. Філоненко Л. Повернутий із забуття / Л. Філоненко // Барнич Я. Дитячі твори для фортепіано [Ноти] / Я. Барнич / [ред.-упор., вступна стаття Л. Філоненко]. – Дрогобич : Коло, 2007. – С.3–9.
16. Фортепіанні твори українських композиторів для молоді / [зібрала Таїса Богданська]. Частина друга. [Ноти]. – Тернопіль : АСТОН, 2000. – 84 с.
17. Юзюк З. До проблеми систематизації авторських збірників фортепіанних творів для дітей та юнацтва композиторів України та української діаспори II половини ХХ ст. / З. Юзюк // Наукові збірки Львів. нац. муз. академії ім. М. В. Лисенка. – Вип.22 «Музикознавчі студії –2010» : зб. ст. – Львів : «Сполом», 2010. – С. 195–203.
18. Юзюк З. Фольклорні джерела у фортепіанних творах малих форм з авторськими педагогічними збірниками українських композиторів 2-ї пол. ХХ ст. / З. Юзюк // Музикознавчі студії Ін-ту мистецтв Волинського нац. ун-ту ім. Лесі Українки та НМАУ ім. П. Чайковського : зб. наук. пр. – Вип. 6 / [ред. кол. Рожок В. І., Посвалюк В. Т. та ін. ; упоряд. О. Коменда] – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – С. 248 –256.
19. Юзюк З. Фортепіанні твори композиторів української діаспори у педагогічному репертуарі / З. Юзюк // Наукові записки Терноп. нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка та НМАУ. Серія: Мистецтвознавство. – Тернопіль, 2009. – № 1 (20). – С. 111–118.
20. Rudnytsky A. Two Ukrainian Dances for piano, op. 36 /A. Rudnytsky. – N.Y : Henri Elkan Music Publisher Co, INC; HASTINGS on the HUDSON, [1985] – 14 p.

Михайло Гнатюк,

кандидат мистецтвознавства, доцент,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Mihaylo Hnatyuk,

candidate of Fine art,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

УДК 745 / 749: 37. 011. 31
ББК 85. 10

НАРОДНЕ ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНЕ МИСТЕЦТВО І ЛАНДШАФТ ГУЦУЛЬЩИНИ ТА ПОКУТТЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ХУДОЖНЬОЇ ТВОРЧОСТІ, РОЗВИТКУ І ВИХОВАННЯ УЧНІВ

FOLK ARTS AND CRAFTS AND THE LANDSCAPE OF HUTSUL AND POKUTTYA AS A SOURCE OF ARTISTIC AND AESTHETIC EDUCATION OF PUPILS

У статті розкрито традиції виготовлення художніх виробів з глини, дерева, металу, тканин і умови становлення шкіл та осередків. Проведено аналіз творчості дітей і народних майстрів, показано її значення та вплив на розвиток, виховання моральних, духовних цінностей, національної свідомості і творчої активності.

Ключові слова: народне мистецтво, традиція, майстерність, художня культура, творчість, естетичне виховання, вироби, ландшафт тощо.

This article deals with the tradition of making art production from clay, wood, metal, textiles and conditions for the formation of schools and communities.

The analysis of children and craftsmen is made, it is shown its importance and influence on the development and education of moral and spiritual values, national consciousness and creative activity.

Keywords: folk art, tradition, craftsmanship, artistic culture, creative work, aesthetic education, art production, landscape and so on.

В статье освещены традиции изготовления художественных изделий из глины, дерева, металла, ткани и условия становления школ и центров. Проанализировано творчество детей и народных мастеров, раскрыто ее значение и влияние на развитие, воспитание моральных, духовных ценностей, национальной сознания и творческой активности.

Ключевые слова: народное искусство, традиции, мастерство, художественная культура, творчество, эстетическое воспитание, изделия, ландшафт и т. п.

Постановка проблеми. Світ, у якому проживає нині людина, перебуває у стані перманентних змін. Сучасні інформаційні технології, які є ознакою прогресу, проникли у різні сфери її діяльності, не оминули і мистецтво. Проте, аби стати високо кваліфікованим вчителем художніх дисциплін нині, окрім володіння комп'ютером, куди важливіше мати необхідні знання, вміння і навички з народного і професійного мистецтва, їх історії, видів, жанрів, художніх технік тощо. Особливого значення у справі національного, естетичного, патріотичного виховання набувають знання народного декоративно-прикладного мистецтва, як невичерпного джерела етнотерапії, краси, натхнення і прогресу.

Мета статті – висвітлити традиції творення художніх виробів на Гуцульщині і Покутті, особливості творчої праці народного майстра і дитини й обґрунтувати доцільність їх використання в сучасних загальноосвітніх навчальних закладах.

Народні художні ремесла, їх значення для розвитку творчих здібностей, національного, естетичного виховання тощо стали предметом нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Серед численних осередків народних художніх промислів України своєрідністю орнаментів, багатством різновидів і форм народного мистецтва виділяються Гуцульщина та Покуття [1]. Ці етнографічні території є унікальними і неповторними завдяки багатим природним ресурсам: мальовничим ландшафтам, своєрідній мові, музичній і пісенній культурі. Але найбільше тут проживає майстрів декоративно-прикладного мистецтва: писанкарів, вишивальниць, ткачів, різьбярів, мосяжників, керамістів –представників певних шкіл та напрямків, що мають прадавні традиції. Ще на початку ХХ ст. етнограф Володимир Шухевич відзначав, що «прастарий домашній промисл, зв'язаний тісно з житем, обичаями і звичаями Гуцулів, виробив, під впливом місцевих обставин, спеціалістів, з посеред яких одні, не могучи вижити з клаптика городу, що становив

їх самотнє добро, мусіли шукати іншого зарібку, – другі силою своєї вдачі і замилювання посьвячували хвилі вільні від буденного заняття на виріб або прикрасу предметів, що служать до їхнього вжитку; під впливом одних або других пробував кождий Гуцул свої молодечі сили в галузях промислу, найдоступніших для кождого, а то: в різьбярстві і в мосяжництві, виливаючи у них те, що бачив у власній хаті, у церкві та на предметах довкола себе; як небудь воно і було, а всеж таки бачимо на усіх гуцульських виробах, чи вони примітивні чи артистичні, заховані старі звичаї і місцеві традиції, які власне створили в Гуцульщині спеціальний домашній промисл, через що його вироби, зв'язані тісно з ношею та вичаями Гуцулів, не тільки відповідають повній місцевим обставинам і потребам, але надто носять на собі національні прикмети” [8, с.268]. Він підкреслив, що в жодному закутку нашої Русі домашній промисел не відіграє такої важливої ролі як у гуцулів і ніде не відзначається таким високим рівнем художнього оздоблення.

Природні, географічні, економічні чинники та людський фактор сприяли тому, що в окремих селах і містах розвивалися певні види народних художніх промислів. Різноманітні вироби із глини виготовляли майстри з Пістиня: Дмитро Зінтюк, Красовські, Кошаки, Волощуки, Табахарники, Тимчуки. У Косові гончарством займалися М. Ковальський, О. Бахматюк, Баранюки; у Коломиї – родини Словіцьких, Никоровичів, Кахникевичів та інші. Коломийська гончарна школа, тривалий час (1876-1914 рр.) впливала на художній, економічний розвиток краю [1, с. 97-106].

Українське гончарство загалом наділене низкою ознак, притаманних кераміці античних часів, зокрема древньої Еллади, а мальована кераміка Трипілля, за твердженням професора Ю. Лашука, “була живим ґрунтом не тільки і не стільки стародавньої грецької кераміки, скільки – до того ж у значно більшій мірі – сучасної української народної кераміки, зумовили її творчу багатогранність, стильову варіантність, яка цю спадщину, творчі принципи і концепції, її творчий канон не лише дивовижно зберегла, а й оригінально продовжила, збагатила, аби у ХІХ – на початку ХХ століття зробити такі творчі відкриття, досягнути таких вершин декоративності, які не мають собі аналогів на планеті” [2, с. 19].

Кераміка на Прикарпатті має яскраво виражену неповторність. Характерною рисою творчості Дмитра Зінтюка з Пістиня були сюжетні, орнаментальні композиції на колачах, збанках, свічниках. Це мальовниче село прославив і Петро Кошак, який відзначився створенням оригінальних рослинних та анімалістичних мотивів, що ритмічно заповнюють всю поверхню виробів. Окрім традиційних жовтої, зеленої і коричнево-червоної, майстер використовував ще й синю фарбу.

У Косові, окрім визначного майстра Олекси Бахматюка в ХІХ столітті працювали Петро Гаврищів і Петро Баранюк. Вироби побутового призначення, які вони виготовляли, прикрашені в основному рослинними орнаментами, що доповнюють сюжетні композиції з гуцульських музик, танцюючих пар, сцени з життя пастухів, ремісників, мисливців.

У середині ХХ століття відомими майстрами з кераміки були подружжя Рошчіб'юків, М. Тим'як з Косова, гончар Михайло Волощук з Кут.

До косівської школи кераміки належала Павлина Цвілік (1891-1964), яка тривалий час була провідним гончарем регіону. Окрім традиційних виробів майстриня виготовляла фігурний посуд, а також скульптурні композиції: “Гуцул”, “Гуцулка”, “Чабан” та інші, які нині зберігаються в багатьох музеях. Її внука, Заслужений майстер народної творчості України Надія Вербівська, нині виготовляє напрочуд високохудожні вазы, тарелі, куманці, глики, сільнички, цукорниці, макітри, фруктівниці, які відзначаються декоративністю і гармонійністю форми.

З відновленням у 1946 році Косівського художнього училища почалося системне навчання професійних майстрів і художників різних видів народних промислів, в тому числі й кераміки. Розвиток фігурного посуду, іграшок та дрібної скульптури пов'язаний з творчістю Василя Аронця та Михайла Кікота. Твори В. Аронця “Чабан”, “На полонині”, “Гуцульське весілля”, “Гуцульський базар”, “Лісоруби”, “Плотарі”, “Трембіта”, “Щастя матері”, “До школи”, які відзначаються узагальненою формою і об'ємом, промальованими лицами. М. Кікоть часто виконував композиції на теми політичних подій.

Тему казок у кераміці на початку 90-х років розвивало подружжя Василя та Олександри Швеців. У цей період у майстернях Косівського художньо – виробничого комбінату працювали прославлені митці: Валентина Джуранюк, Василь Стрипко, Ярослав та Євгенія Зарицькі, Василь Івасюк, Оксана Бейсюк, Василь Гривінський, Михайло Трушик, творчість яких добре відома в Україні. Косів нині – одне з найбільш розвинутих у мистецькому плані міст. Тут проживає чимало знаних відомих художників і майстрів, які часто влаштовують для туристів виставки-продаж своїх виробів.

Основними виробничими галузями на Гуцульщині окрім кераміки здавна вважається ткацтво, килимарство, художня обробка дерева, зокрема різьбярство та інкрустація. У середині ХХ століття працювали майстри художньої обробки дерева, що продовжували давню мистецьку традицію своїх предків: у Яворові – Юрій і Семен Корпанюки – нащадки прославлених різьбярів Шкрібляків; у Річці – Кіщуки, Тонюки, боднарі Грималюки; у Брустурах – Грєпиняки, Миклащуки, Петро Ткачук, Микола Габорах; у Косові – Василь і Микола Девдюки, Микола Тимків, Василь Кабин та багато інших. Їхні мистецькі вироби зберігаються нині у багатьох музеях України та світу.

Село Брустури одне із найвідоміших у минулому осередків різьбярства і мосяжництва - спадкового ремесла гуцульських родин, звідки походять прославлені майстри: Дручківі, Дутчаки, Шмадюки та інші. Їх вироби: ножі, топирці, лускоріхи, пряжки, люльки, перстені, хрестики тощо – це золотий фонд багатьох музеїв. Тривалий час у Брустурах вироби із сиру: баранчики, курочки, коні, олені виготовляла Марія Матійчук, а нині цим промислом займається Марія Петрів.

Відомим центром писанкарства і вишивки в регіоні вважається Космач, проте ці види народної творчості не так давно були поширені у кожному галицькому селі. І цьому сприяє мальовнича природа, ландшафт, багатотисялі мистецькі традиції краю, які були джерелом творчого натхнення для майстрів ще 20-30 років тому, а нині, на превеликий жаль, безслідно зникають.

Естетична привабливість творів народного мистецтва, узагальненість образів, простота і гранична економія засобів, властивість малим виражати багатогранність – корінні принципи народного мистецтва. На відміну від професійного в народному мистецтві вони виражені об'ємніше і стрункіше, і характеризують його загалом. Воно існувало задовго до самої науки естетики і професійного мистецтва, які мають теж давнє походження. Основним джерелом народної естетики є краса рідної землі, яка виховує у людей поетичне сприйняття світу, надихає на творчість. Образи рідної природи лягли в основу декоративно-прикладного мистецтва – нині це створення предметів домашнього вжитку. В минулому народне мистецтво було тісно пов'язане з побутом, укладом життя його творців, здебільшого селян і ремісників. Народжене у певному краї воно є виразником національних і етнічних рис жителів тієї місцевості. Народний майстер є продовжувачем давньої колективної традиції, що відрізняє його від самодіяльного і професійного і водночас демонструє власні вміння та хист [3, с. 45].

Роль і значення ручної творчої праці для виховання і розвитку молодшої людини набуває нині особливо важливого значення. Вміння створювати красиві і функціональні вироби – посуд, меблі, вжиткові тканини, одяг, гобелени, потрібно не менше, а ніж знання комп'ютера чи іноземної мови. У мистецтві загалом і народному декоративно-прикладному зокрема, своя мова – мова символів, образів, барв, форм, матеріалу. Воно є важливим засобом національного, патріотичного, естетичного, трудового виховання.

На важливості природи і творів мистецтва у психоемоційному розвантаженні людини наголошує психолог Т. Титаренко: “Дбаючи про ефективність праці навколо конвеєрів, намагаються створювати зелені оази з усіляких рослин, ускладнюючи, прикрашаючи навколишнє середовище, привносячи в нього природну неповторність. Око має відпочити чи то в акваріумних глибинах, чи на зелених кронах, чи на мозаїках та гобеленах” [7, с. 157]. Проте око не тільки відпочиває. Від його вміння бачити залежить розвиток інтелектуальної, духовної, емоційної сфери людини та інших важливих психічних процесів, які тренуються і розвиваються завдяки заняттям образотворчим мистецтвом, спілкуванню з природою, що особливо актуально у час бурхливого розвитку інформаційних технологій і ринкових відносин. Мусимо констатувати, що процеси урбанізації, використання новітніх технологій, значною мірою негативно вплинули на традиційну художньо-матеріальну культуру, зокрема автентичне мистецтво. У багатьох регіонах відійшли в минуле різьблені дерев'яні, вишиті і ткані натуральні вироби, орнаментовані яйця (писанки), витинанки, вироби з глини, а сама архітектура жителів та населених пунктів загалом, набула нових сучасних форм. Людина все більше втручається і не завжди обґрунтовано видозмінює навколишнє природне середовище. Натомість широкого використання набули привізні, здебільшого синтетичні, з незрозумілим орнаментом вироби славнозвісного кітчю, які є ознакою занепаду мистецтва і поширення масової культури.

Надзвичайно важлива роль мистецтва у пробудженні творчої активності й національної свідомості, генерації споконвічних ідей добра й краси, що є джерелом моральних і духовних цінностей. Завдяки заняттям мистецтвом діти вчать шанувати людей праці, гармонійному ставленню до історичної, культурної та духовної спадщини. Про це наголошував мистецтвознавець Володимир Січинський ще на Першому українському педагогічному конгресі у Львові 1935 року. У доповіді “Ужиткове мистецтво в системі мистецького виховання” він пропонував програму розвитку художньої освіти, в якій важливого значення надав ужитковому мистецтву та його ролі в національному вихованні української молоді. Доповідач радив навчати малюнку і ручній праці на кращих зразках народних художніх промислів та ремесел (вишивки, писанкарства, бондарства, токарства, різьби на дереві), на яких наочно показувати процес, техніку і послідовність виконання і тим самим прилучати вихованців до суспільно корисної праці, виховувати характер і любов до національного мистецтва. Мистецтвознавець запропонував використовувати його бачення і розуміння окремих видів народного мистецтва, художніх технік і системний підхід до планування, узгодження навчальних програм, поєднання теоретичних і практичних завдань, міжпредметних зв'язків тощо [4, с. 134–142].

Сучасні діти надмірно захоплюються комп'ютерами, тому посилення ручна праця, піші подорожі рідним краєм, мають стати програмою оздоровлення майбутнього покоління. Особливо це актуально у ранньому шкільному віці, коли діти найбільш чутливі до зовнішніх подразників навколишнього середовища і піддатливі до виховання і вивчення народного мистецтва. Їх успіх значною мірою залежить від розвитку естетичної культури, середовища в якому вони перебувають і речей котримі користуються.

Про значення краси природи і мистецтва для виховання та фізичного, естетичного, емоційного розвитку молодшої людини писав видатний педагог Василь Сухомлинський. Він підкреслює, що прекрасний ландшафт має такий позитивний вплив на розвиток молодшої душі, з яким важко змагатися педагогу. Найважливішим завданням естетичного виховання є навчити дитину бачити у красі навколишнього світу, людських стосунках духовне благородство, доброту, сердечність і на цій основі утверджувати прекрасне в самій собі [5, с. 177].

Неймовірно важливо аби з раннього віку дитина відчувала захоплення красою природи і творіннями рук людських та розуму, тоді прекрасне має найвагоміший вплив на формування свідомості, волі, культури почуттів. З перших днів шкільного виховання дітей дуже важливо навчити їх бачити, сприймати, відчувати, розуміти красу природи і суспільних відносин. “Сприймання, осмислення прекрасного – це основа, стрижень естетичної

освіченості, серцевина тієї естетичної культури, без якої почуття залишаються глухими до всього благородного й високого в житті”- писав В. Сухомлинський [5, с. 178].

“Так само, як з перших шкільних днів, необхідно вдумливо піклуватися про виховання розуму, треба, образно кажучи, няньчити ще одне дуже чутливе, примхливе дитя - естетичне чуття дитини. Ми вчимо бачити найтонші відтінки краси природи в усі пори року, в будь-яку погоду. Для виховання дуже важливо знайти куточки краси і хвилини краси, що їх дитина повинна побачити, відчути, зрозуміти, зберегти назавжди у своєму серці” [5, с. 178].

Особливу роль у процесі естетичного виховання відіграють творчість і мистецтво, які є проявом людської душі. Як для виховання трудової майстерності необхідні тривалі вправи руки, що розвивають розум, інтелектуальні здібності, так для виховання духовної, моральної, емоційної, естетичної культури, потрібні тривалі вправи органів чуття, насамперед зору й слуху. Спостереження і пізнання природи, людини, на думку педагога, є першою сходинкою в опануванні живописом. В. Сухомлинський стверджував, що розглядання картин - це поглиблене їх пізнання і вирішальну роль у ньому відіграють емоції та почуття. “Як гімнастика випрямляє тіло, так мистецтво випрямляє душу” [6, с. 544]. Отож діти, які протягом навчання й виховання в школі займаються художньою творчістю: відвідують гуртки, студії, школи, живуть у гармонії з природою, в подальшому більш адаптовані до життя, краще справляються з підлітковими та життєвими проблемами.

Народне мистецтво було і є виразником естетики, гуманізму і демократичних перетворень нашого народу. Воно тісно пов'язане із національною культурою і є її візитною карткою. Шанобливе ставлення народних майстрів до матеріалу, зв'язок з природою, формувало відповідне світобачення, етнокультуру та психологію. Воно тісно пов'язане з фольклором, народними звичаями та обрядами. Для народного мистецтва властиві простота форм, економія засобів і водночас художня виразність, уміння малим говорити про велике. Естетика сучасного гончарства, виробів з дерева, металу, розпису та інших художніх промислів має незвичайно важливий вплив на розвиток молоді душі. Формувати етнокультуру у дитинстві означає закладати міцний фундамент національного, патріотичного, естетичного виховання. І навпаки, не вивчати народне мистецтво в школі, це ростити покоління духовно убогих безбатченків, людей без роду і племені, які не знають своєї історії, традицій, не мають духовного підґрунтя.

Висновки. Підсумовуючи власні дослідження і попередників приходимо до висновку, що творчість дітей обумовлена віковими і психологічними особливостями. В поведінці переважає невимушена безпосередність, на все яскраве і незвичне увага їх не стійка. Суттєву роль у процесі сприймання дитини відіграє уява, вразливість, спостережливості. Оточуючий світ вони передають без деталей, фокусуючи увагу на головному. У своєму сприйнятті діти скоріше символістичні ніж натуралісти тому і світ здебільшого сприймають узагальнено. Народні майстри теж нехтують у своїй творчості деталями і показують найбільш типові і характерні з неабиякою виразністю. Діти творять для себе з радості, у них є вроджені відчуття бачити те, на що дорослі мало звертають увагу. У дітей фантазія переважає розумові здібності і досвід. Тож неживі предмети часто стають живими і одухотвореними. Подібне ми спостерігаємо і в роботах народних майстрів, проте вони керуються традиціями і досвідом. У творчості народного майстра неначе в музиці поєднанні емоційне і раціональне починання. Народне мистецтво загалом має свої принципи і закономірності, які необхідно знати вчителю образотворчого мистецтва і художньої праці:

- 1) практична доцільність виробів народних майстрів, їх краса форм і оздоблення;
- 2) взаємозв'язок творів народного мистецтва, природи і навколишнього світу;
- 3) єдність матеріалу і технічних прийомів;
- 4) традиційність і колективна природа творчості;
- 5) економне використання художніх засобів;
- 6) близькість до творчості дітей;
- 7) нарядна декоративність, святковість вражень;
- 8) при малій кількості елементів і сюжетів багатоваріантне їх поєднання.

1. Гнатюк М. В. Красою гір натхненні: Народне мистецтво Гуцульщини і Покуття (кінець XIX – початок XXI ст.). Майстри, школи, музеї / Михайло Гнатюк, Микола Грепінняк. – Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2010. – 322 с.
2. Лашук Ю. П. Покутська кераміка. – Опішне / Ю. П. Лашук // Українське народознавство, 1998. – 160 с.: іл.
3. Рондели Н.Д. Народное декоративно-прикладное искусство: Кн. для учителя / Н.Д. Рондели. – М.: Просвещение, 1984. – 144 с., ил.
4. Січинський В. Перший Український Педагогічний Конгрес / В. Січинський. – 1935. – Львів: Наклад. Т-ва «Рідна школа», 1938. – С. 134-142.
5. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в п'яти томах / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1976. – Т. 1. – 654с.
6. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в п'яти томах / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 3. – 670 с.
7. Титаренко Т. Життєвий світ особистості у межах і за межами буденності / Т. Титаренко. – К.: Либідь, 2003. – 157 с.
8. Шухевич В. Гуцульщина / Репринт. відтворення вид. 1899 / В. Шухевич. – Верховина, 1997. – 352 с.

Ірина Івасишин,

асистент,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Iryna Ivasyshyn,

Assistant,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

УДК 37+7 (477.86)
ББК 74 (4 УКР)

ПРИРОДА КАРПАТ ТА НАРОДНЕ МИСТЕЦТВО ГУЦУЛЬЩИНИ В КОНТЕКСТІ ЕСТЕТИЧНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

THE NATURE OF CARPATHIANS AND HUTSULSHCHYNA FOLK ART IN THE CONTEXT OF INDIVIDUAL'S AESTHETIC DEVELOPMENT

Стаття присвячена розкриттю проблеми взаємин природи і людини та естетичного впливу ландшафту Карпатських гір на особистість. Важливу роль автор надає використанню естетичних якостей ландшафту у практиці шкільної роботи та приділяє значну увагу впливу ландшафту на мистецтво Гуцульщини.

Ключові слова: Карпати, ландшафт, виховання, мистецтво, Гуцульщина.

The article is devoted the solution of the problem of relationship of man and nature and the aesthetic influence of the landscape of the Carpathian Mountains on a person. The author considers the role of the providing of aesthetic values of the landscape of the Carpathian Mountains in the practice of school work. The author also pays attention to art of Huzulschyna.

Key words: the Carpathian Mountains, landscape, education, art, Huzulschyna.

Статья посвящена раскрытию проблемы взаимодействия природы и человека и эстетическому влиянию ландшафта Карпатских гор на личность. Важную роль автор уделяет использованию эстетических качеств ландшафта в практике школьной работы и уделяет особое внимание влиянию ландшафта на искусство Гуцульщины.

Ключевые слова: Карпаты, ландшафт, воспитание, искусство, Гуцульщина.

Постановка проблеми. Українські Карпати – унікальний регіон Європи з надзвичайно багатими екологічними ресурсами. У Карпатах зосереджено більше половини видів флори і фауни України. Бистрі ріки, безкраї полонини, сріблясті водоспади, неймовірна краса ландшафту – усе це створює надзвичайне піднесення в душі людини, яка хоч раз побувала в Карпатах. У процесі впливу ландшафту на людину велику роль відіграє його естетична цінність.

Природний ландшафт Карпатського регіону самобутній і колоритний. Він має великий естетичний потенціал, що виникає з потреби кожної людини у природній красі, у можливості спостерігати естетичні прояви в ландшафті, насолоджуватися мальовничістю, гармонійністю та привабливістю пейзажу, викликає в людини різні емоції: натхнення, прагнення до життя, радість, стимулює до творчої діяльності. Натуральність, мальовничість, пейзажна різноманітність природи стають джерелом відновлення сил людини, її духовного збагачення, отримання естетичного задоволення, формування високої культури. «Природа є не тільки годувальницею. Вона – це й материнське лоно, в якому формується не лише фізичний, а й духовний світ людини. Більше того – це духовний генотип суспільств і культур, націй і всього людства. Бо природа – не тільки всеосяжна матерія, джерело Буття, а й безсмертний Дух, горнило свідомості. Тож приємно усвідомлювати, що мірою всіх речей є Людина. Але необхідно усвідомлювати й те, що Вчителем людини є природа. Ні Україну, ні українця не можна зрозуміти поза рідною їм природою» [2, с.139].

З природних ландшафтів лише гірські мають надзвичайну здатність викликати в людини палітру найвищих і найглибших почуттів. Гори називають «престолами природи» за їхню здатність підносити людський дух до трансцендентальної реальності. Природні процеси, що тут відбуваються, несуть великий енергетичний заряд для людини, що викликає відповідні емоції. Так формуються риси характеру горян: пристрасність, сміливість, витривалість. «Життя і діяльність у пересіченій гірськими хребтами і стрімкими ріками місцевості, перебування в складних, що різко змінюються, кліматичних умовах при дефіциті кисню на верхів'ях гір, короткого літа тощо справді формують витривалих людей, загартованих гірськими умовами і способом господарювання» [6, с.174].

Карпатський регіон України має глибокі народні традиції, самобутнє мистецтво та яскраво виражену неповторність. Саме в Українських Карпатах найкраще збереглися народні звичаї та обряди. Життя віч-на-віч з природою створило сприятливі умови для збереження самобутності населення Українських Карпат. Культурні

традиції народу, його оригінальний фольклор, декоративне мистецтво, специфічні риси народної архітектури яскраво відбивають ландшафтні особливості гір.

У наш час, під впливом глобалізації, пропагується ідеологія загальнолюдської культури, що стає загрозою знищення етнокультурного розмаїття народів. Тому проблема збереження і використання ландшафтного потенціалу Карпат є однією з найактуальніших для України у сфері культурного розвитку.

Аналіз актуальних досліджень. Суб'єктивність загального сприйняття ландшафтів яскраво відобразили провідні науковці. Проблеми взаємин природи і людини розглядаються в працях В.Пашенка, Г.Швебса, Н.Осадчої, М.Питуляк. Вплив ландшафтних чинників на етнопсихологію українців досліджено в працях М.Гримич, О.Киричука, О.Кульчицького, О.Хрущ. Дослідження проблеми естетичних цінностей ландшафту слід впроваджувати в практику шкільної і позашкільної роботи, метою якої буде формування в молоді естетичного сприймання природи.

Аналіз естетичних якостей ландшафту формує новий погляд на нього, зосереджуючи увагу на цінностях, що викликають у людини позитивні естетичні емоції. Робота такого напрямку є доцільною і новою в теоретико-методологічному й регіональному аспектах. Наукові результати є об'єктивною основою мотивованої аргументації необхідності охорони потенціалу ландшафтів з метою збереження і примноження їх естетичної цінності.

«Оригінальність ландшафтних систем оцінюється в історико-географічному аспекті як важлива ознака формування етносу та етнологенезу, що являють собою сукупність соціально-історичних та духовно-культурних процесів, які зумовлюють виникнення етнічних груп та їх подальший розвиток» [3, с.11].

Мета статті - розкрити ландшафтний потенціал Карпатських гір і його значення в художньо-естетичному вихованні учнівської молоді.

Виклад основного матеріалу. Карпатський регіон населяють три етнічні групи: бойки, лемки, гуцули. Бойки проживають в місцевості букових та хвойно-букових лісів Бескид, частково Горган, Скибових Карпат. Лемки заселяють ландшафти дубових і букових лісів в західній частині Бескид та їх передгір'я, гуцули – буково-хвойні, хвойні ліси та полонинські ландшафти високогір'я (Чорногора, Горгани, Скибові Карпати, Мармароські гори та прилеглі до них території). Дмитро Ватаманюк у статті «Адміністративно-територіальний устрій Гуцульщини» пише: «Гуцули заселяють на Івано-Франківщині повністю Верховинський район, територію Яремчанської міськради, в основному Косівський район, наполовину Надвірнянський і деякі села на Правобережжі Прута Коломийського районів; на Буковині – повністю Путильський район і більшу частину Вишницького району; на Закарпатті – Рахівський район [1, с.528] За сучасним адміністративним поділом до Гуцульщини належать: Верховинський, Косівський, Надвірнянський райони і Припрутські села Коломийського району та територія Яремчанської міськради Івано-Франківської області, Вишницький і Путильський райони Чернівецької області та Рахівський район Закарпатської області. Гуцульський край розташований у центрі Європи, про що нагадує відповідний знак у селі Діловому поблизу Рахова.

Гуцульщину досліджували відомі вчені та мистецтвознавці: С.Витвицький, Л.Гарматій, В.Шухевич, В.Гнатюк, О.Маковей, Ю.Яворський, М.Домашевський, В.Грабовецький. Було створено Міжнародну комісію з вивчення культури населення Карпат, яка видає наукові збірники, проводить міжнародні конференції та семінари. Цій роботі сприяє також проведення щорічних Міжнародних Гуцульських фольклорно-етнографічних фестивалів та наукових конференцій.

Гнат Хоткевич писав: «Природа Гуцульщини прекрасна, нарід оригінальний, повний своєї власної краси» [5, с.23]. Традиції та спосіб життя гуцулів, самобутність, які вони зберегли до теперішнього часу, викликають захоплення та інтерес.

У зв'язку з гористістю місцевістю на Гуцульщині люди переважно займаються тваринництвом та лісівництвом. Традиційне поселення гуцулів – гуцульська хата-гражда - має виражену відповідність до природних умов Карпат. Народний одяг гуцулів, який виготовлений з льону, шерсті, шкіри, оберігає від холоду, вітру і підвищеної вологи повітря, що є характерними для цієї місцевості.

Природний ландшафт Карпат вплинув не лише на специфічний спосіб життя гуцулів, а й на розвиток його культури і мистецтва.

Наявність великих лісових масивів у Карпатському регіоні сприяє розвитку різних видів обробки деревини, зокрема і художньої. Багата фантазія горян виявляється в яскравому своєрідному мистецтві – різьбі по дереву. На Гуцульщині від батька до сина передаються різні види техніки різьблення, побудови орнаментальних композицій. Гуцульська різьба по дереву – це декоративні тарелі, рамки, шкатулки та інші предмети домашнього вжитку. Немає орнаментальних мотивів, які втрачають своє значення. Зрідка з'являються нові, які зберігають традиції гуцульського різьблення та інкрустації. Народні митці розвивають їх відповідно до вимог часу. В орнамент вводиться різноманітна емблематика, тематичні й портретні зображення. Гуцульський орнамент – дрібний та плоский - відзначається геометричністю елементів, чіткістю та прямолінійністю форм, що є характерним для гірського регіону. Художня обробка деревини на Гуцульщині не обмежується лише різьбою. Тут поширена також інкрустація різнокольоровою деревиною, перламутром, барвистим бісером. Такий орнамент відзначається багатством форм і кольорів, що відображає мальовничу природу Карпатських гір.

Одним з найдавніших видів народних промислів на Гуцульщині є гончарство. Це насамперед виробництво вжиткового посуду: мисок, тарілок, горщиків, а також кахлів для облицювання печей. Змальовуючи на них природні гірські мотиви, майстри використовують техніку гравірування по сирому побіленому черепку, розмальовуючи червоною, зеленою та жовтою фарбами, що є характерною рисою гуцульської кераміки. Цікавими є традиційні

гуцульські узори й орнаменти. Вони виконують важливу естетичну функцію та використовуються в обробці дерева, металу, шкіри, також у вишивці, ткацтві, килимарстві. Народне мистецтво Гуцульщини повне якоїсь дивної енергетики, традиційні ремесла викликають почуття захоплення. Тому важливо виховувати в молодого покоління любов до народного мистецтва, повагу до праці народних умільців. Упровадження в навчання і практичні заняття всіх різновидів гуцульського мистецтва розвиває в молоді любов до прекрасного.

Колоритним і яскравим є самотутній фольклор Гуцульщини, що насамперед проявляється у творах календарно-обрядової тематики, в яких відчувається тісний зв'язок людини з природою. Велику художню цінність становлять колядки і щедрівки, що відтворюють давні обряди. Виконання творів фольклору виховує любов до рідного краю, рослинного та тваринного світу, сприяє розвитку художніх смаків молоді та збагаченню її моральних якостей.

Гуцульський край приваблює своєю надзвичайною красою, шумом гірських потоків, коливанням гірських смerek. Мелодії гірської природи звучать і в музиці, вони стрімкі та ламані, як гори. Їх специфіка може бути зрозуміла тільки в контексті природи Карпат. Високий рівень виконавської майстерності гуцульських музикантів підтверджують давнину творчих традицій. Відомі коломийки, весільні пісні, зокрема ладкання, гра на дримбі, сопілці, трембіті, захоплюють своїм колоритом. Музичні інструменти гуцулів легкі та необ'ємні. Це – дримба, дзвіночок, ріг, трембіта, флюяра, сопілка, народний кларнет – «дідик», цимбали, бас, козобас, бубон. Музично-інструментальні традиції гуцулів сьогодні поширюються за рахунок фестивального руху в Україні та розвитку самодіяльної творчості.

Народні традиції Карпатського регіону України, які примножувалися не одним поколінням, містять у собі невичерпні духовні та естетичні цінності, а це має неабияке значення для виховання сучасного покоління. На думку видатного педагога К.Ушинського, виховання має здійснюватись на традиціях рідної землі, природи, культури [4, с.123]. Використання національних гуцульських традицій, наповнення їх науковим змістом забезпечує якісне естетичне виховання молодого покоління. Народне мистецтво вивчають діти в музичних школах. Тут створюються дитячі фольклорні колективи, що пропагують гуцульську музику. Численні звіти, огляди, постановки, концерти, конкурси свідчать про високий художній рівень їх учасників. Виконавська майстерність гуцульських музикантів, як і традиції майстрів образотворчого мистецтва, відіграють значну роль у процесі морально-духовного виховання молоді.

Висновок. Збереження природного ландшафту Карпатського регіону, його різноманітних краєвидів повинно стати головним напрямом діяльності наукових, культурних та громадських організацій. Естетичні якості ландшафту слід використовувати в навчально-виховному процесі для формування в молоді етичного та естетичного ставлення до природи.

1. Домашевський М. Історія Гуцульщини / Микола Домашевський. – Львів: Логос, 2001. – 528 с.
2. Кононенко П.П. Українознавство: підручник для вищих навчальних закладів / П.П.Кононенко – К.: Міленіум, 2006. – 870 с.
3. Нельга О.В. Теорія етносу. Курс лекцій: навчальний посібник / О.В.Нельга. – К.: Тандем, 1997 – 368 с.
4. Ушинський К. Вибрані педагогічні твори: в 2т. / Костянтин Ушинський. – К.: Рад. школа, 1983. – Т.1: Теоретичні проблеми педагогіки. – 488 с.
5. Хоткевич Г. Гуцули і Гуцульщина / Гнат Хоткевич. – Косів: Писаний камінь. – 2008. – 36 с.
6. Хрущ О. Гори і психологія горян /Олена Хрущ // Гірська школа Українських Карпат: Науково-методичний журнал. – Івано-Франківськ. – 2007. – № 2-3. – 262 с.

Марія Клепар,

кандидат педагогічних наук, доцент,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Mariya Klepar,

Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

УДК 37.034:1331
ББК 66.4

**РОДИННІ ТРАДИЦІЇ У ДУХОВНО-МОРАЛЬНОМУ ВИХОВАННІ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ГУЦУЛЬСЬКОГО КРАЮ****FAMILY TRADITIONS IN THE SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION
OF YOUNGER SCHOOLCHILDREN IN HUZUL REGION**

У статті окреслено родинні традиції у духовно-моральному вихованні молодших школярів гуцульського краю. Увагу акцентовано на родинно-побутовій культурі, ідеях, звичаях і нормах гуцульської родини.

Ключові слова: родинні традиції, духовно-моральне виховання, молодші школярі, гуцульський край.

Family traditions in the spiritual and moral education of younger schoolchildren in Huzul region are analyzed in the article. The main attention is paid to family culture, ideas, customs and rules of Huzul's family.

Key words: family traditions, spiritual and moral education, younger schoolchildren, Huzul region.

Родственные традиции в духовно-моральном воспитании младших школьников гуцульской окрестности.

В статье рассматриваются родственные традиции в духовно-моральном воспитании младших школьников гуцульского региона. Основное внимание было акцентировано на родственно-бытовой культуре, традиции и нормам гуцульской семье,

Ключевые слова: родственные традиции, духовно-моральное воспитание, младшие школьники, гуцульский регион.

Постановка проблеми. Розбудова самостійної Української держави й надання українській мові державного статусу, реалізація перспектив Державної національної програми «Освіта» («Україна XXI століття») справедливо вимагають кардинальних змін у науковій розробці проблем українського шкільництва. Школа, як правило, має той чи інший національний характер, зумовлений самотністю життя нації, своєрідністю історичного шляху, який нею пройдений.

Кожен народ плекає собі подібну школу й власну національну педагогіку. Щоб українська школа була справді національною, вона повинна базуватися на українській педагогіці. У період відродження етнокультурного потенціалу України перед освітою стоїть завдання розвивати у молодого покоління почуття гордості за свій край, свою історію, мову, традиції, звичаї свого народу, популяризувати його матеріальні та духовні цінності. У цьому контексті доцільно розглянути особливості родинного виховання на Гуцульщині, тому метою статті є висвітлення родинних традицій у процесі духовно-морального виховання молодших школярів гуцульського краю.

Виклад основного матеріалу. Українською національною школою називаємо той навчально-виховний заклад, який своїм змістом і духом підпорядкований самотній природі української дитини, потребам забезпечення її належного духовно-морального й інтелектуального розвитку, повністю відповідає її прагненням, корінним інтересам батьків та українського народу в цілому, а також ідеалам української педагогіки у формуванні довершеної особи українця.

Українська національна школа у рамках її загальнонаціональних, державних в Україні норм може мати також свої регіональні (місцеві) видозміни певного порядку. Наприклад, на Гуцульщині може утворюватись і функціонувати українська гуцульська школа, на Бойківщині — бойківська, на Поліссі — поліська, з відповідними педагогічними системами.

Кожен народ через свою національну систему виховання органічно продовжує себе в своїх дітях, генерує національний дух, менталітет, характер, психологію, традиційну родинно-побутову культуру, спосіб життя. Тому цілком природним й об'єктивно закономірним виступає його прагнення мати свою власну національну систему виховання.

Окрім того, педагогіка як наука й мистецтво стосується особливої, властивої тільки їй сфери — формування людини з притаманними їй національними рисами, суспільно-побутовими ознаками. Вона через виховання та навчання дітей і молоді відтворює і розвиває у кожному наступному поколінні народ, націю. Тому й національний підхід є обов'язковим у науковому розв'язанні педагогічних проблем.

В основу сучасної науки національного виховання як процесу формування особистості покладено:

- саму природу виховного процесу в його етнічному, вселюдському, національному вираженні;
- дитину, як окрему, оригінальну й неповторну цінність, об'єкт і суб'єкт виховання, основні фактори психолого-педагогічного впливу на становлення повновартісної людини, гарантування права й умов формування і всебічного розвитку особистості в її повному ціннісному все виявленні.

Прародителькою й джерелом педагогіки гуцульської школи має стати народна навчально-виховна мудрість гуцулів, як і українського народу в цілому. Вона йде від діда-прадіда, отця - матері, родини, рідної оселі й материнської мови, гір карпатських, полонин і бескидів, лісів і пралісів, річок і потоків, від доброго серця й щирої душі, глибоких людських почуттів і переживань, чесності й людяності, світлої духовності, опришківського завзяття, сердечної любові до дітей, відданості гуцульському краю.

Гуцульська народна педагогіка — це вироблені й застосовувані в середовищі гуцулів традиційні знання, засоби і досвід виховання та навчання дітей та підлітків. Основне її кредо — підготовка підростаючих поколінь до твердого життя в суворих умовах гірського краю і відхожих промислів. А гуцульська етнопедагогіка — це наука про гуцульську народну педагогіку. Ідеальний варіант гуцульської школи той, що базується на інтеграції народної педагогіки та педагогічної науки в цілому, передової практики навчання і виховання школярів.

Національне виховання в гуцульській школі, базоване на українській народній педагогіці, сприяє піднесенню національної самосвідомості учнів, формуванню сукупності уявлень про власну націю, її самобутність, історичний шлях, місце серед інших етносів (націй). Саме воно, українське національне виховання, побудоване на здобутках вселюдської культури, репрезентує автентичне педагогічне обличчя гуцульської школи, її успіх і славу, щасливе майбутнє.

Фундамент структури й побутової культури гуцульської родини — український, загальнонаціональний. Маючи визначальні етнокультурні риси, властиві всьому українському народові, гуцульська родина разом з тим наділена й певною регіональною своєрідністю, зумовленою особливостями історичної долі та природних умов Гуцульщини, гуцульського краю.

Об'єктом нашого висвітлення є гуцульська родина традиційна, чії типові ідеї, звичаї і норми склалися історично й передаються з покоління в покоління. Прикладом цього є слова з пісні, що співають гуцули:

Тато, мама, брат, Сестричка мила,
Це є мої рідні, Моя родина.
Вранці, ввечері, щодня Благаю Бога я,
Щоб в щасті прожила Родина моя.

Гуцульська родина є яскравою, чудовою, чарівною квіткою єдиного суцвіття української родини, переконливим свідченням розмаїтого родинно творчого феномена українського народу, багатою окрасою не тільки українського національного, але й загальнослов'янського і загальнолюдського родинно будівництва. Благородне проміння отчого світильника, мамина ласка, бабусина доброта, дідусева розсудливість, тепло хатнього затишку в колі рідних братів і сестер на все життя залишають глибокий слід у душі й серці кожного гуцула.

Традиційна гуцульська родина — перший осередок любові мудрості, національного виховання гуцула, світлиця моральних чеснот і благородних вчинків, плекальниця пошанівку до рідної мови, предків, релігії, карпатського краю, фольклору, народних традицій, свят, обрядів, символів, самобутньої родинно-побутової культури, гуцульського мистецтва, ремесел і промислів. Гуцульські вдача і характер, духовний світ теж формується там, де гуцул народився і виріс, тобто в родинному гнізді. Не випадково в гуцульській коломийці наголошується:

Ой не той то, брате, гуцул,
Що погуцулився.
Але той то, брате, гуцул,
Що в горах вродився.

Функції гуцульської родини благородні й різноманітні, а саме:

- відтворення й продовження гуцульського роду, українського народу, нації;
- виховання дітей;
- організація домашнього й підсобного, господарства, ремесел і промислів, споживання, побуту, дозвілля;
- забезпечення єдності, наступності й спадкоємності поколінь, передачі дітям духовних і матеріальних цінностей, виробничого та життєвого досвіду, господарсько-трудоу мійнь і навичок, родинно-побутової культури;
- етнічна соціалізація;
- підготовка молоді до сімейного життя.

Українські народні чесноти й норми християнської моралі пильно оберігають добрі родинні взаємини всіма можливими засобами, у тому числі й через культивування родинного етикету. До матері гуцульські діти звертаються словами: «мама», «мамка», «нень», «ненька», а до батька: «тато», «таточко», «дедя», «дедик», «няньо», «нянько». Згадаймо гуцульську коломийку:

Ой летіла ластівочка та сіла на дубка.
Люблю мамку, люблю нянька,
люблю свого любка.

В арсеналі гуцульської родинної педагогіки такі могутні виховні засоби впливу на дітей та молодь, як рідна материнська мова, чарівна природа карпатського краю, багатющий фольклор гуцулів різних видів і жанрів, звичаї, традиції, свята, обряди, символи, ритуали, ігри й іграшки, народне мистецтво, ремесла й промисли.

Завдяки глибокій пошані до світлої пам'яті своїх предків, власної самобутньої родинно-побутової культури, що з великою майстерністю і правдивістю змалював класик української літератури Михайло Коцюбинський у повісті «Тіні забутих предків»: «гуцули, як ніхто інший, чи не найкраще зберегли від руїницьких наскоків чужинців і яничарів своє рідне, національне, тобто те, що найдужче формує гуцульське «Я», гордість за приналежність до гуцулів, до української нації».

Гарний звичай панує в гуцульських селах і понині, коли всі, хто зустрічається на його вулицях, навіть незнайомці, чемно вітаються між собою. Цим культивуються коректні, доброзичливі взаємини між людьми. Бути чемними й привітними привчають дітей гуцульські народні балади, пісні, казки, персонажі яких обов'язково вітаються між собою.

Для допомоги сім'ї у вихованні дітей залучається якомога ширше коло людей, громадськість. Одним з яскравих підтверджень цього є давня традиція добору кумів, тобто других батьків новонародженого, його опікунів і захисників. Завдяки кумівству дитина, крім рідних батька й матері, має ще хрещених батьків, які добровільно тримають педагогічне шефство над дитиною від її народження й аж до зрілості.

Сімейно-побутові стосунки, які складаються на основі кумівства, значною мірою посилюють потенціальні можливості сім'ї у вихованні дітей. В особі кумів батьки бачать порадників і помічників у вихованні своїх дітей, а також повною мірою і «громадських контролерів» (устами кумів часто передається громадська думка про вихованість дітей у тій чи іншій сім'ї).

Доросла людина, яка з якихось поважних причин залишилась без сім'ї, заслуговує співчуття. Справжня сім'я обов'язково має і виховує дітей. Тому традиційна гуцульська родина, як правило, багатодітна:

Ой знала я дуже багато
співанок співати,
Присіли м'я малі діти —
стала м забувати.

Малят колишуть, співаючи їм колискових пісень, що сприяє гарному ростові й розвиткові дітей:

Повішу я колисочку, тай на ту смерічку, Ой я у ній виколишу дівочку, як чічку.	Колисочка яворова, а шнурок шовковий, Ой спить у ній моя радість — хлопчик мій медовий.
---	--

Вищенаведені гуцульські коломийки, як бачимо, випромінюють велику материнську ніжність і безмежну любов до дітей. Звичайно, що колискових пісень співають дітям не лише на Гуцульщині, але й по всій Україні та й в інших народів світу. Однак гуцульські колискові пісні наділені — карпатським колоритом, гуцульським діалектом, своєрідною мелодикою і манерою виконання, віддзеркаленням коломийкових мотивів. Тому часто-густо у гуцульській родині колискову пісню підмінюють коломийками, жартуючи, що завдяки цьому «дитина вже в колисці ніжками дригає й ручками помахує під коломийку».

Гуцульська батьківська педагогіка передбачає підготовку підростаючого покоління до твердого життя, зв'язаного з різними, часом дуже несподіваними, життєвими випробуваннями й обов'язковою участю змалку у посильній праці. Кожен із членів сім'ї має усталені господарські обов'язки. Перебування на повітрі, загартування, участь у посильній праці робить дітей витривалими.

Рішучість і відвага у відстоюванні свого сімейного щастя має в очах гуцульської громади високу оцінку. Очевидно, саме на цьому ґрунті й постала відома всім гуцульська легенда, що передається з уст в уста, від покоління до покоління, і дійшла до нашого часу: про шовкову косицю — шовкову квітку - едельвейс. Ніжна шовкова квітка росте на неприступних кам'яних урвищах. Тільки сміливець міг принести коханій дівчині цю квітку. Той хто, ризикуючи життям в ім'я любові, приніс квітку, той зможе захистити свою любов, той вартий любові.

Висновки. Таким чином, гуцульська родина — перша школа українського патріотизму, національного єднання та виховання, духовності, моральних норм і навиків, кузня пошанівку рідної мови, звичаїв, традицій, свят, обрядів, символів. Всі засоби соціального й педагогічного впливу та захисту повинні бути спрямовані на збереження й розквіт здорової сім'ї, зміцнення її педагогічних позицій і авторитету, створення сприятливих умов для повноцінного родинного виховання дітей. А справжнє родинне виховання прийде з належним оволодінням батьками сучасними педагогічними знаннями й уміннями застосовувати ці знання на практиці, що зумовлює гостру потребу організації педагогічного всеобучу.

1. Ващенко Г. Виховний ідеал /Г.Ващенко.-Полтава,1994. - 191с.
2. Родинна педагогіка: навчально-методичний посібник /А.А.Мурашкевич. В.Постовий, та ін..-К.:ПАРАПАН,2002. - 216с.
3. Постовий В. Сучасна сім'я та її педагогіка /А.Кузьминський, В. Постовий. -К.:Знання, 2006.-324 с.
4. Український дитячий фольклор./Упор. В.Г.Бойко.-К., 1996. – 123 с.

Надія Лазарович,

кандидат педагогічних наук,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Nadija Lazarovich,

Candidate of Pedagogic Sciences,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

**УДК 371.134
ББК 74.1**

ВПЛИВ ЕТНОКУЛЬТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА НА РОЗВИТОК ТВОРЧО-ОБДАРОВАНОВОГО ДОШКІЛЬНИКА

EFFECT ETHNOCULTURAL ENVIRONMENT ON THE DEVELOPMENT OF CREATIVE, GIFTED PRESCHOOLERS

У статті проаналізовано стан проблеми навчально-виховного процесу дітей дошкільного віку в етнокультурному середовищі. Обґрунтовано важливість розвитку творчої особистості дошкільника, вплив етнокультурного середовища на оволодіння загальними навичками управління креативною діяльністю.

Ключові слова: обдарованість, творча особистість, етнос, етнокультура, дитина, дошкільний вік.

In the article the state of problem of educational-educator process of children of preschool age is analysed in the field cultural environment. Importance of development of creative personality of preschool child is reasonable, influence of multicultural environment on the capture of management creative activity general skills.

Keywords: gift, creative personality, culture, child, preschool age.

В статье проанализировано состояние проблемы учебно-воспитательного процесса детей дошкольного возраста в этнокультурной среде. Обоснована важность развития творческой личности дошкольника, влияние этнокультурной среды на овладение общими навыками управления креативной деятельностью.

Ключевые слова: одаренность, творческая личность, поликультура, ребенок, дошкольный возраст.

Постановка проблеми. Дитина, життя якої протікає у родині конкретного етосу, виховується в рамках однієї національної культури, і спілкування у суспільстві та навчання в закладах освіти має бути спрямоване на виховання полікультурності. Кожна людина належить до конкретного етносу. Немає людей поза етносом, крім новонароджених дітей, – говорив історик-етнограф Л. Гумільов. Кожний етнос утримується в цілості завдяки етнічному полю, яке сприймається відчуттям і відтворюється в емоціях. Етнічне поле формується у дитини протягом перших 3–5 років життя – періоду інтенсивного формування її особистості. Стереотип поведінки засвоюється дитиною в перші роки життя від батьків, ровесників. І тільки з урахуванням самобутності кожної дитини, етнічного стереотипу її поведінки, культури можна ефективно вирішувати навчально-виховні завдання.

Актуальність: постановка проблеми полікультурного виховання в Україні є, на нашу думку, особливо актуальною та прогресивною для сучасного соціуму. Як ми вже зазначили, життя дитини з перших днів протікає у суспільстві, тому саме від оточення залежить соціальна позиція дитини у майбутньому.

Мета статті: вплив етнокультурного середовища дошкільного дитинства на розвиток творчої обдарованості в сучасних дослідженнях педагогічної науки та нормативних документах.

Виклад основного матеріалу. Значення дошкільного вікового періоду в житті людини важко переоцінити. Це вік найбільш стрімкого фізичного і психічного розвитку дитини, початкового становлення якостей і властивостей, які формують її особистість. Сутність особистісно-орієнтованої моделі дошкільної освіти, основних її концептуальних засад і напрямів доведено і обґрунтовано в Коментарі до Базового компонента дошкільної освіти. Цей своєрідний науково-методичний супровід спрямовано на «плекання особистісного способу життя, на створення сприятливих умов для розвитку у дошкільнят системи ціннісних ставлень до світу та самих себе» [5, с.7]. Визначений у науково-методичному посібнику рівень особистісного розвитку дитини дошкільного віку у чотирьох сферах діяльності – «Природі», «Культурі», «Світі Людей» та «Власного Я» фіксує оптимальну для паспортного віку компетентність у кожному з означених світів та життєву компетентність у цілому. Важливою складовою такого розвитку вважаємо формування творчого світосприйняття, як здатність до розвитку протягом усього життя у процесі засвоєння і відтворення культури суспільства [1, с.266]. Експериментальні дослідження українського психолога В.О.Моляко доводять, що системне утворення, що координує, регулює стимулює діяльність, сприяє знаходженню рішень,

а також можливостей для кожної людини оптимального пристосування до навколишнього світу і до самої себе є обдарованістю [8, с. 187]. За твердженням автора, «обдарованість – це своєрідна міра генетично і дослідно визначених можливостей людини адаптуватися до життя» [8, с.94]. Виокремлені В.О.Моляко параметри обдарованості: сфера реалізації обдарованості; прояви творчості й інтелекту; динаміка діяльності; рівні досягнень; емоційне забарвлення, що відповідають її шести типам обдарованості (повільний, швидкий, над швидкий, натхненний, упевнений і сумнівний), доводять, що творчо обдарована особистість виникає і стабілізується в процесі індивідуального розвитку, формується на протязі всього життя людини і є продуктом взаємодіючих людини і навколишнього середовища. Зважаючи на те, що в період дошкільного віку відбувається формування тих рис характеру, які й визначають особистість, а також основ свідомості й самосвідомості, вважаємо, що цей вік має виключну вагу для формування в дітей основ національної самосвідомості. На думку І.Матюші, вже «...з перших днів свого життя діти вбирають той національний і соціальний дух, який формує в них типові особистісні риси і якості, властиві своєму, а не іншому народові» [3]. Очевидно, лише таким шляхом можливе долучення наступних поколінь українців до культурних традицій народу.

Українська традиційна народна культура як суспільно-історичне явище, де відбився світогляд, морально-етичні і естетичні цінності українського народу слугує національному самовизначенню, суспільній консолідації, гуманізації міжособистісних стосунків людей. Зокрема одним із пріоритетних завдань в національній системі дошкільної освіти є створення культурного середовища, сприяння становленню в дитині базису особистості культури, залучення до світу національної та світової культури [5, с.14]. Виходячи з цього, у Коментарі до базового компонента дошкільної освіти знаходимо поняття «базовий рівень розвитку особистісної культури», яке ґрунтується на «концентрованому, організованому досвіді людства, і є основою розуміння, осмислення дійсності, інтеграції дитини у соціумі, реалізації нею своїх потенцій» [5]. Становлення базового рівня особистісної культури означає, що дошкільник набув необхідних умінь та навичок, оволодів універсальними засобами життєдіяльності, комплексом унормованих способів і форм соціальної інтеграції, регуляції поведінки, пізнання, спілкування з людьми тощо [6]. Устав Організації Об'єднаних Націй проголошує: «Ми, народи Об'єднаних Націй, сповнені рішучості позбавити наступні покоління від війн... знову затвердити віру в основні права людини, у гідність та цінність людської особистості... та жити разом, у злагоді один з одним, як добрі сусіди». У Всесвітній декларації прав людини наголошується, що «кожна людина має право на свободу думки, совісті та релігії» (стаття 18), «на свободу переконань та на вільне висловлення їх» (стаття 19) та що освіта «має сприяти взаєморозумінню та дружбі між усіма народами, расовими та релігійними групами» (стаття 26). На основі вище зазначеного та інших документів про права людини у Декларації Генеральної конференції ЮНЕСКО говориться про повагу, прийняття та правильного розуміння багатого різнобіжжя культур нашого світу, форм самовираження та способів проявлення людської індивідуальності. Їй сприяють знання, відкритість, спілкування та свобода думки, совісті та переконань. Стаття 4 Декларації розглядає виховання як найбільш ефективний спосіб попередження агресії та нетерпимості. Сучасна педагогічна думка в Україні, спираючись на наукові досягнення та досвід попередників праці зарубіжних учених продукує ідею виховання, в основі якої лежать принципи його поступовості й безперервності. Психологи аргументовано наголошують на вирішальному значенні дитинства для становлення особистості. Зокрема, на думку відомого українського вченого І.Беґа, «...виховання особистості має розпочинатися уже з першого року життя дитини» [2, 157]. А дошкільне дитинство, згідно з його висновками, є віковим періодом, коли починають формуватися високі соціальні мотиви і благородні почуття. Від того як вони будуть виховані в перші роки життя дитини, багато в чому залежить увесь її подальший розвиток.

На значенні дошкільного дитинства для розвитку творчої обдарованості особливий акцент роблять сучасні науковці. Зокрема О.Кононко визначає цей період як час виникнення та становлення особистості, закладання її ціннісного фундаменту, формування первинних світоглядних уявлень [6, с. 1]. Дослідниця класифікує дошкільне дитинство як унікальний віковий відрізок життя, протягом якого «...дитина за допомогою дорослого, через власну індивідуальну діяльність відкриває себе саму як біопсихологічну реальність» [6, с.68].

На думку вчених, уже наприкінці дошкільного віку дитина виявляється здатною усвідомлювати і себе саму і те місце, яке вона в даний час займає в житті.

У наукових розробках О.Кононко визначено роль та місце самосвідомості в житті дошкільника. Дослідниця зазначає, що в цей період, дитина свідоміше ставиться до своєї поведінки, переживань, думок; оволодіває елементарним умінням виробляти емоційно-сміслові оцінки своїх можливостей..., у неї формується певне уявлення про себе як індивідуальність та суспільну істоту» [6, с.179].

Д.Ельконін підкреслює, що дитина – дошкільник проходить величезний шлях розвитку – від відокремлення себе від дорослого («Я сам») до відкриття свого власного життя, самосвідомості. У неї змінюються бажання та інтереси, виникають перші етичні інстанції й зачатки творчого світобачення.

У цьому віці дитина починає керуватися в своїй поведінці моральними нормами. Зокрема, це стосується переживання гордості за певні вчинки (внаслідок оцінки дорослих). З усвідомленням суспільних цінностей діти починають пишатися професійними успіхами своїх батьків, їх місцем у суспільстві [4, с.112]. При цьому, як відзначають психологи, у творчо обдарованих дітей старшого дошкільного віку суспільно важливі мотиви переважають над особистісними.

На думку вчених, уже наприкінці дошкільного віку дитина виявляється здатною усвідомлювати і себе саму і те місце, яке вона в даний час займає в житті.

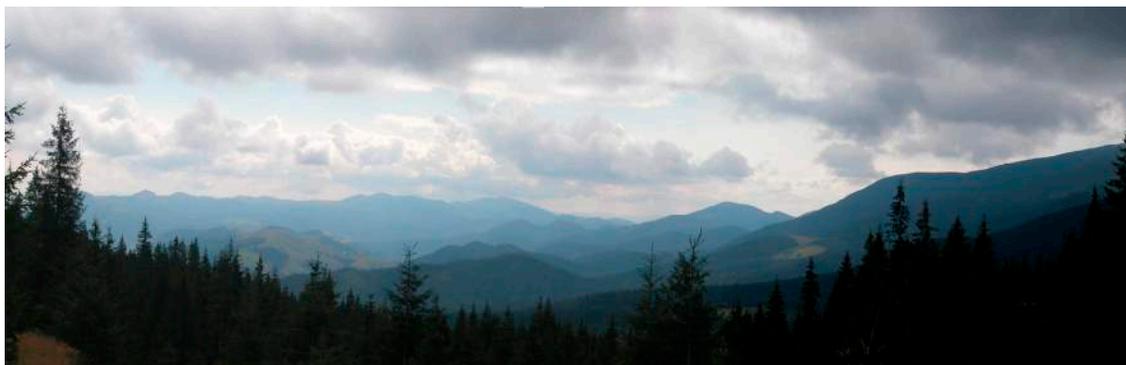
О.Вишневський у процесі становлення національного самоусвідомлення виділяє три етапи. Першим з них він називає етап раннього етнічно-територіального самоусвідомлення (етнізація). У цей період, на думку вченого, закладається „коріння патріотизму”. Вважаємо, що є всі підстави кваліфікувати цей процес як становлення першооснов національної самосвідомості. Згідно з теорією О.Вишневського, саме під час першого етапу відбувається усвідомлення дитиною своєї етнічної приналежності. Уже з перших днів життя дитина формується під впливом материнської мови, колискової пісні, бабусиної казки. Підростаючи, вона бере участь у народних святах і обрядах, засвоює народні пісні, залучається до процесу народної творчості тощо. Діти дошкільного віку є активними учасниками народних життєвих дійства (коляда, віншування, гаївки, писанки, вертеп тощо). Традиції, звичаї та обряди мають глибокий вплив на виховання, і не тільки національне, оскільки вони завжди підтримуються силою громадської думки і періодично повторюються. У сім'ї і школі діти засвоюють шанобливе ставлення до видатних українських історичних і культурних діячів, повагу до ідеалів, за які вони боролися, беруть участь у вшануванні їхньої пам'яті. У ранньому віці також формується культ рідного дому, сім'ї, рідного села, культ предків, дитина знайомиться з національними та етнічними символами.

У силу того, що для дитини дошкільного віку характерна стадія казково-міфологічного ставлення до етнічного світу, сприйняття нею себе в етнічному світі формується через казково-таємничі образи, що представлені в міфах, казках, легендах, народних іграх. У процесі прилучення до народної мудрості вона переживає всі вчинки разом з «культурними героями», з якими свідомо ідентифікує себе [3, с.142-143].

Людське життя складається з певних періодів, кожний з яких призначений для сприйняття певного роду інформації, створює сприятливі умови для дії певних чинників психологічного, соціального та емоційного впливу. І головне не запізнитися, не пропустити той момент, коли виховні зусилля будуть мати найкращий ефект, коли робота, проведена педагогом, дасть високий результат. Відтак, дошкільний вік у житті дитини є саме тим періодом, коли слід розпочинати формування в неї елементів національної самосвідомості. Не секрет, що дитячі роки найсолодші, найприємніші, найуразливіші. Не забувається й несеться через усе життя те, що прищеплення було з дитинства. Воно тепле, рідне, своє.

Висновки. Отже, дошкільне дитинство є надзвичайно важливим періодом у становленні особистості. Саме в цей час формуються фундаментальні якості людини, основи світосприйняття, ставлення до себе та свого місця в світі. Завдяки інтенсивному розвитку фізіологічних та психологічних якостей дітей відбувається становлення мовленнєвої діяльності, мислення, уяви. Дитина усвідомлює суспільні цінності, починає керуватися в своїй поведінці моральними нормами. Зокрема, цей час є найсприятливішим для розвитку творчої обдарованості, а також усвідомлення своєї приналежності до нації, пробудження любові та поваги до національної мови, традицій, символіки, зародження фундаментальних рис національного характеру.

1. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні // Дошкільне виховання. – 1999. – № 1. – 59 с.
2. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2-х кн. / І.Д. Бех. – Кн.1.: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: Навч.-метод. видання. – К., 2003. – 186 с.
3. Богуш А.М., Лисенко Н.В. Українське народознавство в дошкільному закладі / А.М.Богуш, Н.В. Лисенко.- К., 2002. – 236 с.
4. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – К.: Вища школа, 2001.– 246 с.
5. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні: Наук.-метод. посіб. / Наук. ред. О.Л. Кононко. – К.: Ред. журн. «Дошкільне виховання», 2003. – 243 с.
6. Кононко О.Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (Системний підхід) / О.Л. Кононко. – К., 2000.
7. Лазарович Н. Природа – джерело обдарованості. / Н.Лазарович. – Програма розвитку інтелектуальних і творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку. – Івано-Франківськ, 2006. – 31 с.
8. Моляко В.О. Концепція виховання творчої особистості / В.О. Моляко. – К.: Рад.школа, 1991. – 62 с.

Ірина Липа,

кандидат педагогічних наук, доцент,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Iryna Lyba,

Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

УДК 372.8.:78(477.86)
ББК 74.200.541.3.

**МУЗИЧНО-ТВОРЧИЙ РОЗВИТОК УЧНІВ
ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ГІРСЬКИХ ШКІЛ****MUSICAL-CREATIVE DEVELOPMENT OF PUPILS
OF THE MOUNTAIN PRIMARY SCHOOL**

Стаття присвячена актуальній проблемі пошуку шляхів активізації і розвитку музично-творчого потенціалу дітей молодшого шкільного віку, які навчаються у гірських школах Карпатського регіону України. Автор розкриває суть розробленої системи музично-творчих завдань у різноманітній музичній діяльності, спрямованої на творчу самореалізацію учнів в умовах позакласних занять.

Ключові слова: музично-творчий розвиток, музично-творчі завдання, імпровізація, музична діяльність, гірська школа, етнорегіональний матеріал.

The article highlights the problem of the activation and development of musical-creative potential of primary school children who studies at mountain schools of Ukrainian Carpathian region. The author develops the essence of the created system of musical-creative tasks while different musical activities, pointed at creative pupils' self-realisation at extracurricular classes.

Key words: musical-creative development, musical-creative task, improvisation, musical activity, mountain school, ethno-local material.

Стаття посвящена актуальній проблемі активізації і розвитку музично-творчого потенціалу дітей молодшого шкільного віку, які навчаються у гірських школах Карпатського регіону України. Автор розкриває суть розробленої системи музично-творчих завдань у різноманітній музичній діяльності, спрямованої на творчу самореалізацію учнів в умовах позакласних занять.

Ключевые слова: музыкально-творческое развитие, музыкально творческие задания, импровизация, музыкальная деятельность, горная школа, этнорегиональный материал.

Постановка проблеми. Трансформаційні процеси, які відбуваються в системі усталених основ-парадигм традиційного естетичного виховання, детерміновані сучасними соціокультурними пріоритетамі, зокрема необхідністю посилення уваги до творчого розвитку особистості засобами мистецтва. Однак, як засвідчила масова музично-виховна практика, загальна мистецька освіта має здебільшого інформативно-когнітивний характер, що є наслідком абсолютизації раціонально логічних форм вивчення предметів художньо-естетичного циклу і недооцінкою емоційно-образних можливостей осягнення їхніх духовних глибин. У цьому зв'язку актуалізується проблема пошуку нових шляхів реалізації задекларованої ідеї загальної музичної освіти учнів на основі української національної музики, здатних «вивільнити» творчий потенціал дитини, активізувати її музично-творчий розвиток.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. На сьогодні є значна кількість психолого-педагогічних досліджень проблеми творчого розвитку особистості (Л.Виготський, С.Рубінштейн, Б.Теплов, З.Левін, Я.Пономарьов, В.Роменець, В.Сухомлинський та інші). Велика увага питанням дитячої творчості приділялась і в галузі музичної педагогіки (Б.Асаф'єв, Б.Яворський, К.Головська, Н.Ветлугіна, Д.Кабалевський, Г.Рігіна). На основі творчої діяльності дитини побудовані й найвідоміші у світі музично-педагогічні концепції (Е.Жак-Далькроз, З.Кодай, К.Орф, В.Верховинець).

Опираючись на здобутки корифеїв музичного виховання, сучасні науковці різноаспектно вивчають шляхи музично-творчого розвитку дітей, зокрема розкривають можливості органічного поєднання елементів творчості з різноманітними видами музичної діяльності на уроці музичного мистецтва (В.Усачева, Л.Школяр), аналізують особливості здійснення педагогічного керівництва музично-творчою діяльністю на позакласних творчих заняттях (Н.Вишнякова), «вибудовують» лінію музично-творчого саморозвитку дітей (О.Юдіна).

У контексті нашого дослідження великий інтерес становлять різні системи творчих завдань, запропоновані музикантами-педагогами з метою формування у дітей музично-творчої активності (Н.Вишнякова, І.Гадалова, С.Діденко, Т.Дябло, О.Пономаренко, В.Тушева та інші); розвитку творчих здібностей (В.Бабій, Л.Дмитрієва, О.Тупічкіна, В.Шульгіна); усвідомлення синтезу мистецтва у творчому процесі (Н.Аніщенко, О.Лобова, В.Рагозіна).

Щодо змістовного наповнення творчих завдань, то його аналіз свідчить про посилення фольклорного елемента, основу якого становлять зазвичай широко поширені зразки народнопісенної творчості. Однак, незважаючи на цю позитивну тенденцію, у практиці загальноосвітньої школи ще недостатньо використовується багатий етнографічний музично-поетичний матеріал, а також твори відомих і маловідомих регіональних (чи близьких до регіону) поетів, письменників, музикантів, громадських діячів, які є частиною того своєрідного етнокультурного середовища, у якому зростає дитина. Це спонукає дослідників до наукових розвідок у цій царині.

Мета статті - обґрунтувати необхідність організації в гірських школах Карпат позакласних музично-творчих занять для дітей молодшого шкільного віку, розробити тематику їх проведення з урахуванням особливостей етнокультурного середовища, створити систему творчих завдань, спрямовану на музично-творчий розвиток учнів.

Виклад основного матеріалу. Музично-творчий розвиток дітей відбувається у процесі здійснення ними різноманітної музичної діяльності - пізнавальної, виконавської, елементарної композиторської. Як пише Л.Масол, «креативність школяра може виявлятися і на рівні пізнання музики (творче образне мислення), і на рівні виконання (інтерпретаційне ставлення під час співу, гри на інструментах, пластичного інтонування), і на рівні експериментування з музичним матеріалом і створення власних художніх образів (наприклад, при засвоєнні елементів мови музики, її композиційних закономірностей)» [2, с.11].

Творчість у сфері музичної педагогіки розуміють як різні форми творення музики (імпровізація, композиція). У системі музичного виховання дітей молодшого шкільного віку найчастіше використовується імпровізація вокальні, інструментальні, ритмічні, рухо-пластичні, театральні.

Багато видів імпровізації, як свідчить проведений нами аналіз сучасних досліджень, були запропоновані свого часу такими видатними музикантами-педагогами, як Б.Асаф'єв і Б.Яворський. Це спонукає нас до вивчення їхніх ідей щодо музично-творчого розвитку дітей і пошуку шляхів реалізації деяких з них у практиці проведення музично-творчих занять з учнями початкових класів гірських шкіл. Так, Б.Асаф'єв зазначав, що власне творчість народжується з виконавського відтворення пісні. Такими є народні традиції усної творчості, за якої немов би трансформується, «орнаментується» те, що особливо запам'яталось [1]. Для нас такий висновок музиканта-педагога надзвичайно важливий з огляду на широкі можливості етнографічного пісенно-музичного матеріалу для розвитку в дітей навичок вокальних імпровізацій.

Особливої уваги, вивчення і використання за сучасних умов заслуговують запропоновані Б.Асаф'євим шляхи формування дитячої музичної творчості, а саме: пошуки і знаходження «надзвичайно виразних інтонацій і ритмів» [1, с.90]; здатність до «винаходження і комбінування матеріалу» [1, с.91]; імпровізації, створення наспіву для віршів, вироблення декількох варіантів з їх подальшим аналізом [1, с.92]; гармонічна підтримка або прикрашання мелодії [1, с.93]; ілюстрація казки музикою; приєднання інструментальної імпровізації до вокальної; елементи «звукобарви», звукозображальності [1, с.94].

Винятково важливими для нашого дослідження є тези Б. Яворського про те, що основним стимулом творчості дітей має бути навколишній світ: звуки природи, вірші або проза, ритми рухів і танців, музичні враження [4]. Ще С. Русова справедливо стверджувала, що «рідною казкою, етнографічним матеріалом має бути «оздоблений» родинний побут, життя дитячих установ, взагалі оточення дітей» [3, с.72-73].

Отже, етнорегіональний матеріал, який є особливо важливим складником етнокультурного середовища проживання дитини, розглядається педагогами як основа для музично-творчого розвитку учнів. Однак програмою з музичного мистецтва для 1-4 класів передбачене використання на уроці етнорегіонального, а також додаткового і варіативного матеріалу лише в межах 10 %. Розв'язати цю проблему (зокрема в гірській школі) допоможе проведення музично-творчих занять. Ми вважаємо, що правильно організована позакласна музично-творча діяльність школярів у доступній ігровій та творчій формі з конкретними цільовими установками, створенням емоційно-образної проблемної ситуації, позитивного мікроклімату і педагогічним керівництвом творчим процесом створить реальні можливості для оптимізації музично-творчого розвитку учнів початкових класів гірських шкіл.

Основа для проведення цих занять має становити їх тематика, яка б, з одного боку, органічно впливала з тематичної структури програми уроків музичного мистецтва, а з іншого боку, пов'язувалася з близькими для дитини життєвими і музичними враженнями. Розроблений нами тематичний зміст програми поєднує у собі ці властивості. Структурою програми передбачено проведення 4-5 занять у кожному семестрі. Темі дозволяють створювати емоційну атмосферу і єдиний образно-смісловий центр занять, дають можливість учителям варіативно підходити до проблемного матеріалу для творчості, залежно від наявних музичних, віршованих і зображальних ілюстрацій. Тематична побудова програми створює умови для досягнення цілісності творчих занять, єдності всіх видів музично-творчої діяльності.

Важливою проблемою у проведенні музично-творчих занять є створення оригінальних ігор і творчих завдань, які здатні цілісно розвивати дитячу особистість у спектрі композиторської, вокальної інструментально-виконавської, режисерської, акторської, хореографічної, літературної, образотворчої, дослідницької діяльності. Головне – вибудовувати ці завдання, дотримуючись дидактичного правила «від простого до складного»:

від перших відчуттів виражальності музичної мови, її інтонації, ритму (з одного боку), пластики, емоційного забарвлення руху (з іншого боку) до усвідомлення звуковисотності, створення простих ритмів, мелодій, танцювально-пластичних композицій, музичних театралізованих дійств тощо.

Необхідно прагнути, щоб виконання завдань було максимально самостійним, адже тільки тоді дитина зможе пройти свій шлях пізнання музики, результати якого стануть її власним здобутком. Навіть навчаючи співу, прийомів музикування, вчитель, опираючись на вроджену здатність дітей до наслідування, все ж має заохочувати учнів до вільного вираження у співі та грі власних почуттів і уявлень, вчити стежити за розвитком музики, відтворювати її зміст ритмічними рухами, обмінюватися враженнями від прослуханого музичного твору.

Учитель, добираючи творчі та репродуктивні завдання, має керуватися логікою зростання не тільки їх креативності, а й культурно-соціальної цінності отриманого результату. Це сприятиме, на нашу думку, актуалізації мотивів творчості у молодших школярів. При цьому формування позитивної мотивації може реалізовуватися декількома шляхами. По-перше, процес становлення дитячої творчості необхідно поєднувати з психолого-корекційною роботою, суть якої полягає у створенні соціально-цінних установок усунення в учнів невпевненості у своїх силах. По-друге, генеральною лінією у цьому процесі має бути переконання, що творчість пов'язана із працею і є втіленням кращих спонук людини. По-третє, формування позитивної мотивації повинно забезпечуватися створенням ситуації успіху, передбаченням тих емоцій, які бажано відчувати дитині. По-четверте, слід вживати заходи до попередження виникнення труднощів у дитини при виконанні завдань.

Зрозуміло, що «творчий продукт», отриманий у результаті виконання музично-творчих завдань, не має об'єктивної цінності для мистецтва, однак він становить велику суб'єктивну значущість для музично-творчого розвитку особистості. У музичній творчості важлива не сама «продукція», а процес оволодіння дитиною музичною мовою (Б.Яворський). Художньо-поетичний характер тематики занять відкриває широкі можливості для використання різноманітних музично-творчих завдань, адже запропоновані нами теми-епіграфи характеризуються яскраво-образним змістом і, таким чином, створюють передумови для багатогранної музично-творчої діяльності. Отже, виконання музично-творчих завдань має спрямовуватися на розкриття закладених у темах-епіграфах образів.

Так, основними образами, які закладені в темі «Про що говорить музика Карпат» (1 клас, I семестр), є близькі і зрозумілі дітям образи любові до Бога, України, батьків, своєї хати, рідного краю тощо. Це спонукає до добору таких музично-творчих завдань, які б допомогли дитині виразити це почуття в різних видах імпровізації: декламації віршів з виразною інтонацією і жестами; створенні ритмічних супроводів до декламації або співу (плескання в долоні, плескання руками по колінах, клацання пальцями, притупування тощо); домислюванні (добиранні дітьми слова, пропущеного у вірші або пісні); колективному створенні оповідання; мелодизації власного імені, імені батьків, інших родичів; співі пісень з яскравим вираженням емоцій і відповідними жестами; створенні малюнків до віршів, пісень тощо. Необхідно підкреслити, що для учнів першого класу доцільно поєднувати репродуктивні і творчі завдання, оскільки у них ще не сформовані навички імпровізації.

Художньо-образну сферу теми «Я у світі музики Карпатської природи» (1 клас, II семестр) становить «звукове» втілення образів природи гірського краю. Для розкриття цієї теми ми пропонуємо такі музично-творчі завдання: створити ритмічну відповідь на ритмічне запитання; дати відповідь на загадку, проплескавши її ритмічний малюнок; створити мелодичну відповідь на мелодичне запитання, створити мелодичну відповідь з текстом на мелодичне запитання з текстом; завершити пісню, мелодію, вірш, казку; використати ударні інструменти при відтворенні музичних запитань і відповідей; зробити ілюстрації до колективно створених віршів, казок, оповідань і спробувати увияти музику до цих творів; дібрати музично-ритмічні рухи, які б виразно передали зміст і характер пісень.

Зміст теми «Карпатський край у пісні, танці, марші» (2 клас, I семестр) вводить учнів у світ пісні, танцю, маршу як головних сфер музичної образності, основних жанрів музики. У процесі розкриття цієї теми доцільно використовувати такі музично-творчі завдання: створити слова у заданому ритмі; дати ритмічну відповідь на запитання, побудованому на характерному ритмі колискової, танцю, маршу; читати тематичні вірші з паузами, під час яких необхідно простукати або проплескати придуманий відповідний ритм; мелодизувати фольклорні поетичні тексти, створити виразні фрази в характері колискової, танцю, маршу; дати мелодичну відповідь на мелодичне запитання, побудованому на характерних інтонаціях колискової, танцю, маршу; створити ритмічний супровід до пісні, танцю, маршу, використовуючи ударні музичні інструменти; інсценувати пісню; передати характер музики пісні, танцю, маршу в музично-ритмічних рухах; використати елементи «вільного» диригування при виконанні пісні, танцю, маршу; придумати рухи до музичних творів різних жанрів; створити власні поетичні тексти про пісню, танець, марш, а потім їх мелодизувати.

Зміст теми «Як говорить музика Карпат» (2 клас, II семестр) поглиблює уявлення учнів про зв'язок музики з життям, допомагає зрозуміти виражальні та зображальні можливості музики, усвідомити роль засобів музичної виразності у створенні музичних образів, відчувати красу Українських Карпат. У процесі розкриття цієї теми доцільно використовувати такі музично-творчі завдання: створити ритмічні діалоги; створити ритмічні діалоги з текстом; створити власні поетичні тексти; передати свої враження про конкретну пору року в коротких наспівах чи вигуках; передати в мелодичних інтонаціях різні почуття: радість, сум, захоплення тощо; запропонувати декілька варіантів закінчення музичних фраз; створити мелодичні діалоги; створити мелодичні діалоги з текстом; мелодизувати старовинні українські народні дитячі заклички, лічилки, забавлянки тощо; створити «Пташині переспіви», використовуючи характерні інтонації; створити

музичну розповідь «Що я бачив і чув у лісі» і зробити художню ілюстрацію до неї; створити інструментальний супровід до оповідання (наприклад, про явища природи тощо) за допомогою ударних інструментів; провести гру «Якби я був композитором»; інсценувати дитячу казку, мелодизувати діалоги дійових осіб, виготовити з паперу, пластиліну чи інших матеріалів мініатюрні декорації до неї; передати засобами пантоміми різні музичні фрази, пластично проінтонувати напрямок і характер руху мелодії пісень; скласти розповідь про календарно-обрядові пісні і пов'язані з ними традиції і звичаї горян; зробити композицію з осіннього листя, гілок, плодів.

Зміст теми «Як заграють гуцулята – радіють Карпати» (3 клас, I семестр) поглиблює знання учнів про музичні інструменти Карпатського регіону, показує їхні можливості в передачі характеру музики, визначає особливості народно-інструментальної музики як важливої частини музичного фольклору. У процесі розкриття цієї теми доцільно використовувати такі музично-творчі завдання: створити невеликі віршовані тексти про різні народні інструменти, поширені в Українських Карпатах, і мелодизувати їх; вибрати для ритмічного супроводу твору інструмент, який найбільше відтворює його настрій; створити інструментальний ритмічний супровід до народної пісні, різнохарактерної музики; скласти інструментальні ритмічні діалоги; виконати ритм маршу на барабані з одночасним крокуванням; скласти оповідання, казку про музичні інструменти, які побутують в Карпатах, імітувати гру на цих інструментах; виготовити елементарні шумові інструменти (коробочки, палички) тощо.

Зміст теми «Коломийка серцю мила» (3 клас, II семестр) показує жанрові особливості коломийки як української народної пісні-танцю, визначає її зв'язок із життям горян, підкреслює її морально-естетичну сутність. У процесі розкриття цієї теми доцільно використовувати такі музично-творчі завдання: створити віршований текст на основі ритму коломийки; закінчити віршований текст у ритмі коломийки і мелодизувати його; запропонувати декілька варіантів віршованого тексту до мелодії коломийки; створити прості дитячі коломийки на основі запропонованих учителем слів чи словосполучень; створити інструментально-ритмічний супровід до коломийок; відтворити характер коломийок у танцювальних рухах; створити найпростішу танцювальну композицію до коломийки; записати тексти коломийок, почутих від батьків, близьких, рідних; скласти казку про коломийку і художньо оформити її, використавши орнамент вишивок, мелодизувати діалоги її дійових осіб.

Зміст теми «Із гір Карпат несеться гомін волі» (4 клас, I семестр) має національно-патріотичну спрямованість і покликаний сприяти становленню громадянської позиції учнів. У процесі розкриття цієї теми доцільно використовувати такі музично-творчі завдання: створити невеликі віршовані тексти на героїко-патріотичну тематику, відповідно до запропонованих тем-епіграфів (про Довбуша, опришківський рух, вояків УПА, боротьбу народів з поневолювачами), мелодизувати їх; створити уявний музичний портрет свого героя (гра «Якби я був композитором»); придумати мелодію на заданий текст); створити інструментально-ритмічний музичний супровід до пісень; супроводжувати виконання пісень пластичними рухами; створити власний сценарій концертного виступу, дібравши вірші і музичні композиції, відповідно до теми; скласти казку про Довбуша (чи інших героїв Карпат), створити художні ілюстрації до неї.

Зміст теми «Карпати у музичному віночку України» (4 клас, II семестр) спрямований на поглиблення розуміння самобутності музичного фольклору Карпатського регіону і, водночас, усвідомлення процесу взаємовпливів і взаємозбагачення музичної культури інших регіонів України. У процесі розкриття цієї теми доцільно використовувати такі музично-творчі завдання: прочитати віршований текст, чергуючи його ритмічну декламацію з простукуванням (проплескуванням) самостійно створених ритмічних вставок; скласти таблицю настроїв і почуттів, які викликають музичні твори в процесі їх слухання чи виконання; створити мелодію на заданий текст; створити пісню на власний текст; створити інструментально-ритмічний супровід до музики різноманітних жанрів; диригувати різнохарактерні музичні твори; виконувати пісні з різноманітними ритмічними рухами, які передають характер твору, і обґрунтувати свій вибір рухів; створити власну танцювальну композицію; скласти програму концертного виступу дітей до самостійно обраної теми; передати своє враження від музики в малюнках; зробити міні-презентацію музичного життя Карпатського регіону.

Висновки. Отже, розроблена нами тематична структура позакласних музично-творчих занять і система музично-творчих завдань для учнів початкових класів гірських шкіл відкривають перед учителем широкі можливості для творчого варіювання формами організації і проведення занять, видами імпровізації, добором музичного, літературного, художнього матеріалів для імпровізації, відповідно до тематики занять, методами впливу на творчу діяльність молодших школярів, що сприяє музично-творчому розвитку дітей і оптимізації творчого процесу в загальноосвітніх школах Карпатського регіону.

1. Асафьев Б.В. Избранные статьи о музыкальном просвещении и образовании / Б.В.Асафьев – Л.: Музыка, 1973. – 144 с.
2. Масол Л.М. Вивчення музики в 5-8 класах: навч. метод. посіб. для вчителів / Л.М.Масол, Л.В.Беземчук, Ю.О.Очаковська, Т.О. Наземнова. – Х.: Скорпіон, 2003. - 128 с.
3. Русова С. Нові методи дошкільного виховання / С. Русова. - Прага: Сіяч, 1927.- 122 с.
4. Шульгіна В.Д. Українська музична педагогіка: підручник /В.Д.Шульгіна. - К.: ДАККiM, 2005. – 271 с.

Тетяна Мочан,

кандидат педагогічних наук, доцент,
Мукачівський державний університет
(м. Мукачево)

Tetyana Mochan,

Candidate of Pedagogics, associate professor,
Mukachevo State University
(Mukachevo)

УДК 374.1.036(477.87)
ББК 74.200.587+74.200.55(4Укр.Зак)

ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПОЗАШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ ЗАКАРПАТТЯ В ЕСТЕТИЧНОМУ РОЗВИТКУ ШКОЛЯРІВ

EDUCATIONAL POTENTIAL OF EXTRACURRICULAR EDUCATIONAL INSTITUTIONS TRANSKARPATHTHIN IN AESTHETIC DEVELOPMENT OF PUPILS

У статті окреслено роль позашкільної освіти Закарпаття в естетичному розвитку та вихованні школярів за сучасних умов. Здійснено аналіз виховного потенціалу позашкільних закладів краю та їх основних напрямів діяльності.

Ключові слова: позашкільні заклади освіти, естетичне виховання, естетичний розвиток, творча діяльність, школярі.

The article touches upon the role of extracurricular education of Transcarpathia in aesthetic development and education of the students in the modern conditions. The educational potential of extracurricular institutions of the region and their main directions of activities has been analyzed.

Keywords: extracurricular educational institutions, aesthetic education, aesthetic development, creative activities, students.

В статтю обзначена роль внешкольного образования Закарпатья в эстетическом развитии и воспитании школьников в современных условиях. Осуществлен анализ воспитательного потенциала внешкольных учреждений края и их основных направлений деятельности.

Ключевые слова: внешкольные учебные заведения, эстетическое воспитание, эстетическое развитие, творческая деятельность, школьники.

Постановка проблеми. Нові соціально-політичні та економічні умови сучасної дійсності створюють основу для реформування всієї системи освіти і виховання, вимагають підвищення ролі учасників навчально-виховного процесу, активного їх залучення до участі в його організації.

Актуальним сьогодні є значення позашкільної освіти для гармонійного та всебічного розвитку особистості зростаючого покоління. Потреба в освітніх послугах позашкільних навчальних закладів у всебічному вихованні та навчанні дітей стає вагомішою і стимулює організацію діяльності на якісно новому рівні [2].

Сфера позашкільної освіти перебуває на важливому етапі розвитку, переходу до більш якісного стану. Відбуваються принципові зміни в суспільній свідомості, зумовлені соціальними, політичними та економічними перетвореннями.

Аналіз актуальних досліджень. Велике значення естетичного виховання та розвитку школярів у позашкільній освіті відводили Х.Алчевська, Г.Ващенко, Б.Грінченко, І.Огієнко, С.Русова, які були засновниками певних форм позашкільної діяльності, що створили можливості для розвитку в школярів естетичного відношення до мистецтва та дійсності, що закладаються в процесі урочної діяльності, однак є не єдиною формою навчання і виховання школярів.

Теоретико-методологічні основи позашкільної освіти базуються на педагогічній спадщині А.Макаренка, К.Ушинського, В. Сухомлинського, С. Русової та наукових працях сучасних науковців І. Беха, В. Вербицького, Г. Пустовіта, В.Рибалки, С. Сисоевої, О. Сухомлинської, Т. Сущенко та ін., у яких відображені певні проблеми організації творчої діяльності в позашкільному навчальному закладі

Своє бачення деяких аспектів виховання учнів у позашкільних освітніх закладах розкрили О.Белошецький, О.Биковська, В.Вербицький, О.Матвієнко, Г.Пустовіт, Н.Шагай.

Мета статті – висвітлити особливості виховного потенціалу позашкільних закладів освіти щодо реалізації естетичного виховання школярів на Закарпатті.

Виклад основного матеріалу. Широкий спектр позашкільних закладів освіти зумовлює активну участь школярів у науково-технічній, художньо-естетичній, декоративно-прикладній, туристсько-краєзнавчій, еколого-натуралістичній та фізкультурно-спортивній діяльності, що сприяє формуванню світоглядних уявлень, естетичних

оцінок, ідеалів, переконань, інтенсивному розвитку естетичних смаків, уподобань, поглядів, переконань як складників усебічного становлення особистості.

З метою забезпечення реалізації права дитини на розвиток, розширення доступу дітей до позашкільної освіти, особливо в малих містах і селах, розроблена Державна цільова соціальна програма розвитку позашкільної освіти на період до 2014 року, що діє від 27 серпня 2010 року. Основне завдання її - залучення якомога більшої кількості дітей до занять у гуртках і секціях, розвитку їх здібностей, талантів у школах мистецтв, музичних, художніх, хореографічних.

Сьогодні охоплення дітей позашкільною освітою в Україні становить 40%, значно менший відсоток охоплено дітей позашкільною освітою в Закарпатській – 27% [5].

За даними Департаменту освіти і науки, молоді та спорту Закарпатської обласної державної адміністрації, станом на 1 січня 2013 р. на території краю діють 29 позашкільних закладів, з них 16 будинків позашкільної роботи, 5 центрів технічної творчості, 5 центрів юних натуралістів, 3 центри юних туристів [6].

З-поміж найважливіших проблем естетичного виховання у краї є питання залучення учнівської молоді до мистецьких шкіл, шкіл естетичного виховання, збереження контингенту учнів від молодших до старших класів, підвищення якості надання освітніх послуг. Окрім того, назріла необхідність відкриття відділів образотворчого та хореографічного мистецтва у школах Перечинського, Рахівського та Міжгірського районів. Лише у п'ятьох мистецьких позашкільних навчальних закладах діють відділи театрального мистецтва (Хустська, Широцька, Стеблівська, Мукачівська ДШМ № 2, Берегівська ДШМ). Складним є і кадрове питання, особливо в гірських районах, де домінує трудова міграція, а в прикордонних районах – плінність кваліфікованих кадрів за кордон.

Вивчення передового досвіду й аналіз плану організаційної та методичної роботи позашкільних мистецьких навчальних закладів Закарпатської області охоплює план-календар основних заходів, у якому передбачено проведення конкурсів угорської пісні, дитячо-юнацький конкурс “Легенди Карпат”, конкурс учнівських ансамблів та оркестрів народних інструментів, методичний семінар “Творчість Фредеріка Шопена”, музично-теоретичної олімпіади та ін. Конкурс здебільшого проводиться у два тури у трьох вікових категоріях (категорія А: діти віком від 7 до 9 років; категорія В: діти віком від 10 до 12 років; категорія С: діти віком від 13 до 15 років). Кожен конкурс має чітко визначену мету, тематику конкурсних творів (робіт), номінації, умови і критерії оцінювання. У репертуарі обов'язковим є виконання різнохарактерних творів композиторів XVIII – XIX ст. і XX – XXI ст., а також твору українського композитора чи обробки українського мелосу.

Значним показником розвитку позашкільної освіти на Закарпатті є проведення обласного етапу Всеукраїнського конкурсу веб-сайтів позашкільних навчальних закладів. На конкурс було подано 22 заявки позашкільних навчальних закладів області. Веб-сайти були представлені у номінаціях: веб-сайт міського позашкільного закладу – 3 сайти; веб-сайт районного позашкільного закладу – 15 сайтів; веб-сайт обласного позашкільного закладу – 4 сайти.

Департамент освіти та науки ОДА, який сформував журі, визначив переможців конкурсу. Так, перше місце серед міських позашкільних закладів отримав Мукачівський центр туризму, краєзнавства, екскурсій та спорту. Серед веб-сайтів районного позашкільного закладу лідером визнано сайт Рахівського районного будинку дитячої та юнацької творчості. Найкращим у номінації веб-сайт обласного позашкільного закладу став сайт Закарпатського обласного палацу дитячої та юнацької творчості „ПАДІЮН”.

Переможці обласного етапу візьмуть участь у II етапі Всеукраїнського конкурсу веб-сайтів позашкільних навчальних закладів, який відбудеться у вересні цього року.

Ефективним та якісним показником результативності діяльності гуртків та кожного окремого вихованця позашкільного навчального закладу, стимулом для розвитку та самоствердження учнів у середовищі однолітків є масові заходи. Вони сприяють задоволенню потреб учнів, вихованців у професійному самовизначенні та творчій самореалізації. Обласні масові заходи відображають стан розвитку дитячої і юнацької творчості та спортивної майстерності, їм передують місцеві районні та міські масові заходи [2].

Щороку в Закарпатті проводиться понад 150 сільських, міських, районних, обласних, всеукраїнських, міжнародних культурно-мистецьких заходів. Широко відомі міжнародні фестивалі сучасної духовної музики, органної музики, класичної та сучасної музики “Музичне сузір'я Закарпаття”, театральних колективів національних меншин України, країн СНД та Євроregionу “Етно-Діа-Сфера”, театрів для дітей “Інтерлялька”, літературний фестиваль “Карпатська ватра”, міжнародний гуцульський фестиваль; всеукраїнські джазовий фестиваль “Пап-Джаз-Фест”, хореографії “Танці з Карпатами”, фестиваль-конкурс стрілецької пісні “Красне Поле”, сучасної пісні і танцю “Кришталеві грона”, обласний відбірковий тур Всеукраїнського пісенного фестивалю “Червона рута”, пісенний фестиваль ім. М.Машкіна; обласні фестивалі “Веселка над Тисою”, словацької пісні “Золотий соловей”, ігрових програм “Грайлик”, українського художнього слова ім. І. Ірлявського “Моя весна”, естрадної пісні “Вечори над Латорицею”, народного хореографічного мистецтва ім. Й. Волощука, театральних колективів ім. В. Майданного, дитячих театральних колективів “Юні зірки Мельпомени”, марш-парад духових оркестрів та свято духової музики, фольклору та етнографії “На Синевир трембіти кличуть”, колядницьких колективів “Вертеп”, коломиїок “Дзвінки перлини Верховини”; фестиваль русинського народного мистецтва “Червена ружа”, обласні свята культур національних меншин – словацької, угорської, румунської, німецької, ромської та багато інших [7].

Належний рівень естетичного виховання учнівської молоді Закарпаття засвідчує той факт, що учні щорічно виборюють нагороди на престижних міжнародних і всеукраїнських конкурсах, фестивалях, виставках. Лауреатами і

дипломантами Всеукраїнських та Міжнародних конкурсів ("Срібний дзвін", "Медобори", конкурс юних піаністів А.Затіна, III дитячий музичний конкурс пам'яті П.Чайковського) є учні Ужгородської ДМШ № 1 ім. П.Чайковського, Ужгородської, Іршавської, Мукачівської ДШМ Закарпатської області. Учасниками Міжнародних та Всеукраїнських конкурсів були учні Полянської, Петровської, Дубівської, Батівської, Берегівської, В.Раковецької шкіл естетичного виховання. Позитивним є те, що учні із селищних та сільських шкіл (Батівська, Варіївська, Вілоцька Ільницька, Олешницька, Петровська, Полянська, Рухівська, Сілезька, Чинадівська та ін.) були лауреатами, учасниками цих конкурсів.

В естетичному вихованні освітня чільне місце відводять краєзнавству, яке розглядається як одне із джерел культурних і духовних цінностей власного народу, дає поштовх для пізнавальної, дослідницької діяльності школярів. Завдяки такій роботі учні мають змогу ознайомлюватися з культурною спадщиною народу, дізнаватися факти виникнення свого села, міста, пізнавати їх історію, побут, національну самобутність. Усе це спонукає до пошукової діяльності, сприяє дбайливому ставленню до історичних пам'яток матеріальної культури, природи, становить фундамент для формування естетичних почуттів.

Я.Головацький, відомий етнограф, історик, літературознавець, стверджував, що в учнів необхідно виховувати любов і пошану до рідної культури, залучати їх до систематичного збирання і зберігання пам'яток народної культури. Із числа учнів, особливо старших, потрібно виховувати молодих помічників-етнографів. Доцільно було б при кожній школі або хоча б у кожному населеному пункті влаштувати збірки етнографічних матеріалів, а при укладанні шкільних підручників уміщувати в них якнайбільше етнографічної спадщини. Зокрема, при навчанні «викладової мови» можна і треба дати учням відомості про діалекти рідної мови, народні повісті, приказки, казки, пісні, звичаї тощо [1, с. 13].

Проводячи краєзнавчу дослідну та пошукову роботу, роблячи певні кроки щодо вивчення рідного краю, юні слідопити ознайомлюються з історичним надбанням Закарпаття, економічними та культурними відносинами, стосунками між людьми, їхньою діяльністю, дізнаються про особливості географії та етнографії, природні багатства. Така краєзнавча робота слугує основою для усвідомлення себе невіддільним складником суспільства як на рівні рідного краю, так і всієї держави.

Поставлені перед учнівською молоддю завдання викликають в них велику зацікавленість, оскільки є чимось незвичайним і захоплюючим, вимагають використання життєвого досвіду, сприяють розвитковій спостережливості. Така робота є для школярів певного роду мандрівкою, яка розширює коло їх знань, носить характер естетичного забарвлення.

На думку Р.Децика і В.Чепи, головне в цій роботі – заохотити учнівську молодь конкретними, серйозними справами, відірвати їх від негативного впливу вулиці, прилучити до дослідницької діяльності, яка надзвичайно збагачує фантазію, розвиває увагу дітей, допомагає глибше і повніше зрозуміти процес розвитку національної культури і мистецтва в полікультурному середовищі [3; 4].

На нашу думку, естетичне виховання учнівської молоді за сучасних умов є одним з найдемократичніших способів духовного розвитку особистості, що реалізується в різних сферах життя суспільства. Створення системи естетичного впливу на учня передбачає закладання основи естетичного світосприйняття, формування художніх смаків, оцінки й ідеалів.

Сьогодні доцільно звернути увагу на розвиток мотиваційної сфери учнівської молоді на основі високого рівня ціннісних орієнтацій, формування в них таких важливих потреб, як прагнення до духовного зростання, визначення цілей, програм, планів; виховання мотиваційного компонента творчої діяльності, що сприяє формуванню у школярів стійкого інтересу до художньо-творчої діяльності, бажання реалізувати свої творчі здібності.

Висновки. Вивчення та врахування особливостей естетичного виховання школярів у позашкільних закладах освіти Закарпаття за сучасних умов необхідне для наукового передбачення та прогнозування динаміки національних освітніх процесів, які сприяють загальному естетичному розвитку дітей та допомагають розв'язанню інших педагогічних завдань.

Проведене дослідження не претендує на повне висвітлення проблеми і є спробою розкрити загальну тенденцію розвитку позашкільної освіти на Закарпатті. На науковий розгляд заслуговує питання естетичного розвитку та виховання школярів у контексті діяльності окремо взятих позашкільних навчальних закладів краю та їх значення у професійному самовизначенні учнів.

1. Головацький Я. Етнографія й школа: Публічний реферат, прочитаний в Мукачеві дня 12-го грудня 1935 р. / Яків Головацький // Наша школа. – 1936. – № 1. – С. 13 – 15; № 3. – С. 12 – 14.
2. Закон України «Про позашкільну освіту»: за станом на 12 груд. 2006р. / Верховна Рада України. - Офіц. видання. - К.: Парламентське видавництво, 2006. – 31с. – (Серія «Закони України»).
3. Мандруємо музеями навчальних закладів Закарпатської області: Довідник / [упоряд. В.Чепи та Р.Децика]. – Ужгород: Гражда, 2006. – 100 с.
4. "...Музеї існують вічно...": З досвіду роботи музеїв при закладах системи освіти МОН України в Міжгірському районі. – Ужгород: Гражда, 2004. – 32 с.
5. Інтернет ресурс: <http://www.president.gov.ua/news/26510.html>
6. Інтернет ресурс: <http://deponms.zakoda.uz.ua/ps/15-pozashkln-navchaln-zakladi-oblast.html>
7. Інтернет ресурс: <http://carpaty.net>

Оксана Поясик,

кандидат педагогічних наук, доцент,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Oksana Pojasyk,

candidate of pedagogical science, associate professor;
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

УДК 371

ТРАДИЦІЇ ПИСАНКАРСТВА У ДУХОВНОМУ ВИХОВАННІ УЧНІВ ГІРСЬКИХ ШКІЛ

TRADITIONS OF PAINTING EGGS IN PUPILS' SPIRITUAL UPBRINGING IN MOUNTAINOUS SCHOOLS

У статті автор розкриває особливості збереження традицій писанкарства у вихованні дітей-горян. Акцентує увагу на проблемі відродження духовності суспільства, вказує, що його добробут в цілому залежить від рівня духовності кожної людини.

Ключові слова: писанкарство, духовність, традиції, народне мистецтво.

The author reveals features of preserving the traditions Easter eggs in parenting-mountaineers. Emphasising the problem of spiritual revival of society, points out that his well-being as a whole depends on the spirituality of each person.

Keywords: egg painting, spirituality, traditions, folk art.

В статье автор раскрывает особенности сохранения традиций писанок в воспитании детей-горцев. Акцентирует внимание на проблеме возрождения духовности общества, указывает, что его благосостояние в целом зависит от уровня духовности каждого человека.

Ключевые слова: писанки, духовность, традиции, народное искусство.

Постановка проблеми. Ми – українці – повинні повернутися обличчям до власної тисячолітньої історії й перед обличчям майбутнього зберегти культурну спадщину нашої молоді держави – історичне минуле з його культурою й добрими традиціями, батьківську віру, обряди, відтворити народні школи, не дати загинути нашій неповторній пісні, колоритним традиційним візерункам, старожитнім промислам. Ці завдання повинні стати для нас основними.

У наш час гостро стоїть проблема відродження духовності суспільства. Добробут його в цілому залежить від рівня духовності кожного з нас. Духовно-культурний рівень визначає силу нації. Одне з найважливіших завдань духовного виховання – це формування почуття належності до свого народу, його традицій, мистецтва, історії. Воно починається не тільки з маминої коліскової, батьківського слова, бабусиної казки, народної пісні, приказок, загадок, але й із предметів народної творчості, в яких закладені життєва мудрість предків, загальнолюдські цінності. Народне мистецтво створює прекрасну основу для розвитку духовної культури. Минає все, умирають покоління, усе перетворюється на прах, лишається тільки дух народу, матеріалізований у творах народного мистецтва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі розвитку педагогічної науки окремі аспекти виховання учнів загальноосвітніх шкіл на національних культурних традиціях українського народу розглядалися у дослідженнях А. Бойко, Р. Дзвінки, О. Дубасенюк, П. Ігнатенко, В. Кузя, Ю. Руденко, М. Стельмаховича, В. Струманського, В. Попружного, Г. Шевченко.

До проблеми походження феномену писанкарства та особливостей виготовлення писанок зверталися багато дослідників, зокрема Н. Сумцов, Воропай О., Бутник С., Біняшеський Е., Вовчок М., Маркович О., Семенов А., Скорик М., Г. Сотська.

Мета статті – розкрити особливості збереження традицій писанкарства у вихованні дітей-горян.

Основний виклад матеріалу. Велике значення у вихованні мають обряди і ритуали, – це сукупність установлених народом упродовж років дій, пов'язаних з виконання побутових і релігійних традицій або настанов. У цих формах, особливо обрядах, втілені дії, помисли та почуття попередніх поколінь, викликані в них реалізацією суспільних відносин і необхідні для нормального їх функціонування.

У вихованні дітей-горян надзвичайно важливе значення мають і народні свята, які більшість дослідників визначають як форми і прояви національно-культурних традицій і звичаїв.

Свою душу, думки, творчий талант, художнє бачення навколишнього світу український народ виявив у маленькій писанці – шедеві мініатюрного живопису. Писанка – твір народу, сотень його поколінь і вицвіт думки, серця, тисячолітнього його життя, його культури.

Яйце існувало у повір'ях і побуті багатьох народів як символ сонця, яке займало перше місце в дохристиянських культурах. Шанування яйця було зумовлене уявленнями про весняне відродження творчих сил природи. У стародавніх народів були поширені оповіді про яйце як джерело життя і всесвіту.

Писанка – це важлива складова української культури, народних традицій, це символ Христового Воскресіння, який використовується в релігійних обрядах і відіграє велику роль. Писанки і фарбовані яйця (крашанки) існують у багатьох народів світу, з ними пов'язано безліч легенд, повір'їв, звичаїв, традицій, обрядових ритуалів, які виникли в язичницьку добу, видозмінювались, а з прийняттям християнства набули нової функції, пов'язаної з ритуалами освячення Паски під час найголовнішого християнського свята – Великодня. Українські писанки знає увесь світ. Вони є своєрідним національним символом. Це один із найяскравіших феноменів орнаментального мистецтва України.

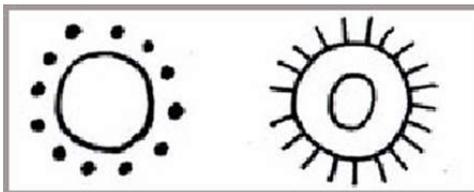
Серед писанок народів світу орнаментика українських писанок карпатського краю, зокрема Гуцульщини, вирізняється своєю неповторною красою, багатством декоративних рисунків, кольоровою барвистістю, різноманітністю елементів і мотивів розпису. У селах яйця фарбували в один колір, інколи продряпували візерунки, орнаментували воском і фарбували у кілька кольорів, тоді як у місті вдавалися до різних штучних способів – наклеювали шматки кольорового паперу, фольги, тканини, нитки тощо. Для фарбування яєць найкраще використовували цибулеве лушпиння, яке збирали заздалегідь. Залежно від кольору лушпиння фарбування яєць виходило від світло-рудого до темно-коричневого. На гуцульських писанках найпоширеніші геометричні мотиви, але на них також часто зображають домашніх і диких птахів і тварин: півників, курочок, риб, метеликів, оленів, раків.

Щорічно створювалися писанки з символами, різноманітність яких відбиває регіональні особливості кожного району. Однак деякі мотиви розповсюджені по всій Україні. Найпоширеніші образотворчі елементи дозволяють класифікувати різноманітні орнаментальні мотиви писанок у такі групи: символи сонця – джерело світла, тепла й життя, чоловіча енергія; символ води (безконечники) – вода, жіноча енергія; символи рослин – щорічне відродження рослинності та її родючість; символ тварин – здоров'я й життя, давній символ життя та смерті; геометричні символи – прагнення до кращого життя; релігійні мотиви (церква) – земний образ космосу.

При поділі яйця утворюються поля різної форми і величини. Вони становлять основу для розміщення елементів орнаменту. Техніка розписування досить складна і вимагає чіткої послідовності. Рослини, квіти, птахи, тварини, хрести, споруди, побут мешканців Карпат, процеси праці, відпочинку – все це знаходить своє відображення на писанках і є першоосновою, що дає матеріал для орнаментальних прикрас. Ми, як і наші давні предки, радіємо першим весняним листочкам, зачудовано слухаємо спів жайворонка, милуємося плином ріки [2, с.20]. Щоб висловити вічне, наші предки створили символи. Давайте розглянемо найголовніші з них.

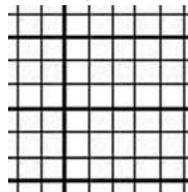
• Сонце

Із символом сонця пов'язано все найкраще, що є в людському житті. У християнстві сонце стало символом Бога, оскільки Бог – це світло.

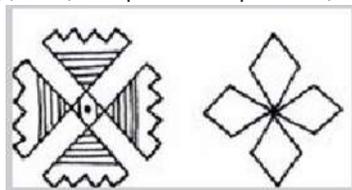
• Сітка

Сітка, решето, за давніми повір'ями, мають силу оберега від злих духів, відокремлюють добро від зла. Сіткою дуже часто заповнені окремі елементи на писанках – кола, квадрати, трикутники тощо.

• Хрест

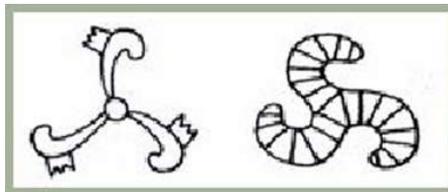
Один із сонячних знаків, символ всесвіту, чотирьох сторін світу, чотирьох вітрів, чотирьох пір року. Походить від схематичного зображення птаха, в давнину сонце уявлялось птицею, що летить по небу. У християнстві хрест – символ страждання, смерті й воскресіння, яким церква все починає, благословляє і освячує.

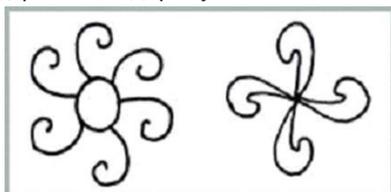
• Триріг або триніг

Один із найстаріших символів сонця, а також знак святого числа «три».

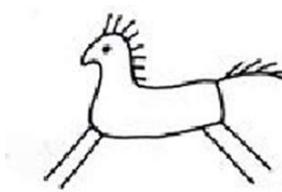
• Свастика, сварга або ламаний хрест

Знак святого вогню, сонця і вічного руху. Один із найстаріших знаків. Найперші його зображення знаходять на виробах первісних мисливців, а це близько тридцяти тисяч років тому. За народними уявленнями сварга провіщала добро і захищала від темних сил. Різновиди сварги широко використовуються не лише у писанкарстві, а й у вишивці, кераміці, різьбі по дереву.

• Кінь

Символ коня пов'язаний із поклонінням сонцю. За древніми переказами сонце їде небом на колісниці, запряженій огненними кіньми. В християнстві кінь – образ безстрашного віщуна віри, нестримного й готового до самопожертви.

• Олень

Символ достатку, багатства. Існує ще з часів первісних мисливців, коли м'ясо цієї тварини було основною їжею, шкіра була потрібна для пошиття одягу й спорудження житла, а з кісток та рогів виготовляли зброю і прикраси. В народній міфології небесний олень на своїх рогах несе сонце.

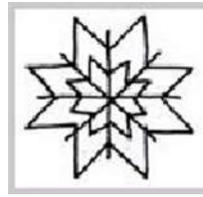
• Птах

Символ зародження життя, родючості, приплоду, достатку, напівземна, напівнебесна істота. Півень вважався провідником Божого сонця й сторожем проти зла, голубки – символом любові, вірності і злагоди. У християнстві птах – символ вознесіння до Бога.

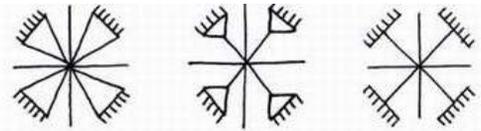

• Рожа, розета, зірка

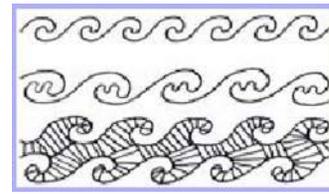
Символізує сонце і вранішню зорю. Містить в собі косий хрест, прямий хрест, а також лівосторонню і правосторонню свастики. В народній символіці – незмінний символ любові. Подарувати писанку з ружею означало освідчитися в коханні.

• Грабельки, гребінці, трикутнички з гребінцями

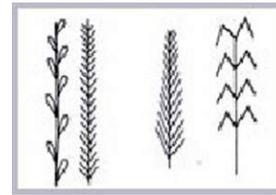
Належать до символів, що пов'язані з водою. Зображають хмари і дощ. Писанки із грабельками писали в посуху, гадаючи, що написавши цей знак, можна викликати довгожданні небесні води.

• Безкінечник або кривулька

Знак однієї з найголовніших стихій – води. Будучи необхідною для всього живого, вода водночас могла бути злою і неблаганною в час весняної повені. Дивуючись силі і невпинності води і наші предки її знаком позначали вічність.

• Смерічка, ялинка, сосна

Вважаються символами вічної молодості, здоров'я, росту і безсмертя.

Гуцульські писанки легко впізнати – вони нагадують орнаментику золотої карпатської осені. Гірські особливості регіону, його географічна віддаленість від центральних магістралей свого часу обумовили в певному розумінні ізольованість у всіх сферах життя. Це наклало відбиток на своєрідність образотворчого фольклору, в якому збереглися риси, своїми пракореннями зв'язані зі старожитньою слов'янською культурою, язичництвом. Це особливо помітно в орнаментиці писанкового розпису. Найбільш поширені зображення: олені, коні, корівки, казкові птахи, журавлі, риби, голуби, ластівки, міфічні й фантастичні істоти. Нерідко зустрічаються розп'яття, церкви, різноманітної конфігурації хрести, каплички та інші зображення сакрального змісту. Але найбільшою привабливістю зачаровують сюжетно-жанрові мотиви, в яких відтворені різноманітні сценки з життя й побуту горян.

Кольори в писанкарстві теж мають своє значення: червоний – символ життя й здоров'я; жовтий – символізує сонце; блакитний – символ води; зелений – символ природи, рослинності; коричневий, чорний – символізують землю.

Кольорова гама розписів писанок базується переважно на жовтих і зелених барвах різної тональної насиченості на темно-коричневому, темно-червоному, а найчастіше на чорному тлі. В останні роки традиційна їхня кольорова палітра поповнилася голубими, червоними, рожевими та фіолетовими фарбами.

Висновок. Отже, виховання учнів-горян на національно-культурних традиціях українського народу забезпечує їх прилучення до високих духовних і матеріальних надбань свого народу, засвоєння і примноження кращих звичаїв, моральних норм, естетичних цінностей та інших елементів культурної спадщини, кращих психічних якостей українського народу, специфіки його емоційної та інтелектуальної сфери, що зберігаються нацією, розвиваються і передаються протягом століть.

1. Соломченко О. Писанка Карпатського краю / О. Соломченко // Народне мистецтво. – 1997. – №2. – С. 20–22.

2. http://ua.coolreferat.com/Техніка_писанкарства

Галина Русин,

кандидат педагогічних наук, доцент,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Halyna Rusyn,

Candidate of Pedagogics, Assistant Professor,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

УДК 371.13:37.13

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ДО РОБОТИ З ОБДАРОВАНИМИ ДІТЬМИ В СУЧАСНІЙ ШКОЛІ

PROFESSIONAL TEACHER TRAINING TO WORK WITH GIFTED CHILDREN IN MODERN SCHOOL

У статті розглядається підготовка майбутнього вчителя до роботи з обдарованими школярами. Автором проаналізовано проблеми професійної підготовки майбутнього вчителя у сучасній педагогічній теорії та практиці.

Ключові слова: обдарованість, обдарована дитина, професійно-педагогічна підготовка, професійна компетентність педагога, молодший школяр.

The article considers training teachers-to-be to work with gifted school-children. The author analyzes problems of professional teacher training in modern theory and practice of pedagogy.

Keywords: talent, gifted child, professional teacher training, teacher's professional competence, junior pupil.

В статье рассматривается подготовка будущего учителя к работе с одаренными детьми. Автор проанализировал проблемы профессиональной подготовки будущего учителя в современной педагогической теории и практике.

Ключевые слова: одаренность, одаренный ребенок, профессионально-педагогическая подготовка, профессиональная компетентность педагога, младший школьник.

Постановка проблеми. Аналіз нормативних документів сучасної школи засвідчує актуальність проблеми обдарованості дітей та молоді. У регіонах, областях та окремих містах і районах створено спеціалізовані школи для обдарованих дітей. Відтак одним із пріоритетних завдань сьогодення є виявлення, розвиток і підтримка таких дітей та молоді, створення умов для їх всебічного розвитку, надійного соціального і психологічного захисту. На сучасному етапі потреба вирішення проблеми навчання, підтримки та розвитку обдарованої дитини викликає широку зацікавленість як на рівні соціально-гуманітарної політики держави, так і науковців-дослідників та педагогів-практиків. З'явилось чимало досліджень, що допомагають зрозуміти сутність феномену обдарованості, увиразнюють закономірності та умови її розвитку.

Мета статті – розкрити поняття професійної підготовки майбутнього вчителя з обдарованими дітьми в сучасній загальноосвітній школі, визначити форми та методи роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Питання розвитку дитячої обдарованості педагоги і психологи розглядають вже давно, а саме: Д. Гільфорд, П. Торренс, К. Тейлор, С. Майлз, та інші. Праці вітчизняних психологів Б. Теплова, М. Лейтеса, В. Моляко, В. Юркевича,

Л. Виготського присвячені вивченню різних аспектів проблеми обдарованості. Вивченням феномену обдарованості займалися такі вітчизняні дослідники, як С.Науменко, О.Матюшкін, Ю.Гільбух, О. Рибалка, І. Бех, Г. Костюк, О.Костюк та інші.

Виклад основного матеріалу. Підтримка та розвиток учнів, що володіють потенціалом до високих досягнень, є одним з пріоритетів сучасної освіти. Це відображено в базових державних нормативних документах, а саме: у Концепції загальної середньої освіти, Законі України «Про освіту», Національній доктрині розвитку освіти у XXI столітті, Положенні про Всеукраїнські учнівські олімпіади з базових і спеціальних дисциплін, турніри, конкурси-захисти науково-дослідницьких робіт та конкурси фахової майстерності (1995), «Положенні про стипендії Президента України для переможців Всеукраїнських конкурсів, конкурсу-захисту науково-дослідницької роботи учнів - членів Малої академії наук України» (2006), «Про заходи щодо розвитку системи виявлення та підтримки обдарованих і талановитих дітей та молоді» (2010).

У Концепції загальної середньої освіти одним із завдань загальноосвітньої школи виокремлено різнобічний розвиток індивідуальних здібностей дитини на основі виявлення її задатків і здібностей, формування ціннісних орієнтацій, задоволення інтересів та потреб. Домінантною стає підготовка педагога, діяльність якого не обмежується викладанням власного предмета, фахівця, здатного до здійснення міждисциплінарних зв'язків,

який усвідомлює значущість професійних знань у контексті соціокультурного простору. Важливим є його вміння організувати навчальний процес як педагогічну взаємодію, спрямовану на розвиток особистості, її підготовку до розв'язання завдань життєтворчості [1].

У школах гірського регіону ми спостерігаємо активність учнів, які беруть безпосередню участь в олімпіадах, займаючи призові місця, у початкових класах – у конкурсах «Кенгуру», «Колосок» та ін. Бачимо прагнення дітей та батьків до розвитку здібностей учнів. Тому вважаємо, що необхідно у вищих навчальних закладах більше уваги звертати на підготовку кваліфікованих кадрів до роботи з обдарованими дітьми.

Поняття «обдарованість» у психологічній та педагогічній літературі переважно розкривається через поняття «здібності» і позначає високий рівень розвитку здібностей чи якісно своєрідне їх сполучення (Н.С.Лейтес, Б.М.Теплов, В.С.Юркевич, А.М.Матюшкін). Л.Виготський, С.Рубінштейн, Л.Вагнер, розглядаючи цю проблему, зробили висновок, що обдарованість виявляється, як правило, у дуже високому рівні розумового розвитку дитини, в якісній своєрідності, самостійності, нестандартності виконання завдань та розумової діяльності загалом.

Обдарованість — це система, що розвивається упродовж життя, визначає можливість досягнення людиною вищих (незвичайних, неабияких) результатів в одному або декількох видах діяльності порівняно з іншими людьми.

Обдарована дитина — це дитина, яка має яскраві й очевидні, іноді видатні досягнення (або внутрішні передумови для них) у тому або іншому виді діяльності.

Обдаровані діти вирізняються серед однолітків яскраво вираженими можливостями в досягненні результатів на якісно вищому рівні, який перевищує певний умовний «середній» рівень. Їхні успіхи не є випадковими, а виявляються постійно.

М. Лейтес поділяє обдарованість дітей на такі категорії:

- актуальна обдарованість – діти з надзвичайно високим загальним рівнем розумового розвитку;
- потенційна обдарованість – діти з ознаками розумової обдарованості із певним потенціалом, який сприяє високій успішності у певному виді діяльності;
- прихована обдарованість – діти, здібності яких приховані, та зрідка проявляються під час виконання певного виду завдань [2].

Розвиток обдарованості учнів залежить від професійного рівня педагогів та використання креативних методів навчання. У практиці педагогічної діяльності слід використовувати нові технології навчання, які сприятимуть розвитку інтелектуальної, творчої обдарованості.

Підготовка вчителя до певного виду діяльності – це процес формування його професійної готовності, яка містить: сумарну характеристику здобутих знань; компетенцію як загальну здатність, засновану на знаннях, досвіді, цінностях, нахилах, набутих у процесі навчання; готовність як усталене умотивоване прагнення виконати свій обов'язок учителя [4].

Високий рівень професійно-педагогічної підготовки, на думку вчених, забезпечується оволодінням трьома групами знань та вмінь. Використовуючи такий підхід, можна визначити знання та вміння, необхідні для забезпечення високого рівня професійно-педагогічної підготовки вчителя до роботи з обдарованими учнями:

- загальнонаукові та фахові – теорія відповідного предмету, основи суміжних предметів та вміння використовувати знання у процесі роботи з розвитку здібностей і обдарувань учнів;
- фізіологічні та психологічні – вікові особливості фізичного та психологічного розвитку школяра, психологія навчання й виховання. Поняття і види обдарованості та здібностей;
- Педагогічні та методичні – сутність педагогічного процесу; теорія і методика навчання та виховання школярів, наукова організація праці вчителя й учня.

О. І. Вишневський, Л. В. Сень [4; 5] основою професійної готовності вчителя вважають його професійну компетентність, істотними ознаками якої, виходячи з конкретних видів діяльності й структури особистості, є сукупність інтегративних критеріїв, що визначаються комбінацією таких структурних складових: система знань, їх глибина, широкий діапазон; постійне прагнення оновлювати свої знання, інтерес до наукових досліджень, гнучкість мислення, комунікабельність, культура, діалектичний світогляд, володіння методами аналізу, синтезу, порівняння; високорозвинені духовні й моральні орієнтації.

М. Шемуда зазначає, що одним із провідних завдань підготовки майбутніх учителів у сучасних суспільних умовах є формування їх професійної компетентності, важливою складовою якої визначається вміння вчителя здійснювати навчальну та виховну роботу з обдарованими дітьми. Готувати вчителів до здійснення відповідної діяльності потрібно ще під час навчання у ВНЗ. Реалізуючи свій потенціал у процесі навчання, майбутні вчителі набувають навичок виявляти і розвивати обдарованість учнів [6].

В.А. Сластьонін, застосовуючи термін «професійна компетентність педагога», характеризує його як єдність теоретичної й практичної готовності до здійснення педагогічної діяльності [7, 39–42]. На думку А.К. Маркової, професійно компетентним є той педагог, який на достатньому рівні здійснює педагогічну діяльність, педагогічне спілкування, реалізує особистісні (індивідуальні) особливості, досягає високих результатів у навчанні й вихованні учнів; вагому роль в особистісній характеристиці педагога відіграє професійна педагогічна самосвідомість [8].

Тому вчителі, які будуть працювати в загальноосвітніх школах гірського регіону, повинні більше звертати увагу на самопідготовку та самовдосконалення, щоб розкривати здібності учнів.

Робота вчителя з обдарованими учнями повинна включати як первинну ідентифікацію, так і вибір форм навчання, розробку навчальних програм, їх оцінку й індивідуалізацію, а це складний, динамічний і безперервний процес. Він вимагає від майбутніх педагогів насамперед якісних знань у галузі психології та педагогіки обдарованості учнів.

Працюючи в загальноосвітній школі, вчитель повинен уміти:

- доповнити та збагатити навчальні програми, тобто оновлювати й розширювати зміст навчання;
- працювати диференційовано, здійснювати індивідуальний підхід і консультувати учнів;
- стимулювати пізнавальні здібності учнів;
- приймати зважені психолого-педагогічні рішення;
- аналізувати навчально-виховну діяльність – свою та класу.
- добирати й готувати матеріал для колективних творчих справ.

У умовах загальноосвітньої школи важливо правильно організувати роботу вчителя з обдарованими дітьми, не тільки створювати необхідні умови для їхнього розвитку, а й психологічно готувати до наполегливої праці, самовиховання.

У навчальній діяльності робота з обдарованими учнями ґрунтується на диференційованому підході, що сприяє розширенню й поглибленню освітнього простору, кругозору учня з певного предмета.

Мета роботи з обдарованими учнями – виявлення таких учнів та створення умов для їх оптимального розвитку. Основні завдання, що постають перед вчителем у роботі з обдарованими учнями, – це:

- розвиток цілісної картини світу в уявленні дитини;
- розвиток творчого критичного й абстрактно-логічного мислення, здатностей розв'язувати проблеми;
- розвиток здатності самостійно навчатися та здійснювати дослідницьку роботу;
- розвиток здатностей до самопізнання та саморозуміння, формування позитивної «Я-концепції».

Завдання педагогів полягає в тому, щоб створити умови, за яких будь-яка дитина могла б пройти шляхом власної досконалості, уміла мислити самостійно, нестандартно. Цей шлях називається «самовдосконаленням дитини в умовах освітнього процесу».

Вчитель повинен використовувати різні напрями роботи з такими учнями: гурткова робота з навчального предмета; позакласні заходи у межах предметних тижнів; предметні заходи у класі із запрошенням батьків; участь в різних олімпіадах; участь у творчих конкурсах; театралізовані свята.

Театралізоване свято — особлива форма роботи з обдарованими дітьми, оскільки в них діти мають можливість не тільки реалізувати акторські здібності, безпосередньо беручи участь у виставах, але й виявити творчі навички, розвинути схильність до художнього читання й літературної творчості, виявити ерудицію. Така робота сприяє підвищенню мотивації обдарованих дітей до співробітництва з педагогами.

У своїй професійній діяльності вчитель повинен впроваджувати різні форми роботи з обдарованими дітьми:

- розв'язання нестандартних завдань на уроках і в позаурочний час;
- індивідуальна й диференційована робота;
- ділові гри, інтерактивні методи навчання;
- участь у конкурсах різних рівнів;
- участь у предметних олімпіадах різних рівнів.

Від розуміння суті обдарованості безпосередньо залежить, на які особливості своїх учнів вчитель звертатиме увагу. Завдання учителя — підтримати учня і розвинути його здібності, підготувати ґрунт для того, щоб ці здібності було реалізовано. Виявлення обдарованих учнів повинно починатися вже в початковій школі на основі спостереження, вивчення їх психологічних особливостей, мовлення, пам'яті, логічного мислення.

Висновки. Отже, для роботи з обдарованими дітьми від учителя вимагається: загальна професійна педагогічна підготовка, предметні, психолого-педагогічні, методичні знання та вміння; високий рівень професійної компетентності щодо підтримки та розвитку особистості учня; наявність професійно важливих особистісних якостей (необхідного рівня інтелектуального розвитку, адекватної самооцінки, творчого особистого світогляду); вміння розпізнавати ознаки обдарованості в інтелектуальній діяльності, творчих проявах, художній майстерності, спілкуванні, заохочувати учнів; вміння залучати до виявлення та розвитку обдарованості батьків, однолітків, створюючи з їх допомогою сприятливе середовище для розвитку здібностей та обдарувань учня; безперервне підвищення рівня професійно-педагогічної компетентності для поліпшення результативності роботи з обдарованими учнями.

1. Концепція загальної середньої освіти // Педагогічна газета . – 2002. - № 1 (91), січень.
2. Лейтес Н.С. Умственные способности и возраст. / Н.С. Лейтес. – М.: Педагогика, 2004. – 280 с.
3. Корецька Л. В. Підготовка вчителів до роботи з обдарованими учнями : [навч.-метод. посіб. для сист. післядипл. освіти] / Л. В. Корецька, О. Е. Жосан. – Кіровоград : Вид-во Кіровоградського обл. інст. післядипл. пед. освіти ім. В.Сухомлинського, 2008. – 137 с.
4. Вишневецький О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Омелян Вишневецький. – Дрогобич : Коло, 2006. – 608 с.
5. Сень Л. В. Формування компетентності здоров'язбереження у майбутніх педагогів / Л. В. Сень // Професійні компетенції та компетентності вчителя : зб. наук. праць / Тернопільський націон. пед. університет ім. В. Гнатюка. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2006. – С. 14–16.
6. Шемуда М.Г. Професійна підготовка вчителя до роботи з обдарованими дітьми. – [Електронний ресурс]: www.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/PPMB/texts/2009-04smnwgpr.pdf
7. Слостенін В. А. Рефлексивна культура і професіоналізм учителя (на базі формування у майбутніх педагогів в пед. ВУЗе / В. А. Слостенін // Педагогическое образование и наука. – 2005. – № 3. – С. 37–42.
8. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М. : Просвещение, 1996. – 123 с.

Ірина Чмелик,

кандидат мистецтвознавства,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Iryna Chmelyk,

candidate of Fine art,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

УДК 373:371.84

ПЛЕНЕРНА ПРАКТИКА У КАРПАТАХ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ МИСТЕЦЬКИХ ДИСЦИПЛІН

PLEIN-AIR PRACTICE IN CARPATHIANS AS IMPORTANT FACTOR OF TRAINING OF A TEACHER OF ART DISCIPLINES

У статті розглядається пленерна практика у гірській місцевості як важлива складова мистецької освіти Прикарпаття. Дослідник наголошує на необхідності тренування практичних навичок в оволодінні рисунком, основами перспективи, композиції, колориту під час малювання з природи.

Ключові слова: пленерна практика, мистецька освіта, вчитель образотворчого мистецтва, народна культура.

This article discusses issue of plein air practice in mountainous areas as an important factor of art education of the Carpathian region. The researcher stresses the necessity for training of practical skills in the mastery of drawing, fundamentals of perspective, composition, color, while drawing from nature.

Keywords: plein-air practice, art education, teacher of fine arts, popular culture.

В статье рассматривается пленэрная практика в горной местности как важная часть художественного образования Прикарпатья. Исследователь подчеркивает необходимость тренировки практических навыков в овладении рисунка, основ перспективы, композиции, колорита во время рисования с природы.

Ключевые слова: пленэрная практика, художественное образование, учитель изобразительного искусства, народная культура.

Постановка проблеми. В основі сучасної мистецької освіти покладено комплексну поліпрофільну навчальну діяльність, спрямовану на реалізацію творчого потенціалу особистості та виховання професійного конкурентноспроможного фахівця у галузі візуального мистецтва. Незважаючи на різну спрямованість, у залежності від якої ставляться відповідні цілі та виконуються практичні завдання, здобуття мистецької освіти позначено сукупністю спільних рис, серед яких базовими є набуття знань з основ образотворчої грамоти, малюнку, оволодіння законами перспективи, композиції, кольорознавства тощо. На сучасному етапі тотального технічного прогресу та технологічних інновацій авторський мистецький твір, створений власноруч, продовжує залишатися єдиним і неповторним артефактом, що цінується у суспільстві. Для досягнення високої професійної майстерності живописця, графіка чи скульптора велику роль відіграє постійне тренування зору, руки, пам'яті, мислення. Розвиток та удосконалення таких специфічних навичок найкраще досягаються шляхом постійних студій в аудиторіях, майстернях та з природи, що підтверджено багаторічним практичним досвідом викладання мистецьких дисциплін у художніх навчальних закладах Європи та світу. Мистецькі школи України перейняли кращі здобутки у закордонних колег, впровадивши малювання "на природі" в систему художньої освіти. Тому вкрай важливим чинником в оволодінні студентами професійною майстерністю стає пленерна практика, яка є продовженням вивчення предметів художнього циклу та слугує вагомим фактором у формуванні фахової компетентності майбутніх митців, учителів образотворчого мистецтва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. На рубежі 1990 – 2000 рр. значно активізувалися дослідження, пов'язані з художньою освітою в Україні, результатом яких стали ґрунтовні праці та захищені дисертаційні роботи. Однією з найповніших є монографія Ростислава Шмагала, у якій зроблено системний аналіз організаційно-творчих процесів розвитку мистецької освіти в Україні у контексті світового мистецькоосвітнього руху (середина XIX – середина XX ст.) [10]. Особливості художнього життя та освітнього середовища Станіславівщини кінця XIX – першої половини XX ст. стали основою наукової розвідки І. Чмелик [9]. До проблеми функціонування окремих мистецьких авторських шкіл та творчої діяльності художників-педагогів зверталися Л. Волошин, М. Гнатюк, І. Коваль, В. Овсійчук, Ю. Совтус, Д. Степовик, К. Сусак, Р. Шмагало [1; 2; 3; 5; 6; 7; 8; 11]. У їхніх працях розглядаються різноманітні методики викладання фахових дисциплін майстрами пензля у навчальних закладах мистецького спрямування та характеризуються особливості творчої манери і художньої стилістики українських митців.

Втім, питання пленерної практики як важливої складової художньої освіти Прикарпаття досі не стало окремим об'єктом дослідження, тому вважаємо доцільним зупинитися на цьому явищі, яке є одним із чинників комплексної професійної підготовки художника-педагога.

Мета статті: зробити ретроспективний аналіз плернерного малярства у контексті європейського й українського арт-простору та визначити роль і місце плернерної практики в Карпатах у системі професійної підготовки художника та вчителя мистецьких дисциплін.

Виклад основного матеріалу. Генезис явища плернерного живопису сягає своїм корінням кінця XVIII – початку XIX ст., коли швидкий розвиток мистецьких процесів у Європі вимагав від художників інтенсивного пошуку нових засобів, форм, композицій, колориту. Це спонукало митців більше часу проводити на природі, збагачуючи свій живопис різноманітними арт-прийомами та техніками. У цей період практика плернерного живопису вперше знайшла відображення у творчості англійських майстрів пейзажу: Джона Констебла, Річарда Паркса Бонінгтона та Вільяма Тернера. У XIX столітті на мистецькій арені з'явилася французька “Барбізонська школа”, яка подарувала світові такі гучні імена малярів-пейзажистів: Н. Діаз, Ж. Дюпре, Ш. Дюбінї, Т. Руссо, К. Тройон та ін., які активно вдосконалювали живопис на відкритому повітрі. Нового поштовху плернеризму наприкінці XIX ст. надав імпресіонізм: нові сюжети, нові кольори, нове бачення природи. Манера пейзажного живопису віднайшла своє втілення у творчості Каміля Піссарро, П'єра-Огюста Ренуара, Клода Моне, Альфреда Сіслея, Поля Сезанна, Берті Морізо, Марі Бракмон та ін. Згодом реалістичний спосіб відображення дійсності на основі етюдів з природи проникає у навчальні заклади, поступово стаючи рівноправним компонентом системи мистецької освіти як за кордоном, так і в Україні. Зокрема, робота на природі – головний принцип творчих шкіл українських митців-педагогів II половини XIX – початку XX ст. Кириака Костанді та Сергія Світославського. Вагомий внесок у цій царині зробили викладачі Краківської академії мистецтв Владислав Яроцький, Фридерік Паутш, Казимир Сіхульський. Ці художники культивували студії плернерного пейзажу, головним чином на територіях етнографічної лінії Гуцульщини та підгалянських горян [11, с. 53]. Краківською академією були відкриті спеціалізовані майстерні плернерного малярства у Закопаному, куди приїжджали студенти відшліфовувати свою майстерність. Згодом це переросло у значно ширше поняття, відоме сьогодні під назвою “Закопанський стиль”.

Відомий у Галичині педагог, професор Валеріан Крицінський, який працював у Коломийській гончарній школі, а згодом був директором Львівської художньо-промислової школи, у своїй професійній діяльності надавав перевагу вивченню рисунку, живописній грамоті, відстоював також і “вакаційні курси”, під час яких за кілька місяців чи тижнів роботи на свіжому повітрі, вчителі та учні свідомо мали би “відсвіжувати” свій живопис та техніку рисунку [11, с. 57-58].

Методика плернерних студій удосконалення фаху митців-педагогів широко практикувалася і в першій третині – середині XX століття. Вона стала базовою складовою навчання у приватних школах Олекси Новаківського (м. Львів), Адальберта Ерделі та Йосипа Бокшая (м. Ужгород) та інших освітніх осередках Галичини, Закарпаття, Буковини та Волині [11, с. 54].

У творчості Олекси Новаківського велике місце належить краєвидам, більша частина яких створена під час плернерних поїздок. Етюди “Перламутрове небо. Космач”, “Хмари”, “Перед бурею. Космач”, картини “Казка про Гуцульщину”, “Гора Грегит”, “Осмолода”, “Гірський потік” – стали чудовими ілюстраціями натхненної творчої праці та прикладом для наслідування учнями. З мистецької школи Олекси Новаківського, організованої в 1923р. у Львові, вийшла ціла плеяда талановитих, відомих як в Україні, так і за її межами, митців. Результатом першої, очолюваної художником, учнівської поїздки на студії з природи у Карпати (с. Космач), стала організована у 1926р. виставка плернерних робіт у Львові. Відтоді такі творчі вакації стали традиційними, а експозиції влаштовувалися щороку не тільки в столиці Галичини, а й у Коломиї, Станіславі, Стрию, Дрогобичі, Перемишлі, Тернополі [5, с. 209].

Співцем карпатської природи став один з учнів Новаківського Григорій Смольський. Працюючи у Львівському художньому інституті, він скеровував своїх учнів до народних джерел, до пізнання глибинних етнокультурних надбань народу. А покутянин Ярослав Лукавецький після навчання у школі Новаківського, а згодом у Краківській академії мистецтв, повернувшись додому, у 1936р. організував мистецьку школу в м. Коломиї. Навчання там інколи проходило на свіжому повітрі, а отже, там також були студії плернерного малярства.

Розуміння значення народної архітектури, культури, звичаїв та їх відображення у творчості, особливо відчутне у тих майстрів, які згодом опинилися в еміграції. Саме їм належало завдання не загубити свою культуру на чужині. Святослав Гординський, Михайло Мороз часто втілювали у своїй творчості почерпнуті у великого вчителя знання особливостей пейзажного живопису. Гірські пейзажі останнього є найбільшою частиною його мистецького спадку.

Традиції плернерної практики активно впроваджувалися й у систему загальноосвітньої підготовки молоді. Про уроки малювання в Станіславській гімназії залишилися спогади її колишнього учня, письменника Володимира Макара. Заняття проводив професор Василь Коцький, вихованець Краківської академії мистецтв. Він не пропускав жодної можливості повести учнів у міський парк (сьогодні – міський парк культури та відпочинку імені Тараса Шевченка), де діти малювали квіти, дерева, кущі й листя, відтворювали зимові краєвиди [4, с. 150-151]. Такі студії на природі стали важливим компонентом навчання образотворчої грамоти в гімназії, а найталановитішим учням допомогли продовжити освіту без додаткових курсів у вищих мистецьких навчальних закладах України та Європи. Схожа практика досі не втратила своєї актуальності. Так, учні Івано-Франківської державної дитячої художньої школи щороку наприкінці травня також мають уроки плернерного живопису, малюючи етюди у мальовничих куточках міста та його околицях.

Активні спроби організації плернерного навчання відбувались не тільки у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах, а й впроваджувались у систему вищої школи. Показовими у цьому плані є плернерні студії, започатковані на художньому відділенні Інституту мистецтв ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Перший набір на щойно створену кафедру образотворчого мистецтва при фізико-математичному факультеті тодішнього Івано-Франківського педагогічного інституту відбувся у 1981р., а вже 1982р. студенти, закінчивши перший курс, поїхали на плернерні студії у смт. Ворохту під керівництвом викладача живопису Геннадія Марченка. Під час практики, як згадує колишня студентка, тепер – викладач кафедри образотворчого мистецтва імені

Михайла Фіголя Людмила Маслій, панувала дружня атмосфера, невимушена творча обстановка. Педагоги, сидючи за одним столом разом із студентами під час обіду чи вечері, радо ділилися своїм досвідом, спогадами, а розмови біля спільної ватри сприяли налагодженню творчих контактів, яких інколи важко було досягти під час академічного навчання в аудиторіях. Велику роль у впровадженні пленерної практики у навчальний процес та її організацію відіграв український живописець і педагог, заслужений художник України, професор, доктор мистецтвознавства, засновник і завідувач кафедри образотворчого мистецтва Михайло Фіголь. Викладацький склад, очолюваний авторитетним наставником, дбав про можливість пленерного навчання своїх студентів. З цією метою були організовані стаціонарні корпуси навчальної бази у смт. Ворохті, де під керівництвом викладачів працювали студенти першого, другого та четвертого курсів. Поруч із студентами творив і сам художник, влаштовував перегляди етюдів, відбирав найкращі з них, консультував та давав фахові поради.

Пізніше на такі студії були запрошені відомі художники, зокрема зі Львова, серед інших – Олесь Фіголь, Зеновій Кецало, мистецтвознавець Михайло Станкевич. Поруч працювали педагоги Борис Щебряков, Ярослав Соколан, Микола Канюс, пізніше – Петро Прокопів, Микола Павлюк, Володимир Сандюк, Богдан Бринський, Богдан Бойчук та ін.

З середини 1980-х – до початку 2000-х рр. пленерні студії у Ворохті для студентів спеціальностей образотворче та декоративно-прикладне мистецтво тривали у літню пору три роки по три тижні. Однак, після поділу кафедри образотворчого мистецтва та дизайну на дві окремі кафедри, таку практику мають лише студенти спеціальності образотворче мистецтво, а кількість пленерних студій скорочено до двох.

На сучасному етапі основною метою пленерної практики є поглиблення та закріплення теоретичних і практичних знань, отриманих студентами в процесі вивчення предметів художнього циклу, виховання у майбутніх митців творчого смаку, розвитку їх здібностей до самостійної творчої роботи; вироблення професійної думки, фахового мислення і свідомого відношення до мистецтва; набуття навичок живопису в природних умовах, в реальному світло-повітряному середовищі. Основними завданнями, поставленими перед студентами у ході проведення пленерної практики, є: виконання живописних етюдів і графічних зарисовок ландшафту, рослинних форм живої і неживої природи; розвиток навичок сприймання природи в неозорому трьохвимірному просторі та її відтворення на площині; формування цілісного усвідомлення природи з урахуванням загального тонового і колористичного стану світла (сприйняття та відтворення теплих і холодних відтінків, нюансів, які залежать від освітлення, середовища, простору, віддалі тощо); створення специфічних композиційно-колористичних рішень в етюдах з природи; збирання підготовчого матеріалу для поточних навчальних завдань з композиції, живопису і, в подальшому, для дипломних робіт. У процесі роботи на пленері студенти здобувають знання законів лінійної та повітряної перспективи, особливостей сприйняття та відтворення простору і кольору, предметної і соціального середовища; у них формуються уміння дотримуватися основних етапів виконання етюдів у умовах пленеру, володіти різноманітними методами, матеріалами, техніками тощо. Під час практики студенти виконують рисунки, живописні ескізи, етюди і замальовки, знайомляться з місцевими культурними й архітектурними пам'ятками, карпатськими краєвидами.

На художньому відділенні Інституту мистецтв навчаються студенти з гірської місцевості: Делятина, Яремчі, Криворівні, Верховини, Ворохти тощо. Дехто з них після навчання повертається додому, де починає педагогічну діяльність у системі загальноосвітньої та позашкільної освіти: загальноосвітніх навчальних закладах різного типу та школах мистецтв. Одночасно студенти – вихідці з інших регіонів, мають можливість, безпосередньо поживши серед карпатської природи кілька тижнів, глибше вивчити місцеву культуру, архітектуру, а також традиції та звичаї, які збереглися лише тут. Це сприяє збагаченню їх педагогічного потенціалу, удосконаленню фахової та викладацької майстерності, а також популяризації автентичної карпатської культури в Україні та світі.

Висновки. Таким чином, пленерні студії, що проводяться в Карпатах, є специфічною формою організації навчання, у ході якої майбутні митці вдосконалюють свою професійну майстерність, розвивають необхідні для художника навички, розширюють власний світогляд. Пленерна практика є важливим чинником у системі професійної підготовки майбутніх митців, вчителів образотворчого мистецтва, а її проведення сприяє всебічному розвитку особистості майбутніх художників, націлює на глибоке вивчення та збереження регіональної культури.

1. Волошин Л. Ярослав Лукавецький: Малярство. Рисунки. Сценографія / Любов Волошин. – Львів-Івано-Франківськ: ЗУКЦ, 2008. – 124с.: іл.
2. Гнатюк М. Школа деревного промислу в Коломиї // Галичина. Часопис. Івано-Франківськ – 1999. – №3. – С.172-178.
3. Коваль І., Совтус Ю. Михайло Фіголь (спроба наукового та мистецького портрета) / І.Коваль, Ю. Совтус. – Галич: Інформаційно-видавничий відділ Національного заповідника «давній Галич», 2004. – 122с.:іл.
4. Макар В. Спомини та роздуми. Збір. творів у чотирьох томах / В.Макар. – Торонто – Київ, 2001. – Т.1. – Від Бистриці до Бугу. – 447с.
5. Овсійчук В. Олекса Новаківський / В.Овсійчук. – Львів, Інститут народознавства НАН України, 1998. – 320с.:іл.
6. Степовик Д. Скульптор Михайло Черешньовський у Болехові // Галичина. Часопис. – Випуск 1. – 1997. – С.151-158
7. Степовик Д. Скульптор Михайло Черешньовський. Життя і творчість. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 224с.: іл.
8. Сусак К. Становлення вищої мистецької освіти в Косові // Мистецтвознавство '01. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2002. – С. 39-52.
9. Чмелик І. Мистецька освіта Станіславщини кінця XIX- першої половини XX століття [Текст]/І.В.Чмелик // Вісник Львівської національної академії мистецтв. – Вип. 17. – Львів: ЛНАМ, 2006. – С. 192-202
10. Шмагало Р. Мистецька освіта в Україні середини XIX – середини XX ст.: структурування, методологія, художні позиції / Р.Шмагало. – Львів: Українські технології, 2005. – 528 с.: іл.
11. Шмагало Р. Вчителі Романа Сельського і мистецько-педагогічні пріоритети Галичини 1910-1920-х рр. XXст. / Р.Шмагало. // Мистецтвознавство'03. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2004. – С.53-62.

Розділ V. Рекреаційно-оздоровчі можливості Карпат і їх використання для фізичного розвитку, виховання особистості та покращення безпеки життєдіяльності в горах

Йосип Гілецький,

кандидат педагогічних наук, доцент,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Yosyp Hiletskyy,

Candidate of Pedagogical Science, assistant professor,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

Лілія Копчак,

старший викладач,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Liliya Kopchak,

Senior teacher,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

ПРИРОДО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

THE NATURE AND GEOGRAPHICAL FEATURES OF UKRAINIAN CARPATHIANS

В статті дано експертний аналіз території гірського регіону Українських Карпат. Автори детально описують географічне положення, ландшафти, клімат, гідрологічні об'єкти, рослинний і тваринний світ Карпат.

Ключові слова: гори, клімат, температура, рослини, паводки, вітровали, буреломи, селі, фізико-географічні області.

In the article, the expert analysis of the territory of the Ukrainian Carpathians mountain region is given. The authors describe in detail the geographical location, landscape, climate, hydrological objects, flora and fauna of the Carpathian Mountains.

Keywords: mountains, climate, temperature, plants, floods, windfalls, windbreaks, mud torrents, physical and geographical regions.

В статье дано экспертный анализ территории горного региона Украинских Карпат. Авторы подробно описывают географическое положение, ландшафты, климат, гидрологические объекты, растительный и животный мир Карпат.

Ключевые слова: горы, климат, температура, растения, паводки, ветровалами, буреломи, селе, физико-географические области.

Українські Карпати є частиною Карпатської гірської країни, яка простяглася велетенською дугою на 1500 км від Братислави до Залізних Воріт на Дунаї. Українськими називають тільки ту частину Східних Карпат, які знаходяться у межах території України. Гірські пасма Українських Карпат простяглися з північного заходу (кордону з Польщею) на південний схід (кордону з Румунією) на 280 км, а в ширину — на 100—110 км. Площа гір — понад 24 тис. км², а разом з передгірними рівнинами Передкарпаття і Закарпаття — 37 тис. км² (понад 6% від території України).

Формування більшості хребтів і масивів Українських Карпат зумовлене альпійськими горотворчими процесами. Абсолютні висоти гірської системи коливаються від 120-400 м біля підніжжя до 500-800 м у міжгірних улоговинах та 1500-2000 м на вершинах основних хребтів. Усі найвищі вершини з абсолютними висотами понад 2000 м — Говерла, Бребенескул, Піп Іван, Петрос, Гутин Томнатик, Ребра — зосереджені у масиві Чорногора.

Клімат Українських Карпат визначається насамперед їх географічним положенням, абсолютною висотою та простяганням пасм гірських хребтів. Він досить вологий з порівняно низькими річними температурами повітря. Температура січня на Передкарпатській височині — 4°—5°, у межах Закарпатської низовини — близько -3°, у горах — -6°—-12°. У цілому зими відносно м'які і багатосніжні.

Середні температури липня в Передкарпатті становлять $+18^{\circ}$ – $+19^{\circ}$, Закарпатті — $+20^{\circ}$, у горах — $+17^{\circ}$ – $+13^{\circ}$. Оподи у передгір'ях — 900 мм, у верхів'ях гірських масивів — до 1000–1500 мм.

Українські Карпати мають густу мережу річок. Переважна більшість їх належить до басейну Чорного моря. Лише в північно-західній частині Українських Карпат невелика кількість водних потоків належить до системи річки Сян – притоки Вісли, яка впадає у Балтійське море. *Головний Карпатський вододіл*, розділяє Українські Карпати на два великі макросхили. Річки північно-східного макросхилу належать до систем Вісли, Дністра і Дунаю (його великих лівих приток Пруту і Сірету). Річки південно-західного макросхилу також несуть свої води в Дунай, але через систему його найбільшої притоки – Тиси.

Живлення річок мішане з перевагою дощового. Річки здебільшого з добре вираженим паводковим режимом.

Великих озер в Українських Карпатах немає. Найбільшим з малих озер є *Синевир*, площа якого близько 7 га, середні глибини — 16–17 м, а максимальна — 24 м. За походженням озеро завальне (загатне). Утворилося в післяльодовиковий період, близько 10 тис. років тому, внаслідок перекриття долини гірського потоку зсувом. До загатного типу також належить озеро Гірське око, Росохан, Мертве та інші.

Значно більше озер в Карпатах мають льодовикове походження. До таких озер належать озера Несамовите, Бребенескул, Марічейка, Герашаска, Апшинець та ряд інших невеличких озер у масивах Чорногора та Свидовець.

У межах Вигорлат-Гутинського вулканічного пасма є невеликі озера вулканічного походження.

Ґрунти у Карпатах розташувалися висотними поясами. У Передкарпатті домінують дерново-підзолисті і підзолисто-буроземні ґрунти, від підніжжя гір і до висот 1200–1600 м — бурі гірсько-лісові ґрунти, вище 1600 м (під субальпійськими луками) — дерново-буроземні та гірсько-лучні. На Закарпатській низовині переважають дернові опідзолені подекуди оглеєні ґрунти.

Гірські пасма Українських Карпат хоч займають менше 4,5% території України, але концентрують велике видове розмаїття рослинного покриву. На їх схилах росте 1950 видів квіткових рослин, 10 видів представників хвойних. У Карпатах проростає ряд неогенових реліктів: тис ягідний, водяний горіх плаваючий, сосна кедрова європейська, сосна звичайна, ялівець козачий, ясенець білий, ковила найкрасивіша. 40% території гірської країни займають ліси.

У поширенні рослинних угруповань у Карпатах також чітко виражена висотна поясність. Тут представлені такі висотні пояси рослинності: передгірний дубовий, низькогірний буковий, середньогірний смерековий, субальпійський чагарниково-лучний, альпійський.

У передгірному поясі, який піднімається до 400–600, ростуть мішані ліси, що складаються з дуба, граба, ялини. *Низькогірний пояс* на схилах різної експозиції піднімається від 500–700 до 1000–1200 м і більше. Тут основними є букові і буково-ялинові ліси. У поясі *смерекових лісів*, верхня межа якого сягає 1350–1600 м, переважають смереково-ялинові, які в підверховинній смузі змінюються смерековими. У *субальпійському поясі* на висотах 1500–1850 м поширені зарості гірської сосни, ялівцю, вільхи зеленої, рододендрону, які чергуються з ділянками злакових і різнотравних луків. До *альпійського поясу* належать низкорослі трав'янисті і чагарникові (чорниця, брусниця) угруповання, які домінують зазвичай на висотах 1800–1850 м, але інколи опускаються і значно нижче.

Типовими представником дубових і букових лісів Українських Карпат на сьогодні є дикі кабани, козулі, благородні олені. До цінних хутрових звірів належать заєць-русак, лисиця, лісова кунія, горностай. Рідкісними в Карпатах стали борсуки. Зменшилася і чисельність таких хижих звірів, як вовк, рись, дикий кіт. У мисливських господарствах успішно відновлюють зубрів.

В Українських Карпатах основними несприятливими фізико-географічними процесами є сильні дощі, град, паводки, селі, снігові лавини, ерозія, зсувно-обвальні процеси, вітровали і буреломи. У межах Карпати впродовж року буває 8–10 випадків із сильними дощами (30 мм і більше). У теплий період року сильні дощі супроводжуються грозами, градом, шквалістими вітрами.

Дощові води під час паводку, виходячи в передгір'я, значно зменшують свою швидкість і сильно підвищують рівні річок, які подекуди затоплюють не лише заплави, але й надзаплавні місцевості, завдаючи великої шкоди господарству.

У водозборах річок Українських Карпат, під впливом випадання інтенсивних дощів, чи швидкого сніготанення на гірських схилах утворюються *селеві потоки*. Із схилів Українських Карпат під час сильних снігопадів чи відлиг можуть сходити *снігові лавини*. У багатьох місцях розвиваються *зсуви*, які викликані природними і господарськими чинниками.

Для гірських ландшафтів характерні також явища вітровалів та буреломів.

Беручи до уваги насамперед особливості геологічної будови, рельєфу у межах Українських Карпатах виділяють сім фізико-географічних областей: *Передкарпатську височинну, Зовнішньофлішеві Карпати, Вододільно-Верховинські Карпати, Полонинсько-Чорногірські Карпати, Мармароський масив, Закарпатське низькогір'я, Закарпатську низовинну*.

На сьогодні в Українських Карпатах організовано понад 1400 природоохоронних об'єктів, які займають понад 4% всієї площі. Для вивчення та охорони природи тут створено Карпатський біосферний заповідник, природний заповідник «Горгани», Карпатський національний парк, національні парки «Синевир», Вижницький, «Сколівські Бескиди», Галицький, «Гуцульщина», Ужанський, Верховинський, Черемоський, «Зачарований край» численні заказники, багато пам'яток природи державного та місцевого значення.

1. Воропай Л. І. Українські Карпати. Фізико-географічний нарис./Л. І., Воропай, М. О. Куниця – К: Видавництво «Радянська школа». – 1966. – 168 с.
2. Мельник А.В. Українські Карпати: екологічно-ландшафтознавче дослідження/ А.В.Мельник – Львів, 1999. – 286 с.
3. Природа Українських Карпат /За ред. К.І. Геренчука. – Львів: Видав-во Львівського ун-ту, 1968. – 266 с.
4. Рудько Г. Інженерно-геоморфологічний аналіз Карпатського регіону України. / Г.І.Рудько, Я.С. Кравчук – Львів, 2002. – 172 с.

Галина Гуменюк,

кандидат педагогічних наук, доцент,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Galina Gumenyuk,

Candidate of Pedagogics, assistant professor,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

Андрій Гуменюк,

аспірант, Львівський регіональний інститут
державного управління Національної академії
державного управління при Президенті України
(м. Львів)

Andriy Gumenyuk,

postgraduate student, Lviv Regional Institute of State
Administration (National Academy of State Administration
affiliated to the President of Ukraine
(Lviv)

Василь Шикеринець,

кандидат наук з державного управління,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Vasyl Shykerynets,

Ph. D. Public Administration,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

УДК 379.85 (745;477)

ЗНАЧЕННЯ НАРОДНИХ ХУДОЖНІХ ПРОМИСЛІВ ГУЦУЛЬЩИНИ У РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ НА ПРИКАРПАТТІ

THE MEANING OF FOLK ART CRAFT OF HUTSULSHCHUNA IN THE DEVELOPMENT OF TOURISM OF THE PRECARPATHIAN REGION

У статті розглянуто народні художні промисли Гуцульщини. Зокрема висвітлено роль народного ужиткового мистецтва в туризмі, оскільки воно становить значний інтерес для вітчизняного та зарубіжного туриста. Особлива увага приділяється охороні та збереженню народних художніх промислів та їх популяризації як важливого складника розвитку туризму в регіоні.

Ключові слова: народні художні промисли, туризм, Гуцульщина.

The article considers folk arts of Hutsul region. It emphasizes the role of traditional art crafts in the tourism industry, as far as it makes a great interest for domestic and foreign tourists. Special attention is paid to preservation, protection and popularization of folk art crafts, as an important branch of tourism development in Hutsul region.

Key words: folk crafts, tourism, Hutsul region.

В статье рассмотрены народные художественные промыслы Гуцульщины. В частности отражена роль народного ужиткового искусства в туризме, поскольку оно представляет значительный интерес для отечественного и зарубежного туриста. Особенное внимание уделяется охране и сохранению народных художественных промыслов и их популяризации как важной составляющей развития туризма в регионе.

Ключевые слова: народные художественные промыслы, туризм, Гуцульщина.

Постановка проблеми. Гуцульщина – найбагатша історично-етнографічна область України з унікальною культурою, фольклором, декоративним і прикладним мистецтвом, яке віддзеркалює душу, побут, пристрасі, традиції та цінності народу, що становить неабиякий інтерес для вітчизняного та зарубіжного туриста.

За умов прискореного науково-технічного прогресу, активних господарських змін навколишнього середовища і процесів урбанізації збереження цінних автентичної культури Гуцульщини і народних ремесел цього краю стає важливою умовою і запорукою їх збалансованого та ефективного соціально-економічного розвитку. Перспективність таких територій можлива завдяки розвитку різних видів туризму, зокрема етно- та екотуризму.

Використання центрів народних художніх промислів Гуцульщини в туристичній галузі сприятиме як поліпшенню рівня життя сільського населення, яке традиційно займається народними промислами, так і пропаганді і пізнанню народної творчості зацікавленими громадянами України та гостями нашої країни. Тому вивчення особливостей народних художніх промислів Гуцульщини та відновлення традиційних для гірського населення домашнього ремесла та народного промислу є особливо актуальним як для сучасної науки, так і для розвитку туризму в цьому регіоні.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Гуцульщину досліджували багато етнографів, учених, мистецтвознавців. З-поміж них помітним вкладом відзначаються український етнограф С. Витвицький, який найдетальніше висвітлював історичне минуле гуцулів, їх заняття, побут і звичаї. Етнографічна діяльність В. Шухевича та його монографія «Гуцульщина» були високо оцінені сучасниками, автор на конкретних прикладах показав класове розшарування на Гуцульщині у своїй п'ятитомній праці. Велика заслуга І. Франка, В. Гнатюка у розробленні наукової програми комплексного підходу до вивчення етнографічних явищ, що мали велике практичне значення для численних збирачів. Результати вивчення народного ткацтва, зокрема килимарства, одягу, висвітлені в численних монографіях (Д.Гоберман, Ф. Ржегорж, Гаке, Р. Кайндль та ін.).

Мета дослідження полягає в аналізі розвитку народних художніх промислів щодо використання їх у галузі туризму.

Основний виклад матеріалу. Найбільш сприятливі передумови для розвитку культурного туризму об'єктивно складаються на територіях, де існує можливість поєднати в повноцінному відпочинку пізнання історико-етнографічного та культурного потенціалу регіону.

Наприкінці минулого століття виробництво виробів народних художніх промислів, сувенірної продукції і товарів широкого вжитку набуло неабиякого розмаху. На базі осередків народного мистецтва були утворені відповідні державні підприємства та об'єднані в Укрхудожпром.

Існувала налагоджена система навчання та підготовки фахівців для народних художніх промислів, спеціалізовані навчальні заклади приймали щороку близько 3 тис. учнів.

Стан розвитку народних художніх промислів мав як позитивні, так і негативні сторони. До позитивної сторони можна віднести те, що велика кількість населення мала сталі й непогані заробітки, трудовий стаж, який гарантував пенсійне забезпечення. Негативною стороною, яка вплинула на розвиток народних художніх промислів Гуцульщини, була велика концентрація виробництва художніх виробів та виробів народного вжитку на спеціалізованих підприємствах, масове їх тиражування, що згубно вплинуло на самобутнє мистецтво. Технологічний прогрес підривав природну основу виробництва художніх виробів. Художніми ремеслами займалися всі оочі, які не мали ані здібностей, ані нахилів, практики та елементарної художньої освіти [3, с. 15].

Як не прикро, але за останні десятиріччя відбувся процес нищення багатьох осередків народних художніх промислів у місцях їх традиційного побутування і втрачено десятків тисяч робочих місць. Не обминуло це лихо і Гуцульщину. Але гуцулам, загартованим століттями чужоземного гніту, суворою природою Карпат, не вперше протистояти труднощам. І негарзди, коли майстрові доводиться самому знаходити сировину і збувати переважно на ринках свої вироби, одержуючи мізерні заробітки, витримують, сподіваючись на кращі часи.

Прикладом такого ентузіазму можуть слугувати різьбярі Косівщини, ліжникарки Яворова і Квасів, вишивальниці кожного села Гуцульщини, писанкарки Космача та ін.

Упродовж півтора століття у Яворові функціонує шкрібляківська школа різьби по дереву. Визнано, що яворівська школа різьбярства посідає чільне місце в історії українського народного мистецтва.

На сучасному етапі ужиткова, прагматична цінність народних ремесел сприймається в ракурсі далекого історичного минулого, а накопичені естетичні цінності усвідомлюються як категорія суто музейна, неспроможна увійти в обіг сучасного життя. Натомість, як кожне повноцінне естетичне явище, вона позбавлена головних вад сучасної масової культури – уніфікації та за штампованості, адже твори народного мистецтва в більшості своїй унікальні, бо за кожним витвором стоїть фігура майстра, митця.

Функцію захисту народних традицій бере на себе, головним чином, держава, принаймні, повинна брати, надаючи підтримку цій традиційній сфері культури шляхом цілеспрямованих дій щодо збереження та розвитку народних художніх промислів, і має розглядатися як важливий складник державної культурної політики.

Так, інструментами стимулювання розвитку народної культури, а також і туризму в контексті формування загальнонаціональної ідентичності стали державні програми: Програма збереження, відродження та розвитку народних художніх промислів на 2007-2010 роки (затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 23 травня 2007 № 768); Програма розвитку краєзнавства на період до 2010 року (затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 10 червня 2002 р. № 389); Державна програма розвитку туризму на 2002-2010 роки (затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2002 р. № 583). Відповідно в обласних, районних та міських державних адміністраціях створено власні програми [4].

У довгострокових програмах і стратегіях не надається належної уваги розвитку культурного туризму як чинника сталого регіонального розвитку – через відродження пам'яток історії та культури, традиційної народної культури, народних промислів, ремесел тощо.

Аналізуючи сучасний стан галузі, можна виокремити такі основні проблеми:

- занепад мистецьких осередків у більшості регіонів України;
- практично зруйнована матеріально-технічна база підприємств народних художніх промислів, твори народних художніх промислів;
- призупинена активна підготовка молоді змін, фахівців, зникли школи майстерності;
- більшість майстрів позбавлена робочих місць і соціального захисту, права на творчу працю, пенсійне забезпечення, передачу унікальних художніх традицій молодому поколінню;
- втрачені традиційні ринки збуту готової продукції. Продукується вироби низькопробні і далекі від народної традиції, які витісняють із ринку автентичних носіїв етномистецької традиції;
- зруйнована мережа спеціалізованих навчальних закладів – зникла важлива середня ланка у підготовці кадрів [1];
- втрата позицій продукції народних промислів на внутрішньому ринку внаслідок істотного скорочення реалізаційної мережі сувенірних магазинів;
- неефективність політики державної підтримки народних майстрів, стимулювання роботи їх творчих спілок та об'єднань [4].

Актуальним залишається питання рекламно-інформаційного складника роботи осередків народних промислів. Національна культурна спадщина пропагується несистемно і неефективно, що ускладнює її використання для розвитку культурного туризму.

Вищевказані проблеми визначаються недосконалістю нормативно-правової бази, занепадом традиційних осередків, руйнацією матеріально-технічної бази підприємств, скороченням мережі спеціалізованих навчальних закладів, втратою традиційних ринків збуту продукції, що унеможлиблює розв'язання їх лише на регіональному рівні, саме тому підтримка на державному рівні охорони, відродження та розвитку народних художніх промислів є просто необхідною.

Роботи сучасних талановитих митців є спробою відродити здобутки поколінь, славу спадщину наших предків за умов новітнього традиційного мистецтва України.

Важливе місце в розвитку народних художніх промислів Гуцульщини має освіта. Косівський інститут прикладного та декоративного мистецтва - спадкоємець Крайової професійно-промислової школи для науки ткацтва у Косові, яка була заснована 1882 року.

Завдяки значному внеску в збереження національної культури, Косівський інститут прикладного та декоративного мистецтва посідає престижне місце в галузі освіти, культури і мистецтва України. За творчі досягнення рішенням Президії Академії мистецтв України Косівський інститут прикладного та декоративного мистецтва нагороджений срібною медаллю.

Для популяризації виробів народних художніх промислів необхідно створити державний реєстр майстрів народного мистецтва, карту з розміщенням осередків традиційного народного мистецтва та народних художніх промислів, що дасть можливість краще ознайомитись рекреантам з майстрами регіону.

Слід наголосити, що принципи і методи промислового розвитку з планування і механізації художнього процесу, розщеплення його на окремі операції згубно діяли на декоративно-прикладне мистецтво. Лише індивідуальна, сімейна чи родинна дають невичерпні можливості для розвитку народних ремесел, творчості майстрів. А тому районним радам та райдержадміністраціям, селищним та сільським радам необхідно надати дієву і реальну допомогу.

У цьому аспекті особливо продуктивною вбачається співпраця народних майстрів з українськими музеями. Вдалими прикладами пошуку нових форм співпраці є вже налагоджений зв'язок регіональних осередків народних промислів із такими державними закладами. Народні майстри в цьому випадку виступають постачальниками мистецької та сувенірної продукції до музеїв, створюючи нові форми дозвілля і послуг. Відповідно, музей може бути місцем продажу творів народних умільців, фондом для збереження найкращих мистецьких виробів, виставковим майданчиком, місцем для проведення лекцій, майстер-класів, що сприятиме активізації туризму [2, с. 2].

Неабияку цікавість для туристів представляють твори народного мистецтва, що можна придбати як сувеніри.

У вітчизняних та іноземних туристів існує стійкий попит на автентичні вироби народних майстрів, а це, своєю чергою, потребує створення розгалуженої мережі спеціалізованих крамниць і салонів із продажу українського сувеніру.

Організація масових туристичних свят та фестивалів є надійним способом привабити до туристичних центрів тисячі туристів, що дає великий позитивний економічний ефект туристичній галузі цього краю. Народні умільці, які демонструють і продають свої вироби, на таких заходах зустрічаються з величезною кількістю потенційних споживачів, що сприяє їхньому розвитку і рекламі. На Івано-Франківщині в різних районах щорічно проводиться багато таких мистецьких заходів.

Зокрема, фестиваль «Прикарпатський вернісаж» в Івано-Франківську, де умільці з усієї України демонструють вишивку, писанки, ліжники, ткани речі, взірці гончарства, ковальства, вироби з лози та інші ужиткові речі ручного виконання. Цікавий фестиваль і тим, що на ньому можна не лише особисто поспілкуватися з майстрами народних промислів, а й побачити сам процес їх творчості. Проводяться також майстер-класи, працює виставка-продаж. Акція проходить на тлі концертних виступів самодіяльних та фольклорних колективів.

Ще одним прикладом використання народних ремесел Гуцульщини в сучасному туристичному бізнесі є їх включення до комплексних туристичних турів та програм. Так, наприклад, нещодавно найвідоміші музеї Верховинщини та Коломиї, де експонуються твори народних умільців, увійшли до захоплюючого туристичного маршруту Прикарпаттям, який називається «Зелене кільце Карпат».

Допомогти майстрам у визначенні шляхів законодавчого врегулювання правових, економічних, соціальних та організаційних відносин у сфері ремісничої діяльності як складника малого підприємництва – мета ухвалені Урядом Концепції Закону України „Про ремісничу діяльність” (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 вересня 2010 р. № 1791-р). У документі, зокрема, зазначається, що реалізація закону сприятиме збереженню, подальшому розвитку та підвищенню престижу ремісничої діяльності, формуванню у суспільній свідомості образу ремісника як вітчизняного виробника товарів та послуг, який зберігає та розвиває національні культурні та виробничі традиції. Це конкретні кроки, що сприятимуть відновленню старовинних та освоєнню новітніх технологій виробничих процесів, збереженню і розвитку національних культурних та виробничих традицій та, що є дуже важливим, просуванню продукції на ринок [4].

Хоча державні програми у наш час все ще повільно наповнюються реальним змістом, на місцевому рівні великий масив проблем народних промислів знаходить своє розв'язання.

Утім, актуальними є такі питання, як:

- створення Всеукраїнської інформативної бази всіх заходів у галузі народного мистецтва в регіонах;
- організація постійно діючих семінарів та творчих лабораторій, які б стимулювали обмін досвідом і сприяли налагодженню творчих зв'язків між центрами народної творчості;
- налагодження видавничої діяльності, видання посібників, методичних розробок;
- окреслення в сучасному мистецтвознавстві комплексного погляду на історію українського народного мистецтва як версифікованого ґрунтового багатотомного видання;
- підготовка та видання словників, підручників, довідкових матеріалів та енциклопедій з питань народного мистецтва [6].

Щодо більшого зацікавлення туристів гуцульським краєм, також варто відзначити тенденцію збільшення кількості ярмарків народних промислів і помітне зростання асортименту декоративно-ужиткової продукції, представленої на них. Культурна та історична спадщина, культурно-етнічні традиції починають дедалі частіше розглядатися як основа розвитку місцевих ремісничих громад. Такий підхід використовує збережені історичні пам'ятки та етнічні особливості для приваблення туристів.

Осередки народних промислів за наявності значного туристично-рекреаційного потенціалу та численних культурно-історичних пам'яток шукають шляхи збільшення притоку грошей у місцеву економіку. Вони мають потенціал для поживлення туристичної діяльності. Але самого лише бажання розвивати туризм іноді буває недостатньо. Змінити ситуацію допоможе створення спеціальних привабливих місць, адже туризм – це одна з галузей економіки, що швидко розвивається та може забезпечити розвиток соціальної та культурної сфери.

Прикладом успішного застосування творчої ініціативи на місцевому рівні можна назвати створення Проекту TACIS ЕС за підтримки Ради з туризму Карпатського регіону. Головне завдання організації полягає в популяризації Карпат як туристичного регіону, а також у просуванні і маркетингу туризму п'яти областей (Івано-Франківська, Закарпатська, Львівська, Чернівецька, Тернопільська). Організація об'єднує понад 130 закладів туристичної інфраструктури, зокрема заклади освіти та культури.

Для поліпшення розвитку сучасного традиційного й аматорського декоративно-ужиткового мистецтва України необхідно:

- розробити комплексну державну програму розвитку традиційного народно-декоративного мистецтва;
- програму охорони, відродження, збереження і розвитку народних художніх промислів;
- поліпшити організаційне та методичне забезпечення підготовки фахівців у галузі народного декоративно-ужиткового мистецтва;
- запровадити навчання з підготовки фахівців народного декоративного мистецтва для загальноосвітніх навчальних закладів;
- активізувати роботу з розробки методичних рекомендацій щодо проведення історико-етнографічних досліджень з питань народного декоративно-ужиткового мистецтва та нормативних актів відповідними

державними інституціями щодо соціального та юридичного захисту майстра народно-декоративного мистецтва;

- посилити роботу зі створення комплексної програми пропаганди та популяризації народного мистецтва засобами масової інформації, а також зі створення колекцій творів народного мистецтва та організації музеїв різних рівнів народно-декоративного мистецтва;
- при обласних центрах народної творчості передбачити організацію методичних кабінетів з колекцією кращих зразків народного декоративно-вжиткового мистецтва регіону.

Отже, завдяки розвиткові туристичної галузі Україна сьогодні має рідкісну можливість зберегти свої унікальні народні промисли як джерело неповторної краси та гордості за наш народ, адже художня цінність унікальних речей, зроблених руками майстра, не стала меншою, а, навпаки, із часом вона зростає.

В основу планування розвитку туристичної галузі має бути покладена ідея природно-історико-етнографічного складника, яка базуватиметься на найбільш раціональному використанні територіальних поєднань природних умов, ресурсів, історичних та архітектурних пам'яток. Окрему увагу заслуговує збереження та підтримка культурної спадщини, розвиток традиційних промислів та мережі продажу їх виробів для туристів.

Для найбільш ефективного здійснення культурної політики в Україні дуже важливо враховувати і застосовувати досвід інших країн, яким вдається уникати негативних явищ. Розвиток народного мистецтва треба спрямувати на збільшення випуску вітчизняних художніх виробів з умовою неодмінного підвищення їх національної виразності й художньо-естетичного рівня, розширення асортименту шляхом розробки цікавих нових і відтворення традиційних зразків.

Сьогодні етнокультурний ландшафт Гуцульщини є унікальним не тільки в Україні, але й у світі. Тому його збереження важливе не тільки для самих гуцулів, а й для всієї людської цивілізації. Збереження таких територій є альтернативою глобалізаційним змінам довкілля і прикладом стійкого природокористування. Разом із цим культурний ландшафт має стати привабливим для розвитку рекреаційно-туристичної індустрії.

Осередки народних художніх промислів акумулюють значний потенціал для розвитку культурного туризму, адже вони й донині зберегли свою стилістику, свій художньо-декоративний образ, свою колористику і своє формоутворення.

Висновки. Розвиток художніх народних промислів є одним з важливих напрямків оптимізації природокористування в Гуцульському регіоні. Маючи необхідні заробітки, народні умільці залишаються проживати в горах і підтримують у належному стані природне середовище (йдеться про середовище як протизагубу його запустінню, що спостерігається). Разом з цим культурний ландшафт має стати привабливим для розвитку рекреаційно-туристичної індустрії.

1. Волинець Л. Наше життя / Л. Волинець // Українське народне мистецтво. – 1986. – №10. – С. 10–11.
2. Дубровик А. «Зроблено в Україні»: чому такий напис на наших сувенірах зустрічається все рідше / А. Дубровик // День. – 2009. – 27 жовтня. – С. 2.
3. Симочко Г.В. Етнотуристичні ресурси як важлива складова розвитку туристичної галузі регіону / Г.В. Симочко // Рекреаційний потенціал Прикарпаття: історія, сучасний стан, перспективи. – Вип. 3 : Матеріали міжнародної наукової конференції «Туризм і розвиток регіону» (Івано-Франківськ–Яремче, 19–21 жовтня 2011 р.) / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ: «Фоліант», 2011. – С. 33.
4. Бордун О.Ю. Стратегія використання центрів народних ремесел як об'єктів пізнавального та культурного туризму Карпатського регіону України [Електронний ресурс] / О.Ю. Бордун. – Режим доступу до статті: http://bookclub.in.ua/book_268_page_2.
5. Вах І.С. Сучасний стан та проблеми народних художніх промислів Галицької Гуцульщини [Електронний ресурс] / І.С. Вах. – Режим доступу до статті: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Nzvdpu_geogr/2009_18/sychanuu%20stan%20ta%20problemu%20narodnux.pdf.
6. Державна програма збереження, відродження та розвитку народних художніх промислів на 2007–2010 роки (від 23 травня 2007 р., № 768) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP070768.html.

Іван Калуцький,

доктор сільськогосподарських наук, професор,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Ivan Kalutskiy,

Doctor of Agricultural Sciences, professor,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

УДК 630*.165.5

РЕКРЕАЦІЙНО-ОЗДОРОВЧІ ЛІСОВІ РЕСУРСИ ІВАНО-ФРАНКІВЩИНИ ТА ШЛЯХИ ПОКРАЩЕННЯ ЇХ ВИКОРИСТАННЯ

RECREATION AND WELLNESS FOREST RESOURCES IVANO-FRANKIVSK AND WAYS OF IMPROVING THEIR USE

Зростаюча потреба розширеного використання державних лісів Івано-Франківщини для рекреації і туризму вимагає їх відповідної підготовки. Виникає необхідність покращити естетичні та оздоровчі властивості лісів завдяки проведенню в них цілого комплексу лісогосподарських та організаційних заходів. Ці заходи направлені на підвищення привабливості лісових насаджень та підвищення стійкості їх до рекреаційних навантажень.

Ключові слова: рекреація, туризм, лісові насадження, місця відпочинку, землі лісового фонду.

The growing need for expanded use of public forests Ivano-Frankivsk region for recreation and tourism requires them appropriate training. There is a need to improve the aesthetic and recreational properties of forests by holding them in a set of forest management and institutional arrangements. These measures are aimed at increasing the attractiveness of forest plantations and increase their resilience to the recreational activity.

Keywords: recreation, tourism, forest plantations, recreational facilities, forest lands.

Растущая потребность расширенного использования государственных лесов Ивано-Франковщины для рекреации и туризма требует их соответствующей подготовки. Возникает необходимость улучшить эстетические и оздоровительные свойства лесов благодаря проведению в них целого комплекса лесохозяйственных и организационных мероприятий. Эти меры направлены на повышение привлекательности лесных насаждений и повышения устойчивости их к рекреационным нагрузкам.

Ключевые слова: рекреация, туризм, лесные насаждения, места отдыха, земли лесного фонда.

Вступ. Однією з підсистем Карпатського територіально-рекреаційного комплексу, що динамічно розвивається, є туризм – один з найбільш ефективних видів оздоровчого відпочинку. Формуванню на базі Українських Карпат важливого туристичного регіону країни в значній мірі сприяє величина і якість його туристичного потенціалу. Переважання низько і середньогірних форм рельєфу, висока лісистість, мальовничість ландшафтів, різноманітність видового складу флори і фауни, безліч гірських річок та джерел мінеральних вод роблять Карпати одним з найбільш привабливих об'єктів для туристів [3, с. 196].

Ліси області, в більшості своїй, характеризуються високими показниками естетичної цінності і можуть бути використані для рекреації та відповідних видів туризму, після проведення в них певних заходів і підготовки території.

Актуальність проблеми. Економічна криза в нашій країні привела до особливо гострих соціальних проблем населення гірських регіонів: безробіття, незначні площі сільськогосподарських угідь, специфіка проживання в горах. Тому, розвиток саме туристично-рекреаційної діяльності, приведе до вирішення деяких із них. Створення робочих місць в даній галузі буде сприяти росту первинної зайнятості в туристично-рекреаційній сфері, поведе за собою зростання вторинної зайнятості – збільшення кількості робочих місць в будівництві, сільському господарстві, в зв'язку, медицині, торгівлі тощо.

Науково-технічна революція, свідками і учасниками якої ми стали, зачепила всі галузі виробництва. Одним із проявів її в лісовому господарстві є широке використання лісів для рекреаційних потреб. Тому особливо актуальним є зробити ліс придатним для відпочинку, шляхом впровадження лісівничих заходів з покращення естетичних і оздоровчих функцій лісів. Благоустрій лісів є якісно новим аспектом робіт в лісовому господарстві.

Постановка проблеми. Ліс в місцях відпочинку, крім своїх основних функцій давати високоякісну деревину, має мати ще й здатність благотворної емоційної дії на людину. Почуття радості, насолоди має сприяти відпочинку. В основі емоційного відпочинку лежать так звані ландшафтні емоції. Природа за допомогою фарб, кольорів, запахів, звуків діє на організм людини [1, с. 86].

Необхідно відзначити, що із наявних на території області 626 тис. га лісів, 467,7 тис. га лісів закріплено за найбільшим лісокористувачем в області (75 %) державними лісогосподарськими підприємствами обласного управління лісового і мисливського господарства. Оскільки ліси природо-заповідного фонду області вже певною мірою задіяні для рекреації, то важливо проаналізувати, як можна використати рекреаційний потенціал саме лісів держлісгоспів для рекреації, розвитку туризму та оздоровлення населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Питанням благоустрою та використання лісів для рекреації присвятили свої наукові праці відомі вчені Бобров Р. В. (1977 р.), Тарасов А. И. (1986 р.), Генсірук С. А. (1987 р.), Середін В. І., Парпан В. І. (1988 р.), Стойко С. М., Третяк П. Р. (1993 р.), Бондаренко В. Д., Фурдичко О. І. (1994 р.), Фоменко Н. В. (2007 р.) та інші.

Метою лісового господарства має бути задоволення зростаючих потреб населення в лісовому відпочинку при безумовному забезпеченні не виснажливості лісокористування взагалі і рекреаційного зокрема. Вимогою часу є також залучення все нових лісових площ до використання з рекреаційною метою, а це вимагає проведення в них відповідних лісівничих заходів, необхідна відповідна підготовка лісу до такого використання. Проведення робіт по благоустрою та облаштуванню лісів для рекреації дає можливість створення значної кількості робочих місць для місцевого населення.

Виходячи з того, що ліси різних груп і категорій мають неоднакове цільове призначення Середін В. І. і Парпан В. І. (1988 р.) розробили класифікацію лісів Карпат які використовуються в рекреаційних цілях. Користуючись даною класифікацією проведено аналіз стану рекреаційного використання земель лісового фонду держлісгоспів.

Більшість держлісгоспів області в останні роки здійснили ряд лісогосподарських заходів спрямованих на розширення площ рекреаційних лісів в лісовому фонді обласного управління лісового господарства, який налічує 467788 тис. га.

В лісовому фонді держлісгоспів доля лісів, що виконують переважно санітарно-гігієнічні, оздоровчі функції, а також функції природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення складала 44792 га (9,7 %), станом на 01.01.1997 р. [7, с. 7] доля таких лісів сягнула 79652 га (16,3 %), а за матеріалами останнього лісовпорядкування, яке проведено станом на 01.01.2009 р. [8, с. 11], доля таких лісів вже становила 133295,5 га (26,7 %).

Як і очікувалось виявлено, що збільшення площ рекреаційних лісів, а також тих, що частково використовуються для рекреації, відбулося за рахунок створення природоохоронних об'єктів таких як національні природні парки та регіональні ландшафтні парки. Їх зони стаціонарної рекреації, які за останні 20 років збільшилися на 1542,2 га, призначені для розміщення готелів, мотелів, кемпінгів, інших об'єктів обслуговування відвідувачів парків, тут забороняється будь-яка господарська діяльність, що не пов'язана з цільовим призначенням цієї функціональної зони або може шкідливо вплинути на стан природних комплексів та об'єктів заповідної зони і зони регульованої рекреації.

Площа зон регульованої рекреації – територій, в межах яких створюються умови для короткострокового перебування, відпочинку та оздоровлення відвідувачів парку, а їх режим встановлюється відповідно до вимог, обов'язкових для охоронних зон природних заповідників, за цей період в лісах держлісгоспів збільшилася на 13515 га.

Особливо цікаво було з'ясувати, що збільшення площ лісів, які використовуються для рекреації, мало місце також за рахунок переведення частини лісів держлісгоспів, в ліси населених пунктів (11965,2 га), ліси округів санітарної охорони курортів та інших лікувальних закладів (12135,5 га), а також створення заповідних лісових ділянок (19659,4 га).

Підтримувати темпи збільшення площ лісів придатних для рекреаційного використання в лісах держлісгоспів тільки за рахунок вже перерахованих методів, не дивлячись на пріоритетність розвитку рекреації та зокрема туризму на території області, буде проблематично. Оскільки темпи створення природоохоронних територій та розширення зелених зон населених пунктів в останні роки були значними, а переведення лісів в межі населених пунктів виявили ряд негативних тенденцій. Зокрема, тільки по Полянському лісництву Ворохтянського лісового господарства за період 1996 – 2009 рр. (ревізійний період) площа земель вкритих лісовою рослинністю зменшилася на 1452,4 га [8, с. 12] які були передані в межі села Поляниця, що пов'язано з будівництвом рекреаційного комплексу «Буквель».

Хоча методи збільшення кількості лісів в окремих держлісгоспах таких, що придатні для рекреаційного використання ще невичерпані, проте назріває необхідність застосування якісно нових лісівничих заходів для підвищення атрактивності лісів при їх використанні для рекреації і туризму.

Результати досліджень. Актуальним на сьогодні є покращення використання тих рекреаційних і придатних для рекреаційного використання (133295,5 га або 28,5 %) лісів, які вже, частково використовуються, а також 105252,3 га або 22,5 % тих, які при виконанні в них певних заходів по благоустрою в найближчі роки можуть бути використанні для розвитку рекреації і туризму (рисунок 1).

Щодо тих лісів, які частково використовуються з рекреаційною метою то це ліси зелених зон, які розподіляються на лісопаркові і лісогосподарські частини. До лісопаркових входять насадження, розташовані в безпосередній близькості до населених пунктів, що мають добрі шляхи та транспортне сполучення і відзначаються привабливістю і придатністю для масового відпочинку. На базі лісопаркових насаджень створюються приміські лісопарки та зони відпочинку населення

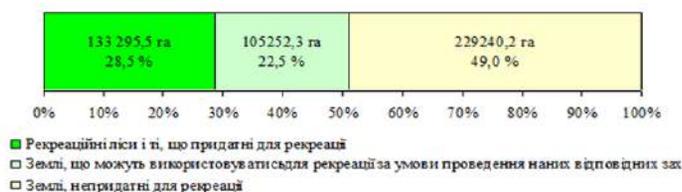

Рис. 1. Розподіл державного лісового фонду (держлісгоспів станом на 01.01.2009 р.) за рівнем придатності для рекреації

Враховуючи постійно зростаючу потребу у відпочинку, особливо міського населення, та зростаючу кількість власного та громадського транспорту виникає необхідність значно розширити зелені зони населених пунктів. В умовах Івано-Франківська та прилеглих до нього територій необхідно створювати лісопарки в межах природних ландшафтів з різним ступенем їх змін і з врахуванням завдань, які ставляться перед об'єктом. В умовах Передкарпаття, найбільш ефективними є лісопарки та пункти відпочинку.

Інтенсивне освоєння лісів для відпочинку розпочато відносно недавно, і науково обґрунтованої системи ведення лісового господарства в них поки що не розроблено. Але практика експлуатації вже діючих місць відпочинку показує необхідність проведення в таких лісах цілого ряду лісогосподарських заходів з метою їх збереження та покращення їх естетичних властивостей.

Ми вважаємо, що кількість таких місць відпочинку необхідно збільшувати в держлісфонді області, розширювати їх площу та покращувати якість утримання відповідних споруд і лісової інфраструктури в належному стані. В окремих місцях відпочинку, які в процесі експлуатації найбільше користуються попитом рекреантів, в додаток до вже наявних легких споруд, в подальшому, виникає потреба, споруджувати більш надійні довговічніші споруди для відпочинку. В зв'язку з тим, що окремі місця відпочинку знаходяться на значній віддалі від міст згодом виникне потреба в будівництві, на їх місці, для розміщення відпочиваючих кемпінгів, туристичних хатин, туристичних баз тощо. Такі місця відпочинку можуть служити основою для розробки інвестиційних проектів з розвитку туризму.

Будівництво кемпінгів, мотелів, туристичних стоянок та інших засобів побутового обслуговування в сучасному рекреаційному лісі тісно пов'язане з традиційними лісогосподарськими заходами по покращенню естетичних і санітарно-гігієнічних властивостей деревостанів.

Отже методи збільшення кількості місць відпочинку в лісах, розширення їх площ за рахунок проведення відповідних лісогосподарських заходів, є перспективним заходом покращення рекреаційно-туристичної привабливості лісів.

Для організації цілеспрямованої роботи по впровадженню запропонованих лісогосподарських заходів направлених на покращення атрактивності лісових насаджень з метою їх використання для рекреаційно-туристичної діяльності необхідно:

1. Провести інвентаризацію діючих місць відпочинку по лісництвах, здійснити їх паспортизацію та запропонувати їх доповнення необхідною інфраструктурою.
2. Розробити інвестиційні пропозиції по передачі окремих місць відпочинку для створення кемпінгів, туристичних площадок для мобільних туристичних груп, в тому числі передачі в користування приватним структурам.
3. Підібрати нові ділянки для влаштування пунктів відпочинку в лісових насадженнях та провести підготовчі роботи для підвищення їх естетичних властивостей.
4. Розробити інформаційні матеріали щодо розташування по території області місць для відпочинку їх оснащення і місткість та перелік послуг які можна одержати на кожному із них.
5. Розробити перспективну програму використання рекреаційних лісів та лісів, що частково виконують рекреаційні функції на найближчий період.
6. Розпочати часткове впровадження заходів з благоустрою в лісах які в перспективі можуть бути використані для рекреаційного освоєння.
7. Збільшити обсяги проведення лісогосподарських рубок з метою створення привабливих лісових ландшафтів та покращення санітарного стану цих лісів.
8. Розширити площі приміських зелених зон особливо міст Івано-Франківська, Калуша, Коломиї та Надвірної.
9. В лісництвах де доля рекреаційних лісів перевищує 50 % території бажано створювати рекреаційні лісництва, враховуючи специфіку їх функціонування.

Висновки. Використання лісів для рекреації в області є перспективним, оскільки ліси займають більше сорока відсотків її території. Значну рекреаційну цінність представляють території національних природних парків, заказників та інших природно-заповідних об'єктів. Проте рекреаційні навантаження, при масовому відвідуванні цих територій, можуть негативно позначитись на їх екологічному стані. Тому важливо розвивати рекреаційну діяльність в лісах які не являються заповідними територіями, але мають потенційні рекреаційні властивості.

Швидкі темпи розвитку туризму в області вимагають від спеціалістів лісового господарства працювати на перспективу, створюючи привабливі умови для відпочинку все більшої кількості рекреантів.

1. Бобров Р. В. Благоустройство лесов / Бобров Р. В. – М.: Лесная промышлен, 1977. – 192 с.
2. Бондаренко В. Д. Ліс і рекреація в лісі / Бондаренко В. Д., Фурдичко О. І. – Львів, 1994. – 232 с.
3. Голубець М. А. та інші. Українські Карпати / Голубець М. А. та інші. – К.: Наукова думка, 1988. – 207 с.
4. Калуцький І. Ф. Особливості покращення рекреаційного використання лісових ландшафтів Прикарпаття / Калуцький І. Ф., Запоточний М. М. Науковий вісник. Збірник науково-технічних праць. Вип. 16.2. – Львів, 2006. – С. 12-19.
5. Середін В. І. Ліс база відпочинку / Середін В. І., Парпан В. І. – Ужгород, 1988. – 110 с.
6. Матеріали лісовпорядкування по Івано-Франківському обласному управлінню лісового і мисливського станом на 01.01.1989 р.
7. Матеріали лісовпорядкування по Івано-Франківському обласному управлінню лісового і мисливського станом на 01.01.1997 р.
8. Матеріали лісовпорядкування по Івано-Франківському обласному управлінню лісового і мисливського станом на 01.01.2009 р.

Василь Карабінович,

студент,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Vasyl Karabinovych,

student,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

**УДК 364.48.
ББК 65.9(2)**

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

LEGAL ISSUES FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE CARPATHIAN REGION

У статті розкриті основні питання правового забезпечення сталого розвитку Карпат. У роботі визначена сутність сталого розвитку та проаналізовані основні правові документи, які стосуються екології та збереження Карпатського регіону. З'ясовано, що серед важливих факторів збереження Карпатського регіону є: правові, екологічні, економічні та ін.

Ключові слова: Карпатський регіон, правове забезпечення, сталий розвиток Карпат

This article is about the main legal issues for sustainable development of the Carpathians. The authors defined the essence of the concept of "sustainable development" and analyze legal documents relating to the ecology and conservation of the Carpathian region. The paper found that among the important factors maintaining the Carpathian region are: legal, environmental, economic and others.

Keywords: Carpathian region, legal security, sustainable development of the Carpathians.

В статье раскрыты основные вопросы правового обеспечения устойчивого развития Карпат. В работе определена сущность устойчивого развития и проанализированы основные правовые документы, касающиеся экологии и сохранения Карпатского региона. Выяснено, что среди важных факторов сохранения Карпатского региона: правовые, экологические, экономические и др..

Ключевые слова: Карпатский регион, правовое обеспечение, постоянном развитии.

Постановка проблеми. Один з найбільш цікавих для вивчення та правового захисту є регіон Карпат. Це унікальний природний комплекс, де є сприятливі умови для проживання, оздоровлення, задоволення культурних і естетичних потреб населення.

Велике значення для розвитку економіки країни, покращенні стану навколишнього природного середовища мають карпатські ліси. Вони виконують переважно екологічні, естетичні, культурні, виховні функції. Третину лісових запасів держави становлять Карпатські ліси, які розміщені на території Івано-Франківської, Львівської, Закарпатської та Чернівецької областей. Ліси Карпатського регіону становлять єдину екосистему, яка має свої особливості охорони, правового захисту, використання ресурсів тощо.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. У цьому контексті розроблено чимало документів. Зокрема у «Хартії охорони природи» наголошується на потребі охорони природи і природних ресурсів, і зазначено, що знання про природу треба вивчати та популяризувати [1], Державна політика України щодо збереження природи, зокрема і природи Карпат, змінюється (Програма перспективного розвитку заповідної справи в Україні «Заповідники», Загальнодержавна програма формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки, затверджена Законом України від 21 вересня 2000 року, Державна програма „Ліси України” на 2002-2015 роки, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2002 року) [8; 2].

Дана нормативно-правова база не повною мірою забезпечує врегулювання відносин, що виникають у процесі охорони, та використання об'єктів Карпатського регіону.

Проблемами правового статусу Карпат у галузі екологічного та земельного права займалися В. Андрейцев, Г. Балюк, В. Басай, Ю. Вовк, А. Гетьман, Н. Малишева, П. Мельник, В. Федорович, В. Шахов, М. Шульга та ін. Питанням сталого розвитку присвячені праці І. Бистрякова, С. Булигіна В. Галушки, Б. Данилишина, П. Тищенко, А. Третяка та ін.

Недостатньо дослідженими є питання правового забезпечення сталого розвитку Карпат на регіональному рівні.

Метою статті є правовий аналіз сталого розвитку Карпатського регіону у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Концепція сталого розвитку була розроблена ще у другій половині 70 років ХХ століття і стала основною ідеєю конференції ООН з питань навколишнього середовища й розвитку, у 1992 р. у Ріо-де-Жанейро. Основною ідеєю Концепції є створення альтернативи споживацького ставлення суспільства до природи, усунення протиріччя між економічним і соціальним розвитком та інтересами суспільства [5].

Термін «сталий розвиток» з англійського терміна «sustainable development»- «постійно підтримуваний розвиток», і як «збалансований розвиток». Водночас усі ці терміни містять протиріччя, що чітко окреслились, між задоволенням потреб нині існуючих поколінь людей (що будучи марнотратними вже призвели до глобальних екологічних проблем) і можливість задоволення потреб майбутніх поколінь. Ці терміни не належать і до правових понять [9].

Отже, під сталим розвитком ми розуміємо процес удосконалення системи, який відбувається у чотирьох напрямках: економічному, гуманітарному, природоохоронному та технологічному. Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» охорона природи, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини проголошені невід'ємною умовою сталого економічного й соціального розвитку України [3].

У підсумковому документі Конференції ООН зі сталого розвитку «Ріо+20: Майбутнє, якого ми хочемо» (Ріо-де-Жанейро, Бразилія, 20--22 червня 2012 року) з новою силою підкреслено необхідність досягнення гармонії людини і природи. Висловлюється думка, що без цього виживання планети Земля та її екосистем, забезпечення необхідного балансу між економічними, соціальними та екологічними потребами нинішніх і майбутніх поколінь залишається проблематичним.

Правове регулювання сталого розвитку Карпат (чи доцільніше екологічної рівноваги) необхідне для визначення екологічно припустимого навантаження на навколишнє природне середовище з тим, щоб господарська діяльність суспільства не перевищила поріг сталості природи і не виникла екологічна катастрофа. Отже, виникають певні суспільні відносини між відповідними особами з приводу зберігання екологічної рівноваги як невід'ємної умови забезпечення життя людей, що диктує необхідність правового регулювання цих відносин.

Важливим напрямом сучасного правового регулювання відносин у сфері взаємодії природи і суспільства є правове забезпечення користування природними ресурсами. Його метою є задоволення матеріальних потреб суспільства за рахунок наявних і відновлювальних природних ресурсів, визначення найбільш ефективного, економічно вигідного їх використання без заподіяння шкоди для життєво важливих екологічних інтересів людей [5].

Політика щодо забезпечення екологічної рівноваги шляхом раціонального природокористування повинна базуватись на двох основних засадах правових та економічних.

Існуючі (закріплені в чинному законодавстві) і постійно можливі заходи економічного регулювання поділяють на три основні групи: економічні санкції, економічні стимули та економічні гарантії. Але більш доцільним, на нашу думку, є розподіл правових заходів економічного механізму забезпечення екологічної рівноваги на: заохочувальні (субсидії, пільгові кредити, податкові пільги та інші); примусові (платежі, податки і штрафи за забруднення, продаж прав на забруднення); компенсаційні (створення спеціальних фондів для боротьби із забрудненням, страхування відповідальності за екологічні збитки, матеріальні компенсації державі, регіонам, підприємствам і громадянам, які постраждали від забруднення навколишнього середовища).

На цьому тлі доволі тривожний вигляд має ситуація із виконанням у Карпатському регіоні «Державної програми формування національної екологічної мережі», створення та розширення природоохоронних територій, зокрема Карпатського біосферного заповідника, національного природного парку «Гуцульщина» та інших. На сьогодні не виконуються вимоги статті 10 Закону України «Про мораторій на проведення суцільних рубок на гірських схилах в ялицево-букових лісах Карпатського регіону», якою передбачалося довести рівень заповідності в Карпатах до 20 відсотків [6].

Вимагає значної активізації робота щодо виконання вимог Закону України «Про ратифікацію Протоколу про збереження і стале використання біологічного та ландшафтного різноманіття до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат. Особливої уваги, відповідно до цілей Севільської стратегії (1995 р.) та Мадридського плану дій (2008 р.) ЮНЕСКО, в гірських регіонах вимагають проблеми розвитку біосферних заповідників та вдосконалення українського природоохоронного законодавства, що регламентує їх діяльність.

Вони працюють у рамках програми «Людина і біосфера», мають за мету забезпечення гармонійного розвитку людини і природи. Сама ідея біосферних резерватів, закладена в основу принципів сталого розвитку. Біосферні заповідники «формують глобальну мережу регіону, де можуть бути апробовані різні способи сталого природокористування і можливості адаптуватися до мінливих екологічних, економічних та соціальних умов за участі всіх зацікавлених сторін» [3].

Найбільший тиск на природу і навколишнє середовище в Карпат на думку В. Химинець створюють:

- промислове і сільськогосподарське виробництва, в першу чергу потужності, які виробляють хімічно активні, отруйні і радіоактивні відходи (заводи хімічної галузі, лісохімкомбінати, цехи і дільниці гальванічного виробництва, асфальтобітумні заводи тощо);
- надзвичайно розвинені автотранспортна і залізнична галузі;
- видобувна промисловість (шахти, кар'єри тощо);
- магістральні нафто-, газо-, продуктопроводи;

- потужні джерела електромагнітних полів (радіолокаційні станції, електропідстанції, високовольтні лінії тощо);
- навантажувально-розвантажувальні роботи і міграційні процеси, пов'язані з прикордонним співробітництвом;
- необґрунтована вирубка лісів в Карпатах, яка супроводжується появою цілої низки проблем (ерозія, руйнування родючого шару ґрунту, зменшення потужностей водоутворюючої системи, поява буреломів, повеней, зсувів, селевих потоків тощо) [11, с.44].

При реалізації ідей сталого розвитку на рівні Карпат важливе значення мають Концепція, Програми і Плани розвитку всіх регіону на близьку і тривалу перспективу, в основу яких повинні закладатися ідеї та принципи сталого розвитку [10, с.21].

Як зазначає В. Химинець «перехід до сталого еколого-економічного розвитку на території Карпатського Єврорегіону має визначати стратегію співпраці держав-засновників у XXI столітті, особливо у питаннях збереження біосфери та навколишнього середовища. Основною метою Карпатського регіону при запровадженні концепції сталого розвитку, має стати прагнення створити умови для сталого розвитку територій, які входять до складу міждержавного утворення та збереження здоров'я людей, які проживають на вказаних територіях» [10, с.21]

Основна роль у регулюванні відносин у галузі охорони і використання Карпатських лісів належить державним органам, обов'язком держави є забезпечення екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги на території України [4].

Щодо поняття правової охорони, то в літературі з цього приводу існують різні погляди. Ю.С.Шемшученко розглядає правову охорону навколишнього середовища як «систему державних і громадських заходів щодо управління цілеспрямованою організацією цього середовища, збереження природного комплексу і раціонального використання природних ресурсів з метою безперервного розвитку народного господарства країни і на цій основі максимально повного задоволення матеріальних і духовних потреб людини» [11, с.76].

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» у статті 16 метою управління в галузі охорони навколишнього природного середовища визначає реалізацію законодавства, контроль за додержанням вимог екологічної безпеки, забезпечення проведення ефективних і комплексних заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, досягнення узгодженості дій державних і громадських органів у галузі охорони навколишнього природного середовища [7, с. 46-50].

У зв'язку з тим, що охорона лісів тісно пов'язана з раціональним використанням і відтворенням лісових ресурсів і неможливо ефективно здійснювати охорону без їх раціонального використання і відтворення, одним із спеціальних принципів державного управління в галузі охорони лісів є раціональне використання і відтворення лісових ресурсів. Раціональне використання передбачає застосування технологічних процесів, які б виключали спричинення шкідливих наслідків під час чи після здійснення рубок або іншого використання лісових ресурсів. Особливо гостро стоїть проблема із трелюванням деревини і очищенням лісосік. Раціональне використання лісових ресурсів включає також ефективну, більш глибоку їх переробку, зменшення відходів. Необхідно пам'ятати, що лісові ресурси є обмежені, тому постає зразу ж такі питання про необхідність відновлення лісових ресурсів, яке пов'язане із залісненням земель. Відновлення лісів – це є наш обов'язок перед наступними поколіннями. Ось чому держава при здійсненні управління в галузі охорони лісів повинна ретельно дотримуватись даного принципу.

Особливі умови ведення лісового господарства та охорони лісів на сьогоднішній день застосовуються також до Карпатського регіону України відповідно до Закону України «Про мораторій на проведення суцільних рубок на гірських схилах в ялицево-букових лісах Карпатського регіону» [6, ст. 99]. Це зумовлено тим, що Карпатські ліси відіграють важливу роль в охороні навколишнього природного середовища і впливають на його стан. Тому, здійснюючи державне управління в галузі охорони лісів, необхідно враховувати дані особливості лісів, які належать до пріоритетних, і застосовувати більш ефективні заходи контролю за використанням таких лісів.

Дуже показовим у цьому контексті може служити стан лісокористування в районі м. Яремчі Івано-Франківської області. Саме тут, незважаючи на прийняття закону України про мораторій на проведення суцільних рубок у лісах на гірських схилах, спостерігається різка вирубка деревини. Чимало законодавчих актів та декларацій залишаються лише на папері (щодо сталого лісокористування та про міжнародну лісову сертифікацію)

Державний облік лісів, ведення державного лісового кадастру є найбільш актуальним питанням охорони і раціонального використання лісових ресурсів. Дана функція державного управління забезпечує отримання сукупності достовірних і необхідних відомостей про природне, господарське і правове становище лісів. Здійснення державного обліку і ведення державного лісового кадастру передбачено в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» (стаття 23 і 24) [7], Лісовому кодексі України [4].

У рамках системи державного моніторингу навколишнього природного середовища України моніторинг лісів має стати засобом управління лісовим господарством, оскільки, відповідно до статті 28 Лісового кодексу України, моніторинг лісів є складовою частиною моніторингу навколишнього природного середовища [4, с. 311].

Інститут юридичної відповідальності за порушення лісового законодавства є складним. Він включає земельно-правову, гірничо-правову, лісо-правову, водно-правову відповідальність. У статті 98 Лісового кодексу України чітко визначено, що порушення лісового законодавства тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність [4]. Отже, юридична відповідальність за

лісопорушення застосовує санкції, які встановлені у зазначених в статті 98 Лісового кодексу України галузях права з врахуванням специфіки даного виду правопорушення.

Доречно буде відзначити, що протягом останнього десятиріччя в Карпатському регіоні здійснюється у використанні лісових багатств екологічний злочин. У цьому контексті можна вітати Закон України "Про мораторій на проведення суцільних рубок на гірських схилах у ялицево-букових лісах Карпатського регіону".

Питання екології для нашої держави, зокрема регіону, є однією з ключових проблем, яка тісно пов'язана зі здоров'ям населення. Сучасний економічний стан в Україні не сприяє повноцінному вирішенню питань охорони природи. Стабілізація екологічної ситуації на Закарпатті, як і в Україні загалом, залежить переважно від факту усвідомлення населенням країни важливості проблем довкілля та їх першопричин. Бережливе ставлення та любов до природи повинні прищеплюватися з дитинства – тільки так ми зможемо виростити і виховати екологічно свідомих громадян нашої держави. Дитячий екологічний рух – це початковий і найважливіший етап загального освітньо-виховного процесу, метою якого є навчити дітей екологічно мислити, тобто усвідомлювати себе невід'ємною частиною навколишнього світу. Тому робота дитячих екологічних організацій є вкрай важливою і потрібною.

Не останнє місце у правовій охороні лісів Карпатського регіону відіграє підвищення екологічної освіти і культури, що сприяє зміні споживчого ставлення до лісів і врахуванню їх екологічних, естетичних та інших функцій.

Висновки. Отже, кожний регіон має яскраво виражену специфіку вирішення проблеми сталого розвитку. Карпатський регіон відноситься до одного із найбільш цікавих в цьому відношенні регіонів України, природно-ландшафтні умови яких потребують ретельного вивчення та всебічної охорони.

Перспективним для нашої роботи є дослідження правового статусу інших регіонів країни.

1. Всесвітня Хартія природи ООН; Хартія, Міжнародний документ від 01.01.1982[Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_453
2. Закон України. Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000 - 2015 роки [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1>
3. Карпати на шляху до сталого розвитку[Електронний ресурс] / Режим доступу:<http://golosukraine.com/publication/politika/regioni/9479-karpati-na-shlyahu-do-stalogo-rozvitku>
4. Лісовий кодекс України. (21.01.1994 р.) // Кодекси України. – К.: Юрінком Інтер. – 1997. – Кн. 3. – С. 311-348.
5. Про Концепцію сталого розвитку населених пунктів //Верховна Рада України; Постанова від24.12.1999№1359-XIV [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1359-XIV>
6. Про мораторій на проведення суцільних рубок на гірських схилах в ялицево-букових лісах Карпатського регіону [...] Верховна Рада України; Закон від 10.02.2000 № 1436-III II Закону N 5456-VI від 16.10.2012 } [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1436-14>
7. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року // Закони України. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України. – 1997. – Т. 2. – С. 46-80.
8. Про Програму перспективного розвитку заповідної справи в Україні // Верховна Рада України; Постанова від 22.09.1994 № 177/94-ВР [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/177/94>
9. Трегобчук В. Концепція сталого розвитку для України / В. Трегобчук Вісник НАН України. – 2002. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://www.nbuv.gov.ua/Portal/all/herald/2002-02/7.htm>
10. Химинець В. В. Потенціал сталого розвитку Карпатського євро регіону / В. В. Химинець // Економіст. – 2012. – № 10. – С. 18–22.
11. Юрченко Ю. Карпатським лісам – правовий захист // Вісник прокуратури. – 2000. – № 2. – С. 74-80.

Леся Ковальська,

кандидат географічних наук,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Lesja Kovalska,

candidate of geographical sciences,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

УДК 379.85: 91

ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ОРНИТОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ У ГАЛИЦЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ ПРИРОДНОМУ ПАРКУ

PREREQUISITES FOR THE DEVELOPMENT OF ORNITHOLOGICAL TOURISM ARE IN THE GALICIAN NATIONAL PARK

У статті зазначені основні об'єкти зимівлі, гніздування та міграції птаств, а також числове і видове різноманіття орнітофауни Галицького національного природного парку. Проаналізований основний орнітомаршрут – «Пташине царство Галицького національного природного парку». Акцентовано увагу на перспективах розвитку орнітологічного туризму у парку, як одного із видів екотуризму та його ролі в ековихованні.

Ключові слова: екологічний туризм, орнітологічний туризм, екологічне виховання.

In the articles marked basic objects of wintering, nesting and migration of birds, and also numerical and specific varieties of ornitofauna of the Galychyna national natural park. Basic ornitomarshrut is analysed – «Bird reign of the Galychyna national natural park». Attention is accented on the prospects of development of ornithological tourism in a park, as one of types of ekoturizmu and his role in ekovikhovanni.

Keywords: ecotourism, ornithological tourism, environmental education.

В статтє указаны основныє объекты зимовки, гнездования и миграции птиц, а также числовое и видовое разнообразие орнітофауны Галицкого национального естественного парка. Проанализировано основной орнітомаршрут – «Птичье царство Галицкого национального естественного парка». Акцентируется внимание на перспективах развития орнітологического туризма в парке, как одного из видов экотуризма и его роли в екопросвещении.

Ключевые слова: экологический туризм, орнітологический туризм, экологическое воспитание.

Постановка проблеми. Орнітологічний туризм – вид туристичної діяльності, суть якого полягає в спогляданні за поведінкою та ознайомленні з різноманітністю птаств на безпечній відстані для них за допомогою оптичних приладів чи/і неозброєним оком. Сьогодні цей вид туризму є досить популярний у всьому світі як особлива форма відпочинку, яка приносить естетичне, духовне задоволення, нові знання, враження про способи існування, поведінку птахів і насолоду цікавими моментами із пташиного життя, слухаючи їх спів.

Мільйони людей у світі захоплюються спостереженнями за птахами, наприклад, лиш у Західній Європі орнітотуризм налічує понад 20 мільйонів пташиних фанів, не поступається за кількістю бажаючих поспостерігати за птахами і регіон Північної Америки. Розвиток орнітологічного туризму в Україні знаходиться, нажаль, у зародковому стані, враховуючи також той факт, що тільки окремі регіони придатні для його розвитку, зокрема Азово-Причорноморське узбережжя, а також вздовж акваторій головних водних артерій, наприклад, Дніпро, Південний Буг, Дунай, Дністер тощо. Його розвиток у межах західної частини України буде слугувати атракцією як для місцевих туристів так і для приїжджих, зокрема для фахових орнітологів, орнітологів-аматорів, вчителів, студентів, учнів тощо.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Дослідження орнітофауни України та її збереження присвячено чимало праць. Для збереження унікальних поселень птахів у 1984р. на території Чернівецької обл. було створено орнітологічний природний заказник «Драницький» з рідкісним місцем гніздування рудої, сірої, білої і малої чапель, а також ряду водоплавних і болотних птахів. Охорона місця гніздування глухарів – рідкісного виду лісової орнітофауни проводиться у Пожертатувському орнітологічному заказнику державного значення Івано-Франківської області.

З'ясування значення орнітологічного туризму на Розточі як одного з нових підходів розвитку рекреації присвячені праці І.В. Рижак, А.Б. Невпорана [3]. Реалізація наукових проектів, а саме «Визначення стану рідкісних видів птахів у регіоні» під керівництвом Чернічко Й.І., Андрущенко Ю.О., Попенко В.М., Чернічко Р.М.,

Кінда В.В., Винокурова С.В., Ісаєва О.А., Дядічева О.А., Форманюк О.А. дає можливість щорічно, у межах Азово-Чорноморського регіону, проводити регулярні обліки птахів про сучасний стан видів, тенденції їхнього існування в регіоні, що є важливими для подальшого розвитку орнітологічного туризму.

Визначення передумов та перспектив розвитку орнітологічного туризму у західній частині України, а саме у межах Галицького національного парку, через який протікає головна водна артерія Прикарпаття – Дністер, який охоплює відокремлені один від одного лісові масиви, лучно-ступові ділянки, як одного із видів екотуризму і визначили актуальність обраної теми статті.

Мета статті. Ознайомлення з орнітологічним представництвом та пропагування розвитку орнітотуризму у межах Галицького національного природного парку.

Виклад основного матеріалу. Пташиними обсерваціями на території Галицького національного природного парку, враховуючи його геоморфологічну будову та кліматичні умови, виступають такі природні об'єкти, як: Дністер, Гнила Липа та штучно створене – Бурштинське водосховище, а також озера, риборозплідні ставки тощо. Ці гідрологічні об'єкти виступають певними притулками для птаства (місцях гніздівлі птахів і/чи місцями зупинок під час їх міграцій).

Найбільша за площею водного дзеркала (1300 га) штучна водойма у межах Галицького національного природного парку – Бурштинське водосховище є домівкою під час міграції та зимівлі різноманітної кількості птаств (рис. 1). Особливістю водосховища є підвищений температурний режим води (воно не замерзає взимку) внаслідок скидання підігрітих вод з Бурштинської ТЕС. Такі мікрокліматичні умови сприяють зимівлі до 3,5 тисяч птахів з 43-х видів, а під час міграцій тут можна поспостерігати за 20 тисячами пірнатих (представлені 85 видами). Слід зауважити, що 13 видів, зареєстрованих на Бурштинському водосховищі, занесені до Червоної книги України. Тут можна побачити рідкісних водоплавних птахів, які прилітають перезимувувати з півночі, зокрема: чорношию гагару, гоголя, великого і малого крехів, турпана, морську чернь, морянку та ін. Протягом року, загалом, тут можна зустріти близько 246 видів птахів, з яких 36 видів – зимуючі, серед яких переважають пірникоза велика, баклан великий, лебідь-шипун, чирянка мала тощо [1].

Рис. 1. Спостереження за птахами під час весняної міграції на Бурштинському водосховищі (В.Бучко)

Вздовж водосховища, прилеглих ставів та ріки Гнила Липа, з верб звисають гнізда-рукавички синиці-ремеза, тут відзначено єдине місце гніздування вусатої синиці у басейні Дністра. Ці водойми є атракційними об'єктами для орнітологів з їх тисячними зграями птахів.

Риборозплідні стави (загальною площею 640 га) у межах парку територіально приурочені до смт. Більшівці, сс. Слобідки, Кукільники та Медуха Галицького району. Своє помешкання тут обрали водні й біляводні птахи, а саме: лиски, великі очеретянки, водяні курочки. У липні на ставах скупчується до тисячі самців попелюха, 1,4 тисячі лисок, 200–300 крижнів, 50–100 чубатих черней та ін. На заломках очерету між ставами утворилась унікальна колонія, яка налічує понад сотню гнізд чаплі сірої і рудої, великої та малої чепур, кваків. Тут регулярно гніздяться сірі гуси, лебеді-шипуні, а з 2007-го року – надзвичайно рідкісні косарі, занесені до Червоної книги України. Також, з дамби між ставами зручно спостерігати за колоніями білощоких крячків і чорношиїх норців (близько 60 гнізд), звичайних

мартинів (коло 800 гнізд) (рис.2). Часом, на ставах, можна натрапити й на чернь білооку, яка занесена до усіх європейських та українських природоохоронних списків. У міграційний період на ставах скупчуються зграї куликів – близько 10 видів. Тут можна обсервувати зграйки чирок, малих крехів, пірникоз сірощоких, крижнів, попелюхів, лисок, великих очеретянок, водяних курочок.

Місцями споглядання різноманіття птаств слугують також лісові та лучно-степові ділянки. На Касовій Горі, серед степу, у поле зору можуть втрапити такі раритети як лунь польовий, сорокопуд сірий та деркач. А неподалік Бурштинського водосховища (на його лівому березі), біля підніжжя Касової Гори, у лісовому масиві, розташувалась колонія сірих чапель, у колонії налічується близько 150 гнізд (рис. 3).

Окрім того, у лісі, можна побачити і почути зябликів, чорних і співочих дроздів, чорноголових кропив'янок, вівчариків-коваликів, іволг.

Загалом, на теренах Галицького національного природного парку гніздиться 160 видів птахів, 55 є осілими, 38 – пролітними, 104 – перелітними, 20 – залітними, 9 – літучими, 5 – випадково літучими та 21 вид – зимуючі. У період весняної міграції тут зареєстровано 205, на час осінньої – 228, а взимку – 117 видів птахів (рис. 4).

Для ознайомлення з орнітологічним представництвом та пропагування розвитку орнітотуризму у межах парку розроблені маршрути «Пташине царство Галицького національного природного парку», «На стави», «Вздовж Бурштинського водосховища» (його довжина складає 6 кілометрів). Тут екскурсанти мають можливість

Рис. 2. Пірникози чорношиї (ліворуч) та Крячки білощокі (праворуч) на риборозплідних ставах (В. Бучко)

познайомитися з представниками ряду горобцеподібних (велика, блакитна, чорна синиці, зеленяк, повзик, зяблик, чорний дрізд та ін.), дятлоподібних (звичайний, сирійський та малий дятли, крутиголовка), голубоподібних (горлиця кільчаста, припутьень). Перший похід був здійснений у лютому 2013 року. Розпочинається цей маршрут з прибуттям на Бурштинське водосховище, на якому з трьох оглядових пунктів спостереження можна ознайомитися з різноманітністю птаств. Тривалість перебування тут туристів визначається їхніми бажаннями. Продовженням цього маршруту, за бажанням туристів, може слугувати відвідування центру реабілітації диких тварин, екзотаріуму та музею «Природа Землі Галицької» у центральній садибі парку [2].

Рис. 3. Чаплі у Галицькому національному парку (В. Бучко)

Рис.4. Весняна міграція птахів у межах парку (В.Бучко)

Проаналізувавши проведення перших маршрутів у парку та ставлення туристів до природи й відзиви про побачене, слід зауважити, що значна кількість відвідувачів – фанати цього виду відпочинку, тому спостереження за птахами для них не просто відпочинок, а, у певній мірі, сенс життя. Їх бажання провести якомога більше часу на атрактивних орнітологічних об'єктах безперечно потребує доопрацювань у плані облаштування на маршруті, зокрема у пунктах спостереження вздовж Бурштинського водосховища (наявність вбиралень, сміттєвих баків тощо), потреба у його інформаційному насиченні (стенди, фотографії) .

Особливість цього виду туризму полягає у лімітуванні тривалості певного періоду відвідування таких місць з максимальним насиченням подій у житті птаств, наприклад період гніздування; поєднання відпочинку з екоосвітою; ціновій політиці.

Враховуючи різновікову категорію відвідувачів, проведення екоосвіти серед них є певним актом збереження природно-сировинного ресурсу – орнітофауни. Наприклад, у центрі реабілітації диких тварин немаловажним для відвідувача чи групи туристів є практикування випуску на волю уже зміцнілих та здорових птахів.

Щодо цінової політики, то ціна за цей турпродукт, у межах парку, є мінімальною, яка у рамках ідентичних як вітчизняних так і зарубіжних маршрутів є нижче ринкової, що дозволить у майбутньому привернути увагу значної аудиторії відвідувачів.

Висновки. У перспективі орнітологічний туризм буде одним із конкурентноспроможних видів екотуризму не тільки у межах парку, але й цілого однойменного адміністративного району, який він охоплює й Івано–Франківської області в цілому, враховуючи його поступальний розвиток вперед. Незважаючи на потреби облаштування маршрутів оглядовими майданчиками, інформаційними щитами тощо на сьогодні він уже приймає своїх перших відвідувачів і визначені шляхи його просування на туристичному ринку.

1. Заморочка А. Великий рік – пташині обсервації у Галицькому національному парку /А.Заморочка //Станіславський натураліст, 8.04.2012. – Режим доступу: <http://www.lesovod.org.ua/node/13548>
2. Зимове пташине царство Галицького національного парку. – Режим доступу: <http://carstvo.vidviday.com.ua/ptashyne>
3. Рижак І.В. Орнітологічний науково-пізнавальний туризм як один з нових підходів розвитку рекреації на Розточчі / І.В. Рижак, А.Б. Невпорана // Стан і тенденції розвитку лісівничої освіти, науки та лісового господарства в Україні: науковий вісник, 2004. – Вип. 14.6. – С. 89–96. – Режим доступу. – http://archive.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/nvnlntu/14_6/89_Ryzak_14_6.pdf

Алла Колишкіна,

викладач,
Сумський державний педагогічний
університет ім. А.С. Макаренка
(м. Суми)

Alla Kolyshkina,

Teacher,
Sumy State Pedagogical University Makarenko
(Sumy)

УДК 37.018.262:373.31
ББК 74.200.514 я 73

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНО ДОЦІЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

FEATURES OF ENVIRONMENTALLY VIABLE BEHAVIOR IN ELEMENTARY SCHOOL CHILDREN

У статті розглядаються психолого-педагогічні особливості формування екологічно доцільної поведінки молодших школярів та обґрунтовуються основні структурні компоненти екологічно доцільної поведінки: екологічні знання, мотиви та діяльність.

Ключові слова: екологічно доцільна поведінка (ЕДП), учні початкової школи, екологічні знання, мотиви, діяльність.

The paper discusses psychological and pedagogical peculiarities of ecologically expedient behavior of primary school children and justifies the main structural components of environmentally purposeful behavior: environmental knowledge, motivations and activities.

Keywords: environmentally desirable behavior (EDB), elementary school students, environmental knowledge, reasons, activities.

В статье рассматриваются психолого-педагогические особенности формирования экологически целесообразного поведения младших школьников и обосновываются основные структурные компоненты экологически целесообразного поведения: экологические знания, мотивы и деятельность.

Ключевые слова: экологически целесообразное поведение (ЭЦП), ученики начальной школы, экологические знания, мотивы, действия.

Постановка проблеми. Успішному вирішенню завдань екологічної освіти та виховання школярів сприятиме її запровадження по всій вертикалі шкільної освіти, починаючи з початкових класів, які мають стати першою ланкою систематичного вивчення природи та цілеспрямованої роботи над формуванням екологічно доцільної поведінки учня.

На сьогодні є чимало психолого-педагогічних досліджень, в яких розроблялися як загальні положення екологічної освіти та виховання, так і окремі аспекти проблеми, що стосуються цього процесу в початковій школі.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Як відмічає І. Т. Суравегіна, у молодшому шкільному віці формуються елементарні екологічні навички на основі яскравих образів та глибокого чуттєвого сприйняття єдності краси природи та добрих вчинків по відношенню до неї [5].

Аналіз різних аспектів екологічної освіти: сутності, змісту, мети, завдань знайшов своє відображення в роботах А.М. Галєєвої, С.М. Глазачева, А.Н. Захлебного, І.Д. Зверева, М.М. Кісельова, В.С. Крисаченка, Г.П. Пустовіта й багатьох інших учених.

Екологічно доцільна поведінка стає характерною рисою дитини за умови, коли вона здійснюється систематично і такій поведінці сприяють всі інститути виховання.

Мета даної статті – з'ясувати вікові особливості учнів початкової школи щодо формування економічно доцільної поведінки та обґрунтувати її основні структурні компоненти: екологічні знання, мотиви та діяльність.

Виклад основного матеріалу. Природним підґрунтям формування екологічно доцільної поведінки є вікові періоди, в яких складаються різні відносини дитини з природним та соціальним середовищем. Кожен вік у поступальному русі формування екологічно доцільної поведінки як процесу засвоєння досвіду та визначеного результату виховання важливий по своєму. У початковій школі закладаються основи світогляду, елементарні знання про природу, формуються етичні почуття. Велике значення у початковій школі приділяється формуванню

у дітей знань про відносини людини та природи, вихованню ціннісного ставлення до природи, турботу про її збереження та примноження, вмінню пізнавати природу. Адже молодший шкільний вік займає особливе місце у системі виховання, він сенситивний до соціоприродних впливів.

Підтвердженням цього є праці І.Д. Беха, Л.І. Божович, Л.С. Виготського, В.В. Давидова, Д.Б. Ельконіна, В.С. Мухіної, у яких визначені основні умови і фактори психічного розвитку та формування особистості молодшого школяра. У дослідженні зосереджується увага на тих особливостях молодшого школяра, які відображають специфіку його взаємодії з навколишнім світом, включаючи природне та соціальне середовище.

Відмінною особливістю молодшого шкільного віку є розвиток психіки та пізнавальної діяльності школярів. Так, В.С. Мухіна [4] вважає, що саме цей період (6-10 років) дитина проходить величезний шлях у своєму індивідуальному розвитку, такий шлях, з яким не можна порівняти жоден наступний вік, також саме в цьому віці закладаються основи розвитку особистості, змінюються механізми оволодіння різноманітними видами людської діяльності.

Розумова діяльність молодших школярів завжди забарвлена емоціями. В її основі лежить діяльність підкіркових вузлів – центрів примітивної емоційності, тому емоції в молодшому шкільному віці частіше бувають тимчасовими станами, ніж рисами спрямованості особистості. Проявляючись у формі безпосереднього переживання значущості природних явищ і предметів, емоції виступають одним із головних механізмів внутрішньої регуляції діяльності, визначають її напрям і ступінь активності особистості.

Акцентуючи увагу на особливостях поведінки школярів, Л.С. Виготський писав, що жодна форма поведінки не є такою стійкою, як та, що пов'язана з емоціями. Розвиваючи цю думку, І.Д. Бех стверджує, що „йдеться... про силу емоційної енергії, оскільки від цієї сили й залежатиме, чи виникне в суб'єкта імпульс до моральної дії, чи ні. Якщо особистість буде ставитися до духовної цінності відсторонено, якщо розотожнюватиме себе з нею, позитивного результату очікувати марно. І навпаки, цілковите злиття особистості з духовною цінністю надає їй необхідної спонукальної сили. У такій цілісності й криється секрет дійової духовної особистості” [1, с.75].

Вище сказане доводить, що для того щоб спонукати в учня необхідні зразки поведінки, потрібно завжди піклуватися про те, щоб залишити відповідний емоційний слід у його свідомості.

Поведінка учнів початкової школи піддається зовнішнім впливам і залежить від того, під контролем чи без контролю дорослого дитина діяла. Дотримуючись вимог, дитина особисто на практиці переконується в їх правильності або неправильності. На основі позитивної або негативної оцінки поведінки формується особисте ставлення у формі емоційного схвалення чи засудження. Таке ставлення і стає мотивом, що спонукає відповідно діяти.

Важливе значення для формування екологічно доцільної поведінки має демонстрація конкретних фактів конструктивної взаємодії з природою, перш за все знайомство на місцевому матеріалі з різноманітною екологічною діяльністю дорослих та дітей у природі. Разом з цим слід звертати увагу і на негативні факти впливу людини на природу, екологічні проблеми, зокрема в своїй місцевості.

Таким чином, у якості психолого-педагогічних основ формування екологічно доцільної поведінки молодших школярів виступають наступні характеристики віку: висока активність, прагнення до розвитку; емоційність; становлення дитини суб'єктом різноманітної діяльності людини; формування моральних почуттів під впливом конкретних дій; домінування конкретного безпосередньо чуттєвого сприйняття середовища.

Крім вікових характеристик у формуванні екологічно доцільної поведінки важливо враховувати психологічні особливості ставлення молодшого школяра до природи.

Дослідники екологічної психології та педагогіки В.А. Ясвін і С.Д. Дерябо зазначали, що у молодшому шкільному віці природні об'єкти усе більше набувають суб'єктивного значення: для багатьох молодших школярів вони стають „значущими іншими”. Ставлення до природи, в першу чергу, проявляється в пізнавальній сфері, утім домінуючим ще залишається когнітивний компонент, який є свого роду „залишковим” від дошкільного періоду. В цілому для молодшого шкільного віку характерний „когнітивний суб'єктно непрагматичний тип ставлення до природи” [2, с. 218,220].

Таким чином, молодший шкільний вік характеризується переструктуруванням компонентів інтенсивності: хоча як і раніше домінує когнітивний компонент, його роль до кінця періоду знижується, і все більшого значення набувають практичний і вчинковий.

Як використовувати вище перелічені психолого-фізіологічні особливості та можливості молодшого школяра у навчанні, вихованні, розвитку, формуванні екологічно доцільної поведінки – залежить від дорослих: вчителів, батьків, вихователів.

Аналіз психолого-педагогічної літератури допоміг нам виявити структурні компоненти екологічно доцільної поведінки, а також сформулювати визначення екологічної та доцільної поведінки. Екологічною поведінкою будемо вважати таку систему дій та вчинків особистості, що безпосередньо або опосередковано націлена на збереження та відтворення природи, відповідно доцільна поведінка – це система свідомих дій та вчинків, обумовлених певною ціллю (метою), в яких виявляються моральні переконання особистості.

Ставлення дитини до навколишнього середовища, на думку як педагогів так і психологів є сплавом знань, почуттів та практичного досвіду людини. Головну особливість екологічних знань учені вбачають у тому, що вони комплексні, тобто включають не тільки природничі, а й пов'язані з ними соціальні, економічні, аксіологічні (ціннісно-оцінні) та інші знання. Ці знання можуть бути про природу, її компоненти, взаємодію природи і суспільства, зв'язки живої та неживої природи і т.ін. Аналізуючи зміст чинних програм і підручників з

природознавства, приходимо до висновку, що природоохоронні знання, які містяться в них, можна розділити на 3 групи: знання про об'єкти і явища природи, про їх взаємозв'язки і взаємодію людини і природи. Елементами екологічних знань, що відображають єдність природи є: зв'язки живої та неживої природи, єдність організму і середовища існування, пристосованість до умов існування, харчові зв'язки, діяльність людини в сільському господарстві у зв'язку з погодними умовами.

Характеризуючи мотиви (наступний структурний компонент ЕДП), слід звернутися до досліджень І. Імедадзе, який обґрунтував полімотивацію діяльності, а саме, зазначив, що актуалізація однієї потреби породжує іншу потребу, після чого вони діють одночасно в межах однієї поведінки, інакше кажучи, коли одночасно діє кілька мотивів, а до складу кожного входить багато потреб – це і є полімотивація.

Більшість форм поведінки людини мають складну, поліпотребову структуру. Укладаючи єдиний мотив, потреби об'єднуються в складні ансамблі, спільно збуджуючи діяльність. У процесі діяльності її потребова підвалина може збагачуватися чи навпаки.

На думку І. Імедадзе, мотив – це суб'єктивна цінність діяльності, яка відбиває інтегровану дію усіх потреб, а мотиваційні системи є продуктом розвитку всіх рушійних сил людини, її діяльності, життєвої практики, соціалізації та становлення її особистості. Мотив є найвищою формою збудження та регуляції діяльності, взаємодії людини з довкіллям.

Формування у дітей моральних мотивів справедливо вважається ядром всього морального виховання. Основним завданням вихователів є формування у дітей гуманістичних мотивів, пов'язаних з інтересами всього суспільства. Гуманістичні моральні мотиви призводять до дій.

Науковці підтверджують, що звичним і практично неусвідомлюваним є буденний контекст людської діяльності. Закріплення досвіду такої діяльності відбувається в сім'ї та соціумі щодня в результаті повторюваності відношень між речами та людьми. Велику роль в цьому процесі відіграють звички і традиції, що передаються від покоління до покоління. Людина цінує свої звички і важко від них відмовляється, оскільки звичні дії та умови забезпечують їй спокій і рівновагу у соціальному просторі [6].

Тому в екологічному вихованні потрібен такий психолого-педагогічний вплив, який спонукатиме екологічно доцільну поведінку учнів через переосмислення своїх дій, вчинків та звичок.

Отже, діяльнісний аспект є найголовнішим показником сформованості екологічно доцільної поведінки учнів. Пізнання законів природи, розвитку відповідних почуттів немислимий без організації діяльності дітей, спрямованої на забезпечення екологічної рівноваги. Розумна, педагогічно точна й правильна організація діяльності школяра є джерелом розвитку його активності (Г.М. Щукіна). Не можна не погодитися з А.М. Захлебним, що всі уміння, пов'язані з відповідальним ставленням до природного середовища, спираються на навички інтелектуального і практичного характеру, причому, найбільш важливими серед них виявляються навички причинного пояснення. На їх основі формується уміння критично оцінювати стан навколишнього природного середовища, поведінку інших стосовно природи. Для того, щоб сформувати ці навички, як вважає автор, необхідно заохочувати школярів до оцінки поведінки людей [3].

Висновки. Аналіз психолого-педагогічної літератури, допоміг нам виявити структурні компоненти екологічно доцільної поведінки, а також сформулювати її визначення. Отже, екологічно доцільна поведінка учнів початкової школи – це дії та вчинки під час безпосередньої та опосередкованої взаємодії з природою, пов'язані між собою цілком збереження природи, обумовлені непрагматичним суб'єкт-суб'єктивним ставленням до об'єктів природи.

Таким чином екологічно доцільна поведінка, на наш погляд, - це складна, соціально необхідна моральна якість особистості дитини, основними структурними компонентами якої є знання, мотиви та діяльність. Перспективи подальшої роботи пов'язані з дослідженням взаємодії сім'ї та школи у формуванні екологічно доцільної поведінки молодших школярів, а також з'ясуванням, як школа з одного боку керує цим процесом, а з іншого – використовує досвід батьків у процесі екологічного виховання у позаурочний час.

1. Бех І. Д. Виховання особистості : У 2-х кн. Кн. 1 : Особистісно-орієнтований підхід : наук. видання / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 280 с.
2. Дерябо С. Д. Экологическая педагогика и психология / С. Д. Дерябо, В. А. Ясвин. – Ростов-на-Дону : Издательство «Феникс», 1996. – 480 с.
3. Захлебный А. Н. На экологической тропе : Опыт экологического воспитания / А. Н. Захлебный. – М. : Знание, 1986. – 77 с.
4. Мухина В. С. Шестилетний ребенок в школе : [кн. для учителя нач. кл.] / В. С. Мухина. – М. : Просвещение, 1986. – 143 с.
5. Суравегина И. Т. Экологическое образование в школе / И. Т. Суравегина, В. М. Сенкевич, Т. В. Кучер // Советская педагогика. – 1990. – № 12. – С. 47-51.
6. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т. М. Титаренко. – К. : Либідь, 2003. – 376 с.

Михайло Косило,

аспірант,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Mykhailo Kosylo,

Postgraduate,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

УДК 37.016.908 ББК 74.200.585.4
УДК 300-399.37 ББК 75.81

ФОРМУВАННЯ ВСЕБІЧНОЇ ОСОБИСТОСТІ ШКОЛЯРА ЗАСОБАМИ ТУРИЗМУ І КРАЄЗНАВСТВА В СІЛЬСЬКІЙ ТА ГІРСЬКІЙ МІСЦЕВОСТЯХ ІВАНО-ФРАНКІВЩИНИ

FORMATION OF THE VERSATILE PERSONALITY OF PUPILS BY MEANS OF TOURISM AND LOCAL HISTORY IN RURAL AND MOUNTAIN AREAS OF IVANO-FRANKIVSK OBLAST

У статті досліджуються особливості організації, проведення туристсько-краєзнавчої роботи з учнівською молоддю гірських, сільських регіонів Івано-Франківської області.

Ключові слова: гурток, похід, туризм, екскурсія, філія, туристсько-краєзнавча робота, позашкільня, навчання, турбаза.

In the article features an organization of tourist and local history of working with young pupils mountain, rural Ivano-Frankivsk region.

Key words: hobby groups, walking tours, tourism, excursion, branch, tourism and local history work, extraschool activities, camping site.

Ключевые слова: кружок, поход, туризм, экскурсия, филиал, туристско-краеведческая работа, внешкольное, обучение, турбаза.

В статье исследуются особенности организации, проведения туристско-краеведческой работы с учащейся молодежью горных, сельских регионов Ивано-Франковской области.

Постановка проблеми. Стратегічний резерв держави складають не лише матеріально-технічні ресурси, але й людські ресурси – особливо молодь, як своєрідний стратегічний резерв нації. І від того в якому стані знаходиться цей ресурс, його фізичний, освітньо-культурний, морально-етичний потенціал залежить майбутнє держави. Зрозуміло це є важливим напрямком національної безпеки держави.

Тому пріоритетною сферою соціально-економічного, духовного і культурного розвитку суспільства має виступати освіта [1, с.11].

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. У системі роботи дошкільних, загальноосвітніх, професійних, позашкільних, вищих навчальних закладів – складових ланок безперервної освіти важливе місце для отримання додаткових різносторонніх знань, всестороннього виховання особистості, як свідчить аналіз наукових досліджень В.Є. Береки, А.А. Бородай, П.А. Бурдейного, В.С. Бугрія, О.В. Биковської, В.В. Вербицького, Г.М.Гуменюк, Я.В.Луцького, С.П. Оришко, М.В. Соловєя, В.А. Редіної, О.О. Остапця, Т.Є. Бондаренко, М.Ю. Костриці, В.В. Балахтар, В.В. Обозного, М.П. Крачило, В.В. Лопатинської, О.П. Мироненко, Р.Р. Петронговського, Ж.В. Петрочко, Г.П. Пустовіта, Л.В. Петько, Т.І. Сущенко належить туристсько-краєзнавчій діяльності.

Тому особливого значення має вивчення практики туристсько-краєзнавчої роботи профільних туристсько-краєзнавчих позашкільних навчальних закладах – центр, будинок, бюро туризму, краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді, туристсько-краєзнавчої творчості учнівської молоді, станцій юних туристів, оскільки «головними завданнями центру туризму учнівської молоді є: реалізація державної політики в галузі освіти засобами туризму, краєзнавства, спорту та екскурсій; надання методичної допомоги навчальним закладам з питань упровадження форм і методів туристсько-краєзнавчої роботи з учнівською молоддю в практику навчально-виховної діяльності» [2, с.185].

Виклад основного матеріалу. На Прикарпатті працює Івано-Франківський обласний державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді, створений у 1940 році, як Станіславська обласна дитяча екскурсійно-туристська станція [3, с.23].

На той час станція мала шість штатних працівників. Уже того ж року відбулися 7 далеких мандрівок для 150 учнів та 98 місцевих екскурсій, у яких взяли участь 4266 дітей. Окрім того турбазою станції було прийнято 10 екскурсійних груп загальною кількістю 240 учнів [3, с.23].

На жаль події часів II Світової війни перервали цей процес, суворі реалії тоталітарних систем наклали ідейно-комуністичний відбиток на практичну роботу педагогів станції, робота якої була відновлена у 1953 році. За 60 років діяльності педагоги центру залучили десятки тисяч молодих людей, які під час мандрівок рідним краєм фізично і морально загартувалися та інтелектуально збагатилися.

Практична туристсько-краєзнавча діяльність центру виявила і ряд протиріч між потребами школярів у пізнанні рідного краю та реальними можливостями їх реалізації. Зокрема, переважна більшість учнів сільської та особливо гірської місцевості залишалися осторонь такого виду позашкільної діяльності. Хоча самотужки освоювали природно-рекреаційні можливості своєї малої батьківщини. Як відомо сільське населення складає 56,9% від загальної кількості, у 765 сільських поселеннях, а у горах проживає 397,2 тис. населення області або 28,2% від загальної кількості [4, с.6].

Відомо, що серед головних принципів освіти в Україні, законодавчо закріплених у 1991 році в ст. 6 Закону України «Про освіту», найпершими названо доступність для кожного громадянина усіх форм і типів освітніх послуг та рівність умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку [1, с.12].

З метою більш системного налагодження туристсько-краєзнавчої роботи у віддалених регіонах виникла потреба розширити реальні можливості центру щодо охоплення дітей сільської та гірської місцевості туристсько-краєзнавчою роботою. Саме тому назріла необхідність створити структурний підрозділ центру, який би виконував ті ж завдання, але у сільській місцевості гірських районах нашої області.

Було утворено Косівську філію (1995 р.), як відокремлений структурний підрозділ центру, який повинен залучати до туристсько-краєзнавчої роботи учнівську молодь Косівського та сусіднього Снятинського районів [5, с. 34].

Практична робота новоутвореного підрозділу показала його життєздатність та була презентована учасникам Всеукраїнського семінару директорів обласних (міських) центрів туризму і краєзнавства учнівської молоді проведеного Міністерством освіти і науки України у 1999 році в Івано-Франківській області [6, с.156-157].

Цей позитивний досвід був використаний у законотвірчій роботі. Закон України «Про позашкільну освіту» прийнятий у 2000 р. зафіксував у ст. 1 термін «філія». «Філія позашкільного навчального закладу – структурно відокремлений підрозділ позашкільного навчального закладу, що знаходиться поза межами навчального закладу та виконує ті ж функції, що й основний навчальний заклад в цілому або за окремими напрямками» [7, с.60].

Створення структурних підрозділів обласного державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді.

Аналіз роботи Косівської філії, Кутської туристичної бази «Черемош» свідчить, якщо у 1991 р. у районі було лише 5 гуртків туризму і краєзнавства, а 800 дітей здійснили екскурсії Косівщиною, то у 1995 році працювали 14 гуртків, 1700 учасників екскурсій. У 2013 році було 23 гуртки, 3140 учасників екскурсій і вихованців центру [7].

У гуртках Косівської філії, що сформовані у Косівському районі у 2012/2013 н.р. займається 317 дітей, що становить 3,3 % від загальної кількості учнів у районі.

Гуртки філії працюють на базі 12-ти загальноосвітніх шкіл Косівського і 7-ми Снятинського районів, з якими складені договори про співпрацю. Особлива увага звертається на широке охоплення позакласною роботою дітей із сільських шкіл. 17 з 23 гуртків (73,9%) діють у сільській місцевості.

Філія має добре кадрове забезпечення. Кількість педагогічних працівників – 15, з яких – 4 штатні, 7 сумісників і 4 працюють по строковому договору. 14 керівників гуртків мають вищу педагогічну освіту. З них 3 мають звання «старший вчитель», 5 – «вчитель-методист», 5 педагогів нагороджені знаком «Відмінник освіти».

Для проведення занять гуртків використовуються навчальні кабінети і спортивні зали загальноосвітніх шкіл, на базі яких працюють гуртки філії. В спортивних залах Косівської ЗОШ I-III ступенів №1 і Кобаківської ЗОШ I-III ступенів створені навчально-тренувальні полігони для занять технікою пішохідного туризму в закритих приміщеннях.

Головним стержнем діяльності філії є проведення організаційно-масової роботи. На її базі регулярно проводяться першість області з техніки пішохідного туризму в закритих приміщеннях. Серед масових заходів – змагання гуртківців філії з техніки пішохідного туризму в природному середовищі та в закритих приміщеннях, масові сходження на найвищі вершини Українських Карпат, присвячені Дню туризму і знаменним датам в історії нашої держави, походи, екскурсії.

Філія також координує туристсько-краєзнавчу роботу навчальних закладів району, займається підготовкою туристського активу, організовує разом з відділом освіти райдержадміністрації районні змагання юних туристів-краєзнавців, конференції, надає консультативну допомогу пошуковим загонам школярів по підготовці науково-дослідницьких робіт у рамках Всеукраїнських краєзнавчих експедицій.

Плідною є співпраця філії та сектору у справах сім'ї, молоді та спорту Косівської райдержадміністрації. Спільно проводяться туристсько-краєзнавчі заходи для школярів зі східних регіонів України під час їх перебування на Косівщині на Різдвяні свята, щорічний молодіжний квест «У пошуках скарбів Довбуша». Гуртківці філії проводять змістовну дослідницько-пошукову роботу по вивченню національно-визвольних змагань на теренах нашого краю в рамках обласної молодіжної науково-пізнавальної програми «Чорний ліс».

Вихованці філії постійно беруть участь у змаганнях різного рівня, конференціях, конкурсах, виставках, Всеукраїнських краєзнавчих експедиціях та інших акціях.

Команди гуртківців філії досить успішно представляють Косівський район на обласних змаганнях юних геологів, юних туристів-краєзнавців, з техніки лижного туризму, з техніки пішохідного туризму в закритих приміщеннях, різноманітних турнірах, де неодноразово ставали призерами і переможцями. Юні краєзнавці практично щороку стають переможцями обласних етапів Всеукраїнських краєзнавчих експедицій.

Філія має вагомі здобутки на всеукраїнському рівні. Її вихованці 5 разів ставали переможцями і 1 раз – лауреатами Всеукраїнської історико-географічної експедиції «Сто чудес України», 9 разів – переможцями Всеукраїнської історико-географічної експедиції учнівської та студентської молоді «Історія міст і сіл України»,

4 рази займали I місце і по 1 разу – II і III місце в Чемпіонаті України зі спортивних туристських походів серед учнівської та студентської молоді, по 2 рази перемагали у Всеукраїнській історико-географічній експедиції учнівської молоді «Моя Батьківщина – Україна» і Всеукраїнському конкурсі на кращу туристсько-краєзнавчу експедицію учнівської молоді з активним способом пересування «Мій рідний край», 3 рази ставали призерами Всеукраїнських зльотів юних туристів-краєзнавців активістів руху учнівської молоді «Моя земля – земля моїх батьків» в складі збірної команди області.

Одним із завдань, над якими працює філія, є популяризація туризму і краєзнавства як важливих засобів гармонійного розвитку підростаючого покоління. З цією метою проводяться семінари педагогічних представників, відповідальних за туристсько-краєзнавчу роботу в школах, настановчі семінари для керівників і капітанів шкільних команд перед районними змаганнями юних туристів-краєзнавців, в місцевих газетах «Гуцульський край», «Освітняк», «Голос Покуття» друкується інформація про діяльність філії, в навчальних закладах, на базі яких працюють гуртки, проводяться Дні туризму, тематичні вечори, оформлені стенди, після походів і екскурсій випускаються стінгазети.

У методичному кабінеті філії діє постійна виставка робіт переможців Всеукраїнських краєзнавчих експедицій і Чемпіонатів України зі спортивних туристських походів серед учнівської та студентської молоді. Тут же зберігаються методичні матеріали, підготовлені керівниками гуртків філії і колегами з інших позашкільних закладів. Керівники гуртків стають лауреатами Всеукраїнського конкурсу на кращий навчально-методичний матеріал туристсько-краєзнавчої тематики.

Таким чином своєю діяльністю філія задовольняє потреби учнівської молоді у розвитку природних нахилів, інтересів, фізичного загартування, всестороннього вивчення рідного краю, творчої самореалізації, організації змістовного дозвілля.

У 2002-2007 рр. у гірській місцевості було створено ще три філії центру: Долинську (2002 р.), Верховинську (2003 р.), Рожнятівську (2007 р.), які своєю діяльністю доповнили Косівську та залучили до туризму і краєзнавства учнів Прикарпаття – представників етнічних груп бойків, лемків, покутян і гуцулів. Як відомо в Українських Карпатах та високогір'ї, де відсутні залізниця, високотехнологічна промисловість є цікавим феноменом для дослідження особливості побуту, культури, господарки корінного населення.

Система знань про етнографічний регіон України – Гуцульщину, що висвітлює історію цього краю, його мову, природу, життя, побут, родинні й громадські стосунки, заняття, матеріальну й духовну культуру це, за визначенням М.Стельмаховича, називається Гуцульщинознавством.

За аналогією можемо розглядати знання про бойків – Бойківщинознавство, покутян – Покуттєзнавство, лемків – Лемківщинознавство.

Осередками із залучення учнівської молоді до вивчення цих регіонів якраз і стали філії центру, де були створені умови для занять туризмом і краєзнавством для сотень дітей і підлітків.

Аналіз статистичних даних (таблиця 1) засвідчує зростання числа гуртків та участі в них дітей.

Таблиця 1

Філії	2007 К-ть гуртків /в них учнів	2008 К-ть гуртків /в них учнів	2010 К-ть гуртків /в них учнів	2012 К-ть гуртків /в них учнів
Долинська	18/324	17/342	14/276	18/344
Верховинська	10/278	12/234	15/282	18/338
Косівська	14/224	14/224	21/336	23/390
Рожнятівська	8/153	14/258	17/367	14/262
Разом	50/1029	57/1058	67/1261	73/1334

Головною ланкою практичної роботи стало проведення подорожей з гуртківцями.

Як видно із наступної таблиці 2 їх кількість в основному зростає.

Для порівняння приводимо дані про кількість туристсько-краєзнавчих гуртків та організацію подорожей з дітьми в цілому у гірських районах області (окрім філії) (таблиці 3,4).

Проаналізувавши дані таблиць 1,2,3,4 можна зробити декілька висновків: по-перше філії за своїми можливостями щодо охоплення дітей туристсько-краєзнавчою роботою наближаються до можливостей цілого району; по-друге разом із заганоосвітніми навчальними закладами мають значний потенціал для розвитку туристсько-краєзнавчої роботи на певній території.

Слушно додамо, що щорічно кожен із структурних підрозділів центру проводять ряд власних заходів.

Таблиця 2

Організація подорожей з гуртківцями філії

Філія	2010			2011			2012		
	Походи вихідних дня	Екскурсії	Багатоденні походи	Походи вихідних дня	Екскурсії	Багатоденні походи	Походи вихідних дня	Екскурсії	Багатоденні походи
Верховинська	14	3	-	27	10	1	33	34	-

Долинська	24	56	5	1	55	8	2	60	3
Косівська	60	7	-	62	17	2	61	26	1
Рожнятівська	22	26	-	17	26	1	16	30	-
Разом	120	92	5	107	108	12	112	150	4

Таблиця 3

Кількість гуртків та в них вихованців у районах

Район	Рік/кількість учнів					
	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Верховинський	18/272	11/160	11/172	22/315	26/390	33/555
Долинський	4/55	7/96	10/130	9/135	21/329	19/308
Косівський	30/450	30/580	32/640	33/530	29/361	27/300
Рожнятівський	19/276	9/122	26/385	24/332	19/275	20/280
Разом	71/1053	57/985	79/1327	88/1312	95/1355	99/1443

Таблиця 4

Організація подорожей з гуртківцями в районах

Район	2010			2011			2012		
	Походи вихідних дня	Експерсії	Багатоденні походи	Походи вихідних дня	Експерсії	Багатоденні походи	Походи вихідних дня	Експерсії	Багатоденні походи
Верховинський	-	19	19	-	23	21	-	24	24
Долинський	10	378	26	16	230	27	49	82	19
Косівський	-	90	1	-	157	-	-	980	-
Рожнятівський	3	45	4	13	55	5	-	95	1
Разом	13	532	50	29	465	53	49	1181	44

Долинська:

- першість філії серед гуртківців з техніки пішогохідного туризму в закритому приміщенні;
- зліт краєзнавчих гуртків філії;
- зональні змагання з пішогохідного туризму серед гуртківців філії;
- до релігійних свят організуються тижні «Дідуха», «Писанки»;
- акція «Чисте довкілля» з працівниками Вигодського лісгоспу вздовж вузькоколійки «Карпатський трамвай»;
- до Всесвітнього Дня туризму організуюється сходження гуртківців філії на одну з вершин Українських Карпат.

Спільно з відділом освіти Долинської Долинської РДА проводяться районний табір «Мандрівник», районні одноденні семінари-практикуми з підготовки керівників туристських груп, прийом дітей-сиріт зі Львова.

На базі філії щорічно проводяться області курси керівників туристсько-краєзнавчих гуртків, обласні змагання «Пам'яті ветеранів туризму» серед учнівської молоді.

Верховинська:

- зональні змагання з пішогохідного туризму серед гуртківців філії;
- масове сходження на Писаний Камінь, присвячене Всесвітньому Дню туризму;
- фестиваль гуцульської співанки ім. Чукутухи.

Спільно з відділом освіти Верховинської райдержадміністрації проводяться районні змагання юних туристів-краєзнавців.

Працівники філії залучаються до проведення на території району Чемпіонатів України з водного та лижного туризму.

Косівська:

- тренувальні збори гуртківців філії з техніки пішогохідного туризму в закритих приміщеннях на базі Кобаківської ЗОШ I-III ст.;
- сходження у вересні кожного року на Соколький хребет;
- сходження гуртківців філії на одну з вершин Українських Карпат, присвячене Дню Конституції;
- зональні змагання з пішогохідного туризму серед гуртківців філії.

Рожнятівська:

- змагання серед гуртківців філії з техніки пішогохідного туризму;
- одноденний похід в урочище «Підлюте» в Осмолоді;
- сходження на г. Грофа, присвячене Всесвітньому Дню туризму;
- семінар керівників і капітанів шкільних команд.

Спільно з відділом освіти щорічно проводяться районні змагання з техніки пішогохідного туризму серед учнівської молоді.

Опираючись на можливості філій, їх співпрацю із навчальними закладами гірських, сільських територій регіону та з метою комплексного вивчення особливостей Гуцульщини, Бойківщини, Опілля, Покуття, розширення і поглиблення знань учнів з історії, самобутнього мистецтва, фольклору, традицій, свят, обрядів рідного краю, фізичного загартування ми розпочали у 2003 році регіональну туристсько-краєзнавчу експедицію «Голос історії – голос майбутнього». До експедиції були залучені не лише вихованці філій, але й учні всього етнічного регіону.

У зв'язку з темою цієї статті зупинимось на Гуцульському та Бойківському етнорегіоні. За завданнями експедиції, які розроблялися для кожного з них окремо, учасники - учні навчальних закладів м. Яремче, Верховинського, Косівського, Надвірнянського, Коломийського, Богородчанського, Долинського, Рожнятівського районів проводили активну дослідницько-пошукову роботу, в результаті якої було зібрано сотні предметів давньої матеріальної і духовної культури, які поновили експозиції шкільних музеїв та будуть служити наступним поколінням.

За результатами пошукової роботи були проведені регіональні краєзнавчі конференції у яких взяли участь 300 учнів та 50 педагогів. Конференції відбулися відповідно на Гуцульщині у Косові та Бойківщині в с. Вигода Долинського району.

Під час експедиції окрім конкретних пошукових матеріалів був напрацьований цінний педагогічний досвід організації та проведення дослідницької туристсько-краєзнавчої роботи в етнорегіоні та виявлено його позитивний вплив на всебічний розвиток особистості школяра.

Філії, дитячі турбази центру використовують сучасні інформаційно-комп'ютерні ресурси. Кожен структурний підрозділ має доступ до Інтернету, користується власною електронною скринькою, електронною бібліотекою, яка створена на сайті центру туризму та містить нормативно-правові документи, що регламентують освітню, туристсько-краєзнавчу діяльність, методичні матеріали з цієї тематики. Це має значне практичне значення для роботи у гірських умовах.

Центр туризму, його педагоги розробляють та проводять апробацію інтернет-мережевого продукту «Позашкільний навчальний заклад туристсько-краєзнавчого профілю для дітей з обмеженими можливостями та дітей з віддалених сільських і гірських територій». Для цього розробляються у цифровому форматі екскурсії, окремі заняття із вихованцями гуртків з лижного, пішохідного, велосипедного та інших видів туризму, різних напрямків краєзнавства (www.if.oblprnz.at.ua).

Одним з ефективних та якісних показників результативності діяльності навчального закладу є досягнення його вихованців, зокрема, участь дітей у масових заходах, у змаганнях, зльотах де вони вчать застосовувати отримані знання та вміння у різних ситуаціях, що розвиває стійкий інтерес до обраного напрямку творчості.

У таблиці 5 приводимо дані про досягнення гуртківців філій.

Таблиця 5

Філії	Призери шкільних, районних змагань			Призери обласних та Всеукраїнських змагань		
	2010	2011	2012	2010	2011	2012
Верховинська	1	2	2	2	1	1
Долинська	2	3	2	6	3	9
Косівська	3	2	2	9	11	12
Рожнятівська	2	2	2	-	2	2

Висновки. Отже у результаті практичної діяльності центру туризму та на основі створення діючої моделі діяльності позашкільного навчального закладу для широкого залучення дітей та юнацтва до якісної позашкільної освіти, особливо у гірських та сільських районах в умовах обмежених фінансово-матеріальних можливостей ми передбачаємо необхідність створення філій, як відокремлених структурних підрозділів, які б виконували функції основного навчального закладу на локальній території.

Розгортання туристсько-краєзнавчої роботи серед учнівської молоді гірських, сільських населених пунктів позитивно впливає на їх інтелектуальний розвиток, моральне та фізичне загартування.

1. Закон України «Про освіту» // Позашкільна освіта в Україні. Нормативно-правове регулювання.- К.: Форум, 2009.- Т.1.- С.28.
2. Положення про центр, будинок, клуб, бюро туризму, краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді, туристсько-краєзнавчої творчості учнівської молоді, станцію юних туристів // Позашкільна освіта в Україні. Нормативно-правове регулювання.- К.: Форум, 2008.- Т.1.- С.16.
3. ЦДА ВО Ф 318 оп 1 спр. 1362.
4. Довідник. Івано-Франківська область. Адміністративно-територіальний поділ. Івано-Франківськ, Лілея-НВ, 2009.
5. Голос історії – голос майбутнього / Косило М.Ю., Косик І.М.- Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2003.- 86 с.
6. Позашкільний туризм і краєзнавство в Україні: історія та сьогодення / Н.Савченко, М.Косило, О.Наровлянський.- Івано-Франківськ: «Тіповіт», 2010.
7. Закон України «Про позашкільну освіту» // Позашкільна освіта в Україні. Нормативно-правове регулювання.- К.: Форум, 2009.- Т.1.- С.12.
8. Звіт про роботу центру //Поточний архів Івано-Франківського ОДЦТКУМ//.

Anita Majchrowska,

Samodzielna Pracownia Socjologii Medycyny
Uniwersytetu Medycznego w Lublinie
(Lublin, Polska)

Anita Majchrowska,

Independent Department of Medical Sociology;
Medical University of Lublin
(Lublin, Poland)

KSZTAŁTOWANIE ODPOWIEDZIALNOŚCI ZA ZDROWIE WŚRÓD STUDENTÓW – ANALIZA WYBRANYCH ZACHOWAŃ ZDROWOTNYCH W ŚRODOWISKU STUDENCKIM

1. Odpowiedzialność za zdrowie w obszarze stylu życia

Kształtowanie odpowiedzialności za zdrowie we współczesnym społeczeństwie nabiera szczególnego znaczenia. Zdrowie jest obecnie jedną z podstawowych wartości, zarówno w wymiarze indywidualnym jak i społecznym. Jest podstawą funkcjonowania człowieka i przystosowania do otaczających go wymogów środowiskowych. A wymagania owe – wraz z rozwojem społecznym stają się coraz większe. To od stanu zdrowia zależy możliwość efektywnego wypełniania ról i zadań społecznych, których realizacja wpływa w dużej mierze na usytuowanie człowieka w strukturze społecznej. Można więc zaryzykować stwierdzenie, iż zdrowie jest obecnie bezwzględnie warunkiem osiągnięcia sukcesów życiowych.

Badania nad wartościowaniem zdrowia prowadzone na przestrzeni ostatnich dziesięcioleci pokazują jednoznacznie, iż zdrowie rzeczywiście jest wartością cenioną bardzo wysoko, aczkolwiek głównie w sferze deklaracji¹. W sytuacji codziennych wyborów życiowych pojawiają się mechanizmy, które pozwalają godzić wysokie wartościowanie zdrowia z podejmowaniem zachowań szkodzących mu. Jak dowodzi R. Bogusz, inne wartości stanowią dużą konkurencję dla zdrowia w sytuacji życiowych wyborów² – co wpływa na ambiwalencję postaw wobec własnego zdrowia. Współzawodnictwo między zdrowiem a innymi znaczącymi wartościami wpływa bezpośrednio na niepodjęcie zachowań mających na celu poprawę i utrzymanie zdrowia³.

Warto jednak pamiętać, iż w chwili obecnej największą szansę na poprawę stanu zdrowia społeczeństw wysoko rozwiniętych daje właśnie zmiana zachowań podejmowanych w ramach stylu życia. Socjologiczna koncepcja stylu życia robi obecnie zawrotną karierę w medycynie – wskazując na ogromną wagę, jaką mają dla zdrowia zachowania mieszczące się w obszarze codziennego funkcjonowania człowieka. Wiąże się to w bardzo bezpośredni sposób z potwierdzonym naukowo faktem, iż - zgodnie z koncepcją M. Lalonda⁴ – styl życia jest jednym z czterech czynników kształtujących zdrowie w największym stopniu. Jego udział szacuje się na 50-60% wszelkich oddziaływań w sferze zdrowia

Styl życia, rozumiany właśnie jako zespół zachowań podejmowanych przez człowieka w kontekście dnia codziennego zajmuje tutaj wiodącą pozycję. Tym samym potwierdza fakt konieczności zwrócenia szczególnej uwagi na tę kategorię – czysto socjologiczną przecież – przez profesjonalistów pracujących w obszarze zdrowia i choroby.

Skoro ogromne nakłady na medycynę naprawczą nie są w stanie poprawić stanu zdrowia społeczeństwa, zarówno polskiego jak i wysoko rozwiniętych społeczeństw zachodnich – to przy udowodnionym wpływie zachowań człowieka na jego zdrowie – na pewno stać się to może dzięki zmianie stylów życia (zarówno jednostek jak i całych społeczeństw) z antyzdrowotnych na prozdrowotne.

W strategii WHO wypracowanej dla regionu europejskiego przyjmuje się, iż „styl życia” oznacza sposób życia oparty o wzajemny związek pomiędzy warunkami życia w szerokim sensie a indywidualnymi wzorami zachowań zdeterminowanymi przez czynniki społeczno-kulturowe i cechy indywidualne⁵. Trzeba bowiem pamiętać, że indywidualne wybory człowieka są zdeterminowane jego możliwościami wyznaczonymi głównie sytuacją społeczno-ekonomiczną oraz asortymentem wzorów zachowań jakie ma człowiek do wyboru w ramach danego społeczeństwa. Kładzie to nowe światło na problematykę odpowiedzialności człowieka za własne zdrowie. Fakt, że ciężar odpowiedzialności został przesunięty z instytucji medycznych na samego człowieka, nie oznacza, że staje się on jedynym odpowiedzialnym. Według A. Ostrowskiej mogłoby to bowiem doprowadzić do tzw. „syndromu obwiniania ofiary” i przerzucania całej winy za chorowanie na nią⁶.

Nie umniejszając wagi indywidualnych wyborów, one bowiem mają zasadnicze znaczenie, trzeba jednocześnie zwrócić uwagę na warunki społeczno-ekonomiczne sprzyjające prozdrowotnym wyborom. Taka jest właśnie idea promocji zdrowia, która podkreślając indywidualną odpowiedzialność za zdrowie dostrzega jednocześnie konieczność zaangażowania wielu środowisk społecznych, politycznych i gospodarczych w tworzenie warunków, w których prozdrowotne wybory będą łatwiejsze.

Niemniej jednak w analizach stylu życia dokonywanych na użytek medycyny, zakres i treść tego pojęcia jest mocno okrojony. Sprowadza się bowiem w zasadzie do: określonego sposobu odżywiania, stosunku do nałogów (alkohol, tytoń), aktywności fizycznej oraz ostatnio – umiejętności walki ze stresem. Na tych zachowaniach koncentrują się badania stylu życia w medycynie, bowiem to właśnie one są najwyraźniej skorelowane z występowaniem chorób określanych mianem „choroby zachowawczo zależne”. Znajomość społecznych i kulturowych uwarunkowań tych zachowań stwarza nadzieje na pozytywną ich modyfikację.

Wzory zachowań, w tym także zdrowotnych są w znacznej mierze wypracowane w procesie socjalizacji, w kontaktach z rodzicami, grupami rówieśniczymi, innymi znaczącymi osobami, bądź też poprzez wpływ szkoły, środków masowego przekazu⁷. Ale

nie są to wzory trwałe, ustalone raz na zawsze. Są testowane podczas różnych sytuacji społecznych i na nowo interpretowane – mogą więc być zmieniane. Styl życia i zachowania realizowane w jego ramach mogą więc ulec modyfikacji, a warunkiem tego jest umiejętność trafnego dotarcia do jednostki z alternatywnymi modelami oraz wyrobienie w niej przekonania o konieczności zmiany.

2. Wybrane zachowania zdrowotne studentów

Studenci – to szczególna zbiorowość społeczna. To młodzi dorośli – rozpoczynający samodzielne życie, poszukujący własnej tożsamości, kształtujący indywidualne wzorce zachowań, które z jednej strony pomogą im podkreślić własną indywidualność i niepowtarzalność, a z drugiej dadzą poczucie przynależności do określonej grupy społecznej. Studia – to czas szczególnej „wolności” ale też odpowiedzialności za siebie i swoje decyzje, również w sferze zdrowia i choroby.

Wydaje się, iż środowisko studenckie pozostaje ciągle na marginesie systematycznych i planowych działań promocyjnych w obszarze zdrowia. Jest siedliskiem, które w przeciwieństwie do szkoły, gminy czy szpitala – doświadcza deficytu działań zarówno edukacyjnych jak i profilaktycznych. A – jak wskazują wyniki badań – styl życia społeczności studenckiej pozostawia wiele do życzenia, szczególnie w zakresie wzorów zachowań związanych ze stosowaniem substancji psychoaktywnych. Nadużywanie alkoholu, palenie papierosów, używanie narkotyków i nadmiernej ilości leków – to zachowania antyzdrowotne, które stoją u podłoża powstawania wielu chorób, a dodatkowo występujące w masowej skali są przyczyną ogromnych szkód o charakterze społecznym.

W 2009 roku przeprowadzono badania wśród studentów lubelskich uczelni, których celem była identyfikacja wzorów spożycia wybranych substancji psychoaktywnych (papierosy, alkohol, narkotyki) wraz z ich socjokulturowymi korelatami. Badania były elementem szeroko zakrojonej diagnozy zjawiska uzależnień wśród lubelskiej młodzieży prowadzonej w ramach Gminnego Programu Rozwiązywania Problemów Alkoholowych dla miasta Lublina.

Badaniami objęto dwa roczniki studentów: II i IV z pięciu lubelskich uczelni: Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Uniwersytetu Przyrodniczego, Uniwersytetu Medycznego oraz Politechniki Lubelskiej. W sumie przebadano 691 osób reprezentujących populację lubelskich studentów.

Przeprowadzone badania potwierdzają niestety występowanie w tej populacji ryzykownych zachowań zdrowotnych, które mogą niekorzystnie rzutować na stan zdrowia, a w dalszej perspektywie stać u podłoża przyszłych zagrożeń życiowych i barier rozwoju społecznego młodych ludzi⁸.

2.1. Palenie papierosów

Jak potwierdzają wyniki wielu badań prowadzonych w różnych uczelniach – palenie papierosów jest znaczącym problemem w środowiskach studenckich⁹. Badania przeprowadzone wśród studentów lubelskich uczelni pozwalają stwierdzić, iż jest wśród nich mniej palaczy niż w populacji ogólnopolskiej. Trzy czwarte badanych młodych ludzi deklaruje, iż obecnie nie pali w ogóle, przy czym 58,4% z nich nie paliło nigdy. Obecnie regularne palenie deklaruje 12%, zaś okazjonalne 13%. W sumie więc co czwarty student lubelskich uczelni pali z różną częstotliwością. Uzyskane dane można porównać do wyników badań, jakie prowadzone były w Lublinie na początku lat dziewięćdziesiątych w ramach projektu „Uczelnia promująca zdrowie”. Wówczas to, wśród 3500 studentów z pięciu lubelskich uczelni badano zachowania związane ze zdrowiem, w tym palenie, picie alkoholu oraz używanie narkotyków¹⁰.

W 1993 roku, kiedy prowadzone były badania fakt aktualnego palenia papierosów deklarowało 23% młodych ludzi, przy 76% niepalących (w tym 14% palących w przeszłości).¹¹ Porównanie tych danych wskazuje, iż nieznacznie wzrosła liczba palących studentów (o 2 punkty procentowe). Należy jednak zwrócić uwagę na fakt, iż przez ten czas liczba palących w populacji ogólnopolskiej spadła o kilkanaście procent (z 35,3% do 23%). Na korzyść studentów przemawia jednak analiza regularnego palenia papierosów. Wśród studentów deklaruje je tylko 12%, zaś w badaniach ogólnopolskich – aż 26,3%. Duży odsetek studentów zadeklarował bowiem okazjonalne palenie papierosów. Badania przeprowadzone przez WHO w 10 krajach wśród studentów (kierunków związanych z opieką zdrowotną) pokazały, iż oprócz tego, że wielu z nich pali systematycznie, to jest też duży odsetek osób palących okazjonalnie.¹² Podobnie wysoki odsetek palących „od czasu do czasu” można zaobserwować wśród lubelskich studentów. Istnieje jednak niebezpieczeństwo, iż z czasem okazjonalne palenie przekształci się w systematyczne – o ile nie zostaną podjęte żadne działania profilaktyczne. To może tłumaczyć różnicę, pomiędzy regularnymi palaczami w całym kraju (26,3%) oraz wśród studentów (12%).

2.2. Picie alkoholu

Szereg badań potwierdza, że alkohol stał się elementem stylu życia młodych, studiujących ludzi i najczęściej przez nich używaną substancją psychoaktywną. Studia są szczególnym okresem w życiu każdego człowieka. Student – to jeszcze młody człowiek, a już dorosły, samodzielny i niezależny. Staje podczas studiów przed wieloma wyzwaniami, którym musi sprostać. Nowe otoczenie, towarzystwo, style życia. Dodatkowo studujący spotykają się z wieloma sytuacjami pretendującymi do zachowań bezpośrednio związanych z pićm alkoholu: imprezy studenckie, „oblewanie” zdanych lub niezdanych egzaminów, stres przedegzaminacyjny, itp.

Potwierdzać to mogą badania Wojtowicz-Chomicz i wsp. prowadzone na lubelskiej uczelni medycznej, które wskazały, iż lubelscy studenci piją dużo, a prawie połowa z nich ryzykownie¹³. Badania prowadzone na tej samej uczelni wśród studentów farmacji wskazały, iż nigdy w życiu alkoholu nie piło tylko 0,8% studentów, a w ciągu ostatniego miesiąca nie piło – tylko 9,1% badanych.¹⁴ W badaniach krakowskich do spożywania alkoholu przynajmniej się średnio 84% badanych studentów krakowskich uczelni.¹⁵ Z badań «Studenci 2000» przeprowadzonych przez Instytut Psychologii Zdrowia Polskiego Towarzystwa Psychologicznego na zlecenie Państwowej Agencji Rozwiązywania Problemów Alkoholowych wynika, że w ciągu ostatniego miesiąca przed badaniem nie piło alkoholu tylko 25% studentów. Pozostali pili przynajmniej raz w ciągu tego miesiąca (30,6%), bądź co najmniej 3-4 razy – 40%, przy czym kobiety piły rzadziej niż mężczyźni. Jeszcze bardziej niepokojący jest fakt, iż w ciągu tego miesiąca co czwarty student upił się co najmniej raz, w tym ok. 6,5% - trzy, cztery razy.¹⁶

Spośród badanych w 2009 roku studentów lubelskich uczelni tylko 7% nie pije alkoholu w ogóle. Regularnie spożycie alkoholu deklaruje 11%, zaś ogromna większość – tj. 82% pije alkohol czasami. Porównując obecne dane do wyników badań prowadzonych wśród studentów w roku 1993 w ramach projektu „Uczelnia promująca zdrowie” – daje się zauważyć wzrost odsetka pijących studentów o 20%. Wówczas to 73% badanych studentów zadeklarowało, że pije alkohol, zaś aż 25% zaprzeczyło temu faktowi.¹⁷ Obecnie – przypomnijmy – pije alkohol z różną częstotliwością 93% badanych młodych ludzi. Może to oznaczać, że alkohol stał się dominującym elementem studenckiego życia. Regularne spożywanie alkoholu deklarują ponad dwukrotnie częściej mężczyźni niż kobiety, kobiety natomiast częściej niż mężczyźni wskazują, iż nie piją alkoholu w ogóle.

Struktura spożycia alkoholu przez badanych lubelskich studentów nie różni się znacząco od tej, która jest obserwowana w populacji ogólnopolskiej. Najnowsze dane Państwowej Agencji Rozwiązywania Problemów Alkoholowych (2007 rok) wskazują, iż w strukturze spożycia dominuje piwo – 56%, następnie wyroby spirytusowe (33%) oraz wina i miody pitne (11%)¹⁸. Również wśród studentów największą popularnością cieszy się piwo. Do jego spożywania przyznaje się 93, 7% badanych. Na drugim miejscu znajduje się wódka – 71,1%, a dopiero na trzecim miejscu wino, którego picie deklaruje prawie 60% badanych młodych ludzi. W kontekście danych z lat dziewięćdziesiątych – gdzie picie piwa deklarowało 59% badanych, wina – 50% oraz wódki – 40% - współczesne dane wydają się być bardzo niepokojące. Szczególną uwagę należy zwrócić na fakt częstszego spożywania przez studentów wódki: (40% - 1993 wobec 71% - 2009).

Niepokojących informacji dostarczają odpowiedzi studentów na pytanie o to, ile razy byli w stanie nietrzeźwości po wypiciu alkoholu. Okazuje się, iż zgodnie z deklaracjami, prawie co trzeci badany był wielokrotnie nietrzeźwy po wypiciu alkoholu. O ile więc dane dotyczące częstotliwości spożywania alkoholu przez studentów mogły nie wydawać się niepokojące – to niebezpieczny jest fakt, iż studenckiemu picciu często towarzyszy przekraczanie progu trzeźwości. Tylko 18,6% badanych młodych ludzi deklaruje, iż nigdy nie zdarzyło im się upić. Największy odsetek badanych (42,4%) znajdował się w stanie upojenia alkoholowego kilka razy, zaś niecałe 9% nie pamięta takiej sytuacji.

Zmienną, która silnie różnicuje wyniki odpowiedzi na to pytanie jest płeć ($p < 0.00$). Mężczyźni znacznie częściej niż kobiety przekraczają próg trzeźwości. Spośród osób, które deklarują, iż nigdy się nie upiły – ponad 81% stanowiły kobiety, a tylko 18,2% mężczyźni. Niemniej jednak należy zwrócić uwagę i na to, iż wprawdzie spośród osób, które wskazują na wielokrotne upijanie się – kobiet jest mniej niż mężczyzn – to jednak i tak jest ich prawie dwie piąte (37,3%).

2.3. Przyjmowanie narkotyków

Studenckie eksperymentowanie z narkotykami sprowadza się najczęściej do doświadczeń z marihuaną, która jest najczęściej używanym przez młodzież narkotykiem.¹⁹ W badaniach ogólnopolskich w ciągu ostatniego roku deklarowało używanie marihuany ponad 20%.²⁰ We wrocławskich badaniach do eksperymentowania z marihuaną lub haszyszem przyznało się 68% badanych studentów²¹, w krakowskich - 84%²², natomiast w Łodzi aż 90%(!)²³.

Badanym lubelskim studentom zadano tylko jedno pytanie dotyczące stosowania przez nich narkotyków (bez rozróżniania rodzajów narkotyków, co zazwyczaj ma miejsce w badaniach stosowania tego typu substancji psychoaktywnych). Odpowiedzi na to pytanie wydają się wskazywać, iż problem stosowania narkotyków nie jest w lubelskim środowisku akademickim tak rozpowszechniony, jak w tych, w których prowadzono inne badania. Do regularnego używania narkotyków przyznały się tylko 4 osoby, stanowiące 0,6% (na 691 analizowanych ankiet), natomiast 4,8% przyznało, iż czasami zdarza im się używać narkotyków. To oznacza, iż problem używania narkotyków dotyczy mniej więcej co dwudziestego studenta, przy czym częściej są to mężczyźni (zależność z płcią: $p < 0.00$).

3. Zachowania antyzdrowotne – zapotrzebowanie na profilaktykę w środowisku studenckim

Wyniki badań przeprowadzonych wśród studentów lubelskich uczelni pozwalają stwierdzić, iż największym problemem dotyczącym studiujących młodych ludzi jest nadmierne spożycie alkoholu. Problem ten występuje również w innych środowiskach studenckich, co potwierdza szereg różnych badań.²⁴ Szczególnie pilna wydaje się być potrzeba podjęcia działań mających na celu ograniczenie tego zjawiska.

W środowisku akademickim należałoby się skupić przede wszystkim na *profilaktyce problemów alkoholowych*, zwracając uwagę studentów na potencjalne skutki nadużywania alkoholu - nie tylko zdrowotne, ale również społeczne. Priorytetem w tym programie powinna być zmiana wzorów picia alkoholu przez młodzież studencką, upowszechnienie modelu picia „bezpiecznego”, które nie prowadzi do uzależnienia oraz nie pociąga za sobą skutków o charakterze psychospołecznym i zdrowotnym (zarówno dla pijącego, jak i jego otoczenia).²⁵ Mniej niepokojąca jest struktura spożycia alkoholu, bowiem dominuje w niej piwo, ale jego cechy charakterystyczne. Skoro studenckiemu picciu (również piwa) często towarzyszy przekraczanie progu trzeźwości, trudno tu mówić o bezpiecznym picciu. Być może winien jest stereotyp ciągle jeszcze dominujący w świadomości Polaków, że picie piwa jest bezpieczne (nawet jeżeli pije się większe jego ilości), a alkohol zawarty w piwie jest „mniej szkodliwy” niż ten zawarty w wódce czy nawet w winie.

Wydaje się, iż istotne mogłoby być przedstawienie młodym ludziom a co za tym idzie - kształtowanie wśród nich – innych form spędzania wolnego czasu i zabawy. Niezbędne jest opracowanie programu „szytego na miarę”²⁶, dostosowanego do potrzeb konkretnej społeczności, w tym przypadku studenckiej. Potwierdzają to sami studenci, którzy w ramach profilaktyki stawiają przede wszystkim na rozwiązania o charakterze „pozytywnym”: poprawa świadomości na podejmowania zachowań ryzykownych, lepiej zorganizowany czas, wzrost kompetencji osobowościowych – te czynniki ich zdaniem przede wszystkim mogą chronić młodzież przed negatywnymi konsekwencjami podejmowania zachowań antyzdrowotnych. Wydaje się, iż wszystkie te oczekiwania mogłyby zostać spełnione w ramach programów promocji zdrowia realizowanych w lubelskich uczelniach, które powinny koncentrować się na:

- szeroko rozumianej edukacji zdrowotnej, uwzględniającej zarówno wiedzę o szkodliwości picia, jak i ogólną wiedzę o zdrowiu i możliwościach dbałości o nie,

- zmianie wzorów picia alkoholu przez młodzież studencką, promocja picia „bezpiecznego” i „nieryzykownego”, a także przynajmniej względnej abstynencji,
- oferowaniu młodym ludziom interesujących form spędzania wolnego czasu, tak, by spotkania z przyjaciółmi w klubie (pubie) nie były dominującą rozrywką studiującej w Lublinie młodzieży.

Bardzo niepokojącym faktem, który został ujawniony w badaniach lubelskiego środowiska akademickiego jest niska świadomość lubelskich studentów w zakresie lokalnych form wsparcia w sytuacji uzależnienia od nikotyny, alkoholu lub narkotyków. Zdecydowana większość badanych nic nie wie o organizacjach, w których mogliby szukać pomocy dla siebie lub swoich bliskich/znajomych w razie pojawienia się takiego problemu. To uzasadnia konieczność przeprowadzenia skutecznej kampanii informacyjnej, której celem byłoby zapoznanie odbiorców z grupami, instytucjami oraz organizacjami działającymi na rzecz osób mających problem z paleniem, piciem alkoholu i stosowaniem narkotyków²⁷.

Interesujące jest zapotrzebowanie na wsparcie w obszarze profilaktyki zachowań ryzykownych, jakie wyrażają studenci. Według badanych jednym ze sposobów jest podniesienie kompetencji zdrowotnych młodych ludzi (wiedza o uzależnieniach i ich skutkach) oraz kompetencji osobowościowych (radzenie sobie ze stresem, rozwiązywanie konfliktów, itp.), drugim natomiast - realizacja szeroko rozumianej promocji zdrowia i edukacji zdrowotnej

Zupełnie intuicyjnie studenci wskazują więc na takie działania, których skuteczność w zakresie modyfikacji zachowań zdrowotnych jest na terenie promocji zdrowia już dawno udowodniona. BOWIEM punktem wyjścia do podnoszenia poziomu zachowań zdrowotnych jest przede wszystkim odpowiednie kształtowanie świadomości oraz pogłębianie wiedzy jednostek na temat znaczenia własnych zachowań dla zdrowia. W dobie indywidualnej odpowiedzialności za stan zdrowia szczególnie znaczenia nabierają kompetencje jednostek i grup w zakresie kształtowania i promowania swojego zdrowia. Skutecznym sposobem na podniesienie poziomu tych kompetencji jest właśnie edukacja zdrowotna – jako jedna z metod promocji zdrowia. Według Z. Słońskiej nowoczesne podejście do kwestii zdrowia i choroby wymaga różnych form edukacji skierowanych na jednostki, grupy, organizacje, instytucje i całe społeczeństwo. Podstawowym zadaniem takiej edukacji jest przede wszystkim tworzenie warunków dla zmiany, czyli podejmowanie wysiłków na rzecz wzrostu kompetencji jednostek i grup w zakresie samodzielnego działania na rzecz zdrowia na różnych poziomach organizacji życia społecznego²⁸.

Główny jednak obszar edukacji zdrowotnej obejmuje wiedzę o czynnikach korzystnie i niekorzystnie oddziałujących na zdrowie, przy czym niezbędne jest tu założenie, że posiadana wiedza zdrowotna stymuluje właściwe wybory – a jej brak – utrudnia ich podejmowanie.²⁹ Edukacja zdrowotna nie jest działaniem wystarczającym dla poprawy zdrowotności społeczeństwa, jednak jest niezbędnym warunkiem dla osiągnięcia pożądanego efektów zdrowotnych.

- 1 Korzeniowska E. Pozycja zdrowia w społecznych systemach wartości pracowników przemysłu, [w:] A. Gniazdowski (red.) Zachowania zdrowotne. Zagadnienia teoretyczne, próba charakterystyki zachowań zdrowotnych społeczeństwa polskiego, Wyd. IMP, Łódź 1990.
- 2 Bogusz R., Zdrowie jako wartość deklarowana i realizowana, [w:] W. Piątkowski W. (red.) Zdrowie, choroba, społeczeństwo, Wyd. UMCS, Lublin 2004, s. 139.
- 3 Z. Słońska, Promocja Zdrowia: współzawodnictwo między zdrowiem a innymi znaczącymi wartościami, [w:] Socjologia zdrowia i medycyny. Konwersatorium 1986-88. Materiały, Warszawa 1989.
- 4 Na pole zdrowotne (czynniki mające największy wpływ na kształt zdrowia jednostkowego i społecznego) składają się: styl życia (50-60% oddziaływać w sferze zdrowia), środowisko społeczne i fizyczne (20%) czynniki genetyczne – 20% oraz służba zdrowia – 10 – 15%, zob. Lalond M., A new perspective on the health of Canadians, A working document Government of Canada, Ottawa 1974, patrz też: NPZ 1996-2005.
- 5 Styl życia a zdrowie, Promocja Zdrowia. Nauki Społeczne i Medycyna. 1-2, 1994, s. 101.
- 6 Ostrowska A.: Prozdrowotne style życia [w:] Promocja Zdrowia. Nauki Społeczne i Medycyna, 10-11, 1997, s. 9.
- 7 P. Mazur, Edukacja aksjologiczna wyzwaniem dla współczesnej pedagogiki społecznej, [w:] Pedagogika społeczna w Europie Środkowej, stan obecny i perspektywy, red. Z. Bakošová, E. Jarosz, Brno 2009, s. 443-453.
- 8 Kawczyńska-Butrym Z., Wprowadzenie do zagadnień i badań ryzyka zdrowotnego dzieci i młodzieży, [w:] Z. Kawczyńska-Butrym (red.) Uzależnienia w doświadczeniach lubelskiej młodzieży – diagnoza zjawiska, Wyd. Liberduo, Lublin 2009, s. 9-10.
- 9 Zestawienie wyników różnych badań dotyczących palenia papierosów przez studentów można znaleźć w pracy L. Boratyn-Dubiel, Rozpowszechnienie palenia tytoniu wśród młodzieży akademickiej w Polsce, Zdrowie Publiczne 2008; 118(4): 474-478.
- 10 Z. Kawczyńska-Butrym (red.) Uczelnia promująca zdrowie, Wyd. UMCS, Lublin 1995.
- 11 Z. Kawczyńska-Butrym, Zachowania wynikające z osobistego wyboru, [w:] Kawczyńska-Butrym Z. (red.) Uczelnia promująca zdrowie, Wyd. UMCS, Lublin 1995, s. 107-108.
- 12 Center for Disease Control and Prevention. Tobacco use and cessation – global health professionals survey pilot study, 10 countries, 2005. Morb Mortal Wkly Rep 2005;54: 505-509.
- 13 A. Wojtowicz-Chomicz, M. Kowal, M. Wojtowicz, A. Borzęcki, Próba oceny zachowań antyzdrowotnych studentów Akademii Medycznej w Lublinie, Prob. Hig Epidemiol, 2007, 88 (1): 108-111.
- 14 A. Majchrowska, R. Bogusz, Addictions among students – demand for prevention, [w:] Jackowska I., Iskra M., Borzęcki A., Sztanke K. (red.) Higieniczno-środowiskowe uwarunkowania zdrowia, Katedra i Zakład Higieny UM, Lublin 2008, s. 506.
- 15 I. Kowalewski, Kultura zdrowotna studentów. Diagnoza i perspektywy, Wyd. Naukowe AP, Kraków 2006, s. 70.
- 16 Wyniki badań „Alkohol i studenci”, Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, www.parpa.pl
- 17 Z. Kawczyńska-Butrym, Zachowania wynikające z osobistego wyboru, op. cit. s. 127.
- 18 Dane Państwowej Agencji Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, www.parpa.pl
- 19 Kwiatkowski P. Propozycja nowego narzędzia do badania postawy młodzieży wobec eksperymentowania z narkotykami, [w:] Deptuła M. (red.) Diagnostyka, profilaktyka, socjoterapia w teorii i praktyce pedagogicznej. Wyd. UKW, Bydgoszcz 2005, s. 64.
- 20 Badanie ankietowe na temat używania substancji psychoaktywnych przez studentów, Studenci 2004 (Wybrane wstępne wyniki badania). Pracownia Badań Społecznych, Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii, www.psrp.org.pl
- 21 Riki tiki narkotyki. Bakcył, maj 2005, s. 6.

- ²² Hodor J. Studenci i narkotyki – badania krakowskie. Puls Medycyny. Niezależna gazeta profesjonalistów 2005, 14 (111), www.pulsmedycyny.com
- ²³ Ogińska-Bulik N. Zażywanie środków narkotycznych przez studentów uczelni łódzkich. [w:] Ogińska-Bulik N. (red.) Zachowania ryzykowne dzieci i młodzieży. Wyd. WSHE, Łódź 2006, s. 111-118.
- ²⁴ Potwierdzają to badania prowadzone na innych uczelniach, np.: Ł. Krzych, Analiza stylu życia studentów Śląskiej Akademii Medycznej. Zdr Publ 2004, 114 (1): 67-70; M. Kowalski, Zachowania prozdrowotne oraz postrzeganie zdrowia przez młodzież akademicką Uniwersytetu Zielonogórskiego (komunikat z badań).[w:] Biokulturowe uwarunkowania rozwoju, sprawności i zdrowia. Rodziewicz-Gruhn J (red.) Wyd. WSP, Częstochowa 2003; E. Suliga, Zachowania zdrowotne studentów i uczniów. Wyd. AŚ, Kielce 2004; A. Stańczyk, Śląscy studenci przodują w picie alkoholu, 2004-12-28, www.gazeta.pl; B. Duda, Zachowania ryzykowne dla zdrowia wśród ludzi młodych. Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska 2005, Lublin- Polonia, SECTIO D, VOL.LX, SUPPL. XVI, 83: 383-385.
- ²⁵ Z. Kawczyńska-Butrym Z. Picie alkoholu. W: Kawczyńska-Butrym Z (red.) Uczelnia promująca zdrowie. Wyd. UMCS, Lublin 1995: 139.
- ²⁶ K. Ostaszewski, Podstawy teoretyczne profilaktyki zachowań problemowych młodzieży, [w:] Deptuła M. (red.) Diagnostyka, profilaktyka, socjoterapia w teorii i praktyce pedagogicznej. Wyd. UKW, Bydgoszcz 2005: 132.
- ²⁷ Zob. M. Gwozda, Rynek popytu i podaży środków psychoaktywnych oraz propozycje działań profilaktycznych w opinii młodych lublinian, [w:] A. Stachyra (red.), Bezpieczeństwo lokalne wyrazem wielostronnej współpracy, Wyd. KWP, Lublin 2005, s. 54.
- ²⁸ Z. Słońska, Współczesna wizja edukacji zdrowotnej a promocja zdrowia, [w:] B. Woynarowska, M. Kapica, Teoretyczne podstawy edukacji zdrowotnej. Stan i oczekiwania, KOWEZ Warszawa 2001, s. 71-72.
- ²⁹ Z. Kawczyńska-Butrym, Zdrowie i edukacja zdrowotna z perspektywy socjologii zdrowia, [w:] B. Woynarowska, M. Kapica, Teoretyczne podstawy edukacji zdrowotnej. Stan i oczekiwania, KOWEZ, Warszawa 2001, s. 55.
1. Boratyn-Dubiel L., Rozpowszechnienie palenia tytoniu wśród młodzieży akademickiej w Polsce, Zdrowie Publiczne 2008; 118(4): 474-478.
2. Center for Disease Control and Prevention. Tobacco use and cessation – global health professionals survey pilot study, 10 countries, 2005. Morb Mortal Wkly Rep 2005;54: 505–509.
3. Duda B., Zachowania ryzykowne dla zdrowia wśród ludzi młodych. Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska 2005, Lublin- Polonia, SECTIO D, VOL.LX, SUPPL. XVI, 83: 383-385.
4. M. Gwozda, Rynek popytu i podaży środków psychoaktywnych oraz propozycje działań profilaktycznych w opinii młodych lublinian, [w:] A. Stachyra (red.), Bezpieczeństwo lokalne wyrazem wielostronnej współpracy, Wyd. KWP, Lublin 2005.
5. Kawczyńska-Butrym Z. (red) Uczelnia promująca zdrowie, Wyd. UMCS, Lublin 1995.
6. Kawczyńska-Butrym Z., Picie alkoholu. W: Kawczyńska-Butrym Z. (red.), Uczelnia promująca zdrowie. Wyd. UMCS, Lublin 1995.
7. Kawczyńska-Butrym Z., Wprowadzenie do zagadnień i badań ryzyka zdrowotnego dzieci i młodzieży, w: Z. Kawczyńska-Butrym (red.) Uzależnienia w doświadczeniach lubelskiej młodzieży – diagnoza zjawiska, Wyd. Liberduo, Lublin 2009.
8. Kawczyńska-Butrym Z., Zachowania wynikające z osobistego wyboru, W: Kawczyńska-Butrym Z. (red) Uczelnia promująca zdrowie, Wyd. UMCS, Lublin 1995, s. 107-108.
9. Kawczyńska-Butrym Z., Zdrowie i edukacja zdrowotna z perspektywy socjologii zdrowia, w: B. Woynarowska, M. Kapica, Teoretyczne podstawy edukacji zdrowotnej. Stan i oczekiwania, KOWEZ, Warszawa 2001.
10. Kowalewski I., Kultura zdrowotna studentów. Diagnoza i perspektywy, Wyd. Naukowe AP, Kraków 2006.
11. Kowalski M., Zachowania prozdrowotne oraz postrzeganie zdrowia przez młodzież akademicką Uniwersytetu Zielonogórskiego (komunikat z badań), W: Biokulturowe uwarunkowania rozwoju, sprawności i zdrowia. Rodziewicz-Gruhn J (red.) Wyd. WSP, Częstochowa 2003.
12. Krzych Ł., Analiza stylu życia studentów Śląskiej Akademii Medycznej. Zdr Publ 2004, 114 (1): 67-70.
13. Kwiatkowski P. Propozycja nowego narzędzia do badania postawy młodzieży wobec eksperymentowania z narkotykami, W: Deptuła M. (red.) Diagnostyka, profilaktyka, socjoterapia w teorii i praktyce pedagogicznej. Wyd. UKW, Bydgoszcz 2005.
14. Lalond M., A new perspective on the health of Canadians, A working document Government of Canada, Ottawa 1974.
15. Majchrowska A., Bogusz R., Addictions among students – demand for prevention, W: Jackowska I., Iskra M., Borzęcki A., Sztanke K. (red) Higieniczno-środowiskowe uwarunkowania zdrowia, Katedra i Zakład Higieny UM, Lublin 2008.
16. Mazur P., Edukacja aksjologiczna wyzwaniem dla współczesnej pedagogiki społecznej, [w:] Z. Bakošová, E. Jarosz, (red.) Pedagogika społeczna w Europie Środkowej, stan obecny i perspektywy, Brno 2009.
17. Ogińska-Bulik N. Zażywanie środków narkotycznych przez studentów uczelni łódzkich. W: Ogińska-Bulik N. (red.) Zachowania ryzykowne dzieci i młodzieży. Wyd. WSHE, Łódź 2006.
18. Ostaszewski K., Podstawy teoretyczne profilaktyki zachowań problemowych młodzieży, W: Deptuła M. (red.) Diagnostyka, profilaktyka, socjoterapia w teorii i praktyce pedagogicznej. Wyd. UKW, Bydgoszcz 2005.
19. Ostrowska A.: Prozdrowotne style życia [w:] Promocja Zdrowia. Nauki Społeczne i Medycyna, 10-11, 1997: 7-24.
20. Ostrowska A.: Styl życia a zdrowie, IFIS PAN, Warszawa 1999.
21. Riki tiki narkotyki. Bakcyl, maj 2005.
22. Słońska Z., Współczesna wizja edukacji zdrowotnej a promocja zdrowia, W: B. Woynarowska, M. Kapica, Teoretyczne podstawy edukacji zdrowotnej. Stan i oczekiwania, KOWEZ Warszawa 2001.
23. Styl życia a zdrowie, Promocja Zdrowia. Nauki Społeczne i Medycyna, 1-2, 1994.
24. Suliga E., Zachowania zdrowotne studentów i uczniów. Wyd. AŚ, Kielce 2004.
25. Wojtowicz-Chomicz A., Kowal M., Wojtowicz M., Borzęcki A., Próba oceny zachowań antyzdrowotnych studentów Akademii Medycznej w Lublinie, Prob. Hig Epidemiol, 2007, 88 (1): 108-111.
26. Bogusz R., Zdrowie jako wartość deklarowana i realizowana, w: Piątkowski W. (red) Zdrowie, choroba, społeczeństwo, Wyd UMCS, Lublin 2004.
27. Korzeniowska E. Pozycja zdrowia w społecznych systemach wartości pracowników przemysłu, w: A. Gniazdowski (red) Zachowania zdrowotne. Zagadnienia teoretyczne, próba charakterystyki zachowań zdrowotnych społeczeństwa polskiego, Wyd. IMP, Łódź 1990.
28. Słońska Z., Promocja Zdrowia: współzawodnictwo między zdrowiem a innymi znaczącymi wartościami, w: Socjologia zdrowia i medycyny. Konwersatorium 1986-88. Materiały, Warszawa 1989.

Ольга Максимович,

кандидат педагогічних наук, доцент,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Olga Maksymovych,

Candidate of Pedagogics, assistant professor,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

Оксана Стефанків,

кандидат економічних наук,
Івано-Франківський інститут менеджменту
Тернопільського національного економічного
університету
(м. Івано-Франківськ)

Oksana Stefankiv,

Candidate of Economics,
Ivano-Frankivsk Institute of Management
Ternopil National Economic University
(Ternopil)

УДК 373:371.84

ЕКОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ВИХОВНОЇ РОБОТИ З УЧНІВСЬКОЮ ТА СТУДЕНТСЬКОЮ МОЛОДДЮ ЯК ВАЖЛИВА ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА СЬОГОДЕННЯ

ECOLOGICAL ASPECTS OF EDUCATIONAL WORK WITH PUPILS AND STUDENTS AS AN IMPORTANT PEDAGOGICAL PROBLEMS PRESENT

У статті висвітлюються питання екологічно доцільної поведінки молодих людей, набуття почуття власної причетності до екологічних проблем, формування вміння ухвалювати екологічно компетентні рішення в довкіллі. Обґрунтовано педагогічні умови, які визначають зміст, форми, методи (прийоми) формування екологічно доцільної поведінки молодих людей.

Ключові слова: екологічно доцільна поведінка, екологічне педагогічне просвітництво молодих людей.

The article highlights the issue of ecologically expedient behavior of young people, gaining a sense of involvement in environmental issues, pryyvtytya ability to make environmentally informed decisions in the environment. The pedagogical conditions that determine the content, forms, methods (techniques) forming ecologically expedient behavior of young people.

Keywords: environmentally desirable behavior, environmental teacher education of young people.

В статье освещаются вопросы экологически целесообразного поведения молодых людей, обретение чувства собственной причастности к экологическим проблемам, привитие умения принимать экологически компетентные решения в среде. Обоснованы педагогические условия, которые определяют содержание, формы, методы (приемы) формирования экологически целесообразного поведения молодых людей.

Ключевые слова: экологически целесообразное поведение, экологическое педагогическое просвещение молодых людей.

Актуальність проблеми. Екологічні проблеми з другої половини ХХ ст. відносяться до глобальних. У результаті погіршення навколишнього природного середовища (у сукупності природний і створений людством матеріальний світ, у якому людина задовольняє свої потреби) перед людством постає питання про збереження не тільки біосфери, а й біологічного виду *Homo sapiens*.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання екологічної освіти й екологічної відповідальності розглядаються в сучасних дослідженнях різних галузей наук (педагогічній, психологічній, економічній, екологічній тощо) як основа економічного та соціально-духовного багатства суспільства.

Мета, зміст, завдання, загальні принципи, форми і методи екологічної освіти й виховання, формування екологічної культури в педагогіці розроблені С.Дерябо, А.Захлебним, І.Зверьєвим, Г.Пустовійтом, І.Суравегіною, В.Ясвіним та іншими вченими. Основою еколого-виховного процесу багато науковців вважають виховання ціннісного ставлення школярів до природи (В.Додь, В.Маршицка, О.Колонькова, М.Левківський, Н.Николенко, О.Пруцакова, Л.Хуртенко, Т.Юркова та інші вчені). Принципи і складники екологічної культури висвітлені в дослідженнях О.Вознюк, Т.Дементьєва, В.Ковальчук, І.Лушнікова, Є.Ногтевої, В.Тернопільської, В.Павловича та інших учених.

Постановка проблеми. Сьогодні назріла необхідність докорінної перебудови формування світогляду суспільства у сфері взаємодії з природою, а саме в напрямку природоцентристському, тобто зорієнтованому на екоцентричний ідеал з характерним для нього ставленням до природи як до суспільної та особистісної цінності.

Метою статті є наукове обґрунтування педагогічних умов формування екологічно доцільної поведінки молодих людей як необхідної умови виховання любові до природи, подолання споживацького ставлення до неї, розвиток особистої відповідальності за стан довкілля на різних рівнях (місцевому, регіональному, державному і глобальному), висвітлення творчої свідомої діяльності людей у процесі освоєння та збереження життєво необхідних вартостей природного середовища.

Виклад основного матеріалу. Українська школа має плекати вільну, активну особистість, яка є господарем власної долі й долі свого народу, бере на себе відповідальність за розв'язання проблем. Основними параметрами, які характеризують якість нашого життя, є мир і безпека, рівноправ'я, відсутність дискримінації, економічне благополуччя, демократичні процеси, враховуючи базові принципи прав людини, раціональне природокористування, збереження і охорона довкілля. Все це є основою сталого розвитку, тобто інтеграція охорони навколишнього природного середовища, економічного благополуччя та соціальної справедливості. Для реалізації програми сталого розвитку важливе значення має формування екологічної свідомості, екологічної культури, яка проявляється у свідомості, мисленні, поведінці та діяльності особистості [3].

Тому важливим є *екологічний всеобуч учнівської та студентської молоді*, спрямований на розвиток культури взаємодії людини з природою. В навчально-виховному процесі в закладах освіти необхідним компонентом виховання є екологічне виховання, яке можна розглядати як систематичну педагогічну діяльність задля нагромадження всебічних глибоких знань про довкілля (природне і соціальне), їх систематизація, формування світоглядних ціннісних орієнтацій по відношенню до природи, екологічний стиль мислення, використання екологічних знань з метою відповідального ставлення до природи, виховання любові до природи, бажання берегти і примножувати її, набуття умінь і досвіду розв'язання екологічних проблем (насамперед на місцевому і локальному рівнях). Тобто його зміст полягає в усвідомленні світу природи як середовища існування людини, отож вона має бути зацікавленою в збереженні його цілісності, чистоти й гармонії, брати безпосередню участь у природоохоронній діяльності, передбачати можливі негативні віддалені наслідки природо-перетворюючої діяльності людини.

На основі екологічного мислення і свідомості формується екологічна культура. Саме вона передбачає опанування глибокими знаннями про довкілля (природне і соціальне), екологічний стиль мислення і відповідальне ставлення до природи, вміння розв'язувати екологічні проблеми, беручи безпосередню участь у природоохоронній діяльності.

У Концепції екологічної освіти України зазначається, що висока екологічна культура як складник системи національного і громадянського виховання всіх верств населення України формується завдяки ефективній екологічній освіті, яка передбачає не тільки набуття широкого кола знань, а й розвиток достатнього рівня почуття особистої і суспільної відповідальності за стан природного середовища та вироблення потреби адекватних дій щодо його раціонального використання, збереження та оновлення її ресурсів. Отже, підготовка громадян з високим рівнем екологічних знань, екологічної свідомості й культури на основі нових критеріїв оцінки взаємин людського суспільства й природи (не насильство, а гармонійне співіснування з нею!) повинна стати одним із головних важелів у розв'язанні надзвичайно гострих екологічних і соціально-економічних проблем сучасної України [1].

При цьому важливо заакцентувати увагу на відсутності єдиної державної стратегії у галузі запровадження екологічної освіти та виховання.

Нами виокремлено такі педагогічні умови, які визначають відповідний зміст, організаційні форми, методи (прийоми) й забезпечують формування екологічної культури в учнівської та студентської молоді для формування екологічно доцільної поведінки молодших школярів: забезпечення взаємодії сім'ї та школи через організацію гурткової роботи; педагогічне просвітництво батьків; цілеспрямована екологічно доцільна діяльність на "Екологічній стежині"; дотримання у процесі взаємодії сім'ї та школи основних положень особистісно орієнтованого та діяльнісного підходів.

Мета екологічної освіти та виховання досягається поетапним шляхом розв'язання освітніх, виховних і розвивальних завдань: формування цілісного уявлення про біосферу, світоглядних знань про взаємозв'язки в системі "людина-суспільство-природа"; розуміння сучасних екологічних проблем навколишнього середовища й усвідомлення їх актуальності для всього людства, своєї країни і рідного краю; виховання почуття особистої відповідальності за стан довкілля на національному й глобальному рівнях; усвідомлення себе як частки природи,

зосередження уваги при цьому на аналізі власної поведінки, почуття обов'язку перед близькими людьми, співвітчизниками, світовим співтовариством у галузі охорони природи; засвоєння ціннісних орієнтацій на основі найкращих досягнень загальнолюдської та національної культур, розуміння багатогранної цінності природи (не лише утилітарної, а й естетичної, санітарно-гігієнічної, науково-пізнавальної, рекреаційної, морально-етичної); формування знань і умінь дослідницького характеру, спрямованих на розвиток творчої і ділової активності при розв'язуванні екологічних проблем і життєвих ситуацій; сприяння переходу набутих знань в особисті переконання, які не дозволяють руйнувати природні агро-біо-екосистеми; розвиток потреби в спілкуванні з природою; розвиток системи інтелектуальних та практичних умінь, емоційних переживань, пов'язаних з вивченням, оцінюванням та збереженням природи свого краю та власного здоров'я, розвиток умінь ухвалювати відповідальні рішення з проблем охорони довкілля, оволодіння нормами екологічно грамотної поведінки; засвоєння кращих досягнень світової практики і народних традицій у взаєминах людини з природою; виховання глибокої поваги до власного здоров'я та вироблення навичок його збереження; залучення зростаючого покоління до активної природоохоронної діяльності на основі набутих знань і ціннісних орієнтацій [4, с.255].

Загалом мета екологічної освіти та виховання досягається в навчально-виховному процесі як в урочний, так і позаурочний час на основі врахування таких принципів: комплексного підходу до виховання; спільної роботи сім'ї та школи; використання в роботі позитивного досвіду сім'ї; врахування вікових особливостей та інтересів дітей; різноманітності методів і прийомів виховання; зв'язку з урочною роботою класу; зв'язку із життям. Проте для цієї роботи є значно більше можливостей у позаурочний час, оскільки до позакласної природоохоронної роботи можна залучити батьків школярів. Звісно, не всіх батьків, але тих, які проявляють любов та інтерес до природи, мають високий рівень екологічної культури, розуміють значення екологічного виховання та його завдання і беруть безпосередню участь у природоохоронній діяльності. Робота в позаурочний час має свою специфіку: робота організується на добровільних засадах; вона не пов'язана рамками обов'язкових програм, а будується з урахуванням інтересів дітей; її тривалість не обмежується в часі; активно залучаються батьки і громадськість до природоохоронної діяльності з використанням різних форм і методів роботи.

У навчально-виховному процесі доцільним є використання різних видів дидактичних матеріалів (кросворди, задачі, ігри, вікторини, конкурси, тренінги тощо). Пізнавальні задачі є одним із ефективних засобів, що забезпечує творчий рівень засвоєння екологічних знань, розвиток логічного мислення. Ігри та вікторини на екологічну тематику стимулюють інтерес учнів до довкілля і надають заняттям яскравого емоційного забарвлення. Епізодичне використання дидактичного матеріалу не приносить особливої користі. Необхідною умовою виховання екологічної культури школярів є регулярність і систематичність у роботі.

Слід зазначити, що шкільна екологічна освіта ґрунтується на позитивному емоційному досвіді спілкування з природою, розвиваючи початкові уявлення про світ, закладені у дошкільний період, і є базою для подальшого розвитку і поглиблення у ПТУ, технікумах, вишах на основі наступності.

Що стосується студентської молоді, то ця робота вже має більш глибокий духовний і практичний напрям спрямування. Основою екологічного виховання студентів є екологічно зорієнтована педагогіка. Вона охоплює принцип природовідповідності, екологію соціального середовища, екологію внутрішнього світу людини, екологізацію навчання та виховання [2].

Національний характер змісту екологічної освіти та виховання відображає один із напрямів міжнародної стратегії дій у галузі освіти з проблем навколишнього середовища і виражається в широкому й активному залученні здобутків етнопедагогіки, використанні трудових народних традицій, елементів календарної обрядовості, фольклору з метою виховання шанобливого ставлення до природи.

Висновки. Екологічна освіта та виховання є одними з найважливіших механізмів побудови нового суспільства, що базується на дбайливому ставленні до довкілля. Головною метою екологічної освіти та просвіти є формування нового світогляду й створення підґрунтя для імплементації постулатів сталого розвитку на рівні як пересічного громадянина, так й управлінця будь-якого рівня.

1. Концепція екологічної освіти України // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2002. – №7. – С.3-23.
2. Курлянд З.Н. Педагогіка вищої школи /З.Н.Курлянд. – К.:Знання, 2007. – 495 с.
3. Стефанків О.М. Рационалізація природокористування в АПК та формування екологічної свідомості населення: монографія /О.М.Стефанків, О.М.Максимович. – Івано-Франківськ: Сімик, 2012. – 180 с.
4. Максимович О.М. Формування екологічної культури в учнів гірських шкіл в умовах раціонального природокористування / О.М.Максимович, О.М.Максимович // Гірська школа Українських Карпат // Науково-методичний журнал Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаніка. – Івано-Франківськ, 2008-2009. – Вип.4--5. – С. 252-255.

Тарас Маланюк,

старший викладач,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Taras Malaniuk,

Lecturer,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

УДК 379.85:372.48

ВИКОРИСТАННЯ ТУРИСТСЬКИХ ПОХОДІВ У ПАТРІОТИЧНОМУ ВИХОВАННІ УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ В УМОВАХ ГІРСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА

EMPLOYMENT OF HIKESIN IN PATRIOTIC UPBIVINGING OF THE PUPILS OF BASIC SCHOOL IN THE HIGHLAND CONDITIONS

У статті розглядаються актуальні питання застосування туристських походів у патріотичному вихованні учнів основної школи в умовах гірського середовища. Проаналізовані методи організації, проведення туристських походів, краєзнавчих досліджень.

Ключові слова: туристські походи, патріотичне виховання, туристсько-краєзнавча робота.

In the article, the instant issues of empoloyoyment of hiking in patriotic upbivinging of the pupils of basic school in the highland conditions are considered/ Methods of arrangement and ovganization of walking tours and regional studies researches are analized.

Key words: hikes, patriotic upbringing, touristand redional studies work.

В статье рассматриваются актуальные вопросы применения туристических походов в патриотическом воспитании учащихся основной школы в условиях горной среды. Проанализированы методы организации, проведения туристических походов, краеведческих исследований.

Ключевые слова: туристические походы, патриотическое воспитание, туристическо-краеведческая работа.

Постановка проблеми. Виховання особистості учня, патріота України є одним з головних завдань суспільства та сучасної школи.

На сучасному етапі державотворення патріотизм покликаний дати новий імпульс духовному оздоровленню народу, формуванню в Україні громадянського суспільства, яке передбачає трансформацію громадянської свідомості, моральної, правової культури особистості, розквіту національної самосвідомості і ґрунтується на визнанні пріоритету прав людини.

Виходячи з цього, патріотизм на даний час є нагальною потребою і держави, якій необхідно, щоб усі діти стали національно свідомими громадянами – патріотами, здатними забезпечити країні гідне місце в цивілізованому світі, і особистості, яка своєю любов'ю до Батьківщини прагне досягти взаємності з метою створення умов для вільного саморозвитку і збереження індивідуальності; і суспільства, яке зацікавлене в тому, щоб саморозвиток особистості, становлення її патріотичної самосвідомості здійснювався на моральній основі [1, с. 23].

Національна система виховання, головною метою якої є формування особистості громадянина, покликана закласти основи демократичного світогляду особистості, виховувати здатність до критичного мислення, уміння відстоювати свої права, інтереси, переконання, виявляти толерантність до поглядів іншої людини, керуватися у вияві соціальної активності демократичними принципами й моральними нормами, визнаними суспільством. У структурі особистості, як активного суб'єкта суспільства, важливе місце відводиться саме туристсько-краєзнавчій діяльності особистості, сутність якої складає любов до рідного краю, патріотизм, інтерес і творче ставлення до туристсько-краєзнавчої роботи, потребу у здобутті краєзнавчих знань завдяки вивченню історичного минулого і шанобливого ставлення до спадщини народних традицій і звичаїв [9, с. 11.].

Дієвим засобом патріотичного виховання учнів основної школи є використання туристських походів та подорожей. Ця форма роботи є ефективним засобом виховання особистості громадянина-патріота, що дає унікальну можливість зростаючому поколінню України познайомитися з природним середовищем, історичними пам'ятками та культурним надбанням нашого народу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній педагогічній науці окремі аспекти патріотичного виховання розробляють О. Вишневський, О. Коркішко, В. Гарнійчук, К. Чорна, Р. Петронговський. Проблеми патріотичного виховання присвячені праці психологів І. Бежа, М. Боришевського та ін.

Важливу роль у патріотичному вихованні зростаючого покоління на сучасному етапі відіграє туристсько-краєзнавча робота. Використання туристських походів у патріотичному вихованні учнів частково виокремлені у працях Б. Пангелова, С. Оришко, А. Шипко, О. Скалія, Ю. Грабовського.

Мета статті: розглянути сучасний стан використання туристських походів як однієї з форм патріотичного виховання учнів основної школи в умовах гірського середовища.

Виклад основного матеріалу. Навчально-виховна робота в освітніх закладах України спрямована на відродження народних традицій, звичаїв, вивчення історії та сучасних проблем соціально-економічного розвитку рідного краю. Надзвичайно дієвим засобом виховання любові до своєї країни, джерелом знань про неї є туристсько-краєзнавчі подорожі.

Туризм і краєзнавство, які виникли і розвивались як об'єктивна суспільна потреба у давнину, поступово затвердилась у ролі одного із важливих засобів виховання. У їх розвитку можна виокремити такі етапи: створення передумов для організованих групових (колективних) походів і подорожей, утвердження походів і подорожей як засобів виховання; становлення і розвиток туристсько-краєзнавчої діяльності як суспільного явища, яке сприяє комплексному розв'язанню виховних, освітніх і оздоровчих завдань [15, с. 7–8].

Прикладом ефективного використання туристських походів, подорожей, прогулянок (прогульок) по рідному краю в тому числі і в гірському середовищі для патріотичного виховання учнівської молоді є діяльність галицьких вчених та громадських діячів. У науковій літературі ми знаходимо чимало ідей, рекомендацій галицьких «будителів» національного відродження України, щодо ефективності використання туристсько-краєзнавчої роботи у патріотичному вихованні молоді.

Особливе місце в історії українського туристсько-краєзнавчого руху посідає видатний письменник І. Франко. Здійснюючи ще в ранньому дитинстві, а пізніше учнем Дрогобицької гімназії та студентом Львівського університету мандрівки Прикарпаттям і в Карпати, Іван Франко усвідомив велике науково-пізнавальне й патріотично-виховне значення подорожей [24, с. 21]

Свою першу далеку мандрівку І. Франко здійснив ще у 1874 р., коли був учнем Дрогобицької гімназії. Пізніше про це Великий Каменяр писав: «Ця маленька мандрівка дала мені пізнати трохи більше світу й людей, ніж я знав досі» [21, с. 118].

У студентські роки І. Франко організовував подорожі, походи, мандрівки та екскурсії. Активна участь у «Мандрівному комітеті», що діяв при «Академічній бесіді», спонукала його до думки про те, що краєзнавчий матеріал набуде більшої ваги в разі його систематизації та аналізу. З цією метою 1893 року він організував «Кружок етнографічно-статистичний для студіювання життя й світогляду народу», а згодом – «Кружок для устоювання мандрівок по нашій країні» [7, с. 31].

Обґрунтовуючи причини та необхідність таких мандрівок, І. Франко пише, що сучасна українська студентська та гімнастична молодь повинна наслідувати справу «будителів» народних душ українців Галичини – діячів «Руської трійці», які побували в усіх закутках нашого краю, збирали фольклор, вивчали народ, його минувшину, несли струмисько просвіти. Отже, на думку вченого, ці подорожі мають бути пізнавальними і для мандрівників, які повинні нести знання мешканцям краю [11, с. 22].

Відзначаючи навчально-виховну функцію мандрівництва, І. Франко привертав увагу до політики таких розвинутих країн як Німеччина, Данія, Швеція, в яких краєзнавство було одним з важливих предметів шкільного навчання, формування патріотизму [12, с. 49].

Вивчення краєзнавства в школі, на думку І. Франка, дає «змогу докладно ознайомитися зі своїм краєм й усією батьківщиною, з її географічним положенням, ґрунтами, кліматом, шляхами сполучення, містами, людьми, суспільним устроєм, історією, пам'ятками і т.д. Наскільки таке ознайомлення корисне, не треба доводити. Адже ж це перший ступінь, перша прикмета раціональної освіти – знати своє найближче оточення, знати минуле і сучасне свого народу і відчутти себе живим і свідомим членом живого, свідомого і об'єднаного організму» [25, с. 116].

Характерною особливістю розвитку педагогічної думки Галичини було усвідомлення унікального значення туристсько-краєзнавчої роботи для виховання учнів. Українські школи та гімназії почали впроваджувати її в позакласний навчально-виховний процес: проводити прогулянки, мандрівки та екскурсії по рідному краю [12, с. 87].

Про велике пізнавальне значення краєзнавства у вихованні молоді вказував краєзнавець М. Гавдяк. Зокрема, він писав: «Пізнання природи, вглиблення в тайни її життя мусить довести, особливо молодих, до глибоких перемін у її чуттєвому наставленні до природи. Вони навчатся цінити скарби природи своєї Батьківщини, що більше, навчатся також любити і дорожити ними, як найбільшим народним добром. Ідеї краєзнавства мусять остаточно спрямувати нас на шлях зберігання рідної природи, що є зараз одним із головних чинників освіти молоді» [2, с. 7].

Велику увагу краєзнавчій діяльності надавала відомий педагог С. Русова, яка вважала, що ця робота допомагає краще пізнати рідний край, вивчити його багатства, зрозуміти красу природи, бо людина зберігає любов до своєї малої батьківщини з дитинства на все життя. Вивчаючи рідний край, діти вчать любити свою вітчизну. Краєзнавча робота, на думку С. Русової, розкриває широкі можливості для виховання в дітей та молоді національних почуттів, а також виступає ефективним засобом всебічного розвитку особистості, сприяє зв'язку теоретичних знань з навколишньою дійсністю. Саме краєзнавча діяльність дає змогу вивчати навколишнє середовище з позиції цілісної картини світу, бачити «сучасне життя не як щось одірване, випадкове, а як частину чогось великого, суцільного, що має зв'язок із майбутнім» [14, с. 58–59].

Пізнання свого краю має відбуватися, за твердженням С. Русової, через навчання дітей «живого краєзнавства». Основу такої роботи педагог вбачала в рідній історії, географії, природознавстві, мові, літературі, мистецтві, фольклорі [4, с. 95].

Безперечно, давно було відомо, писала педагог, «що науку географії, історії, природознавства треба розпочинати з того оточення, в якому живуть учні; на дослідах батьківщини вони пізнають її геологічний склад, гори, долини, річки, стави, небо й сонце та місяць і зорі, повітря, підсоння, звірів та рослини» [19, с. 25]. Тобто головним у вивченні географії Русова вбачає знання свого краю. Ось як вона формує знання про близьке оточення: «Хто приглядався до краєвидів навколо села, той знає, що наша Земля не скрізь однакова» [6, с. 7].

Географічне краєзнавство С. Русова розглядала як засіб формування в учнів рис патріотизму і національної свідомості. Із цього приводу вона писала: «Мусимо виховувати дітей в повній національній свідомості, відданості до свого народу, бо хто не вміє кохати рідний край, шанувати свій народ, той не зможе стати щирим горожанином у сесвіту» [20, с. 166].

Для посилення виховного впливу шкільних дисциплін, для збереження здоров'я дітей, ознайомлення їх із найближчим соціальним середовищем галицькі педагоги та науковці, зокрема І. Петрова, І. Петрів, І. Ющишин, І. Крип'якевич, популяризували та розвивали ідею використання у навчальному процесі народної школи такої форми, як «прогульки» (походи, екскурсії), які на той час широко використовувалися в багатьох західноєвропейських школах, зокрема у Відні [4, с. 93].

Кожна шкільна прогулька вважав І. Ющишин, мусить мати, безумовно, якесь виховне значення чи завдання. Шкільні прогулянки бувають найчастіше спортивно-відпочинкові або наукові-географічні, історичні, природничі, суспільно-побутові чи принагідні (відвідини вистав, ювілеїв, шкільних свят і т. д.). У сумі заходів кожного виховання й навчання прогульки, на думку І. Ющишина, займають головне місце. На прогулянках зустрічається молодь безпосередньо з природою, її явищами, людським оточенням, суспільними укладами, процесами людської праці і громадським життям. Оглядаючи все, слухаючи та майже доторкаючись усього власними руками, пізнає дитина природне та людське середовище з безпосереднього досвіду. Тому такі мандрівки мають велике значення в усіх процесах виховання і навчання [27, с. 71].

Про важливе значення використання прогульок у національно-патріотичному вихованні молоді вказував І. Крип'якевич. Зокрема він наголошував на тому, що «першим завданням нашої туристики повинно бути поширення прогульок на всі частини нашої землі, щоби ні один повіт, місто і село, ні одна гора, скала, ріка, ліс, долина, чим небути замітна, не лишилася без нашої уваги... мандрівництво може досягнути свою національну ціль тільки тоді, коли дійсно допомагає до пізнання рідної країни» [10, с. 1].

Велику увагу галицькі педагоги звертали на методику підготовки і проведення прогульок.

На думку І. Ющишина, підготовка до прогульки залежить від роду прогулянки та її виховного завдання. Він писав, що «кожна шкільна прогулька повинна мати виховне значення» [27, с. 72]. Педагог також вказував на те, що кожна прогулянка повинна бути добре підготовлена, під час її проведення мати краєзнавчі дослідження.

На думку І. Петрів перед прогулькою учитель мусить:

- «1). Поставити собі ясну ціль, чого хоче навчити;
- 2). Заздалегідь оглянути терен, оглянути на місці всі форми, які там виступають, на котрі треба звернути увагу скорше, а на котрі пізніше, щоби не витворити хаусу, або не дати хибних розумінь;
- 3). Приготовити всі допомоги, які будуть до даної лекції потрібні, н. пр. компас, годинник, метр, палички, прапорці, рисовники, олівці;
- 4). Шатро, або навіть харч, якщо прогулька має тривати довше й заповісти дітям, у що мають одягнутися;
- 5). Означити час і місце збору;
- 6). Перед виходом у дорогу перевірити чи все в порядку» [17, с. 47].

Важливе значення під час історичних прогульок навчити дітей шанувати й любити історію рідного краю. За твердженням І. Петрової, «історія кожного народу зв'язана тісно з природою його землі й її географічним положенням. Щоби пізнати й зрозуміти історичні випадки якогось народу, треба пізнати природу його землі й обставини, серед яких цей народ живе».

Перші історичні прогульки, на думку І. Петрової, «будуть у найближчі околиці. До яких прив'язані історичні перекази, чи оповідання, або в яких осталися історичні пам'ятки. Регіоналізм у навчанні історії полягає саме на тому, щоби в першу чергу пізнати історію свого рідного міста, а опісля сягати треба по щораз ширші круги – найближчі околиці, землі – державу».

Головна ціль історичних прогульок, пише І. Петрова, «це розбудження пошани й любови до всего, що своє, рідне і таке близьке. Менша вартість відомостей та їх кількості; головне те, що почуває душа дитини на саму згадку про рідну землю, захоплена своєю історією, переповнена любов'ю до всего, що своє – рідне!» [18, с. 110–111].

Учитель П. Франко відзначав особливе значення використання прогульок для міської молоді. Такі прогульки дають можливість школярам більше пізнати свій рідний край, духовне та фізичне оздоровлення. Більш тривалі походи на думку П. Франка, слід здійснювати під час літніх канікул. Із цього приводу він писав: «Вакації необхідно використати для більших прогульок та довшого таборування. Усі прогульки слід використати для сонячних, повітряних та водних купелів. Все те наближує нас до природи, з якої всі народи черпають свою силу і здоров'я, необхідне для чим раз більше напруженої праці».

Слід розуміти, що день чи два проведені на лоні природи серед гір, лісів, полів та води – навіть для дітей села – це не є ніяка витрата часу. Розумна праця мусить чергуватися із розумним спочинком. Найрозумніший спочинок той, в якому відпочивають наші нерви, а тіло загартовується та скріплюється. Школа повинна виховати та вкоринити в учнів привычки, замилювання до здорових гір, забав та прогульок і те замилювання повинно стати на ціле життя. Прогульки – особливо далекі – виробляють міткість та необхідну нам рухливість» [26, с. 22].

Великого значення краєзнавчим прогулянкам приділяв Ярослав Пастернак. На думку видатного вченого-археолога, в таких прогульках «міститься й заклик пізнавати також минувшину краю, його історичну традицію та все те, що продовж давніх століть складалося на повний образ життя в ньому, в усіх його проявах» [16, с. 11]. Однак такі краєзнавчі прогулянки, наголошував Я. Пастернак, в яких маємо пізнати давню минувшину, повинні бути добре підготовлені.

У 90-ті роки ХХ ст. туристсько-краєзнавча робота в школах України набуває нового імпульсу.

В основу туристсько-краєзнавчих заходів з учнями завжди закладається патріотичний зміст з його найважливішими складовими – національно-патріотичним і військово-патріотичним вихованням [22, с. 6].

Туристські походи підвищують ефективність навчально-виховного процесу, сприяють формуванню всебічного розвитку особистості школярів.

На думку дослідника Т. Троценко, педагогічна цінність походів полягає в тому, що під час їх проведення учні всебічно ознайомлюються з багатогранним життям, історією й культурою рідного краю. В умовах походу більш рельєфно виявляється характер учнів, їхні інтереси, ставлення до товаришів, праці та інше. Діти привчаються до самообслуговування, що сприяє розвитку в них потрібних життєвих навичок і вмінь, вчать раціонально організувати й культурно проводити свій відпочинок. Туристські походи відіграють важливу роль також у формуванні дитячого колективу, сприяють вихованню в учнів самостійності, підвищують їх відповідальність за доручену справу [23, с. 176].

У своїх працях професор М. Крачило вказував на те, що подорожі є одним з основних засобів поглиблення й розширення географічних знань учнів і разом з тим – засобом нагромадження краєзнавчого матеріалу для наступного використання його в навчально-виховному процесі. Вивчення рідного краю й окремих районів нашої країни під час подорожей має надзвичайно важливе значення для розвитку в учнів логічного мислення, виховання в них діалектико-матеріалістичного світогляду й суспільної активності. Походи збагачують дітей знаннями і життєвим досвідом, сприяючи кращому сприйняттю природних і суспільних явищ [8, с. 14].

Більшість сучасних дослідників вказують на те, що туристські походи тісно пов'язані з краєзнавством. У таких походах учні спостерігають за природою і господарською діяльністю людей краю, можуть виконувати завдання краєзнавчого характеру. Зібрані в поході різні предмети, нові відомості можуть доповнити краєзнавчий куток або музей школи. По суті, кожен туристський похід по рідному краю має включати в план краєзнавчі дослідження. Туризм виховує таку важливу якість краєзнавця, як самостійність, учить спостережливості, вмінню орієнтуватися на місцевості, проводити бесіди з місцевим населенням.

У туристських мандрівках відкриваються безмежні можливості для проявлення ініціативи школярів, яка може бути направлена й на краєзнавче вивчення різних місць [3, с. 15].

Під час туристських походів об'єкти навколишнього світу викликають в учнів конкретні чуттєві враження, стимулюють наочно-образне мислення, тому створюються умови для активного пізнавального процесу. Наочне сприйняття впливає на почуття, стимулює інтерес до пізнання світу. Відомо, що батьківщина пізнається завдяки вивченню рідного краю, а це неординарний фактор патріотичного виховання [5, с. 12].

Саме туризм і краєзнавство, наголошував академік П. Тронько є основними в змісті роботи навчальних закладів України, дають виняткову можливість дітям і молоді на власні очі побачити красу рідної землі, познайомитися з історією, культурою, традиціями свого народу, загартуватися як фізично так і морально. Для дитини кожна подорож – це своєрідне відкриття, це можливість зрозуміти, що стоїть за звичними словами «рідний край, мала батьківщина, моя Батьківщина – Україна» [22, с. 5].

В дослідженні «Патріотичне виховання учнів основної школи засобами туристсько-краєзнавчої роботи» для учнів експериментальних класів ми розробили походи вихідного дня та багатоденні туристські походи з тривалістю 3-5 дні. Разом з цим при організації туристських походів ми враховували вікові характеристики майбутніх учасників туристського походу.

Так для учнів 7-8 класів було запропоновано походи нескладні, з тривалістю 1-3 дні, а для учнів 9 класів – це вже складні походи в основному вони прокладені у високогір'ї Карпат, з тривалістю 3-5 дні. Наведемо приклади розроблених туристських походів, які можуть бути використані для патріотичного виховання учнів в умовах гірського середовища. Вирушаючи у велосипедну мандрівку «Історичними та природними пам'ятками Богородчанщини і Надвірнянщини» учні дев'ятих класів мають можливість ознайомитися з відомими пам'ятками історії: Скитом Манявським, Пнівським замком; унікальними природними об'єктами таких як Манявський і Бухтівецький водоспад, Старунський грязевий вулкан.

Крім того для знайомства з природними пам'ятками у гірських районах Івано-Франківської області ми пропонуємо розроблені туристські походи: «Пам'ятками природи Яремче», «Заповідними стежками Чорногори», «По Центральних Горганах», «По Гринявських горах», «Покутськими Карпатами», «На гору Хом'як» та інші. [13, с. 91-96].

Кожний туристський похід потребує ретельної підготовки, що відображено в табл. 1.

Таблиця 1.

Методика організації туристських походів

Організація туристських походів					
Комплектування групи	Розробка маршруту	Оформлення похідної туристської документації	Підбір туристського спорядження	Підбір продуктів харчування	Краєзнавча підготовка юних туристів

Туристські походи в експериментальних класів здійснювалися за будовою, яку відображено в табл. 2.

Таблиця 2.

Організація проведення подорожі

Будова проходження туристських походів				
Топографія і орієнтування на місцевості	Базування в туристському поході	Техніка і тактика туристського походу	Гігієна туриста. Перша долікарська медична допомога	Заходи безпеки в туристських походах

Разом з тим учасники туристських походів експериментальних класів під час мандрівок використовували методи краєзнавчих досліджень, які відображені в табл. 3.

Таблиця 3.

Методи краєзнавчих досліджень

Методи досліджень					
Літературний метод	Картографічний метод	Візувальний метод	Історичний метод	Метод польових досліджень	Метод індивідуальних бесід і метод анкетування

Висновки. Для нашого дослідження важливо було розробити такі маршрути туристських походів, щоб вони були цікавими і пізнавальними для учнів, охоплювало територію з унікальними природними куточками Карпат, історичними пам'ятками, культурним надбанням етнографічних районів Гуцульщини і Бойківщини.

Тому під час походів учні мали можливість познайомитися з Карпатським та Гуцульським національним природним парком, пам'ятками природи, заказниками, заповідними урочищами; історичними пам'ятками, які пов'язані з ім'ям керівника опришківського руху Олекси Довбуша, козацького полковника Семена Височана, діячів національно-визвольного руху ОУН-УПА, січових стрільців; літературними місцями пов'язаними з ім'ям Івана Франка, Михайла Коцюбинського, Лесі Українки, Василя Стефаника, Марка Черемшини, Леся Мартовича, Ірини Вільде, Станіслава Вінченза, а також звичаями та традиціями наших країн етнографічних груп Бойків та Гуцулів.

Проведення таких мандрівок для учнів активізувало формування творчої особистості громадянина-патріота України.

1. Бех І. Програма патріотичного виховання дітей та учнівської молоді / І. Бех, К. Чорна. – Світ виховання. – 2007. – № 1. – С. 23–34.
2. Гавдяк М. Завдання українського краєзнавства / М. Гавдяк // Наша Батьківщина. – Львів : [б. в.], 1937. – Ч. 1. – С. 4–9.
3. Демідієнко О. Основи краєзнавства / О. Демідієнко, О. Іонова, В. Кузнецова. – Х. : Світ дитинства, 1999. – 96 с.
4. Завгородня Т. «Прогульки» як важливий засіб пізнання рідного краю українською молоддю Галичини (1920–1930-ті рр.) / Т. Завгородня, І. Стражнікова // Морально-патріотичне виховання дітей та молоді: етнографічні засади : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Косів; Вижниця, 2006. – С. 92–97.
5. Захаров С. Формування пізнавальних інтересів учнів основної школи у процесі позакласної роботи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / С. Захаров. – К., 2001. – 20 с.
6. Корнєєв О. Географічне краєзнавство у просвітницькій діяльності Софії Русової / О. Корнєєв // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2006. – № 37. – С. 7–10.
7. Костиця М. Внесок Івана Франка в розвиток географічного краєзнавства / М. Костиця // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2006. – № 27–28. – С. 30–34.
8. Крачило М. Географія : практичні заняття на місцевості / М. Крачило, В. Серебрій. – К. : Шкіл, світ ; Вид. Л. Галичина, 2006. – 128 с.
9. Кремень В. Вітчизняне краєзнавство : стратегічні орієнтири сучасної освітньої парадигми / В. Кремень // Краєзнавство. – 2011 – № 3. – С. 10–15.
10. Крип'якевич І. Наші завдання / І. Крип'якевич // Туристика і краєзнавство. – 1925. – Ч. 1. – С. 1.
11. Лахман Т. Іван Франко – пропагандист краєзнавчих екскурсій / Т. Лахман // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2003. – № 41. – С. 22.
12. Луцький Я. Український краєзнавчо-туристичний рух у Галичині (1830-1939 рр.) / Я. Луцький. – Івано-Франківськ : [б. в.], 2003. – 160 с.
13. Маланюк Т. Краєзнавство і туризм : навч. посібник / Т. Маланюк. – Івано-Франківськ. : Друк СПД І.О. Іванців. – 2010. – 200 с.
14. Науменко Р. Краєзнавство і туризм у позашкільних закладах : сторінки історії / Р. Науменко, Т. Цвірова // Рідна школа. – 2004. – № 1. – С. 58–59.
15. Пангелов Б. Організація і проведення туристсько-краєзнавчих подорожей : навч. посіб. / Б. Пангелов. – К. : Академвидав, 2010. – 248.
16. Пастернак Я. Археологія і краєзнавство / Я. Пастернак // Наша Батьківщина. – 1937. – № 1. – С. 11.
17. Петрів І. Прогульки в народній школі / І. Петрів // Шлях виховання і навчання. – 1933. – Кн. І. – С. 46–52.
18. Петрова І. Історичні прогульки / І. Петрова // Методика і шкільна практика: додаток до «Шлях виховання і навчання». – 1933. – С. 110–112.
19. Русова С. Краєзнавство в народній школі / С. Русова // Шлях виховання і навчання. – 1933. – Кн. 1–7. – С. 25–33.
20. Русова С. Сучасна мрія виховання / С. Русова // Життя і знання. – Львів, 1930. – Ч. 6. – С. 165–166.
21. Стрийщина: історико-мемуарний збірник : у 2 т. – Нью-Йорк; Торонто; Париж; Сідней; Філадельфія : Комітет Стрийщини, 1990. – Т. 1. – 634 с.
22. Тронько П. Краєзнавство як складова навчально-виховного процесу / П. Тронько // Краєзнавство. – 2011 – № 3. – С. 5–10.
23. Троценко Т. Формування моральних якостей молодших школярів у процесі туристсько-краєзнавчої роботи / Т. Троценко // Гуманітарний вісник державного вищого навчального закладу Переяслав-Хмельницького ДПУ імені Григорія Сковороди : науково-теоретичний збірник. Спец. вип. : Педагогіка. – Тернопіль : Астон, 2006. – С. 170–177.
24. Федорченко В. Підготовка фахівців для сфери туризму : теоретичні і методологічні аспекти : [монографія] / В. Федорченко. – К. : Вища шк., 2002. – 350 с.
25. Франко І. Галицьке краєзнавство : збір. творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 46. – Кн. 2. – С. 116–150.
26. Франко П. Прогульки і таборування / П. Франко // Шлях виховання й навчання. Кн. І. – [Б. м. : б. в.], 1937. – С. 21–24.
27. Ющишин І. Виховне і наукове значіння прогульок / І. Ющишин // Методика і шкільна практика: додаток до «Учительського слова». – [Б. м. : б. в.], 1938. – Ч. 15. – С. 71–75.

Ірина Савчак,

викладач,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Iryna Savchak,

Lecturer,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

УДК: 378.147.(477.86)

ДІАЛОГОВА КОМУНІКАЦІЯ ЯК ЧИННИК ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ МАЙБУТНЬОГО МЕНЕДЖЕРА ТУРИЗМУ В УМОВАХ РОЗВИТКУ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

DIALOGUE COMMUNICATION AS A FACTOR OF THE PROFESSIONALISM OF FUTURE MANAGER OF TOURISM IN THE CONSTANT DEVELOPMENT OF THE CARPATHIAN REGION

У статті висвітлюється важливість діалогової комунікації у фаховій діяльності менеджера туризму. Наголошується, що ефективна діалогова комунікація є запорукою успішного вирішення професійних завдань.

Ключові слова: діалогова комунікація, діалогічне мовлення, професіоналізм, ділова бесіда.

The article highlights the importance of dialogue communication in professional activity of tourism manager. It is emphasized that effective dialogue communication is the key to success in professional questions solving.

Keywords: dialogue communication, dialogue speech, professionalism, business conversation.

В статті освітається важність діалогової комунікації в професійній діяльності менеджера туризму. Отзначається, що ефективна діалогова комунікація являється залогом успішного рішення професійних завдань.

Ключевые слова: диалоговая коммуникация, диалогическая речь, профессионализм, деловая беседа.

Постановка проблеми. В кінці ХХ століття великої популярності набуває туризм. Все більше і більше людей проводять свій вільний час подорожуючи, пізнаючи тим самим світ і Україну. За останні роки туризм став масовим, демократичним, розрахованим на різні інтереси, смаки, доходи. Мальовничі куточки нашої країни, зокрема Карпати, приваблюють туристів як іноземних так і вітчизняних. Приголомшливі природні ресурси, наявність унікальних кліматичних, бальнеологічних і гірськолижних курортів відкривають нескінченні можливості розвитку туризму в Карпатському регіоні. Туристів манять незабруднене навколишнє середовище, прекрасне здорове повітря, чисті ріки, гори, сільські місцевості, де збережені національні традиції, музеї, церкви та інші прекрасні архітектурні пам'ятки. Зростання ролі вільного часу та відпочинку для розвитку людини вимагає підготовки фахівців з туризму, які успішно будуть поєднувати теоретичні знання та практичні вміння висококваліфікованого працівника.

Провідним видом діяльності індустрії туризму є обслуговування клієнтів, що полягає в наданні соціально-культурних послуг споживачам у процесі спілкування з ними. Тому формування висококваліфікованого професіонала все частіше пов'язують з опануванням мови та професійним спілкуванням. У своїй діяльності фахівці сфери туризму найчастіше послугуються діалогічним мовленням, оскільки їхня робота полягає насамперед у задоволенні потреб клієнтів, що передбачає процес діалогової комунікації. Від вміння вести діалог залежить успішність професійної діяльності фахівця, тому діалогова комунікація розглядається нами як важливий чинник професіоналізму майбутнього менеджера туризму.

Аналіз актуальних досліджень. Проведений аналіз як вітчизняного, так і зарубіжного наукових фондів свідчить про термінологічну невизначеність поняття «діалогова комунікація». Для характеристики даного феномену науковцями використовувалися такі терміни як «діалогічне мовлення», «діалог» (Ю.М. Ємельянов, Д.І. Ізаренков, А.І. Ляшкевич, М.І. Пентиліук, Г.В. Чулкова), «діалогічне спілкування» (Е.І. Пассов, С.Ф. Шатілов), «комунікація» (К.В. Комаров), «діалогічний процес комунікації» (А.П. Величук та ін.).

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні важливості діалогової комунікації у професійній діяльності майбутнього менеджера туризму в умовах розвитку карпатського регіону.

Виклад основного матеріалу. Спілкування є невід'ємною складовою діяльності менеджера будь-якої галузі управління, який постійно повинен вирішувати різні виробничі проблеми, налагоджувати і розвивати ділові контакти. Здебільшого воно відбувається під час безпосередньої взаємодії, розмови віч-на-віч, що

потребує від спеціаліста уміння правильно підготувати і вибудувати конструктивний діалог, з'ясувавши позицію співрозмовника, знайти вирішення проблеми, яке б влаштувало б обидві сторони. У фаховій діяльності менеджера туризму спілкування найчастіше відбувається в діалогічній формі, шляхом взаємного висловлювання і вислуховування думок, обґрунтування позицій співрозмовників. Діалогова комунікація займає провідне місце, і є вагомим чинником розвитку професіоналізму менеджера туризму.

Аналіз наукових робіт свідчить, що питання діалогової комунікації не є достатньо досліджене. Серед вітчизняних науковців тільки Черненко Н. М. зосередила увагу на даному феномені в контексті підготовки майбутніх менеджерів до діалогової комунікації в системі післядипломної освіти. Поняття « діалогова комунікація » науковець трактує як процес обміну інформацією в діалоговому режимі, що моделюється мовцем, залежно від ситуації, потреб, мети, умов і факторів [7, с. 84]. Ефективність діалогової комунікації залежить від знання та використання мовцями різних типів діалогів, а саме від: характеру протікання діалогу та його зовнішньої форми, ступеня готовності, цільової спрямованості, кількості учасників, характеру реакції на першу вихідну репліку діалогу, семантичного наповнення діалогу, тематичного і структурного поєднання реплік.

Багатьма науковцями діалогова комунікація розглядалася в рамках вивчень таких понять як «діалогічне мовлення» (Ананьєва Л. В., Гайдукова Л. В., Кочубей Л. В., Ляшкевич А. І., Палихата Е. Я., Пентиліук М. І., Шульжук Н. В., Чірва І. В., Щербачук Н. П.), «діалогічне спілкування» (Гладка І. А., Зарічна О. В., Н. М. Журавльова), професійне діалогічне спілкування (Л. І. Мацько, Л. В. Кравець, Ф. І. Хміль).

Існує чимало трактувань поняття «діалогічне спілкування» та «діалогічне мовлення», але більшість науковців сходяться у думці, що це процес мовленнєвої взаємодії, при якому відбувається безпосередній обмін висловлюваннями між двома чи декількома особами.

Так Н. М. Журавльова діалогічне спілкування визначає як форму міжособистісного спілкування, що має змістові і процесуальні характеристики діалогу і забезпечує адекватне взаєморозуміння, особистісне ставлення і відкрите взаємовідношення партнерів один до одного [1, с. 14]. Ф. І. Хміль під діалогічним спілкуванням розуміє спілкування двох людей, внаслідок якого виникають спільні позиції, думки, бачення проблем тощо [6, с. 47]. Е. Я. Палихата використовує поняття «діалогічне спілкування» і «діалогічне мовлення» як синоніми, оскільки вони являють собою комунікативний акт, у якому відбувається зміна ролей слухача і мовця, тобто відбувається обмін висловлюваннями [5, с. 13].

А. І. Ляшкевич, М. І. Пентиліук, розглядають діалогове мовлення як особливий вид мовленнєвої діяльності, функції якої реалізуються у процесі безпосереднього спілкування між співрозмовниками в результаті послідовного чергування стимулюючих та реагуючих реплік [3].

Професійна діяльність менеджера туризму передбачає постійну участь спеціаліста у взаємодії, що вимагає володіння ним комунікативними вміннями, прийомами вербальної й невербальної комунікації, комунікативними стратегіями і комунікативною компетенцією. Сфера туризму втілюється у спілкуванні, що зумовлює значущість психологічної підготовки її працівників, опанування ними комунікативної культури для налагодження якісного фахового спілкування. Володіння працівниками сфери туризму крім спеціальних знань ще й знаннями глибинних закономірностей комунікації, системою комунікативних якостей і умінь, необхідних для гармонійного вступу в контакт, підтримання спілкування і досягнення взаєморозуміння з його учасниками – головна запорука успіху спеціаліста сфери туризму.

Від вміння вести діалогову комунікацію залежить рівень професіоналізму майбутнього менеджера туризму. Професіоналізм характеризується наявністю у фахівця знань, умінь і навичок, що дозволяють йому здійснювати свою діяльність на рівні сучасних вимог науки і техніки. Він виражається у вмінні формулювати завдання, застосовувати методологію і методи спеціальних наук [2]. Професіоналізм менеджера туризму визначається підготовленістю до самостійного виконання конкретних видів професійної діяльності, які полягають в умінні вирішувати типові професійні ситуації й оцінювати результати своєї роботи; здатністю самостійно здобувати нові знання, уміння за фахом; в умінні надавати професійні послуги та використовувати різноманітні професійні технології, які забезпечують ефективність праці.

До основних ознак, які характеризують процес діалогової комунікації відносять: непідготовленість спілкування, можливість емоційних проявів, використання невербальних засобів комунікації, зорієнтованість на конкретне висловлювання співрозмовника, можливість зміни теми розмови, налаштованість комунікантів на діалог, що передбачає наявність бажання і вміння слухати [4, с. 192].

Успішність діалогової комунікації визначається дотриманням певних вимог: обраною стратегією і тактикою спілкування, тобто вмінням правильно сформулювати мету розмови, визначити інтереси партнерів, обґрунтувати власну позицію. Ф. І. Хміль наголошує, що будь-яка розмова віч-на-віч потребує попередньої підготовки, продумування її перебігу, ритму, визначення майбутньої поведінки. Важливим під час підготовки є правильно сформульовані запитання і їх невелика кількість. Інформація про співбесідника допоможе налагодити оптимальну психологічну атмосферу, підготувати необхідні аргументи. Не варто недооцінювати часу і місця зустрічі, подбати про створення максимально сприятливих умов для розмови (доброзичлива, невимушена атмосфера) [6, с. 48-53].

Досягнення очікуваного результату від діалогового спілкування можливе за дотримання певних соціально-психологічних вимог: допомогти співрозмовнику розслабитись, спрямувати його на відверту, довірливу

розмову; абстрагуватись від першого враження, дати людині змогу висловитися; висловлюватись зрозуміло, уникати прямих запитань, більше користуватись навідними; не відхиляти від основного питання розмови.

Варто зауважити, що продуктивність розмови залежить і від особистих якостей менеджера туризму, таких як товариськість, гнучкість поведінки, стриманість, тактовність, толерантність.

Основною формою здійснення діалогової комунікації менеджерів туризму у професійній діяльності є ділова бесіда. Вона допомагає встановити контакти, налагодити співпрацю, отримати певну інформацію, від майстерності її проведення залежить успіх справи та репутація фахівця. Через бесіду співрозмовники можуть вплинути на певну ситуацію, що існує на момент спілкування, або налагодити чи зміцнити відносини між учасниками бесіди. Характерною рисою бесіди є її непередбачуваність: ніколи не знаєш, як може повернутися розмова, тому завжди треба бути готовим до непередбачуваних кроків. Підготовка до ділової бесіди є першим кроком до її успішного проведення. По-перше потрібно визначити тему і мету спілкування, конкретні завдання, аргументи і можливі контраргументи партнера, порядок озвучування питань. По-друге, важливо врахувати особистісні якості співрозмовника, тобто скласти його психологічний портрет і ознайомитися з його позицією щодо обговорюваного питання. І останнє, вагоме значення має структура бесіди. Розмову не можна починати з дискусійних питань, потрібно чергувати позитивну і негативну інформацію, а завершувати спілкування слід на «хорошій ноті». У процесі підготовки до бесіди виробляються навички швидкої реакції на випадок несподіваного повороту розмови [6, с.195].

Залежно від змісту ділової бесіди можуть виконувати різні функції: обмін інформацією; формування перспективних заходів; контроль і координація певних дій; взаємне спілкування під час вирішення актуальних проблем; підтримка ділових контактів на різних рівнях; пошук; висунення нових ідей; стимулювання дій; вирішення проблем, що виникли під час спілкування.

Ми виокремили п'ять етапів ділової бесіди менеджера туризму: на початковому етапі встановлюється контакт із співрозмовником і створюється необхідна атмосфера для спілкування; другий етап передавання інформації передбачає детальне ознайомлення з можливостями і намірами клієнта стосовно обговорюваного питання; на третьому етапі аргументування співрозмовники займають певну позицію з обговорюваної теми, яка підкріплюється фактичними даними. Інформація повинна бути правдивою, висловлювання мають бути точними, ясними і місткими, а високий рівень культури фахової мови посилює переконливість; четвертий етап спростування доводить переконливість викладу, розвіює сумніви співрозмовника. Основні прийоми, які використовуються, це – посилення, цитати, схвалення, переформулювання, умовна згода, порівняння, опитування. На завершальному п'ятому етапі підведення підсумків головним є стимулювання співрозмовника до обмірковування висловлених пропозицій і до продовження ділових контактів.

Ділова бесіда це цілеспрямоване спілкування з передбачуваним або попередньо запланованим результатом. Прикладами таких бесід у професійній діяльності менеджера туризму є: обговорення нових проектів з партнерами по бізнесу, розмова з споживачами туристичного продукту, надання інформації туристам, презентація туристичного продукту.

Висновки. Таким чином, діалогова комунікація лежить в основі професійної діяльності менеджера туризму. Практично все спілкування здійснюється у діалоговому режимі, зазвичай у формі ділової бесіди. Вміння взаємодіяти з партнерами і клієнтами, будувати відносини з ними в процесі спілкування сприяє успішному вирішенні професійних завдань і підвищенню рівня професіоналізму фахівця.

1. Журавлєва Н. Н. Подготовка преподавателей высшей школы к диалогическому общению со студентами: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.08 "теория и методика профессионального образования" / Н.Н. Журавлєва. – Ярославль, 2004. – 25с.
2. Кузьмина Н. В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Н. В. Кузьмина. М.: Высш. шк., 1990. – 118с.
3. Ляшкевич А.І. Наступність і перспективність формування діалогічного мовлення учнів початкових і 5 кл. з/о школи: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 "теорія та методика навчання (українська мова)" / А. І. Ляшкевич. – Херсон, 2003. – 21с.
4. Мацько Л. І., Кравець Л. В. Культура української фахової мови: Навч. посіб. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 360с.
5. Палихата Е. Я. Система навчання українського усного діалогічного мовлення учнів основної школи: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. пед. наук: спец. 13.00.02 "теорія та методика навчання (українська мова)" / Е. Я. Палихата. — Київ, 2005. — 36 с.
6. Хміль Ф.І. Ділове спілкування: Навч. посіб. для студентів вищих навч. закладів. – К.: "Академвидав", 2004. – 280 с.
7. Черненко Н.М. Підготовка майбутніх менеджерів до діалогової комунікації в системі післядипломної освіти: дис. канд. пед. наук: 13.00.02 / Черненко Н.М. – Одеса, 2004. – 217с.

Світлана Федоренко,

доктор педагогічних наук, доцент,
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова
(м. Київ)

Svitlana Fedorenko,

Doctor of Pedagogics, Assistant Professor,
National Pedagogical Dragomanov University
(Kyiv)

УДК 376-056.262(477.8)(091)

РОЗВИТОК МЕРЕЖИ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИХ ЗАКЛАДІВ ДЛЯ СЛІПИХ ДІТЕЙ У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ

DEVELOPMENT OF THE NETWORK OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS FOR BLIND CHILDREN IN WESTERN UKRAINE

В статті аналізуються особливості становлення, розвитку та діяльності шкіл для сліпих дітей на території Західної України, починаючи з 1851 року, та визначені основні тенденції їх генезу.

Ключові слова: Західна Україна, школа для сліпих, сліпі діти, навчально-виховний процес, національна освіта.

The article presents analysis of the special features in establishment, development and functioning of the schools for blind children at the territory of Western Ukraine starting from 1851, as well as defines major trends in their genesis.

Keywords: Western Ukraine, school for blind children, blind children, educational and upbringing process, national education.

В статье анализируются особенности становления, развития и деятельности школ для слепых детей на территории Западной Украины начиная с 1851 года, определены основные тенденции их генезиса.

Ключевые слова: Западная Украина, школа для слепых, слепые дети, учебно-воспитательный процесс, национальное образование.

Постановка проблеми. Навчання і виховання дітей з порушеннями зору завжди було і залишається зараз органічною складовою загальної справи розвитку національної школи. Тому вивчення, теоретичне узагальнення історії становлення та розвитку спеціальних шкіл для незрячих дітей, наукове осмислення минулого досвіду та визначення шляхів подальшого удосконалення процесу навчання і виховання в них є важливим актуальним завданням історії тифлопедагогіки.

Аналіз актуальних досліджень. Хоча в дефектології існують дослідження історії спеціальних шкіл для дітей з різними видами психофізичних порушень (В.І.Бондар, Т.А.Гроза, І.Г.Єременко, Т.П.Свиридюк, О.М.Таранченко, В.В.Шевченко, М.Д.Ярмаченко), ґрунтовним вивченням питань історії виникнення та розвитку шкіл для дітей з порушеннями зору до теперішнього часу ніхто не займався.

Зазначимо, що з часу проголошення незалежності України спостерігається збільшення інтересу дослідників до історико-тифлопедагогічної проблематики (Л.Г.Кулик, Л.О.Куненко, А.В.Орлов А.В.Подгаєцький). Однак на сьогодні немає жодного історико-педагогічного дослідження, в якому б розглядалися питання становлення та розвитку практики навчання й виховання осіб з порушеннями зору в Західній Україні.

Мета статті. Виявити особливості виникнення, становлення та генезу спеціальних закладів освіти для дітей з порушеннями зору в Західній Україні.

Виклад основного матеріалу. Майже до середини ХІХ століття на території тогочасної Західної України систематичного навчання цієї категорії осіб не відбувалося. Значну роль у розвитку національної освіти відіграла революція 1848 року, яка мала позитивні наслідки для українців Галичини. Вони отримали конституційні громадянські й політичні права, в центрі уваги постали питання національної освіти й виховання [2, с. 130].

У результаті посиленої уваги суспільства до освіти всіх категорій населення у Львові в 1851 році виник перший спеціальний навчальний заклад для сліпих дітей в Україні. Оскільки ця школа була створена переважно для польських дітей, то й навчання в ній відбувалося польською мовою, хоча там навчалися й діти українців. На навчання сліпих гроші були виділені ще у 1845 році польським поміщиком Вікентієм Заремба-Скрежинським, який був знайомий зі справою навчання сліпих у Віденському інституті сліпих. Завдяки його активній філантропічній діяльності були зібрані кошти від інших громадян, і в 1851 році вже у новому окремому приміщенні почала діяти школа для 32 сліпих дітей. Вчителі школи проходили підготовку для роботи зі сліпими дітьми у Відні, Празі, Парижі та в інших містах Західної Європи.

Школа довгий час існувала як приватно-благодійна установа за кошти, які збирала як пожертву дирекція. Термін навчання в школі складав спочатку 6, а пізніше – 7 років.

У 1901 році по вул. Франка було побудоване нове приміщення садиби школи (в якому вона знаходиться по теперішній час), яке задовольняло потреби розвитку та орієнтації в приміщенні сліпих учнів.

У 1905 році контингент школи складав 53 сліпих дітей. Це був єдиний спеціальний заклад в Україні, в якому існувала дошкільна група для незрячих дітей. У школі на високому рівні була налагоджена навчально-виховна робота, для навчального процесу було придбане спеціальне обладнання, організовані майстерні, в яких виготовлялися щітки та кошики. Випускники школи складали спеціальний іспит з професійного навчання, після чого отримували посвідки, в яких відзначався розряд їх робітничої кваліфікації, й шли працювати в приватні майстерні. Сліпі випускники із заможних сімей організовували власні майстерні. Також у школі готували настройщиків музичних інструментів та масажистів.

Початок імперіалістичної війни 1914 року привів школу до занепаду. Приміщення було забране Австрійським урядом для сліпих інвалідів війни, де вони знаходилися до 1916 року, а школа закрита. У 1917 році школу було знову відкрито й зараховано для навчання лише 20 сліпих дітей. У зв'язку зі складним політичним та економічним становищем контингент учнів збільшувався дуже повільно: у 1923 році – 40 учнів, а в 1939 році – після возз'єднання українських земель - 60.

В результаті возз'єднання західних областей України в 1939 році в Українську державу Львівська школа для сліпих перейшла в державну власність. Починаючи з цього періоду навчання почало відбуватися українською мовою, хоча частина вчителів школи поставилася до такого нововведення негативно. Тому, одразу ж з початком німецької окупації, педагогічний колектив повернувся до викладання польською мовою та до старих форм роботи. Під час війни дітей було вивезено до Гребенова.

Після звільнення Львову від німецьких загарбників дітей повернули до школи й вона відновила свою роботу, не зважаючи на складні економічні умови в країні та те, що будівлю школи було майже зруйновано та знищено майже увесь інвентар.

Протягом декількох років будівля Львівської школи була відремонтована, укомплектована необхідним обладнанням для навчання сліпих дітей. З часом Львівська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат №100 для сліпих дітей стала однією з найкращих в Україні, залишаючись такою й дотепер [5].

Важливе значення для становлення системи спеціальних шкіл в Україні мало відкриття у 1908 році Чернівецької школи для сліпих та глухонімих, яка знаходилася на території української Румунії. Її було організовано з ініціативи української інтелігенції на благодійні кошти чернівчан. На Буковині на той час налічувалася значна кількість сліпих дітей, які проживали в гірських районах та не мали змоги вчасно отримати офтальмологічної допомоги. Тому кількість учнів цієї школи постійно збільшувалася, що потребувало добудови у 1910-1912 роках ще двох поверхів приміщення. Утримувалися учні за рахунок плати, яку вносили їхні батьки та за рахунок Міністерства освіти Румунії. Плата за навчання та утримання дітей була дуже високою. Хоча більшість учнів були українцями за національністю, навчання в школі відбувалося румунською мовою. Поряд із загальноосвітньою відбувалася й професійна підготовка сліпих учнів. Їх переважно навчали лозоплетіння. В школі широко застосовувалися фізичні покарання. Виховних груп, позакласної та позашкільної роботи не було зовсім [6]. З часом школу було розформовано.

Ще однією школою для сліпих на Західній Україні, яка існує й сьогодні, є Мукачівська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат I-II ступенів для сліпих та слабозорих дітей.

Після падіння Австро-Угорської імперії Закарпаття увійшло до складу Чехословаччини. Необхідно відзначити, що, на відміну від насильницької анексії інших західноукраїнських земель, об'єднання Карпатської України з Чехословаччиною було добровільним. Чеська політика в галузі освіти і культури явила собою жадану заміну після інтенсивної мадьяризації. Таким чином, з огляду на благодійні обставини для розвитку освіти, в 1923 році за ініціативи директора Мукачівської міської лікарні доктора Альберта була відкрита школа для сліпих дітей. Це було дуже на часі, оскільки на Закарпатті проживало багато сліпих дітей, які ніде не виховувалися і не навчалися.

З цією метою був куплений маєток по вулиці Шугарут, 76, і з 1 вересня 1923 року школа розпочала свою діяльність. Спочатку в ній налічувалося 6 дітей.

Першим директором Мукачівської школи-інтернату для сліпих дітей був Гуменюк Ласло. Через рік він помер і на його місце був призначений Догун Ласло. З політичних причин тих часів, 15 серпня 1927 року Догун Ласло від цієї посади відмовився і новим директором став Штіліхо Шандор, який на той час працював вчителем Ужгородської школи глухонімих. В 1927 році Штіліхо Шандор вперше почав пошук та перепис сліпих дітей на Закарпатті. Завдяки цьому восени 1927 року кількість дітей у школі збільшилася до 35 учнів. З 1 вересня 1928 року в школі вже налічувалося 45 учнів, а з 1 вересня 1929 року в школі стало 55 учнів.

Вчителі та директор школи знаходилися на державному утриманні і рахувалися державними службовцями Чехословацької буржуазно-демократичної республіки. Обслуговуючий персонал, куди входили: вихователі-наглядачі, медсестра, прибиральниці, кухар рахувалися працівниками дитячого притулку. Дирекція школи ними не розпоряджалася. Утримання дітей в школі оплачували батьки, крім тих, хто мав так зване «Свідоцтво бідності». Школа працювала за програмою масової «народної школи» - восьмирічки. Дітей приймали в школу з 6 років. До 8 років вони проходили адаптацію і отримували необхідні навички для подальшого навчання. У школі учні перебували до 15-річного віку. Уроки викладались українською мовою. Разом з тим, був урок чеської мови. Крім загальноосвітніх уроків в школі були гуртки музики, співів, ліплення, діяв дитячий хор. В неділю всі учні йшли до церкви.

Творчу працю вчительства Закарпаття припинила угорська окупація (1939-1944 рр.). У цей період відновилася насильницька мадьяризація. Закривалися українські школи й відкривалися угорські навіть у тих селах, де проживали лише поодинокі угорці. Влада офіційно проголосила державною мовою угорську, а українські школи – русинськими.

З огляду на політичні події, у 1939 році чехи вивозять незрячих учнів в Польщу, а звідти в с. Солотвино на Тячівщині. Там вони перебували до 1940 року, а потім знову повернулися в м. Мукачеве. У цей час у м.

Мукачеве до влади приходять угорці, які всіх дітей до 15 років без відома й згоди батьків перевозять в м. Будапешт, де учнів починають навчати угорською мовою. Умови навчання і проживання там були набагато кращими ніж у Мукачеві. Але в 1944 році Будапештську школу було розформовано і в липні цього ж року учні повернулися додому. В цей період школа в Мукачеві не працювала [5].

У жовтні 1944 року Західна Україна увійшла до складу УРСР. Після звільнення західних областей від фашистської окупації розпочалася відбудова радянської системи освіти в краї. Мукачівська школа для сліпих була реорганізована в школу-інтернат, укомплектована з часом кваліфікованими вчителями-дефектологами.

Хоча життя в школі було цікавим і насиченим, приміщення школи не відповідало вимогам і нормам, тому настала потреба замислитися над будівництвом нової школи для сліпих дітей. Для цього в 1962 році були виділені кошти, але будівництво розпочалося лише в 1967 році.

У грудні 1970 року учні школи перейшли в нове приміщення на вул. Димитрова, 4, що позначилося на подальшому житті учнів. В них з'явилися всі необхідні умови для навчання та проживання. Чималу роль в житті школи відіграла робота учнів в майстерні. Саме там вони отримували навички самостійної праці. Продукція, яка виготовлялася учнями, реалізовувалась, а отримані кошти використовувалися для потреб школи, певна частина з них перераховувалась на особові рахунки учнів. Життя в школі поступово почало налагоджуватись. Цьому посприяв приїзд на роботу вчителів зі спеціальною дефектологічною освітою [4].

Зменшення кількості сліпих дітей, викликане успіхами офтальмології, призвело до того, що поступово, протягом семи років (з 1975 по 1982 рр.), були закриті класи для сліпих та відкриті класи для слабозорих дітей. Сьогодні школа забезпечує навчальний процес для сліпих та слабозорих дітей.

Цікавою є історія Кам'янець-Подільського училища для сліпих, що виникло в 1898 році на базі притулку для сліпих дорослих. На початку існування в училищі навчалося лише 20 хлопчиків з Кам'янець-Подільської та інших губерній, навчання коштувало 300 карбованців на рік. Дітей, як і в інших училищах для сліпих, навчали щіткарському та кошиковому ремеслам. Починаючи з 1917 року цей заклад зазнавав такої ж скрути, як й інші, що знаходилися на території України. У 1918 році, коли фронти війни упритул підійшли до Кам'янця-Подільського, училище було евакуйовано до Києва, а повернуто назад лише у 1934 році. 1 березня цього ж року в школі, яка розташувалася по вулиці Котовського, 7 (нині Соборна), розпочалися заняття [4, с. 31]. На день відкриття в школі налічувалося лише 8 учнів першого класу. А вже у вересні 1934 року в школі нараховувалося 35 учнів та три перших класи:

З перших же днів навчання учні були забезпечені букварями, читанками, підручниками з арифметики, надрукованими шрифтом Брайля, брайлівськими дошками, грифелями та папером для письма. У 1939 році до школи завезли нові наочні посібники, підручники, навчальне приладдя.

У жовтні 1935 року школа отримала музичні інструменти. В ній працювали хоровий, музичний та драматичний гуртки.

Кількість учнів поступово зростала. Якщо у 1938 році вона становила 47 чоловік, то у 1940 році дітей було вже 60. Незважаючи на значну кількість учнів, педагогічний колектив був невеликим, але докладав багато зусиль, щоб забезпечити дітям якісний навчально-виховний процес.

У перші ж дні Великої Вітчизняної війни, внаслідок бомбардування німцями міста, було пошкоджено приміщення школи для сліпих. Школу евакуювати не встигли, і вона знову тимчасово припинила свою діяльність. Деякі діти роз'їхалися по селах, але в школі ще лишалося 20 учнів.

10 липня 1941 року місто було окуповано. Фашисти знищили майже все шкільне майно, приладдя, інструменти. Невеличкий колектив школи (двоє вчителів, піонервожата та сторож) намагався врятувати тих дітей, які залишилися. Їх переселили до маленького будиночку по вулиці Червоного Козацтва. Так, завдяки зусиллям невеличкого колективу були збережені сліпі діти.

Майже одразу після визволення міста (березень 1944 року) на посаду директора зазначеного закладу було призначено Ядвігу Іванівну Каштанову [4, с. 33] – випускницю Кам'янець-Подільського інституту соціального виховання, учасницю війни. Вона зібрала педагогічний персонал, який повністю забезпечив процес навчання та виховання сліпих дітей. До початку 1960-х років школа зазнавала значних матеріальних та фінансових труднощів, оскільки основні зусилля держави були спрямовані на відновлення економіки в повоєнний період.

У 1963 році, у зв'язку зі зменшенням кількості сліпих дітей, цей заклад було реорганізовано в школу-інтернат для слабозорих дітей. Протягом шести років були здійснені будівельні роботи (за кошти Центрального правління Українського товариства сліпих), які дали змогу забезпечити учнів комфортними кімнатами для проживання та навчання. Навчальний процес був оснащений усім необхідним обладнанням.

У 2001 році школа-інтернат була реорганізована в Кам'янець-Подільський навчально-виховний комплекс з центром реабілітації слабозорих дітей.

У післявоєнні роки в Західній Україні виникали й нові навчальні заклади для сліпих. Так, у травні 1947 року в Підгірцях (Львівська область) в приміщенні колишнього панського палацу була створена міжобласна спецшкола-інтернат для сліпих дітей. Частина педагогів була незрячими та слабозорими. До школи приймали дітей, які втратили зір під час війни, з усієї України. Багато з них були такими, які вже вийшли зі шкільного віку.

На жаль, нова школа не була достатньо забезпечена контингентом сліпих дітей, тому в 1955 році в Підгірцівській міжобласній спецшколі-інтернаті було відкрито два перших класи для слабозорих дітей (25 осіб) і контингент школи-інтернату збільшився до 85 осіб, а в 1956 році її було повністю реорганізовано в школу для слабозорих. Сліпих дітей відправили на навчання до Львівської та Мукачівської шкіл для незрячих.

Умови проживання дітей в школі були дуже складними. До 1957 року вона освітлювалася газовими лампами. Спеціальних підручників та зошитів для слабозорих дітей не було. Але, незважаючи на труднощі, педагогічний

склад зміг забезпечити навчально-виховний процес. У школі діяли хорівий та драматичний гуртки, оркестр. Педагоги обмінювалися досвідом роботи з вчителями Львівської, Вигодської, Мукачівської спеціальних шкіл. В Свердловську були закуплені лупи та відповідне навчальне обладнання. Значна увага в школі приділялася забезпеченню відмінного санітарного стану.

При школі було створене велике допоміжне господарство, що допомагало не лише забезпечити продуктами харчування учнів, а й навчити дітей доглядати за домашнім господарством.

У 1988 році школу очолив Ярослав Петрович Сенько – директор з демократичним стилем керівництва. З цього часу на хвилі національного відродження розпочалися значні позитивні зміни в житті школи [5].

Цікавість для нашого дослідження представляє історія створення сучасної Клеванської (Рівненська область) спеціальної школи-інтернату для слабозорих дітей. Станом на 1 жовтня 1944 року у титульному списку дитячих будинків по Рівненській області згадувалася Рівненська спеціальна школа-інтернат для сліпих дітей, як установа, яка буде фінансуватися з обласного бюджету з 1 січня 1945 року. Але реально вона почала функціонувати з 1 червня 1950 року. У серпні 1950 року вчителі виїхали по районах Рівненської області для організації доставки сліпих дітей. З 1 вересня 1950 року в школі розпочався навчальний процес. Спеціальне навчальне обладнання було закуплене в Ленінграді.

25 вересня 1950 року школу-інтернат з міста Рівного перевели в село Софіївку Вербського району.

У післявоєнний період у цьому інтернаті навчалася багато «дітей-переростків» з різних областей України, які осліпли внаслідок бойових дій. У 1958 році школа-інтернат для сліпих була реорганізована в допоміжну школу-інтернат. Незрячих дітей направили до Львівської школи для сліпих, оскільки там була набагато краща матеріальна база. Згідно з наказом № 14 від 7 березня 1963 року школа переїхала до селища Клевань. Поступово розумово відсталі діти закінчували школу, а на їх місце приймалися слабозорі. Таким чином з січня 1969 року школа була реорганізована в Клеванську школу-інтернат для слабозорих дітей, яка успішно функціонує й сьогодні [5].

На виконання наказу Міністерства освіти УРСР № 45 від 03.02.1963 року, яким передбачалася організація в кожній області спеціальних шкіл-інтернатів для слабозорих дітей та дошкільних груп при них, в селищі Вигода Івано-Франківської області на базі Вигодського дитячого будинку з 15 серпня 1963 року було відкрито спецшколу-інтернат для слабозорих дітей на 60 місць із дев'ятирічним терміном навчання.

Дітей до школи направляли за путівками ОБЛВНО. У 1963 році контингент учнів становив 53 особи. Оскільки педагогічний персонал майже повним складом перейшов із дитячого будинку, на базі якого організувалася школа-інтернат, він не мав спеціальної освіти. Частина вчителів була направлена до Києва на курси перепідготовки вчителів, частина вивчала досвід роботи Київської та Дніпропетровської шкіл-інтернатів для сліпих, частина вступила до Київського педагогічного інституту на навчання за спеціальністю «Тифлопедагогіка». Багато уваги в школі приділялося здійсненню взаємозв'язку педагогічного та медичного персоналу в корекційно-реабілітаційному процесі.

Приміщення школи не могло забезпечити умови повноцінного навчання та проживання дітей, тому було побудовано 8 класних кімнат. Завдяки розширенню приміщення в 1967 році в школі вже навчалася 102 учні.

У 1970-1972 роках було побудовано нове приміщення школи, в якому 1 вересня 1972 року розпочалися заняття. У 1986 році розпочалося будівництво нового приміщення на 282 учні. Після 45-річного статусу школи інтернату для слабозорих дітей у 2008 році її було реорганізовано у Вигодський навчальний корекційно-реабілітаційний центр, в якому навчається та проходить реабілітацію близько 160 дітей з порушеннями зору та ДЦП [5].

Висновки. Аналіз становлення, розвитку та діяльності шкіл для сліпих дітей на території Західної України показав, що, завдяки ініціативи урядів та окремих прогресивних діячів західноєвропейських країн, тут у другій половині XIX століття почали виникати спеціальні навчально-виховні заклади для незрячих дітей. Кінець XIX-початок XX ст. характеризувався швидким зростанням інтересу громадськості до проблем сліпих. Пожертвування на будівництво приміщень для шкіл сліпих, на утримання незрячих є яскравим прикладом цього. У школах не було єдиної чіткої системи навчально-виховної роботи. Кожна школа впроваджувала свій курс навчання, та й навчання відбувалося мовою тієї країни, під чийм підпорядкуванням знаходилася школа.

Входження Західних областей в склад Радянської України сприяло бурхливому розвитку спеціальних шкіл для сліпих. Викладання в цих закладах почало відбуватися українською мовою та за затвердженими централізовано навчально-виховними планами. Школи були забезпечені спеціальним обладнанням та кваліфікованими спеціалістами-дефектологами.

Таким чином, основними тенденціями становлення та розвитку шкіл для дітей з порушеннями зору в Західній Україні є висхідна динаміка цих закладів, обстоювання прав на рідномовну освіту, її структурна та ступенева гармонізація.

1. Гроза Т. А. Народження тифлопедагогіки / Т. А. Гроза // Заклик. – 1984. - № 11.
2. Медвідь Л. А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні / Л. А. Медвідь. – К., 2003. – 335 с.
3. Пеленський Е. Ю. Шкільництво. Культурно-освітнє життя / Е. Ю. Пеленський // Карпатська Україна. – Львів, 1939. – С. 39.
4. Свиридюк Т.П., Гроза Т.А., Ранська Т.І. Нариси з історії тифлопедагогіки / Т. П. Свиридюк, Т. А. Гроза, Т. І. Ранська. - К., 1999. - 102с.
5. Федоренко С. В. Навчання і виховання дітей з порушеннями зору в Україні: історія та сьогодення: монографія / С. В. Федоренко. – Запоріжжя: Вид-во Хортицького національного навчально-реабілітаційного багатопрофільного центру, 2012. – 306 с.
6. Ярмаченко М. Д. Виховання і навчання глухих дітей в Українській РСР / М. Д. Ярмаченко. – К., 1968. – 320 с.

Сабіна Рен,

доктор економічних наук,
Вища державна професійна школа
у м.Гожув Великопольський
(м. Гожув, Польща)

Sabina Ren,

doktor nauk ekonomicznych,
Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa
w Gorzowie Wielkopolskim
(Gorzów Wielkopolski, Polska)

**ТУРИСТИЧНА ПОЛІТИКА ЯК ЕЛЕМЕНТ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ
ПОЛІТИКИ ОРГАНІВ САМОВРЯДУВАННЯ ЛЮБОШСЬКОЇ ГМІНИ****COMMUNE TOURISM POLICY AS AN ELEMENT OF ECONOMIC
AND SOCIAL POLICY OF LUBUSKIE SELF-GOVERNMENTS****POLITYKA TURYSTYCZNA GMINY JAKO ELEMENT POLITYKI
SPOŁECZNO-GOSPODARCZEJ SAMORZĄDÓW LUBUSKICH**

Туристична діяльність місцевих органів влади є результатом прийнятого плану розвитку даної комуни. Концентрація природних і антропогенних чинників допомагає надати особливого значення розвитку туризму в цьому регіоні. Автор вказує, що для розвитку туризму в області необхідно враховувати різні фактори: соціальний, культурний, просторовий, фінансовий. Співпраця з установами та організаціями, які представляють собою сектор туризму також є важливим елементом у розвитку туризму. Всі ці питання стали частиною туристичної політики в Любушському регіоні органів самоврядування. Думки, отримані за допомогою опитувальних анкет дозволяють відокремити і систематизувати детермінанти, що впливають на політику в галузі туризму.

Ключові слова: туризм політика, комуни туристичної діяльності.

Abstract. Tourism activity of local authorities is the result of the adopted development plan of a given commune. The concentration of natural and anthropogenic values helps to give special importance to tourism development in a reception area. However, tourism as a field of the economy needs to take account in its development of various aspects, among others, social, cultural, spatial and financial one. Cooperation with institutions and entities that constitute a tourism sector is also a significant element. All of these issues become the part of tourism policy-making in a region. The Lubuskie self-governments' opinions obtained by means of survey questionnaires allows to separate and systematize the determinants influencing the above mentioned tourism policy.

Keywords: tourism policy, commune tourism activity

Aktywność samorządów w zakresie turystyki wynika z przyjętych planów rozwoju danej gminy. Koncentracja walorów przyrodniczych i antropogenicznych pomaga na obszarze recepcyjnym nadać rozwojowi turystyki szczególną rangę. Jednakże turystyka jako dziedzina gospodarki wymaga uwzględnienia w jej rozwoju wielu różnych aspektów m.in. społecznego, kulturowego, przestrzennego, finansowego. Ważnym elementem jest również współpraca z instytucjami i podmiotami tworzącymi sektor turystyki. Wszystkie te kwestie wpisują się w zakres kształtowania polityki turystycznej w regionie. Opinie samorządów lubuskich uzyskane przy pomocy kwestionariusza ankietowego pozwoliły wyodrębnić i usystematyzować determinanty wpływające na wspomnianą politykę turystyczną.

Słowa kluczowe: polityka turystyczna, aktywność turystyczna gminy.

Wstęp. Analiza wpływu turystyki na rozwój społeczno - gospodarczy obszarów recepcyjnych wymaga uwzględnienia zarówno pozytywnych, jak i negatywnych aspektów. Dopiero jakość ekonomicznych i pozaekonomicznych czynników pozwala ocenić czy na danym obszarze ruch turystyczny przyczynia się do rozwoju, stagnacji czy też wywołuje negatywne skutki w regionie¹. Warto jednak zaznaczyć, że zasadniczo rozwój turystyki jest zjawiskiem korzystnym, zwłaszcza jeśli ma charakter zaplanowany, dobrze zorganizowany i kontrolowany. W związku z tym zdecydowana większość samorządów terytorialnych, na których terenie zlokalizowane są walory przyrodnicze lub kulturowe ukierunkowuje się na rozwój proturystyczny gminy. Proce ten według W.W.Gaworeckiego zwany polityką turystyczną jest świadomym popieraniem i kształtowaniem turystyki przez różnego rodzaju organizacje i instytucje wpływające swoją działalnością na wszystko to, co jest ważne dla turystyki². Decyzje te nie zawsze są poprzedzone diagnozą, a podjęte działania charakteryzują się czasem brakiem spójności i konsekwencji w realizowanych planach czy inwestycjach w zakresie turystyki³. Dlatego celem niniejszego artykułu jest przegląd działań gmin województwa lubuskiego, które wpływają na kształtowanie polityki turystycznej w regionie. Informacje wykorzystane w pracy zostały pozyskane na podstawie badań ankietowych, w wyniku wywiadów telefonicznych oraz własnych doświadczeń zawodowych.

Założenia badania. W celu dokonania analizy i oceny lokalnej polityki turystycznej realizowanej na poziomie gminy, przeprowadzono badania ankietowe. Badanie, którym objęto wszystkie 83 gminy województwa lubuskiego, przeprowadzono w okresie od grudnia 2003 roku do marca 2004 roku oraz w wybranych obszarach w okresie marzec-maj 2013. Kwestionariusz ankietowy skierowany był do

kompetentnych urzędników, którzy dysponowali wiedzą niezbędną do wypełnienia ankiety. Informacje w 2013 roku uzyskano przy wykorzystaniu wywiadu telefonicznego i bezpośredniego z przedstawicielami gmin zajmującymi się problematyką turystyki, kultury, promocji. Obszar problematyki objętej kwestionariuszem ankietowym dotyczył zagadnień regionalnej polityki turystycznej w odniesieniu do województwa lubuskiego. Kwestionariusz ankietowy składał się z 21 pytań, które dotyczyły m.in. następujących zagadnień:

- atrakcyjności kulturowej i przyrodniczej gminy,
- form turystyki rozwijanych się na terenie gminy aktualnie i w przyszłości,
- podejmowanych działań ukierunkowanych na aktywizację turystyczną gminy,
- rodzajów preferencji i zachęt dla podmiotów gospodarczych mających inwestować w gospodarkę turystyczną,
- pomocy ze strony administracji rządowej i samorządowej w zakresie rozwoju gospodarki turystycznej na terenie gminy,
- płaszczyzny współpracy między samorządem gminy a samorządem wojewódzkim w zakresie szczegółowych zadań wspierających gospodarkę turystyczną,
- napotykanych barier w gminie w związku z rozwojem gospodarki turystycznej w regionie,
- miejsca komórki zajmującej się sprawami turystyki w strukturze administracyjnej gminy,
- priorytetowych działań proturystycznych podejmowanych przez gminę w zakresie prowadzonej polityki turystycznej,
- zakresu współpracy z innymi podmiotami w dziedzinie turystyki,
- współpracy z Polską Organizacją Turystyczną i jej regionalnymi organizacjami,
- zaangażowania władz regionalnych w rozwój turystyki,
- finansowania inwestycji turystycznych w gminie,
- wykorzystania funduszy Unii Europejskiej na wspieranie sektora turystycznego,
- zainteresowania lokalnego i zewnętrznego kapitału inwestowaniem w sektor turystyczny,
- posiadania opracowanej strategii rozwoju turystyki.

Otrzymano 62 wypełnione kwestionariusze ankietowe, co stanowi 74,7% wskaźnika zwrotności. Uzyskano odpowiedzi z gmin należących do wszystkich powiatów województwa lubuskiego. Przeprowadzone badania spełniają wymóg reprezentatywności.

Polityka turystyczna lubuskich samorządów w świetle badań własnych.

Turystyka postrzegana w kontekście społecznym, mająca na celu zaspokajać potrzeby ludzi, może to czynić dzięki określonym warunkom, jakie stwarza środowisko przyrodnicze. Według Z. Kruczka i S.Sacha⁴ przyroda i ta część jej zasobów, która może być wykorzystywana przez turystykę, stanowi najczęściej najważniejszy czynnik rozwoju zjawisk turystycznych, określa w dużym stopniu ich rozmiary i wewnętrzną strukturę. Z drugiej strony funkcje turystyczne kreowane są również poprzez nagromadzenie w przestrzeni zasobów kulturowych związanych z różnymi przejawami działalności człowieka. Koncentracja znacznej liczby kulturowych atrakcji turystycznych nadaje im specyficzne walory turystyczne⁵.

Wyniki przeprowadzonych badań wykazały, że aż 42 gminy (70%) uznaje się za atrakcyjne kulturowo, a jedynie 6 (10%) nie stwierdziło znaczących atrakcji kulturowych na swoim obszarze. Natomiast pod względem przyrodniczym za atrakcyjne uważało się 57 gmin (95%), zaledwie 3 gminy (5%) za nieatrakcyjne przyrodniczo. Z oceny respondentów wynikało, że ponad 82% przebadanych gmin dysponuje odpowiednimi warunkami przyrodniczo – kulturowymi dla rozwoju gospodarki turystycznej na swoim terenie.

Uwzględniając posiadane walory turystyczne badane gminy określiły formy turystyki rozwijające się na ich obszarze. Najczęściej uprawiana była turystyka weekendowa - 20%, na drugim miejscu agroturystyka - 17%, na trzecim kolonie i obozy - 13,8%, następnie uplasowały się wczasy rodzinne 10,8%. Ankietowani wyszczególnili również formy turystyki, które będą rozwijały się przyszłościowo na terenie gminy. Wśród przyszłościowych form turystyki wystąpiły agroturystyka - 18,3%, turystyka weekendowa - 14,4%, ekoturystyka- 12,2%. Analiza otrzymanych wyników pozwala stwierdzić, że turystyka w przyszłości na terenie gmin województwa lubuskiego będzie się rozwijać głównie w oparciu o walory przyrodnicze, koncentrując się na rozwoju ekologicznych form turystyki. Szczegółowe wyniki dotyczące aktualnych i przyszłościowych form turystyki przedstawia tabela 1.

Tabela 1

Formy turystyki rozwijające się (obecnie i przyszłościowo) na terenie gmin województwa lubuskiego

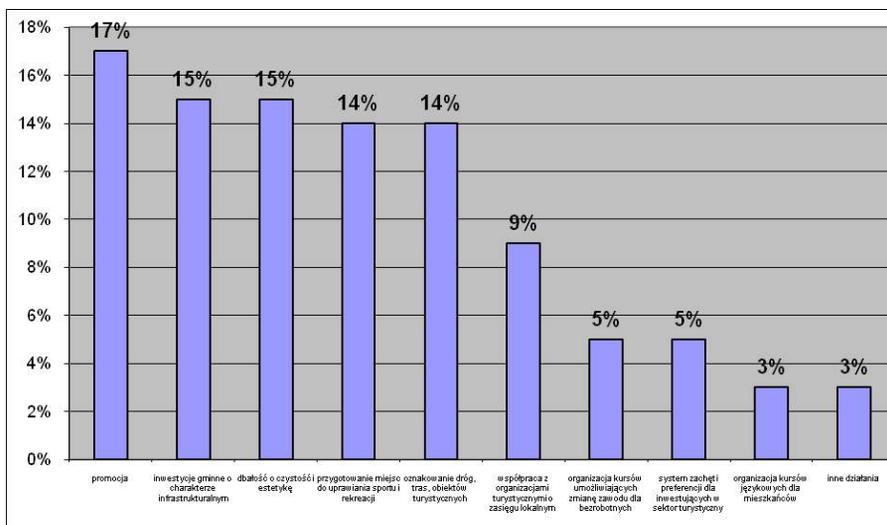
Formy turystyki	Obecnie %	Miejsce	Przyszłościowo %	Miejsce
turystyka weekendowa	20,0	1	14,4	2
agroturystyka	17,0	2	18,3	1
kolonie i obozy	13,8	3	7,2	6
wczasy rodzinne	10,8	4	7,7	7
wycieczki krajoznawcze	10,2	5	11,1	4
inne formy: grzybobranie, polowania, wędkarstwo	3,0	5	3,8	8
turystyka tranzytowa	9,0	6	7,2	6
turystyka kwalifikowana	5,4	7	7,2	6
ekoturystyka	4,8	8	12,6	3
turystyka pobytowa	4,4	9	8,3	5
turystyka pielgrzymkowa	1,8	9	2,2	9

Zródło: badania własne

Wśród gmin województwa lubuskiego najczęściej podejmowano działania ukierunkowane na aktywizację turystyczną, postrzeganą poprzez promocję – 17% oraz inwestycje o charakterze infrastrukturalnym - 15%. Działania gminy ukierunkowane na dbałość o czystość i estetykę stanowiły 15%, natomiast działania dotyczące oznakowania dróg, tras, obiektów turystycznych oraz przygotowanie miejsc do uprawiania sportu i rekreacji po 14%. Stosowany system zachęt i preferencji dla inwestujących to zaledwie 5% ogółu działań. Wśród innych działań najczęściej wymieniano pomoc w zakładaniu gospodarstw agroturystycznych. Należy wskazać, że istotną funkcję w aktywizacji turystyki w danym regionie pełnią samorządy regionalne i lokalne, które dysponują szerokim wachlarzem narzędzi pozwalających na prowadzenie aktywnych działań proturystycznych⁶.

Strukturę udziałów poszczególnych rodzajów działań, ukierunkowanych na aktywizację turystyczną, podejmowanych przez badane gminy przedstawia rysunek 1.

Rys.1 Działania ukierunkowane na aktywizację turystyczną podejmowane przez badane gminy
Źródło: badania własne

Innym obszarem kreowania aktywnej polityki turystycznej na szczeblu lokalnym jest, tworzenie różnego rodzaju zachęt i preferencji dla podmiotów gospodarczych zamierzających inwestować w sektor turystyczny. Jednak ponad 11% gmin nie prowadzi żadnego systemu preferencji dla podmiotów zainteresowanych tworzeniem lokalnej gospodarki turystycznej, należą do nich Trzebiechów, Szczaniec, Świebodzin, Nowogród Bobrzański, Żary. Dodając do nich gminy nie podejmujące żadnych działań związanych z aktywizacją turystyczną, według badań, na terenie lubuskiego znajduje się ponad 24% gmin nie prowadzących aktywnej polityki turystycznej na swoim obszarze.

Najczęściej, jak wynika z przeprowadzonych badań, preferencje stosowane przez gminy koncentrują się na ofercie terenów atrakcyjnych turystycznie pod inwestycje (29%), preferencjach podatkowych (21%), uzbrajaniu terenów przeznaczonych pod inwestycje (23%), oraz na przyspieszaniu procedury administracyjnej (18%).

Władza lokalna, podejmująca działania wspierające rozwój gospodarki turystycznej, musi mieć na uwadze czynniki zewnętrzne, wpływające na regionalną politykę turystyczną. Obok układu sił politycznych, prawodawstwa, czynników gospodarczych należy tutaj szczególnie uwzględnić dodatkową pomoc w wymiarze finansowym, technologicznym, kadrowym czy materiałowym, na jaką może liczyć władza lokalna od strony administracji rządowej i wojewódzkiej administracji samorządowej. Wśród przebadanych gmin, 16 z nich (26%) nie otrzymało żadnej pomocy wspierającej rozwój gospodarki turystycznej w gminie, 8 gmin (13%) deklarowało otrzymanie pomocy finansowej od administracji rządowej, a 12 (20%) ze strony administracji samorządowej. Z pomocy w formie materialnej i kadrowej pochodzącej od administracji rządowej skorzystało 6 gmin (10%) ze wsparcia administracji samorządowej 7 gmin (7%). Liczbę gmin korzystającą z pomocy administracji rządowej i samorządowej wojewódzkiej w zakresie gospodarki turystycznej przedstawia tabela 2.

Tabela 2

Liczba gmin korzystająca z pomocy administracji rządowej i samorządowej wojewódzkiej w zakresie gospodarki turystycznej

L.p	Rodzaj pomocy	Administracja rządowa (n)	Administracja samorządowa wojewódzka (n)
1.	finansowa	8	12
2.	technologiczna	2	2
3.	kadrowa	3	4
4.	materiałowa	5	5
5.	inna	2	4

n-liczba gmin

Źródło: badania własne

Władze samorządowe różnych szczebli poprzez podejmowanie działań o charakterze strategicznym mogą oddziaływać pozytywnie lub negatywnie na realizację założeń rozwoju regionalnej polityki turystycznej⁷. Wspólna wizja rozwoju województwa i poszczególnych gmin wymaga określenia płaszczyzny współpracy z samorządem wojewódzkim w zakresie realizacji szczegółowych zadań wspierających lokalną gospodarkę turystyczną. Zgodnie z przeprowadzonym badaniem, 12 gmin (20%) nie potrafi określić modelowej płaszczyzny współpracy w zakresie działalności wydawniczej, 16 (26%) w obszarze działalności promocyjnej, 15 (25%) w sferze działalności szkoleniowej oraz 13 (22%) w zakresie działalności inwestycyjnej.

Wypowiedzi ankietowanych dotyczące współpracy w zakresie działalności wydawniczej dotyczyły wspólnego redagowania materiałów wydawniczych, współpracy finansowej i merytorycznej w zakresie publikacji turystycznych o zasięgu lokalnym i wojewódzkim, wspomaganie przez samorząd wojewódzki gmin wydawnictwami o całym regionie, uwzględniania w informatorach turystycznych aktualności gminnych np. kalendarza imprez, ofert inwestycyjnych oraz wsparcia finansowego przy własnych publikacjach, współpracy w wydawaniu materiałów promocyjnych o zasięgu ponadgminnym. Oprócz tego, gminy, wyobrażając sobie modelową współpracę, oczekują reprezentowania gminy i wspierania działań na wysokich szczeblach promocji, ale również współpracy samorządu wojewódzkiego z lokalną i regionalną prasą oraz usługodawcami.

Kolejnym obszarem rozważań, dotyczących modelowej współpracy między samorządem wojewódzkim a gminnym, była działalność promocyjna. Z przeprowadzonych badań wynika, że gminy przede wszystkim postrzegają modelową współpracę jako partnerską, rozumianą przez zespół działań promocyjnych całego regionu, a nie tylko konkretnych obiektów, miejscowości, czy gmin. Dlatego zauważyły potrzebę opracowania wojewódzkiego programu turystycznego, który pozwalałby koordynować działania promocyjne w regionie, aby uniknąć negatywnych zjawisk związanych z promocją jednego obszaru kosztem drugiego. Według ankietowanych modelowa płaszczyzna współpracy między samorządem gminnym a wojewódzkim w działalności promocyjnej powinna dotyczyć:

1. współdziałania w działalności promocyjnej organizowanej przez samorząd wojewódzki,
2. współuczestnictwa w działalności wystawienniczej na targach, giełdach z akcentem na prezentacje atrakcji turystycznych współwystawców,
3. wspólnie organizowanych wystaw, szkoleń, festynów, koncertów na skalę województwa,
4. objęcia patronatem lokalnych inicjatyw turystycznych o zasięgu regionalnym,
5. pomocy merytorycznej przy opracowywaniu broszur, ankiet z zakresu gospodarki turystycznej,
6. promocji internetowej na stronach województwa i uaktualnianie informacji,
7. partycypacji samorządu wojewódzkiego w kosztach związanych z promocją,
8. wzmocnienie działań samorządu wojewódzkiego niezbędnych do powołania Regionalnej Organizacji Turystycznej (ROT- u)⁸.

Następnie poddano analizie wypowiedzi ankietowanych dotyczące oczekiwanej współpracy pomiędzy powyższymi podmiotami w zakresie działalności szkoleniowej. W powyższej kwestii, według gmin, modelowa współpraca uwzględni merytoryczne i finansowe zaangażowanie administracji wojewódzkiej samorządowej w szkolenia przewidziane dla podmiotów i instytucji, przedsiębiorców turystycznych, kadr urzędów, inwestorów prywatnych oraz bezrobotnych mających zamiar podjąć pracę w branży turystycznej. Według ankietowanych upowszechniane formy współpracy należy realizować po niskich kosztach. Dodatkowo gminy podkreśliły, że problematyka szkoleń powinna być konsultowana z pracownikami gminy, aby odpowiadać aktualnemu zapotrzebowaniu na lokalnym rynku. Wśród respondentów najczęściej pojawiającymi się propozycjami tematów szkoleń były:

1. Fundusze UE na realizację zadań z zakresu gospodarki turystycznej.
2. Zmiany prawne w gospodarce turystycznej.
3. Rozwój lokalnej gospodarki turystycznej.
4. Kształtowanie postaw proturystycznych wśród dzieci i młodzieży.
5. Prowadzenie gospodarstw agroturystycznych.

W celu prowadzenia aktywnej współpracy badane gminy sugerowały utworzenie punktów konsultacyjno – informacyjnych, w których by udostępniano potrzebne wnioski, formularze zainteresowanym gminom i podmiotom prywatnym m.in. drogą elektroniczną i służyło doradztwem oraz poradą prawną przy ich wypełnianiu. Dodatkowo w punktach tych, otrzymywane opinie i uwagi o współpracy z organizacjami turystycznymi i lokalnymi przedsiębiorcami, przekazywano by w formie opracowań i organizowanych warsztatów z udziałem gmin pragnących wspierać rozwój gospodarki turystycznej.

Modelowa płaszczyzna współpracy między samorządem gminy a samorządem wojewódzkim w dziedzinie inwestycyjnej koncentruje się przede wszystkim na:

1. pomocy finansowej i doradczej przy inwestycjach o zasięgu regionalnym,
2. dotacji przy realizacji inwestycji gminnych,
3. opracowania koncepcji rozwoju turystyki pod względem inwestycyjnych środków UE,
4. przeznaczenia części środków przez samorząd wojewódzki na wsparcie samorządu gminnego celem poprawienia infrastruktury,
5. inwestycji skoordynowanych tak, aby ścieżki i szlaki turystyczne tworzyły całość, nie pomijając poszczególnych gmin,
6. pomocy w opracowywaniu wspólnych planów i programów wspierających przedsięwzięcia o zasięgu ponadgminnym.

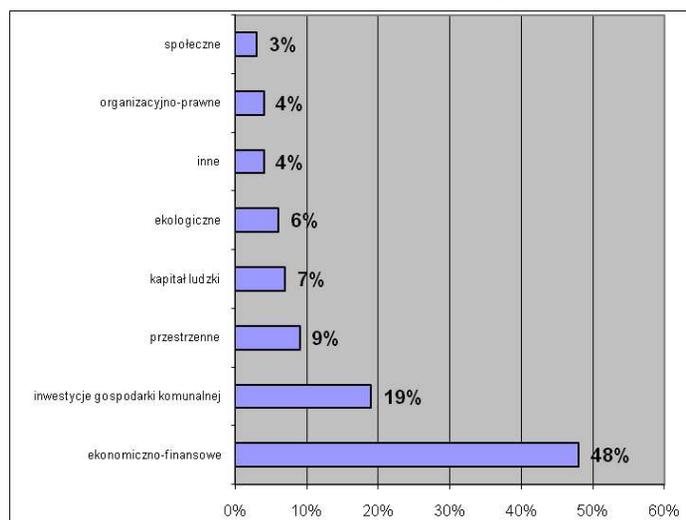
Wśród innych obszarów modelowego współdziałania analizowanych administracji w województwie, gminy wyszczególniały potrzebę wsparcia finansowego ze strony samorządu wojewódzkiego konkretnych projektów realizowanych przez gminy, m.in. pogłębienie rzeki Noteci w celu utworzenia szlaku turystycznego, budowę portu nad Odrą, przekwalifikowanie i zagospodarowanie obiektów pomilitarnych.

Dla rozwoju regionalnej polityki turystycznej istotne znaczenie ma również wyrażana przez władze gminne chęć zainteresowania współpracą z Polską Organizacją Turystyczną i regionalnymi organizacjami, które mogą znacząco przyczynić się do powstania Lubuskiej Regionalnej Organizacji Turystycznej. Z przeprowadzonych badań wynika, że taką współpracą zainteresowane było 88% gmin.

W ramach lokalnej polityki turystycznej mogą być prowadzone działania podnoszące konkurencyjność i efektywność ekonomiczną regionalnego produktu turystycznego. Działania te jednak napotykać na bariery w związku z rozwojem turystyki w regionie. Z przeprowadzonych badań wynikało, że 48% gmin napotyka na bariery ekonomiczno – finansowe, 19% na bariery związane z inwestycjami gospodarki komunalnej, 9% przestrzenne, wśród innych barier (4%) podano niekompetentne struktury zarządzające turystyką.

Strukturę barier napotykaną przez badane gminy w związku z rozwojem turystyki w regionie przedstawia rysunek 2.

Rys. 2 Struktura barier napotykaną przez badane gminy w związku z rozwojem turystyki w regionie

Źródło: badania własne

Sprawną realizacją założeń zawartych w przyjętej lokalnej polityce turystycznej zależy, m.in. od usytuowania komórki zajmującej się sprawami turystyki w strukturze administracyjnej danej gminy. W większości badanych jednostek (45%) sprawami turystyki zajmuje się wydzielona komórka urzędu gminy. Należy jednak zaznaczyć, że dana komórka urzędu gminy najczęściej w kompetencjach posiada również sprawy promocji, sportu, kultury, gospodarki przestrzennej. Warto także podkreślić, że władze gmin (17%) zajmują się sprawami turystyki, a u 14% zbadanych przydzielono realizację spraw związanych z turystyką podmiotom zewnętrznym np. ośrodkom kultury, sportu i turystyki (8 gmin), stowarzyszeniom (5 gmin), punktem informacji turystycznej (3 gminy), bibliotekom (3 gminy), spółce gminnej (1 gmina). Należy również wspomnieć, iż u 2% badanych jednostek nikt nie zajmuje się na stałe sprawami turystyki.

Wykorzystanie wewnętrznych możliwości rozwoju gospodarczego danej gminy poprzez turystykę, wymaga określenia priorytetów w działaniach proturystycznych władz lokalnych. Prawidłowy rozwój gospodarki turystycznej uwzględnia miejsce turystyki w polityce przestrzennej, gospodarczej, ekologicznej, społecznej i integracyjnej gminy.

Część badanych jednostek nie potrafiła określić działań proturystycznych w zakresie prowadzonej przez siebie polityki przestrzennej (21%), gospodarczej (23%), ekologicznej (20%), społecznej (26%), integracyjnej (33%). Najczęściej wśród działań w zakresie polityki przestrzennej, gminy ujmowały opracowanie nowego planu zagospodarowania przestrzennego, w celu wyznaczenia terenów pod działalność turystyczną. W obszarze polityki gospodarczej jednostki badane przede wszystkim wymieniały stworzenie i utrzymanie ulg, preferencji lokalnych dla podatników oraz wzrost nakładów finansowych na rozwój turystyki lokalnej. Z kolei w sektorze polityki ekologicznej dominowały odpowiedzi dotyczące budowy oczyszczalni ścieków, kanalizacji, wodociągów i dbałości o czystość środowiska naturalnego. Działania proturystyczne w uprawianej polityce społecznej dotyczyły natomiast uświadamiania społeczności lokalnej korzyści płynących z turystyki oraz aktywnych form przeciwdziałania bezrobociu i skierowania bezrobotnych mieszkańców do sektora usług turystycznych. Badane gminy za główne zadania w ramach polityki integracyjnej uznały organizowanie imprez z osobami niepełnosprawnymi, rozwijanie współpracy z partnerami zagranicznymi, współdziałanie gmin w celu integracji ruchu turystycznego. Prezentację odpowiedzi badanych gmin odnośnie priorytetowych działań proturystycznych w zakresie wymienionej polityki zawiera tabela 3.

Tabela 3

Prezentacja odpowiedzi badanych gmin odnośnie priorytetowych działań proturystycznych w zakresie wymienionej polityki

Lp	Rodzaj polityki	Priorytetowe działanie proturystyczne gminy
1.	Polityka przestrzenna	<ul style="list-style-type: none"> • opracowanie nowego planu zagospodarowania przestrzennego, • tworzenie terenów inwestycyjnych dobrze zlokalizowanych i uzbrojonych, • przekwalifikowanie terenów o innym przeznaczeniu na tereny pod działalność turystyczną, • rezerwacja terenów w planach zagospodarowania przestrzennego pod przebieg szlaków turystycznych i ścieżek rowerowych, • rekonstrukcja obiektów o walorach kulturowych i przyrodniczych, • oznaczenie terenów ekologicznych i wyznaczenie terenów o wysokiej wartości turystycznej na obszary chronionego krajobrazu
2.	Polityka gospodarcza	<ul style="list-style-type: none"> • stworzenie i utrzymanie ulg, preferencji lokalnych dla podmiotów • wzrost nakładów finansowych na rozwój turystyki, • uznanie turystyki za gałąź gospodarczą, • wyposażenie terenu gminy w sieci i urządzenia infrastruktury technicznej oraz wzrost obiektów związanych z obsługą ruchu turystycznego, • budowa obiektów noclegowych i gastronomicznych przez osoby prywatne, • zakładanie gospodarstw agroturystycznych, • wspieranie tworzenia izb i stowarzyszeń zrzeszających podmioty turystyczne • oznakowanie dróg, tras ścieżek, szlaków rowerowych, wodnych, pieszych, • prowadzenie aktywnej polityki promocji gminy na rynku inwestycyjnym, • restrukturyzacja gospodarki z nastawieniem na sferę turystyki

3.	Polityka ekologiczna	<ul style="list-style-type: none"> • tworzenie infrastruktury zabezpieczającej przed degradacją środowiska (oczyszczalnie, wysypiska, kanalizacja, wodociągi), • dbałość o czystość i estetykę środowiska naturalnego (promowanie zachowań proekologicznych oraz wstępną segregację odpadów, • budowa ścieżek pieszo – rowerowych • sukcesywne tworzenie terenów chronionego krajobrazu i rezerwatów • promowanie turystyki ekologicznej i agroturystyki, • programy edukacji społecznej, ekologiczny monitoring lokalny • opracowanie gminnych programów ochrony środowiska
4.	Polityka społeczna	<ul style="list-style-type: none"> • uświadomienie społeczności lokalnej korzyści płynących z turystyki, • aktywne formy przeciwdziałania bezrobociu i skierowanie bezrobotnych do lokalnego sektora usług turystycznych, • tworzenie nowych miejsc pracy w sektorach turystycznych, • stworzenie kompleksowego systemu informacyjnego, • udzielanie pomocy finansowej i merytorycznej stowarzyszeniom i organizacjom turystycznym oraz lokalnym przedsiębiorcom, • edukacja dzieci i młodzieży, rozwijanie zainteresowania turystyką, • organizowanie większej liczby imprez turystyczno – sportowych, • organizowanie imprez z niepełnosprawnymi
5.	Polityka integracyjna	<ul style="list-style-type: none"> • rozwijanie współpracy z partnerami zagranicznymi, • wyrównanie standardów w różnych dziedzinach wpływających na turystykę, • przygotowanie specjalnych ofert turystycznych na każdą porę roku z zaangażowaniem mieszkańców i organizacji pozarządowych, • tworzenie lokalnych organizacji zrzeszających podmioty zajmujące się działalnością turystyczną • utworzenie ogólnodostępnych gminnych ośrodków do uprawiania turystyki • współdziałanie ze zrzeszonymi gminami krajowymi i zagranicznymi, • pozyskiwanie nowych partnerów krajowych i zagranicznych i tworzenie wspólnych projektów turystycznych, • spotkania integracyjne młodzieży polskiej z młodzieżą z zaprzyjaźnionych partnerów zagranicznych, • współorganizowanie z lokalnymi organizacjami turystycznymi imprez promocyjnych i przedsięwzięć turystycznych w krajach UE, • ustalenie celów lokalnej polityki turystycznej umożliwiającej wykorzystanie funduszy unijnych.

Źródło: badania własne

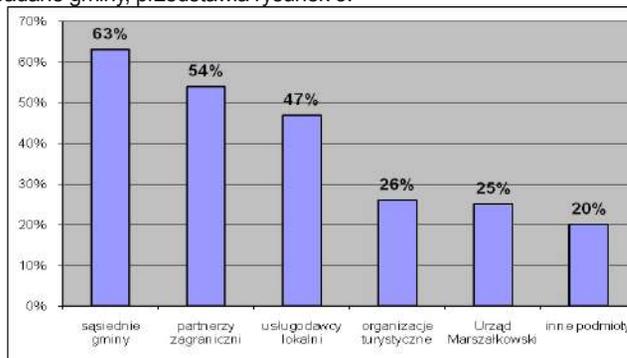
Kolejnym wyrazem aktywnej polityki turystycznej władz lokalnych mogą być różnego rodzaju formy współpracy z innymi podmiotami, w celu realizacji zbieżnych zadań proturystycznych na obszarze wykraczającym poza granice administracyjne danej gminy. Przeprowadzone badania wskazują, że 63% gmin współpracuje z sąsiednimi gminami, spośród tych jednostek każda średnio współpracuje z trzema gminami. Z partnerami zagranicznymi współpracuje 54% ankietowanych, z czego najczęściej partnerzy pochodzą z Niemiec (70%), Szwecji (8%), Holandii (8%), 25% - z organizacjami turystycznymi, 26% - z Urzędem Marszałkowskim, 47% - z usługodawcami lokalnymi. Wśród tych ostatnich podmiotów gminy wymieniały głównie gestorów bazy noclegowej, w szczególności gospodarstw agroturystycznych, bazy gastronomicznej, biur podróży, ośrodków jeździeckich i rybackich oraz regionalnych artystów. Do innych podmiotów (20%) współpracujących w dziedzinie turystyki, gminy zaliczyły euroregiony, nadleśnictwa, starostwa, konserwatorów przyrody oraz ośrodki kultury, sportu i turystyki. Strukturę udziałów poszczególnych podmiotów, z którymi współpracują badane gminy, przedstawia rysunek 3.

Władza regionalna powinna współpracować z jak największą liczbą jednostek samorządowych i dbać o pozytywne oceny dotyczące poziomu i korzyści wynikających ze współpracy. Działania jednostek samorządu terytorialnego są decydujące w tworzeniu lokalnych i regionalnych produktów turystycznych, łączących w sobie świadczenia poszczególnych oferentów bezpośredniej gospodarki turystycznej oraz usług paraturystycznych w miejscu docelowym turystyki⁹. Z przeprowadzonych badań wynika, że 45% postrzega zaangażowanie władz regionalnych jako zbyt małe, natomiast 25% jako odpowiednie.

Brak źródeł w bieżącym dokumencie.

Podstawą gospodarki finansowej gminy jest budżet, który dla realizacji inwestycji turystycznych powinien zabezpieczać środki finansowe. Jedynie 51% ankietowanych gmin posiada własne środki finansowe na inwestycje w sektorze turystyki. Badane jednostki posiadane środki budżetowe w zdecydowanej większości przeznaczały na promocję lokalnej turystyki (41%), tworzenie infrastruktury technicznej (30%).

Realizacja priorytetów proturystycznych na terenie gminy wymaga od niej zainteresowania się pozyskaniem środków z innych źródeł. Największe zasoby na realizację planowanych przedsięwzięć proturystycznych pochodzą z funduszy Unii Europejskiej. W oparciu o przeprowadzone badania stwierdzono, że 21% gmin nie korzystało nigdy z tej formy wsparcia finansowego.

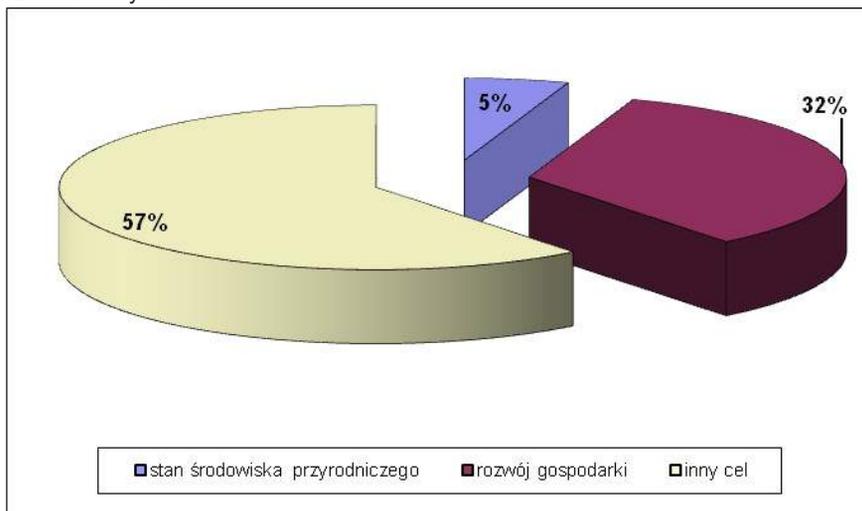

Rys.3 Współpraca badanych gmin w dziedzinie turystyki z innymi podmiotami

Źródło: badania własne

Pozostałe gminy otrzymały fundusze pomocowe z przeznaczeniem na poprawę stanu środowiska przyrodniczego (45%), rozwój gospodarki turystycznej (32%), w innym celu (57%). Wśród innych celów wskazywanych przez ankietowanych fundusze przeznaczone: w 18 gminach na inwestycje infrastrukturalne, w 10 gminach na dofinansowanie do imprez sportowych, kulturalnych i turystycznych, w 4 gminach na promocję regionu zagranicą. Strukturę wykorzystania funduszy pomocowych Unii Europejskiej przez badane gminy przedstawia rysunek 4.

Rys.4 Wykorzystanie funduszy pomocowych Unii Europejskiej przez badane gminy
Źródło: badania własne

Finansowanie rozwoju lokalnej turystyki wymaga zgromadzenia środków z różnych źródeł, zaangażowania środków z budżetu gminy, wykorzystania funduszy unijnych, ale również zainteresowania finansowaniem inwestycji przez lokalny kapitał. Zgodnie z przeprowadzonymi badaniami 40% gmin - potwierdza zainteresowanie, natomiast 36% - nie potrafi określić zainteresowania lokalnego kapitału. Pozyskiwanie środków na realizację założeń lokalnej polityki turystycznej nie może obejść się bez zainteresowania finansowaniem projektów inwestycyjnych przez zewnętrzny kapitał krajowy i zagraniczny. Z przeprowadzonych badań wynika, że zainteresowaniem krajowego kapitału cieszy się 28% - gmin, a zagranicznego – 13%, trudności z określeniem tego problemu ma 49% gmin w stosunku do kapitału krajowego i 63% w stosunku do kapitału zagranicznego.

Władze lokalne, poszukując dla gminy właściwych kierunków rozwoju, powinny podejmować decyzje, służące mieszkańcom i przyjezdnym długoterminowo. Wyznaczenie głównych założeń wpływających na wypracowanie lokalnej polityki turystycznej, musi być poprzedzone licznymi analizami dotyczącymi uwarunkowań, potencjału i możliwości, jakimi lokalna społeczność dysponuje. Niezbędnym dokumentem potrzebnym do właściwej realizacji lokalnej polityki turystycznej jest strategia, której głównym celem jest skupienie uwagi na priorytetach, koordynacja działań podmiotów polityki turystycznej, podniesienie rangi zagadnień związanych z turystyką i aspektów polityki regionalnej oraz dostarczenie argumentów przetargowych w procesie poszukiwania zewnętrznego wsparcia i finansowania projektów¹⁰.

Wyniki przeprowadzonych badań wykazały, że 51% gmin posiada strategię rozwoju gminy, która zawiera elementy strategii rozwoju turystyki, posiadanie samodzielnej strategii rozwoju turystyki deklarowało zaledwie 17% gmin.

Podsumowanie. Przeprowadzone badania pozwoliły wyodrębnić następujące wnioski:

- znaczące występowanie walorów przyrodniczych i kulturowych deklarowało 95% gmin, za atrakcyjne kulturowo uznało się 70% gmin, za atrakcyjne przyrodniczo 82%,
- za najpopularniejsze formy turystyki rozwijające się w gminach uznano turystykę weekendową (20,4%), agroturystykę (18,8%), kolonie i obozy (13,8%), natomiast według przewidywań dotyczących przyszłościowych form turystyki rozwijanych w tych samych granicach administracyjnych jako pierwszą wymieniono agroturystykę (18,3%), następnie turystykę weekendową (14,4%) i ekoturystykę (12,2%),
- wśród działań ukierunkowanych na aktywizację turystyczną w gminie najczęściej wymieniano promocję (17%), inwestycje o charakterze infrastrukturalnym (15%), dbałość o czystość i estetykę (15%),
- działań ukierunkowanych na aktywizację turystyczną nie prowadzi 11% gmin, a do tego 13% badanych jednostek nie stosuje żadnych zachęt i preferencji,
- ramach systemu zachęt i preferencji dla inwestorów, gminy najczęściej oferowały pod inwestycje tereny atrakcyjne turystycznie (29%), uzbrajanie terenów przeznaczonych pod inwestycje (23%), preferencje podatkowe (21%),
- pomoc ze strony administracji rządowej i samorządowej w zakresie rozwoju gospodarki turystycznej otrzymało 27 gmin, dominowała pomoc finansowa przekazana od samorządu wojewódzkiego - 12 gmin, administracji rządowej – 8, materiałowa, 5 gmin,
- 12 gmin (20%) nie potrafi określić modelowej płaszczyzny współpracy w zakresie działalności wydawniczej, 16 (26%) w obszarze działalności promocyjnej, 15 (25%) w sferze działalności szkoleniowej oraz 13 (22%) w zakresie działalności inwestycyjnej,

- wśród barier napotykanych przez gminy w związku z rozwojem turystyki przede wszystkim wymieniano ekonomiczno – finansowe (48%), inwestycje gospodarki komunalnej (19%), przestrzenne (9%),
- w większości (45%) badanych jednostek, sprawami turystyki zajmowała się wyodrębniona komórka urzędu gminy, władze gminy 17%,
- część gmin nie potrafiła określić działań proturystycznych w zakresie prowadzonej polityki przestrzennej (21%), gospodarczej (23%), ekologicznej (20%), społecznej (26%), integracyjnej (33%),
- badane gminy w dziedzinie turystyki w większości współpracowały z sąsiednimi gminami (63%), partnerami zagranicznymi (54%), usługodawcami lokalnymi (47%),
- współpracą z Polską Organizacją Turystyczną i jej regionalnymi organizacjami było zainteresowane 88 % gmin,
- 45 % gmin postrzega zaangażowanie władz regionalnych jako zbyt małe, natomiast 45 % jako odpowiednie,
- zaledwie 51 % gmin posiada własne środki finansowe na inwestycje w sferze turystyki i przeznaczało je w większości na promocję na targach turystycznych w ramach oferty urzędu marszałkowskiego (38%), wspólnie z innymi gminami (33%),
- ze środków pomocowych z Unii Europejskiej przeznaczonych na realizację przedsięwzięć turystycznych nie skorzystało 21% gmin, wśród otrzymanych funduszy dominowały te przekazywane na inne cele, typu inwestycje infrastrukturalne, imprezy kulturalno-sportowe,
- 40% gmin potwierdza zainteresowanie lokalnego kapitału inwestowaniem w gospodarkę turystyczną, 28% zainteresowaniem zewnętrznego krajowego kapitału (28%), zagranicznego (13%), – zaledwie 17 % gmin posiadało opracowaną strategię rozwoju turystyki.

Wypełnienie kwestionariusze ankietowe pozwoliły zaprezentować opinie władz lokalnych, dotyczące postrzegania polityki turystycznej na własnym obszarze. Konstrukcja poruszanych w nich zagadnień umożliwiła uzyskanie wypowiedzi na temat relacji między samorządem gminnym a innymi podmiotami oddziałujących bezpośrednio i pośrednio na turystykę w regionie. Główne czynniki decydujące o obranej polityce turystycznej i problemach z jej realizacją zostały przez badane jednostki zdefiniowane i poparte konkretnymi przykładami z obszaru danej gminy. Porównanie stanu rozwijającej się turystyki w gminie ze stanem oczekiwanym, jest niezbędnym czynnikiem w celu prawidłowego kształtowania polityki turystycznej jako integralnego elementu rozwoju społeczno-gospodarczego samorządu.

¹ A.S.Kornak, A.Rapacz, Zarządzanie turystyka i jej podmiotami w miejscowości i regionie, Akademia ekonomiczna we Wrocławiu, Wrocław s.50-51.

² W.W.Gaworecki, Turystyka, polskie Wydawnictwo ekonomiczne, Warszawa 2000, s.118.

³ J.Kaczmarek, A.Stasiak, B.Włodarczyk, Produkt turystyczny. Produkt. Organizacja. Zarządzanie, polskie Wydawnictwo ekonomiczne, Warszawa 2010, s.356-357.

⁴ Zob. Z.Kruczek, S.Sacha, Walory Turystyczne Polski, Akademia Wychowania Fizycznego w Krakowie, Kraków, 1990 s.19.

⁵ Zob.S.Kowalewski, Zabytki architektury województwa lubuskiego, Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Zielonej Górze, Zielona Góra, 2010, s.3-4.

⁶ A.Gardzińska, Współpraca samorządu województwa zachodniopomorskiego z podmiotami gospodarki turystycznej, w: Ekonomiczne problemy turystyki nr 11.Zeszyty Naukowe Nr 521 Uniwersytetu Szczecińskiego, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2009, s.61.

⁷ I.Kapera, polityka turystyczna organów samorządu województwa małopolskiego w aspekcie działań stymulujących popyt turystyczny, w: Popyt turystyczny. Fundusze Europejskie. Zagadnienia regionalne. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin-Kołobrzeg 2012.

⁸ Od 2004r.w województwie lubuskim funkcjonuje Lubuska Regionalna Organizacja Turystyczna.

⁹ A.Panasiuk, Makroekonomiczne planowanie strategiczne na lata 2007-2013 w zakresie polityki wspierania podmiotów turystycznych, w: Ekonomiczne problemy turystyki nr 10, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2008, s.121.

¹⁰ Metody stymulowania rozwoju turystyki w ujęciu przestrzennym, Red. G.Gołębski, Akademia Ekonomiczna, Poznań 2002, s. 274-275.

1. Gardzińska A., Współpraca samorządu województwa zachodniopomorskiego z podmiotami gospodarki turystycznej, w: Ekonomiczne problemy turystyki nr 11.Zeszyty Naukowe Nr 521 Uniwersytetu Szczecińskiego, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2009. s.34.

2. Gaworecki W.W., Turystyka, polskie Wydawnictwo ekonomiczne, Warszawa 2000.

3. Kaczmarek J., Stasiak A., Włodarczyk B., Produkt turystyczny. Produkt. Organizacja. Zarządzanie, polskie Wydawnictwo ekonomiczne, Warszawa 2010. s.3

4. Kapera I., polityka turystyczna organów samorządu województwa małopolskiego w aspekcie działań stymulujących popyt turystyczny, w: Popyt turystyczny. Fundusze Europejskie. Zagadnienia regionalne. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin-Kołobrzeg 2012.

5. Kornak A.S., Rapacz A., Zarządzanie turystyka i jej podmiotami w miejscowości i regionie, Akademia ekonomiczna we Wrocławiu, Wrocław.

6. Kowalewski S., Zabytki architektury województwa lubuskiego, Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Zielonej Górze, Zielona Góra, 2010.

7. Kruczek Z., Sacha S., Walory Turystyczne Polski, Akademia Wychowania Fizycznego w Krakowie, Kraków, 1990.

8. Panasiuk A., Makroekonomiczne planowanie strategiczne na lata 2007-2013 w zakresie polityki wspierania podmiotów turystycznych, w: Ekonomiczne problemy turystyki nr 10, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2008.

9. Metody stymulowania rozwoju turystyki w ujęciu przestrzennym, Red. G.Gołębski, Akademia Ekonomiczna, Poznań 2002. 128 s.

Олександр Панасюк,

доктор економічних наук, професор,
Вища державна професійна школа
у м. Гожув Великопольський
(м. Гожув Великопольський, Польща)

Aleksander Panasiuk,

Doktor nauk ekonomicznych, profesor,
Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Gorzowie Wlkp
(Gorzów Wielkopolski, Polska)

ІНТЕГРАЦІЯ ТУРИСТИЧНОГО ПРОДУКТУ В РЕГІОНІ INTEGRETED TOURIST PRODUCT OF REGION ZINTEGROWANY PRODUKT TURYSTYCZNY REGIONU

Увага приділена питанню структури комплексного регіонального туристичного продукту з економічної наукової точки зору. Піднімаються питання, пов'язані з особами, що беруть участь у створенні регіонального туристичного продукту. Основною метою статті є представлення ряду осіб, що беруть участь у створенні інтегрованого туристичного продукту. Головний акцент робиться на розвиток широкого співробітництва між підприємствами, що працюють у регіональній економіці туризму, і співпраці з регіональними туристичними організаціями і туристськими кластерами.

Ключові слова: туристичний продукт, регіональна економіка, туристський кластер.

Regional tourism economy should commercially and institutionally strive for raising its product's competitiveness and innovativeness. The condition of effective cooperation is formation of cooperation system based on regional tourist organization and tourism clusters. Regional tourist organization operation is sanctioned in Poland, proceeds with various effects and it form relations between voivodeship's self-government, tourism branch and other institutions supporting activities aimed at regional tourist product. In the first decade of the 21st century more and more tourist entities decided to take up a free cooperation based on cluster structures in regions of Poland. Clusters improve the flow of information and knowledge, influence reduction of transactional costs between engaged entities, contribute to increase in effectiveness and regional productiveness, accelerate the process of creation of new companies in tourism sector and improve innovativeness of those entities. Modern regional tourism economies compete with each other using various tools, but first of all they put emphasis on highly competitive and innovative tourist product.

The condition regional tourist product creation, understood in a wide approach, is possession of suitable resources and formation of versatile cooperation.

Keywords: tourism economy, tourist product, tourist entities

Zwrócono uwagę na istotę oraz strukturę zintegrowanego obszarowego produktu turystycznego z punktu widzenia nauk ekonomicznych. Uporządkowano zagadnienia dotyczące podmiotów gospodarki turystycznej uczestniczących w tworzeniu regionalnego produktu turystycznego. Podstawowym celem opracowania jest wskazanie na zakres podmiotów uczestniczących w tworzeniu zintegrowanego produktu turystycznego oraz zaznaczenie, że wyjściową przesłanką istnienia i rozwoju produktu jest wszechstronna współpraca podmiotów działających w regionalnej gospodarce turystycznej, polegająca na działaniu regionalnych organizacji turystycznych oraz klastrów turystycznych.

Słowa kluczowe: gospodarka turystyczna, produkt turystyczny, podmioty turystyczne

Introduction. Category of tourist product is relatively well recognized in the literature. Many research and scientific publications on this subject have been created since the late 1990. Nevertheless, commonly accepted views on the issue and structure of the tourist product haven't emerged throughout the years. Due to the interdisciplinary character of the researches on tourism, representatives of tourism science consider significant issues in the particular science discipline and not always refer to the scientific achievements of other sciences. This article has similar approach. The attention was paid to the issue and structure of regional tourist product from the economic sciences point of view. There were put in order issues referring to the tourism economy's entities participating in the creation of regional tourist product. The main aim of the article is presentation of the range of entities participating in the creation of tourist product and remarking that initial premise of product's existence and development is wide cooperation between entities that operate in the regional tourism economy, cooperation consisting in operation of regional tourist organizations and tourism clusters.

Entity structure of regional tourism economy. The concept of tourism economy should be understood as a whole domain of activities, appliances and means aiming at fulfilling needs created by tourists. It is "... complex of varied economic and social functions developed directly or indirectly in order to fulfill growing human need for tourist goods and services" [Gaworecki 2003]. That definition underlines complexity of tourism economy and its tight relation to the

process of tourist consumption [Kornak, Rapacz 2001]. In a system approach, tourism economy is defined as a system of correlations emerging during the process of fulfilling tourists' needs, correlations between institutions and organization realizing the process [Nowakowska 1988]. This system includes all activities aiming at fulfilling tourist demand, from natural environment adaptation for the needs of tourist movement to creation conditions enabling tourism development [Gołembski 2002]. Tourism economy manifests itself in every sphere of economy: goods and services production, their division, exchange and consumption; it also appears in the majority of national economy branches, which more or less significant part of activities, directly or indirectly refers to the realization of tourist demand.

In a classic classification of tourism economy made by K. Krapf, W. Huziker and P. Bernecker there is differed direct and indirect tourism economy [Łazarkowie 2002]. Direct tourism economy comprises operation of only those entities, which functioning results from realization of tourists' demand and comprise:

a) typical elements (namely tourist companies, organizations and institutions, which offer typical tourist products (services) exclusively (or almost exclusively) for visitors and other travelers. That group includes: hotels, gastronomy, passenger transport related to the tourist conveyances, tour operators, making touristic virtues accessible (including infrastructure and services enabling using tourist virtues for tourists), activity of touristic associations and organizations,

b) supplementary elements (the activity led by entities belonging to various (not touristic) economy sectors and also by government and self-government administration units, non-government institutions, which in a narrow part specialize in creation of typical tourist products.

Indirect tourism economy is an activity of those units of economy, that don't create typical and characteristic tourist products during realization of needs of various groups of people. Various groups of people use products created by indirect tourism economy, also tourists. Indirect tourism economy is comprised, among the others, by [Panasiuk 2007]: banking and insurance sector, other passenger transport, other trade places, post and telecommunications, natural environment protection, communal economy, production of articles (e.g.: photographic appliances, some cosmetics and pharmaceuticals, clothes).

The following elements are included in the entity structure of tourism economy:

- a) units leading economic activity – tourist companies,
- b) regional self-government units,
- c) organizations and associations in tourism, including economic self-government,
- d) regional tourism organizations,
- e) tourism clusters.

The main element of the tourism economy structure are tourist companies. These are basic organizational units of economy that fulfill social needs, created in order to achieve economic effects by production of goods for tourists (eg. gastronomy) and providing tourist services (e.g. accommodation, tourist agencies, entertainment) [Gołembski 2002]. Tourist company is a separated group of people performing activities in the field of fulfilling tourists' needs and individually making strategic and tactical decisions that determine success in operation. This is a unit equipped with material and financial means and subordinated to the particular internal organization. The aims of tourist company existence are related to the fulfilling of social needs by selling services that fulfill them and achieving economically effective results. From the point of view of the structure of further considerations, the main criterion of division of tourist companies is the subject of operation, according to which, companies can be divided into:

- companies that provide accommodation services,
- companies that provide gastronomic services,
- companies that provide tourist transport services, conveying tourists to their destination and back and within the particular area (city, region),
 - tourism agencies that can operate as organizer of tourist events, mediator and agent,
 - other economic entities that serve tourist movement (e.g. tourist information, guides),
 - companies that provide sport and recreational services,
 - companies like sanitariums and health resorts.

The main operation of tourist companies is provision of tourist services depending on the type of the company.

The state with its separated institutions is a regulator of processes in the tourism economy [Pender, Sharpley 2008]. On the level of regional tourism economy, basic institution of the state is voivodeship's self-government [Miszczyk, Miszczyk, Żuk 2007]. Activities taken up by the voivodeship's self-government result from the legal regulations and comprise:

1. Formation of tourism development strategy.
2. Current tourism policy including i.a.: improvement of competitiveness of tourist products, natural environment protection, culture, protection of historic monuments, space management in the field of tourism, EU's funds for tourism - application and management, regional tourist information system.
3. Other given responsibilities in the field of governmental administration referring to: regulated operation of tourist organizers and agents, hotels and tourist guides.

Activities of voivodeship's self-government are crucial in creation of regional tourist products combining services of particular providers of direct tourism economy and para-tourist services at the tourism destination. It is possible to activate economy on this level and to create new vacancies by positioning tourism in the structure of regional economy, especially by creation of tourism development strategy, cooperation and integration of tourism branch entities [Rapacz, 2006].

Tourist organizations and associations take particular position in the entity system of the regional tourism economy. It is a very varied group of entities beginning with economic self-government (e.g. regional tourist chambers), through institution that popularize tourism and sightseeing (e.g. branches of PTTK and Polish Youth Hostel Association), up to associations gathering people interested in qualified forms of tourism [Panasiuk, 2007].

Significant element of entity system of regional tourism economy is a regional tourist organization. It is a platform of cooperation between voivodeship's self-government, entrepreneurs and tourist organizations in the voivodeship. Simultaneously it is the most advanced form of cooperation between entities interested in the development of tourism economy in the spatial system. In practice it is a direct support for voivodeship's self-government in realization of responsibilities in the field of tourism. A model effects of the activities of regional tourist organizations are as follow:

- creation and influence on the model of tourist organization in region,
- affecting tourist offer,
- supporting creation of region's tourist product and individual tourist products that are created in the region,
- creation of regional tourist brands,
- searching for possibilities for tourism development financing,
- co-creation and co-implementation of tourism development strategy,
- supporting the system of tourist cadres creation (including by means of trainings),
- creation and actualization of tourist information system,
- tourism marketing (including promotion) [Meyer, Milewski, 2009].

Regardless of mentioned and described entities of regional tourism economy, another form of cooperation is a cluster. This concept should be understood as a modern system of integrated network of relations. Cluster is a kind of not fully formalized network of economic entities and supporting organizations connected with each other by informal knowledge and information exchange [Polski... 2004, Klasty... 2004]. First of all a cluster is a kind of concept of companies operation (competing and cooperating) in the frame of institutional, organizational and cultural structure and operating in geographical nearness. From the tourism perspective, a factor that enables cluster creation is an access to the natural resources or existence of specific natural conditions in the particular area of regional economy. In case of that kind of cluster, significant elements are tourist virtues around which tourism infrastructure is created, infrastructure that enables consumption of those virtues. On the particular area with tourist significance operate many entities strictly tourist, which basic aim of operation is provision of tourist services (hotels, gastronomy, tourism organizers and agents, entities of transport system, entities managing tourist attractions) as well as around – tourist supporting operation of typical tourist companies (insurance companies, banks, post, telecommunication, medical companies, general transport infrastructure companies etc.).

The aim of tourism cluster operation on the regional level is first of all description of joint visions of operating and sometimes informal planning of some undertakings. Moreover, the aim of tourism cluster is identification of tourist potential of small and medium companies in region with particular consideration for the necessity of creation of economic relations and cooperation between competing and cooperating companies. The example of such activities is creation of information banks on the regional level and supervising their efficient operation. Information banks like tourist accommodation bank, tourist offers banks or promotional information bank are sometimes basic tools of regional cooperation and create internal cohesion of regional tourist product [Filipiak, Panasiuk 2009]. Mentioned and described entities of regional tourism economy are basis for presentation of the system of institutional tourist product.

Regional tourist product. Consideration of tourism economy issues requires attention on particular issue, resulting from its operation, like tourist product. It is varied category because of the following reasons:

- a) it is defined in a narrow and wide approach,
- b) tourist product in the wide approach (spatial) comprises many elements decisive for the structure of tourist supply,
- c) regional tourist product is created (initiated, financed, into the market, kept, supported by marketing) by many entities, both commercial and also institutions operating as non-profit,
- d) commercial tourist products are supported by activities of noncommercial institutions (mainly by territorial self-government units and tourist organizations),
- e) creation of regional tourist products requires cooperation between many entities often competitive,
- f) existing regional products are related to each other, for example some products are part of another tourist products.

With regard to this article it is necessary to underline a wide (spatial) approach to the tourist product and to deepen considerations referring to the integrated tourist product considering institutional aspects.

Tourist product in a wide meaning is described as "a composition of what tourists do and virtues, appliances and services they use in relation to what they do" [Medlik, 1995]. V.T.C. Middleton states that "from the potential user point of view considering any form of journey, product can be defined as a pack of tangible and intangible elements that are based on the possibilities of time spending at the place of destination. That pack is perceived by the tourist as an experience available for a particular price" [Middleton 1996]. Tourist product in a wide meaning is defined by J. Stanton who describes it as "complex of tangible and intangible features including quality, standard, class, prestige, price, logo, brand etc. which can be accepted by the client if they are in accordance with one's needs and the client feels personal satisfaction by purchasing them" [Stanton 1975]. According to Ph. Kotler tourist product is a set of tangible, service

and symbolic elements and features influencing gaining satisfaction by the consumer and economic benefits by the merchandiser [Kotler, 1967]. Regional touristic product comprises therefore: Touristic goods and appliances:

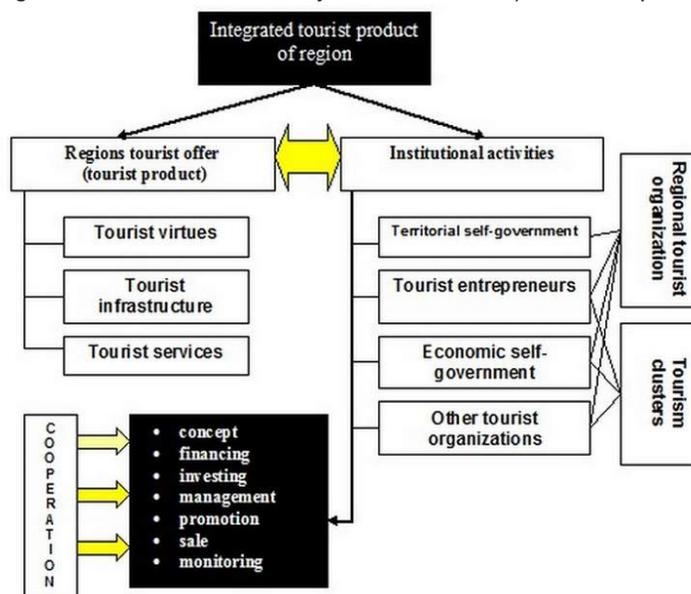
- a) basic: natural touristic virtues, cultural touristic virtues,
- b) Complementary (tourism infrastructure): accommodation facilities, gastronomy facilities, transport facilities, accompanying facilities,
- 1. Touristic services:
 - a) Basic: accommodation, gastronomical, transport.
 - b) Complementary: guide services, Information services, cultural services, recreational services, entertainment services [Panasiuk, 2011].

Regional tourist product understood in that way comprises tangible elements (goods and appliances) and intangible elements (services). Nevertheless, the possibility of supplying product to the market requires supporting by the companies that create it. Influencing target markets requires cooperation between the companies that offer the product. Public entities as well as commercial entities are responsible for the particular elements of the tourist product. Public entities domain of influence are tourist virtues and part of the infrastructure (especially transport facilities). Commercial entities are responsible for the operation of the rest of the tourism infrastructure and for providing services. Presented classification is still mostly conventional because for example services of tourist information are made accessible by public entities (i.a. regional self-government) and tourist virtues (attractions) can be created by commercial entities. Drawing 1 presents ideological range of influence on the tourist product elements by public and commercial entities.

Domination of											
← → public entities commercial entities											
Natural virtues	Cultural virtues	Transport facilities	Tourist information	Recreational facilities and services	Guide services	Cultural facilities and services	Entertainment facilities and services	Transport services	Incoming movement service	Gastronomical facilities and services	Accommodation facilities and services

Drawing 1. Range of influence on the tourist product elements by public and commercial entities Source: self-composed

The structure of integrated tourist product of region. Revealed tourist demand is satisfied by the region's tourist offer, namely tourist product in a spatial approach. It is necessary to conduct institutional operations in order to treat regional tourist product in an integrated way. Integrated tourist product should be understood as a region's tourist offer created by the tourism economy entities (hoteliers, restaurateurs, carriers, merchandisers, cultural, entertainment, recreational, sport objects managers, etc.) together with the activities of territorial self-government units and also tourist organizations, which are a form of cooperation between direct service providers and territorial self-government units (e.g. regional tourist organizations and alternatively tourism clusters). Above is presented by drawing 2.

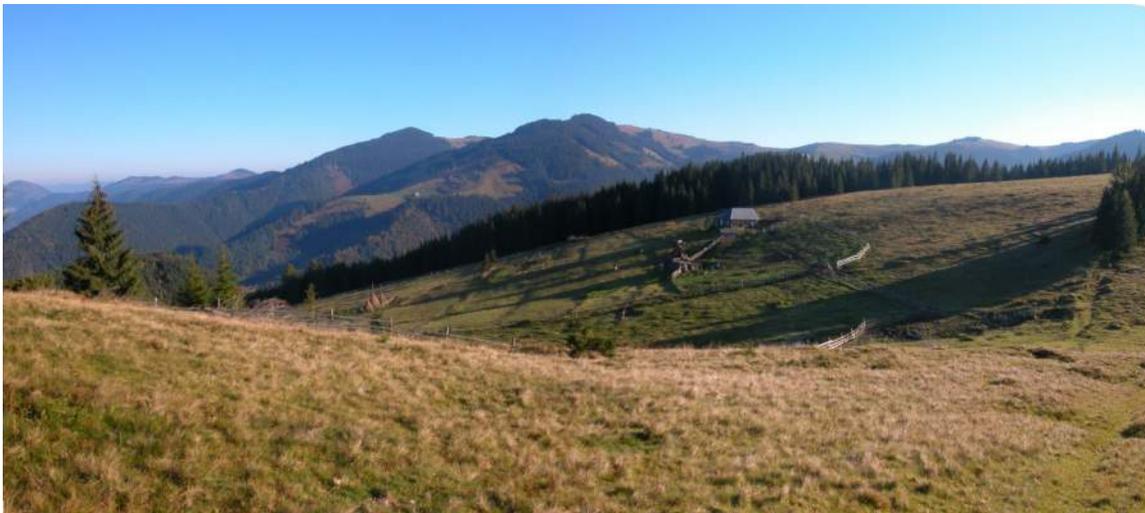

Drawing 2. Position of institutional activities in the integrated tourist product

Source: self-composed. According to the presented concept, condition for creation an integrated tourist product is not only existence of elements decisive for existence of tourist product in a spatial approach and individual activities of tourism economy entities (self-government, entrepreneurs and organizations) in the tourist region. First of all the condition is formation of conditions for cooperation by those entities and formation of definite operations supporting influence on the tourist product and its elements (virtues protection, investing in and supporting infrastructure, development of assortment of provided tourist services). Activities taken up individually by economic entities of tourism branch and territorial self-government units and tourist organizations and associations decide on creation not only integrated tourist product but first of all regional tourism economy.

1. Bednarska M., Golemski G., Markiewicz E., Olszewski M., Przedsiębiorstwo turystyczne. Ujęcie statyczne i dynamiczne, PWE, Warszawa 2007.
2. Filipiak B., Panasiuk A. (ed.), Przedsiębiorstwo usługowe. Studia przypadków, C.H. Beck. Warszawa 2009.
3. Gaworecki W.W., Turystyka, PWE, Warszawa 2003.
4. Golemski (ed.), Kompendium wiedzy o turystyce, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Poznań 2002.
5. Jędrzejczyk I., Nowoczesny biznes turystyczny. Ekostrategie w zarządzaniu firmą. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.
6. Klasty. Innowacyjne rozwiązania dla Polski. Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową. Gdańsk 2004.
7. Kornak A.S., Rapacz A., Zarządzanie turystyką i jej podmiotami w miejscowości i regionie, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im.O.Langego we Wrocławiu, Wrocław 2001.
8. Kotler Ph., Marketing Management. Analysis, Planning and Control. Prentice Hall Inc., Englewood Cliffs, New Jersey 1967.
9. Łazarkowie M. i R., Gospodarka turystyczna, Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Warszawa 2002.
10. Medlik S., Leksykon podróży, turystyki i hotelarstwa, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995.
11. Meyer B. Milewski D. (ed.), Strategie rozwoju turystyki w regionie, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
12. Middleton V.T.C., Marketing w turystyce, Polska Agencja Promocji Turystyki, Warszawa 1996.
13. Miszczuk A., Miszczuk M., Żuk K., Gospodarka samorządu terytorialnego, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
14. Nowakowska A., Gospodarka turystyczna w ujęciu systemowym. Folia Eeconomica Cracoviensia 1988, vol.XXI.
15. Panasiuk A. (ed.), Ekonomika turystyki, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
16. Panasiuk A. (ed.), Ekonomika turystyki i rekreacji, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011.
17. Panasiuk A., Współpraca samorządu terytorialnego i przedsiębiorstw turystycznych – zagadnienia instytucjonalne, in: Gospodarka turystyczna w regionie, A. Rapacz (ed.), Akademia Ekonomiczna We Wrocławiu, Jelenia Góra 2006.
18. Pender L., Sharpley R. (ed.), Zarządzanie turystyką, PWE, Warszawa 2008.
19. Polski klasty morski. Założenia programowe. Wydawnictwo Instytutu Polska Sieć Gospodarki Morskiej. Gdańsk 2004.
20. Rapacz A., Aktywność jednostek samorządu lokalnego na rzecz wspierania przedsiębiorczości firm turystycznych, in: Turystyka w ujęciu podmiotowym i przestrzennym. Człowiek-Przestrzeń-Przedsiębiorstwo, G. Golemski (ed.), Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2006.
21. Stanton J., Fundamentals of Marketing. McGraw-Hill Company, New York 1975.

Йоанна Купчик,

магістр, працівник відділу організації туризму і рекреації, Вища державна професійна школа у м. Гожув Великопольський (м. Гожув Великопольський, Польща)

Joanna Kupczyk,

magistr,
Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Gorzowie Wlkp
(Gorzów Wielkopolski, Polska)

FORMS AND RECREATIONAL ACTIVITIES OF DISABLED PARTICIPANTS TO REHABILITATION STAYS IN GOŚCIM

FORMY I PREFERENCJE AKTYWNOŚCI REKREACYJNEJ OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH UCZESTNICZĄCYCH W TURNUSACH REHABILITACYJNO-WYPOCZYNKOWYCH W GOŚCIMIU

In May 2012 the Centre for Rehabilitation and Recreation in Gościm started research on the physical fitness of disabled people participating in rehabilitation and recreation stays. These include assessment of the quality of life and physical activity and recreation in everyday life. The purpose of this paper is to attempt to determine the recreational activities of disability, participants stays. During the three camps being studied by the International Physical Activity Questionnaire IPAQ. Questions relate to the activities performed within the last 7 days, just before rehabilitation stays. The study group consisted of 106 persons with reduced mobility. motion, moving independently, with crutches, walkers or canes. The age of respondents ranged from 56 to 81 years. Material was used to develop basic statistical methods, including test Laws This paper presents preliminary results of recreational activity during leisure time as above. Provides a brief analysis, comments and observations.

Keywords: disability, physical activity, rehabilitation

Wstęp. Niepełnosprawność jest odstępstwem od norm zdrowia rozumianego jako pełnia fizycznego, psychicznego i społecznego dobrostanu człowieka. Pojęcie „człowiek niepełnosprawny” obejmuje osoby chore (przewlekłe i okresowo), inwalidów fizycznych i umysłowych oraz osoby starsze (Dega 1971, Milanowska 1997, Milanowska 1991). Obecnie w języku potocznym, opracowaniach naukowych, dokumentach polityki społecznej, obok pojęcia niepełnosprawność, używa się kilku terminów bliskoznacznych: inwalidztwo, kalectwo, upośledzenie, sprawność inaczej. Mówiąc o osobie niepełnosprawnej należy pamiętać, że posiada ona prawa ludzkie, potrzeby, pragnienia, marzenia i aspiracje. Dąży do możliwie dużej samodzielności i oczekuje szacunku ze strony innych [Wolańska 1985]. W rzeczywistości ludzie niepełnosprawni często żyją poza głównym nurtem społecznym. Niejednokrotnie są zepchnięci na jego margines, a ich podstawowe potrzeby życiowe są lekceważone (Dąbrowska 1997).

Kultura fizyczna, a w niej rekreacja i rehabilitacja, jest jednym z elementów rzeczywistości, w którym osoby niepełnosprawne powinny sprawdzić swoje możliwości i zaistnieć. Kultura fizyczna to wyraz określonej postawy wobec własnego ciała, świadoma i aktywna troska o swoje zdrowie, sprawność i rozwój, to umiejętność organizowania i spędzania wolnego czasu z największym pożytkiem dla własnego zdrowia fizycznego i psychicznego (Demel 1973). Takie podejście zdaje się realizować założenia zyskującej na popularności koncepcji health-related fitness (H-RF), tj. «sprawności zorientowanej na zdrowie». Autorzy tej koncepcji kładą nacisk głównie na jej aspekty zdrowotne i sprawność energetyczną ustroju. To stanowisko odnosi się do tych komponentów sprawności, które są efektem korzystnego i niekorzystnego wpływu aktywności fizycznej oraz mają związek z poziomem stanu zdrowia. Celem staje się pozytywne zdrowie fizyczne, które obniża ryzyko wystąpienia problemów zdrowotnych oraz utrzymuje fizyczny dobrostan organizmu. (Nowicki 1992). Koncepcja health-related fitness, ma znaczenie dla systemu praktycznego postępowania w promocji aktywności rekreacyjnej wśród osób niepełnosprawnych, którą traktować należy nie tylko, jako rozrywkę, relaks, ale również, jako środek terapeutyczny – wychowawczy, łagodzący skutki kalectwa. Systematyczne uprawianie codziennej aktywności fizycznej, w ramach rekreacji odzwierciedla się w łatwiejszym wykonywaniu codziennych czynności samoobsługowych i zawodowych, szybszym uzyskiwaniu gotowości do podejmowania kolejnych obciążeń wysiłkowych. Zmniejsza również podatność na sytuacje stresowe i powoduje łatwiejsze ich znoszenie w przypadku, gdy się pojawią. Wzrasta ogólna odporność na trudy życia i zmniejsza się podatność na zachorowania. Uprawianie różnych form rekreacji przez osoby niepełnosprawne, pozwala wykorzystać tę działalność dla rehabilitacji, przywrócenia możliwie najwyższej sprawności i wydolności fizycznej, psychicznej i aktywności społecznej. Rekreacja winna być uprawiana, na co dzień (Dziedzic 1980, Dziedzic 1981, Hulek 1980, Kasperczyk 1999, Łobożewicz 1999, Osiński 2003, Piotrowska 1994, Weiss 1979)

W Polsce taką możliwość daje uczestnictwo w turnusach rehabilitacyjno-wypoczynkowych organizowanych przez specjalistyczne ośrodki. Turnusy w nich organizowane łączą różnorodne elementy usprawniania ze sportem, rekreacją, turystyką i wypoczynkiem. Stanowią ważne ogniwo w systemie leczenia i rehabilitacji niepełnosprawnych. Uzupełniają pracę terapeutyczną prowadzoną w miejscu zamieszkania (Dziedzic 1981, Wójtowicz i wsp. 1999).

Na skraju Puszczy Noteckiej, nad Jeziorem Solecko w Gościmiu położony jest Ośrodek Rehabilitacyjno-Wypoczynkowy im. prof. Wiktora Degi. Należy do wzorcowych w Polsce. Jest nowoczesny, pozbawiony barier architektonicznych z bogatą bazą rehabilitacyjną i socjalno-bytową. Na turnusach rehabilitacyjno-wypoczynkowych wymienia się doświadczenia, zdobywa informacje, poznaje nowe metody leczenia i usprawniania. Program każdego turnusu jest inny, bowiem wyznaczają go rodzaje schorzeń, upodobania, wiek uczestników oraz stosowane metody rehabilitacyjne (Wójtowicz 2000).

Uczestnikami turnusów rehabilitacyjno-wypoczynkowych w Gościmiu są osoby niepełnosprawne, które spełniają określone ustawowo kryteria. Warunkiem uczestnictwa w turnusie jest posiadanie ważnego orzeczenia, o niepełnosprawności zgodnie z Ustawą z 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych. (art. 1, art.5 i art. 62 Ustawy).

Turnusy rehabilitacyjne organizowane są dla osób niepełnosprawnych o zbliżonych potrzebach, wynikających w szczególności z ich wieku lub rodzaju niepełnosprawności albo rodzaju schorzeń lub dysfunkcji. W trakcie turnusów prowadzone są różne zajęcia, których zadaniem jest:

Podnoszenie na wyższy poziom sprawności ogólnej i specjalnej (badania nad wydolnością i aktywnością fizyczną uczestników).

Uczenie ćwiczeń pomocnych w samousprawnianiu (praca terapeutyczna i edukacja, indywidualna oraz w grupach; przekazywanie uczestnikom, także do domów, powielanych materiałów z ćwiczeniami).

Wyrabianie nawyków zaradności (ćwiczenia w różnych warunkach lokalowych, pogodowych i terenowych).

Propagowanie form czynnego wypoczynku poprzez ćwiczenia fizyczne, aktywność rekreacyjną, turystyczną i współzawodnictwo sportowe (organizacja turniejów, zawodów, festynów i imprez rekreacyjnych).

Zachęcanie do czynnego udziału w różnorodnych zajęciach rekreacyjnych i kulturalno-rozrywkowych, bowiem liczne bariery utrudniają udział w nich w miejscach zamieszkania inwalidów (badania w zakresie potrzeb uczestników turnusu).

Tworzenie możliwości nawiązywania więzi towarzyskich, koleżeńskich, przyjacielskich wśród uczestników turnusów (poprzez udział w zajęciach grupowych, wspólnych dyskusjach, spotkaniach).

Wśród uczestników turnusów w Gościmiu prowadzi się badania w zakresie potrzeb rehabilitacyjnych, rekreacyjnych i wypoczynkowych. Powstają prace opiniotwórcze, projekty urządzeń rekreacyjnych, programy dla różnych schorzeń. Powstają też dydaktyczne wideofilmy naukowców, praktyków, uczniów i studentów. Organizowane są szkolenia instruktorów zajęć ruchowych z niepełnosprawnymi, w tym nauka jazdy na wózkach inwalidzkich. Prowadzone są także badania o charakterze naukowym (Wójtowicz i wsp. 1999, Wójtowicz 2000)

Cel pracy. W maju 2012 roku w Ośrodku Rehabilitacyjno-Wypoczynkowym w Gościmiu rozpoczęto badania dotyczące sprawności fizycznej osób niepełnosprawnych, uczestniczących w turnusach rehabilitacyjno-wypoczynkowych. Badania obejmują ocenę jakości życia oraz aktywności fizycznej i rekreacyjnej w życiu codziennym.

Celem niniejszego opracowania jest próba określenia aktywności sportowej i rekreacyjnej osób niepełnosprawnych, uczestników turnusów. Analizie poddano odpowiedzi w IV części kwestionariusza, dotyczącej rekreacji, sportu i aktywności fizycznej w czasie wolnym.

Materiał i metoda. Podczas czterech turnusów, (I - od 7 maja do 21 maja, II - od 23 maja do 6 czerwca, III - od 9 czerwca do 23 czerwca oraz 26 czerwca do 4 maja) przeprowadzono badania za pomocą pełnej wersji Międzynarodowego Kwestionariusza Aktywności fizycznej IPAQ. Składa się on z pięciu części, a w nich 27 pytań z czterech dziedzin życia: a) praca zawodowa, b) transport, c) praca w domu i w ogrodzie, d) czas wolny i rekreacja oraz e) dotyczących czasu spędzonego w pozycji siedzącej. Wszystkie pytania odnoszą się do czynności wykonywanych w ciągu 7 ostatnich dni, tuż przed turnusem. Pytania dotyczyły liczby dni w ciągu ostatniego tygodnia, w których badany spacerował w czasie wolnym jednorazowo, co najmniej 10 minut oraz ile czasu łącznie w jednym z tych dni przeznaczał na tę czynność. Kolejne – określały liczbę dni w ciągu ostatniego tygodnia, w których badany uprawiał w swoim czasie wolnym, intensywną aktywność fizyczną (np. aerobik, szybką jazdę rowerem, ćwiczenia siłowe itp.), a także ile czasu łącznie w jednym z tych dni poświęcił na tę czynność. Analogicznie do poprzednich, badany odpowiadał na pytanie dotyczące umiarkowanej aktywności fizycznej w czasie wolnym (np. jazdy rowerem w regularnym tempie, ćwiczeń fizycznych w tempie umiarkowanym itp.)

Badania wykonano na początku turnusu. Grupę badawczą stanowiło 106 osób z dysfunkcją narządu ruchu w tym 51 mężczyzn i 55 kobiet, poruszających się samodzielnie, przy pomocy kul, balkoników lub lasek, zakwalifikowanych do udziału w turnusach. Wiek badanych wahał się od 56 do 81 lat. Do opracowania zgromadzonego materiału zastosowano podstawowe metody statystyczne (Gowarzewska 1989). Z uwagi na bardzo duże zróżnicowanie wyników przy zastosowaniu podziału na kategorie dotyczące częstotliwości uprawiania aktywności fizycznej w czasie wolnym (od 1 do 7 dni w tygodniu) oraz czasu przeznaczanego na realizację tej czynności w trakcie dnia dokonano podziału badanych cech na dwie kategorie, odpowiednio od 1 do 3 oraz od 4 do 7 dni w tygodniu i do 1 godziny dziennie i powyżej 1 godziny dziennie dla oceny różnic między frakcjami zespołu kobiet i mężczyzn reprezentujących poszczególne kategorie. Zastosowano test u .

Wyniki. Analizując zgromadzony materiał stwierdzono, że na pytanie ile dni w tygodniu badany spaceruje odpowiedziało 80% kobiet i 88% mężczyzn. Wśród kobiet 59% (tab.1) spaceruje, co najwyżej 3 dni w tygodniu, natomiast 41% uprawia ten rodzaj aktywności 4 dni w tygodniu i więcej. W zespole mężczyzn 18% spaceruje od 1 do 3 dni w tygodniu, natomiast aż 82% przeznacza na ten rodzaj aktywności 4 i więcej dni w tygodniu. Zaobserwowana różnica między frakcjami kobiet i mężczyzn jest statystycznie istotna ($u = 4,1 > 2,07$). 90% kobiet, a także 98% mężczyzn ten rodzaj aktywności zajmuje do 1 godziny dziennie. Na spacerowanie ponad 1 godzinę dziennie przeznacza 10% badanych kobiet i 2% mężczyzn (tab.2).

Na pytanie dotyczące intensywnej aktywności fizycznej odpowiedziało tylko 9% kobiet i 18% mężczyzn. Wszystkie kobiety oraz wszyscy mężczyźni odpowiedzieli, że podejmują intensywną aktywność fizyczną, maksymalnie do 3 dni w tygodniu (tab.1). Zarówno kobiety, jak i mężczyźni, na ten rodzaj aktywności przeznaczają do 1 godziny dziennie (tab.2).

Odpowiadając na pytanie o liczbę dni w tygodniu, które badani przeznaczają na umiarkowaną aktywność fizyczną odpowiedzi udzieliło 20% kobiet i 37% mężczyzn. Większość kobiet (64%) umiarkowaną aktywność uprawia od 4 do 7 dni w tygodniu, natomiast do 3 dni w tygodniu - 36%. Z kolei wszystkim mężczyznom umiarkowana aktywność fizyczna zajmuje do 3 dni w tygodniu. Różnica między frakcjami kobiet i mężczyzn w kategorii do 3 dni w tygodniu jest istotna statystycznie ($u = 3,97 > 2,07$) (tab.1). Na aktywność umiarkowaną (tab.2) większość kobiet, bo 64% przeznacza ponad 1 godzinę dziennie, natomiast 36% - do 1 godziny dziennie, podczas gdy niemal wszyscy mężczyźni na ten rodzaj aktywności przeznaczają do 1 godziny dziennie (95%), a tylko 5% przeznacza na nią ponad 1 godzinę dziennie. Różnica w tym przypadku jest istotna statystycznie. ($u = 3,5 > 2,07$).

Tab. 1.

Zestawienie częstotliwości uczestnictwa w poszczególnych rodzajach aktywności fizycznej w tygodniu

rodzaje aktywności dni w tygodniu	MĘŻCZYŹNI						KOBIECY					
	Spacerowy n=45		Intensywna aktywność fizyczna n=9		Umiarkowany aktywność fizyczna n=19		Spacerowy n=44		Intensywna aktywność fizyczna n=5		Umiarkowany aktywność fizyczna n=11	
	n	f	n	f	n	f	n	f	n	f	n	f
od 1 do 3	8	0,18	9	1,00	19	1,00	26	0,59	5	1,00	4	0,36
od 4 do 7	37	0,82	-	-	-	-	18	0,41	-	-	7	0,64
razem	45	1,00	9	1,00	19	1,00	44	1,00	5	1,00	11	1,00

Źródło: badania własne

Tab. 2.

Zestawienie czasu uczestnictwa w poszczególnych rodzajach aktywności fizycznej dziennie

rodzaje aktywności czas	MĘŻCZYŹNI						KOBIECY					
	Spacerowy n=45		Intensywna aktywność fizyczna n=9		Umiarkowany aktywność fizyczna n=18		Spacerowy n=44		Intensywna aktywność fizyczna n=5		Umiarkowany aktywność fizyczna n=11	
	n	f	n	f	n	f	n	f	n	f	n	f
do 1 godziny dziennie	44	0,98	9	1,00	18	0,95	40	0,90	5	1,00	4	0,36
powyżej 1 godziny dziennie	1	0,02	-	-	1	0,05	4	0,10	-	-	7	0,64
razem	45	1,00	9	1,00	19	1,00	44	1,00	5	1,00	11	1,00

Źródło: badania własne

Dyskusja. Można przypuszczać, że uzyskane wyniki spowodowane są przede wszystkim stanem zdrowia respondentów. Badani poruszają się wprawdzie samodzielnie, lecz charakteryzuje ich istotny ubytek zdrowia w sferze motoryki, a intensywny wysiłek fizyczny w wielu przypadkach jest niewskazany i zagrażający ich zdrowiu.

Niewielki udział form aktywności rekreacyjnej o charakterze umiarkowanym może być spowodowany niskim poziomem świadomości osób niepełnosprawnych na temat korzyści płynących z uprawiania rekreacji w życiu codziennym i znaczenia jej w procesie ciągłej i tak koniecznej rehabilitacji.

Nie bez znaczenia jest także niski poziom motywacji i zaangażowania w proces samousprawniania. W środowisku niepełnosprawnych nie jest rozpowszechniona wiedza na temat dostępności i różnorodności form rekreacyjnych, które nie wymagają specjalnego sprzętu i ponoszenia kosztów. Obserwuje się, że osoby niepełnosprawne raczej przyjmują postawę biernego oczekiwania na zorganizowane formy rekreacji niż podejmują wysiłki samodzielnie i na co dzień. Świadczy też o tym fakt dużego zaangażowania podczas zajęć rekreacyjnych w trakcie turnusów.

Wydaje się, że istnieje konieczność szerzenia i propagowania idei rekreacji, zwłaszcza jej prostych i ogólnodostępnych form, a także prozdrowotnych zachowań w środowisku osób niepełnosprawnych, jako elementu rehabilitacji kompleksowej.

Spostrzeżenia. Podsumowując uzyskane wyniki można sformułować następujące spostrzeżenia:

Wśród osób niepełnosprawnych dominującą formą aktywności fizycznej w czasie wolnym, w życiu codziennym są spacerowy.

Częściej w czasie wolnym spacerują mężczyźni aniżeli kobiety. Zarówno kobietom jak i mężczyznom ten rodzaj aktywności zajmuje podobną ilość czasu w ciągu dnia.

Intensywna aktywność fizyczna w czasie wolnym jest uprawiana sporadycznie, zarówno przez kobiety jak i mężczyzn, a zajmuje im podobną, niewielką ilość czasu w ciągu dnia.

Umiarkowaną aktywność podejmuje niewielu niepełnosprawnych, tak wśród kobiet, jak i mężczyzn.

Występują znaczne różnice w częstotliwości uprawiania umiarkowanej aktywności fizycznej w zespole kobiet i mężczyzn. Kobiety podejmują ją częściej w tygodniu, aniżeli mężczyźni. Aktywności tej kobiety poświęcają więcej czasu w ciągu dnia.

1. Biuletyn Informacyjny, TWK. 1987, nr 3-4.
2. Dąbrowska A.: Sport osób niepełnosprawnych - zabawa czy droga życiowa. (W:) Ślężyński J. (red.): Sport szansą życia niepełnosprawnych. Kraków 1997, PSON ZG.
3. Dega W.: Sport i turystyka, jako czynnik rehabilitacji osób poszkodowanych na zdrowiu. (W:) Możliwości uprawiania sportu przez inwalidów. Materiały z konferencji. Warszawa 27 maja 1970, PZWL 1971.
4. Demel M., Skład A.: Teoria wychowania fizycznego. Warszawa 1970, PWN.
5. Demel M.: Szkice krytyczne o kulturze fizycznej. Warszawa 1973.
6. Dziedzic J.: Refleksje na temat modelu kultury fizycznej w procesie rehabilitacji inwalidów. „Problemy Rehabilitacji Społecznej i Zawodowej” 1981, nr 2.
7. Dziedzic J.: Wychowanie fizyczne w procesie rewalidacji. (W:) Hulek A. (red.): Pedagogika rewalidacyjna. Wyd. II, Warszawa 1980, PWN.
8. Gowarzewska W. Wybrane metody statystyczne i ich zastosowanie kulturze fizycznej. AWF Katowice 1989
9. Grabowski H.: Teoria wychowania fizycznego. Kraków 1994, AWF.
10. Hulek A. (red.): Pedagogika rewalidacyjna. Wyd. II, Warszawa 1980, PWN.
11. Kasperczyk T.: Sport, jako środek rehabilitacji. (W:) Ślężyński J. (red.) Sport w rehabilitacji niepełnosprawnych. Kraków 1999, PSON ZG.
12. Krawczyk Z.: Filozofia i socjologia kultury fizycznej. Warszawa 1974.
13. Łobożewicz T. (red.): Turystyka ludzi niepełnosprawnych. Warszawa 1991, COIT.
14. Milanowska K.: Sport i aktywność ruchowa, jako istotny czynnik w rehabilitacji osób niepełnosprawnych. (W:) Ślężyński J. (red.) Sport w rehabilitacji niepełnosprawnych. Kraków 1999, PSON ZG.
15. Milanowska K.: Znaczenie zwiększonej aktywności ruchowej osób niepełnosprawnych, jako czynnika kompensującego ich sprawność psychofizyczną. (W:) Ślężyński J. (red.): Sport szansą życia niepełnosprawnych. Kraków 1997, PSON ZG.
16. Nowicki T.: Integracyjny klub sportowy. „Kultura Fizyczna” 1992, nr 5-6.
17. Osiński W.: Antropomotoryka. AWF Poznań 2003
18. Piotrowska H.: Sport dla wszystkich. Rekreacja dla każdego. Cz. I, Warszawa 1994, TKKF ZG.
19. Weiss M.: Możliwości uprawiania turystyki przez osoby niepełnosprawne. (W:) Społeczne aspekty turystyki, cele i realizacja. Warszawa 1979, wyd. IT.
20. Wolańska T.: Rekreacja ruchowa w kulturze czasu wolnego. Warszawa 1985, TWP PTNKF.
21. Wójtowicz A. Sobańska B. Szyszka K. Ocena aktywności fizycznej i wydolności osób niepełnosprawnych w starszym wieku – uczestników turnusu rehabilitacyjnego w Gościmiu. W: Aktywność ruchowa ludzi w różnym wieku. Materiały Naukowe nr 4 Szczecin. Wydawnictwo Promocyjne ALBATROS 1999. IV Konferencja Naukowa Szczecin 3 - 4 grudnia 1998. s.81-87.
22. Wójtowicz A. Nie tylko na turnusie... Serce i Troska. Dwumiesięcznik Polskiego Towarzystwa Walki z Kalectwem Nr 6/2000 Zielona Góra – Gorzów Wlkp. Jelenia Góra – Rzeszów – Szczecin – Warszawa - Gorzów Wlkp. 2000., s.13.

Лінуре Бойкарова,

викладач, інженерно-педагогічний коледж,
РВНЗ «Кримський інженерно-педагогічний
університет»
(м. Симферополь)

Linure Boykarova,

Teacher, Engineering Pedagogical College,
Establishment of higher education «Crimean
Engineering Pedagogical University»
(Simferopol)

УДК 378

КОГНІТИВНО-КОМУНІКАТИВНА МЕТОДИКА НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

COGNITIVE AND COMMUNICATIVE METHOD OF LEARNING THE UKRAINIAN LANGUAGE

У статті розглядаються особливості когнітивно-комунікативної методики навчання української мови: теоретичні й концептуальні засади, лінгводидактичні принципи, мотивація навчання. Основний засіб навчання української мови – текст, який реалізується у когнітивно-розвивальних вправах.

Ключові слова: когнітивно-комунікативна методика, концептуальні засади, мотивація, текст, когнітивно-розвивальні вправи.

Peculiarities of cognitive and communicative method of learning the Ukrainian language is analyzed in the article. There are theoretical and conceptual principals, linguo- didactics, incentive of learning. Text is the main method of learning the Ukrainian language which represents in cognitive and developing exercises.

Key words: cognitive and communicative method, conceptual principals, incentive, text, cognitive and developing exercises.

В статье рассматриваются особенности когнитивно-коммуникативной методики обучения украинского языка: теоретические и концептуальные основы, лингводидактические принципы, мотивация обучения. Основной способ обучения украинскому языку – текст, который реализуется в когнитивно-развивающихся упражнениях.

Ключевые слова: когнитивно-коммуникативная методика, концептуальные основы, мотивация, текст, когнитивно-развивающие упражнения.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Мовна освіта нині – основа формування пізнавально-творчої особистості, що володіє високим рівнем комунікативної компетентності, здатна до сприйняття і передачі різноманітної інформації. Найвагомішим досягненням вітчизняної лінгводидактики останніх десятиріч ХХ століття і початку ХХІ можна вважати посилення комунікативної спрямованості шкільної мовної освіти, яка передовсім стосується роботи з текстом, залученням досягнень комунікативної лінгвістики (Ф.С. Бацевич), текстології (В.Я. Мельничайко), когнітивної та прагматичної лінгвістики (М. І. Пентиліук, О. М. Горошкіна), наратології (І. О. Денисюк, О. М. Ткачук). Відтак окрема увага в організації процесу мовної освіти має приділятися когнітивно-комунікативному методу навчання української мови, що зумовлюється насамперед суспільними потребами: без належного розвитку навичок ефективного спілкування сьогодні неможливе повноцінне функціонування людини в соціумі, адже мова – це не лише засіб спілкування, формування, оформлення та існування думки, головне знаряддя соціалізації особистості, а й засіб самопізнання народу, заглиблення у його культуру.

Аналіз актуальних публікацій і досліджень. Когнітивно-комунікативна методика навчання української мови висвітлена в багатьох працях сучасних лінгводидактів (О.М. Горошкіної, І.П. Дроздової, М.І. Пентиліук, Т.В. Симоненко та ін.). Окремі лінгводидактичні аспекти цього методу розроблено в надбаннях сучасних українських учених М.С. Вашуленка, С.О. Карамана, В.Я. Мельничайка, Н.В. Подлевської, Г.Т. Шелехової та ін. Зважаючи на важливість усебічного вивчення особливостей використання когнітивного підходу у викладанні мов, багато вчених займалися дослідженням цього питання в психолого-педагогічному аспекті (Р. Аткинсон, В. Беянін, В. Дем'янков, І. Зимня, О. Леонтьєв, Н. Талізїна та ін.).

Попри теоретико-практичні досягнення в розв'язанні порушеної проблеми, залишається недостатньо розкритим питання системи методів когнітивно-комунікативного розвитку учнів, ефективних технологій формування навичок спілкування, що і зумовлює її актуальність.

Мета статті – з'ясувати роль і можливість використання когнітивно-комунікативного методу в процесі навчання української мови.

Виклад основного матеріалу. Сучасні методи в процесі навчання стосуються, насамперед, психічних особливостей і пізнавальних переваг учнів, розвиток у них адекватного уявлення про систему досліджуваної мови і здатності до реального спілкування в суспільстві.

Для реалізації професійно орієнтованого навчання з урахуванням сучасних тенденцій і методів вважаємо, що в його основу слід покласти когнітивно-комунікативний метод, що найбільше відповідає ідеям комунікативності, свідомості й професійної спрямованості навчання української мови.

Комунікативна спрямованість занять передбачає організацію системи знань, умінь і навичок, яка дає можливість учневі сформувати низку компетенцій (лінгвістичну, соціокультурну, дискурсивну, соціальну, стратегічну).

Поняття когнітивного методу поступово входить у сферу викладання мов. Когнітивний метод до викладання мов виник як реакція на прямий підхід, що передбачає інтуїтивне засвоєння мови в процесі спілкування. Він отримав методичну реалізацію насамперед у межах свідомо-практичного методу навчання та в методиці викладання мов.

Основоположником когнітивної теорії навчання вважають американського психолога Дж. Брунера. Учений обґрунтував три стадії вивчення будь-якого предмета, у тому числі мови:

- отримання нової інформації у вигляді знань;
- закріплення набутих знань, їх розширення і застосування під час розв'язання нових завдань;
- перевірка адекватності застосування сформованих знань, умінь, навичок [3, с. 125].

Когнітивний аспект вивчення мов розглядалися у працях Б.А. Глухова, О.О. Леонтьєва, С.Ф. Шатілова, В.Н. Щукіна.

Б.А. Глухів та А.Н. Щукін сформулювали таке визначення когнітивного підходу до навчання мови: «Те ж, що пізнавальний (від англ. cognition «знання, «пізнання») підхід до навчання, що, насамперед, полягає в засвоєнні теорії мови, яка вивчається переважно у вигляді роботи над вивченням правил фонетики, граматики і слововживання. Тренуванню відводиться незначна роль, а на противагу йому робиться акцент на свідомому конструюванні висловлювання мовою» [4, с. 95].

Теоретичні засади когнітивної методики спираються на положення когнітивної лінгвістики, «яка розглядає мову не як «систему в самій собі» (вислів Ф. де Соссюра), а у зв'язку з людиною, без якої виникнення і функціонування цієї системи було б неможливим» [11, с. 26].

Отже, під когнітивно-комунікативним методом у процесі навчання розуміємо такий метод навчального процесу, що підпорядкований системі комунікативно- і професійно-пізнавальних і когнітивних завдань, передбачає вивчення мови в дії, в реальному функціонуванні і ґрунтується на принципах комунікативної спрямованості, свідомості й активності учнів у процесі навчання.

У процесі розроблення когнітивно-комунікативного методу має бути враховано п'ять концептуальних засад:

- *інтегрування навчального матеріалу*, що найбільш адекватно відображає ідею формування цілісного уявлення учнів про навколишнє середовище, а отже, ідею ефективного формування їхнього наукового середовища;
- *структурування навчального матеріалу* слід здійснювати з позиції *диференціації*, що є найбільш перспективним під час поглибленого вивчення учнями навчального матеріалу чи дослідження й охорони певних об'єктів та явищ навколишнього середовища;
- *міжпредметний підхід* у конструюванні змісту навчального та виховного матеріалу, що дає змогу об'єднати початкові предмети в уніфіковану навчально-виховну систему, завдяки чому долається розрив між природничими і гуманітарними циклами навчальних предметів;
- *індивідуалізація* навчально-виховного процесу;
- *діяльнісний підхід*, основною метою якого є формування наукового світогляду, високої духовності та моральних якостей особистості, сприяння професійній орієнтації і самореалізації у складному, багатогранному соціокультурному середовищі [10, с. 21-22].

Отже, враховуючи вищезазначені концептуальні засади, когнітивно-комунікативна методика ґрунтується на загальнодидактичних та лінгводидактичних принципах навчання, з-поміж яких провідними визначаємо:

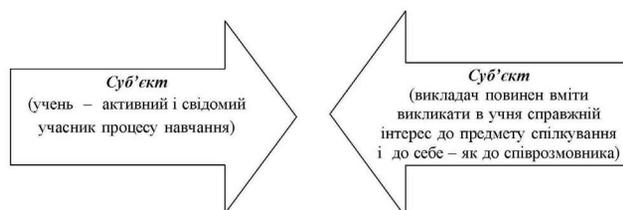
- *особистісний принцип*, що забезпечує розвиток і саморозвиток особистості учня як суб'єкта пізнання і навчальної діяльності, ґрунтуючись на виявленні його індивідуальних особливостей [5, с. 11];
- *етнокультурологічний* – реалізується у двох напрямках: навчання української мови в контексті української культури; пізнання української культури у взаємодії з культурами інших народів [9, с. 7];
- *інтегративності* – дає можливість інтегрувати здобуту пізнавальну інформацію, спонукає учнів і вчителів до спільної діяльності [9, с. 7];
- *емоційності навчання* – передбачає жвавий, образний виклад матеріалу; красу в логіці викладу навчального матеріалу; використання цікавих прикладів; створення почуття виконаного обов'язку; мова вчителя, його ставлення до учнів, зовнішній вигляд сприятиме підкріпленню позитивними емоціями під час навчання [12, с. 150].
- *креативності* – полягає в забезпеченні результативної творчо-пізнавальної діяльності учнів [9, с. 7];
- *активної пізнавальної спрямованості* – сприяє формуванню в учнів позитивної мотивації в засвоєнні лінгвістичних знань, спроектованих на ефективне спілкування в будь-якій життєвій ситуації [9, с. 7].

Тому когнітивно-комунікативний метод у навчанні української мови спирається на принцип усвідомлення у викладанні. Усвідомлення може належати як до суб'єкта діяльності (усвідомлення себе, рефлексія), так і до

змісту, процесу діяльності. У викладанні української мови це означає, що навчання певних лінгвістичних явищ повинно спиратися на мислення і дії, що лежать в основі розуміння і використання цих явищ у мовленні.

У рамках когнітивного підходу учень вважається активним і свідомим учасником процесу навчання, а не об'єктом навчальної діяльності викладача. Іншими словами, між учнями і викладачем реалізуються суб'єкт-суб'єктні відносини. У такому навчанні учитель повинен уміти викликати в учня справжній інтерес до предмета спілкування і до себе – як до співрозмовника. Учні виступають у ролі єдиного взаємодіючого, колективного, сукупного суб'єкта, організація якого також входить до завдань викладача. Тому повинна бути організована і навчальна співпраця самих учнів між собою у розв'язанні навчальних завдань так, щоб формувалася колективний суб'єкт і діяв принцип колективної комунікативності навчання.

Когнітивно-спрямоване навчання спілкування українською мовою має особистісно-обумовлений характер. Такий підхід до навчання передбачає організацію та управління навчальної діяльності учнів, означає переорієнтацію цього процесу на постановку й розв'язання ними самими конкретних навчальних завдань. Це пов'язано з цілою низкою особистісних моментів. Насамперед сюди належить *мотивація*.

Існує багато шкіл, які по-різному трактують поняття мотив, мотивація. Так, у контексті теорії діяльності О.М. Леонт'єва термін «мотив» вживається не для позначення переживання потреби, а як те об'єктивне, що означає, у чому ця потреба конкретизується за певних умов, тобто мотив розуміється як «опредметнена потреба» [6, с. 28]. Зарубіжні вчені співвідносять поняття «мотив» з потребою (драйвом) [7].

На наш погляд, найбільш повним є визначення мотиву Л.І. Божович, позаяк у такому тлумаченні поєднуються енергетична, динамічна і змістовна сторони мотиву. За Л. І. Божович, як мотиви можуть виступати предмети зовнішнього світу, уявлення, ідеї, почуття і переживання, тобто все те, у чому знайшла втілення потреба [2, с. 66].

Отже, згідно із сучасним психологічним уявленням про мотивацію, під мотиваційною сферою особистості розуміють сукупність стійких мотивів, що мають певну ієрархію і виражають спрямованість особистості. Мотивація є рушійною силою поведінки, пов'язана із характером, потребами, почуттями, емоціями, волею, самооцінкою особистості. Це поліфункціональне і багатогранне поняття.

Поняття «мотивація навчання» трактується як процес, метод і засіб спонукання осіб, які навчаються, до продуктивної пізнавальної діяльності, до активного засвоєння змісту освіти. Тому дуже важливим у мотивуванні учнів у процесі навчання є формування інтересу. У загальнопсихологічному визначенні інтерес – це емоційне переживання пізнавальної потреби.

Основним засобом навчання української мови в когнітивно-комунікативній методиці є *текст*. Текст є посередником між учасниками спілкування, важливим компонентом у структурі комунікативного акту між адресантом (тим, хто висловлюється) і адресатом (тим, хто сприймає висловлювання). Змістова єдність тексту втілена у своєрідних *структурно-сміслових згустках – концептах*, тобто текст як одиниця культури. За висловленням О.О. Селіванової, «упорядковане поєднання концептів у свідомості людини становить її контекстуальну систему» [11, с. 26]. Для когнітивної методики важливою є ідея фреймів, що, на думку вчених, є компонентами концептосистеми.

Мова як транслятор культури за допомогою текстів прилучає школярів до культури нації і людства, сприяє розвитку культурологічної комунікації (соціокультурна змістова лінія). Текст дає змогу визначити завдання на всіх рівнях, повторити мовленнєвознавчі відомості (визначити тип, стиль мовлення, способи об'єднання речень у межах складного синтаксичного цілого, засоби зв'язку речень у тексті, здійснити актуальне членування речення тощо). Дискурс – це текст у єдності його лінгвістичних та екстралінгвістичних властивостей, тобто текст у взаємозв'язку з мовленнєвою ситуацією, зі статусом і намірами комунікантів, із результатами мовленнєвого акту [1, с. 51-52].

Сприймання і розуміння тексту мають становити єдиний процес. Психолінгвісти виокремлюють чотири рівня розуміння тексту. Перший рівень характеризується усвідомленням того, *про що* говориться, теми висловлювання, тобто найзагальнішим, поверхневим розумінням. Для другого рівня властиве розуміння того, *що* говориться, встановлення сміслових зв'язків, композиційної структури тексту. Третій рівень передбачає усвідомлення того, *якими засобами* автор реалізує свій задум, тобто проникнення не тільки у зміст, але й у форму тексту. Четвертий рівень розуміння характеризується виявленням *глибинного змісту*, проникненням у *підтекст*, усвідомленням мети і ідеї висловлювання [8, с. 30-32].

Інноваційні процеси, що відбуваються нині в освіті, сприяють виникненню нових підходів до організації і проведення уроку української мови. У шкільній практиці з'являються *нетрадиційні, або нестандартні, уроки*. До нетрадиційних належать інтегровані уроки, уроки-лекції, уроки-семінари, уроки-колоквиуми, уроки-заліки, уроки-практикуми та дидактичні ігри. Такі уроки уможливають реалізацію когнітивно-комунікативної методики

навчання, оскільки вони створюють умови для розвитку пізнавальної активності школярів, їхнього самовираження і самовдосконалення.

У когнітивно-комунікативній методиці провідними є такі типи когнітивно-розвивальних вправ:

- *аналітичні*, пов'язані з аналізом текстового матеріалу;
- *комунікативні*, що передбачають залучення учнів до активної комунікативної діяльності, спрямовані на формування інтелектуально-креативних здібностей учнів: мовного чуття, дару слова, мислення, мовлення, уваги, спостережливості тощо;
- *асоціативні*, які спонукають учнів до виявлення емоційно-почуттєвого ставлення до тексту й навчального матеріалу, що досліджується на його тлі;
- *дослідницькі*, що передбачають залучення учнів до творчості через пошук, шляхом створення й розв'язання проблемних ситуацій.

Характеристика типів когнітивно-розвивальних вправ та принципи їх використання представлені у таблиці 1.

Таблиця 1.

Типи когнітивно-розвивальних вправ

Когнітивна вправа	Загальна характеристика	Принцип формулювання завдань
Завдання на зіставлення	Завдання передбачають порівняння, заміщення, накладання, у різних контекстах, зіставлення валентних зв'язків	Порівняйте...Замініть... Використайте замість ... Яке слово має ширшу граматичну сполучуваність
Завдання на виділення	Завдання передбачають вичленування і висунення на перший план певної мовної одиниці	Виділіть...Використайте ...Зробіть акцент... Наголосіть...
Аналітичні завдання	Завдання передбачають поділ за певною ознакою	Згрупуйте за ... Поділіть на групи...
Синтетичні завдання	Завдання, спрямовані на визначення місця в структурі цілого, об'єднання за внутрішніми, зовнішніми зв'язками, структурування за аналогією, за зразком, об'єднання компонентів за змістом, за асоціацією	Об'єднайте...Співвіднесіть... Знайдіть подібні... Згрупуйте за аналогією...Згрупуйте за зразком... Об'єднайте за змістом... Утворіть асоціативні групи
Завдання на класифікацію	Завдання передбачають групування об'єктів за одним чи більше параметрів, вичленування підкласів, з наступним об'єднанням їх у клас більш високого рангу, від якого легко можна перейти до складових його підкласу	Згрупуйте... Класифікуйте... Об'єднайте за ознакою...
Узагальнювальні	Завдання на абстрагування, категоризацію передбачають визначення категорій, понять	До якої категорії належать... З яким граматичним поняттям співвідносяться... Яке граматичне явище...
Завдання на встановлення закономірностей або правил	Завдання, як правило, передбачають логічний висновок, пояснення загальних положень через конкретні форми прояву загального	Встановіть закономірність... Виведіть закономірність... Сформулюйте прави-ло... Зробіть висновок...
Завдання на конкретизацію	Завдання передбачають доведення з опорою на факти; створення переліку конкретних об'єктів, які входять якусь множину	Доведіть, що... використовуючи наведені граматичні конструкції... Продовжте перелік...
Трансформаційні завдання	Завдання передбачають синонімічну заміну форми без істотної зміни значень	Використайте варіантні форми... Замініть варіантними формами... Перебудуйте ...
Компресійні завдання:	Завдання передбачають скорочення.	Напишіть стислий виклад... Скоротіть висловлювання ...
Завдання на розширення	Завдання передбачають доповнення новими елементами	Поширте тезу ...Доповніть пояснення ...
Завдання на вибір	Завдання передбачають вибір на підставі імітації, за зразком, за аналогією, на основі репродуктивної або творчої, що здійснюється самостійно чи під керівництвом.	Виберіть правильну модель, користуючись поданим зразком. Оберіть правильні граматичні форми...

Отже, когнітивно-комунікативна методика роботи з текстом спрямована на вдосконалення змісту і форм навчання мови, формування комунікативної (ключової), текстової, лінгвістичної, соціокультурної, стратегічної та інших освітніх компетенцій, що забезпечують реалізацію мети стандартизованої мовно-літературної освіти. Урахування основних положень когнітивно-комунікативної методика в процесі навчання української мови, гармонійне поєднання роботи з розвитку усіх видів мовленнєвої діяльності на основі текстів сприятиме формуванню мовної особистості школярів, успішній їх соціалізації.

Висновки. Когнітивна та комунікативна методики спрямовані на виконання головного завдання мовної освіти за сучасних умов – формування комунікативної компетенції того, хто вивчає мову, і цілком відповідає загальноєвропейським орієнтирам із питань мовної освіти.

Кожна з цих методик має свої завдання, але, інтегруючись, вони виконують головну функцію – формування і подальший розвиток мовної особистості на засадах неперервної мовної освіти. Когнітивна й комунікативна методики забезпечують досягнення головної мети стандартизованої мовної освіти – формування і розвитку комунікативної компетенції кожного, хто вивчає українську мову як рідну і як державну. А отже, когнітивно-комунікативний підхід до навчання мови, що сформувався на базі провідних ідей означених методик, є одним із найпріоритетніших у реалізації стандарту мовної освіти в Україні.

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 342 с.
2. Божович Л. И. Изучение мотивации детей и подростков / Л. И. Божович. – М. : Педагогика, 1972. – 352 с.
3. Брунер Дж. Психология познания / Дж. Брунер. – М. : Прогресс, 1977. – 413 с.
4. Глухов Б. А. Термины методики преподавания русского языка как иностранного / Б. А. Глухов, А. Н. Щукин. – М. : Рус. яз., 1993. – 369 с.
5. Гончаренко А. Особистісно-орієнтована модель освіти: підготовка педагога / А. Гончаренко // Дошкільне виховання. – 2008. – № 1. – С. 10-13.
6. Леонтьев А. Н. Потребности, мотивы, эмоции / А. Н. Леонтьев. – М., 1971. – 216 с.
7. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. – СПб., 2006. – 352 с.
8. Пентиліук М. І. Аналіз тексту на уроках мови / М. І. Пентиліук // Диво слово. – 1999. – № 3. – С. 30 – 32.
9. Пентиліук М. Концепція когнітивної методики навчання української мови / М. Пентиліук, А. Нікітіна, О. Горошкіна // Диво слово. – 2004. – № 8. – С. 5–9.
10. Пустовіт Г. П. Концептуальні засади модернізації змісту сучасної позашкільної освіти і виховання учнів / Г. П. Пустовіт // Рідна мова. – 2010. – № 10. – С. 21 – 22.
11. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / О.О. Селіванова. – К. : Фітосоціоцентр, 1999. – 148 с.
12. Фіцула М.М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. – 3-тє вид., перероб. і доп. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2006. – 232 с.

Ганна Максимчук,

кандидат педагогічних наук,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Hanna Maksymchuk,

Candidate of Pedagogical Sciences,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

УДК 372.461:811.161.2

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПРОЕКТНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ У РОБОТІ НАД ЗБАГАЧЕННЯМ МОВЛЕННЯ ТРЕТЬОКЛАСНИКІВ ЕТНОКУЛЬТУРОЗНАВЧОЮ ЛЕКСИКОЮ

PROJECT TECHNOLOGY USAGE FEATURES IN THE WORK ON ENRICHMENT OF THE 3D FORM PUPILS' SPEECH WITH ETHNOCULTURE STUDIES VOCABULARY

У статті проаналізовано думки науковців щодо сутності поняття "проектна технологія", обґрунтовано особливості використання проектною технології у роботі над збагаченням мовлення третьокласників етнокультурознавчою лексикою.

Ключові слова: "проектна технологія навчання", "збагачення мовлення третьокласників", "етнокультурознавча лексика".

In the article opinions of scientists about nature of the notion "project technology" are analyzed; project technology usage features in the work on enrichment of the 3d form pupils' speech with ethnoculture studies vocabulary are grounded.

Keywords: "project technology of education", "enrichment of the 3d form pupils' speech", "ethnoculture studies vocabulary".

В статье проанализированы мнения ученых о сущности понятия "проектная технология", обоснованы особенности использования проектной технологии в работе над обогащением речи третьеклассников этнокультуроведческой лексикой.

Ключевые слова: "проектная технология обучения", "обогащения речи третьеклассников", "этнокультуроведческая лексика".

Постановка проблеми. Глобалізація суспільства та неперервна інформаційна змінність обумовлюють введення людини в дуже складну систему соціальних відносин, потребують від неї здатності до нестандартних і швидких рішень. Саме тому навчально-виховна практика початкової школи потребує використання технологій, які б сприяли всебічному розвитку, самостійності, самореалізації особистості учня, підготовці його до життя. Важливе місце з-поміж таких технологій посідає проектна технологія.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Загальні теоретичні положення щодо технології проектів розглядаються у працях українських (К. Баханов, Н. Бондаренко, А. Касперський, М. Кірик, О. Коберник, В. Сидоренко, В. Химинець, С. Яцук) та зарубіжних (Н. Матяш, Е. Полат, Н. Пахомова, І. Чечель) науковців.

Слід зауважити, що у сучасній психолого-педагогічній літературі не існує однозначного трактування поняття "проектна технологія". В основу тлумачення цього терміна учені кладуть такі визначення: знання про майстерність (Н. Мойсеюк); систематичне і послідовне втілення на практиці попередньо спроектованого навчально-виховного процесу (М. Пентиліук); спосіб організації пізнавально-трудова діяльності учнів з метою вирішення певних навчальних проблем (С. Яцук); самостійна творча праця (Е. Васін); особистісно орієнтований метод навчання (С. Пиліюгін); форма організації навчання (О. Хуторський); спосіб досягнення дидактичної мети (В. Єгорова); педагогічна технологія, що орієнтована на інтеграцію фактичних знань (І. Чечель) тощо.

Проілюстровані визначення свідчать про багатогранність сутності поняття "проектна технологія", адже це не тільки одна із технологій навчання. Насамперед, це комплексна, інноваційна, педагогічна технологія.

Однак, аналіз досвіду організації педагогічного процесу учителями початкових класів засвідчує, що така технологія ще не має широкого впровадження у словниковій роботі початкової школи.

Мета статті – обґрунтувати особливості використання проектної технології у роботі над збагаченням мовлення третьокласників етнокультурознавчою лексикою.

Виклад основного матеріалу. Науковці по-різному трактують поняття етнокультурознавча лексика: “країнознавча лексика”, “етнолексемі”, “національно маркована лексика” (Т. Левченко), “лінгвокраїнознавчі реалії” (М. Вайсбурд), “країнознавчі реалії” (І. Вуйовіч), “лінгвокультуреми” (В. Воробійов), “специфічно українська лексика” (А. Бурячок).

Під етнокультурознавчою лексикою молодшого школяра розуміємо словниковий запас учня, що відображає національне світосприйняття українського народу і сприяє формуванню етномовленнєвих умінь і навичок на уроках у початковій школі.

У процесі ознайомлення із лексикою етнокультурознавчого змісту третьокласники набувають неоціненного досвіду, що сприяє формуванню національної самосвідомості, історичної пам’яті рідного народу.

Використання інноваційних технологій у навчанні лексики молодших школярів сприяє кращому засвоєнню, запам’ятовуванню та використанню дітьми слів у власному мовленні. Такий підхід передбачає не тільки використання інноваційних методів, прийомів та засобів словникової роботи, а і творчий, нестандартний розвиток мовної особистості дитини.

До основних понять інноваційних технологій В. Химинець відносить наступні: нестандартні уроки; індивідуальну роботу; контроль та оцінку навчальних досягнень учнів; кабінетне, групове і додаткове навчання; факультативи за вибором учнів; проблемне навчання; запрошення на уроки вчених, діячів культури тощо; науковий експеримент при вивченні нового матеріалу; застосування досягнень техніки; нові підходи до формування навчальних планів [4, с.54].

На думку О. Демченко, технологію проектної діяльності характеризують такі особливості: 1) планування діяльності дітей протягом тривалого часу; 2) організація у взаємозв’язку продуктивної і суспільно корисної діяльності дітей; 3) поєднання індивідуальної та колективної діяльності; 4) організація колективного і міжособистісного спілкування, взаємодопомоги, підтримки; 5) реалізація у процесі поєднання декількох форм роботи; 6) спрямування діяльності учнів на виготовлення практично значущого продукту; 7) створення ситуації успіху [1].

Щодо типів проектів, то у науковій літературі виокремлюють їх кілька: дослідницькі, творчі, інформаційні, ігрові, практично-орієнтовані тощо. За кількістю учасників проекти поділяють на особистісні, парні та групові. За тривалістю проведення їх розрізняють: короткодійчі (кілька уроків з програми одного предмета), середньої тривалості (від тижня до місяця), довготривалі (кілька місяців). За характером контактів проекти поділяють на внутрішні (організовані всередині однієї школи, або між школами чи класами всередині одного регіону, країни) та зовнішні (міжнародні) [3, с.152-154].

З метою збагачення мовлення третьокласників лексикою етнокультурознавчого змісту, на базі шкіл Надвірнянського району Івано-Франківської області нами було проведено експериментальне дослідження, яке охоплювало три етапи: пізнавально-збагачувальний, репродуктивно-діяльнісний та креативно-рефлексивний.

Метою першого (пізнавально-збагачувального) етапу було ознайомлення дітей із словами етнокультурознавчої лексики на уроках гуманітарного циклу. Змістовий аспект роботи передбачав ознайомлення школярів із українознавчими текстами, виокремлення з них національно позначених слів; розширення пасивного словника дітей завдяки прослуховуванню фонограм, перегляду відеороликів, читанню текстів; ознайомлення зі словником-мінімумом етнолексем.

Другий етап (репродуктивно-діяльнісний) був спрямований на збагачення мовлення учнів та введення етнокультурознавчих слів на уроках рідної мови, образотворчого мистецтва, музики, трудового навчання та навчального курсу “Я і Україна”. Змістовий аспект роботи на цьому етапі передбачав активізацію словника дітей з використанням наочності (малюнки, словник-мінімум, ілюстрації, відео- та аудіоматеріали); зустрічей з цікавими людьми: етнографами, істориками, фольклористами; екскурсій до музеїв, виставок, у природу; самостійного виконання учнями вправ на тлумачення лексичного значення етнолексем, їх класифікацію тощо.

Третій етап (креативно-рефлексивний) передбачав самостійне використання учнями етнокультурознавчих слів у власному усному та писемному мовленні на міжпредметній основі. Змістовим аспектом роботи цього етапу передбачалося виконання учнями вправ на самостійне тлумачення етнолексем; використання їх у власному усному (монологічне та діалогічне) і писемному мовленні.

Одним із ефективних способів освоєння та використання етнолексем у власному мовленні на третьому етапі було використання проектної технології.

Проектна діяльність передбачала розвиток самостійного мислення, вміння вести пошук інформації, прогнозувати, приймати нестандартні рішення. Проектні технології дозволяли організовано інтегрувати знання з різних навчальних предметів і застосовувати їх на практиці, генеруючи при цьому нові ідеї. Проекти, які ми пропонували учням - це дослідницькі роботи, які були спрямовані на пошук українознавчих текстів (загадок, пісень, легенд, казок, прислів’їв, приказок тощо), що містили етнокультурознавчі слова.

У розробці проектів ми враховували вимоги, які ставляться щодо їх впровадження - проект повинен носити дослідницький характер; розроблятися за ініціативою учнів; бути цікавим, завчасно спланованим, зорієнтованим на вирішення конкретної проблеми; мати педагогічне значення; враховувати наявні у школі ресурси, тобто бути реалістичним [2, с.294].

Учнями було розроблено такі проекти: “Етнографічна експедиція”, “Цілителі народної медицини”, “Святкування Різдва на Україні”, “Славетні українці”, “Народний календар”, “Птахи рідної місцевості”.

Послідовність виконання проектів була наступною: 1) визначення учителем теми проекту; 2) обґрунтування мети і завдань проектної діяльності; 3) формування груп проекту, розподіл ролей; 4) обирання капітанів кожної групи; 5) складання маршруту діяльності кожної групи; 6) добір учнями інформації відповідно до окресленого плану; 7) презентація отриманих результатів; 8) обговорення та оцінювання роботи учнів.

Проїлюструємо прикладом.

Тема проекту “Етнографічна експедиція”.

Мета проекту: активізувати словник учнів етнокультурознавчою лексикою, формувати вміння самостійно знаходити етнолексеми в текстах, добирати українознавчий матеріал з етнокультурознавчими словами.

Завдання: стимулювати учнів до самостійної пізнавальної пошукової українознавчої діяльності; закріпити засвоєний лексичний матеріал; стимулювати оцінно-контрольні дії учнів.

Формування груп відбувалося таким чином: учням експериментальних класів було запропоновано стати маленькими дослідниками-етнографами і відправитись у пошукову роботу – збирати етнографічний матеріал. Всі учасники були поділені на кілька груп, кожна з яких мала свою назву, відповідно до напрямку її роботи. Перша група “Піснярі” (збирали і записували українські народні пісні із українознавчими словами до пісенника); друга – “Фотографи” (збирали фото та картинки із зображенням предметів, назви яких є етнокультурознавчими); третя – “Ремісники” (виготовляли вироби декоративно-прикладного мистецтва: витинанки, вишиванки, народні іграшки, писанки); четверта – “Обрядовці” (проводили пошукову роботу на знаходження обрядів святкувань релігійних свят); п’ята – “Вірувальники” (збирали вірування та прикмети українців). Кожна група обирала свого капітана.

Після цього учні накресливали маршрут своєї діяльності, обговорюючи такі питання: “До кого я можу звернутися за інформацією?”, “Які книги мені слід прочитати?”, “На чію допомогу я можу розраховувати?”, “До кого звернутися за порадою?”.

Проект тривав упродовж двох тижнів. Учні працювали у позаурочний час, самостійно планували етапи своєї діяльності, додержуючись накресленого плану. Виконуючи пошукову діяльність, вони здійснювали контроль за відбором українознавчих текстів, що сприяло формуванню оцінно-контрольних дій.

Дотримуючись принципу міжпредметних зв’язків, робота проекту розпочиналася на уроках рідної мови і продовжувалася на інших навчальних предметах: образотворчого мистецтва (виготовлення національних емблем для кожної команди), навчального курсу “Я і Україна” (весь матеріал діти збирали у “Скриню мудрості українського народу”; спостерігали за рослинами, тваринами, перевіряли народні прикмети), трудового навчання (виготовлення скрині із картону, оздоблення витинанками, тощо). За результатами експедиції організовувались виставки фотографій, організовувався конкурс на найкращу пісню, тощо.

На презентацію проекту виділявся цілий урок. Кожна група представляла інформацію відповідно до своєї теми. Після презентації учнями обговорювалася тема проекту, а також те, як діяли діти: яка група виявилася найдружнішою, хто зібрав найбільше матеріалу. Учні мали змогу оцінити свої напрацювання, поділитись враженнями щодо роботи своїх однокласників.

Таким чином, залучення третьокласників до проектної діяльності передбачало реалізацію гуманістичного підходу до навчання, оскільки сприяло формуванню творчої мовної особистості учня.

Висновки. Особливістю проектної технології з-поміж інших технологій є те, що саме вона сприяє розвитку в школярів пізнавального інтересу до навчання, залученню їх до процесу вирішення проблем, самостійної діяльності. Використання проектної технології у навчанні лексики учнів початкової школи сприяє кращому засвоєнню, запам’ятовуванню та використанню етнокультурознавчих слів; формує особистісні риси дітей, які розвиваються у активній діяльності; сприяє активізації, уточненню та розширенню лексичного запасу; формує навички роботи з інформацією.

1. Демченко О. Проблеми використання проектної технології у навчально-виховній роботі з молодшими школярами / О. П. Демченко [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/204/84>.
2. Мойсеюк Н. Педагогіка Навчальний посібник / Н. Є. Мойсеюк. - 5-е видання, доповнене і перероблене – К., 2007. – 656 с.
3. Освітні технології : навчально-методичний посібник / за ред. О. М. Пехоти. – К. : АСК, 2002. – 255 с.
4. Химинець В. Інновації в початковій школі / В. Химинець, М. Кірик. – Тернопіль : Мандрівець, 2009. – 312 с.

Надія Кічук ,

доктор педагогічних наук, професор,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
(м. Ізмаїл)

Nadia Kitchuk,

doctor of pedagogy, professor,
Izmail State Humanities University
(Izmail)

УДК 378.147

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ПРОВЕДЕННЯ КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ З УЧНЯМИ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

SOME QUESTION OF THE FORMATION OF PREPAREDNESS OF FUTURE TEACHERS OF THE LOCAL HISTORY STUDIES FOR ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS

У статті розглянуто питання, які стосуються підготовки студентів до проведення краєзнавчої роботи: основні дефініції дослідження, проблеми і шляхи їх усунення: дослідження праць науковців, визначення основних дефініцій і їх зміст, шляхи вивчення проблеми.

Ключові слова: майбутні вчителі початкової школи, краєзнавча робота, дефініції, патріотизм, міська і сільська школа, вивчення рідного краю.

The questions related to preparing students for the work of local history: the basic definition of research problems and workarounds: a study of the works of scholars, identifying key definitions and their meaning, by studying the problem.

Keywords: future primary school teachers, regional job definition, patriotism, urban and rural schools, the study of their native land.

В статье рассмотрены вопросы, касающиеся подготовки студентов к проведению краеведческой работы: основные дефиниции исследования, проблемы и пути их устранения: исследования трудов ученых, определение основных дефиниций и их содержание, пути изучения проблемы.

Ключевые слова: будущие учителя начальной школы, краеведческая работа, дефиниции, патриотизм, городская и сельская школа, изучение родного края.

Постановка проблеми. Любов до рідного краю, своєї батьківщини закладається в дитячих душах змалечку. Значна роль у цьому належить учителям початкових класів, адже вони покликані ознайомити учнів із природними і економічними особливостями рідного краю, його історичним пам'ятками. Ось чому проблема готовності майбутнього вчителя початкових класів до професійної підготовки і краєзнавчої роботи набуває актуальності.

Для цього необхідно залучати до роботи передові технології, сучасні засоби навчання. А цьому потрібно навчити майбутніх учителів початкової школи ще під час навчання у вищому навчальному закладі.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Про роль краєзнавчої роботи і участь у ній вчителів початкової школи вказують наукові дослідження [1] вчених, урядові та відомчі правові і нормативні документи («Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті», Закон України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Державний стандарт початкової загальної освіти», національна програма економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава»). Таким чином забезпечується початкові знання про рідну землю, Україну, своє місто, село. Важливу роль у цьому процесі відіграє екологічна культура, яка сприяє фізичному оздоровленню, профілактиці захворювань, орієнтації до здорового способу життя. Все це забезпечує турботу про рідний край, оточуючих людей, що і є основою краєзнавства. Багатою є тільки та держава, яка дбає за здоров'я своєї нації. Поведінка людей багато в чому визначається інтересом до наукового пізнання, ініціативності, цілеспрямованості, дисциплінованості, наполегливості, самостійності, працелюбства, бережливості тощо, якими визначається поведінка і діяльність особистості по відношенню до довкілля рідного краю, його історії; формування інтелекту особистості майбутнього вчителя шляхом розвитку його якостей: уваги і пам'яті, спостережливості і пошукової активності, творчої уваги і фантазії, логіки і інтуїції, пошуку шляхів їх вирішення; дотримання наступності у краєзнавчій роботі та професійній діяльності загалом [9].

Проблему краєзнавства розглядали у своїх дослідженнях багато науковців. Проблеми навчання та виховання студентів засобами краєзнавства висвітлено в дослідженнях В. Бенедюк, М. Костриці, О. Кошолал, Н. Лисенко, В. Обозного, В. Романько, М. Солов'я та інших. Тому модернізація системи підготовки майбутніх учителів до

краєзнавчої роботи має суттєве значення. На цій підставі **метою статті** обрали визначити основні теоретичні основи проблеми підготовки майбутніх учителів початкової школи до краєзнавчої роботи.

Виклад основного матеріалу. Велика увага до цієї проблеми пояснюється тим, що введення в систему вищої професійної освіти підготовки до краєзнавчої роботи дозволяє розширити можливості для різностороннього розвитку особистості майбутнього учителя, що відповідає глобальній меті сучасної школи розвитку, яка полягає в тому, щоб «надати кожному індивіду проблемну область і сферу діяльності, необхідну для розвитку його ініціативи і формування його самостійної думки» [2, с. 47]. Розглянемо деякі дефініції які стосуються цієї проблеми. Визначення їх змісту буде сприяти кращому розумінню завдань підготовки майбутніх учителів до краєзнавчої роботи, у тому числі і в початковій школі.

У дисертаційних дослідженнях О.В.Бондаренка, О.Ф.Кошолоп, Г.О.Лисачарової, В.В.Обозного, С.М.Танани та інших дослідників розглянуто питання про систему професійної підготовки вчителя до краєзнавчої роботи, про шляхи організації підготовки до краєзнавчої роботи майбутніх учителів з учнями початкових класів, про підготовку учителів географії до краєзнавчої роботи в умовах великого міста. Цінність цих досліджень полягає в тому, що за їх результатами можна визначити можливе поле діяльності для інших дослідників, покращити процес підготовки майбутніх учителів початкової школи до професійної діяльності.

Основи вітчизняної теорії краєзнавства були закладені К. Ушинським. Він визначив краєзнавство як педагогічне поняття, виділивши в ньому суспільно-економічний, освітньо-виховний і методичний аспекти. На особливу увагу заслуговують поради науковця розвивати в молоді «інстинкт місцевості», тобто розуміння взаємозумовленості природних процесів, уміння бачити місцевість з усіма особливостями її природи, історії, життя населення, господарського розвитку. «У кожному районі сконцентровано чимало відомостей – історичних, географічних, етнографічних, статистичних та ін. Учитель повинен вміло використовувати їх у навчальному процесі, закладаючи надійні основи моральних почуттів, гуманізму, милосердя» [11, с. 9].

Визначальним є поняття «краєзнавство». В Українському педагогічному словнику С. Гончаренка термін краєзнавства тлумачиться, як освітньо-виховна робота, яка полягає у всебічному вивченні на уроках і в позанавчальній роботі частини країни (області, району, міста тощо). [6]. Основні завдання краєзнавства науковець вбачає у вивченні природи, населення, господарства, історії та культури рідного краю з пізнавальною, науковою, виховною, практичною метою.

За визначенням Л. Чеховської, краєзнавство – це вивчення порівняно невеликої території (інколи цілої області, краю) місцевими силами з метою складання її всебічної характеристики (географічної, біологічної, історичної та ін.) і є тим стрижнем, який забезпечує зв'язок виховання і навчання української молоді з суспільним життям [3].

Науковці Я. Жупанський та В. Круль пропонують загальне краєзнавство поділяти на географічне, історичне, соціальне [10]. За баченням П. Тронько: історичне, етнографічне, літературне, географічне, мистецьке [8]. Кожний із видів краєзнавства має свої особливості і завдання. Історичне краєзнавство вивчає історію окремо взятої місцевості. Етнографічне краєзнавство досліджує народну матеріальну й духовну культуру. Літературне краєзнавство вивчає літературний процес рідного краю, досліджує життя видатних земляків-письменників і поетів та ін. Географічне краєзнавство досліджує рідний край, керуючись основами географічних знань [7]. Але відділити один вид краєзнавства від іншого практично неможливо, оскільки вони тісно пов'язані між собою і можуть бути досконало вивчені тільки у їх взаємозв'язку.

Головними завданнями підготовки майбутніх учителів до краєзнавчої роботи є реалізація державної політики в галузі освіти засобами краєзнавства, туризму, спорту та екскурсій, створення умов для задоволення потреб учнів в організації їхнього оздоровлення, змістовного дозвілля і відпочинку, надання методичної та практичної допомоги навчальним закладам із питань впровадження форм і методів краєзнавчої роботи в практику навчально-виховної роботи [12]. Важливого значення ми надаємо мотивації навчального процесу, а саме мотивації щодо готовності майбутніх учителів початкової школи до оволодіння уміннями краєзнавчої роботи. Сформуванню у майбутніх учителів мотивацію до використання організаційних форм краєзнавчої роботи в майбутній педагогічній діяльності за рахунок усвідомлення гуманістичної, особистісно-орієнтованої, соціально-педагогічної та психологічної самоцінності краєзнавства в процесі соціалізації особи: сформуванню, закріпленню і розширенню теоретичні знання по основах краєзнавчої роботи з учнями початкової школи; розвинути уміння і навички самостійного здійснення основних організаційних форм краєзнавчої роботи з учнями початкової школи; а також уміння та навички науково-дослідної роботи. [4].

Тому велика увага приділяється формуванню готовності майбутніх учителів початкової школи до краєзнавчої роботи. Під підготовкою до краєзнавчої роботи слід розуміти динамічний процес, кінцевою метою якого є формування готовності до краєзнавчої роботи [9].

У літературних джерелах подається різниця між підготовкою і готовністю. Науковець Т. Міщенко під підготовкою майбутніх учителів до краєзнавчої роботи розуміє таку єдність змісту, форм і методів, яка забезпечує найбільш економічний і доцільний шлях досягнення поставленої мети, спираючись на наступні дидактичні принципи: керівна роль діяльності у становленні фахівця, забезпечення єдності мотиваційного, операційного і когнітивного компонентів готовності, єдність теоретичної і практичної підготовки, послідовність, наступність, неперервність переходу від нижчого до вищого ступеня викладання і навчання [5]. Вміння

майбутніми вчителями організовувати краєзнавчу роботу сприяє вихованню у дітей стійкого інтересу до подій і явищ суспільного життя рідного краю та процесу їх пізнання, закладає основи самоідентифікації особистості та її реалізації у сучасному суспільстві, виховує у молоді духовні та моральні ціннісні орієнтації, формує почуття особистої та національної гідності.

С. Литвиненко зазначає, що «підготовка виступає засобом формування готовності до діяльності, а готовність є результатом і показником якості підготовки, що реалізується й перевіряється в діяльності» [13, с. 158]. Тому під підготовкою до краєзнавчої роботи слід розуміти динамічний процес, кінцевою метою якого є формування готовності до краєзнавчої роботи [14].

Тому кожний навчальний процес починається з підготовки майбутніх фахівців, а закінчується їх готовністю до професійної діяльності.

Нині введено відносно нове поняття «компетентність», яка визначається як сукупність знань, умінь, навичок і досвіду фахівця [15]. І чим краще сформована компетентність, тим більш кваліфікованим є фахівець, а відповідно більш бажаний на будь-якому виробництві.

Висновки. Тобто, готовність до проведення краєзнавчої роботи стосується не тільки вчителів початкової школи, але й вчителів середньої школи, які навчають природничо-математичним дисциплінам. Ось така міждисциплінарність підготовки до краєзнавчої роботи є запорукою готовності вчителя до цієї форми роботи. І не має значення, де проходить така підготовка: в сільській чи міській школі. Завдання практично однакові – виховати любов до рідного краю, до Батьківщини. І в цьому полягає значення готовності вчителя до проведення краєзнавчої роботи.

1. Аширов Д. А. Трудовая мотивация : [учеб. пособие] / Д. А. Аширов. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. – 448 с.
2. Балл М. І. Англо-український словник : в 2-х / М. І. Балл. – Київ: "Освіта", 1996. – Т.1. – 752 с.
3. Барков А. С. Вопросы географии / А. С. Барков. – СПб. ; М. : Географгиз, 1957. – № 40. – 43 с.
4. Безрукова В. С. Основные категории теории воспитания и их функции в развитии педагогической науки : дис. ... д-ра пед. наук / В. С. Безрукова. – Казань, 1983. – 404 с.
5. Бенедюк В. В. Організація краєзнавчої роботи учнів у процесі вивчення фізичної географії основної школи (V-IX класи) : автореф. дис. ... кандидата педагогічних наук : 13.00.02 / Валентина Володимирівна Бенедюк ; Інститут педагогіки АПН України. – Київ, 1999. – 24 с.
6. Берталанти К. Л. фон. История и статус общей теории систем / К. Л. фон Берталанти // Системные исследования : [ежегодник]. – М., 1973.
7. Бондаренко Т. В. Значення та перспективи педагогічного краєзнавства у підготовці спеціалістів педагогічного вузу / Т. В. Бондаренко // Соціум. Наука. Культура : [матеріали шостої Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції 20–22 листопада 2009 р. «Сучасність, наука, час. Взаємодія та взаємовплив»]. – К. : ТК МЕГАНОМ, 2009. – Ч. I. – С. 22–23.
8. Бондаренко О. В. Модернізація краєзнавчої підготовки майбутніх учителів географії [Електронний ресурс] / О. В. Бондаренко. – Режим доступу: http://kdpu.edu.ua/download/library/Science/conf/zmist05_2012_15.pdf.
9. Брижак Н. Ю. Аналіз Державного стандарту початкової загальної освіти України щодо реалізації краєзнавчої роботи з учнями початкової школи / Н. Ю. Брижак // Матеріали IX міжнародної науково-практичної конференції «Майбутні дослідження – 2013», 17–25 лютого 2013р. Серія : Педагогічні науки. – Софія, 2013. – Т. 14. – С. 64–66.
10. Брижак Н. Ю. Компетентнісний підхід до підготовки майбутніх вчителів географії / Н. Ю. Брижак // Науковий вісник Чернівецького нац. університету. Серія : Педагогіка та психологія. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – Вип. 589. – С. 22–26.
11. Брижак Н. Ю. Особливості підготовки майбутніх вчителів географії до краєзнавчо-туристичної діяльності / Н. Ю. Брижак // Матеріали VIII міжнародної науково-практичної конференції «Дні науки – 2012», 27 березня – 05 квітня 2012р. Серія : Педагогіка. – Прага, 2012. – Т.34. – С. 42–44.
12. Брижак Н. Ю. Теоретичні основи підготовки майбутніх вчителів до краєзнавчо-туристичної діяльності / Н. Ю. Брижак // Тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції «Дошкільна і початкова освіта: досягнення, проблеми, перспективи», 22–23 листопада 2012 р. – Мукачево : МДУ, 2012. – С. 25–27.
13. Леонтьев Д. А. От социальных ценностей к личностным: социогенез и феноменология ценностной регуляции деятельности / Д. А. Леонтьев // Вестник Моск. ун-та. – 1996. – Сер. 14 : Психология. – № 4. – С. 35–44.
14. Стяглик Н. І. Нетрадиційні форми навчання та їх вплив на якість навчального процесу в школі : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Н. І. Стяглик. – Харків, 1994 – 23 с.
15. Хуторской А. В. Технология проектирования ключевых и предметных компетенций [Электронный ресурс] / А. В. Хуторской // Интернет-журнал «Эйдос». – 2005. – 12 декабря – Режим доступа: <http://www.eidos.ru/journal/2005/1212.htm>.

Софія Томенчук ,

Івано-Франківський державний коледж
технологій та бізнесу, директор
(м. Івано-Франківськ)

Sofia Tomenchuk,

Director of Ivano-Frankivsk State
College of Technology and Business
(Ivano-Frankivsk)

УДК 371.124:5

МОДЕЛЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧИТЕЛІВ ПРИРОДНИЧО-МАТЕМАТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН У СИСТЕМІ МЕТОДИЧНОЇ РОБОТИ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ

MODELS OF THE IMPLEMENTATION OF DEVELOPMENT OF CREATIVE ABILITIES OF TEACHERS OF NATURAL SCIENCES AND MATHEMATICS IN THE SYSTEM OF METHODOICAL WORK OF SECONDARY SCHOOL

У статті розглядаються питання про розробку і реалізацію авторської моделі розвитку креативних здібностей учителів. Визначено складові моделі, серед яких основними є педагогічні умови, компоненти, критерії і показники розвитку креативних здібностей.

Ключові слова: вчителі природничо-математичних дисциплін, розвиток, креативні здібності, шляхи їх розвитку.

This paper deals with the development and implementation of the author's model of creative abilities of teachers. The composition of the model, among which are the pedagogical conditions, components, criteria and indicators of creative ability.

Keywords: teacher of natural sciences and mathematics, development, creative skills, ways of development.

В статтю розглядаються питання про розробку і реалізацію авторської моделі розвитку креативних здібностей учителів. Визначено складові моделі, серед яких основними є педагогічні умови, компоненти, критерії і показники розвитку креативних здібностей.

Ключевые слова: учителя естественно-математических дисциплин, развитие, креативные способности, пути их развития.

Постановка проблеми. Процес моделювання завжди вважався одним із шляхів підвищення ефективності навчального процесу. Ефект посилювався додатковими складниками, які характеризували досліджуваний процес.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Наукові дослідження процесу моделювання в різних галузях освіти почали використовувати ще з 60-х років ХХ століття. У педагогічній науці моделювання може використовуватися по-різному, залежно від мети і завдань дослідження. Модель може виконувати різноманітні функції: прикладні, демонстративні, організаційні (план-модель), дослідницькі (використовується як інструмент пізнання). У деяких випадках модель є з'єднувальною ланкою між теорією та практикою, основою для практичної перевірки власних припущень, інтерпретації знань (С. Архангельський, В. Афанасьєва, О. Капченко, Н. Кузьміна, В. Штофф та інші).

В. Штофф вважає [11], що модель подана уявно або як матеріально реалізована система, що відображає чи відтворює об'єкт дослідження й здатна замінити його так, що її вивчення дає нову інформацію про об'єкт. На думку О. Керницького [6], моделювання – це розроблення цілей (визначення загальної ідеї) створення педагогічних систем, процесів або ситуацій та основних шляхів їх досягнення. Отже, моделювання – це подальша розробка конкретного проекту й доведення його до рівня практичного використання.

Тому ми **метою статті** обрали розробку і впровадження моделі розвитку креативних здібностей учителів у системі методичної роботи в школі. Вибір методичної системи обумовлений тим, що в школі ефективність навчального процесу залежить від ефективності впровадження сучасних методик навчання учнів, від чого залежить якість підготовки випускників.

Виклад основного матеріалу. Практична реалізація авторської моделі полягає в поетапному формуванні готовності тих, кого навчають, до професійної діяльності. За твердженням В. Лозової, «це формування фахової компетентності, що має інтегративну природу, тому що її джерелом є різні сфери професійної підготовки, що вимагає побудови збалансованого, якісного, гнучкого планомірного, систематичного та інтегрованого навчального процесу» [7, с.3]. Це потребує створення єдиної основи для визначення сутності побудови всього етапу професійного становлення. Єдина, цілісна модель дозволить більш чітко визначити етапи підготовки,

конкретизувати цілі, задачі й напрями подальшого розвитку та інтеграції та дасть можливість виявити умови й дієві механізми педагогічного впливу.

Г.Суходольський відмічав, що «...поняття моделювання – це процес створення ієрархії моделей, у якій деяка реально існуюча система моделюється в різних аспектах і різними засобами» [10, с. 120]. Ми погоджуємось із визначенням В. Штоффа, що модель є уявною або матеріальною системою, яка відображає об'єкт дослідження та здатна замінити його. Наші дослідження показали, що розроблена модель дозволяє: чітко визначати компоненти, які створюють єдину систему, схематично розглянути зв'язки між компонентами, порівнювати їх всередині змодельованого об'єкта із зв'язками всередині моделі та генерувати ідеї, ставити умови до об'єкта дослідження [9].

Застосування інтеграційних методів під час формування моделі розвитку креативних здібностей учителів природничо-математичних дисциплін, дозволило об'єднати емпіричне й теоретичне в єдиний комплекс, організувати педагогічний експеримент.

Дотримуючись точки зору П. Вишневського [5] щодо трактування поняття "модель", під моделлю ми розуміємо схематичне зображення структурних елементів розвитку пізнавальної активності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі вивчення фахових дисциплін та опис існуючих зв'язків між ними.

Основу розробки педагогічних моделей складає проектування високоефективної навчальної діяльності особистості. У загальному вигляді вона включає:

- опис очікуваного результату навчання (ступінь опанування понять, способів діяльності, особливостей інтелектуального розвитку тощо);
- характеристику психічних процесів (логічних, емоційних, творчих тощо), які необхідно актуалізувати для досягнення поставлених освітніх цілей;
- обґрунтування змісту діяльності, яка стимулює психічні процеси;
- конструювання ситуацій спілкування, що сприяють формуванню пізнавального і практичного досвіду;
- подання навчального матеріалу у вигляді системи завдань і дидактичних процедур їх засвоєння (організація індивідуальної і колективної навчальної діяльності);
- виявлення логіки навчального предмета, перенесення засвоєного в нові освітні ситуації;
- розробку процедур контролю, вимірювання, діагностики якості засвоєння матеріалу (ступеня індивідуального розвитку учня, способів його корекції) [4].

За баченням Н.Новіка [8], під моделюванням слід розуміти метод опосередкованого практичного або теоретичного оперування об'єктом, при якому використовується допоміжний, проміжний або природний "квазіоб'єкт" (модель), який знаходиться у деякій об'єктивній відповідності з об'єктом, який пізнається, що здатний замінити його у певних відношеннях і давати при його дослідженні в кінцевому результаті інформацію про самий модельований об'єкт.

До розробки педагогічних моделей навчання науковці висувають специфічні вимоги: -Концептуальність (модель повинна спиратись на наукову концепцію): -- системність: Модель повинна мати всі ознаки системи;

- керованість: передбачає можливість керування, поетапної діагностики навчального процесу;
- ефективність: модель повинна бути оптимальною за параметрами;
- відтворювальність: передбачає можливість переносу моделі для застосування іншими навчальними закладами [2].

В.Безрукова, узагальнюючи досвід моделювання та його адаптацію до педагогічного процесу, виокремлює такі загальні принципи:

- принцип людського пріоритету;
- принцип саморозвитку моделюючих систем [3].

Використовуючи такі специфічні принципи, ми розробляли модель за такими етапами:

1. Підготовка і опрацювання літературних джерел:

- аналіз об'єкта моделювання та вибір типу моделі;
- теоретичне обґрунтування моделі;
- дидактичне та матеріально-технічне забезпечення процесу використання моделі;
- матеріально-технічне забезпечення процесу.

2. Розробка моделі:

- вибір системотвірного фактора;
- установлення зв'язків і залежностей між компонентами;
- опис моделі.

3. Перевірка якості моделі:

- теоретичне обґрунтування експерименту;
- експертна оцінка;
- корегування;
- ухвалення рішення про використання.

Визначені та реалізовані організаційно-педагогічні умови були спрямовані на підвищення ефективності розвитку креативних здібностей учителів проти умов традиційного навчання [1, с. 2]. Авторська модель розвитку креативних здібностей вчителів відображена на рис. 1.

Рис. 1. Модель забезпечення розвитку креативних здібностей учителів

Висновки. У моделі відображено поєднання і взаємозв'язок таких її складових, як мета професійної підготовки майбутніх економістів-міжнародників засобами інтерактивних технологій, наукові підходи та принципи, на основі яких відбиралися засоби інтерактивних технологій для проведення експериментального дослідження і які комплексно впливали на визначення і реалізацію педагогічних умов навчання студентів; критерії, компоненти, показники та рівні готовності студентів до професійної діяльності, що відображається у результаті проведеного експериментального дослідження – сформованій готовності майбутніх економістів-міжнародників до фахової роботи у зовнішньоекономічній сфері. Метою реалізації розробленої моделі визначено забезпечення формування готовності майбутніх економістів-міжнародників до професійної діяльності

1. Афанасьєва Н. А. Моделирование как метод исследования социальных систем / Афанасьєва Н. А. - Системные исследования: Ежегодник. - 1982. - № 8. - С. 26-46.
2. Безрукова В. С. Педагогика. Проективная педагогіка : [учебник для индустриально-педагог. техникумов и для студентов инженерно-педагогических специальностей] / В. С. Безрукова. – Екатеринбург : Деловая книга, 1999. – 344 с.
3. Браже Т. Г. Основные принципы совершенствования профессиональной квалификации учителей в ИИУ / Т. Г. Браже // Совершенствование профессиональных знаний и умений учителя в процессе повышения его квалификации : сб. научн. трудов. – М. : АПН СССР, 1982. – С.18–33.
4. Брижатиє Є.І. Моделивання процесу підготовки майбутніх офіцерів інженерних військ в системі безперервної підготовки / Є.І.Брижатиє // Вісник національного університету оборони України: збір. наук. праць. 2013.-№1(32).-С.26-31.
5. Вишневецький П.Р. Вдосконалення самостійної роботи курсантів як умова підвищення ефективності педагогічного управління навчальним процесом у вищому військовому навчальному закладі НАДПСУ // Збірник наукових праць №32, ч. II. – Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2004. – С. 100-103.
6. Керницький О. М. Методика формування психологічної готовності курсантів-льотчиків до льотної діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Керницький Олександр Михайлович. – Харків : 2004. – 225 с.
7. Лозова В. І. Формування педагогічної компетентності викладачів вищих навчальних закладів / В. І. Лозова // Педагогічна підготовка викладачів вищих навчальних закладів : матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. – Харків : ОВС, 2002 – С. 3–8.
8. Новик Н. Б. Наглядність і моделі в теорії елементарних частиць / Н. Б. Новик // Філософські проблеми фізики елементарних частиць : сб. стат. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – 306 с.
9. Семенова А. В. Парадигмальне моделювання у професійній підготовці майбутніх учителів : монографія / А.В. Семенова. – Одеса : Юридична література, 2009. – 504 с.
10. Суходольський Г.В. Структурно-алгоритмічний аналіз і синтез діяльності / Суходольський Г.В. - Л.: ЛГУ, 1976. С. 120.
11. Штофф В.А. Моделирование и философия. /Штофф В.А.- Л.: Наука, 1966. – 301 с.

Інна Червінська,

кандидат педагогічних наук, доцент,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м.Івано-Франківськ)

Inna Chervinska,

Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor, Vasyl Stefanyk
Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

УДК 371.123 +37.013.73

СОЦІОКУЛЬТУРНА ДЕТЕРМІНАЦІЯ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ЦІННОСТЕЙ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

SOCIOCULTURAL DETERMINATION PROFESSIONAL AND PEDAGOGICAL VALUES OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS

У статті описана соціокультурна детермінація професійно-педагогічних цінностей у майбутніх учителів початкових класів. Автор розкриває основні цінності професійної діяльності педагога, вказує на роль, яку відіграють професійні цінності у формуванні особистості педагога.

Ключові слова: цінності, професійно-педагогічні цінності, ціннісні орієнтації, професійна діяльність, шляхи формування.

This article describes the spending ways of formation of professional and pedagogical value of future primary school teachers. The author reveals the core values of professional activity teacher points to the role played by the professional values in shaping personality teacher.

Keywords: values, vocational, educational, professional, activities, ways of forming.

В статті описано соціокультурною детермінацію професійно-педагогічних цінностей у майбутніх учителів початкових класів. Автор розкриває основні цінності професійної діяльності педагога, вказує на роль, яку відіграють професійні цінності у формуванні особистості педагога.

Ключевые слова: ценности, профессионально-педагогические ценности, ценностные ориентации, профессиональная деятельность, пути формирования.

Актуальність дослідження. Посилення аксіологічних основ освітнього процесу викликає необхідність перегляду цілей, змісту, технологій професійної підготовки вчителя з урахуванням нових ціннісних орієнтацій, що диктуються сучасним етапом розвитку людства. Це визначає актуальність пошуку шляхів інтеграції змісту і форм педагогічної освіти, завдяки яким забезпечуватиметься формування професійно-педагогічних цінностей студентів – майбутніх учителів початкових класів.

Аналіз наукових праць, присвячених розв'язанню проблеми. Аналіз наявної філософської, психолого-педагогічної, соціологічної літератури показує, що в останні роки помітно посилилася увага дослідників до проблеми цінностей педагогічної професії. Проблема дослідження професійно-педагогічних цінностей визначається насамперед реальними потребами суспільства, гуманізацією педагогічної освіти, підвищенням якості навчання і виховання. Фундаментальні проблеми теорії професійної освіти висвітлено у працях С.І. Архангельського, А.М. Алексюка, М.С. Грищенко, С.У. Гончаренка, І.А. Зязюна, О.В. Киричука, Н.В. Кічук, В.А. Ликової, В.Ф. Паламарчук, О.М. Пехоти, Н.Г. Ничкало, О.Я. Савченко, Л.О. Хомич, М.Д. Ярмаченка та ін. Питанням аксіологічної проблематики присвячено праці С.Ф. Анісімова, І.Д. Беха, В.О. Василенка, Б.І. Додонова, А.Г. Здравомислова, Д.О. Леонтьєва, В.Б. Ольшанського та ін.

Постановка завдання, цілі статті. Розкрити сутність соціокультурної детермінації професійно-педагогічних цінностей у майбутніх учителів початкових класів.

Виклад основного матеріалу. Проблема соціокультурної детермінації професійної діяльності педагога пов'язана із осмисленням культурних процесів, освіти й виховання, підготовки кадрів із науково обґрунтованим розумінням взаємозв'язку культури та економіки, культури та педагогіки, культури та психології. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується суперечливістю дій усіх соціальних інституцій, що в комплексі складають організаційну основу його культури. А рівень розвитку культури суспільства безпосередньо впливає на життєдіяльність окремого індивіда, формування його життєвих планів та цінностей. Однак необхідно мати на увазі й зворотний вплив педагогічної культури особистості на соціально-економічний розвиток, характер суспільного виробництва. Дотримання цієї ідеї у формуванні професійно-педагогічних цінностей майбутнього педагога пояснює вплив соціокультурної ситуації в суспільстві на цілі, зміст, форми підготовки науково-педагогічних кадрів.

Історико-педагогічний аналіз проблеми досить переконливо доводить, як у різні періоди змінювалися цілі, функції, зміст вищої освіти, а разом із цим змінювався і характер науково-педагогічної діяльності: від прямого відтворення досліджуваного матеріалу (читання книг в аудиторії) до проблемно-пошукової побудови навчального матеріалу, від використання елементарних навчальних засобів до програмованого і комп'ютерного навчання. Соціокультурна детермінація – це вплив суспільства на що-небудь (соціальні і практичні потреби, культурні та етнічні традиції, морально-етичні принципи, ідеолого-політичні установки). Такий підхід дозволяє розглядати вплив соціокультурних детермінант через соціальну активність, соціальну інтеграцію, саморегуляцію, активацію і дієвість соціальних суб'єктів, а також вимірювати інтенсивність прояву соціокультурних орієнтацій через рівень залучення педагогів до прийняття рішень, активацію засобів впливу громадськості на прийняття рішень.

В умовах сучасної освітньої парадигми формування цілісної особистості фахівця необхідно посилити увагу до формування цінностей професійної діяльності, під якими розуміються ті її особливості, які дозволяють учителю задовольняти свої матеріальні й духовні потреби і слугують орієнтиром для його соціальної та професійної активності, спрямованої на досягнення суспільно значущих гуманістичних цілей.

Професійна підготовка майбутнього фахівця повинна бути спрямована не тільки на засвоєння ним знань, умінь, навичок і форм поведінки, але й на формування певної структури професійно-педагогічних цінностей. При цьому важливим є процес навчання, під час якого майбутні фахівці вчаться оволодівати системним баченням педагогічної діяльності, сприймати педагогічні події як компоненти єдиної системної діяльності. Це визначає актуальність пошуку шляхів інтеграції змісту і форм педагогічної освіти, завдяки яким забезпечуватиметься формування професійно-педагогічних цінностей студентів – майбутніх учителів початкових класів. За таких умов цінності виступають своєрідним орієнтиром діяльності та поведінки людини. А основною метою професійної підготовки вчителя – стає формування професійно-педагогічної спрямованості студента та його готовності до педагогічної діяльності в сучасній загальноосвітній школі. Результатом підготовки має бути чітке усвідомлення майбутнього педагога сутності своєї професії як діяльності, спрямованої на всебічний розвиток кожного учня.

Зміна ціннісних орієнтацій освіти викликає зростання потреб суспільства в мислячих, думаючих, творчих педагогах. Оскільки безпосередня діяльність учителя – це «складний за своїм психологічним змістом процес, що вимагає від людини розвиненого педагогічного мислення, розуміння творчого характеру педагогічної праці, міцних і стійких інтересів, знання законів дитинства, теорії та практики організації навчально-виховного процесу, входження в педагогічну діяльність, основу якої становлять особистісні якості вчителя» [5].

Професійні цінності є важливим моментом у підготовці й фаховому становленні майбутнього вчителя. Багатогранність цінностей у структурі особистості дає змогу досліджувати їх у контексті багатьох феноменів: світогляд, мислення тощо. Процес оволодіння особистістю професійно-педагогічними цінностями проходить ряд послідовних етапів: орієнтація в педагогічній дійсності і набуття професійних знань, умінь, навичок; використання набутих знань на практиці; створення власної системи професійно-педагогічних цінностей.

Таким чином, цінності педагогічної діяльності – це ті особливості, які дозволяють задовольнити педагогові свої потреби і слугують орієнтиром для його соціальної активності, спрямованої на досягнення поставленої мети. Цінності найтіснішим чином пов'язані зі становленням особистості, вказує Є.С. Кузьмін. Суб'єктивно цінність є установкою, відношенням особистості, а об'єктивно – вона відображає її спрямованість. Поняття «професійні цінності» є більш широким. Під професійними цінностями розуміються предмети, явища та їх властивості, необхідні суспільству і особистості в якості засобів задоволення особистих і соціальних потреб. Вони формуються у процесі освоєння особистістю соціального досвіду і відображаються в її цілях, переконаннях, ідеалах і інтересах [6]. Професійні цінності – це ті орієнтири, на основі яких людина вибирає, освоює і виконує свою професійну діяльність. Це також засоби, що забезпечують особистісний соціально значущий результат будь-якої професійної діяльності.

Педагогічні цінності – це внутрішній емоційно освоєний регулятор діяльності, що визначає ставлення до навколишнього світу, до самого себе та моделює зміст і характер професійної діяльності. Наявність професійних цінностей забезпечує сумлінне ставлення до майбутньої професійної діяльності, спонукає людину до пошуку творчості, удосконалює у свідомості студента умовну модель майбутньої фахової діяльності, яка слугуватиме орієнтиром у професійному саморозвитку. У зв'язку з цим, сьогодні важливо у процесі підготовки майбутніх учителів не тільки накопичення певного змісту навчального матеріалу з різних галузей знань, а створення умов для перетворення їх свідомості, світогляду, оволодіння ними новими способами діяльності, вибудовування іншої системи ціннісних орієнтацій.

Наявність професійних цінностей у студентів забезпечує сумлінне ставлення до майбутньої професійної діяльності, спонукає до творчого пошуку, формує у свідомості умовну модель майбутньої фахової діяльності, яка слугуватиме орієнтиром у професійному саморозвитку.

Процес формування педагогічних цінностей вчителя початкових класів виступає важливим соціально-етичним і духовним потенціалом, реалізація якого має стратегічне значення для його сталого функціонування і розвитку в умовах здійснення національних проєктів у сфері освіти, що реалізуються відповідно до європейських інтеграційних процесів.

Цінності виступають основою для побудови певного навколишнього світу людини, оскільки та чи інша цінність може в певний період стати загальною умовою якогось виду людської діяльності, життєвим орієнтиром, згідно з яким структурується реальність. Відповідно, процес навчання студентів у навчальному закладі повинен бути спрямований не лише на формування професійної компетентності фахівця, але й на розвиток його професійно-педагогічних цінностей.

Сформовані професійні цінності стають основою гуманістичної позиції особистості педагога, визначають характер побудови взаємовідносин між суб'єктами освітнього процесу. Нерозуміння і несформованість

професійних цінностей у педагога свідчать про відсутність або певні обмеження у життєвому, соціальному і професійному досвіді, та про неготовність продуктивно і творчо здійснювати педагогічну діяльність.

Педагогічні цінності формуються історично в ході розвитку суспільства, освіти і фіксуються в педагогічній науці як форма суспільної свідомості у вигляді специфічних умов, зразків та норм поведінки. Проте відповідно до змін потреб соціокультурного середовища, школи, розвитку особистості – змінюються, переосмислюються й педагогічні цінності.

Однак професійні цінності не залишаються незмінними, раз і назавжди впорядкованими. У процесі свого розвитку професійні цінності трансформуються в залежності від історичної епохи: багато цінностей зникають, втрачаючи свою актуальність, виникають нові цінності, змінюється їх ієрархія. На сьогоднішній день структура професійних цінностей вчителя зазнає значних змін. Це обумовлено змінами, які відбуваються в суспільстві: демократичними перетвореннями, новим соціокультурним замовленням, інформатизацією і гуманізацією сучасної освіти. У процесі професійного становлення, цінності перевіряються, доповнюються, набувають дедалі особистісного значення, а сама особистість ідентифікує себе як представника цієї професії [5].

Особливим у формуванні професійно-педагогічних цінностей є період, що пов'язаний з навчальною діяльністю у ВНЗ. У цей час відбувається формування адекватної професійної самооцінки та рівня домагань – перехід до нового етапу пізнавального й особистого розвитку, з'являються значущі соціальні мотиви, прагнення. Особливістю цього етапу є окреслення кола особистісних цінностей, а також їх емоційне переживання усвідомлення та закріплення в діяльності. Сучасна практика доводить, що відсутність уявлень про подальші перспективи майбутньої професії знижує активність особистості, уповільнює процес формування професійно-педагогічних цінностей, робить особистість дезорієнтованою у своїй діяльності.

Отже, формування професійно-педагогічних цінностей – процес багатограний та складний, що досягається бажаннями, потребами, інтересами професійного характеру. Педагогічні цінності є своєрідним орієнтиром і стимулом соціальної та професійної активності педагога, вони гуманістичні за природою і сутністю, оскільки зосереджують у собі широкий спектр усіх духовних цінностей суспільства.

Професійні цінності відіграють важливу роль і у формуванні особистості професіонала, виступають в якості регулятора поведінки людини, виражають спрямованість її інтересів і потреб, визначають притаманні їй установки і мотивацію у сфері професійної діяльності. Пізнання сучасних соціально-економічних і політичних процесів неможливе без всебічного дослідження цінностей суспільства в цілому, їх історичного аналізу, оскільки педагогічні цінності вчителя і його професіоналізм виконують ключову роль у соціальному відтворенні нових поколінь, становленні їх ціннісних орієнтацій. Багатогранність цінностей у структурі особистості дає змогу досліджувати їх у контексті багатьох феноменів: світогляд, мислення тощо. Процес оволодіння особистістю професійно-педагогічними цінностями проходить ряд послідовних етапів: орієнтація в педагогічній дійсності і набуття професійних знань, умінь, навичок; використання набутих знань на практиці; створення власних професійно-педагогічних цінностей.

Таким чином, професійно-педагогічні цінності – це комплекс інтегративних якостей особистості, що виявляються у вибіркового ставлення до різних видів педагогічної діяльності залежно від рівня засвоєння нею досвіду, загальноприйнятих цінностей, професійних знань, умінь та навичок, що фіксуються в потребах, мотивах, установках, оцінках, ідеалах й інтересах особистості.

Необхідність налагодження гуманних відносин між вчителем і учнями, в основі яких лежить повага до особистості школяра і разом з тим максимальна вимогливість до нього, також виступають одним з найважливіших показників ціннісного ставлення вчителя до професійної діяльності. Цей принцип взаємодії педагога і вихованця історично утвердився, довів свою доцільність і необхідність у теорії і практиці виховання. Саме гуманізм, безмежна любов до дітей були основним професійним кредо і секретом успішної професійної діяльності таких великих педагогів, як Я. Корчак, В.О. Сухомлинський, А.С. Макаренко, Ш.А. Амонашвілі та багатьох інших.

Висновки та перспективи подальших розвідок дослідження проблеми. Отже, вважаємо за необхідне розглядати феномен професійно-педагогічних цінностей з позицій мотиваційного, змістово-процесуального та рефлексивного компонентів. Професійні цінності вчителя не є природженим явищем, вони формуються і розвиваються внаслідок набутого досвіду людини та фахової діяльності. Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів зазначеної проблеми. Перспективи подальших напрацювань ми вважаємо в необхідності докладнішого вивчення проблеми побудови моделі професійних цінностей педагога.

1. Амонашвили Ш.А. Личностно-гуманная основа педагогического процесса / Ш.А. Амонашвили. – Минск : Университет, 1990. – 559 с.
2. Анисимов С.Ф. Духовные ценности: производство и потребление / С.Ф. Анисимов. – М. : Мысль, 1988. – 228 с.
3. Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності : наук. видання / І.Д. Бех. – К. : Либідь, 2006. – 272 с.
4. Бондаревская Е.В. Ценностные основания личностно-ориентированного воспитания / Е.В. Бондаревская // Педагогика. – 1995. – № 4. – С. 29-36.
5. Здравомыслов А.Г. Потребности. Интересы. Ценности / А.Г. Здравомыслов. М. : – ПГИЛ, 1986 – 223 с.
6. Ильин В.С. Целостный подход формирования всесторонне развитой гармоничной личности, его строение / В.С. Ильин //– Волгоград : ВГПИ, 1984. – 348 с.
7. Исаев И.Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателя / И.Ф. Исаев. – М. : Академия, 2004. – 268 с.
8. Сластенин В.А. Педагогика: Учебное пособие для студентов пед. уч. зав./ В.А. Сластенин, И.Ф. Исаев и др. – М.: «Школа-Пресс», 2000. – 512 с.
9. Помиткін Є. О. Психологія духовного розвитку особистості : монографія / Є.О. Помиткін. – К. : Наш час, 2005. – 280 с.

ВІДОМОСТІ ПРО ЧЛЕНІВ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ ТА РЕДАКЦІЙНОЇ РАДИ НАУКОВО- МЕТОДИЧНОГО ЖУРНАЛУ «ГІРСЬКА ШКОЛА УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ»

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Бондар Володимир Іванович – доктор педагогічних наук, професор, директор Інституту педагогіки та психології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, дійсний член НАПН України (м. Київ)

Завгородня Тетяна Костянтинівна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

Котик Тетяна Миколаївна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри філології та методики початкової освіти ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

Лисенко Неллі Василівна – доктор педагогічних наук, професор, зав. кафедри теорії та методики дошкільної освіти ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

Луцан Надія Іванівна – доктор педагогічних наук, професор, зав. кафедри природничо-математичних дисциплін початкової освіти ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

Нагачевська Зіновія Іванівна – доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

Бех Іван Дмитрович – доктор психологічних наук, професор, дійсний член НАПН України, директор Інституту проблем виховання НАПН України (м. Київ)

Бібік Надія Михайлівна – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, інститут Педагогіки НАПН України (м. Київ).

Біда Олена Анатоліївна – доктор педагогічних наук, професор Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Зав. лабораторії «Проблеми сільської школи» НАПН України (м. Черкаси).

Руснак Іван Степанович – доктор педагогічних наук, професор Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (м. Хмельницький).

Чепіль Марія Миронівна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич)

Пальшкова Ірина Олександрівна – доктор педагогічних наук, професор Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського (м.Одеса).

Мазур Петр – доктор педагогічних наук, професор, зав. кафедри педагогіки, Вища Державна Школа (м. Хелм, Польща)

Рега Олексій Степанович – кандидат педагогічних наук, професор, директор Педагогічного інституту ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

Карпенко Зеновія Степанівна – доктор психологічних наук, професор, зав. кафедри вікової і педагогічної психології ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

Москалець Віктор Петрович – доктор психологічних наук, професор, зав. кафедри загальної та експериментальної психології ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Дзвінчук Дмитро Іванович – доктор філософських наук, професор, декан факультету Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Кононенко Віталій Іванович – доктор філологічних наук, професор, академік НАПН України, завідувач кафедри загального та германського мовознавства ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Ларіонова Вікторія Костянтинівна – доктор філософських наук, професор, зав. кафедри філософії ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

Великочий Володимир Степанович – доктор історичних наук, професор, директор Інституту туризму ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Савчук Борис Петрович – доктор історичних наук, професор ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

Цепенда Ігор Євгенович – доктор політичних наук, професор, ректор ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

Бойчук Тетяна В'ячеславівна – доктор медичних наук, професор, зав. кафедри фізичної реабілітації ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

Грицуляк Богдан Васильович – доктор медичних наук, професор, зав. кафедри анатомії і фізіології людини ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

Грещук Василь Васильович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», директор Інституту українознавства.

Дональд Девіс – доктор філософії, професор соціології Дальтонського університету (м. Дальтон, США).

Гоян Ігор Миколайович – доктор філософських наук, професор, декан філософського факультету, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

Маріуш Гвозда – доктор соціологічних наук, професор, Люблінський університет ім. Марії Кюрі-Склодовської (м. Люблін, Польща).

Беата Акім'якова – доктор педагогічних наук, директор Інституту педагогіки Католицького університету (м. Левоча, Словаччина).

Калуцький Іван Федорович – доктор сільськогосподарських наук, професор, зав. кафедри екології та рекреації інституту туризму ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

Романюк Михайло Дмитрович – доктор економічних наук, професор, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

Палфі Шандор - доктор педагогічних наук, Гойдубесерменського відділення Дебреценського університету (м. Гойдубесермень, Угорщина).

Химинець Василь Васильович – доктор фізико-математичних наук, професор, Лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, Заслужений винахідник України. Завідувач кафедри педагогіки, психології та теорії управління освітою, проректор з науково-методичної роботи Закарпатського ІППО (м. Ужгород).

РЕДАКЦІЙНА РАДА

Хрущ Василь Дем'янович – кандидат педагогічних наук, професор, зав. кафедри теорії та методики початкової освіти ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», головний редактор.

Москаленко Юрій Михайлович – кандидат філософських наук, професор, директор Івано-Франківського коледжу ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», заступник головного редактора.

Червінська Інна Богданівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та методики початкової освіти ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», відповідальний секретар.

Оліяр Марія Петрівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та методики початкової освіти ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», літературний редактор.

Копчак Лілія Василівна – старший викладач кафедри іноземних мов Інституту туризму і менеджменту ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», літературний редактор.

Гілецький Йосип Романович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри географії та природознавства ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

Білавич Галина Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін початкової освіти ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», літературний редактор.

Никорак Ярослав Ярославович – викладач кафедри інформатики, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», технічний редактор.

Ткач Тетяна Василівна – лаборант кафедри теорії та методики початкової освіти ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», комп'ютерний набір та коректування.

ЗМІСТ

Бех Іван. Виховний простір: організаційно-змістові орієнтири 3

Розділ I. Офіційні матеріали

Матеріали II Міжнародної спільної українсько-американської науково-практичної конференції «Карпати-Аппалачі: формування особистості в контексті сталого розвитку гірських регіонів» (24-26 вересня 2013 р.) 15

Розділ II. Екологічне, природоохоронне та господарсько-трудове виховання учнів гірських шкіл – запорука збереження і сталого розвитку Карпат та Аппалач

Москалець Віктор. Економічно-утилітарні та духовно-екзистенційні засади екологічного виховання горян 19

Білавич Галина. Формування господарської культури дітей і дорослих на Прикарпатті: історико-педагогічний аспект 23

Волощук Мирослав. Проблеми екологічного стану ґрунтів Українських Карпат 28

Копчак Юрій, Хрущ Олена, Копчак Лілія. Вплив природного середовища і способу господарювання на формування психології горян 30

Кузан Надія. Виховання дітей на трудових традиціях і звичаях Карпатського регіону 34

Матвеева Наталія. Екологічне виховання молодших школярів гірських шкіл 37

Случик Віктор, Миленька Мирослава. Тестовий контроль у системі дистанційної екологічної освіти: методологічний та методичний аспекти 40

Степанова Людмила. До спроби стандартизації змісту початкового трудового навчання в загальноосвітній школі 46

Химинець Володимир. Формування еколого-економічних компетенцій у контексті сталого розвитку Карпатського регіону 48

Розділ III. Вплив ландшафтно-географічного та етнокультурного середовища на морально-духовне виховання молоді

Akimjaková Beáta. Kresťanská výchova rómskych žiakov a žiakov zo sociálne znevýhodňujúceho prostredia v škole 51

Васянович Григорій. Духовно-естетична єдність людини і природи у поетичній творчості Івана Франка 56

Werra Zbigniew. The question of bioethics in preparing young people to matrimony: the religious aspect 64

Гудима Ольга. Аналіз результатів формування пізнавальної самостійності учнів основної сільської школи. 69

Іванова Вікторія. Психологічна готовність керівників закладу дошкільної освіти до прийняття управлінських рішень 72

Король Володимир. Духовно-інтелектуальна складова стратегії розвитку України 76

Литвин-Кіндратюк Світлана. Труднощі узгодження структури міфологічних уявлень горян в добу модерну. 80

Люріна Таніта. Оптимізація діадичних стосунків і взаємодій у системі „викладач–студент” 85

Михайлишин Галина. Український менталітет в ієрархії цінностей освіти 89

Москаленко Юрій. Філософські засади проблеми морально-духовного становлення особистості 93

Павлюк Аліса. Вплив ландшафтно-кліматичних умов на формування мовної особистості. 95

Романюк Світлана. Етнокультурний компонент у змісті підручників для українського шкільництва у західній діаспорі 99

Руснак Іван. Система неперервної освіти як чинник соціальної інтеграції емігрантів у країнах Північної Америки. 103

Сахній Мирослава. Формування морально-етичних рис молоді людини крізь призму філософсько-педагогічних поглядів Івана Павла II 106

Протас Оксана. Соціально-педагогічний супровід професійного самовизначення старшокласників гірських шкіл 109

Ореста Ткачук. Використання етнолінгвопедагогічної спадщини І.І.Срезневського в гірських школах Українських Карпат 112

Шевчук Оксана. Організаційно-педагогічна діяльність Іларія Карбулицького в розбудові українського шкільництва на Буковині 115

Розділ IV. Ландшафтно-естетичний потенціал Карпатських гір і його значення в естетичному вихованні учнів

Вовк Мирон. Музична етнопедагогіка у контексті творчості українських композиторів 119

<i>Карась Ганна</i> . Хорові обробки гуцульського фольклору композиторів діаспори як джерело пізнання рідної культури у навчально-виховному процесі гірських шкіл	124
<i>Андрусин Роман</i> . Теоретичні основи українського народного танцю в педагогічній творчості В.Верховинця	128
<i>Барило Світлана, Качмар Олександра</i> . Формування інтересу у молодших школярів до музичного фольклору засобами української символіки	131
<i>Білієнко Денис</i> . Використання гуцульського фольклору у розвитку творчої активності учнів дитячих музичних шкіл (на матеріалі фортепіанних збірок композиторів діаспори).	135
<i>Гнатюк Михайло</i> . Народне декоративно-прикладне мистецтво і ландшафт Гуцульщини та Покуття як джерело художньої творчості, розвитку і виховання учнів	139
<i>Івасишин Ірина</i> . Природа Карпат та народне мистецтво Гуцульщини в контексті естетичного розвитку особистості	143
<i>Клепар Марія</i> . Родинні традиції у духовно-моральному вихованні молодших школярів гуцульського краю	146
<i>Лазарович Надія</i> . Вплив етнокультурного середовища на розвиток творчо-обдарованого дошкільника	149
<i>Липа Ірина</i> . Музично-творчий розвиток учнів початкових класів гірських шкіл	152
<i>Мочан Тетяна</i> . Виховний потенціал позашкільних закладів освіти Закарпаття в естетичному розвитку школярів	156
<i>Поясик Оксана</i> . Збереження традицій писанкарства у вихованні дітей-горян.	159
<i>Русин Галина</i> . Професійна підготовка майбутнього вчителя до роботи з обдарованими дітьми в сучасній школі	163
<i>Чмелик Ірина</i> . Пленерна практика у Карпатах як важливий чинник професійної підготовки вчителя мистецьких дисциплін	166

Розділ V. Рекреаційно-оздоровчі можливості Карпат і їх використання для фізичного розвитку, виховання особистості та покращення безпеки життєдіяльності в горах

<i>Гілецький Йосип, Копчак Лілія</i> . Природо-географічні особливості Українських Карпат	169
<i>Гуменюк Галина, Гуменюк Андрій, Шикеринець Василь</i> . Значення народних художніх промислів Гуцульщини у розвитку туризму на Прикарпатті	171
<i>Калуцький Іван</i> . Рекреаційно-оздоровчі лісові ресурси Івано-Франківщини та шляхи покращення їх використання.	176
<i>Карабінович Василь</i> . Проблеми правового забезпечення сталого розвитку Карпатського регіону	179
<i>Ковальська Леся</i> . Передумови розвитку орнітологічного туризму у Галицькому національному природному парку	183
<i>Колишкіна Алла</i> . Особливості формування екологічно доцільної поведінки в учнів початкової школи.	186
<i>Косило Михайло</i> . Формування всебічної особистості школяра засобами туризму і краєзнавства в сільській та гірській місцевостях Івано-Франківщини	189
<i>Majchrowska Anita</i> . Kształtowanie odpowiedzialności za zdrowie wśród studentów – analiza wybranych zachowań zdrowotnych w środowisku studenckim.	194
<i>Максимович Ольга, Стефанків Оксана</i> . Екологічний аспект виховної роботи з учнівською та студентською молоддю як важлива педагогічна проблема сьогодення	199
<i>Маланюк Тарас</i> . Використання туристських походів у патріотичному вихованні учнів основної школи в умовах гірського середовища	202
<i>Савчак Ірина</i> . Діалогова комунікація як чинник професіоналізму майбутнього менеджера туризму в умовах розвитку Карпатського регіону	207
<i>Федоренко Світлана</i> . Розвиток мережі навчально-виховних закладів для сліпих дітей у Західній Україні	210
<i>Ren Sabina</i> . Polityka turystyczna gminy jako element polityki społeczno-gospodarczej samorządów Lubuskich	214
<i>Panasiuk Aleksander</i> . Integrated tourist product of region	219
<i>Kupczyk Joanna</i> . Formy i preferencje aktywności rekreacyjnej osób niepełnosprawnych uczestniczących w turnusach rehabilitacyjno-wypoczynkowych w gościmiu	222
<i>Бойкарова Лінуре</i> . Когнітивно-комунікативна методика навчання української мови	231
<i>Максимчук Ганна</i> . Особливості використання проектної технології в роботі над збагаченням мовлення третьокласників етнокультурознавчою лексикою	236
<i>Кічук Надія</i> . Деякі питання формування готовності майбутніх учителів до проведення краєзнавчої роботи з учнями початкової школи.	239
<i>Томенчук Софія</i> . Модель забезпечення розвитку креативних здібностей учителів природничо-математичних дисциплін у системі методичної роботи загальноосвітньої школи	242
<i>Червінська Інна</i> . Соціокультурна детермінація професійно-педагогічних цінностей у майбутніх учителів початкових класів	245

Наукове видання

Гірська школа Українських Карпат

Наукове фахове видання з педагогічних наук

№ 10

2013

Видається з 2006 року

Головний редактор видавництва Головчак Василь

Літературний редактор

Художнє оформлення

Технічний редактор

Комп'ютерний набір

Галина Білавич

Оксана Микицей

Ярослав Никорак

Тетяна Ткач

Світлини: Йосип Гілецький, Ігор Голинський, Ігор Дроздовський, Тарас Дутка (обкладинка),
Василь Мельник, Сергій Микицей, Ярослав Никорак, Василь Хрущ

«Гірська школа Українських Карпат»
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
вул. Шевченка, 57
м. Івано-Франківськ, 76000

Телефони редакції - (0342) 71-56-27, fax (03422) 3-15-74.

E-mail: mountainschool@pu.if.ua <http://gs.frankivsk.org>

Підп. до друку 27.11.2013.

Формат 60x84/8. Папір офсетний. Гарнітура Ukrainian Pragmatica.

Друк на ризографі. Ум. друк. арк. 28. Тираж 300 пр. Зам. № ____.

Видавець і виготовлювач
Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
76018, м. Івано-Франківськ,
вул. С. Бандери, 1, тел. 71-56-22
E-mail: vdvcit@pu.if.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2718 від 12.12.2006

Довідки щодо придбання журналу за телефонами редакції